НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 1, 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 1, 2026
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-05310.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», (вул. Георгія Кірпи, буд. 2-а, м. Київ, 03035, institutelaw@sipl.com.ua, тел. (098) 280-4553.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 2 від 28.01.2026 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Головний редактор:
Боровик Андрій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, віце-президент з наукової роботи, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна)

Члени редакційної колегії:
Галунько Валентин Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Деревянко Наталія Зеновіївна,** доктор філософії в галузі права, доцент, декан юридичного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука (Україна); **Дрозд Олексій Юрійович,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейського права, Національна академія внутрішніх справ (Україна); **Козін Сергій Миколайович,** доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Короєд Сергій Олександрович,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права, Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила» (Україна); **Панченко Ольга Іванівна,** доктор юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Саяпін Сергій,** доктор права, професор Школи права Університету КІМЕП (м. Алмати, Республіка Казахстан); **Сокуренко Олена Анатоліївна,** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка (Україна); **Сорока Лариса Володимирівна,** доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу аспірантури і докторантури, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Цибуленко Євген,** доктор філософії в галузі права, старший викладач Інституту права, Талліннський технічний університет (TalTech) (Естонія)

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 1. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2026. – 412 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права. Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Мови розповсюдження – українська, англійська, польська, румунська, німецька.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.22
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.1

ГОРБАЧОВА К.М.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА НАПРЯМКИ ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

FUNCTIONS OF THE STATE AND DIRECTIONS OF THEIR TRANSFORMATION IN WAR CONDITIONS

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування держави в умовах таких соціально-політичних криз як війна. Автором розкрита сутність та особливості функціонування держави, доведено, що держава як соціально-політичне утворення постійно розвивалось та вдосконалюється в залежності від зовнішніх умов її існування. В процесі дослідження автор доводить, що держава як суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, забезпечує інтереси населення шляхом функціонування спеціально уповноважених органів. При цьому забезпечення інтересів населення здійснюється через реалізацію функції держави.

Ефективна реалізація зазначених функцій державою забезпечує постійний гармонійний розвиток як потенціалу самої держави та і її населення. Разом з тим, в умовах соціально-політичних криз, ефективне виконання всіх функцій стає проблематичним. Це пояснюється самою природою таких криз, зокрема, війни. Автор доводить, що війна за своєю природою є актом насилля з визначеною метою. Класичними ознаками війни як соціального феномену є сторони (противники); насилля одного противника відносно іншого; політична мета у вигляді волі, яку намагаються досягти противники. Ведення війни, що має форму відкритої агресії має значний вплив як на державу агресора, так і державу-жертву.

Неспровокована військова агресія, що в 2022 році переросла в повномасштабну війну рф проти України стала причиною того, що Україна як держава-жертва вже п'ятий рік потерпає від військових дій, які ведуться на її території. Дослідження ілюструє те, що під впливом війни функціонування України постійно вдосконалюється і одночасно відбувається зміна в пріоритетах функціонування самої держави.

Як показав аналіз актів, в яких зафіксовані пріоритети функціонування держави Україна в різні періоди, під впливом війни відбулася зміна пріоритетів у реалізації її функцій, зокрема пріоритет змістився в бік реалізації її зовнішніх функцій направлених на забезпечення обороноздатності та міжнародного співробітництва. У внутрішній політиці пріоритет змістився в бік ефективної реалізації ветеранської політики.

Ключові слова*: держава, функції держави, війна, трансформація функцій держави, зміна пріоритетів державної політики.*

The article is devoted to the study of the features of the functioning of the state in conditions of such socio-political crises as war. The author reveals the essence and features of the functioning of the state, proves that the state as a socio-political entity is constantly developing and improving depending on the external conditions of its existence. In the process of research, the author proves that the state as a sovereign,

© ГОРБАЧОВА К.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права та соціального забезпечення (Сумський національний аграрний університет) https://orcid.org/0000-0002-5940-6350

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

political and territorial organization of the power of society ensures the interests of the population through the functioning of specially authorized bodies. At the same time, ensuring the interests of the population is carried out through the implementation of the state function.

The effective implementation of these functions by the state ensures the constant harmonious development of both the potential of the state itself and its population. At the same time, in conditions of socio-political crises, the effective implementation of all functions becomes problematic. This is explained by the very nature of such crises, in particular, war. The author proves that war by its nature is an act of violence with a specific goal. The classic signs of war as a social phenomenon are the parties (opponents); violence of one opponent against another; a political goal in the form of the will that opponents are trying to achieve. Waging war in the form of open aggression has a significant impact on both the aggressor state and the victim state.

Unprovoked military aggression, which in 2022 grew into a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, has caused Ukraine, as a victim state, to suffer from military actions being waged on its territory for the fifth year. The study illustrates that under the influence of the war, the functioning of Ukraine is constantly improving and at the same time there is a change in the priorities of the functioning of the state itself.

As shown by the analysis of the acts that record the priorities of the functioning of the state of Ukraine in different periods, under the influence of the war there was a change in priorities in the implementation of its functions, in particular, the priority shifted towards the implementation of its external functions aimed at ensuring defense capability and international cooperation. In domestic policy, the priority shifted towards the effective implementation of veterans' policy.

Keywords: *state, state functions, war, transformation of state functions, change in state policy priorities.*

Актуальність. Як свідчить ретроспективний аналіз розвитку нашої цивілізації, держава як соціально-політичний феномен є найбільш ефективною формою організації і функціонування суспільства. Саме держава є тією формою, яка дає можливість максимально ефективно використовувати весь потенціал суспільства та його ресурси для досягнення цілей, що покладені в основу його розвитку. Разом з цим, світ постійно розвивається і вдосконалюється. Як результат – розвиваються і вдосконалюються суспільства та форми його існування, зокрема й держава.

Особливо інтенсивним є розвиток держави в найбільш критичні періоди її історичного розвитку, так само і в періоди різного роду соціально-політичних криз (революції, війни тощо). В рамках цього розвитку змінюється не лише сама держави та її інститути, а й її функціонал, що призводить до зміщення вектору використання її ресурсів.

На сьогодні Україна успішно відбиває військову агресію рф. Вже п'ятий рік армія української держави чинить опір неспровокованій агресії та перешкоджає окупації її території. В рамках цієї ситуації українська держава активно перебудовуються і трансформується. Ці процеси прямо впливають як на саму державу, так і на українське суспільство. Змінюються вектори функціонування держави в бік посилення її обороноздатності.

Разом з цим, Україна, що проголосила себе демократичною і правовою державою, стоїть перед важким вибором – повноцінно реалізувати захист своєї території та суверенітету чи функціонувати в рамках політико-правової невизначеності. Обрання того чи іншого шляху Україною залежить від багатьох факторів, головним з яких є об'єктивний аналіз можливостей функціонування держави в умовах які склались. Для такого аналізу, з нашої точки зору, є необхідним розкриття функціонального потенціалу нашої держави та дослідження напрямків його зміни в умовах військової агресії.

Характеристика публікацій. Держава як соціально-політичне явище було в центрі уваги значної кількості дослідників. На сучасному етапі вчені зосереджували свою увагу на таких питаннях як: поняття держави [1; 4; 19; 24], її сутності [34], характеристики окремих елементів держави [15; 22; 27; 32; 35] та характеризували її функцій держави [25; 26]. Разом з цим дослідження питань зміни в функціях держави під впливом військової агресії практично не здійснювалось.

Враховуючи зазначене **метою** нашої розвідки є дослідження функцій держави, а **завданням** – характеристика змін в функціях держави в період військової агресії.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовне і системне розкриття і характеристика змін у функціонуванні держави, з нашої точки зору, вимагає, на початку, звернути увагу на два важливих моменти, а саме, по перше, на розкриття поняття функції держави та, по-друге, виділення і характеристику причин їх зміни та трансформації. Розкриваючи поняття «функції держави» звернемо увагу на те, що це поняття в своїй основі має два концептуальних змістовних ядра, а саме: а) поняття «держава», б) поняття «функція». Їх з'ясування дасть можливість здійснити системний аналіз досліджуваного поняття.

Держава як соціально-політичне утворення постійно розвивалось і розвивається, що дає можливість говорити про її постійне вдосконалення та трансформацію. При цьому цей розвиток стосується не лише самої держави, а сприйняття її як соціально-політичного явища. Сприйняття держави об'єктивується у її поняття, що ретранслюється в науковій, навчальній та довідковій літературі. У цьому зв'язку звернемо нашу увагу на ті визначення, які існують в літературі.

Держава – це суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, яка виражає, узгоджує і забезпечує інтереси населення шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки за участю спеціальних органів управління та правового примусу, вирішує загальносуспільні справи і виступає суб'єктом міжнародно-правових відносин [31, с. 35; 33, с. 33;]. Держава – це політична організація суспільства, що розповсюджує свою владу на всю територію та населення країни, маючи для цього у своєму розпорядженні систему органів і організацій, видає загальнообов'язкові правила поведінки та володіє суверенітетом [30, с. 48]. Держава є територіальною організацією політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує з допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики [19, с. 77-78]. Держава – суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спиранням, у разі потреби, на легальний примус [28, с. 39]. Держава – це універсальна політична форма організації суспільства, яка характеризується суверенною владою, політичним і публічним характером, реалізацією своїх повноважень на певній території за допомогою діяльності спеціальних органів, наданням своїм рішенням обов'язкового характеру, встановленням податків [24, с. 21]. Держава є примусовою організацією, наділеною атрибутами верховної влади з метою захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує спільноті, яка проживає на її території і складається з взаємозалежних груп з різноманітними інтересами, умови існування, сприятливі для їхнього економічного становища та політичного впливу [4, с. 16]. Держава – правова форма організації народу та суспільства [20, с. 103].

Безумовно, можна продовжувати наводити існуючі в літературі визначення, проте вже зазначені дають нам можливість акцентувати увагу на особливостях сприйняття держави та сформулювати визначення її поняття яке, з нашої точки зору, буде відповідати стану функціонування цього явища.

Використовуючи логіко-лінгвістичний та системно-структурний аналіз ми можемо вказати, що при сприйнятті держави дослідники роблять акцент як мінімум на трьох особливостях. По-перше, переважна більшість дослідників і вчених сприймають державу як форму політичної організації суспільства. По-друге, дослідники вказують на те, що держава є формою існування певного народу, нації. По-третє, функціонування такої форми організації суспільства забезпечується наявним соціально-політичним і правовим механізмом примусу.

Ми цілком погоджуємось з такими акцентами і в свою чергу, в розвиток підходів сприйняття держави, хочемо підкреслити наступне.

Акцент на тому, що держава є політичною організацією суспільства є цілком виправданим, проте варто наголосити, що держава це не просто політична організація суспільства, а політична організація, яка склалась еволюційно. Сприйняття держави як форми існування певного народу, нації є результатом історичного аналізу виникнення держави. В цьому аспекті таке сприйняття цілком узгоджується з еволюційним розвитком будь-якого суспільства кінцевим результатом чого і є його самовизначення. При визначення поняття «держава» практично всі дослідники констатують наявність такої її характеристики як забезпечення функціонування наявним соціально-політичним і правовим механізмом примусу. Ми цілком підтримуємо цей підхід і зі свого боку підкреслимо, що існування в функціонуванні держави механізму примусу є необхідним елементом реалізації її функцій.

Враховуючи зазначене поняття «держава» можна сформулювати наступним чином: держава – це суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, яка забезпечує інтереси

населення шляхом функціонування спеціально уповноважених органів, що встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки, і які наділені правом застосовувати державних примус.

Забезпечення інтересів населення здійснюється через реалізацію функції держави. Поняття «функція» походить від латинського слова functio, що означає виконання, здійснення. У філософії функція сприймається як зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта в даній системі відносин. Практично в кожній науці це поняття має різне значення. Враховуючи те, що держава є соціально-політичним явищем звернемо нашу увага на значення цього терміну в соціології та соціальних науках. Як показує аналіз наукової літератури, у соціології та соціальних науках функція має такі значення: 1) роль, яку виконує той чи інший елемент соціальної системи в її організації як цілого, в здійсненні інтересів соціальних груп і класів; 2) залежність між різноманітними соціальними процесами, що виражається в функціональній залежності змінних; 3) соціальна дія, що стала стандартизованою, регулюється певними нормами і контролюється соціальними інститутами [29, с. 382]. Саме в третьому значенні цей термін використовується відносно держави.

Як показує аналіз наукових праць, дослідники достатньо приділяли своєї уваги визначенню поняття «функції держави» [18; 23; 25; 26]. Враховуючи це ми лише констатуємо, що категорія «функції держави» є складною і має тривалу історію свого становлення. На сучасному етапі розвитку юридичної науки немає усталеного розуміння функцій держави, а існує плюралізм підходів до інтерпретації цього явища. При цьому варто зазначити, і на це вказують дослідники, що «в західній правовій науці функції держави не є базовою категорією, а основна увага приділяється цілям і задачам [25, с. 18]».

Враховуючи зазначене ми цілком підтримуємо думку про те, що «функції держави» це конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства [23, с. 42].

В сучасній науковій літературі існує значна кількість робіт як наукового, так і навчального характеру, що присвячені характеристиці функцій держави та їх класифікації [9; 14; 19; 26]. Спираючись за зазначені джерела спробуємо класифікувати функції держави та виділити їх види та коротко їх окреслити.

Практично всі дослідники констатують, що будь-яка держава в сучасному світі, не може здійснювати своє функціонування ізольовано. Враховуючи це, залежно від спрямування вектору реалізації функції всі функції держави поділяють на внутрішні та зовнішні функції держави. Внутрішні функції держави – це основні напрями її діяльності всередині країни, що спрямовані на регулювання суспільних відносин, забезпечення правопорядку, соціально-економічного розвитку та захист прав громадян. До них відносять: економічну, соціальну, правоохоронну, екологічну, культурну та політичну функції. Зовнішні функції держави як основні напрями її діяльності на міжнародній арені, спрямовані на забезпечення національних інтересів, безпеки, суверенітету та розвиток відносин з іншими суб'єктами міжнародного права. До них відносять: функцію оборони країни, функцію дипломатичної діяльності, функцію міжнародного співробітництва.

Ефективна реалізація зазначених функцій державою забезпечує постійний гармонійний розвиток як потенціалу самої держави та і її населення. Разом з тим, в умовах соціально-політичних криз, ефективне виконання всіх функцій стає проблематичним. Це пояснюється самою природою таких криз, зокрема, війни. Спробуємо її коротко охарактеризувати.

Головний теоретик війни XIX ст. Карл фон Клаузевиц сприймав війну як «азартну гру … оцінка ймовірностей», яка є «не чим іншим, як продовження державної політики іншими засобами», що об'єктивується у «акті насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю [8, с. 16-17]». Дослідник Г. Сорель, характеризуючи насильство як явище і розкриваючи його форми, визначав війну як «політичний акт, за допомогою якого держави, нездатні врегулювати суперечки щодо своїх зобов'язань, прав чи інтересів, вдаються до збройної сили, щоб вирішити, яка з них сильнішою, і у такий спосіб нав'язати свою волю іншій державі [5, с. 99]. В раках соціальних наук А. Джонсон сприймав війну як збройний конфлікт між групами населення, такими, як раси чи племена, держави чи менші географічні одиниці, релігійні чи політичні партії, економічні класи [2]. Як збройне протистояння між двома або більше суверенними інституціями міжнародного права, які використовують організовані збройні сили для досягнення конкретних цілей сприймав війну Г. М. Каллен [3, с. 375]. В рамках міжнародного правопорядку, на думку Дж. Г. Старка, війна в її найбільш загальноприйнятому сенсі є змаганням між двома або більше державами, насамперед, за допомогою збройних сил, і кінцевою метою кожного з його учасників є перемога або інше нав'язування своїх умов досягнення миру» [6, с. 272]. Як «правову умову, яка рівною мірою дозволяє двом або більше ворогуючим сторонам вести конфлікт із застосуванням

збройної сили» розглядав війну К.А. Райт [7, с. 64]. Енциклопедична література також відображає вказані тенденції. Зокрема, найбільш характерними є визначення війни як «стану, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (jus in bello) [13, с. 499].

Як показує аналіз, наведених позицій, війна за своєю природою є актом насилля з певною метою [21, с. 3]. При цьому класичними ознаками війни як соціального феномену є сторони (противники); насилля одного противника відносно іншого; політична мета у вигляді волі, яку намагаються досягти противники. Ведення війни, що має форму відкритої агресії має значний вплив як на державу агресора, так і державу-жертву. Це виявляється у перебудові їх функціонування і зміщення акцентів на пріоритетній реалізації відповідних функцій.

Неспровокована військова агресія, що в 2022 році переросла в повномасштабну війну рф проти України. Україна як держава-жертва вже п'ятий рік потерпає від військових дій, які ведуться на її території. Разом з цим, на сьогодні, Україна як держава успішно протистоїть збройній агресії та за підтримки міжнародних партнерів і друзів має значні успіхи на полях битв. Успіх нашої держави був би неможливим без її трансформації та зміни векторів її функціонування. Спробуємо охарактеризувати ті зміни, які відбулись у функціонуванні нашої держави під впливом війни.

Діяльність будь-якої держави здійснюється за рахунок коштів, які вона отримує в результаті функціонування суб'єктів економічної діяльності на її території у вигляді встановлених законодавством податків, зборів і обов'язкових платежів. Ці надходження концентруються в державному бюджеті як плану, на основі якого здійснюється формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади. Аналіз актів бюджетного законодавства є саме тими актами, які офіційно засвідчують зміни в пріоритетах держави та її функціонуванні. При цьому аналізу має піддаватись не все бюджетне законодавство, а ті акти які носять характер стратегічного планування. До таких актів, з нашої точки зору, слід віднести бюджетну декларацію як документ середньострокового планування (зазвичай на 3 роки), який визначає основні засади бюджетної політики, цілі, пріоритети та граничні показники доходів, видатків, дефіциту і боргу державного бюджету. Бюджетна декларація схвалюється Кабінетом Міністрів України, що оформлюється відповідною постановою.

Окрім іншої інформації бюджетна декларація містить відомості щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення реалізації державної політики у різних сферах діяльності. Аналіз зазначених завдань фінансового забезпечення дає можливість зрозуміти основні напрямки функціонування держави на визначений період та прослідкувати змін в їх пріоритетах.

Для виявлення змін в пріоритетах функціонування держави для аналізу ми взяли Бюджетні декларації, які були затверджені Кабінетом Міністрів України в 2021 [10], 2024 [11] і 2025 [12] роках.

Аналіз зазначених актів дає можливість констатувати наступне. Вище ми зазначали, що всі функції держави залежно від спрямування вектору їх реалізації поділяють на внутрішні та зовнішні функції держави. Аналіз пріоритетних напрямків розвитку і функціонування держави дає можливість говорити, що починаючи з 2021 року і до сьогодні держава більш концентровано направляє фінансові ресурси, зокрема в Бюджетній декларації 2022-2024 років визначено 17 напрямків розвитку і функціонування; в Бюджетній декларації 2025-2027 років – 9; в Бюджетній декларації 2026–2028 – 4. При цьому пріоритет зміщується в бік реалізації зовнішніх функцій. Зокрема, в Бюджетній декларації 2022–2024 років з сімнадцяти напрямків розвитку і функціонування лише один має зовнішній характер (посилення обороноздатності і безпеки держави). В Бюджетній декларації 2025–2027 років два напрямки з дев'яти мають зовнішній та змішаний характер (український щит, ефективна цифрова держава). Бюджетна декларація 2026-2028 років містить лише один напрямок внутрішнього характеру (поступове зменшення дефіциту державного бюджету як передумову забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості держави, посилення довіри суспільства до держави) і один змішаний (посилення обороноздатності та відновлення територіальної цілісності України, відбудову регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, підвищення соціальних стандартів та забезпечення соціальної підтримки громадян, стимулювання економічної активності).

Аналіз пріоритетних напрямків функціонування держави, що мають внутрішній характер дає можливість зазначити наступне. Бюджетна декларація 2022-2024 років, переважно містить напрямки, які відображають мирне функціонування держави. В рамках реалізації соціальної політики держава планувала широкий спектр програм, які сприяли покращенню функціонування як окремих секторів економіки (розвиток агропромислового комплексу, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу), так і окремих напрямків розвитку українського соціуму (створення

ефективної та досконалої системи здійснення соціальної підтримки та пенсійного забезпечення населення, забезпечення якісної, сучасної і доступної середньої освіти, розбудову безпечної та інклюзивної системи освіти, створення сучасної системи професійної (професійно-технічної) освіти та забезпечення якості вищої освіти).

В той же час, після двох років війни Бюджетна декларація 2024-2026 років містить напрямки, які були відсутніми в попередній декларації. Зокрема на внутрішній арені держава стикнулась з проблемами енергозабезпечення та відбудови зруйнованого, що і було визначено як пріоритет. А в Бюджетній декларації 2026–2028 років основним пріоритетом внутрішньої політики держави стало поступове зменшення дефіциту державного бюджету як передумови забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості держави, посилення довіри суспільства до держави. При цьому, в Україні відбувається поступове зміщення акцентів у внутрішній соціальній політиці з загальної підтримки незахищених верств населення до цілеспрямованої реалізації ефективної ветеранської політики.

Аналіз напрямків, що мають зовнішній характер свідчить, що функціонування держави починаючи з 2022 року має своїм пріоритетом зміцнення обороноздатності держави та реалізацію реформ задля вступу до Європейського Союзу.

Таким чином підсумовуючи викладене можемо зробити наступні **висновки**. Держава як соціально-політичне утворення постійно розвивалось і розвивається, що дає можливість говорити про її постійне вдосконалення та трансформацію. Розвиток і трансформація відбувається під впливом різного роду факторів, зокрема і війни. Неспровокована військова агресія, що в 2022 році переросла в повномасштабну війну рф проти України стала причиною того, що Україна як держава-жертва вже п'ятий рік потерпає від військових дій, які ведуться на її території. Під впливом війни функціонування України постійно вдосконалюється і одночасно відбувається зміна в пріоритетах функціонування самої держави.

Як показав аналіз актів, в яких зафіксовані пріоритети функціонування держави Україна в різні періоди, під впливом війни відбулася зміна пріоритетів у реалізації її функцій, зокрема пріоритет змістився в бік реалізації її зовнішніх функцій направлених на забезпечення обороноздатності та міжнародного співробітництва. У внутрішній політиці пріоритет змістився в бік ефективної реалізації ветеранської політики.

Проведене дослідження є лише початковим результатом дослідження функціонування держави в сучасних умовах, проте воно може бути використане як основа для дослідження ефективного функціонування держави в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Hans Kelsen. General Theory of Law and Slate. Cambridge, 1999. 365 p.

2. Johnson A. War. Eencyclopedia Social Sciences. 1935. Vol. 15. New York : Macmillan.

3. Kallen H. M. Of war and peace. New York : Graduate Faculty of Political and Social Science, New School for Social Research, 1939. P. 361–391.

4. Marek Sobczyński Do we need state and what for? The role of the state in the modern World. Studies in Political and Historical Geography Vol. 8 (2019): 13–28. URL: https://doi.org/10.18778/2300-0562.08.01

5. Sorel G. Réflections sur la violence. 2e éd. Paris : Rivière, 1910. 412 p.

6. Starke J.G. Introduction to International Law. London, Butterworths, 1972. 631 p.

7. Wright Q. A Study of War. 2nd ed. University of Chicago Press, 1983. 474 p.

8. Zhanna Zavalna, Mykola Starinskyi, Iryna Sokolova. The Impact of the War on the Socio-Cultural and Political and Legal Transformation of Ukrainian Society. The Rights. Vol-II.: monograph / за ред. Editor Dr. Viktor Savchenko. Yadam Institute of Research H.Q: Berhampur City, Odisha: Chatiner Publication, 2024. С. 10-58;

9. Буцан М.С. Функції держави: поняття, класифікації, наукові трактування. Часопис Київського університету права. № 4. 2019. С. 406–410. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.71.

10. Бюджетна декларація на 2022 – 2024 р.р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%202022-2024%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf

11. Бюджетна декларація на 2025-2027 р.р. https://mof.gov.ua/uk/budget_declaration_for_2025-2027-733

12. Бюджетна декларація на 2026-2028 р.р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2025-%D0%BF#n8

13. Великий енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.

14. Джураєва О.О. Класифікація функцій сучасної держави. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. 2005. Вип. 25. С. 140-145. URL: http://www.apdp.in.ua/v25/32.pdf ;

15. Джураєва О.О. Теоретико-правовий аспект суверенітету сучасної держави. Науковий вісник Херсонського державного суверенітету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 2. Т. 1. С. 25–28.

16. Дубинський І.Ю. Функції держави як найважливіші напрями розвитку держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 18–21.

17. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов [та ін.]. Київ : Академперіодика, 2014. Т. 1. 920 с.

18. Завгородня Ю.С. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. №3. С. 20–22. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/3

19. Загальна теорія держави і права: Підручник ра ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.;

20. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. 392 с.;

21. Карл фон Клаузевіц. Принципи ведення війни. Київ.: ВД «Професіонал», 2023. 274 с.;

22. Ковтун В.І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти : монографія. Харків : Фактор, 2014. 216 с.

23. Коломоєць О.В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 41–44.

24. Марник А.М., Ярова А.С. Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правовий аспект). Юридичний науковий електронний журнал. 2019, № 3. С. 19–22. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf

25. Марущак В. Функції держави: визначення поняття. Держава та регіони. Серія: Право, 2019 р., № 3 (65). С. 17-21. URL: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-3

26. Марущак О.А. До питання про класифікацію функцій сучасної держави. Правовий часопис Донбасу № 4 (69) 2019. С. 25-31. URL: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-25-31 ;

27. Пархоменко Н.М. Суверенітет держави: соціально-політична сутність та юридичний зміст. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право». 2011. Вип. 14. С. 113–121.

28. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

29. Соціологія: словник термінів і понять. К.: Кондор, 2006. 372 с.

30. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведєрніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД., 2016. 480 с.

31. Теорія держави та права : Навч. посіб. за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

32. Територія і кордони у міжнародному праві : навчальний посібник / Ю. А. Дем'янюк, Д. А. Купрієнко, О. В. Діденко [та ін.]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 232 с.;

33. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

34. Шай Р.Я. Теоретико-правовий підхід щодо розуміння сутності держави в історії політико-правової думки. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5039/vnulpurn201683761.pdf

35. Шульга В.О., Курпан А.А., Мусієнко Т.С. Населення в міжнародному праві: поняття, категорії і правовий статус. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025, Випуск 3 частина 3. С. 419-425. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.65

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.2

БУРЛАК О.В.

КОНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ: ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПЕРЕКЛАДИ НА АНГЛІЙСЬКУ

CONSTITUTIONAL CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE: HUMAN RIGHTS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Метою статті є комплексне дослідження правового регулювання цифрових технологій та алгоритмічних систем у контексті сучасних конституційних викликів, з'ясування їх теоретико-правової природи, особливостей взаємодії з фундаментальними правами і свободами людини, а також визначення ролі правових механізмів у забезпеченні прозорості, підзвітності та безпечного функціонування цифрового середовища в умовах глобалізації та стрімкого розвитку штучного інтелекту. Методологічну основу дослідження становить системний аналіз наукової літератури, міжнародних стандартів у сфері цифрового права, чинного національного законодавства та практики його застосування. У роботі використано порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-структурний та функціональний методи, що дозволило дослідити різні моделі правового регулювання алгоритмічних систем, визначити їхні переваги та недоліки, а також окреслити тенденції розвитку правового забезпечення у сфері цифрових технологій. У ході дослідження встановлено, що правове регулювання алгоритмічних систем перебуває на етапі активного формування та характеризується поєднанням традиційних правових підходів із новітніми концепціями ризик-орієнтованого та принципово орієнтованого регулювання. Доведено, що ключовими елементами ефективної моделі є забезпечення прозорості алгоритмів, впровадження механізмів незалежного аудиту, належний контроль за обігом даних та гарантування дотримання конституційних прав людини, зокрема права на приватність, недискримінацію та справедливий розгляд справи. Встановлено, що міжнародні стандарти та етичні принципи відіграють визначальну роль у гармонізації національного законодавства та формуванні єдиного підходу до регулювання цифрових технологій. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі правових аспектів функціонування алгоритмічних систем з урахуванням сучасних технологічних трансформацій. У роботі уточнено зміст поняття алгоритмічної прозорості, обґрунтовано доцільність поєднання функціональної відкритості з інституційними механізмами контролю, а також розкрито особливості застосування принципу пропорційності у сфері регулювання цифрових технологій. Запропоновано підхід до формування адаптивної правової моделі, яка забезпечує баланс між інноваційним розвитком та ефективним захистом прав людини. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення національного законодавства у сфері цифрових технологій, розроблення ефективних механізмів правового контролю за алгоритмічними системами, а також підвищення рівня правової та цифрової грамотності населення. Запропоновані висновки можуть бути застосовані у пра-

© БУРЛАК О.В. – кандидатка юридичних наук, доцентка, оцентка кафедри конституційного міжнародного та адміністративного права (Навчально-науковий юридичний інститут Карпатського національного університету імені Василя Стефаника) https://orcid.org/0000-0001-6530-496X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

вотворчій діяльності, судовій практиці та освітньому процесі, що сприятиме формуванню ефективної та збалансованої системи правового регулювання в умовах цифрової трансформації суспільства.

Ключові слова: *цифрові технології, алгоритмічні системи, штучний інтелект, правове регулювання, алгоритмічна прозорість, захист даних, права людини, конституційні гарантії, міжнародні стандарти, цифрова трансформація.*

The purpose of the article is a comprehensive study of the legal regulation of digital technologies and algorithmic systems in the context of modern constitutional challenges, clarifying their theoretical and legal nature, the features of interaction with fundamental human rights and freedoms, as well as determining the role of legal mechanisms in ensuring transparency, accountability and safe functioning of the digital environment in the context of globalization and the rapid development of artificial intelligence. The methodological framework of the research is based on a systematic analysis of academic literature, international digital law standards, current national legislation, and its enforcement practice. The study employs comparative legal, formal legal, systemic structural, and functional methods, which made it possible to examine various models of legal regulation of algorithmic systems, identify their advantages and disadvantages, and outline trends in the development of legal support in the field of digital technologies. The study establishes that the legal regulation of algorithmic systems is at an active stage of formation and is characterized by a combination of traditional legal approaches with modern concepts of risk based and principle based regulation. It is demonstrated that the key elements of an effective regulatory model include ensuring algorithmic transparency, implementing independent audit mechanisms, maintaining proper control over data circulation, and guaranteeing the protection of constitutional human rights, in particular the right to privacy, non discrimination, and a fair trial. It is also established that international standards and ethical principles play a decisive role in harmonizing national legislation and shaping a unified approach to the regulation of digital technologies. The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of legal aspects of the functioning of algorithmic systems in light of contemporary technological transformations. The study clarifies the concept of algorithmic transparency, substantiates the feasibility of combining functional openness with institutional control mechanisms, and reveals the specifics of applying the principle of proportionality in the regulation of digital technologies. An approach to the formation of an adaptive legal model is proposed, ensuring a balance between innovation and effective protection of human rights. The practical significance of the results lies in the possibility of their application for improving national legislation in the field of digital technologies, developing effective legal control mechanisms over algorithmic systems, and enhancing the level of legal and digital literacy among the population. The findings can be used in lawmaking activities, judicial practice, and the educational process, contributing to the formation of an effective and balanced system of legal regulation in the context of digital transformation.

Key words: *digital technologies, algorithmic systems, artificial intelligence, legal regulation, algorithmic transparency, data protection, human rights, constitutional guarantees, international standards, digital transformation.*

Актуальність теми. Сучасний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізація суспільства та масове впровадження штучного інтелекту створюють нові виклики для традиційного розуміння права на приватність. Класичне уявлення про недоторканність особистого життя поступово трансформується у концепцію права на інформаційну самовизначеність, де ключовим елементом стає контроль особи над персональними даними та цифровим слідом. Поширення цифрових платформ, онлайн-сервісів та соціальних мереж призводить до добровільної передачі великих обсягів персональної інформації, водночас масове збирання та обробка даних державними і приватними суб'єктами підвищує ризики порушення приватності, дискримінації, алгоритмічних упереджень та маніпуляцій. Складність проблеми полягає у відсутності чітких і комплексних правових механізмів, здатних гарантувати захист приватності у цифровому середовищі, при одночасному забезпеченні ефективності технологій та розвитку цифрової економіки. Порівняльний аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства свідчить про фрагментарність

національних підходів та необхідність гармонізації з міжнародними стандартами, а також інтеграції принципів етичного використання штучного інтелекту. Актуальність дослідження обумовлена швидкістю технологічних змін та необхідністю формування ефективної системи захисту прав людини в цифровому середовищі, що поєднує законодавчі, інституційні та освітні механізми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі питання трансформації права на приватність у цифрову епоху розглядається як одна з ключових проблем правового дискурсу, що поєднує правові, технологічні та соціальні аспекти. Значна кількість досліджень присвячена теоретичному переосмисленню сутності приватності в умовах цифрових технологій, зокрема поняттю інформаційної автономії, контролю над персональними даними та взаємозв'язку між традиційними правами людини і новими викликами цифрового середовища. У фокусі уваги науковців перебувають питання, пов'язані з впливом технологій штучного інтелекту, великих даних, платформних сервісів та автоматизованих систем на можливість реалізації базових прав людини, що змушує переглядати класичні підходи до правового захисту приватності.

Другий напрям у сучасних публікаціях стосується нормативно-правових моделей та практичних механізмів захисту приватності в умовах цифровізації. Тут значну увагу приділяють порівняльному аналізу міжнародних стандартів та національних підходів, а також оцінці ефективності нормативних інструментів, таких як універсальні правила обробки даних, вимоги прозорості алгоритмів і механізми контролю за їх застосуванням. Незважаючи на прогрес у формуванні цих підходів, у наукових дискусіях постійно актуалізуються питання балансу між правовою гарантією приватності та інтересами технологічного розвитку, необхідністю адаптації правових норм до динамічних технологічних змін і формуванням універсальних стандартів, здатних забезпечити надійний і водночас гнучкий захист прав людини у цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрова епоха кардинально змінила контекст реалізації фундаментальних прав людини, висуваючи на перший план концепцію цифрових прав. Цифрові права людини включають право на інформаційну самовизначеність, захист персональних даних, доступ до безпечних цифрових сервісів та контроль над власною цифровою ідентичністю. У науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності цих прав: частина дослідників наголошує на їхній інтеграції в класичну систему конституційних гарантій, інші вважають, що цифрові права формують новий рівень автономії особи, що потребує спеціальних законодавчих та технологічних механізмів захисту.

Класичні конституційні права, такі як свобода слова, право на приватність і рівність перед законом, у цифровому середовищі піддаються трансформації. Так, право на приватність більше не обмежується недоторканністю житла чи особистого життя, а поширюється на контроль над персональними даними та інформаційну автономію. Порівняльний аналіз показує, що в країнах ЄС та США вже формується практика інтеграції цих цифрових прав у національні конституційні рамки [4, с. 174-183].

Штучний інтелект висуває окремі конституційні виклики. Алгоритмічне ухвалення рішень створює проблему прозорості та підзвітності: автоматизовані системи здатні формувати рішення без чіткого обґрунтування, що підриває принцип рівності перед законом та ускладнює доступ до правосуддя. Алгоритмічні упередження, які закладені у навчальні моделі ШІ, можуть посилювати дискримінацію у сфері праці, соціальних послуг та правосуддя. Масове збирання даних та їх обробка ставлять під загрозу право на інформаційну самовизначеність та створюють ризики для приватності.

Вирішення цих проблем науковці пропонують через комплексний підхід. Перш за все, необхідне впровадження обов'язкових механізмів прозорості та аудиту алгоритмів, що дозволяє оцінювати ризики порушень прав людини [7, с. 57-62].

Другий напрям це інтеграція етичних принципів ШІ у законодавчі та регуляторні рамки, що дозволяє поєднувати технологічні інновації з конституційними гарантіями [12, с. 104-111]. Третій аспект підвищення цифрової та правової грамотності громадян, щоб забезпечити їхню здатність захищати свої права у цифровому середовищі. На нашу думку, тільки поєднання законодавчих, технологічних та освітніх заходів здатне забезпечити ефективний захист прав людини в умовах цифрової трансформації та широкого використання штучного інтелекту.

Порівняльний аналіз підходів до регулювання цифрових прав людини демонструє, що у різних юрисдикціях існують значні відмінності у захисті приватності та контролі за алгоритмічними системами. Науковці підкреслюють, що ці механізми створюють чіткі стандарти

прозорості, підзвітності та оцінки впливу технологій на конституційні права, що забезпечує більш надійний баланс між інноваціями та захистом особистості [10, с. 9]. Водночас міжнародні стандарти етичного та відповідального використання ШІ наголошують на необхідності інтеграції принципів справедливості, недискримінації та прозорості у всі етапи розробки і застосування алгоритмічних систем.

Варто зазначити, що у порівнянні з європейськими підходами національні законодавства багатьох держав залишаються фрагментарними. Часто регулювання цифрових прав людини та контролю за ШІ обмежується окремими положеннями про захист даних або правилами для конкретних секторів, що створює прогалини у правовому захисті громадян та унеможливлює системну оцінку ризиків алгоритмічних рішень [14, с. 79-84]. Наукова дискусія з цього приводу зосереджена на пошуку ефективних механізмів гармонізації національних стандартів з міжнародними практиками та на розробці універсальних підходів до оцінки ризиків і прозорості алгоритмів. На мою думку, вдосконалення національного законодавства має відбуватися через імплементацію міжнародних стандартів, встановлення чітких вимог до аудиту алгоритмів і оцінки ризиків, а також через розвиток інституційного контролю та підвищення цифрової правової грамотності громадян, що дозволить забезпечити реальний захист конституційних прав у цифровому середовищі [8].

Так, у сучасній правовій науці спостерігається інтенсивна дискусія щодо співвідношення технологічної ефективності цифрових систем та забезпечення конституційних гарантій прав і свобод людини. Частина дослідників, зокрема представники англо-американської правової традиції, обґрунтовують пріоритет ефективності як передумови економічного розвитку та підвищення якості публічного адміністрування. У їхніх працях підкреслюється, що алгоритмічні системи здатні мінімізувати людський фактор, зменшувати адміністративні витрати та забезпечувати більш оперативне ухвалення рішень [2, с. 45-52]. Водночас інша група науковців, переважно у межах європейської континентальної доктрини, наполягає на необхідності безумовного дотримання конституційних стандартів, наголошуючи на ризиках дискримінації, порушення права на приватність та обмеження доступу до справедливого суду внаслідок автоматизованих рішень.

Порівняльний аналіз зазначених позицій свідчить про відсутність універсального підходу до вирішення цієї дилеми. З одного боку, надмірна орієнтація на ефективність може призвести до ерозії фундаментальних прав, з іншого боку жорстке нормативне обмеження здатне стримувати інноваційний розвиток. У цьому контексті доцільним видається застосування принципу пропорційності як методологічної основи для балансування приватних і публічних інтересів, що дозволяє враховувати специфіку кожної окремої технології та її потенційний вплив на права людини [6].

Не менш дискусійним є питання також щодо забезпечення прозорості алгоритмів та контролю за обігом даних. У науковій літературі сформувалися щонайменше два концептуальні підходи. Перший передбачає максимальне розкриття інформації про принципи функціонування алгоритмів, включаючи відкриття вихідного коду та доступ до навчальних вибірок. Прихильники цього підходу вважають, що лише повна прозорість здатна гарантувати підзвітність та запобігти зловживанням [1, с. 316-322]. Другий підхід базується на ідеї функціональної прозорості, коли акцент переноситься з технічних аспектів на результати роботи алгоритму та їх відповідність правовим стандартам. У межах цієї концепції допускається обмеження доступу до технічної інформації з огляду на комерційну таємницю або кібербезпекові ризики, натомість посилюється роль незалежного аудиту та інституційного контролю.

Наукова полеміка також охоплює питання правових механізмів адаптації до стрімких технологічних змін. Частина дослідників виступає за кодифіковані підходи з чітко визначеними нормами, які забезпечують правову визначеність і передбачуваність. Інші ж обґрунтовують доцільність використання гнучких регуляторних інструментів, таких як принципово орієнтоване регулювання, експериментальні правові режими та так звані регуляторні пісочниці, що дозволяють тестувати інновації у контрольованому середовищі [11, с. 230]. У цьому контексті особливої уваги набуває концепція динамічного права, яка передбачає постійне оновлення нормативної бази відповідно до технологічного розвитку [3, с. 81-84].

З огляду на зазначене, вважаємо, що найбільш обґрунтованим є синтетичний підхід, який поєднує елементи стабільності та адаптивності правового регулювання. Зокрема, доцільним є закріплення на рівні законодавства базових принципів захисту прав людини у цифровому середовищі, водночас залишаючи простір для гнучкого нормативного реагування через підзаконні акти та спеціалізовані регуляторні механізми. У сфері прозорості алгоритмів оптимальним

видається поєднання функціональної прозорості з інституціоналізованими процедурами незалежного аудиту, що забезпечує баланс між відкритістю та захистом законних інтересів розробників [15, с. 382-392].

У сучасному науковому дискурсі питання вдосконалення нормативного регулювання цифрових технологій, зокрема алгоритмічних систем та штучного інтелекту, набуває міждисциплінарного характеру й розглядається крізь призму поєднання правових, етичних і технологічних підходів. Значна частина західноєвропейських та північноамериканських дослідників обґрунтовує необхідність інституціоналізації принципу прозорості як базового елементу демократичного контролю за автоматизованими рішеннями [9, с. 12-15]. Зокрема, у працях представників правової доктрини ЄС підкреслюється, що прозорість не може обмежуватися декларативним розкриттям інформації про алгоритми, а повинна передбачати можливість їх змістовного аудиту, включаючи оцінку впливу на фундаментальні права людини.

Водночас інша група науковців акцентує увагу на ризиках надмірної регуляції, яка потенційно здатна стримувати інноваційний розвиток та створювати бар'єри для технологічних компаній. З цієї позиції пропонується гнучка модель регулювання, що базується на принципі пропорційності, відповідно до якого рівень правового втручання має корелювати зі ступенем ризикогенності конкретної технології. Подібний підхід знайшов своє відображення у концепції ризик-орієнтованого регулювання, що передбачає диференціацію алгоритмічних систем за рівнем потенційної шкоди [13].

Порівняльний аналіз зазначених підходів дає підстави стверджувати, що ефективна модель правового забезпечення повинна інтегрувати елементи як жорсткого нормативного контролю, так і адаптивних механізмів саморегуляції. У цьому контексті доцільним видається впровадження комплексних законодавчих ініціатив, які включатимуть встановлення обов'язкових стандартів алгоритмічної прозорості, запровадження незалежного аудиту алгоритмів та інституціоналізацію процедур оцінки ризиків. Остання повинна мати не лише технічний, але й соціально-правовий вимір, охоплюючи аналіз дискримінаційних ефектів, порушення приватності та впливу на процеси демократичного врядування [8, с. 32-39].

Не менш важливим напрямом удосконалення є розвиток цифрової та правової грамотності громадян як передумови ефективної реалізації їхніх прав у цифровому середовищі. У науковій літературі обґрунтовується теза про те, що навіть найбільш досконале законодавство втрачає свою ефективність за умов низького рівня обізнаності населення щодо механізмів захисту своїх прав. У цьому аспекті особливої актуальності набуває інтеграція освітніх програм, спрямованих на формування критичного розуміння функціонування алгоритмічних систем, а також навичок взаємодії з цифровими платформами [5, с. 80-85].

Окрему увагу слід приділити імплементації міжнародних стандартів та етичних принципів у національні конституційні та законодавчі рамки. У цьому контексті спостерігається тенденція до уніфікації підходів, що ґрунтуються на принципах верховенства права, недискримінації, підзвітності та людоцентризму. Водночас науковці наголошують на необхідності адаптації цих стандартів з урахуванням національних правових традицій та інституційної спроможності держави.

З огляду на викладене, вважаємо, що пріоритетним напрямом вдосконалення правового регулювання є формування багаторівневої системи контролю за алгоритмічними рішеннями, яка поєднуватиме законодавчі, інституційні та освітні механізми. Така система повинна забезпечувати баланс між захистом прав людини та стимулюванням інноваційного розвитку, що є ключовою передумовою сталого функціонування цифрового суспільства.

Список використаних джерел:

1. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. Київ : НДІ інформатики і права НАПрН України, 2014. 384 с.

2. Городиський І. М. Цифрові права людини: сучасні виклики та перспективи розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2020. № 4. С. 45–52.

3. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека: філософсько-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 304 с.

4. Костенко О. М. Права людини в умовах інформаційного суспільства : монографія. Київ : Наук. думка, 2019. 320 с.

5. Кушакова-Костицька Н. В. Захист персональних даних у цифровому середовищі. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 78–85.

6. Петришин О. В., Тацій В. Я. Правова система України в умовах цифровізації. *Право України.* 2021. № 7. С. 10–25.

7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2016. 224 с.

8. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford : Oxford University Press, 2014. 352 p.

9. Floridi L., Cowls J. A unified framework of five principles for AI in society. *Harvard Data Science Review.* 2019. Vol. 1, no. 1. P. 1–15.

10. Mittelstadt B. D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society.* 2016. Vol. 3, no. 2. P. 1–21.

11. O'Neil C. Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. New York : Crown, 2016. 272 p.

12. Solove D. J. Understanding Privacy. Cambridge : Harvard University Press, 2008. 264 p.

13. Taddeo M., Floridi L. How AI can be a force for good. *Science.* 2018. Vol. 361, no. 6404. P. 751–752.

14. Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L. Why a right to explanation of automated decision-making does not exist in the General Data Protection Regulation. *International Data Privacy Law.* 2017. Vol. 7, no. 2. P. 76–99.

15. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.26:342.7(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.3

ДОБРЯНСЬКА Н.В., ГОРЄЛОВА В.Ю.

ЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ

ETHICAL-LEGAL FOUNDATIONS OF PUBLIC SERVICE DELIVERY WITHIN THE CONTEXT OF TERRITORIAL AUTONOMY

У статті досліджено етико-правові засади надання публічних послуг як складову конституційно-правової моделі територіальної автономії України. Проаналізовано принципи належного урядування (верховенство права, прозорість, підзвітність, ефективність та недискримінацію) як основу діяльності органів влади автономних утворень. Реалізація права на самовизначення через механізми автономії має поєднуватися з обов'язком публічних інституцій забезпечувати якість обслуговування та дотримання етичних стандартів. Відзначено, що у світових моделях автономії стабільно актуальними залишаються проблеми корупції, дискримінації, непрозорості процедур, конфлікту інтересів та порушень професійної етики. Основними чинниками їх поширення є недосконаліть правового регулювання, слабкість контролю та відповідальності, низький рівень правової й етичної культури, кадровий дефіцит та політичний тиск. Подолання цих викликів потребує комплексного підходу, що включає правові, інституційні, технологічні та освітні заходи. Розкрито зміст ключових елементів етико-правових засад: конституційні гарантії, інституційні механізми забезпечення етики, процедурні гарантії для громадян, етичні кодекси, стандарти поведінки, механізми юридичної відповідальності та соціально-економічне забезпечення службовців. Зарубіжний досвід (Аландські острови, Південний Тіроль, Каталонія, Frontier Nagaland) демонструє ефективність двомовного обслуговування, пропорційного представництва меншин, інституту омбудсмана, фіскальної дисципліни та інклюзивності рішень. Наголошено на необхідності імплементації європейських стандартів належного урядування, закріплених у Хартії основних прав ЄС, та удосконалення національного законодавства про запобігання корупції, державну службу й адміністративні послуги з урахуванням специфіки автономного статусу. Зроблено висновок, що закріплення етико-правових засад на конституційному рівні та їх деталізація у спеціальному законодавстві забезпечить якість, доступність і доброчесність публічних послуг в умовах територіальної автономії.

Ключові слова: *територіальна автономія, етика публічної служби, етико-правові засади, конституційна модель, право на самовизначення.*

The article examines the ethical and legal foundations of public service provision as a constituent element of the constitutional-legal model of Ukraine's territorial autonomy. It analyses the principles of good governance – specifically the rule of law, transparency, accountability, efficiency, and non-discrimination – as foundational to the operation of autonomous entities' public authorities. The implementation of the right to self-

© ДОБРЯНСЬКА Н.В. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, (Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського) https://orcid.org/0000-0002-6319-0409

© ГОРЄЛОВА В.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, (Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського) https://orcid.org/0000-0001-6536-2422

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

determination through mechanisms of autonomy must be combined with the obligation of public institutions to ensure the quality-of-service provision and adherence to ethical standards. It is noted that, within global models of autonomy, issues of corruption, discrimination, lack of procedural transparency, conflicts of interest, and breaches of professional ethics remain consistently relevant. The principal factors contributing to their prevalence are the imperfection of legal regulation, the weakness of oversight and accountability, a low level of legal and ethical culture, staff shortages, and political pressure. Overcoming these challenges requires a comprehensive approach that includes legal, institutional, technological, and educational measures. The content of the key elements of the ethical-legal foundations is elucidated, namely: constitutional guarantees, institutional mechanisms for ensuring ethics, procedural safeguards for citizens, codes of ethics, standards of conduct, mechanisms of legal liability, and the socio-economic welfare of public servants. International experience (the Åland Islands, South Tyrol, Catalonia, Frontier Nagaland) demonstrates the efficacy of bilingual service delivery, proportional representation of minorities, the institution of the ombudsman, fiscal discipline, and inclusiveness in decision-making. Emphasis is placed on the necessity of implementing European standards of good governance, as enshrined in the EU Charter of Fundamental Rights, and on refining national legislation regarding anti-corruption, the civil service, and administrative services, while taking into account the specificities of autonomous status. It is concluded that the entrenchment of ethical-legal foundations at the constitutional level, and their detailed articulation in specialised legislation, will ensure the quality, accessibility, and integrity of public services within the framework of territorial autonomy.

Key words: *territorial autonomy, public service ethics, ethical-legal foundations, constitutional model, right to self-determination.*

Постановка проблеми. Територіальна автономія є однією з найбільш дискусійних форм реалізації права народів на самовизначення в сучасному конституційному праві [1, с. 57]. Для України, яка зіткнулася з викликами збройної агресії та необхідністю пошуку моделей врегулювання етнополітичних конфліктів, питання запровадження територіальної автономії набуває особливої актуальності. Будь-яка модель автономії має бути не лише механізмом перерозподілу владних повноважень, але й інструментом підвищення якості життя громадян [2, с. 135]. Ключовим маркером такої якості виступає сфера публічних послуг та етичні стандарти їх надання. Проблема полягає у відсутності комплексного бачення етико-правових засад функціонування автономних утворень, що створює ризики для ефективності самоврядування та захисту прав особи [3, с. 92]. Особливої актуальності це питання набуває в умовах пошуку моделей повоєнної відбудови України, де територіальна автономія може розглядатися як інструмент забезпечення прав національних спільнот та збереження територіальної цілісності держави. Таким чином, проблема формування етико-правових засад надання публічних послуг в умовах територіальної автономії є критично актуальною [4, с. 342]. Вирішення вказаної проблеми має важливе значення для розвитку конституційно-правової доктрини та практики державотворення, оскільки значно підвищить якість життя громадян, суспільну довіру до інститутів влади та регіональний розвиток. Разом з тим, етичні стандарти діяльності публічних службовців є запорукою легітимності автономних утворень [5], а створення автономій у середовищі, де панує корупція, ставить під загрозу конституційний лад держави. Саме тому розробка етико-правових засад надання публічних послуг в умовах територіальної автономії є пріоритетним завданням для відновлення довіри та забезпечення сталого розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Етико-правові засади публічної служби та надання послуг активно досліджуються у конституційному й адміністративному праві. Вагомий внесок зробили Т.Е. Василевська, В.М. Бесчасний, А.Г. Дудко, І.В. Здреник, Т.В. Кононенко, В.М. Кравчук, Д.В. Швець. Серед дисертаційних робіт варто відзначити дослідження Н.Г. Сорокіної (2021), О.С. Самойленко (2020), Ю.М. Буланової (2020), присвячені формуванню морально-етичних основ та реалізації етичних стандартів публічної служби. У зарубіжній науці проблеми автономії аналізували Е. Васіле, І. Кройтору, Г. де Схюттер, Г. Хулко, А. Паті, чиї праці заклали фундамент для подальших досліджень. Водночас поєднання етико-правових засад надання послуг із конституційно-правовою моделлю територіальної автономії в Україні залишається недостатньо розробленим. Особливо актуальними є питання адаптації етичних стандартів

до умов автономних утворень, врахування корупційних ризиків та створення дієвих механізмів контролю, що зумовлює потребу подальших досліджень для підвищення ефективності правового регулювання.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні етико-правових засад надання публічних послуг як складової конституційно-правової моделі територіальної автономії України. Завданням є не лише діагностика ключових викликів, але й вироблення обґрунтованих пропозицій та практичних рекомендацій щодо їх подолання. Основна увага зосереджена на створенні дієвих механізмів забезпечення якості та етичності публічних послуг шляхом удосконалення конституційно-правових, інституційних і процедурних механізмів.

Виклад основного матеріалу. Територіальна автономія, будучи однією з ключових форм реалізації права на самовизначення, покликана не лише перерозподіляти владні повноваження, а й насамперед створювати умови для якісного життя громадян [1, с. 58]. Однак досягнення цієї мети стає неможливим без належного етико-правового забезпечення публічних послуг, адже саме через них громадяни щодня взаємодіють з владою. Як свідчить практика, відсутність чітких етичних стандартів в автономних утвореннях призводить до серйозних деформацій, а саме корупція та зловживання владою підривають довіру до державних органів, спричиняють нерівний доступ до послуг і, зрештою, знижують рівень задоволеності громадян [2, с. 344]. Більше того, коли йдеться про автономії, створені за етнічною ознакою, неетичне ставлення до представників інших національностей може стати не просто адміністративною проблемою, а джерелом серйозних конфліктів та дестабілізації [4, с. 140]. Тому легітимність самої автономії опиняється під загрозою, якщо її інституції не здатні забезпечити справедливе та етичне обслуговування [3]. Звідси випливає, що запровадження чітких етико-правових засад надання публічних послуг є не просто бажаним доповненням, а критично необхідною умовою ефективного функціонування територіональної автономії.

Щоб зрозуміти, як саме мають виглядати ці засади, варто звернутися до досвіду різних країн, де автономні утворення вже тривалий час стикаються з подібними викликами. Дослідження підтверджують, що попри розмаїття моделей, етико-правові проблеми скрізь мають спільну природу [5, с. 95]. Найпоширенішими є корупція та зловживання владою, які проявляються у хабарництві за прискорене надання послуг, нецільовому використанні майна та маніпуляціях із бюджетними коштами [3]. Не менш руйнівною виявляється дискримінація, особливо в етнічно орієнтованих автономіях, де титульна нація отримує привілейований доступ до послуг на шкоду іншим [4, с. 138]. До цього додається непрозорість процедур, яка створює сприятливе середовище для зловживань, адже відсутність відкритої інформації унеможливлює ефективний громадський контроль [6]. У невеликих автономних утвореннях особливо гостро постає проблема конфлікту інтересів, коли посадовці, поєднуючи публічну службу з приватними інтересами, втрачають об'єктивність у прийнятті рішень [7, с. 112]. Завершують цей перелік порушення професійної етики – грубість, неповага до відвідувачів, нехтування службовими обов'язками [8, с. 156]. Очевидно, що боротьба з цими явищами потребує не окремих заходів, а цілісної системи превентивних механізмів, інтегрованих у саму конституційно-правову модель автономії.

Звідси виникає необхідність визначити чинники, що породжують зазначені проблеми. Аналіз свідчить, що їхнім першоджерелом є системні недоліки, які створюють сприятливе середовище для неетичної поведінки [2, с. 345]. Насамперед до таких чинників належать прогалини в конституційно-правовому регулюванні. Законодавство про автономію часто не містить чітких етичних стандартів ні для посадових осіб, ні для процедур надання послуг [5, с. 98]. Ситуація ускладнюється слабкістю контролю, що виявляється у відсутності незалежних інструментів для моніторингу дотримання стандартів та притягнення винних до відповідальності [9, с. 26]. Не менш значущим чинником є низький рівень правової та етичної культури. Посадові особи часто не усвідомлюють вимог професійної етики, а громадяни не володіють механізмами захисту своїх прав у разі порушень [10, с. 134]. В автономних утвореннях, особливо у віддалених, додатковим чинником виступають кадрові проблеми, зокрема дефіцит кваліфікованих працівників, здатних якісно виконувати свої обов'язки [1, с. 62]. Крім того, слід ураховувати політичний тиск, внаслідок якого адміністративні органи змушені приймати необ'єктивні рішення під впливом місцевих еліт [4, с. 141]. Зазначені чинники перебувають у тісному взаємозв'язку, що зумовлює необхідність їхнього комплексного усунення.

Власне, саме тому розробка ефективних етико-правових засад діяльності органів влади автономних утворень стає нагальним завданням [6]. Вирішення цього завдання потребує багатовимірного підходу, що охоплює конституційно-правові, інституційні, технологічні та освітні

заходи [5, с. 101]. Передусім необхідно звернутися до конституційно-правового фундаменту, який є визначальним у цьому контексті. До основного закону або спеціального закону про автономію мають бути включені норми, що не лише декларують, а й чітко визначають обов'язковість дотримання загальнодержавних стандартів якості послуг. Крім того, такими нормами слід закріпити принципи діяльності органів влади, зокрема верховенство права, прозорість, підзвітність та недискримінацію. Важливим елементом є також закріплення права особи на належне управління, що передбачає можливість бути почутою, отримувати мотивовані рішення та відшкодування шкоди [11]. Проте навіть найкращі закони залишаться мертвими без інституцій, здатних їх реалізувати. Отже, наступним кроком має стати створення інституційних механізмів забезпечення етики. Доцільним є запровадження посад уповноважених з етики, до функцій яких належатимуть консультування та моніторинг. Для розгляду конфліктних ситуацій необхідним видається утворення етичних комісій. Крім того, з метою фінансового контролю слід передбачити створення підрозділів внутрішнього аудиту [7, с. 156]. Важливо, щоб ці структури працювали не формально, а реально впливали на ситуацію. Водночас важливе значення має етичне кодифікування. Необхідним є розроблення детальних кодексів поведінки, які мають містити не лише загальні принципи, зокрема чесність, неупередженість та доброзичливість, а й конкретні правила. Такими правилами слід визначити дії в ситуації конфлікту інтересів, допустимість прийняття подарунків, вимоги до поведінки в соціальних мережах та, що найважливіше, види відповідальності для порушників [7, с. 178].

Однак навіть найкращі закони та інституції не спрацюють, якщо їхнє функціонування не буде прозорим. Саме тут на допомогу приходять сучасні технології. Електронні черги та реєстрація унеможливлюють особисті домовленості, електронні кабінети дозволяють відстежувати статус звернення, відкриті реєстри забезпечують доступ до інформації, а безготівкова оплата мінімізує корупційні ризики [12, с. 79]. Проте технології це лише інструмент, який має бути доповнений людським фактором. Йдеться про системне підвищення правової та етичної культури через тренінги, семінари, освітні кампанії, спрямовані на засвоєння етичних стандартів, антикорупційного законодавства та навичок міжкультурної комунікації [8, с. 312]. Важливо, щоб ця робота здійснювалася не епізодично, а на постійній основі. Не менш значущим є залучення громадськості. Громадські ради при органах влади, незалежні опитування, інститут громадських моніторів, механізми зворотного зв'язку створюють додаткові канали контролю й підвищують відповідальність посадових осіб [2, с. 346]. Крім того, жодна автономія не існує ізольовано, тому вкрай важливою є міжвідомча співпраця. Йдеться про налагодження системної взаємодії з правоохоронними органами, антикорупційними інституціями та судами для оперативного реагування на порушення [9, с. 27]. Лише поєднання всіх зазначених елементів, а саме правового фундаменту, інституційних механізмів, технологій, освітніх заходів, громадського контролю та міжвідомчої координації, здатне створити справді дієву систему.

Узагальнюючи світовий досвід, можна виокремити ті складові, які мають бути враховані при розробці української моделі [1, с. 63]. На конституційно-правовому рівні це насамперед три ключові гарантії. Перша це верховенство права, тобто обов'язок органів влади діяти виключно в межах закону [13]. Друга це принцип належного урядування, імплементований із Хартії основних прав ЄС, який гарантує кожному право на справедливий і своєчасний розгляд справи [11]. Третя це заборона дискримінації за будь-якими ознаками [14]. На інституційному рівні необхідним є формування розгалуженої етичної інфраструктури. До її складу доцільно включити уповноважених з етики, етичні комісії, органи незалежного контролю, зокрема судові органи, інститут омбудсмана та антикорупційні органи [7, с. 201; 15], а також систему внутрішнього аудиту [14]. Процедурні гарантії мають забезпечувати прозорість, вмотивованість рішень, право бути почутим та доступ до інформації [11; 16]. Етичні кодекси, своєю чергою, повинні детально регламентувати поведінку посадовців, процедури врегулювання конфлікту інтересів, обмеження щодо подарунків та правила сумісництва [7, с. 215; 14; 17]. Нарешті, механізми відповідальності мають передбачати застосування адміністративних, дисциплінарних та кримінальних санкцій [13]. Що стосується соціально-економічного забезпечення, то воно повинно включати гідну оплату праці, можливості професійного розвитку та соціальний захист. Такі заходи дозволяють мінімізувати корупційні ризики [1, с. 64; 8, с. 356; 17].

Ці теоретичні положення підтверджуються конкретними прикладами. Так, на Аландських островах діє система двомовного обслуговування, яка гарантує мовні права населення [4, с. 142]. У Південному Тіролі запроваджено пропорційне представництво мовних груп у публічній службі, що забезпечує рівний доступ до послуг [4, с. 143]. Каталонія має розгалужену систему омбудсмана,

який ефективно розглядає скарги на дії влади [15]. Нарешті, індійський досвід створення органу Frontier Nagaland демонструє важливість таких вимог, як чітке окреслення повноважень, фіскальна дисципліна, доброчесність керівників та інклюзивність у прийнятті рішень [15]. Усі наведені приклади об'єднує розуміння того, що етико-правові засади не є другорядним додатком, а становлять основу ефективного функціонування автономії. Повертаючись до практичного виміру, слід наголосити, що виявлення порушень становить лише один аспект проблеми. Не менш важливим є їхнє запобігання [2, с. 347]. Ефективність контролю залежить від поєднання внутрішніх механізмів (етичний контроль, службові розслідування, аудит) із зовнішніми (судовий контроль, діяльність правоохоронних органів, громадський моніторинг) [9, с. 26; 2, с. 346]. Наприклад, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» надає правоохоронцям інструменти для виявлення корупційних злочинів у публічній службі [18]. При цьому важливо, щоб усі контрольні заходи мали міцне правове підґрунтя, яке формується на міжнародних актах [11] та національному законодавстві (Конституція України, Кримінальний кодекс України [13], закон України «Про запобігання корупції» [14], закон України «Про державну службу» [17], закон України «Про адміністративні послуги» [16]). Практичний досвід органів влади дозволяє адаптувати загальні методики до специфіки автономних утворень, а відомчі акти забезпечують необхідну деталізацію [9, с. 27].

Серед вітчизняних законодавчих актів особливе місце посідає Конституція України, яка закладає фундаментальні принципи діяльності публічної влади [13]. Закон України «Про запобігання корупції» встановлює стандарти доброчесності та зобов'язує органи влади впроваджувати внутрішні антикорупційні програми, системи контролю, кодекси етики та механізми захисту викривачів [14]. Закон України «Про державну службу» визначає етичні вимоги до службовців [17], а Закон України «Про адміністративні послуги» – стандарти якості обслуговування [16]. Кримінальний кодекс України, своєю чергою, є ключовим інструментом для кваліфікації корупційних злочинів [13]. Усі ці норми створюють правову базу, яка може бути адаптована для потреб майбутніх автономних утворень.

Однак покладатися виключно на державний контроль недоцільно. Самі автономні утворення мають відігравати активну роль у запобіганні порушенням шляхом упровадження власних внутрішніх політик та процедур [1, с. 65]. Внутрішній контроль є необхідним доповненням до зовнішнього нагляду, адже саме на місцях найкраще видно проблеми [2, с. 346]. Розробка внутрішніх документів дозволяє мінімізувати ризики через кодекси етики [7, с. 189], механізми врегулювання конфлікту інтересів [14] та захист викривачів [14]. Корисним інструментом можуть стати методичні рекомендації, які публікують університети та органи місцевого самоврядування. Такі рекомендації містять алгоритми дій, адаптовані до конкретних умов функціонування відповідних установ. Для виявлення фінансових зловживань необхідні внутрішні комісії, регулярні аудити [1, с. 66; 5, с. 103] та постійна оцінка ризиків [14].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що автономні утворення в Україні, якщо вони будуть створені, мають активно використовувати інструменти саморегулювання, розробляючи власні документи, які стануть надійним бар'єром проти неетичної поведінки [8, с. 378]. Ці політики мають формувати цілісну систему. До її складу доцільно включити чіткі стандарти для посадових осіб [7, с. 223], доступні канали повідомлення про порушення, гарантії для викривачів [14], а також систематичні перевірки та аудит з метою виявлення «сірих зон» [2, с. 345]. Лише такий комплексний підхід, що поєднує зовнішнє регулювання з внутрішньою відповідальністю, здатен створити систему раннього попередження про порушення, змістити акцент з реагування на запобігання та зробити діяльність органів влади справді прозорою і передбачуваною [5, с. 104].

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що публічні послуги в Україні в умовах запровадження територіальної автономії можуть зіткнутися з подвійним викликом. По перше, це необхідність збереження єдиних стандартів якості при розширенні повноважень місцевих органів влади. По друге, це ризики неетичної поведінки, корупції та дискримінації. Етико-правові засади надання публічних послуг в умовах територіальної автономії є багатовимірною проблемою, що впливає на якість життя громадян, суспільну довіру та міжетнічну злагоду. Основними складовими цих засад визначено конституційно-правові гарантії, інституційні механізми, процедурні гарантії, етичні кодекси, механізми відповідальності та соціально-економічне забезпечення. Ефективне функціонування системи надання публічних послуг в умовах автономії потребує належного правового регулювання, внутрішнього контролю, технологічної адаптації та високої етичної культури посадовців. Пріоритетним завданням є інтеграція правових, інституційних, технічних та етичних методів для гарантування якості, доступності та доброчесності публічних послуг в умовах територіальної автономії.

Список використаних джерел:

1. Vasile E., Croitoru I. Territorial Administrative Unit – Autonomous Administrative Structure. *Internal Auditing and Risk Management*. 2020. Vol. 57, No. 1. P. 56-67.

2. Стефанов Д. С., Щербина Л. І. Виявлення та попередження злочинів в закладах вищої освіти. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 342-347.

3. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. URL: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/560-koruptsiya-v-sistemi-vishchoji-osviti-sutnist-prichini-ta-naslidki.html (дата звернення: 19.03.2026).

4. De Schutter H. Territoriality and personality. *The Routledge Handbook of Ethics and Public Policy*. London: Routledge, 2019. P. 129-142.

5. Hulkó G., Patyi A. (eds.). Principles of Good Administration and the Property of Territorial Self-government. *Public finances – administrative autonomie*. Brno: Masaryk University, 2012. P. 89-104.

6. Vasile E., Croitoru I. Territorial Administrative Unit as an Autonomous Structure. *EconomPapers*. 2020. URL: https://econpapers.repec.org (date of access: 19.03.2026).

7. Буланова Ю. М. Етичні кодекси як джерело службового права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 210 с.

8. Сорокіна Н. Г. Формування морально-етичних основ публічної служби в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2021. 420 с.

9. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Про кримінологічні інновації та деякі невтішні результати їх упровадження. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: збірник тез доповідей науково-практичної конференції, м. Харків, 16 квітня 2021 р. Харків, 2021. С. 25-27.

10. Самойленко О. С. Адміністративно-правові засади реалізації етичних стандартів публічної служби: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2020. 230 с.

11. Charter of Fundamental Rights of the European Union: of 26 October 2012. 2012/C 326/02. URL: https://eur-lex.europa.eu (date of access: 19.03.2026).

12. Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Поняття кіберпростору як середовища вчинення злочину. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2009. № 3. С. 77-81.

13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

14. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

15. Babar A. Constitutional morality and the institutional test before the Frontier Nagaland Territorial Authority. *Nagaland Tribune*. 2026. URL: https://www.nagalandtribune.in (date of access: 19.03.2026).

16. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.

17. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

18. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.122
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.4

КОРОБЦОВА Н.В.

ДО ПИТАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

ON THE ISSUE OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE

Стаття присвячена дослідженню питань компенсації моральної шкоди скрізь призму загального механізму компенсації. Сучасне розуміння «компенсації» є вузько галузевим. В договірних відносинах компенсація сприймається як певний платіж або винагорода за «пасивну» поведінку боржника. В трудових правовідносинах поняття компенсації використовують як синонім слова «допомога». Однак найчастіше компенсація сприймається як один із способів захисту прав – відшкодування збитків та/або моральної шкоди. Дослідження специфіки, особливості благ, які зазнають втрат в результаті завдання немайнової шкоди, доводить, що такий підхід до з'ясування сутності даного інституту є невиправдано вузьким та обмеженим. В усіх перелічених суто галузевих спробах з'ясувати механізм компенсації втрачається загальний підхід до розуміння «compensatio», розроблений в свій час ще римськими юристами, сприйняття її в якості механізму «зрівноваження», досягнення «балансу інтересів» сторін, учасників певних відносин. Іншими словами, компенсаційний механізм цивільного права буде спрацьовувати лише тоді, коли порушені права особи будуть відновлені. А чи всі права піддаються повному відновленню? Безумовно що ні. Така група прав як особисті немайнові повністю позбавлена такої здатності. Гроші, які при цьому сплачуються особі в якості компенсації, не мають на меті повернути втрачені або відновити порушені особисті блага, їх неможна розглядати навіть в якості «еквіваленту душевних страждань», вони є лише певним матеріальним задоволенням для потерпілої особи. А отже, в таких та подібних випадках постає питання лише часткової компенсації шкоди шляхом відшкодування. При цьому розмір та порядок такого відшкодування є доволі складними та не позбавленими суб'єктивного (оціночного) забарвлення. Судові рішення, які засновані на оціночних судженнях, не піддаються науковій перевірці, а тому сприймаються лише як особисте переконання. І хоча судова практика використовує відповідні збірники, тарифні сітки при розрахунку розміру відшкодування моральної шкоди, встановити точний її розмір неможливо, враховуючи особливість благ, які претерпіли негативного впливу.

Ключові слова: *немайнові втрати, відшкодування, збитки, особисті блага, відновлення.*

The article is devoted to the study of issues of compensation for moral damage everywhere through the prism of the general mechanism of compensation. The modern understanding of "compensation" is narrowly sectoral. In contractual relations, compensation is perceived as a certain payment or reward for the "passive" behavior of the debtor. In labor relations, the concept of compensation is used as a synonym for the word "assistance". However, most often compensation is perceived as one of the ways to

© КОРОБЦОВА Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) https://orcid.org/0000-0002-9997-1485

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

protect rights – compensation for losses and/or moral damage. The study of the specifics, the features of the benefits that suffer losses as a result of causing non-pecuniary damage, proves that such an approach to clarifying the essence of this institution is unreasonably narrow and limited. In all the listed purely sectoral attempts to clarify the mechanism of compensation, the general approach to understanding "compensatio", developed in its time by Roman lawyers, its perception as a mechanism of "balancing", achieving a "balance of interests" of the parties, participants in certain relations, is lost. In other words, the compensation mechanism of civil law will only work when the violated rights of a person are restored. And are all rights subject to full restoration? Of course not. Such a group of rights as personal non-property is completely deprived of such ability. The money that is paid to a person as compensation is not intended to return lost or restore violated personal benefits, it cannot even be considered as an "equivalent of mental suffering", it is only a certain material satisfaction for the injured person. Therefore, in such and similar cases, the question arises of only partial compensation for damage through compensation. At the same time, the amount and procedure for such compensation are quite complex and not devoid of subjective (evaluative) coloring. Court decisions that are based on value judgments are not subject to scientific verification, and therefore are perceived only as a personal conviction. Although judicial practice uses relevant collections and tariff scales when calculating the amount of compensation for moral damage, it is impossible to establish its exact amount, taking into account the specifics of the benefits that have been negatively affected.

Key words: *non-pecuniary losses, compensation, damages, personal benefits, restoration.*

Вступ. Компенсація як захисний механізм є складним, багатозначним та збірним поняттям, яке неможливо зводити до жодного із існуючих способів захисту. В окремих видах цивільних правовідносин механізм компенсації має різне змістовне навантаження. Однак об'єднуючим при цьому повинно бути розуміння компенсації скрізь призму дії компенсаційної функції цивільного права, метою якої є відновлення стану потерпілої особи, який існував до порушення, тобто відновлення справедливого балансу інтересів сторін певних правовідносин. Але чи завжди є можливим досягнення цієї справедливості? І хоча ідея справедливості пронизує все приватне право (в тому числі цивільне), знаходить відбиток на всіх його принципах, функціях, механізмах, не завжди цього можливо досягти. Наочним прикладам є сфера немайнових відносин. Особливість благ, які зазнають при цьому втрат, свідчить про необхідність застосування поняття «компенсації» у вузькому розумінні, не як «відновлювального засобу», а як механізму «залагодження» конфлікту між сторонами.

Питання компенсації, механізму її застосування вже давно є предметом досліджень науковців різних галузей права. Проблема полягає в тому, що на сьогодні не існує загального підходу до з'ясування цього механізму. В кожній галузі права (та навіть в межах однієї) існує своє бачення, розуміння «компенсації». Розгляд її скрізь призму компенсаційної функції цивільного права спостерігається в працях С. Приступи. Першим серед дослідників проблему немайнових негативних наслідків проаналізував Б. Лапицький у 1920 р. На особливостях реалізації компенсації в сфері моральної шкоди зосереджують увагу науковці – судді Верховного Суду В. Крат, Д. Луспеник, Р. Лідовець. Запровадження системи тарифів відшкодування моральної шкоди, визначення критеріїв і розмірів відшкодування окремих типів шкоди можна спостерігати в працях М. Бризіцького. Однак, незважаючи на проведені науковцями дослідження, проблема компенсації саме немайнової шкоди продовжує існувати і сутність її полягає у необхідності розгляду компенсації шляхом поєднання загального розуміння її як захисного механізму з особливостями тих благ, для захисту яких вона застосовується, що і вимагає окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження загального механізму «компенсація» в цивільних правовідносинах та особливостей його реалізації в сфері немайнових відносин.

Результати дослідження. В суспільстві предметом правового регулювання виступають не тільки нормальні економічно «здорові» відносини, побудовані на однакових для всіх учасників правилах та принципах, а й ті, які виникають із конфліктів, аномального розвитку відносин. Одним із засобів врегулювання подібних відносин виступає компенсаційний механізм приватного права, завдяки якому особі надається право свободи обрання інструментарію для захисту своїх прав.

Розуміння «компенсації» в якості певного механізму «залагодження» конфлікту є наслідком діяльності римських юристів (Гая, Павла, Цельса) та має приватноправову природу. Змістом його стала сукупність засобів, інструментів, результатом застосування яких повинно бути досягнення справедливого «балансу інтересів» сторін, учасників певних відносин, оскільки «в усьому, особливо у праві, слід виходити із справедливості» (D.50,17, 90 (Paul., 15 quaest.)) [1]. Таке розуміння «компенсації» сприйнято й сучасними правовими системами. В континентальній системі права це знайшло прояв через обов'язок особи відшкодувати шкоду, реалізація якого повинна привести до відновлення положення постраждалого. Але тут постає питання: чи завжди, отримана в ході відшкодування сума, покриває всі збитки завдані особі? Оскільки тільки повне відшкодування має відновлювальний наслідок, що врешті є досягненням справедливості.

Справедливість та право, так само як право та мораль не завжди «перетинаються» в суспільстві особливо в питаннях захисту прав та інтересів. Хоча «справедливість» як загальна ідея пронизує все приватне право та знаходить відбиток на всіх його принципах, функціях, механізмах та інститутах, однак в окремих відносинах не спрацьовує. Доказом цього є немайнова сфера особи, сам факт вторгнення в її межі, вже свідчить про неможливість її відновлення. Тому розуміння компенсації в якості механізму, здатного відновити справедливий баланс інтересів учасників правовідносин шляхом відшкодування, свідчить про необґрунтовано надмірні можливості «відшкодування» як одного із способів захисту цивільних прав і інтересів та про недоцільність зведення «компенсації» до «відшкодування». Підтримує дану позицію і законодавець [2, ст. 16]. Відсутність компенсації серед загальних способів захисту, закріплених в ст. 16 ЦК України, свідчить про її особливе місце в механізмі захисту, яке не може зводитися до жодного способу, передбаченого положеннями даної статті, та має «збірний» «комплексний» характер. Досягнення мети компенсації в окремих правовідносинах може відбуватися в тому числі й шляхом поєднання декількох способів захисту, передбачених положеннями ст. 16 ЦК України.

На з'ясування механізму «компенсація» звернута увага і в судовій практиці. Так, колегія суддів Другої судової палати КЦС ВС у Постанові від 11.12.2024 р. по справі № 369/3056/21 звертає увагу на тлумачення поняття «compensare», що з латині означає «відшкодовувати» або «урівноважувати» та на його сутність в приватному праві, розуміючи в якості «певних дій задля справедливого «урівноваження» майнової чи немайнової втрати (внаслідок, наприклад, завдання шкоди чи припинення повністю або частково певного суб'єктивного права) шляхом сплати особі грошей, як загального еквіваленту всіх цінностей, або передання їй будь-якого майна такого роду, якості та вартості, що дадуть змогу «залагодити» певну втрату» [3]. Цей механізм напряму пов'язаний із компенсаційною функцією приватного права, яка спрямована на відновлення порушених цивільних прав і полягає в наданні таких засобів (зазвичай, грошей), завдяки яким це стало б можливим [3]. Отже, завдяки грошам, як вартісному еквіваленту товарів, робіт, послуг вдається урівноважити баланс інтересів в більшості правовідносин. Таким чином відбувається певне «урівноваження чого-небудь порушеного», що на думку певних науковців і є «компенсація» [4, с. 80]. Однак чи можливо досягти відповідного балансу при порушенні немайнових інтересів сторін? Як витікає із змісту досліджуваної Постанови КЦС ВС, завдяки грошам так само можливо це зробити: «….при завданні шкоди здоров'ю особи – кошти для лікування, протезування, реабілітації тощо; при поширенні неправдивої інформації про особу – її спростування та грошова компенсація моральної шкоди та ін.» [3]. Позиція науковців щодо цього дещо інша. Є всі підстави доєднатися до думки С. Н. Приступи щодо необхідності враховувати ситуації, на які розповсюджуються норми, що містять поняття відшкодування, оскільки вони «є надзвичайно різноманітними і далеко не завжди є можливим реалізувати те, що криється за відшкодуванням на справді» [4, с. 81]. Науковець доходить висновку, що відшкодувати збитки, завдані невиконанням договору, коли розмір заподіяних втрат піддається відносно певній вартісній оцінці, цілком можливо за рахунок заміни на еквівалентну грошову суму. Однак зовсім інша справа, коли мова йде про завдання шкоди у зв'язку зі смертю або каліцтвом особи, моральної шкоди. В таких випадках хоча закон і веде мову про відшкодування, однак здійснити «еквівалентно-вартісну заміну» відповідних благ неможливо. На думку науковця, самі втрати в їх основному прояві (смерть особи) із об'єкта відшкодування взагалі виключаються та їх відшкодування як такого не відбувається, вони замінюються зовсім іншими благами, ніяк не співпадаючими ні по об'єму, ні по призначенню з тими, які втратила постраждала сторона [4, с. 81]. Отже, в таких та подібних випадках компенсація виконує роль лише часткового відшкодування, втрачаючи свою відновлювальну складову.

Дійсно, вести мову про саму можливість відновлення немайнової сфери особи, яка претерпіла певного негативного втручання, недоречно та помилково. Жодна грошова сума нездатна реально компенсувати особі страждання, біль, моральні втрати. Однак стягнення з кривдника певної суми

грошей може надати потерпілій особі відчуття справедливості та деякого додаткового комфорту, що допоможе збалансувати пережиті негаразди [5, с. 5]. При цьому юридичне розуміння самого механізму компенсації моральної шкоди, її розмірів та критеріїв є вельми умовним, та будується на оціночних судженнях, що є виключною компетенцією суду. І тут заслуговує на підтримку думка відомого німецького цивіліста та філософа права Карла Ларенца та його послідовників щодо правової природи таких рішень. Цивілісти звертають увагу на неможливість наукової перевірки судових рішень, заснованих на оціночних судженнях, а тому вони повинні сприйматися лише як особисте переконання людини, яка виносить таке судження [6, с. 7]. Отже, механізм компенсації заподіяної шкоди спрацьовує лише при здатності порушених прав до відновлення, якщо це можливо – досягається його основна мета – захист позитивного права шляхом відновлення. Коли особі завдається моральна шкода, негативні наслідки, які при цьому настають, хоча і ліквідуються за допомогою грошей, але «не виконують функції еквіваленту душевних страждань, а є лише задоволенням, що їх полегшує» [7, с. 133]. Тому у справах щодо компенсації моральної шкоди завжди постають питання з'ясування її критеріїв та розрахунку розміру грошової суми задля отримання «співрозмірного відшкодування в грошовій формі моральної шкоди» [8].

Цивільне законодавство надає лише приблизний перелік можливих втрат, проявів немайнової шкоди [2, ст. 23]. При цьому розмір відшкодування, що входить до предмета доказування, в кожному певному випадку буде залежати від ряду критеріїв, доведених в суді: характеру та обсягу фізичних, психічних страждань; тривалості немайнових втрат та можливості їх відновлення; тяжкості та тривалості змін життя тощо. Орієнтиром для розрахунку виступають, як правило, раніше винесені рішення по схожим справам, а також абстрактні тарифні розрахунки (сітки). При прийнятті рішення щодо розміру компенсації врахуванню підлягають обставини конкретної справи, однак аналіз судової практики свідчить про те, що сума, яку в решті отримає потерпілий, не буде суттєво відрізнятися від тих, які призначаються за аналогічними справами. Виникають питання: як такий підхід відповідає справедливості при вчиненні правосуддя та навіщо враховуються індивідуальні обставини справи, якщо це не впливає на розмір компенсації? Відповідаючи на зазначені питання, буде доречним звернутися до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), аналіз якої свідчить, що Суд, з одного боку, робить наголос на тому, що розмір суми, присудженої за моральну шкоду, у країнах – членах Конвенції не повинен суттєво відрізнятися від розміру, призначеного самим ЄСПЛ у подібних справах, отже, повинні існувати переконливі аргументи для призначення нижчої компенсації або не призначення її взагалі (справа *Sukachov v. Ukraine (2020, §159)* [9]. В той же час Суд вважає, що національній владі надається широка свобода при визначенні розміру відшкодування, оцінка якого проводиться з урахуванням певної правової системи та традицій держави, з урахуванням рівня життя, що призводить до можливості призначити суму в меншому розмірі ніж встановлену ЄСПЛ у аналогічних справах (справа *Shmelev and others v. Russia (2020), § 91)* [10]. При цьому в межах однієї держави сума компенсації по схожім справам не повинна суттєво відрізнятися. Так, в Рішенні по справі *Scripnic v. the Republic of Moldova (2021)* Суд дійшов висновку, що призначена сума за смерть дитини в наслідок медичної халатності, є значно меншою порівняно з тою, яку призначають молдавські суди в інших справах щодо деліктної відповідальності у випадку смерті особи [11]. Отже, неважко побачити, що приймаючи рішення щодо визначення грошової суми в якості компенсації за негативні наслідки немайнових втрат, ЄСПЛ, в першу чергу, вважає за необхідне врахувати ряд критеріїв та обставин, які не мають відношення до індивідуальних обставин справи, починаючи від рівня розвитку держави до з'ясування громадянства потерпілого [5, с. 82]. Але відхилення від усталених розмірів відшкодування в межах окремої країни, на думку ЄСПЛ, створює загрозу рівності, справедливості та прозорості правосуддя.

Сплата певної грошової суми в якості залагодження конфлікту є лише одним із способів відшкодування моральної шкоди поряд із майном та іншими способами [2, ст. 23]. Навіть сам факт визнання порушення може бути визнаний належним та достатнім для врегулювання питань компенсації немайнової шкоди (Рішення *Аміхалакіоае проти Молдови* [12], Рішення *Білуха проти України* [13]).

Обираючи грошовий спосіб відшкодування, неодмінно постає питання проведення безпосереднього розрахунку розміру заподіяної шкоди. Судова практика свідчить, що суди доволі часто обґрунтовують розмір призначеного відшкодування принципами розумності, добросовісності та справедливості. Однак, перш за все, до уваги повинні братися певні критерії оцінки моральної шкоди, які саме і впливають в решті на розмір отриманого відшкодування. Перелік їх необмежений, в кожній правовій системі він свій і залежить від багатьох факторів, в тому числі

й від мети, яку ставить перед собою суд, визначаючи розмір відшкодування. Основною метою будь-якого відшкодування повинно бути відновлення порушеного положення особи. Отже, як правильно зазначають науковці – «Ця компенсаційна (також *відновна*) функція є основною при відшкодуванні моральної шкоди у більшості європейських правових систем» [5, с. 48]. Оцінки підлягає фізичний біль та страждання, вік потерпілого, погіршення якості життя та строк тривалості таких негативних змін, вина потерпілої особи та заподіювача шкоди, їхнє матеріальне положення тощо. Наукові методики, які використовуються при розрахунку розміру відшкодування можуть бути різні. Одні ґрунтуються на презумпції моральної шкоди – страждань, які повинна відчути «середня» людина, що вираховується із базисного рівня розміру компенсації за страждання, спричинені заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, що приймається в розмірі 720 мінімальних розмірів зарплати (дохід працюючої людини за 10 років) та розробленій формулі визначення розміру, яка враховує критерії, що повинен прийняти до уваги суд при вирішенні відповідного питання (методика О. Ерделевського); інші – грунтуються на оцінці фактичних втрат ресурсів здоров'я та економіки здоров'я (методика В. Кашина) [14].

Висновки. Дослідження питань компенсації моральної шкоди приводить до усвідомлення складності самого механізму компенсації та особливостей його застосування в сферах, пов'язаних з немайновими благами особи. Сплата певної грошової суми в якості компенсації не має на меті повернути втрачені блага, а лише надає особі «відчуття справедливості та деякого додаткового комфорту, що допоможе збалансувати пережиті негаразди» [5, с. 5]. Тому вести мову про буквальне «відновлення порушеного права» в результаті застосування механізму компенсації в сфері немайнових відносин, просто неможливо, оскільки не будь-яке право підлягає відновленню.

Список використаних джерел:

1. Scott S. P. The Civil Law, XI, Cincinnati, 1932. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D50_Scott.htm (дата звернення: 26.01.2026).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 02.02.2026).

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати КЦС від 11 грудня 2024 р.: справа № 369/3056/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949158 (дата звернення: 21.01.2026).

4. Приступа С.М. Понятійна сутність та методологічне значення компенсаційної функції цивільного права. *Проблеми законності*. 1996. Вип. 31. С. 75–84.

5. Бризіцький М. Моральна шкода: критерії і розміри відшкодування: наук.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 136 с.

6. Larenz K., Canaris C.-W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft (Springer-Lehrbuch). 3. Aufl. Springtr,1995. URL: https://books.google.com.ua/books?id=DeuHBwAAQBAJ&pg=PR6&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 23.01.2026).

7. Давидова Н. О. Особисті немайнові права : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 160 с.

8. Bundesgerichtshof im namen des volkes, Urteil, 22.03.2022. URL: https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2022&Seite=2&nr=128989&pos=89&anz=727 (дата звернення: 20.01.2026).

9. Sukachov v. Ukraine [2020], no. 14057/17, 30.01.2020. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-200448%22]} (дата звернення: 26.01.2026).

10. Shmelev and others v. Russia [2020], no. 41743/17, 17.03.2020. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202347%22]} (дата звернення: 26.01.2026).

11. Scripnic v. the Republic of Moldova [2021], no. 63789/13, 13.04.2021. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-209079%22]} (дата звернення: 25.01.2026).

12. Аміхалакіоае проти Молдови [2004], № 60115/00, 20.04.2004. URL: https://cedem.org.ua/library/sprava-amihalakioae-proty-moldovy/ (дата звернення: 24.01.2026).

13. Білуха проти України [2006], № 33949/02, 09.11.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text (дата звернення: 24.01.2026).

14. Луспеник Д., Лідовець Р. Відшкодування моральної шкоди: деякі особливості розгляду цивільних справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lyspenyk.pdf (дата звернення: 24.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 347.918.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.5

МІХО К.В.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ В УКРАЇНІ

PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF THE ARBITRATION COURT AS AN ALTERNATIVE FORM OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIVIDUALS IN UKRAINE

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу принципів права, які визначають організацію та діяльність третейського суду. В науковій статті розкрито зміст поняття «принципи організації та діяльності третейського суду», під яким пропонується розуміти теоретично обґрунтовані та закріплені в нормативно-правових актах України основні, концептуальні положення, які відображають особливості створення та діяльності третейського суду, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні. Доведено, що принципи діяльності третейського суду закріплені в Законі України «Про третейські суди». Встановлено, що перелік принципів діяльності третейського суду, який міститься в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», не є вичерпним. Доведено, що принципи організації та діяльності третейського суду поділяються на декілька груп: 1) за джерелом закріплення: принципи, які закріплені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди»; принципи, які слідують із інших норм цього Закону; принципи, які визначені в інших законах; 2) за змістом: загальні та спеціальні, процесуальні та матеріальні; 3) за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо національні. Наголошено, що основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідують із норм Конституції України та норм інших законів. Доведено, що Закон України «Про третейські суди» потребує внесення змін, зокрема щодо розширення переліку принципів діяльності третейського суду та закріплення принципів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту в третейському судочинстві. В науковій статті отримали подальший розвиток наукові висновки вчених щодо розкриття змісту правових конструкцій «третейський суд», «альтернативна форма врегулювання спору». В статті використано теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження. Наголошено, що основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідують із норм Конституції України та норм інших законів.

***Ключові слова**: альтернативний спосіб захисту, позасудова форма захисту, захист прав, цивільне судочинство, господарське судочинство, примирення, третейський суд, суд, принципи права.*

© МІХО К.В. – аспірант (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) https://orcid.org/0009-0005-1818-0630

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the principles of law that determine the organization and activities of an arbitration court. The scientific article reveals the content of the concept of "principles of organization and activity of the arbitration court", under which it is proposed to understand the theoretically grounded and enshrined in the regulatory legal acts of Ukraine basic, conceptual provisions that reflect the features of the creation and activity of the arbitration court, are distinguished by universality and imperativeness in legal regulation. It is proved that the principles of the activity of the arbitration court are enshrined in the Law of Ukraine "On Arbitration Courts". It is established that the list of principles of the activity of the arbitration court, which is contained in Art. 4 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts", is not exhaustive. It is proved that the principles of organization and activity of the arbitration court are divided into several groups: 1) by the source of enshrining: principles that are enshrined in Art. 4 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts"; principles that follow from other norms of this Law; principles that are defined in other laws; 2) by content: general and special, procedural and substantive; 3) by territorial basis: international and domestic. It is emphasized that the main features of the principles of the organization and activities of the arbitration court are: 1) the fundamental idea, which indicates the vector of the organization and activities of the arbitration court; 2) fundamentality, which is based on moral and ethical norms, universal human values; 3) universality and specificity, as they are divided into general and special; 4) by the method of consolidation – defined in Article 4 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts", follow from the norms of the Constitution of Ukraine and the norms of other laws. It is proven that the Law of Ukraine "On Arbitration Courts" requires amendments, in particular regarding the expansion of the list of principles of the arbitration court's activities and the consolidation of principles related to the use of artificial intelligence in arbitration proceedings. The scientific article further develops the scientific conclusions of scientists regarding the disclosure of the content of the legal constructs "arbitration court", "alternative form of dispute resolution". The article uses theoretical and empirical methods of scientific research.

Key words: *alternative method of protection, extrajudicial form of protection, protection of rights, civil proceedings, economic proceedings, reconciliation, arbitration court, court, principles of law.*

Вступ. Загальновідомо, що третейський суд є недержавним органом, який вирішує підвідомчі йому цивільні та господарські спори у порядку, в спосіб та в межах, визначених Законом України «Про третейські суди». Цей висновок підтверджується і нормами цього Закону. Третейський суд, вирішуючи цивільний чи господарський спір, приймаючи рішення у справі діє у «фарватері» правових принципів, які є орієнтирами, межею та гарантіями захисту інтересів фізичних та юридичних осіб. Разом з тим, нормативно-правовий аналіз ст. 4 Закону України «Про третейські суди» [1], яка містить перелік принципів організації та діяльності третейського суду, доводить, що ця стаття закріплює вичерпний перелік принципів, однак в третейському судочинстві діють й інші правові принципи, які не містяться в ці статті Закону, але слідують із норм цього та інших законів України.

Стан опрацювання проблеми. Наукова тема щодо принципів права не є новою для юриспруденції. Вона була предметом як окремого дослідження, так і в аспекті різних галузей права. Наприклад, А. Колодій «Принципи права України» (1998), С. П. Погребняк «Загальні принципи права як джерело права» (2011), О. О. Кармаза «Принципи житлового права» (2012), Ю. О. Найдьон «Принципи як фундаментальні засади оперативної діяльності Служби безпеки України» (2017), М. Козюбра «Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій» (2017), І. В. Геєць «Місце принципів права в системі джерел права» (2021), О. Ховпун, О. Домбровська «Принципи права європейського союзу: сучасне визначення» (2022), А. Грушицький «Принципи права та їх застосування у практиці Верховного Суду (цивільна юрисдикція)» (2024), Д. С. Суханов «Загальні принципи правової системи Європейського Союзу та тенденції їх розвитку» (2024), О. В. Цельєв «Принципи права та юридична (суддівська) аргументація» (2024), І. М. Яворська «Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях суду ЄС» (2025) та ін. Разом з тим, окремих наукових робіт щодо принципів діяльності третейського суду майже немає.

Метою наукової статті є комплексний аналіз принципів права, які визначають організацію та діяльність третейського суду.

Виклад матеріалу. Відповідно до ст.ст. 4, 21 Цивільного процесуального кодексу України сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом. Рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому цим Кодексом [2]. Подібні норми містяться також і в Господарському процесуальному кодексі України. Відтак згідно із ст. 1 Закону України «Про третейський суд» до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Третейський суд з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб утворюється та діє в порядку, в спосіб, в межах та відповідно до принципів, визначених Законом України «Про третейські суди».

В юридичній літературі «принцип» (лат. principium – «начало, первень, основа») розкривається як: першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; визначальне положення, вихідний пункт, передумова певної концепції або теорії; засадниче, фундаментальне твердження, вихідний пункт, засновок будь-якої теорії, концепції; центральне поняття, основоположна ідея, що пронизує певну систему знання і субординує його; основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т.ін; основний закон якої-небудь точної науки; основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. Частково це означає «фундаментальна причина», частково «закон, вищий за інші закони»; це може бути закон, природний закон (правило або принцип, який описує закономірність у природі, є науковим законом), життєве правило або керівництво [3].

Що ж стосується розкриття змісту поняття «принципи права», то юридична наука містить багато різних правових висновків науковців щодо цього поняття. Так, наприклад, О. О. Кармаза вказує на те, що принципи права, на підставі яких забезпечуються житлові права в цивілістичному процесі, – це теоретично визначені та нормативно закріплені в матеріальних та процесуальних нормах основні положення (вихідні ідеї), які відображають особливості правового регулювання житлових відносин в юридичних процесах (нотаріальному, цивільному та виконавчому), є основою розвитку житлового права, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні [4]. Тобто О. О. Кармаза широко розкрила зміст поняття «принципи права», які закріплені в матеріальному та процесуальному праві. Беручи за основу це визначення, відмітимо, що принципи організації та діяльності третейського суду також відображені в матеріальних та процесуальних правових нормах.

Ми також підтримуємо А. М. Бабенко, О. О. Борисову та І. О. Шаповалову в тому, що принципи права є одним з найбільш ефективних каталізаторів процесу еволюції будь-якої правової системи, хоча і еволюція права має свої внутрішні закономірності, і ці закономірності задають певний напрям новацій у цій сфері. Вони виступають каркасом, фундаментальною конструкцією правової системи; принципи права є орієнтиром у формуванні та розвитку права; істотно впливають на формування правосвідомості людей, можуть бути безпосередньою основою для прийняття індивідуальних юридичних рішень у конкретних справах; при прогалинах в законодавстві принципи права можуть використовуватися як юридична підстава при розгляді питання про право, при цьому вони виступають як джерело права, принципи права сприяють правильному тлумаченню правових норм. На відміну від норм права принципи права жорстко не фіксують зміст поведінки, вони здатні більш швидко реагувати на зміни суспільного життя, а отже, застосування і тлумачення норм права має відбуватися відповідно до принципів права. Іншими словами, принципи права є своєрідною системою координат, у рамках якої розвивається право, є втіленням результату раціонального наукового осмислення закономірностей розвитку права, і одночасно є вектором, який визначає напрямок його розвитку [5].

Узагальнивши наукові доробки, дійдемо висновку про те, що принципи організації та діяльності третейського суду – це теоретично обґрунтовані та закріплені в нормативно-правових актах України основні, концептуальні положення, які відображають особливості створення та діяльності третейського суду, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні.

Відтак основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідують із норм Конституції України та норм інших законів.

Класифікаторів принципів загалом та принципів права зокрема в юриспруденції є багато. На нашу думку, принципи організації та діяльності третейського суду доцільно поділяти на декілька груп: 1) за джерелом закріплення: принципи, які закріплені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди»; принципи, які слідують із інших норм цього Закону; принципи, які визначені в інших законах; 2) за змістом: загальні та спеціальні, процесуальні та матеріальні; 3) за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо-національні.

Так, в ст. 4 Закону України «Про третейські суди» передбачено, що третейський суд утворюється та діє на принципах: 1) законності; 2) незалежності третейських суддів та підкорення їх тільки законові; 3) рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; 4) змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 5) обов'язковості для сторін рішень третейського суду; 6) добровільності утворення третейського суду; 7) добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі; 8) арбітрування; 9) самоврядування третейських суддів; 10) всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів; 11) сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду.

Тобто, перелік принципів організації та діяльності третейського суду, який міститься в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», є вичерпним, оскільки в пункті 11 ст. 4 цього Закону не передбачено юридичну конструкцію, що «інші принципи, визначені законом». Разом з тим, аналіз норм цього Закону, Конституції України доводить, що законодавство України закріплює й інші принципи права щодо організації та діяльності третейського суду.

Слід також зазначити, що в переліку принципів, визначених в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», є принципи, які є загальними для багатьох галузей права (наприклад, законності, рівності, незалежності, всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів) та спеціальні принципи (наприклад, самоврядування третейських суддів, арбітрування, добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі тощо).

Звертаємо увагу на те, що один із принципів, визначених в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», був предметом дослідження в Конституційному Суді України (Рішення Конституційного Суду № 1-рп від 10.01.2008). Так, Конституційний Суд України зазначив, що третейський розгляд не є правосуддям, а рішення третейських судів є лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських відносин. Третейське самоврядування не є тотожним суддівському самоврядуванню, оскільки третейські суди не входять до системи судів загальної юрисдикції, а третейські судді не наділені статусом професійних суддів. Третейське самоврядування як одна з форм громадського самоврядування слугує самоорганізації третейських суддів постійно діючих третейських судів, тоді як суддівське самоврядування належить до системи конституційного устрою держави (ч. 2 ст. 130 Конституції України) і є формою самоорганізації професійних суддів. Третейське самоврядування є формою громадського самоврядування, тоді як громадські організації є формою добровільних громадських формувань. Відмінність цих правових інститутів обумовлена особливостями законодавчого закріплення порядку утворення, системи, повноважень тощо органів третейського самоврядування та громадських організацій [6].

Нормативно-правовий аналіз положень Закону України «Про третейські суди» доводить, що цей Закон містить й інші принципи організації та діяльності третейського суду. Так, наприклад, принцип державної реєстрації постійно діючого третейського суду передбачено в ст. 9 Закону, принцип застосування норм права іноземних держав – в ст. 11 Закону, принцип аналогії права та аналогії закону – в ст. 11 Закону, принцип законодавчого закріплення вимог до суддів третейського суду – в ст. 18 Закону, принцип відповідальності судді третейського суду – в ст. 22 Закону, принцип взаємності прав та обов'язків суддів третейського суду – в ст. 24 Закону, принцип гласності третейського розгляду – в ст. 29 Закону, принцип державної мови – в ст. 31 Закону, принцип конфіденційності – в ст. 32 Закону, принцип застосування іншої альтернативної форми вирішення спору – в ст. 33 Закону, принцип допустимості виправлення технічних помилок в рішенні суду – в ст. 49 Закону тощо.

Разом з тим, для організації та діяльності третейського суду діють також принципи, визначені в Конституції України (наприклад, принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), принцип добровільності обрання форми захисту права (ст. 55 Конституції України), в інших законах України, наприклад, Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України (принцип диспозитивності, принцип справедливості, принцип неприпустимість зловживання процесуальними правами, принцип оскарження рішення третейського суду тощо).

На доцільність поділу принципів за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо-національні принципи, вказує зміст ст. 11 Закону, за якою третейські суди вирішують спори на підставі Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. Третейський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором України, застосовує норми права інших держав. Тобто, прослідковується принцип дії міжнародних договорів, принцип прямої дії норм Конституції України, принципи, закріплені в нормативно-правових актах України.

На нашу думку, Закон України «Про третейські суди» потребує внесення змін, зокрема щодо розширення переліку принципів діяльності третейського суду та закріплення принципів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту в третейському судочинстві, оскільки на сьогодні відбувається вплив штучного інтелекту на всі сфери життя людини і третейський розгляд справи не є виключенням. Актуальність цього напрямку дослідження і правозастосування також підтверджується відсутністю в Україні офіційного закону про регулювання штучного інтелекту, а також відсутністю наукових досліджень щодо можливих проявів та загроз штучного інтелекту в третейському судочинстві.

В нормативно-правових актах України зазначається, що штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [7].

Наприклад, О. О. Кармаза та Т. В. Федоренко пропонують віднести до основних принципів штучного інтелекту в судочинстві такі: 1) принцип поваги до основних прав, який, зокрема, полягає у впровадженні штучного інтелекту в межах, спосіб та в порядку, щоб не порушити основні права людини, гарантовані на міжнародному та національному рівнях; 2) принцип недискримінації, зміст якого, зокрема, розкривається через запобігання розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між людьми або групами осіб; 3) принцип якості та безпеки, який полягає в тому, щоб судові рішення та дані, які в них використані, були захищені та перебували в безпечному технологічному середовищі; 4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості – це принципи про те, щоб у разі використання штучного інтелекту забезпечити відсутність людського фактору (запобігти втручанню людини); 5) принцип «під контролем користувача» гарантує високий рівень автономності, поінформованості користувачів тощо [8]. Ці принципи є базовими та можуть бути запозичені і в третейський розгляд справи.

Отже, беручи до уваги те, що 15 травня 2025 року Україна підписала Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект та права людини, демократію та верховенства права (Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law) [9], тема штучного інтелекту в третейському судочинстві є актуальною та потребує подальших наукових досліджень.

На нашу думку, в третейському розгляді справи на сьогодні вже може бути допустимим застосування штучного інтелекту, однак це не повинно стосуватися оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушувати вимог законодавства України. Насамперед, це може бути застосовано для оброблення даних, аналізу судової практики у подібних справах, структуруванні документів тощо.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що принципи організації та діяльності третейського суду – це теоретично обґрунтовані та закріплені в нормативно-правових актах України основні, концептуальні положення, які відображають особливості створення та діяльності третейського суду, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні.

Основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність

та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідують із норм Конституції України та норм інших законів.

Принципи організації та діяльності третейського суду доцільно поділяти на декілька груп: 1) за джерелом закріплення: принципи, які закріплені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди»; принципи, які слідують із інших норм цього Закону; принципи, які визначені в інших законах; 2) за змістом: загальні та спеціальні, процесуальні та матеріальні; 3) за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо-національні.

Список використаних джерел:

1. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

3. Грушицький А. Принципи права та їх застосування у практиці Верховного Суду (цивільна юрисдикція). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Prinsip_19_04_24.pdf

4. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.

5. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Випуск 3 (44). С. 3-7.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08#Text.

7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.

8. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Принципи штучного інтелекту у правосудді України. Право і суспільство. 2021. № 2. С. 89-94.

9. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Vilnius, 5.IX.2024. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c.

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.91
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.6

РЄЗНІКОВА В.В., ЩЕРБИНА В.С.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

JUDICIAL CONTROL AS AN ELEMENT OF THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL PROCEEDINGS (THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS)

Досліджуються теоретико-правові аспекти здійснення судового контролю за виконанням рішень господарських судів як одного з елементів ефективності господарського судочинства.

Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів розглядається як врегульована Господарським процесуальним кодексом України сукупність процесуальних повноважень і процесуальних дій господарського суду, який розглянув справу як суд першої інстанції, що здійснюються після набрання судовим рішенням законної сили та/або під час відкритого виконавчого провадження у встановлених законом формах. Метою судового контролю є забезпечення обов'язковості, законності, повноти та своєчасності виконання судового рішення та досягнення мети судового захисту шляхом усунення порушень прав стягувача, запобігання та нейтралізації процесуально значущих перешкод і зловживань на стадії виконання – у межах компетенції суду та виключно через процедури, прямо передбачені законом.

Зазначається, що системність взаємозв'язку між судовим контролем за виконанням рішень господарських судів та ефективністю господарського судочинства розкривається за допомогою таких положень, як: ефективність господарського судочинства – категорія результату, а не виключно процедури; судовий контроль є умовою трансформації судового рішення в економічний результат; судовий контроль за виконанням рішень впливає на стабільність господарського обороту; судовий контроль за виконанням судових рішень є структурним елементом механізму верховенства права.

Обгрунтовується положення про те, що судовий контроль доцільно розглядати як систему взаємопов'язаних функціональних рівнів, кожен з яких має самостійне регулятивне навантаження, але функціонує в межах єдиної логіки забезпечення ефективного судового захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання, що дозволяє подолати фрагментарне сприйняття судового контролю як виключно реактивного інструменту та розкрити його структурну роль у формуванні результативності господарського судочинства загалом. Розкривається зміст превентивного, коригуючого, стабілізаційного та

© РЄЗНІКОВА В.В. – член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0003-0149-0710

© ЩЕРБИНА В.С. – академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри економічного права та економічного судочинства (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0003-4221-0965

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

інтеграційного рівнів судового контролю та визначаються напрями удосконалення господарського процесуального законодавства.

Ключові слова: *судовий контроль, ефективність господарського судочинства, функціональні рівні судового контролю, удосконалення законодавства.*

The theoretical and legal aspects of the implementation of judicial control over the execution of decisions of commercial courts as one of the elements of the efficiency of commercial proceedings are studied.

Judicial control over the execution of decisions of commercial courts is considered as a set of procedural powers and procedural actions of the commercial court, which considered the case as a court of first instance, regulated by the Economic Procedural Code of Ukraine, which are carried out after the court decision enters into legal force and/or during open enforcement proceedings in the forms established by law. The purpose of judicial control is to ensure the bindingness, legality, completeness and timeliness of the execution of the court decision and to achieve the goal of judicial protection by eliminating violations of the rights of the collector, preventing and neutralizing procedurally significant obstacles and abuses at the stage of execution – within the competence of the court and exclusively through procedures directly provided for by law.

It is noted that the systematic nature of the relationship between judicial control over the execution of decisions of commercial courts and the efficiency of commercial proceedings is revealed through such provisions as: the efficiency of commercial proceedings is a category of result, and not exclusively a procedure; judicial control is a condition for the transformation of a court decision into an economic result; judicial control over the execution of decisions affects the stability of economic turnover; judicial control over the execution of court decisions is a structural element of the rule of law mechanism.

The provision is substantiated that judicial control should be considered as a system of interconnected functional levels, each of which has an independent regulatory burden, but functions within the framework of a single logic of ensuring effective judicial protection of the rights and interests of business entities, which allows overcoming the fragmented perception of judicial control as an exclusively reactive tool and revealing its structural role in shaping the effectiveness of commercial proceedings in general. The content of the preventive, corrective, stabilizing and integration levels of judicial control is revealed and the directions of improving economic procedural legislation are determined.

Keywords: *judicial control, efficiency of economic proceedings, functional levels of judicial control, improvement of legislation.*

Вступ. У сучасній процесуальній доктрині усталеною є позиція, відповідно до якої виконання судового рішення не становить автономної, відокремленої від судочинства діяльності, а є його завершальною та функціонально необхідною стадією. Такий підхід випливає як із конституційного розуміння права на судовий захист, так і з процесуальної концепції ефективності правосуддя. У господарському судочинстві ця теза набуває особливого значення, оскільки предметом судового захисту є майнові та організаційно-економічні інтереси суб'єктів господарювання, для яких формальне визнання права без його реального поновлення не має самостійної економічної цінності. Відтак, судове рішення, не доведене до стадії виконання, втрачає властивість юридичного факту, здатного змінювати економічну поведінку учасників обороту.

Саме тому судовий контроль за виконанням рішення господарського суду набуває важливого значення, виконуючи роль одного з елементів ефективності господарського судочинства.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретико-правових аспектів здійснення судового контролю за виконанням рішень господарських судів з визначенням його рівнів та формулювання за результатами дослідження основних напрямів удосконалення Господарського процесуального кодексу України.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми здійснення судового контролю, його форми та механізми, шляхи підвищення ефективності судового контролю в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві розглядали в своїх працях А.І. Берлач, К. Василяка, К.В. Гусаров, І.В. Жукевич, В.В. Ладиченко, В.В. Олашин, С.О. Потьомкін, О.М. Сисевич,

А.О. Фокіна, С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, а також інші вітчизняні науковці. Водночас теоретичні аспекти судового контролю за виконанням судових рішень господарських судів не були предметом комплексного наукового дослідження.

Результати дослідження. Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів доцільно розглядати як процесуально оформлену діяльність суду, спрямовану на забезпечення: обов'язковості судового рішення; його своєчасного та повного виконання; дотримання законності у діяльності органів і осіб, наділених повноваженнями з примусового виконання. У функціональному вимірі судовий контроль у цій сфері виконує не каральну, а стабілізаційну та гарантійну роль, запобігаючи трансформації виконання судових рішень у самостійний, слабко контрольований адміністративний процес, відірваний від цілей судового захисту.

Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів можна визначити як врегульовану Господарським процесуальним кодексом України [1] (далі – ГПК України) сукупність процесуальних повноважень і процесуальних дій господарського суду, який розглянув справу як суд першої інстанції, що здійснюються після набрання судовим рішенням законної сили та/або під час відкритого виконавчого провадження у встановлених ГПК України формах (зокрема: розгляд скарг сторін виконавчого провадження на рішення, дії чи бездіяльність державного/приватного виконавця; ухвалення за результатами розгляду скарги ухвали про скасування оскаржуваних рішень, визнання дій/бездіяльності неправомірними та зобов'язання усунути порушення (поновити порушене право); контроль за виконанням такої ухвали; а також зобов'язання боржника подати звіт про виконання судового рішення, розгляд звіту та ухвалення процесуальних рішень за його наслідками), спрямованих на забезпечення обов'язковості, законності, повноти та своєчасності виконання судового рішення й досягнення мети судового захисту шляхом усунення порушень прав стягувача, запобігання та нейтралізації процесуально значущих перешкод і зловживань на стадії виконання – у межах компетенції суду та виключно через процедури, прямо передбачені ГПК України.

Системність взаємозв'язку між судовим контролем за виконанням рішень господарських судів та ефективністю господарського судочинства може, на нашу думку, бути розкрита через такі тези.

Ефективність господарського судочинства – категорія результату, а не виключно процедури. У господарському процесі ефективність судочинства не може бути редукована до суто формальних або процедурних показників, таких як строки розгляду справи, процесуальна економія чи кількість скасованих судових рішень. Хоча зазначені критерії мають самостійне значення для оцінки якості правосуддя, вони не відображають його ключової функціональної мети – реального та своєчасного захисту порушених або оспорюваних прав та інтересів суб'єктів господарювання. Змістовний аналіз завдань господарського судочинства, закріплених у чинному ГПК України, дає підстави стверджувати, що ефективність судового захисту оцінюється не моментом ухвалення судового рішення, а досягненням практичного результату, на який спрямоване відповідне судове втручання. У цьому контексті стадія виконання судового рішення постає не як зовнішній щодо судочинства елемент, а як критерій перевірки його фактичної результативності. Відсутність належного судового контролю за виконанням судових рішень породжує структурний розрив між судовим актом як індивідуально-нормативним приписом, що має обов'язкову силу, та реальним економічним результатом для сторін спору. Такий розрив нівелює саму ідею судового захисту як ефективного інструменту регулювання господарських відносин і підриває довіру до суду як інституції, здатної забезпечити поновлення порушених прав.

Судовий контроль як умова трансформації судового рішення в економічний результат. Судове рішення у господарській справі набуває реальної цінності для учасників економічного обороту лише за умови його належного та своєчасного виконання. Саме тому судовий контроль за виконанням судових рішень виступає необхідною умовою трансформації юридичного результату судового розгляду в економічно значущий ефект. У межах чинного ГПК України суд не усувається від стадії виконання рішення, а зберігає контрольні повноваження, спрямовані на забезпечення обов'язковості судового акта та підтвердження досягнення цілей судового захисту. Через механізми судового контролю забезпечується: запобігання процесуальним зловживанням боржника, спрямованим на ухилення або затягування виконання рішення; мінімізація ризиків формального, часткового або вибіркового виконання судових актів; корекція дій органів примусового виконання у випадках відхилення від вимог законності та цілей, визначених судовим рішенням тощо. Таким чином, судовий контроль виконує інтегративну функцію, поєднуючи судовий розгляд і виконання рішення в єдиний функціонально завершений процес. Без такого

контролю судове рішення залишається у площині нормативної декларації, втрачаючи здатність впливати на економічну поведінку суб'єктів господарювання.

Вплив судового контролю за виконанням рішень на стабільність господарського обороту. Системність взаємозв'язку між судовим контролем за виконанням судових рішень та ефективністю господарського судочинства проявляється також у його впливі на стабільність і передбачуваність господарського обороту. Належно реалізований судовий контроль формує у суб'єктів господарювання раціональні очікування щодо наслідків судового спору, знижує рівень опортуністичної поведінки боржників і підвищує загальну дисципліну виконання зобов'язань, підтверджених судом. За таких умов судове рішення виконує не лише індивідуальну захисну функцію, а й загально-превентивну роль, впливаючи на поведінкові моделі учасників ринку. Натомість відсутність ефективного судового контролю за виконанням призводить до знецінення судового рішення як інституційної гарантії економічної дисципліни. Це, своєю чергою, негативно позначається на інвестиційному та договірному кліматі, підвищує транзакційні витрати та стимулює альтернативні, позасудові механізми вирішення конфліктів, що не завжди відповідають принципам законності та правової визначеності.

Судовий контроль за виконанням судових рішень як структурний елемент механізму верховенства права. З доктринальної точки зору судовий контроль за виконанням судових рішень є іманентною складовою принципу верховенства права, оскільки обов'язковість судового рішення становить його змістовний, а не формальний елемент. Судове рішення, яке не виконується або виконується формально, втрачає здатність виконувати регулятивну функцію та нівелює авторитет судової влади. Держава, яка не забезпечує ефективного механізму виконання рішень власних судів і належного судового контролю за цим процесом, фактично відмовляється від монополії на легітимне вирішення господарських конфліктів. У сфері господарського судочинства це має особливо виразний вимір, адже саме тут право без реального виконання швидко втрачає регулятивний потенціал і перестає бути інструментом економічної стабільності.

Отже, судовий контроль за виконанням рішень господарських судів слід розглядати як системоутворюючий елемент ефективності господарського судочинства, що забезпечує єдність судового розгляду та виконання судового рішення, трансформує судовий захист у реальний економічний результат і підтримує стабільність господарського обороту в умовах сучасної правової та економічної динаміки.

Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів не може, за нашим переконанням, розглядатися як допоміжний або факультативний інструмент, похідний від основного судового розгляду. За своєю правовою природою він є структурно необхідним елементом механізму господарського судочинства, без якого реалізація завдань, визначених ГПК України, набуває формального характеру. Чинний ГПК України, визначаючи завдання господарського судочинства як справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення спорів з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів у сфері господарської діяльності, імпліцитно виходить з єдності судового розгляду та виконання судового рішення. Судовий захист у розумінні ГПК України не зводиться до ухвалення судового акта як такого, а передбачає досягнення реального результату у вигляді поновлення майнової або організаційної сфери суб'єкта господарювання. У цьому контексті судовий контроль за виконанням рішень виконує *інтегративну функцію*, забезпечуючи включення стадії виконання в єдиний процесуальний механізм господарського судочинства. Йдеться не про адміністративне дублювання функцій органів примусового виконання, а про процесуально зумовлену діяльність суду, спрямовану на гарантування обов'язковості судового рішення, законності дій суб'єктів виконання та недопущення нівелювання судового захисту на завершальній стадії процесу.

Через здійснення судового контролю судове рішення трансформується з нормативно-індивідуального припису у економічно значущий результат. Саме на стадії виконання остаточно проявляється прикладна цінність господарського судочинства для економічного обороту, оскільки лише виконане рішення здатне впливати на поведінку суб'єктів господарювання, формувати дисципліну виконання зобов'язань та знижувати рівень правової невизначеності у договірних відносинах. Відсутність або формалізація судового контролю за виконанням рішень призводить до розриву між цілями господарського судочинства та його фактичними результатами. У такому разі ефективність судочинства підміняється процесуальними показниками (строками розгляду, статистикою ухвалених рішень тощо), тоді як економічний ефект судового захисту залишається недосягнутим. Це суперечить не лише завданням ГПК України, а й сучасному розумінню ролі суду як інституції, що забезпечує стабільність і передбачуваність економічних відносин. Судовий

контроль за виконанням рішень господарських судів виконує також *стабілізаційну функцію*, оскільки формує у суб'єктів господарювання раціональні очікування щодо неминучості реалізації судового рішення. Такий контроль знижує стимули до опортуністичної поведінки боржників, мінімізує транзакційні витрати, пов'язані з повторним захистом права, та зміцнює довіру до судової системи як до ефективного механізму вирішення господарських конфліктів.

Судовий контроль у господарському судочинстві не може розглядатися як сукупність розрізнених процесуальних повноважень суду, прив'язаних виключно до окремих стадій провадження. З огляду на завдання господарського судочинства, визначені чинним ГПК України, ***судовий контроль доцільно***, на думку авторів, ***концептуалізувати як систему взаємопов'язаних функціональних рівнів***, кожен з яких має самостійне регулятивне навантаження, але функціонує в межах єдиної логіки забезпечення ефективного судового захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання. Такий підхід дозволяє, як нам видається, подолати фрагментарне сприйняття судового контролю як виключно реактивного інструменту та розкрити його структурну роль у формуванні результативності господарського судочинства загалом.

1. Превентивний рівень судового контролю – спрямований на запобігання виникненню проблем виконання судового рішення ще на стадії розгляду справи та ухвалення судового акта. Його вихідною ідеєю є те, що значна частина труднощів виконання має процесуальне походження і формується не на стадії примусового виконання, а значно раніше – через неналежний вибір способу захисту, нечіткість резолютивної частини рішення або ігнорування об'єктивних економічних умов його реалізації. На цьому рівні судовий контроль реалізується, зокрема, через: оцінку належності та ефективності способу захисту, обраного позивачем, у контексті можливості його реального виконання; забезпечення визначеності, однозначності та внутрішньої несуперечливості резолютивної частини судового рішення; недопущення ухвалення рішень, виконання яких є об'єктивно ускладненим або економічно ірраціональним з огляду на характер спірних правовідносин тощо. ГПК України не містить прямої норми, яка б формулювала обов'язок суду оцінювати виконуваність майбутнього рішення. Водночас така вимога імпліцитно випливає із завдань господарського судочинства, принципу ефективного судового захисту та спрямованості процесу на реальне поновлення порушених прав. Судове рішення, яке не створює умов для його фактичної реалізації без додаткових спорів або надмірних витрат, втрачає свою регулятивну функцію ще до стадії виконання, що суперечить самому призначенню господарського процесу.

2. Коригуючий рівень судового контролю – охоплює діяльність суду на стадії виконання судового рішення та спрямований на усунення відхилень від його цілей і змісту без втручання в матеріально-правову суть вирішеного спору. На цьому рівні судовий контроль включає: перевірку законності дій органів та осіб, наділених повноваженнями з примусового виконання; реагування на зловживання процесуальними правами з боку боржника; процесуальне коригування порядку виконання у разі виникнення об'єктивних перешкод, не пов'язаних з переоцінкою судового рішення по суті. ГПК України передбачає окремі процесуальні механізми судового контролю за виконанням судових рішень, однак не концептуалізує їх як цілісну функцію суду. За відсутності такого контролю стадія виконання ризикує перетворитися на напівавтономний адміністративний процес, відірваний від логіки судового захисту, що породжує ризики формального виконання, затягування або підміни мети виконання технічними процедурами.

3. Стабілізаційний рівень судового контролю – виходить за межі окремої справи та орієнтований на формування системних очікувань суб'єктів господарювання щодо неминучості виконання судових рішень. На цьому рівні судовий контроль: забезпечує довіру до судової системи як інституту; знижує рівень опортуністичної поведінки в економічному обороті; формує передбачуваність судового захисту як інституційної гарантії. Системне невиконання або ускладнене виконання судових рішень призводить до зростання транзакційних витрат, переорієнтації сторін на позасудові механізми впливу та девальвації судового захисту як економічного інструменту. У цьому контексті судовий контроль виконує макрорегулятивну функцію, стабілізуючи господарський оборот.

4. Інтеграційний рівень судового контролю – забезпечує єдність правозастосування між стадіями розгляду справи, ухвалення судового рішення та його виконання. Усунення розриву між цими стадіями формує єдину логіку судового захисту, у межах якої судове рішення розглядається не як завершальний акт процесу, а як елемент безперервного механізму реалізації права.

Ефективність господарського судочинства відповідно до ст. 2 ГПК України, полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні спорів з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

Однак, чинна редакція ГПК України, зберігаючи акцент на процедурних аспектах судового розгляду, не забезпечує достатньої системності у нормативному регулюванні судового контролю за виконанням судових рішень, що істотно знижує фактичну результативність судового захисту в економічних правовідносинах. У цьому контексті вдосконалення інституту судового контролю за виконанням рішень господарських судів має розглядатися не як точкове коригування окремих процесуальних норм, а як структурне посилення завершальної стадії господарського судочинства, без якої судове рішення втрачає регулятивну та економічну цінність.

З огляду на це доцільним нам видається формулювання таких ***напрямів удосконалення ГПК України***.

По-перше, обґрунтованим є нормативне закріплення принципу ефективності виконання судового рішення як складової завдань господарського судочинства. Чинна редакція ст. 2 ГПК України оперує категорією «ефективного захисту», однак не конкретизує, що такий захист охоплює не лише ухвалення судового рішення, а й його реальне виконання. Включення відповідного положення дозволило б усунути концептуальний розрив між судовим розглядом і стадією виконання, закріпивши виконання рішення як іманентний елемент досягнення цілей господарського процесу.

По-друге, доцільним є розширення превентивних повноважень суду ще на стадії вирішення спору по суті. Зокрема, йдеться про нормативне закріплення обов'язку суду здійснювати оцінку виконуваності обраного способу захисту з урахуванням реального економічного змісту спірних правовідносин та потенційних ризиків примусового виконання. Така оцінка логічно випливає з принципів пропорційності та розумності, імпліцитно закладених у ГПК України, і спрямована на запобігання ухваленню формально законних, але фактично невиконуваних судових рішень. У цьому ж контексті потребує розвитку й вимога до резолютивної частини судового рішення, яка має бути не лише юридично коректною, а й придатною до виконання. Встановлення чітких процесуальних критеріїв до змісту резолютивної частини (визначеність суб'єктів, способу, строків і порядку виконання) сприятиме зменшенню кількості спорів на стадії виконання та знизить транзакційні витрати учасників господарського обороту.

По-третє, актуальною є систематизація норм про судовий контроль на стадії виконання судових рішень, які в чинному ГПК України мають фрагментарний і несистемний характер. Об'єднання відповідних положень в окремий підрозділ Кодексу дозволило б чітко окреслити межі, форми та інструменти судового контролю, підвищивши правову визначеність і передбачуваність правозастосування.

По-четверте, доцільним є нормативне закріплення стабілізаційної функції судового контролю, безпосередньо пов'язаної з принципом правової визначеності. Судовий контроль за виконанням рішень має бути спрямований не лише на реагування на порушення, а й на забезпечення стабільності господарських відносин, формування у суб'єктів господарювання обґрунтованих очікувань щодо реальності судового захисту та невідворотності виконання судових актів.

По-п'яте, особливої уваги потребує уніфікація термінології ГПК України у сфері судового контролю, оскільки чинне нормативне регулювання характеризується використанням різнорідних, фрагментарних і концептуально неузгоджених формулювань, якими позначаються за змістом однорідні або близькі за функціональним призначенням контрольні повноваження суду. Так, у різних інститутах ГПК України законодавець оперує відмінними термінами для опису участі суду у забезпеченні належного перебігу стадії виконання судового рішення, зокрема: «вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням судового рішення» (ст. 331 ГПК України); «розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи приватного виконавця» (ст. 339 ГПК України); «роз'яснення судового рішення» (ст. 243 ГПК України); «виправлення описок та арифметичних помилок» як процесуальна дія, що безпосередньо впливає на можливість виконання судового акта (ст. 243 ГПК України); «відстрочка або розстрочка виконання рішення, зміна способу і порядку його виконання» (ст. 331 ГПК України) та ін. Використання зазначених формулювань відбувається без їх об'єднання спільною категорією «судового контролю», без визначення його змісту, функцій та меж, унаслідок чого контрольні повноваження суду нормативно розпорошені між різними главами ГПК України та сприймаються подекуди як сукупність окремих, ізольованих процесуальних інструментів, а не як цілісний правовий інститут. Крім того, термінологічна неузгодженість проявляється і в тому, що ГПК України не розрізняє на нормативному рівні: судовий контроль як процесуальну функцію суду; судовий розгляд окремих процесуальних питань на стадії виконання; судове реагування на порушення, допущені органами примусового виконання. Унаслідок цього в правозастосовній практиці нерідко ототожнюються

за своєю природою різні явища: контроль за виконанням судового рішення, перевірка законності дій виконавця та судове вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням. Така ситуація створює ризики довільного тлумачення обсягу повноважень суду, зокрема щодо допустимих меж його втручання у виконавче провадження, що прямо впливає на єдність судової практики та передбачуваність процесуальних наслідків для учасників господарських відносин. Показовим є й те, що чинний ГПК України не містить жодного нормативного визначення судового контролю, попри фактичне існування розгалуженого комплексу контрольних повноважень суду на стадії виконання. Це призводить до того, що відповідні норми тлумачаться або надмірно вузько, – як суто технічні процесуальні дії, або, навпаки, надмірно широко, – як підстава для фактичної ревізії виконавчого провадження, що не завжди узгоджується з принципом диспозитивності та розподілу процесуальних функцій. Усунення зазначеної термінологічної фрагментарності шляхом уніфікації понятійного апарату ГПК України, зокрема через: закріплення єдиного підходу до розуміння судового контролю за виконанням судових рішень; узгодження термінів, якими описуються контрольні повноваження суду; системне групування відповідних норм тощо, сприятиме підвищенню правової визначеності, більш послідовному застосуванню процесуальних норм та зменшенню ризиків довільного або суперечливого тлумачення контрольної ролі господарського суду. У кінцевому підсумку це забезпечить не лише формальну коректність процесуального регулювання, а й реальну ефективність судового контролю як інструменту стабілізації господарського обороту.

Висновки. Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів – це врегульована ГПК України сукупність процесуальних повноважень і процесуальних дій господарського суду, який розглянув справу як суд першої інстанції, що здійснюються після набрання судовим рішенням законної сили та/або під час відкритого виконавчого провадження у встановлених ГПК України формах (зокрема: розгляд скарг сторін виконавчого провадження на рішення, дії чи бездіяльність державного/приватного виконавця; ухвалення за результатами розгляду скарги ухвали про скасування оскаржуваних рішень, визнання дій/бездіяльності неправомірними та зобов'язання усунути порушення (поновити порушене право); контроль за виконанням такої ухвали; а також зобов'язання боржника подати звіт про виконання судового рішення, розгляд звіту та ухвалення процесуальних рішень за його наслідками), спрямованих на забезпечення обов'язковості, законності, повноти та своєчасності виконання судового рішення й досягнення мети судового захисту шляхом усунення порушень прав стягувача, запобігання та нейтралізації процесуально значущих перешкод і зловживань на стадії виконання – у межах компетенції суду та виключно через процедури, прямо передбачені ГПК України.

За наслідками здійсненого дослідження вперше пропонується розглядати судовий контроль: (а) як інтегративний процесуальний механізм, що поєднує стадію розгляду справи та стадію виконання рішення в єдину функціональну конструкцію господарського судочинства; (б) як інструмент трансформації судового рішення в економічний результат, здатний впливати на стабільність господарського обороту; (в) як критерій реальної, а не формальної ефективності господарського судочинства, що дозволяє оцінювати діяльність суду не лише за процесуальними, але і за економіко-правовими показниками. Запропонований авторський підхід, як видається, дозволяє переосмислити роль суду на стадії виконання рішень у контексті чинного ГПК України та створює теоретичні передумови для подальшого вдосконалення механізмів судового контролю без порушення принципів диспозитивності і процесуальної економії.

Судовий контроль – це система взаємопов'язаних функціональних рівнів, кожен з яких має самостійне регулятивне навантаження, але функціонує в межах єдиної логіки забезпечення ефективного судового захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання. Зокрема, *превентивний судовий контроль* (перший рівень) слід розглядати не як прояв судового активізму чи обмеження диспозитивності сторін, а як структурно необхідний компонент ефективності господарського правосуддя, спрямований на мінімізацію ризиків нефункціональних судових рішень. *Коригуючий судовий контроль* (другий рівень) виконує функцію узгодження судового рішення з фактичним економічним результатом, виступаючи гарантією збереження змістовного зв'язку між судовим захистом і його реалізацією. *На стабілізаційному рівні* (третій) слід розглядати судовий контроль не лише як процесуальну діяльність у межах конкретної справи, а як інструмент інституційної стабілізації економічних відносин. Доцільним є також концептуальний перехід від стадійного до інтегрованого розуміння судового контролю в господарському судочинстві, – *інтеграційний* (четвертий) *рівень судового контролю*.

Запровадження запропонованої функціональної моделі судового контролю дозволить трансформувати господарське судочинство з формально результативного у реально ефективний механізм захисту економічних інтересів, у якому судове рішення набуває цінності не лише як акт правосуддя, а й як дієвий інструмент впливу на господарський оборот. Такий підхід відповідає сучасним вимогам правової держави, принципу верховенства права та логіці ринкової економіки, у межах якої ефективність правового захисту вимірюється реальним результатом, а не лише дотриманням процесуальної форми.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 00.00.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 342.77:364.662:614.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.7

ШКАРУПА К.В., БОРОВИК А.В., КОЗІН С.М.

ДОСТУП ДО МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ: ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

ACCESS TO MEDICAL SERVICES FOR SOCIALLY VULNERABLE POPULATION: LEGAL GUARANTEES AND IMPLEMENTATION PROBLEMS

У цій статті розглядаються правові гарантії доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення, передбачені чинним законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами. Особливу увагу приділено аналізу проблем реалізації цих гарантій у контексті соціально-економічних та адміністративних реалій. З-поміж найбільш вагомих викликів названо фінансові бар'єри, яких зазнають малозабезпечені громадяни; недостатнє фінансування системи охорони здоров'я, що залишається на низькому рівні порівняно з іншими європейськими країнами; нерівномірний розподіл медичних послуг, особливо у сільській місцевості; бюрократичні перешкоди, що стають на шляху отримання пільг чи безоплатних медичних послуг соціально незахищеними громадянами; низька обізнаність громадян про свої права на медичне обслуговування та механізми їх реалізації. Вказано, що для забезпечення реального доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення доцільно було б вжити низку заходів, а саме: 1) підвищити рівень фінансування охорони здоров'я; 2) спрямувати зусилля на розвиток інфраструктури у сільській місцевості; 3) спростити процедури отримання пільг; 4) здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу; 5) важливим є посилення контролю за якістю медичних послуг. Констатовано, що забезпечення доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення є важливим завданням держави, яке потребує комплексного підходу та ефективної реалізації правових гарантій. Лише за умови належного фінансування системи охорони здоров'я, усунення адміністративних бар'єрів та розвитку інфраструктури можна досягти справжньої рівності в доступі до якісної медичної допомоги для всіх громадян України незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання. Зроблено висновок, що вирішення проблем доступу до медичних послуг потребує ефективної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Такий підхід дозволить комплексно вирішувати проблеми соціально незахищених категорій населення.

Ключові слова: *охорона здоров'я, медична допомога, медичні послуги, медична інфраструктура, якість медичної допомоги, правове регулювання медичної сфери, соціально незахищені верстви населення, права на медичне обслуговування.*

© ШКАРУПА К.В. – доктор юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0002-1816-3559

© БОРОВИК А.В. – доктор юридичних наук, професор, віце-президент з наукової роботи (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0003-1834-404X

© КОЗІН С.М. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-7640-4579

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

This article examines the legal guarantees of access to medical services for socially vulnerable segments of the population, provided for by the current legislation of Ukraine and international regulatory legal acts. Particular attention is paid to the analysis of the problems of implementing these guarantees in the context of socio-economic and administrative realities. Among the most significant challenges are financial barriers faced by low-income citizens; insufficient financing of the health care system, which remains at a low level compared to other European countries; uneven distribution of medical services, especially in rural areas; bureaucratic obstacles that stand in the way of receiving benefits or free medical services by socially vulnerable citizens; low awareness of citizens about their rights to medical care and mechanisms for their implementation. It is indicated that in order to ensure real access to medical services for socially vulnerable segments of the population, it would be advisable to take a number of measures, namely: 1) increase the level of health care financing; 2) direct efforts to the development of infrastructure in rural areas; 3) simplify the procedures for obtaining benefits; 4) carry out information and educational work; 5) it is important to strengthen control over the quality of medical services. It was stated that ensuring access to medical services for socially vulnerable segments of the population is an important task of the state, which requires a comprehensive approach and effective implementation of legal guarantees. Only with proper financing of the health care system, the elimination of administrative barriers and the development of infrastructure can true equality in access to quality medical care be achieved for all citizens of Ukraine, regardless of their social status or place of residence. It was concluded that solving the problems of access to medical services requires effective interaction between state authorities, local governments, public organizations and international partners. Such an approach will allow for a comprehensive solution to the problems of socially vulnerable categories of the population.

Key words: *healthcare, medical care, medical services, medical infrastructure, quality of medical care, legal regulation of the medical sphere, socially vulnerable segments of the population, rights to medical care.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах забезпечення права на охорону здоров'я та доступ до медичних послуг є одним із ключових завдань державної політики. Це право закріплене як на міжнародному, так і на національному рівнях, зокрема в Конституції України, яка гарантує кожному громадянину право на медичну допомогу. Однак на практиці реалізація цього права стикається з численними викликами, особливо для соціально незахищених верств населення, до яких відносяться малозабезпечені особи, люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, бездомні та інші категорії, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Соціально незахищені групи населення є найбільш вразливими до обмежень у доступі до якісної медичної допомоги. Це зумовлено як економічними чинниками, так і організаційними та правовими бар'єрами. Зокрема, недостатнє фінансування системи охорони здоров'я, відсутність чіткого механізму реалізації прав пацієнтів, територіальна нерівність у доступі до медичних закладів та низький рівень правової обізнаності громадян створюють значні перешкоди для забезпечення рівного доступу до медичних послуг.

Стан дослідження проблеми. Питання, що становлять предмет цієї статті є досить актуальними та, з огляду на це, викликають жвавий науковий інтерес. З-поміж праць, які аналізують цю проблематику та дотичну до неї варто назвати роботи відомих українських вчених: З. С. Гладуна, І. М. Жаровської, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, Б. О. Логвиненка, І. Г. Орловської, Р. О. Стефанчука, С. Г. Стеценка, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюти, І. В. Чеховської, І. М. Шопіної та ін.

Метою цієї статті є виявлення основних прогалин у правовому регулюванні та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази і практичних механізмів забезпечення рівного доступу до медичних послуг для всіх категорій населення.

Вивчення цієї теми є актуальним не лише з точки зору захисту прав людини, але й у контексті соціальної справедливості та сталого розвитку суспільства. Ефективна система охорони здоров'я, яка враховує потреби найбільш вразливих груп, є важливим чинником зміцнення соціальної згуртованості та підвищення якості життя громадян.

Виклад основного матеріалу. Доступ до медичних послуг є фундаментальним правом кожної людини, закріпленим у міжнародних і національних правових актах. В Україні це право

гарантується Конституцією, яка у статті 49 проголошує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Проте на практиці забезпечення цього права для соціально незахищених верств населення стикається з численними викликами, які потребують комплексного аналізу та вирішення.

Основні правові засади у сфері охорони здоров'я в Україні визначені Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2], який встановлює принципи рівності та доступності медичних послуг. Додатково, соціально незахищені категорії населення, до яких належать малозабезпечені громадяни, особи з інвалідністю, пенсіонери, безробітні та внутрішньо переміщені особи, мають право на пільгове чи безоплатне отримання певних видів медичної допомоги.

Відповідно до норм чинного законодавства, держава має обов'язок забезпечувати фінансування медичних послуг для визначених категорій громадян через державний бюджет та механізми медичного страхування. У рамках реалізації медичної реформи, розпочатої в Україні у 2018 році, було запроваджено принцип «гроші йдуть за пацієнтом». Цей підхід передбачає, що фінансування медичних закладів здійснюється залежно від фактичного обсягу наданих медичних послуг, що спрямовано на оптимізацію використання бюджетних коштів та покращення доступу населення до якісної медичної допомоги. Міністерство охорони здоров'я України, у процесі спростування поширених міфів про медичну реформу, наголошує на тому, що нововведення дозволяють державі виконувати положення статті 49 Конституції України, яка гарантує безоплатність медичної допомоги. Це стало можливим завдяки чіткому розмежуванню понять «медична допомога» та «медична послуга», де держава забезпечує оплату компоненту медичної допомоги в тарифі надання послуги, як того вимагає Основний Закон країни [3].

Водночас, фахівці Міністерства охорони здоров'я зазначають, що Міністерство юстиції України підтвердило відповідність проєкту Закону «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» положенням статті 49 Конституції України, що перебуває у системному зв'язку зі статтею 95 Конституції України [3].

Як зазначає В. П. Маковій, ухвалення Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [4] стало основою для формування національної моделі системи охорони здоров'я. Цей нормативно-правовий акт визначив стратегічні напрями для регулювання всієї системи медичних послуг, а також суміжних галузей економіки, створивши концептуальні орієнтири для їх подальшого розвитку та вдосконалення [5, с. 120].

Доцільно підтримати думку С. П. Кошової, В. М. Михальчук та Я. Ф. Радиша, які вказують на те, що сфера охорони здоров'я становить вкрай складну систему, котра охоплює широкий спектр державних і громадських заходів, зокрема правового, економічного, соціального, наукового, культурного, освітнього, організаційного, технічного та санітарно-гігієнічного характеру [6].

Натомість, доводиться констатувати, що попри існування чітких правових норм, реалізація права на доступ до медичних послуг для соціально незахищених верств населення часто стикається з низкою проблем.

Передусім, це фінансові бар'єри. Хоча законодавство гарантує безоплатність базових медичних послуг, на практиці багато пацієнтів змушені сплачувати додаткові кошти за ліки, діагностичні процедури чи навіть за перебування у лікарнях. Для малозабезпечених громадян такі витрати стають непосильними.

Ще однією проблемою є недостатнє фінансування системи охорони здоров'я. Видатки на охорону здоров'я в Україні залишаються на низькому рівні порівняно з іншими європейськими країнами. Це призводить до дефіциту ресурсів у державних медичних закладах та обмежує їхню здатність надавати якісні послуги.

Нерівномірний розподіл медичних послуг виступає не менш вагомим викликом. У сільській місцевості спостерігається значний дефіцит лікарів, обладнання та ліків. Соціально незахищені категорії населення, які проживають у віддалених районах, часто не мають доступу до необхідної медичної допомоги через відсутність інфраструктури.

Закон України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» спрямований на вдосконалення стану системи охорони здоров'я в сільських регіонах. Він встановлює правові, економічні та організаційні основи, а також визначає ключові напрями регулювання розвитку медичних послуг у сільській місцевості. Основною метою закону є забезпечення рівного доступу громадян до якісного та ефективного медичного обслуговування, що є важливою складовою реалізації конституційного права на охорону здоров'я [7].

І. В. Чеховська також акцентує увагу на низці проблем, що негативно впливають на доступність медичної допомоги для населення. Зокрема, вона зазначає інфраструктурну недоступність медичних закладів для жителів сільської місцевості, що обмежує їх можливість отримати якісні медичні послуги. Крім того, вказується на недостатнє забезпечення медичних закладів комунальної та державної форм власності сучасним обладнанням, що ускладнює надання належної медичної допомоги. Суттєвою проблемою є також недостатня кількість аптек і аптечних пунктів, які працюють за програмою «Доступні ліки», що обмежує доступ до необхідних медикаментів для широких верств населення. Окрему увагу авторка приділяє неефективному розподілу фінансових ресурсів між первинною та вторинною медичною допомогою: перевага надається вторинній ланці, що значно знижує доступність первинної медичної допомоги. Крім того, важливим чинником є недоліки у системі соціального захисту окремих категорій сімей, таких як багатодітні, неповні або ті, що виховують дітей з інвалідністю. Усі ці аспекти створюють значні бар'єри для забезпечення належного рівня доступу до медичних послуг, що потребує уваги з боку законодавців та державних органів для розробки ефективних механізмів вирішення зазначених проблем [8, с. 380].

Водночас, варто звернути увагу і на бюрократичні перешкоди. Для отримання пільг чи безоплатних медичних послуг соціально незахищені громадяни повинні проходити складні процедури оформлення документів. Це створює додаткові труднощі для осіб похилого віку, людей з інвалідністю та інших вразливих груп.

Так, О. Скочиляс-Павлів та Г. Лук'янова акцентують увагу на проблематиці забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) правом на медичну допомогу, серед яких особливо виділяється відсутність у таких осіб медичної документації. Ця проблема є особливо критичною для осіб із інвалідністю, онкологічними захворюваннями, туберкульозом, цукровим діабетом, гепатитом та іншими хронічними чи тяжкими хворобами. У зв'язку з цим дослідниці наголошують на доцільності створення єдиної інформаційної бази даних, яка б акумулювала відомості про стан здоров'я кожного пацієнта. Такий підхід дозволив би суттєво підвищити ефективність, своєчасність і якість надання медичних послуг зазначеній категорії осіб, забезпечуючи їхнє право на охорону здоров'я відповідно до чинних норм законодавства [9, с. 213].

Окрім того низькою залишається обізнаність громадян про свої права. Багато соціально незахищених осіб не знають про свої права на медичне обслуговування або не мають доступу до інформації про механізми їх реалізації.

Отож, як зазначає І. В. Чеховська, в Україні на сьогодні спостерігається нерівність у доступі до медичних послуг, що зумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. До внутрішніх факторів дослідниця відносить, зокрема, значну вартість медичних послуг, яка ще у 2021 році, тобто до початку повномасштабної військової агресії, була визначена як проблема 97,9% опитаних. Крім того, доступність медичного обслуговування ускладнюється через значну кількість внутрішньо переміщених осіб, що спричиняє дефіцит медичного персоналу та недостатність медичної інфраструктури в регіонах, які залишаються під контролем української влади [8, с. 380].

Водночас, як зазначає дослідниця, питання забезпечення рівного доступу до медичних послуг і лікарських засобів залишається актуальним не лише для нашої держави та країн, що перебувають на етапі розвитку, але й для високорозвинених країн Європейського Союзу [8, с. 379].

Для забезпечення реального доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення доцільно було б вжити низку заходів:

1) підвищити рівень фінансування охорони здоров'я (держава повинна збільшити обсяги фінансування цієї сфери відповідно до міжнародних стандартів. Це дозволить забезпечити лікарні необхідними ресурсами та зменшити фінансовий тягар на пацієнтів);

2) спрямувати зусилля на розвиток інфраструктури у сільській місцевості (будівництво нових амбулаторій, забезпечення їх сучасним обладнанням та залучення кваліфікованих лікарів сприятиме покращенню доступності медичних послуг у віддалених регіонах);

3) спростити процедури отримання пільг (необхідно спрощувати адміністративні процеси для соціально незахищених категорій населення, щоб вони могли швидко та без зайвих перешкод отримувати належну допомогу);

4) здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу (важливо проводити кампанії з інформування громадян про їхні права на медичне обслуговування та механізми їх реалізації);

5) важливим є посилення контролю за якістю медичних послуг (державні органи повинні забезпечити ефективний моніторинг якості надання медичної допомоги та оперативно реагувати на випадки порушень прав пацієнтів).

Відтак, варто зазначити, що забезпечення доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення є важливим завданням держави, яке потребує комплексного підходу та ефективної реалізації правових гарантій. Лише за умови належного фінансування системи охорони здоров'я, усунення адміністративних бар'єрів та розвитку інфраструктури можна досягти справжньої рівності в доступі до якісної медичної допомоги для всіх громадян України незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання.

Висновки. Проаналізувавши актуальні питання забезпечення доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення, зокрема осіб із низьким рівнем доходу, безробітних, літніх людей, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших категорій, які потребують особливого захисту з боку держави, на основі дослідження чинного законодавства України, міжнародних стандартів у сфері охорони здоров'я та практичних аспектів реалізації права на медичну допомогу можемо зробити такі висновки:

1. Правові гарантії забезпечення доступу до медичних послуг складають норми Конституції України та профільних законів, зокрема Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в яких встановлено чіткі гарантії права кожного громадянина на медичну допомогу. Особливий акцент законодавець робить на забезпеченні доступу до медичних послуг для соціально незахищених категорій населення. Однак, попри наявність правових норм, їх реалізація часто стикається з низкою перешкод, зокрема через недостатнє фінансування, недосконаліть механізмів адміністрування та відсутність ефективного моніторингу дотримання прав пацієнтів.

2. Основними проблемами у сфері доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення є:

– фінансова недоступність медичних послуг. Незважаючи на декларовану безоплатність базових медичних послуг, багато пацієнтів змушені сплачувати за ліки, діагностичні процедури та лікування, що є серйозною перешкодою для малозабезпечених осіб;

– нерівномірний розподіл медичних ресурсів. Сільські райони та віддалені місцевості часто стикаються з дефіцитом медичного персоналу, обладнання та ліків;

– юридична необізнаність громадян. Багато осіб із соціально незахищених категорій не володіють достатніми знаннями про свої права на медичну допомогу та механізми їх захисту;

– недостатня інтеграція міжнародних стандартів. Українське законодавство частково відповідає міжнародним стандартам у сфері охорони здоров'я, однак є потреба в більш активній імплементації положень таких документів, як Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Європейська соціальна хартія;

3. Для забезпечення реального доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення необхідно: підвищити рівень фінансування системи охорони здоров'я, зокрема через збільшення бюджетних асигнувань та залучення міжнародної допомоги; провести належну реформу первинної медичної допомоги, спрямовану на забезпечення рівного доступу до якісних послуг незалежно від місця проживання; розробити та впровадити ефективні механізми контролю за виконанням державних програм у сфері охорони здоров'я; підвищити правову обізнаність населення шляхом проведення інформаційних кампаній, роз'яснення прав пацієнтів та доступних механізмів захисту цих прав; інтегрувати позитивний міжнародний досвід у національну систему охорони здоров'я для забезпечення відповідності світовим стандартам.

4. Вирішення проблем доступу до медичних послуг потребує ефективної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Такий підхід дозволить комплексно вирішувати проблеми соціально незахищених категорій населення.

Отже, забезпечення доступу до медичних послуг для соціально незахищених верств населення є багатогранним завданням, яке потребує системного підходу, вдосконалення законодавства та ефективної реалізації існуючих правових гарантій. Лише за умови належного фінансування, прозорого адміністрування та активної участі громадянського суспільства можна досягти справедливого і рівного доступу до медичної допомоги для всіх категорій населення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

3. 10 міфів про медичну реформу. URL: https://moz.gov.ua/uk/10-mifiv-pro-medichnu-reformu

4. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 31.

5. Маковій В. П. Співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Журнал. Серія Право.* 2020. № 10 (22). С. 118–124.

6. Кошова С. П., Михальчук В. М., Радиш Я. Ф. Єдиний медичний простір України – нова парадигма розвитку національної системи охорони здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/32.pdf

7. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14 листопада 2017 року № 2206-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 32.

8. Чеховська І. В. Адміністративно-правове забезпечення доступності медичної допомоги у період дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 378–382.

9. Скочиляс-Павлів О., Лук'янова Г. Адміністративно-правовий механізм реалізації права на медичну допомогу внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. № 3 (35). С. 209–216.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.8

ФЕДЧИШИН Д.В.

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРИ ПРИМУСОВОМУ ВІДЧУЖЕННІ ЗЕМЕЛЬ: БАЛАНС ПУБЛІЧНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ

ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN COMPULSORY LAND ALIENATION: BALANCE OF PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS

У статті проведено комплексний науковий аналіз правових механізмів альтернативного вирішення спорів у сфері примусового відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. Актуальність дослідження зумовлена наявністю суттєвого розриву між конституційними принципами непорушності права власності та практичною реалізацією процедур відчуження майна, що часто супроводжується тривалими судовими процесами та порушенням майнових інтересів громадян.

Обґрунтовується необхідність переходу від репресивної моделі владного примусу до доктрини «гнучкого публічного інтересу», яка базується на принципах медіації та конструктивного діалогу. У роботі детально розглянуто правову природу статті 158-1 Земельного кодексу України та її зв'язок із Законом України «Про медіацію», а також проаналізовано відповідність вітчизняного законодавства стандартам Директиви 2008/52/ЄС.

Особливу увагу приділено зарубіжному досвіду застосування альтернативного вирішення спорів у США, Німеччині та Франції, де інститути «адміністративного примирення» та «суддів-медіаторів» довели свою ефективність. В контексті повоєнної відбудови України наголошується на доцільності впровадження обов'язкового медіаційного застереження та механізмів «експертного визначення» для вирішення спорів щодо оцінки вартості майна. Акцентовано увагу на тому, що при припиненні права власності особливо важливим є забезпечення принципу юридичної визначеності та захист власника від суб'єктивізму оцінювачів і зловживань з боку суб'єктів владних повноважень.

Зроблено висновок, що ефективність земельної медіації залежить від надання угодам за результатами медіації статусу виконавчого документа, що відповідає практиці ЄСПЛ та принципу «справедливої рівноваги». Запропоновано системні зміни до законодавства, згідно з якими досудова медіація має стати обов'язковим етапом, що передує судовому розгляду справ про примусове відчуження. Реалізація цих пропозицій сприятиме розвантаженню судової системи та формуванню цивілізованого правового середовища, орієнтованого на захист фундаментальних прав власників.

Ключові слова: *примусове припинення, право власності, підстави припинення, суспільна необхідність, відчуження, права на землю, захист прав, земельні спори, земельні відносини, земельна ділянка, європейська інтеграція.*

© ФЕДЧИШИН Д.В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права (Запорізький національний університет) https://orcid.org/0000-0002-1565-8150

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article provides a comprehensive scientific analysis of legal mechanisms for alternative dispute resolution (ADR) in the field of compulsory land alienation for public needs and reasons of social necessity. The relevance of the study is driven by the significant gap between the constitutional principles of the inviolability of property rights and the practical implementation of property alienation procedures, which are often accompanied by prolonged litigation and violations of the economic interests of citizens.

The author substantiates the necessity of transitioning from a repressive model of state coercion to the doctrine of "flexible public interest," which is based on the principles of mediation and constructive dialogue. The study examines in detail the legal nature of Article 158-1 of the Land Code of Ukraine and its connection with the Law of Ukraine "On Mediation," and analyzes the compliance of national legislation with the standards of Directive 2008/52/EC.

Special attention is paid to the foreign experience of ADR application in the USA, Germany, and France, where the institutions of "administrative reconciliation" and "judge-mediators" have proven their effectiveness. In the context of Ukraine's post-war reconstruction, the author emphasizes the feasibility of implementing a mandatory mediation clause and "expert determination" mechanisms for resolving disputes regarding property valuation. Emphasis is placed on the fact that during the termination of property rights, it is particularly important to ensure the principle of legal certainty and to protect the owner from the subjectivity of appraisers and abuses by public authorities.

The study concludes that the effectiveness of land mediation depends on granting mediation settlement agreements the status of an enforcement document, which aligns with the ECHR case law and the principle of "fair balance." Systematic legislative changes are proposed, according to which pre-trial mediation should become a mandatory stage preceding the judicial review of cases on compulsory alienation. The implementation of these proposals will contribute to reducing the burden on the judicial system and forming a civilized legal environment focused on the protection of fundamental rights of owners.

Keywords: *compulsory termination, property rights, grounds for termination, public necessity, alienation (expropriation), land rights, protection of rights, land disputes, land relations, land plot, European integration.*

Постановка проблеми. Проблема примусового відчуження землі завжди супроводжується гострим конфліктом інтересів. З одного боку – розвиток інфраструктури та національна безпека, з іншого – непорушність права приватної власності. В Україні судові спори цієї категорії можуть тривати роками, зупиняючи стратегічно важливі проєкти. Впровадження альтернативного вирішення спорів дозволяє змінити парадигму «наказ-виконання» на «діалог-компроміс».

Проблема примусового відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності є однією з найбільш резонансних точок зіткнення приватного права та публічного інтересу. В умовах глобальної цифровізації та необхідності швидкої розбудови інфраструктури, традиційні судові процедури часто виявляються надто громіздкими, коштовними та соціально конфліктними. Держава, виступаючи ініціатором відчуження, часто сприймається власником як агресивний суб'єкт, що використовує владні повноваження для обмеження фундаментального права власності на землю. У цьому контексті впровадження альтернативного вирішення спорів (Alternative Dispute Resolution – ADR) стає не лише юридичною інновацією, а й вимогою соціальної справедливості, що дозволяє перетворити одностороннє вилучення на двосторонній договірний процес.

Метою статті є комплексний аналіз правових механізмів альтернативного вирішення спорів у сфері примусового припинення прав на землю.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичне підґрунтя для дослідження питань припинення права власності на землю та захисту земельних прав заклали у своїх працях такі відомі вчені, як: О. Г. Бондар, А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, Н. В. Карпінська, Т. О. Коваленко, І. О. Костяшкін, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошниченко, О. І. Настіна, В. В. Носік, Є. П. Суєтнов, Т. Є. Харитонова, С. В. Шарапова, М. В. Шульга та інші. Проте, попри значну кількість наукових напрацювань, більшість із них зосереджена на традиційних судових способах захисту прав. Питання застосування альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, залишаються недостатньо вивченими. Нові виклики, зумовлені воєнним станом та потребами майбутньої повоєнної відбудови, потребують переосмислення існуючих догматичних підходів. Зокрема,

вимагають детального наукового аналізу аспекти трансформації одностороннього владного примусу у двосторонній переговорний процес, що відповідало б сучасній доктрині «гнучкого публічного інтересу» та європейським стандартам правової визначеності.

Виклад основного матеріалу. Захист права власності полягає у застосуванні системи спеціальних цивільно-правових засобів, спрямованих на попередження, припинення порушень та відновлення порушених майнових прав і законних інтересів власників [1, с. 648]. Згідно із ст. 13 Конституції України держава закріплює рівність перед законом суб'єктів права власності та гарантує кожному захист його прав і свобод. Ці положення мають неперечне значення і для суб'єктів земельних правовідносин, адже згідно з п. «г» ст. 5 Земельного Кодексу України до основних принципів земельного законодавства належить гарантованість прав на землю.

Крім того, відповідно до цієї статті, держава має створити належні умови здійснення права власності на землю та права землекористування, забезпечити громадянам і юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю та права землекористування, визначити правовий режим земель окремих категорій, забезпечувати використання й охорону землі як основного національного багатства та об'єкта права власності Українського народу [2, с. 122]. Саме у контексті виконання цих державних гарантій особливої ваги набувають інструменти альтернативного врегулювання спорів.

Альтернативне вирішення спорів у сфері земельного права базується на принципах диспозитивності та добровільності. На відміну від судового розгляду, де рішення прийнята на основі жорстких правових норм, ADR (зокрема медіація) дозволяє враховувати інтереси сторін, які лежать поза межами суто юридичних фактів. Правова природа таких методів полягає у досягненні консенсусу щодо розміру «справедливої компенсації», яка згідно з практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (справа «Спорронґ і Льоннрот проти Швеції») має бути адекватною та виплаченою вчасно. Використання медіатора як нейтральної сторони дозволяє знизити градус напруги та знайти варіанти компенсації, які не передбачені стандартними бюджетними схемами, наприклад, надання сервітутів або інфраструктурних пільг.

Підтримуючи такий підхід, дослідники наголошую на необхідності формування нової доктрини «гнучкого публічного інтересу», який би враховував специфіку воєнного часу, проте не нівелював принцип правової визначеності [3, с. 177]. Саме інструменти ADR є практичним втіленням цієї доктрини, оскільки вони дозволяють державі оперативно реалізовувати суспільні потреби, не порушуючи при цьому справедливості щодо приватного власника.

Щодо застосування медіації безпосередньо для вирішення земельних спорів, то необхідно зазначити, що відповідний інститут був офіційно інтегрований у законодавство 16 листопада 2021 року із прийняттям Закону України «Про медіацію», на підставі якого Земельний кодекс України було доповнено статтею 158-1. Згідно з її положеннями, земельні спори можуть бути врегульовані шляхом медіації. Загальні принципи медіації у земельних справах є аналогічними до інших видів спорів, проте суттєвою «особливістю» тут є обов'язкова письмова форма укладення договору про проведення медіації та угоди за її результатами (ч. 3 ст. 158-1 Земельного Кодексу України), що підкреслює особливий статус об'єкта спору. При підготовці вітчизняного Закону було використано основні положення Директиви 2008/52/ЄС, що свідчить про рух України до європейських стандартів медіації. Водночас практична реалізація цих норм у сфері примусового відчуження земель в Україні потребує подальшої деталізації, що зумовлює необхідність звернення до досвіду країн з розвиненими традиціями альтернативного вирішення земельних спорів.

Зарубіжний досвід підтверджує ефективність таких кроків. У Сполучених Штатах процедура примусового відчуження (Eminent Domain) глибоко інтегрована з механізмами ADR. У багатьох штатах, перш ніж справа потрапить до суду, обов'язковим є етап «адміністративного примирення». Зокрема, широко застосовується практика залучення незалежних комісій (Special Commissioners), до складу яких входять досвідчені землевласники того ж округу. Вони проводять неформальні слухання, де власник може надати власні докази вартості землі без суворих правил судового процесу. Статистика свідчить, що понад 70% спорів вирішуються саме на цьому етапі через «Settlement Conferences» (конференції з врегулювання), де сторони за допомогою кваліфікованого юрисконсульта досягають компромісу, що економить штату мільйони доларів на судових витратах.

Німеччина демонструє високоефективний підхід через процедуру Planfeststellungsverfahren (затвердження плану). Це багаторівневий процес, де медіація відбувається ще на етапі проєктування. Будь-яка особа, чиї права можуть бути зачеплені будівництвом дороги чи залізниці, має

право подати заперечення. Державні органи зобов'язані провести «Erörterungstermin» – дискусійні засідання, де кожен протест розглядається індивідуально. Такий підхід дозволяє змінити маршрут об'єкта або домовитися про шумозахисні заходи ще до того, як виникне потреба у примусовому вилученні. В результаті, примусове відчуження стає «останнім доводом» (ultima ratio), а більшість питань вирішується шляхом укладання публічно-правових договорів.

У Франції існує унікальна посада – Juge de l'expropriation. Хоча це судова посада, функціонально цей суддя діє як арбітр та медіатор. Він зобов'язаний відвідати ділянку разом із власником та представником держави. Безпосередньо «на місці» відбувається процес узгодження ціни. Суддя стимулює сторони до мирної угоди (accord amiable), вказуючи на слабкі місця в оцінці обох сторін. Французька система доводить, що навіть у межах судової гілки влади можна реалізувати принципи ADR, якщо процедура орієнтована на виїзд до об'єкта та прямий діалог, а не на обмін паперовими заявами.

Сучасний стан правового регулювання примусового відчуження земельних ділянок в Україні характеризується наявністю суттєвого розриву між задекларованими принципами та механізмами їх реалізації. Базовий Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року № 1559-VI формально визначає етап «переговорів» як обов'язкову передумову звернення до суду. Проте чинна редакція закону не містить жодної регламентації процедури цих переговорів, що перетворює їх на суто бюрократичний обмін документами. Відсутність чітко визначених правил діалогу призводить до того, що орган влади зазвичай висуває ультимативну пропозицію, базуючись на державній оцінці майна, а власник, не маючи інструментів для змістовного заперечення, змушений або погоджуватися на невигідні умови, або вступати у тривалий судовий процес.

Для подолання цієї формальності видається слушною пропозиція науковців щодо запровадження обов'язкового медіаційного застереження, яке б зобов'язувало сторони спробувати вирішити конфлікт за участю медіатора перед зверненням до суду [4, с. 84]. Такий підхід дозволить не лише розвантажити судову систему та скоротити витрати на правосуддя, а й забезпечити реальний захист прав власника через конструктивний діалог. Ефективність медіації у цьому аспекті полягає в її здатності трансформувати жорстке протистояння у пошук взаємоприйнятного компромісу, що є особливо актуальним для юридичних осіб, чиї земельні активи часто мають стратегічне значення для бізнесу.

Крім того, необхідно враховувати часовий вимір цієї проблематики. Після завершення воєнних дій очікується суттєве зростання кількості земельних спорів, пов'язаних із володінням, користуванням і розпорядженням земельними ділянками, які перебувають у приватній власності. Особливої актуальності набуде питання відновлення порушених прав фізичних і юридичних осіб на землю, зокрема у випадках примусового відчуження чи реквізиції під час війни. У цьому контексті важливим завданням стане створення ефективного механізму поствоєнного відшкодування та перегляду рішень, ухвалених у період воєнного стану [5, с. 437].

Необхідність запровадження інституту обов'язкової медіаційної сесії перед зверненням до суду є критичною вимогою часу. В умовах повоєнної відбудови, коли держава потребуватиме швидкого вилучення земель для відновлення критичної інфраструктури, традиційні судові спори, що тривають роками, можуть стати загрозою національній безпеці. Запровадження медіації дозволить сторонам вийти за межі сухої юридичної аргументації та обговорити альтернативні варіанти компенсації, такі як надання рівноцінних ділянок в інших локаціях, встановлення сервітутів або врахування специфічних умов перенесення приватних господарств. Медіатор у цій моделі виступає гарантом того, що голос власника буде почутий, а державний орган діятиме у межах принципу пропорційності, що є ключовим стандартом ЄСПЛ.

Окремим перспективним напрямом реформування є створення спеціалізованих «земельних арбітражів» або незалежних комісій з експертів-оцінювачів. Головним каменем спотикання у земельних спорах майже завжди є розбіжність у визначенні вартості майна. Використання механізму Expert Determination (експертного визначення) дозволило б сторонам укладати угоду про передачу питання оцінки незалежній професійній панелі, чиє рішення визнавалося б остаточним для обох сторін. Це зняло б навантаження з адміністративних судів, які не мають достатньої технічної експертизи для перевірки звітів про оцінку майна, та перевело б спір із площини правового протистояння у площину фахового економічного розрахунку.

Варто зауважити, що розгляд інструментів ADR набуває особливої значущості у світлі євроінтеграційних прагнень нашої держави. Захист земельних прав у контексті вступу України

до Європейського Союзу вимагає не просто формальної відповідності законів, а реального забезпечення принципу «справедливої рівноваги» (fair balance) між суспільним благом та майновим станом особи. Європейські стандарти, зокрема прецедентне право ЄСПЛ, орієнтують національні правові системи на мінімізацію примусу. У цьому розрізі ADR виступає не лише як процесуальне спрощення, а як юридична гарантія того, що держава дотрималася стандартів прозорості та пропорційності, що є обов'язковим для членства в Європейському Союзі.

Як наголошується в юридичній літературі, ефективність функціонування інституту медіації на рівні національних правопорядків багато в чому залежить від здійсненності угод за результатами медіації [6, с. 113]. В той же час, варто погодитися з думкою про те, що угода за результатами медіації надає можливість сторонам вирішити свої спори за допомогою спільного компромісу, забезпечуючи при цьому швидке та мирне врегулювання конфлікту [7, с. 48]. Сторони, які підписали медіативну угоду, зацікавлені у її швидкому та спрощеному виконанні, в тому числі за допомогою примусового виконання. Для цього можуть використовуватися різні методи. Зокрема, в юридичній доктрині наголошувалося про те, що угода за результатами медіації або її окремі положення можуть бути затверджені судом відповідно до законодавства [8, с. 339]. Саме тому, імплементуючи норми Директиви 2008/52/ЄС, вітчизняний законодавець має зосередитися на створенні механізмів, які б надавали угодам, досягнутим у процедурі примусового відчуження, статусу виконавчого документа. Це забезпечить впевненість власника земельної ділянки у тому, що досягнутий компроміс щодо компенсації чи надання альтернативного майна буде виконаний державою безвідклично та в повному обсязі.

Реалізація цих пропозицій потребує комплексного внесення змін до земельного законодавства. Уявляється, що доцільно було бзакріпити норму, згідно з якою позовна заява про примусове відчуження ділянки може бути прийнята судом до розгляду лише за умови надання доказів проведення медіаційної процедури або офіційної відмови однієї зі сторін від її проходження. Такий підхід стимулюватиме сторони до пошуку компромісу на досудовому етапі, забезпечуючи довіру приватних власників до дій держави та гарантуючи дотримання високих стандартів захисту права власності навіть у складних умовах суспільної необхідності.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, необхідно зазначити, що запровадження альтернативного вирішення спорів (ADR) у сфері примусового відчуження земель є необхідною умовою переходу від репресивної моделі владного примусу до доктрини «гнучкого публічного інтересу». В умовах воєнного стану та повоєнної відбудови традиційні судові процедури виявляються недостатньо ефективними, що актуалізує потребу в імплементації медіації та експертного визначення як інструментів досягнення справедливого компромісу між державою та приватним власником.

Ефективність медіації в земельних правовідносинах прямо залежить від подолання формалізму чинного законодавства шляхом запровадження обов'язкового медіаційного застереження та забезпечення здійсненності угод за результатами медіації. Відповідно до стандартів Директиви 2008/52/ЄС та практики ЄСПЛ, такі угоди повинні мати статус виконавчого документа, що гарантуватиме власнику реальність отримання компенсації. Чітке розмежування процедур відчуження та реквізиції у поєднанні з медіативними інструментами дозволить забезпечити принцип «справедливої рівноваги» та мінімізувати соціальну напругу.

Перспективи подальшого розвитку галузі полягають у системному вдосконаленні земельного законодавства та створенні інституту спеціалізованої земельної медіації. Це дозволить не лише розвантажити судову систему, а й сформувати в Україні цивілізоване правове середовище, де суспільні потреби реалізуються із дотриманням фундаментальних гарантій права власності на землю.

Список використаних джерел:

1. Ignatenko I., Korniyenko G., Melnyk N., Kupchenia L. Legal regulation of protection of land rights in Ukraine in the conditions of market transformations. *Persona e Amministrazione*. 2024. V. 15. № 2. P. 647-666. URL: https://journals.uniurb.it/index.php/pea/issue/view/438/312

2. Федчишин Д. В. Правові аспекти здійснення земельних прав в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2017. № 3. С. 119-124. URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-3-2017/15.pdf

3. Федчишин Д. В., Бондар О. Г. Припинення права власності на землю в умовах воєнного стану: правові виклики та перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 6. С. 175-181. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.27

4. Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення земельних спорів за участі юридичних осіб. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія: Право.* 2024. Вип. 43. С. 82-88. DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.12

5. Борищак В. О., Ігнатенко І. В. Деякі питання створення спеціалізованих земельних судів для забезпечення ефективного захисту земельних прав. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. Вип. № 6. С. 435-439. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.70

6. Цувіна Т. А. Національні механізми виконання угод за результатами медіації: досвід країн ЄС та українські перспективи. *Проблеми законності.* 2022. № 158. С. 110-123. DOI 10.21564/2414-990X.158.264998

7. Валянська Т. П. Угода за результатами медіації та мирова угода у сфері вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 82. Ч.2. С. 47-52. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.7

8. Бусуйок Д. В. Сучасний стан розвитку законодавчих засад медіації земельних спорів. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 2. С. 337-341. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.63

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.82
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.9

АНДРУЩЕНКО І.Г., ДРОЗД С.М.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ТА КРИТЕРІЇВ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ» ТА «ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ»

SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC APPROACHES AND CRITERIA FOR THE RATIO OF THE CATEGORIES “PUBLIC MANAGEMENT” AND “PUBLIC ADMINISTRATION”

Стаття присвячена дослідженню наукових підходів та критеріїв стосовно співвідношення правових категорій «публічне управління» та «публічне адміністрування».

Здійснюючи аналіз правових дефініцій, автори статті підкреслюють, що «публічне управління» та «публічне адміністрування» не є тотожними категоріями. «Публічне управління», як дефініція, відображає стратегічно-політичний та системоутворюючий рівень організації публічної влади, а «публічне адміністрування» – операційно-виконавчий та процедурний рівень її реалізації.

Вказується, що після здобуття незалежності наша держава розпочала здійснювати перехід від вузького поняття «державне управління» до ширшої категорії «публічне управління». Нормами Конституції України, окрім державного рівня, було визнано і місцевий рівень владної діяльності – органи місцевого самоврядування.

У статті зазначається, що чинником активного розвитку відповідної термінології стала започаткована 2014 року реформа децентралізації, що передбачає створення об’єднаних територіальних громад.

На думку авторів, проблема співвідношення досліджуваних категорій тісно пов’язана з питанням термінологічної уніфікації законодавства. Підкреслюється, що нині в Україні домінують терміни «державне управління», «виконавча влада», «публічна адміністрація», тоді як «публічне управління» та «публічне адміністрування» переважно використовуються у сфері науки та освіти. На дане твердження вказує запроваджена в Україні спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування».

Авторами досліджена концепція ефективного та прозорого управління публічними ресурсами, що активно впроваджується в практику державного управління під впливом стандартів Ради Європи та інших міжнародних інституцій. За такою концепцією «публічне управління» набуває рис відкритої та партнерської системи взаємодії, тоді як «публічне адміністрування» забезпечує процедурну реалізацію відповідних принципів.

Співвідношення вказаних правових категорій автори статті розглядають також і крізь призму рівнів правового регулювання, зокрема на макрорівні, мезорівні та мікрорівні.

© АНДРУЩЕНКО І.Г. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри економіко-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-2988-7579

ДРОЗД С.М. – доктор філософії, старший викладач кафедри економіко-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-9522-647X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Окрім цього, автори здійснюють систематизацію наукових підходів до співвідношення категорій «публічне управління» та «публічне адміністрування» за ключовими критеріями, як-от: за обсягом змісту; за функціональним призначенням; за інституційним складом суб'єктів; за рівнем правового регулювання; за характером управлінського впливу; за ступенем нормативної формалізації.

Підкреслюється, що співвідношення категорій «публічне управління» та «публічне адміністрування» має комплексний характер і не зводиться до простого мовознавчого розмежування. Йдеться про різні, хоча й взаємопов'язані рівні організації публічної влади.

У прикінцеві частині статті викладено змістовні висновки та наголошено, що «публічне управління» виступає концептуальною та стратегічною основою, тоді як «публічне адміністрування» – інструментальною формою реалізації управлінських рішень.

Ключові слова: *публічна влада, правові дефініції, органи місцевого самоврядування, публічна адміністрації, державне управління, адміністративно-правові механізми, публічні послуги.*

The article is devoted to the study of scientific approaches and criteria regarding the relationship between the legal categories «public management» and «public administration».

Analysing legal definitions, the authors of the article emphasize that «public management» and «public administration» are not identical categories. «Public administration», as a definition, reflects the strategic-political and system-forming level of the organization of public power, and «public administration» – the operational, executive and procedural level of its implementation.

It is indicated that after gaining independence, our state began to make the transition from the narrow concept of «state administration» to the broader category of «public administration». The norms of the Constitution of Ukraine, in addition to the state level, also recognized the local level of power activity – local self-government bodies.

The article notes that the factor in the active development of the relevant terminology was the decentralization reform launched in 2014, which provides for the creation of united territorial communities.

According to the authors, the problem of the ratio of the researched categories is closely related to the issue of terminological unification of legislation. It is emphasized that nowadays in Ukraine the terms «state administration», «executive power», «public administration» dominate, while «public administration» and «public administration» are mainly used in the field of science and education. This statement is indicated by specialty 281 «Public management and administration» introduced in Ukraine.

The authors researched the concept of effective and transparent management of public resources, which is actively implemented in the practice of public administration under the influence of the standards of the Council of Europe and other international institutions. According to this concept, «public administration» takes on the features of an open and partner system of interaction, while «public administration» ensures the procedural implementation of the relevant principles.

The authors of the article also consider the correlation of the specified legal categories through the prism of the levels of legal regulation, in particular at the macro-level, meso-level, and micro-level.

In addition, the authors systematize scientific approaches to the relationship between the categories «public management» and «public administration» according to key criteria, such as: content volume; by functional purpose; by the institutional composition of subjects; by the level of legal regulation; by the nature of managerial influence; by the degree of regulatory formalization.

It is emphasized that the relationship between the categories «public management» and «public administration» has a complex nature and cannot be reduced to a simple linguistic distinction. These are different, although interrelated, levels of organization of public authority.

In the final part of the article, meaningful conclusions are presented and it is emphasized that «public management» acts as a conceptual and strategic basis, while «public administration» is an instrumental form of implementation of management decisions.

Key words: *public power, legal definitions, local self-government bodies, public administration, state administration, administrative and legal mechanisms, public services.*

Вступ. Світовий досвід впливу публічної влади на суспільні відносини доводить, що правові категорії «публічне управління» та «публічне адміністрування» підлягають розмежуванню. Так у документах нормотворчих інституцій країн-членів Європейського Союзу термін «public administration» – публічне адміністрування (далі – ПА) використовується переважно для позначення системи органів та процедур, що забезпечують реалізацію публічної політики, тоді як «public governance» – публічне управління (далі – ПУ) охоплює ширший комплекс процесів взаємодії між державою, громадянським суспільством та приватним сектором [1, с. 17].

Постановка завдання. Питання які охоплюють зміст правових дефініцій «публічне управління» та «публічне адміністрування», піддавали аналізу у своїх працях фахівці у галузі адміністративного права. Зокрема теоретичним підґрунтям для авторів статті стали праці відомих вітчизняних вчених, як-то: В. М. Алексєєва, О. В. Батанової, В. М. Бесчастного, О. Н. Євтушенка, В. К. Колпакова, С. О. Кравченка, В. С. Куйбіди, О. В. Кузьменко, Ю. Л. Мохової та багатьох інших, які присвятили свої праці окремим аспектам даної проблематики. Водночас, системне та комплексне дослідження правових дефініцій «публічне управління» та «публічне адміністрування» у сучасній науковій літературі не здійснювалось.

Метою статті є дослідження у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині співвідношення правових категорій «публічне управління» та «публічне адміністрування».

Результати дослідження. В умовах реформування системи публічної влади в Україні, зокрема в межах Стратегії реформування державного управління, наголос робиться на професіоналізації публічної служби, запровадженні сучасних методів управління персоналом, підвищенні прозорості та підзвітності публічних адміністрацій [2]. Усі ці заходи безпосередньо стосуються сфери ПА, саме як практичного інструменту реалізації державної політики.

Водночас стратегічні цілі реформ, визначення пріоритетів євроінтеграційного руху нашої держави, адаптація законодавства до «acquis communautaire» (доробок країн-членів ЄС) – належать до сфери ПУ. Саме на цьому рівні формуються засади інституційної спроможності держави, визначаються моделі взаємодії між органами влади та суспільством.

Тож, здійснюючи аналіз правових дефініцій, можемо констатувати, що ПУ та ПА не є тотожними категоріями. Перша дефініція відображає стратегічно-політичний та системоутворюючий рівень організації публічної влади, друга – операційно-виконавчий та процедурний рівень її реалізації. Разом із тим вони перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності: ефективність ПУ неможливе без належного ПА, а якість адміністрування визначається чіткістю та обґрунтованістю управлінських рішень.

Еволюція категорій ПУ та ПА у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині безпосередньо пов'язана з трансформацією уявлень про природу та призначення державної влади. У радянський період науковий дискурс був зосереджений навколо поняття «державне управління», яке трактувалося як організуюча діяльність державних органів щодо керівництва народним господарством, соціально-культурним будівництвом та адміністративно-політичною сферою [3, с. 57]. Така концепція ґрунтувалася на централізованій моделі влади та не передбачала автономності органів місцевого самоврядування (далі – ОМС).

Після проголошення незалежності України відбулося поступове переосмислення змісту управлінської діяльності. У наукових працях почали з'являтися аргументи на користь розширення предмета адміністративного права та включення до нього не лише відносин у сфері виконавчої влади, а й діяльності ОМС [4, с. 76]. Саме в цей період формується передумова для переходу від вузького поняття «державне управління» до ширшої категорії «публічне управління».

Суттєвий вплив на розвиток доктрини справили конституційні засади організації влади, що закріплені у Конституції України. Зокрема ст. 7 визначає, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування [5]. Таке визнання об'єктивно зумовило необхідність формування нової узагальнюючої категорії, здатної охопити як державний, так і місцевий рівень владної діяльності.

На початку третього тисячоліття у наукових дослідженнях дедалі частіше використовується поняття «публічна адміністрація», яке було запозичене з європейської правової традиції. Під «публічною адміністрацією» розуміють систему органів виконавчої влади та ОМС, а також інших суб'єктів, які здійснюють владні управлінські функції [6, с. 119]. У цьому контексті ПА розглядається як діяльність публічної адміністрації, тоді як ПУ – як ширша система впливу публічної влади на суспільні процеси.

Важливим чинником активного розвитку відповідної термінології стала започаткована 2014 року реформа децентралізації, що передбачає створення об'єднаних територіальних громад. З прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» розпочався процес формування спроможних територіальних громад і перерозподіл повноважень між рівнями публічної влади [7]. В результаті цього управлінські функції значною мірою були передані на місцевий рівень, що сприяло розширенню сфери застосування категорії ПУ.

Децентралізація також актуалізувала питання професіоналізації публічної служби в ОМС. Виконавчі органи рад здійснюють значний обсяг адміністративних процедур, пов'язаних із наданням адміністративних послуг, управлінням комунальною власністю, реалізацією місцевих програм розвитку. Усі ці функції належать до сфери ПА як практичного механізму реалізації управлінських рішень [8, с. 64].

Проблема співвідношення досліджуваних категорій тісно пов'язана з питанням термінологічної уніфікації законодавства. На сучасному етапі розвитку процесу державотворення в Україні домінують терміни «державне управління», «виконавча влада», «публічна адміністрація», тоді як ПУ та ПА переважно використовуються у сфері науки та освіти. Така ситуація створює певну термінологічну невизначеність, що може ускладнювати правозастосовну практику [9, с. 91].

Разом з тим, запровадження спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» на рівні вищої освіти свідчить про інституційне закріплення обох категорій як взаємопов'язаних, але відносно самостійних [10]. Поєднання їх в одній назві спеціальності є концептуальним компромісом, який відображає комплексний характер підготовки фахівців: з одного боку – стратегічне мислення та формування політики, з іншого – практичні навички адміністративної діяльності.

Слід також враховувати вплив концепції ефективного та прозорого управління публічними ресурсами, що активно впроваджується в практику державного управління під впливом стандартів Ради Європи та інших міжнародних інституцій. Ця концепція передбачає активну участь громадян у прийнятті рішень [11]. У межах такого підходу ПУ набуває рис відкритої та партнерської системи взаємодії, тоді як ПА забезпечує процедурну реалізацію відповідних принципів.

Співвідношення категорій також можна розглядати крізь призму рівнів правового регулювання. На макрорівні ПУ охоплює визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики держави, стратегій розвитку, бюджетної та фінансової політики. На мезорівні воно проявляється у формуванні галузевих і регіональних програм. На мікрорівні ПА реалізується через конкретні адміністративні процедури, управлінські рішення, акти індивідуальної дії [12, с. 143].

Підкреслимо, що систематизація наукових підходів до співвідношення категорій ПУ та ПА дозволяє виокремити декілька ключових критеріїв їх розмежування, зокрема: за обсягом змісту; за функціональним призначенням; за інституційним складом суб'єктів; за рівнем правового регулювання; за характером управлінського впливу; за ступенем нормативної формалізації.

За критерієм обсягу змісту ПУ є ширшою категорією, що охоплює всю сукупність організаційно-правових форм впливу публічної влади на суспільні процеси. Воно включає стратегічне планування, формування державної та муніципальної політики, правотворчу діяльність у сфері виконавчої влади, координацію та контроль. В свою чергу ПА становить складову частину цієї системи та стосується безпосереднього виконання прийнятих рішень [13, с. 52].

Функціональний критерій дозволяє розглядати ПУ як діяльність із визначення цілей і пріоритетів розвитку, а ПА – як діяльність із реалізації відповідних цілей через конкретні адміністративні процедури. Саме на рівні адміністрування відбувається застосування норм адміністративного права, прийняття індивідуальних адміністративних актів, здійснення контрольно-наглядових повноважень, застосування заходів адміністративного примусу.

Інституційний критерій свідчить, що ПУ здійснюється всією системою публічної влади, включаючи Верховну Раду України у частині визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, Президента України як гаранта державного суверенітету, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади, а також ОМС. Натомість ПА реалізується переважно органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад, які становлять ядро публічної адміністрації.

Важливим є також критерій нормативної формалізації. Так, ПА характеризується високим рівнем процедурної регламентації. Зокрема, прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало важливим кроком у напрямі встановлення єдиних стандартів здійснення адміністративних проваджень [14]. Даний законодавчий акт визначає принципи адміністративної процедури, права та обов'язки учасників провадження, вимоги до адміністративних актів, що безпосередньо стосується сфери ПА.

Проте, ПУ має більш рамковий характер правового регулювання. Воно спирається на конституційні засади, стратегічні документи, концепції та програми розвитку. Приміром, Стратегія реформування державного управління визначає довгострокові цілі трансформації системи виконавчої влади, втім конкретні механізми реалізації визначених цілей формуються вже в межах ПА [2].

У сучасних умовах цифрової трансформації держави співвідношення досліджуваних категорій набуває нових рис. Розвиток електронного врядування, цифрових сервісів, автоматизація адміністративних процедур сприяють підвищенню ефективності ПА, водночас стратегічні рішення щодо цифрової політики, визначення пріоритетів розвитку інформаційного суспільства належать до сфери ПУ [15, с. 61].

Не менш важливим є аспект відповідальності. ПУ пов'язане з політичною відповідальністю суб'єктів владних повноважень перед суспільством за визначення стратегічного курсу розвитку держави. ПА передбачає юридичну відповідальність посадових осіб за порушення адміністративних процедур, перевищення повноважень або неналежне виконання службових обов'язків [16, с. 78].

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що співвідношення категорій ПУ та ПА має комплексний характер і не зводиться до простого мовознавчого розмежування. Йдеться про різні, хоча й взаємопов'язані рівні організації публічної влади. ПУ формує стратегічний, політико-правовий і концептуальний вимір діяльності держави та територіальних громад. ПА забезпечує практичну реалізацію цього виміру через систему органів публічної адміністрації та адміністративно-правові механізми.

З теоретичної точки зору чітке розмежування цих категорій сприяє систематизації понятійного апарату адміністративного права та науки публічного управління. З практичної точки зору воно дозволяє чіткіше визначити компетенцію органів публічної влади, удосконалити законодавство, підвищити ефективність управлінських процесів та якість надання публічних послуг.

Висновки. Ґрунтуючись на викладеному вище, можемо висловити власне бачення щодо співвідношення досліджуваних категорій. Так, ПУ це – системна, нормативно врегульована діяльність суб'єктів публічної влади стосовно формування та реалізації публічної політики, яка спрямована на забезпечення публічного інтересу. В свою чергу, ПА – це професійна, процедурно організована діяльність публічної адміністрації стосовно виконання управлінських рішень, застосування адміністративно-правових норм та надання публічних послуг.

Таким чином, співвідношення даних категорій має характер взаємодоповнення. ПУ виступає концептуальною та стратегічною основою, тоді як ПА – інструментальною формою реалізації управлінських рішень. Їх чітке розмежування має не лише теоретичне, але й практичне значення, так як сприяє вдосконаленню законодавства, оптимізації структури органів публічної влади та підвищенню ефективності їх діяльності.

Варто підкреслити, що ПУ та ПА необхідно розглядати як взаємопов'язані, проте не тотожні категорії. ПУ виступає системоутворюючою та стратегічною основою функціонування публічної влади, ПА є інструментальним механізмом її реалізації. Їх гармонійне поєднання є необхідною умовою побудови ефективної, правової та суверенної держави.

Список використаних джерел:

1. European Commission. European Governance: A White Paper. Brussels, 2001. 428 p. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_01_10.

2. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text.

3. Євтушенко О. Н. Державне управління (Основи теорії державного управління) : [навчальний посібник у трьох частинах] / О. Н. Євтушенко, В. І. Андріяш. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Ч. 1. Основи теорії державного управління. 2013. 268 с.

4. Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Київ: Атіка, 2005. 544 с.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 08 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток [Текст] : [монографія] / Алексєєв В. М. [та ін.] ; за заг. ред. А. В. Толстоухова [та ін.] ; Секретаріат Каб. Міністрів України. Д. : Монолит, 2010. 398 с.

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text.

8. Децентралізація в Україні: теорія та практика / за ред. О. В. Батанової. Київ, 2019. 312 с.

9. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.

10. Про затвердження програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування» на другому (магістерському) рівні вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України. Національне агентство України з питань державної служби від 18.10.2021 № 1105/165-21. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1105729-21#Text.

11. Council of Europe. Good Governance Principles. Strasbourg, 2008. https://www.coe.int/en/web/centre-of-expertise-for-multilevel-governance/12-principles.

12. Чернецький О. В. Публічне управління: системний аналіз. Київ, 2016. 252 с.

13. Кравченко С. О. Теорія публічного управління. Київ, 2018. 296 с.

14. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

15. Мохова Ю.Л. Розвиток електронного урядування України в умовах цифрових перетворень [Текст] : монографія / Ю. Л. Мохова. Київ : Освіта Україна, 2021. 433 с.

16. Адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник / В. М. Бесчастний, О. М. Мердова, А. П. Сахно; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2015. 197 с.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 349.44
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.10

БОРИСЕНКО А.О.

ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ МІСЦЕВИХ РАД, ПОСАДОВІ ОСОБИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

EXECUTIVE BODIES OF LOCAL COUNCILS, LOCAL GOVERNMENT OFFICIALS AND BUSINESS ENTITIES IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE LIFE OF SETTLEMENTS

У статті здійснено комплексний аналіз виконавчих органів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання як учасників адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів. Обґрунтовано, що саме ці суб'єкти забезпечують практичне втілення рішень представницьких органів місцевого самоврядування, поточне функціонування комунальної інфраструктури, організацію надання житлово-комунальних послуг, управління комунальним майном і підтримання благоустрою територій. Показано, що їх участь у відповідних правовідносинах має не допоміжний, а системний характер, оскільки без їх належної діяльності неможливе фактичне забезпечення повсякденних потреб територіальної громади.

Виконавчі органи місцевих рад охарактеризовано як суб'єктів поточного муніципального управління, компетенція яких поєднує виконавчо-розпорядчі, організаційні, сервісні та контрольні елементи. Встановлено, що їх основними функціональними напрямами є управління комунальним майном, організація надання житлово-комунальних послуг, забезпечення благоустрою територій та здійснення контролю за дотриманням локальних правил і рішень. Нормативною основою такого статусу виступає чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Окрему увагу приділено посадовим особам місцевого самоврядування, передусім сільським, селищним і міським головам, які забезпечують організаційну єдність системи місцевого самоврядування, координують діяльність виконавчих органів і представляють територіальну громаду у зовнішніх правовідносинах. Доведено, що через їх діяльність реалізується персоніфікований вимір муніципальної влади та забезпечується узгодженість локальних управлінських процесів.

Проаналізовано також місце суб'єктів господарювання, насамперед комунальних підприємств, у системі забезпечення життєдіяльності населених пунктів. З'ясовано, що вони поєднують господарську самостійність із виконанням публічно значущих функцій у сферах водопостачання, теплопостачання, поводження з відходами, утримання інфраструктури та благоустрою. Окремо обґрунтовано, що реформування комунальних підприємств шляхом їх перетворення у господарські товариства, зокрема акціонерні товариства, є одним із перспективних напрямів модернізації комунального сектору. Така трансформація відбувається в нормативному полі Закону України № 4196-IX від 9 січня 2025 року, Закону України «Про акціонерні товариства» та Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» і потребує поєднання корпоративної ефективності із збереженням публічного контролю.

© БОРИСЕНКО А.О. – доктор філософії у сфері права, доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка») https://orcid.org/0000-0002-0911-7665

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Зроблено висновок, що ефективність адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів безпосередньо залежить від узгодженої взаємодії виконавчих органів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, а також від належного правового врегулювання меж їх компетенції та відповідальності.

Ключові слова: *виконавчі органи місцевих рад; посадові особи місцевого самоврядування; комунальні підприємства; адміністративно-правове забезпечення; життєдіяльність населених пунктів; муніципальне управління; територіальна громада.*

The article provides a comprehensive analysis of the executive bodies of local councils, local government officials and business entities as participants in the administrative and legal support of the life of settlements. It is substantiated that it is these entities that ensure the practical implementation of decisions of representative bodies of local government, the current functioning of municipal infrastructure, the organization of the provision of housing and communal services, the management of municipal property and the maintenance of the improvement of territories. It is shown that their participation in the relevant legal relations is not auxiliary, but systemic in nature, since without their proper activity, the actual provision of the daily needs of the territorial community is impossible.

The executive bodies of local councils are characterized as subjects of current municipal management, the competence of which combines executive and administrative, organizational, service and control elements. It is established that their main functional areas are the management of municipal property, the organization of the provision of housing and communal services, ensuring the improvement of territories and exercising control over compliance with local rules and decisions. The normative basis of such a status is the current Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine".

Special attention is paid to local government officials, primarily village, settlement and city mayors, who ensure the organizational unity of the local self-government system, coordinate the activities of executive bodies and represent the territorial community in external legal relations. It is proven that through their activities the personalized dimension of municipal power is implemented and the coherence of local management processes is ensured.

The place of business entities, primarily municipal enterprises, in the system of ensuring the life of settlements is also analyzed. It is found that they combine economic independence with the performance of publicly significant functions in the areas of water supply, heat supply, waste management, infrastructure maintenance and landscaping. It is separately substantiated that the reform of municipal enterprises by transforming them into business companies, in particular joint-stock companies, is one of the promising directions for the modernization of the municipal sector. Such a transformation takes place within the regulatory framework of the Law of Ukraine No. 4196-IX of January 9, 2025, the Law of Ukraine "On Joint-Stock Companies" and the Law of Ukraine "On Privatization of State and Communal Property" and requires a combination of corporate efficiency with the preservation of public control.

It is concluded that the effectiveness of administrative and legal support for the life of settlements directly depends on the coordinated interaction of executive bodies of local councils, local government officials and business entities, as well as on the proper legal regulation of the boundaries of their competence and responsibility.

Keywords: *executive bodies of local councils; local government officials; municipal enterprises; administrative and legal support; life of settlements; municipal administration; territorial community.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах децентралізації, трансформації муніципального управління та оновлення підходів до функціонування комунального сектору особливої актуальності набуває питання визначення місця виконавчих органів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання у системі адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів. Саме ці суб'єкти забезпечують повсякденне

функціонування локальної інфраструктури, надання житлово-комунальних послуг, управління комунальним майном, підтримання благоустрою та реалізацію значної частини рішень органів місцевого самоврядування. Водночас чинне законодавство, зокрема Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», визначає загальні засади їх діяльності, однак не усуває повністю проблем розмежування компетенції, поєднання публічних і господарських функцій, а також належного контролю за реалізацією публічного інтересу. Додаткову актуальність проблемі надають сучасні процеси реформування комунальних підприємств і можливість їх трансформації у господарські товариства, що потребує належного адміністративно-правового осмислення.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика участі виконавчих органів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання у реалізації публічних функцій розроблялася у вітчизняній адміністративно-правовій і муніципально-правовій науці фрагментарно. Загальнотеоретичні засади діяльності суб'єктів публічної адміністрації, їх адміністративної правосуб'єктності та компетенції досліджували В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, О.М. Бандурка. Питання організації місцевого самоврядування, правового статусу місцевих рад, їх виконавчих органів і посадових осіб висвітлювали О.В. Батанов, М.О. Баймуратов, В.І. Борденюк, І.В. Дробуш. Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання діяльності комунальних підприємств та їх ролі у реалізації функцій територіальних громад розглядали О.Ф. Андрійко, С.В. Ківалов, В.М. Шаповал. Разом із тим комплексного дослідження, присвяченого саме системному поєднанню муніципально-виконавчого, посадового та господарського елементів у механізмі забезпечення життєдіяльності населених пунктів, нині бракує. Особливо це стосується новітніх процесів реформування комунального сектору, які відбуваються з урахуванням Закону України № 4196-IX від 9 січня 2025 року та чинного Закону України «Про акціонерні товариства».

Метою статті є визначення місця та ролі виконавчих органів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання у системі адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів, а також характеристика їх функціональних повноважень і сучасних напрямів правової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Виконавчі органи місцевих рад посідають самостійне та функціонально визначальне місце у системі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів, оскільки саме на них покладається безпосередня реалізація рішень представницьких органів місцевого самоврядування та здійснення повсякденної управлінської діяльності в межах відповідної територіальної громади. Якщо місцеві ради переважно забезпечують нормативне, програмне та фінансове оформлення основних напрямів розвитку громади, то виконавчі органи виступають тими інституціями, через які відповідні рішення набувають практичного змісту та втілюються у конкретних управлінських, організаційних і сервісних діях.

У науково-теоретичному аспекті виконавчі органи місцевих рад доцільно розглядати як суб'єктів муніципального управління, компетенція яких має виконавчо-розпорядчий характер і спрямована на забезпечення стабільного функціонування локальної системи життєзабезпечення [1; 2]. Їх правова природа виявляється у поєднанні організаційно-управлінських, сервісних, розпорядчих та контрольних повноважень, реалізація яких безпосередньо впливає на стан комунальної інфраструктури, якість публічних послуг, благоустрій території, утримання об'єктів комунальної власності та загальний рівень комфортності проживання населення.

Одним із базових напрямів діяльності виконавчих органів місцевих рад є управління комунальним майном. У межах цього напряму вони забезпечують реалізацію повноважень територіальної громади як власника відповідних об'єктів, організовують їх облік, утримання, використання та ефективне функціонування. У контексті адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів значення цього повноваження полягає в тому, що саме через належне управління об'єктами комунальної власності створюються матеріальні передумови для функціонування житлово-комунального господарства, транспортної системи, закладів освіти, охорони здоров'я, культури та інших складових місцевої інфраструктури. Отже, управління комунальним майном слід розглядати не лише як майново-розпорядчу діяльність, а як одну з форм публічного управління ресурсною основою життєдіяльності територіальної громади.

Не менш пріоритетним напрямом є організація надання житлово-комунальних послуг. Саме виконавчі органи місцевих рад забезпечують практичну реалізацію муніципальної політики у сфері водопостачання, водовідведення, теплопостачання, поводження з побутовими відходами, утримання житлового фонду та інших послуг, від яких безпосередньо залежить

повсякденне функціонування населеного пункту [3]. У теоретичному розумінні відповідне повноваження має виразний сервісно-адміністративний характер, оскільки виконавчі органи не лише організовують надання послуг, а й забезпечують взаємодію між надавачами послуг, споживачами та іншими суб'єктами публічного управління. Саме в цій площині найбільш повно проявляється сучасна трансформація публічної адміністрації від суто владно-розпорядчої моделі до сервісно-орієнтованої.

Важливе значення у структурі компетенції виконавчих органів місцевих рад має забезпечення благоустрою територій. Йдеться про організацію утримання вулиць, площ, прибудинкових територій, зелених зон, місць загального користування, а також про реалізацію заходів, спрямованих на підтримання належного санітарного та естетичного стану населеного пункту. З позицій адміністративно-правової теорії благоустрій слід розглядати як одну з ключових форм зовнішнього вираження муніципального управління, оскільки саме в цій сфері управлінський вплив найбільш наочно відображається у фактичному стані життєвого середовища [4, с. 288]. Забезпечення благоустрою має водночас організаційний, регуляторний і контрольний виміри, що робить цю функцію комплексною за своїм змістом.

Необхідно виділити таку групу повноважень, як контрольні повноваження виконавчих органів місцевих рад. Їх реалізація спрямована на забезпечення дотримання встановлених правил, стандартів і рішень у відповідних сферах місцевого значення. Такий контроль може стосуватися стану благоустрою, використання об'єктів комунальної власності, якості житлово-комунальних послуг, додержання локальних регуляторних актів та виконання рішень ради і її виконавчих органів. У науково-теоретичному вимірі ця група повноважень свідчить про те, що виконавчі органи місцевих рад є не лише інструментом реалізації прийнятих рішень, а й суб'єктами підтримання локального правопорядку в адміністративно-управлінському значенні.

Таким чином, виконавчі органи місцевих рад слід визначати як суб'єктів поточного муніципального управління, на яких покладається забезпечення практичного функціонування територіальної громади. Їх компетенція має комплексний характер і охоплює майново-управлінський, сервісно-організаційний, благоустроєвий та контрольний напрями діяльності, що у сукупності формують адміністративно-правовий механізм повсякденного забезпечення життєдіяльності населених пунктів.

Особливе місце у системі місцевого самоврядування займають посадові особи, насамперед сільські, селищні та міські голови, які є вищими посадовими особами територіальних громад. Їх правовий статус має комплексний характер, оскільки вони поєднують у собі ознаки політико-представницького, організаційно-координаційного та адміністративно-управлінського суб'єкта. Саме через діяльність цих посадових осіб забезпечується персоніфіковане вираження публічної волі територіальної громади, організаційна єдність системи місцевого самоврядування та належна узгодженість діяльності її окремих елементів.

Сільський, селищний чи міський голова виступає центральною посадовою фігурою у структурі локальної публічної влади, оскільки здійснює загальне керівництво виконавчим апаратом ради, координує діяльність виконавчих органів, забезпечує взаємодію між радою, її виконавчими структурами, комунальними підприємствами, установами та організаціями. Така координаційна функція має особливе значення для адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів, адже саме вона дозволяє забезпечити узгодженість управлінських рішень і безперервність функціонування місцевої інфраструктури, систем життєзабезпечення та соціальної сфери.

Не менш важливою є представницька функція зазначених посадових осіб. Сільські, селищні та міські голови представляють територіальну громаду у відносинах з іншими органами публічної влади, підприємствами, установами, організаціями, а також у зовнішніх правовідносинах загалом. У цьому аспекті вони виступають офіційними носіями муніципальної правосуб'єктності громади, забезпечуючи її участь у міжінституційній взаємодії та захист локальних інтересів на інших рівнях публічного управління.

Отже, посадові особи місцевого самоврядування, зокрема сільські, селищні та міські голови, є невід'ємним елементом системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів, оскільки саме через їх організаційно-координаційну та представницьку діяльність забезпечується цілісність функціонування муніципальної влади, стабільність управлінських процесів і належне представництво інтересів територіальної громади.

Суттєве місце у системі адміністративно-правових відносин, що виникають у сфері забезпечення життєдіяльності населених пунктів, займають суб'єкти господарювання, оскільки саме

через їх діяльність забезпечується практична реалізація значної частини управлінських рішень, спрямованих на підтримання належного функціонування об'єктів місцевої інфраструктури та задоволення потреб населення. У науковій літературі обґрунтовується, що сучасна модель публічного управління характеризується інтеграцією публічних і приватних елементів, у межах якої суб'єкти господарювання виступають важливими учасниками реалізації публічного інтересу [7].

Як зазначає В. К. Колпаков, участь суб'єктів господарювання у публічно-правових відносинах зумовлена тим, що значна частина функцій держави та місцевого самоврядування реалізується не безпосередньо органами влади, а через відповідні організаційні та економічні механізми, у тому числі із залученням господарюючих суб'єктів [5]. У цьому контексті суб'єкти господарювання виступають не лише як носії приватноправових інтересів, а й як функціональні елементи адміністративно-правового механізму.

З урахуванням характеру участі у забезпеченні життєдіяльності населених пунктів серед таких суб'єктів традиційно виокремлюють комунальні підприємства та приватні суб'єкти господарювання.

Комунальні підприємства є особливим різновидом суб'єктів господарювання, що функціонують на основі комунальної власності та створюються органами місцевого самоврядування з метою задоволення потреб територіальної громади. Як підкреслює О. Ф. Андрійко, комунальні підприємства слід розглядати як інституційний інструмент реалізації функцій місцевого самоврядування, через який забезпечується практичне виконання управлінських рішень у сфері місцевого значення [6].

Їх правовий статус характеризується поєднанням господарської самостійності з підпорядкованістю органам місцевого самоврядування, що зумовлює їх особливе місце у системі адміністративно-правових відносин. Як зазначає Т. О. Коломоєць, комунальні підприємства виступають своєрідною «операційною ланкою» муніципального управління, яка забезпечує матеріальне втілення управлінських рішень [7].

Функціонально діяльність комунальних підприємств спрямована насамперед на надання житлово-комунальних послуг, що включають водопостачання, водовідведення, теплопостачання, утримання житлового фонду та інші послуги, без яких неможливе функціонування населеного пункту. Крім того, вони забезпечують утримання об'єктів інфраструктури, включаючи інженерні мережі, дорожню систему, елементи благоустрою та об'єкти соціального призначення.

Окремим напрямом їх діяльності є забезпечення благоустрою територій, що охоплює заходи щодо підтримання санітарного стану, озеленення, утримання територій загального користування. Комунальні підприємства виконують не лише господарську, а й соціально-орієнтовану функцію, спрямовану на забезпечення комфортності та безпеки життєвого середовища [9; 10].

Таким чином, комунальні підприємства виступають ключовими суб'єктами у сфері практичного забезпечення життєдіяльності населених пунктів, поєднуючи господарську діяльність із реалізацією публічних функцій. Їх діяльність забезпечує матеріальне та сервісне підґрунтя функціонування територіальних громад, що обумовлює необхідність постійного вдосконалення правового регулювання та організаційних форм їх діяльності.

У сучасних умовах розвитку публічного управління та трансформації економічних відносин в Україні особливої актуальності набуває питання реформування комунальних підприємств, зокрема їх перетворення у господарські товариства, передусім акціонерні товариства. Така реформа розглядається як один із напрямів підвищення ефективності управління комунальним майном, забезпечення прозорості діяльності підприємств, залучення інвестицій та впровадження сучасних стандартів корпоративного управління.

Існуюча модель комунальних підприємств має низку системних недоліків, пов'язаних із обмеженою фінансовою самостійністю, недостатньою прозорістю діяльності, слабкими механізмами контролю та низьким рівнем інвестиційної привабливості [10]. У цьому контексті перетворення комунальних підприємств у акціонерні товариства розглядається як спосіб подолання зазначених проблем шляхом запровадження ринкових механізмів управління при збереженні публічного контролю.

Реформування комунальних підприємств у форму акціонерних товариств передбачає зміну організаційно-правової форми господарювання, за якої територіальна громада в особі органу місцевого самоврядування виступає власником акцій такого товариства. Це дозволяє поєднати публічно-правову природу комунальної власності з приватноправовими механізмами управління, притаманними корпоративному сектору. У результаті формується змішана модель господарювання, яка, з одного боку, забезпечує збереження стратегічного контролю за об'єктами

життєзабезпечення, а з іншого – створює передумови для підвищення економічної ефективності діяльності відповідних суб'єктів.

Важливим аспектом такої трансформації є впровадження принципів корпоративного управління, зокрема розмежування функцій власника і менеджменту, підвищення підзвітності керівництва, запровадження наглядових рад, удосконалення системи фінансового контролю та аудиту. У теоретичному вимірі це означає перехід від адміністративно-командної моделі управління комунальними підприємствами до моделі, заснованої на поєднанні публічного інтересу та ринкових інструментів.

Крім того, перетворення комунальних підприємств у акціонерні товариства створює можливості для залучення інвестицій, у тому числі шляхом часткового відчуження акцій або участі приватних інвесторів, що, у свою чергу, сприяє модернізації інфраструктури, оновленню основних фондів та підвищенню якості послуг, що надаються населенню. Водночас така трансформація потребує належного нормативного забезпечення з метою запобігання втраті контролю над об'єктами стратегічного значення та забезпечення дотримання публічних інтересів територіальних громад.

Нормативну основу реформування комунальних підприємств шляхом їх перетворення в акціонерні товариства становлять насамперед Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [11], який прямо передбачає повноваження місцевих рад щодо прийняття рішень про перетворення комунальних підприємств в акціонерні товариства, Закон України «Про акціонерні товариства» [12], що визначає загальний правовий режим діяльності акціонерних товариств, а також Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» [13], який регламентує окремі майнові та корпоративні аспекти такого перетворення. На підзаконному рівні слід враховувати постанови Кабінету Міністрів України, прийняті у 2025 році [14] у зв'язку з набранням чинності Законом України від 9 січня 2025 року № 4196-IX [15], хоча спеціальний урядовий порядок перетворення на сьогодні затверджено насамперед щодо державних, а не комунальних підприємств

Отже, реформування комунальних підприємств шляхом їх перетворення в акціонерні товариства слід розглядати як один із перспективних напрямів удосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів, який спрямований на підвищення ефективності управління, забезпечення прозорості діяльності та інтеграцію сучасних управлінських підходів у сферу комунального господарства. Водночас реалізація цієї реформи повинна здійснюватися з урахуванням необхідності збереження публічного характеру відповідних функцій та гарантування інтересів територіальних громад.

Висновок. Отже, виконавчі органи місцевих рад, посадові особи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання формують важливий функціональний блок системи адміністративно-правового забезпечення життєдіяльності населених пунктів. Виконавчі органи місцевих рад забезпечують поточне муніципальне управління через майново-управлінські, сервісно-організаційні, благоустроєві та контрольні повноваження. Посадові особи, насамперед сільські, селищні та міські голови, виступають носіями представницької, координаційної та організаційно-управлінської функцій, забезпечуючи цілісність локальної системи публічної влади. Суб'єкти господарювання, зокрема комунальні підприємства, реалізують матеріально-сервісний компонент публічного інтересу, поєднуючи господарську діяльність із виконанням суспільно значущих функцій. Водночас сучасне законодавство допускає подальшу трансформацію окремих комунальних підприємств у корпоративні форми, що має потенціал для підвищення ефективності управління, але потребує збереження публічного контролю й гарантування інтересів територіальної громади. Саме узгодженість діяльності цих суб'єктів визначає реальну спроможність місцевого рівня влади забезпечувати належні умови життя населення.

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text

2. Про затвердження Правил надання послуги з управління побутовими відходами та типових договорів про надання послуги з управління побутовими відходами: постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2023 р. № 835. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2023-п#Text

3. Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення : монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, М. А. Латинін [та ін.]; за заг. ред. д. держ. упр., проф. О. Ю. Бобровської. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 362 с.

4. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2020. 390 с.

5. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

6. Андрійко О. Ф. Адміністративно-правова доктрина і сучасне адміністративне законодавство. *Альманах права.* 2020. Вип. 11. С. 22-27.

7. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Правова єдність, 2019. 456 с.

8. Легеза Ю. О. Завдання та функції публічного управління у сфері використання природних ресурсів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2017. Вип. 26. С. 20-22.

9. Перетворення комунальних підприємств: що мають врахувати громади. URL: https://mindev.gov.ua/news/peretvorennia-komunalnykh-pidpryiemstv-shcho-maiut-vrakhuvaty-hromady

10. Заліський Ю., Козіна Ю. Нотатка для ОМС: Питання перетворення КП на АТ чи ТОВ URL.:https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/notatka-dlia-oms-korporatizaciia.pdf

11. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text

12. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX URL.:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text

13. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України віл 18 січня 2018 року № 2269-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text

14. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з набранням чинності Законом України "Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб" : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2025 р. № 1096. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1096-2025-п#Text

15. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Заокн України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.11

ВИХРИСТЮК А.М.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ЗАКОННІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

PECULIARITIES OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OVER THE LEGALITY OF THE ACTIVITIES OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE DIGITAL ERA

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення законності діяльності територіальних громад є важливою складовою функціонування системи місцевого самоврядування. У цьому контексті особливе значення має державний нагляд (контроль), спрямований на перевірку відповідності рішень, дій та актів органів місцевого самоврядування вимогам законодавства. Такий нагляд покликаний гарантувати дотримання принципу законності у діяльності територіальних громад та запобігати прийняттю рішень, що суперечать нормам права. У сучасних умовах цифрової трансформації публічного управління механізми здійснення державного нагляду (контролю) зазнають суттєвих змін. Використання електронних інформаційних систем, цифрових реєстрів та онлайн-доступу до актів органів місцевого самоврядування змінює способи отримання, перевірки та аналізу інформації щодо законності діяльності територіальних громад. Мета статті полягає в необхідності розкрити особливості здійснення державного нагляду (контролю) за законністю діяльності територіальних громад в цифрову епоху. У статті запропоновано авторське визначення державного нагляду (контролю) за законністю діяльності територіальних громад в цифрову епоху. Здійснено аналіз положень Закону України від 05.11.2025 № 4677-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування», на основі чого виділено його позитивні та негативні моменти. Виділено наступні особливості здійснення державного нагляду (контролю) за законністю діяльності територіальних громад в цифрову епоху: по-перше, недостатня нормативна врегульованість адміністративних процедур здійснення нагляду (контролю); по-друге, використання особливих форм та методів здійснення контролю, зокрема електронних реєстрів, баз даних та цифрових інформаційних систем для отримання і перевірки інформації; по-третє, широке коло суб'єктів, які уповноважені на здійснення нагляду (контролю); по-четверте, підвищення оперативності виявлення порушень законодавства; по-п'яте, автоматизація окремих процедур аналізу та контролю, зокрема в частині використання бюджетних коштів; по-шосте, інтеграція різних державних інформаційних ресурсів для комплексної перевірки діяльності громад; по-сьоме, зростання ролі відкритих даних і публічності актів органів місцевого самоврядування; по-восьме, необхідність забезпечення кібербезпеки та захисту інформації під час здійснення нагляду.

Ключові слова: *державний контроль, нагляд, законність, територіальні громади, цифрова епоха.*

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the legality of the activities of territorial communities is an important component of the functioning of the local government system. In this context, state supervision (control) is of particular importance, aimed at verifying the compliance of decisions, actions and acts of local government

© ВИХРИСТЮК А.М. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

bodies with the requirements of the law. Such supervision is designed to guarantee compliance with the principle of legality in the activities of territorial communities and prevent the adoption of decisions that contradict the norms of law. In modern conditions of digital transformation of public administration, the mechanisms for implementing state supervision (control) are undergoing significant changes. The use of electronic information systems, digital registers and online access to acts of local government bodies is changing the methods of obtaining, verifying and analyzing information on the legality of the activities of territorial communities. The purpose of the article is to reveal the features of state supervision (control) over the legality of the activities of territorial communities in the digital era. The article proposes an author's definition of state supervision (control) over the legality of the activities of territorial communities in the digital era. An analysis of the provisions of the Law of Ukraine dated 05.11.2025 No. 4677-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring Legality and Transparency in the Activities of Local Self-Government Bodies" was carried out, based on which its positive and negative aspects were highlighted. The following features of state supervision (control) over the legality of the activities of territorial communities in the digital era are highlighted: first, insufficient regulatory regulation of administrative procedures for supervision (control); second, the use of special forms and methods of control, in particular electronic registers, databases and digital information systems for obtaining and verifying information; third, a wide range of entities authorized to carry out supervision (control); fourth, increasing the efficiency of detecting violations of the law; fifth, automation of individual analysis and control procedures, in particular in terms of the use of budget funds; sixth, integration of various state information resources for a comprehensive verification of the activities of communities; seventh, the growing role of open data and the publicity of acts of local government bodies; eighth, the need to ensure cybersecurity and information protection during supervision.

Key words: *state control, supervision, legality, territorial communities, digital age.*

Актуальність теми. Забезпечення законності діяльності територіальних громад є важливою складовою функціонування системи місцевого самоврядування. У цьому контексті особливе значення має державний нагляд (контроль), спрямований на перевірку відповідності рішень, дій та актів органів місцевого самоврядування вимогам законодавства. Такий нагляд покликаний гарантувати дотримання принципу законності у діяльності територіальних громад та запобігати прийняттю рішень, що суперечать нормам права. У сучасних умовах цифрової трансформації публічного управління механізми здійснення державного нагляду (контролю) зазнають суттєвих змін. Використання електронних інформаційних систем, цифрових реєстрів та онлайн-доступу до актів органів місцевого самоврядування змінює способи отримання, перевірки та аналізу інформації щодо законності діяльності територіальних громад.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню законності діяльності територіальних громад, у своїх наукових працях розглядали: І.М. Грищенко, О.О. Квактун, І.В. Котов, І.В. Козюра, К.В. Мануілова, В.Г. Маргасова, Ю.В. Орловська, Б.А. Руснак та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання здійснення державного нагляду (контролю) за законністю діяльності територіальних громад в цифрову епоху.

Саме тому метою статті є: розкрити особливості здійснення державного нагляду (контролю) за законністю діяльності територіальних громад в цифрову епоху.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження зазначимо, що державний нагляд (контроль) за законністю діяльності територіальних громад у цифрову епоху – це врегульована нормами права діяльність уповноважених органів державної влади, яка спрямована на перевірку відповідності рішень, дій та актів органів місцевого самоврядування вимогам чинного законодавства, що здійснюється із використанням цифрових технологій, електронних інформаційних систем, державних реєстрів та інших інструментів електронного врядування з метою забезпечення законності у функціонуванні територіальних громад.

Варто зауважити, що в Україні впродовж довгих років тривають дискусії щодо необхідності запровадження державного нагляду над законністю рішень органів місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування в Україні було відновлене ще 07 грудня 1990 року, 28 червня 1996 року було ухвалено Конституцію України, яка не тільки зафіксувала право територіальних

громад на місцеве самоврядування, а й визначила певні підходи щодо державного нагляду. 15 липня 1997 року Верховною Радою України було ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, яка від того часу стала складовою українського законодавства. План дій, згідно якого Україна отримала суттєву фінансову підтримку від ЄС, і який, власне, підготувала Україна, недвозначно передбачає «створення правових основ для забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування в Україні відповідно до принципів адміністративного нагляду, закладеного у Європейській хартії місцевого самоврядування». І це мало б уже відбутися у 1 кварталі 2025 року [1]. В даному контексті варто вказати програму «U-LEAD з Європою». Це програма співпраці між українським урядом, Європейським Союзом та його державами-членами Німеччиною, Польщею, Данією та Словенією у створенні багаторівневої системи управління, яка є прозорою, підзвітною та відповідає на потреби громадян України. Основна мета U-LEAD – підсилити спроможність ключових суб'єктів та зацікавлених сторін на національному, регіональному та місцевому рівнях для розширення можливостей місцевого самоврядування в громадах, зокрема і в часи війни та відбудови. Робота Програми позитивно впливає на життя українців, оскільки ми розвиваємо спроможність громад приймати інклюзивні та прозорі рішення, надавати якісні місцеві послуги та втілювати в життя ефективні політики місцевого розвитку [2].

З 2016 року програма «U-LEAD з Європою» є флагманською ініціативою, спрямованою на підтримку реформи децентралізації в Україні, яка є однією з найуспішніших реформ країни. Ця реформа, зокрема, розширила можливості місцевого самоврядування відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, зміцнила муніципалітети та сприяла стійкості української державності під час війни, що триває. Фаза ІІІ програми U-LEAD з Європою зосередиться на трьох ключових пріоритетах. По-перше, U-LEAD продовжить зміцнювати місцеве самоврядування та готувати муніципалітети до вступу України до ЄС, надаючи консультації з питань політики та права. Це включає підтримку у просуванні реформи децентралізації, регіональної політики в контексті підготовки України до вступу до ЄС та зміцнення фінансових та фіскальних можливостей муніципалітетів. По-друге, U-LEAD продовжує розбудовувати потенціал муніципалітетів у рамках своєї мережі з 24 регіональних офісів для подолання викликів воєнного часу та кращої відбудови, пропонуючи навчальні курси, експертні консультаційні послуги та заходи з розбудови потенціалу. Особлива увага буде приділятися муніципалітетам з населенням менше 50 000 осіб, вирішуючи такі критичні питання, як енергетична безпека, продовольча безпека та управління фінансами, щоб підвищити їхню стійкість та не залишити нікого осторонь. По-третє, U-LEAD активно підтримуватиме місцеву відбудову та розвиток, допомагаючи муніципалітетам у плануванні, координації та реалізації життєво важливих проектів, а також підвищуючи здатність муніципалітетів до майбутнього застосування структурних інструментів ЄС. Діяльність U-LEAD з відбудови також охоплює сприяння співпраці між муніципалітетами ЄС та України [3].

13 травня 2025 року Верховна Рада України на своєму засіданні в першому читанні підтримала законопроєкт № 13150, що має встановити систему нагляду за законністю в діяльності органів місцевого самоврядування. На сьогодні, Україна єдина європейська країна, де не реалізовано систему нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування на законодавчому рівні. Метою прийняття законопроекту №13150 є створення системи із забезпечення законності актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування, через впровадження адміністративного нагляду, згідно ст.144 Конституції України. Такий нагляд, під час здійснення органами та посадовими особами місцевого самоврядування своєї діяльності допоможе збалансувати систему стримування і противаг публічної влади та забезпечити дотримання ними Конституції та законодавства [4].

В результаті було прийнято Закон України від 05.11.2025 № 4677-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування». Прийняття останнього має важливе значення для формування системи державного нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування, оскільки він фактично закладає законодавчу основу такого нагляду (контролю). Його ухвалення стало відповіддю на проблему, яка існувала після проведення реформи децентралізації: розширення повноважень територіальних громад відбулося швидше, ніж створення чіткої системи державного контролю за законністю їх рішень. У цьому сенсі закон можна розглядати як спробу врегулювати баланс між автономією місцевого самоврядування та обов'язком держави забезпечувати дотримання законодавства на всій території країни. Так, Законом було внесено зміни до ЗУ «Про місцеві державні адміністрації», зокрема Стаття 16-1. має назву «Забезпечення місцевими державними адміністраціями законності актів органів місцевого самоврядування».

Положеннями закріплено: забезпечення законності актів органів місцевого самоврядування здійснюється місцевими державними адміністраціями щодо актів: 1) районних рад – обласними державними адміністраціями; 2) сільських, селищних, міських, районних у місті (у разі їх створення) рад, їх виконавчих органів – районними державними адміністраціями [5]. Місцеві державні адміністрації забезпечують законність актів відповідних органів місцевого самоврядування шляхом: 1) запобігання порушенню законності в актах органів місцевого самоврядування у порядку, визначеному цією статтею; 2) державного нагляду за актами органів місцевого самоврядування, визначених цією статтею [5]. Для запобігання порушенню законності в актах органів місцевого самоврядування місцеві державні адміністрації: 1) не менше одного разу на квартал письмово надають органам місцевого самоврядування інформацію про зміни в законодавстві, що стосуються місцевого самоврядування (зокрема щодо необхідності здійснення певної діяльності), практику забезпечення законності актів органів місцевого самоврядування; 2) за зверненням відповідної місцевої ради, сільського, селищного, міського голови, а в передбачених законом випадках – також секретаря сільської, селищної, міської ради, голови районної, районної в місті (у разі її створення) ради надають консультації щодо застосування законодавства відповідними органами місцевого самоврядування [5]. Місцеві державні адміністрації здійснюють державний нагляд за актами відповідних органів місцевого самоврядування у разі відсутності в інших органів державної влади повноважень із здійснення державного нагляду (контролю) у відповідній сфері (галузі), що прямо передбачено спеціальним законом. Державний нагляд здійснюється місцевими державними адміністраціями за актами органів місцевого самоврядування, що видаються ними на виконання делегованих державою повноважень, щодо їх відповідності законам [5].

Заходами із здійснення державного нагляду за актами органів місцевого самоврядування є: 1) вимога про усунення порушення закону; 2) звернення до суду з позовом про визнання акта (окремих його положень) органу місцевого самоврядування незаконним (протиправним) та його скасування (визнання нечинним) [5]. Місцеві державні адміністрації здійснюють державний нагляд за актами органів місцевого самоврядування та застосовують заходи, передбачені цією статтею, не пізніше 60 днів з дня набрання чинності відповідним актом органу місцевого самоврядування. Виявлення акта (окремих його положень) відповідного органу місцевого самоврядування, що не відповідає закону, є підставою для звернення місцевої державної адміністрації протягом трьох робочих днів з дня виявлення порушення до такого органу місцевого самоврядування з вимогою про усунення порушення закону, яка є обов'язковою для розгляду протягом 20 робочих днів з дня її отримання. Про рішення, прийняте за результатами розгляду вимоги про усунення порушення закону, орган місцевого самоврядування невідкладно інформує місцеву державну адміністрацію [5]. Як вбачається, зазначені вище положення мають кілька суттєвих концептуальних і практичних недоліків, якщо розглядати його з точки зору ефективності державного нагляду за законністю діяльності територіальних громад. Перший недолік полягає у вузькості переліку заходів нагляду. Закон фактично передбачає лише два інструменти реагування: вимогу про усунення порушення та звернення до суду. Такий підхід суттєво обмежує можливості органу нагляду впливати на ситуацію у випадку виявлення порушень. У сучасних системах адміністративного нагляду за місцевим самоврядуванням зазвичай застосовується ширший спектр заходів, наприклад попередження, зупинення дії акта до вирішення спору, обов'язкові приписи або інші проміжні механізми реагування. Відсутність таких інструментів знижує гнучкість системи нагляду. Другий недолік пов'язаний із відсутністю механізму негайного реагування на потенційно незаконні акти. Якщо акт органу місцевого самоврядування вже набрав чинності, орган нагляду може лише звернутися до суду, однак судовий розгляд може тривати досить довго, і протягом цього часу акт продовжує діяти та може породжувати правові наслідки. Відсутність процедури тимчасового зупинення дії акта до рішення суду може зменшувати ефективність контролю за законністю. Третім недоліком є обмеженість предмета нагляду лише актами органів місцевого самоврядування. У такому формулюванні нагляд фактично не охоплює інші форми діяльності органів місцевого самоврядування, наприклад їхні дії чи бездіяльність, які також можуть порушувати закон.

Закон України від 05.11.2025 № 4677-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування» визначено, що у разі відхилення без належного обґрунтування, нерозгляду відповідним органом місцевого самоврядування вимоги про усунення порушення закону у строк, визначений частиною восьмою цієї статті, місцева державна адміністрація звертається до суду з позовом про визнання відповідного акта (окремих його положень) органу місцевого самоврядування

незаконним (протиправним) та його скасування (визнання нечинним). Звернення місцевої державної адміністрації до суду з позовом, передбаченим частиною дев'ятою цієї статті, без попереднього надсилання вимоги про усунення порушення закону не допускається, крім випадків, передбачених частинами дванадцятою і тринадцятою цієї статті. Звернення місцевої державної адміністрації до органу місцевого самоврядування з вимогою про усунення порушення закону та її розгляд здійснюються як заходи обов'язкового досудового врегулювання спору щодо законності акта (окремих його положень), прийнятого органом місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених частинами дванадцятою і тринадцятою цієї статті. За наявності очевидних ознак того, що акт органу місцевого самоврядування створює загрозу порушення територіальної цілісності України, місцева державна адміністрація спеціальним приписом зупиняє дію такого акта з одночасним зверненням до суду з позовом про визнання його незаконним (протиправним) та його скасування (визнання нечинним), про що невідкладно інформує Президента України та Кабінет Міністрів України [5].

Висновки. Проведений аналіз дає можливість виділити наступні особливості здійснення державного нагляду (контролю) за законністю діяльності територіальних громад в цифрову епоху: по-перше, недостатня нормативна вурегульованість адміністративних процедур здійснення нагляду (контролю); по-друге, використання особливих форм та методів здійснення контролю, зокрема електронних реєстрів, баз даних та цифрових інформаційних систем для отримання і перевірки інформації; по-третє, широке коло суб'єктів, які уповноважені на здійснення нагляду (контролю); по-четверте, підвищення оперативності виявлення порушень законодавства; по-п'яте, автоматизація окремих процедур аналізу та контролю, зокрема в частині використання бюджетних коштів; по-шосте, інтеграція різних державних інформаційних ресурсів для комплексної перевірки діяльності громад; по-сьоме, зростання ролі відкритих даних і публічності актів органів місцевого самоврядування; по-восьме, необхідність забезпечення кібербезпеки та захисту інформації під час здійснення нагляду.

Список використаних джерел

1. Контроль та нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування: чому це важливо і чим регламентується? URL: https://www.prostir.ua/?library=kontrol-ta-nahlyad-za-zakonnistyu-rishen-orhaniv-mistsevoho-samovryaduvannya-chomu-tse-vazhlyvo-i-chym-rehlamentujetsya

2. Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку «U-LEAD з Європою». URL: https://decentralization.ua/donors/u-lead

3. EU, Member States, and Partners unveil Phase III of U-LEAD with Europe to enhance local governance and development with €62 million support. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-member-states-and-partners-unveil-phase-iii-u-lead-europe-enhance-local-governance-and_en

4. Reform of administrative supervision over local self-government authorities: analysis of draft law no. 13150 after the first reading. URL: https://ti-ukraine.org/en/news/reform-of-administrative-supervision-over-local-self-government-authorities-analysis-of-draft-law-no-13150-after-the-first-reading/

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення законності та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування : Закон України від 05.11.2025 № 4677-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4677-20#Text

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:349.4
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.12

ІВАЩЕНКО О.В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

TRANSFORMATION OF CONCEPTUAL APPROACHES TO PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF TERRITORIAL RECOVERY UNDER CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

У статті досліджено трансформацію концептуальних підходів до публічного адміністрування у сфері відновлення територій в умовах збройної агресії проти України. Обґрунтовано, що сучасна модель публічного адміністрування відновлення формується під впливом якісно нових викликів, пов'язаних із поєднанням безпекових, соціально-економічних, інфраструктурних та гуманітарних завдань. Доведено, що відновлення територій перестає бути допоміжним елементом державної регіональної політики і набуває ознак самостійного комплексного об'єкта публічного адміністрування. Визначено, що ключовими характеристиками сучасної трансформації є інституціоналізація політики відновлення у системі державної регіональної політики, перехід до процедурно впорядкованого стратегічного управління, посилення багаторівневої координації між державними органами та органами місцевого самоврядування, а також впровадження диференційованого територіального підходу. Особливу увагу приділено переходу від лінійного розуміння відбудови до концепції стійкості, адаптивності та інституційного навчання. Обґрунтовано значення проєктно-програмного та інвестиційного підходів до управління відновленням, цифровізації управлінських процесів і створення інтегрованих інформаційно-аналітичних систем. Показано, що сучасна модель публічного адміністрування відновлення територій формується в умовах воєнного стану, що визначає її специфічні риси, зокрема підвищену роль оперативності, гнучкості та координації. Встановлено, що важливим чинником трансформації є інтеграція національної політики відновлення до європейського та міжнародного інституційного середовища, що передбачає поєднання фінансування з вимогами підзвітності, результативності та проведення реформ. Доведено, що ефективність публічного адміністрування у цій сфері визначається рівнем адміністративної спроможності, узгодженістю політик та здатністю до міжсекторальної інтеграції. Зроблено висновок, що сучасне публічне адміністрування у сфері відновлення територій набуває рис комплексної багаторівневої системи, однак потребує подальшого вдосконалення та інституційного посилення.

Ключові слова: *публічне адміністрування. відновлення територій. державна регіональна політика. воєнний стан, стійкість, багаторівневе врядування, публічні інвестиції.*

The article examines the transformation of conceptual approaches to public administration in the field of territorial recovery under conditions of armed aggression against Ukraine. It is substantiated that the contemporary model of public administration of recovery is shaped by qualitatively new challenges associated with the intersection of security, socio-economic, infrastructural, and humanitarian objectives. It is demonstrated that territorial recovery is no longer a subsidiary element of state regional policy, but

© ІВАЩЕНКО О.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0001-1784-3448

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

is acquiring the characteristics of an autonomous and комплексний object of public administration. It is determined that the key features of this transformation include the institutionalisation of recovery policy within the system of state regional policy, the transition to procedurally structured strategic governance, the strengthening of multilevel coordination between state authorities and local self-government bodies, and the introduction of a differentiated territorial approach. Particular attention is devoted to the shift from a linear understanding of reconstruction towards the concepts of resilience, adaptability, and institutional learning. The significance of programme-based and investment-oriented approaches to recovery governance, as well as the digitalisation of administrative processes and the development of integrated information and analytical systems, is substantiated. It is shown that the contemporary model of public administration of territorial recovery is formed under the legal regime of martial law, which determines its specific features, including an increased emphasis on responsiveness, flexibility, and coordination. It is established that an important factor of transformation is the integration of national recovery policy into the European and international institutional environment, which entails the alignment of financing mechanisms with requirements of accountability, performance, and reform implementation. It is demonstrated that the effectiveness of public administration in this field depends on the level of administrative capacity, policy coherence, and the ability to ensure cross-sectoral integration. It is concluded that contemporary public administration in the field of territorial recovery is evolving into a complex and multilevel system; however, it still requires further refinement and institutional strengthening.

Key words: *public administration, territorial recovery, state regional policy, martial law, resilience, multilevel governance, public investment.*

Вступ. Збройна агресія проти України зумовила не лише безпрецедентні матеріальні втрати, руйнування виробничої, соціальної, транспортної та житлової інфраструктури, а й істотну трансформацію самої природи публічного адміністрування у сферах, пов'язаних із відновленням територій. За цих умов предметом наукового осмислення постає вже не стільки сукупність окремих відбудовних заходів. Йдеться про формування нової конфігурації владно-управлінських зв'язків, адміністративних процедур, інституційних механізмів і програмних інструментів, що забезпечують відновлення територій як у межах правового режиму воєнного стану, так і в перспективі повоєнної реконструкції.

Поточний етап функціонування держави в умовах збройної агресії переконливо засвідчує, що відновлення територій не може більше розглядатися як периферійний напрям регіональної чи інвестиційної політики. Воно дедалі виразніше постає як самостійний, комплексний об'єкт публічного адміністрування, у межах якого поєднуються завдання безпеки, стратегічного планування, управління публічними інвестиціями, цифрового супроводу, розвитку місцевого самоврядування, міжвідомчої координації та міжнародної взаємодії [1; 7; 10; 12; 18; 19; 22].

Актуальність теми зумовлюється також тим, що сучасна система відновлення формується не після завершення конфлікту, а безпосередньо в умовах дії правового режиму воєнного стану. Зазначений режим істотно трансформує розподіл повноважень, характер адміністративних процедур, пріоритетність управлінських рішень, а також співвідношення централізації та децентралізації у діяльності органів публічної влади [1; 12; 19]. Водночас масштаби пошкоджень і потреб у відновленні, відображені у п'ятому швидкому оцінюванні збитків і потреб, засвідчують, що застосування фрагментарних і вузькогалузевих управлінських рішень не відповідає масштабу сучасних викликів. За таких умов об'єктивно необхідною постає цілісна, багаторівнева, процедурно впорядкована та інституційно спроможна модель публічного адміністрування відновлення територій [22].

Стан наукового опрацювання проблеми. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі сформовано кілька основних напрямів дослідження відповідної проблематики. Теоретичні підходи до розмежування публічного врядування і публічного адміністрування обґрунтовано у праці А. Ф. Колодія, де наголошується, що публічне адміністрування не зводиться до внутрішньоапаратної діяльності державних органів, а функціонує у ширшому середовищі взаємодії публічної влади, суспільства та інституцій участі [5]. Концептуальні засади інноваційних механізмів управління відновленням територій розкрито у працях М. Іжі та Т. Пахомової, які обґрунтовують неможливість механічного відтворення довоєнних моделей організації публічно-владного впливу [4]. Питання адаптації системи публічного управління до умов воєнного стану, забезпечення

безперервності надання публічних послуг та стійкості управлінських механізмів досліджено у працях З. Г. Гонтар, Є. В. Кобка та О. В. Ніцевича [1]. Роль місцевого самоврядування у процесах відбудови, а також значення децентралізації та територіальної спроможності громад висвітлено у дослідженнях І. С. Пироги та М. І. Пироги [6].

У зарубіжній науковій літературі особливе місце займають дослідження, присвячені інтеграції політик, адміністративній спроможності та стійкісним моделям публічного управління. Так, Е. Доморенок, П. Граціано та Л. Польверарі доводять визначальне значення узгодженості політик, якості інституційного проєктування та адміністративної спроможності у складних багаторівневих системах управління [15]. А. Д'юїт акцентує увагу на концепції стійкості як підході, що долає лінійну логіку відновлення і передбачає адаптивність, здатність до навчання та функціонування в умовах невизначеності [16]. Досвід України в умовах війни, зокрема у сфері спільного надання цифрових послуг та розвитку адаптивного врядування, проаналізовано у дослідженні М. Густафссон та співавторів [17].

Метою статті є виявлення та систематизація основних напрямів трансформації концептуальних підходів до публічного адміністрування у сфері відновлення територій в умовах збройної агресії проти України, а також з'ясування ознак, що відрізняють сучасну модель управління від довоєнної системи регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що трансформація концептуальних підходів до публічного адміністрування у сфері відновлення територій має не випадковий, а об'єктивно зумовлений характер. Її вихідним пунктом є радикальна зміна самого об'єкта публічно-владного впливу. Якщо у довоєнний період державна регіональна політика була орієнтована переважно на забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку територій, подолання міжрегіональних диспропорцій, стимулювання конкурентоспроможності та модернізацію інфраструктури, то в умовах збройної агресії до цього додалися завдання іншого порядку: відновлення зруйнованих об'єктів, забезпечення безпеки життєдіяльності населення, відновлення базових публічних послуг, створення умов для повернення населення, підтримання стійкості територіальних систем та переоцінка пріоритетів просторового розвитку [8; 11; 22; 23]. Саме тому політика відновлення перестала бути допоміжним елементом державної регіональної політики й була нормативно включена до її системи через поєднану дію Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Закону України № 2389-IX, який вніс до нього відповідні зміни щодо політики відновлення регіонів і територій [7; 10].

Необхідність такого перегляду зумовлюється також тим, що відновлення територій здійснюється не в абстрактному адміністративному середовищі, а в межах правового режиму воєнного стану. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає загальні рамки функціонування органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, а також особливості реалізації повноважень в умовах воєнної загрози [12]. Отже, модель публічного адміністрування відновлення в Україні не може бути тотожною мирному адмініструванню, оскільки вона формується під безпосереднім впливом правового режиму, який видозмінює пріоритети, процедури, темп прийняття рішень та співвідношення безпекових і відновлювальних функцій [1; 12; 19].

У цьому зв'язку потребує уточнення й понятійний апарат досліджуваної проблематики. Публічне адміністрування у сфері відновлення територій не може бути зведене ані до вузького адміністративно-розпорядчого впливу, ані до технічної організації відбудовних робіт. Йдеться про ширшу систему владно-організуючої діяльності, у межах якої відбувається узгодження публічних інтересів, визначення пріоритетів, розподіл ресурсів, координація дій суб'єктів та процедурне забезпечення реалізації стратегій, програм і проєктів [5]. Саме тому в цій сфері дедалі більшого значення набуває не тільки категорія публічного адміністрування, а й категорія публічного врядування, яка дозволяє охопити участь органів місцевого самоврядування, міжнародних партнерів, інституцій підтримки, громад та інших суб'єктів у виробленні й реалізації управлінських рішень [5; 6; 14; 18; 24]. Зокрема, Програма розвитку ООН в Україні у Recovery Framework 2024–2025 виходить із того, що відновлення має бути людиноцентричним, інклюзивним, локалізованим і зорієнтованим на посилення спроможності громад, що безпосередньо впливає на сучасне розуміння змісту публічного адміністрування у відповідній сфері [24].

Однією з найвиразніших рис сучасної трансформації є відхід від лінійного уявлення про відбудову як просте повернення пошкоджених об'єктів до попереднього стану. У сучасних умовах відновлення територій дедалі більше осмислюється як процес забезпечення стійкості, адаптації та інституційного навчання. У вітчизняній літературі обґрунтовано, що відновлення

територій потребує інноваційних механізмів публічного управління, а не механічного відтворення довоєнних моделей [4]. У зарубіжній науковій літературі категорія стійкості розглядається як така, що орієнтує публічне адміністрування не тільки на усунення наслідків кризи, а й на здатність інституцій діяти в умовах невизначеності, адаптуватися до нових викликів та зберігати функціональність [16]. У контексті України ця логіка безпосередньо пов'язується з адаптивністю системи публічного управління, безперервністю надання публічних послуг і забезпеченням інституційної стійкості в умовах війни [1; 19]. Праця OECD *Public governance in Ukraine: Implications of Russia's war* спеціально наголошує на тому, що війна стала чинником глибокого переформатування публічного врядування, посиливши значення гнучкості, координації та здатності системи управління діяти в кризовому середовищі [19].

Другий напрям трансформації пов'язаний з інституціоналізацією політики відновлення у структурі державної регіональної політики. Саме нормативне поєднання Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Закону України № 2389-IX створило правову основу для включення завдань відновлення регіонів і територій до загального простору державної регіональної політики [7; 10]. Це має принципове методологічне значення, оскільки свідчить про перехід від сприйняття відновлення як тимчасового комплексу надзвичайних заходів до розуміння його як системно організованого напряму державної політики, що має власні цілі, принципи, інструменти й процедурні форми. У свою чергу, первісна редакція Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 695, та її оновлення постановою Кабінету Міністрів України № 940 дають можливість простежити зміщення акцентів від загальної логіки регіонального розвитку до логіки відновлення, з урахуванням воєнних наслідків, територіальної диференціації та завдань стійкого розвитку [8; 11].

Третя істотна зміна стосується процедурної організації управлінського циклу. Сучасна модель відновлення територій дедалі менше спирається на поодинокі, ситуативні рішення і дедалі більше — на формалізовані процедури розроблення, погодження, реалізації, моніторингу та оцінювання стратегічних документів. Саме таке значення має постанова Кабінету Міністрів України № 816, яка встановила порядок розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також моніторингу їх виконання [2]. Подальше оновлення цього порядку постановою Кабінету Міністрів України № 81 лише посилило дану тенденцію, закріпивши більш розгорнуту модель процедурного супроводу регіонального стратегування [9]. Таким чином, відновлення територій дедалі виразніше переводиться у площину процедурно впорядкованого стратегічного управління, де особливого значення набувають послідовність управлінського циклу, робота з даними та оцінювання результативності [2; 9; 18].

Четвертий напрям трансформації полягає в посиленні багаторівневого характеру публічного адміністрування. Відновлення територій не може бути результативним ані за умов надмірної централізації, ані за умов невпорядкованого розпорошення відповідальності. Саме тому у сучасній моделі дедалі чіткіше проступає взаємозалежність державного, регіонального та місцевого рівнів. Дослідження ролі місцевого самоврядування у відбудові показують, що територіальні громади виступають не пасивними виконавцями рішень центральної влади, а самостійними суб'єктами відновлення, спроможними визначати локальні пріоритети, організовувати надання публічних послуг, мобілізувати ресурси та забезпечувати сталість місцевих процесів [6]. Водночас документи Ради Європи та OECD підкреслюють, що результативне відновлення потребує чіткого розмежування функцій і належної координації між державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими учасниками багаторівневої архітектури відновлення [14; 18; 19]. За цих умов концептуальна трансформація виявляється у переході від адміністративної субординації як переважної форми організації до багаторівневої координації як провідного організаційного принципу.

П'ятий важливий аспект полягає у зміні територіальної логіки відновлення. Сучасні умови переконливо засвідчують, що території, які зазнали впливу збройної агресії, не можуть розглядатися як однорідний масив. Різний ступінь руйнувань, віддаленість від зони бойових дій, факт окупації чи його відсутність, демографічні зміни, безпекові обмеження, стан інфраструктури та інституційна спроможність громад зумовлюють різні режими відновлення. У цьому аспекті особливої уваги заслуговує підхід, представлений у документі Ради Європи, де диференційоване бачення територій використовується як підстава для розмежування різних режимів управління відновленням залежно від фактичного стану територій [14]. Водночас оновлена у 2024 році Державна стратегія регіонального розвитку також враховує потребу диференційованого підходу до територій, що особливо постраждали внаслідок війни, на відміну від первісної довоєнної

конструкції цього документа [8; 11]. Звідси випливає, що територіально чутливий, локалізований підхід стає не факультативним доповненням, а методологічною умовою належного публічного адміністрування відновлення [14; 24].

Шостий напрям трансформації пов'язаний із переходом до проєктно-програмної та інвестиційної моделі управління відновленням. Масштаб потреб у реконструкції об'єктивно виключає можливість неупорядкованого, адміністративно-ручного розподілу ресурсів. Необхідними стають обґрунтовані механізми відбору, ранжування, підготовки та супроводу публічних інвестиційних проєктів, а також їх включення до системи публічних програм. Саме тому постанова Кабінету Міністрів України № 527 має істотне значення для розвитку сучасної системи відновлення, оскільки переводить відповідні процеси у площину управління публічними інвестиціями [3]. У свою чергу, OECD у праці, присвяченій архітектурі інфраструктурного відновлення України, розглядає відновлення не як сукупність окремих будівельних робіт, а як інституційно організований процес керування проєктами, фінансуванням, пріоритетами та координацією учасників [20]. Отже, відбувається послідовний перехід від стихійної відбудови до програмно-інвестиційного публічного адміністрування [3; 20].

Сьомою суттєвою рисою є цифровізація управлінських процесів у сфері відновлення. Запровадження Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури, передбачене постановою Кабінету Міністрів України № 1286, створює правову основу для нового рівня прозорості, координації та обліку [13]. Цифрове середовище у даному випадку виконує не лише технічну, а й власне управлінську функцію, оскільки забезпечує акумулювання, перевірку, співвіднесення та візуалізацію даних, покладених в основу прийняття рішень. Показово, що сучасні дослідження адаптивного врядування в Україні пов'язують воєнний досвід із посиленням спільного надання цифрових послуг і новими формами кооперації між інституціями [17]. Відтак цифровізація постає органічною складовою сучасної системи публічного адміністрування відновлення, що забезпечує її підзвітність, узгодженість і керованість [13; 17].

Восьмий напрям трансформації полягає в європеїзації та інституційному пов'язуванні національної політики відновлення з міжнародними механізмами фінансування, координації та підзвітності. Прийняття Регламенту (ЄС) 2024/792, яким засновано Ukraine Facility, означає, що відновлення територій в Україні відтепер розгортається у визначеному європейському нормативному й фінансовому контексті [21]. Ідеться не тільки про ресурсну підтримку, а й про поєднання фінансування з вимогами реформ, звітності, контролю та результативності. Ukraine Plan 2024–2027 відображає взаємозв'язок напрямів відновлення із завданнями реформування держави та європейської інтеграції [23]. Recovery Framework 2024–2025, підготовлений Програмою розвитку ООН в Україні, зі свого боку, підкреслює, що міжнародно підтримуване відновлення має здійснюватися на засадах інклюзивності, локалізації, стійкості та орієнтації на потреби людини й громади [24]. Аналітичні матеріали OECD дозволяють побачити ширший контекст цієї трансформації, пов'язаний із необхідністю впорядкування архітектури відновлення, подолання інституційної фрагментації та посилення спроможності публічної влади діяти в складній системі багаторівневої взаємодії [18]. За таких умов зовнішній чинник не підміняє національної компетенції, однак істотно впливає на зміст управлінських процедур, параметри підзвітності та вимоги до інституційної спроможності держави [18; 21; 23; 24].

Дев'ятим напрямом є посилення ролі міжсекторальної інтеграції та адміністративної спроможності. Відновлення територій не може бути здійснене в межах окремого міністерства, відомства чи вузької галузі. Воно охоплює житлову сферу, транспорт, енергетику, освіту, охорону здоров'я, просторове планування, екологічні питання, соціальну політику, безпекові заходи, бюджетне забезпечення та взаємодію з міжнародною допомогою. Саме тому особливого значення набувають інтеграція політик, належне проєктування управлінських рішень і достатній рівень адміністративної спроможності. У цьому аспекті доречно звернутися до досвіду політики згуртованості Європейського Союзу, який свідчить про визначальне значення узгодженості політик, якості інституційного дизайну та адміністративної спроможності для реалізації складних багаторівневих програм [15]. У свою чергу, документи OECD, присвячені архітектурі відновлення в Україні, виразно підкреслюють, що однією з головних перешкод залишається фрагментація інституцій та недостатня узгодженість дій між суб'єктами [18; 20]. Отже, трансформація концептуальних підходів означає відмову від розрізненого галузевого адміністрування на користь інтегрованої системи, у якій координація і спроможність мають не менше значення, ніж формальне закріплення повноважень [15; 18; 20].

Десятий аспект пов'язаний із людиноцентричною та локалізованою переорієнтацією публічного адміністрування відновлення. У сучасних програмних та аналітичних документах відновлення розглядається не як технічний процес реконструкції речових об'єктів, а як відновлення умов гідного життя, соціальної згуртованості, людського розвитку та функціональної спроможності громад [22; 24]. За такого підходу територія постає не як абстрактна адміністративна одиниця, а як простір проживання, праці, безпеки, соціальних зв'язків і місцевої ідентичності. Звідси випливає, що успішність відновлення повинна оцінюватися не лише за кількістю відбудованих об'єктів, а й за рівнем доступності публічних послуг, станом місцевої інфраструктури, спроможністю громад та умовами для повернення населення [6; 22; 24]. Саме цим зумовлюється поступове утвердження людиноцентричного, інклюзивного та локалізованого підходу до публічного адміністрування у сфері відновлення територій [14; 24].

Особливого значення набуває також вихід за межі суто післявоєнної перспективи. Уже нині в науковій літературі та програмно-аналітичних документах обґрунтовується положення про те, що відновлення розпочинається не після припинення агресії, а одночасно з функціонуванням держави в умовах війни [1; 17; 19]. Це означає, що воєнний стан не лише встановлює правові обмеження для адміністративної діяльності, а й формує нові організаційні форми її здійснення, у межах яких особливого значення набувають адаптивність, швидкість прийняття рішень, координація дій, використання цифрових інструментів і гнучкість правозастосування [1; 12; 17; 19]. Саме тому методологічно помилковим було б будувати концепцію відновлення виключно на припущенні про повернення до умов мирного часу. Натомість слід виходити з того, що сучасна українська модель є моделлю воєнно-повоєнного переходу, у межах якої відновлення та функціонування публічної влади відбуваються одночасно.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що трансформація концептуальних підходів до публічного адміністрування у сфері відновлення територій в умовах збройної агресії проти України має системний характер і виявляється щонайменше у таких взаємопов'язаних зрушеннях: по-перше, у переході від вузького розуміння відбудови до комплексної політики відновлення територій; по-друге, в інституціоналізації цієї політики в системі державної регіональної політики; по-третє, у процедурному впорядкуванні стратегування, моніторингу та оцінювання; по-четверте, в утвердженні багаторівневої моделі управління з посиленням ролі місцевого самоврядування; по-п'яте, у впровадженні диференційованого територіального підходу; по-шосте, у переведенні відновлення до площини публічних інвестицій і проєктного управління; по-сьоме, у цифровізації управлінських процесів; по-восьме, в інституційному пов'язуванні національної політики відновлення з європейськими та міжнародними механізмами фінансування, координації й підзвітності; по-дев'яте, в орієнтації на стійкість, адаптивність, міжсекторальну інтеграцію та людиноцентризм

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що сучасне публічне адміністрування у сфері відновлення територій в Україні вже не може бути описане в межах традиційної адміністративно-галузевої моделі. Під впливом збройної агресії формується нова концептуальна конструкція публічного адміністрування, визначальними рисами якої є багаторівневість, інтегрованість, процедурна впорядкованість, цифрова забезпеченість, інвестиційно-програмна орієнтація, територіальна диференціація та зовнішньо-інституційна вбудованість.

У зв'язку з цим публічне адміністрування у сфері відновлення територій доцільно розуміти як особливий комплексний різновид публічно-владної діяльності, спрямований на відновлення просторових, соціальних, економічних та інфраструктурних основ життєдіяльності постраждалих територій шляхом поєднання стратегічного планування, координації суб'єктів, управління публічними інвестиціями, цифрового супроводу, участі органів місцевого самоврядування, а також дотримання принципів стійкості, інклюзивності та правової визначеності.

Отже, відновлення територій постає не як сукупність окремих відбудовних заходів, а як самостійний і системно організований напрям публічного адміністрування, ефективність якого залежить від узгодженості управлінських рішень, інституційної спроможності публічної влади та здатності забезпечити взаємодію між державним, регіональним і місцевим рівнями.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є поглиблене вивчення компетенційного розмежування між суб'єктами публічної влади у сфері відновлення, адміністративно-правових форм координації донорської допомоги, а також правових механізмів оцінювання результативності політики відновлення територій.

Список використаних джерел:

1. Гонтар З. Г., Кобко Є. В., Ніцевич О. В. Адаптивність системи публічного управління України в умовах воєнного стану: механізми забезпечення стійкості. *Публічне управління та соціальна робота*. 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-1. URL: https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/view/3090.

2. Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 № 816. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/816-2023-%D0%BF.

3. Деякі питання управління публічними інвестиціями : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2025 № 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/527-2025-%D0%BF.

4. Іжа М., Пахомова Т. Концептуальні підходи до інноваційних механізмів публічного управління відновленням територій. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 3. С. 5–10. DOI: https://doi.org/10.15421/152214. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/926.

5. Колодій А. Ф. Публічне врядування і публічне адміністрування // *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / за ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8 : *Публічне врядування*. С. 488–491. URL: https://pumo.stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/02/enczyklopediya-derzhavnogo-upravlinnya_tom-8.pdf.

6. Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77, ч. 1. С. 117–123. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.18. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283029.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2389-20.

8. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 940 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/940-2024-%D0%BF.

9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2023 р. № 816 : постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2026 № 81 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/81-2026-%D0%BF.

10. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19.

11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/695-2020-%D0%BF.

12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19.

13. Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1286 // *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1286-2022-%D0%BF.

14. Council of Europe. Policy Advice on the Roadmap for Local Self-Government Recovery from the Consequences of the War. Strasbourg : Council of Europe, 2022. URL: https://rm.coe.int/ceggpad-on-ukraine-recovery-strategy-in-lsg-area-eng-final-2-/1680aef4f0.

15. Domorenok E., Graziano P., Polverari L. Policy integration, policy design and administrative capacities: Evidence from EU cohesion policy. *Policy and Society*. 2021. Vol. 40, Issue 1. P. 58–78. DOI: https://doi.org/10.1080/14494035.2021.1930697. URL: https://academic.oup.com/policyandsociety/article/40/1/58/6402166.

16. Duit A. Resilience thinking: Lessons for public administration. *Public Administration*. 2016. Vol. 94, Issue 2. P. 364–380. DOI: https://doi.org/10.1111/padm.12182. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/padm.12182.

17. Gustafsson M., Matveieva O., Wihlborg E., Borodin Y., Mamatova T., Kvitka S. Adaptive governance amidst the war: Overcoming challenges and strengthening collaborative digital service provision in Ukraine. *Government Information Quarterly*. 2025. Vol. 42, Issue 3. Article 102056. DOI: https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102056. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X25000504.

18. OECD. Consolidating Ukraine's recovery architecture: Where it stands and next steps. Paris : OECD Publishing, 2026. DOI: https://doi.org/10.1787/e55159d1-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/consolidating-ukraine-s-recovery-architecture_e55159d1-en.html.

19. OECD. Public governance in Ukraine: Implications of Russia's war. Paris : OECD Publishing, 2022. DOI: https://doi.org/10.1787/c8cbf0f4-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/public-governance-in-ukraine_c8cbf0f4-en.html.

20. OECD. The architecture of infrastructure recovery in Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2022. DOI: https://doi.org/10.1787/d768a2e4-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/the-architecture-of-infrastructure-recovery-in-ukraine_d768a2e4-en.html.

21. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility // *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng.

22. Ukraine – Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022 – December 2025 / World Bank Group, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. 2026. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-fifth-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna5-february-2022-december-2025.

23. Ukraine Plan 2024–2027. Kyiv, 2024. Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf.

24. United Nations Development Programme in Ukraine. Recovery Framework 2024–2025. Kyiv : UNDP Ukraine, 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-10/undp-ua-recovery-framework-september-2024-en_0.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.13

КОРЕНЕВ А.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY AND SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES

Мета статті полягає у всебічному аналізі адміністративно-правових засад регіонального розвитку України в умовах воєнних і соціально-економічних викликів, з'ясуванні їх змісту, функціонального призначення та ролі у формуванні ефективної системи публічного управління, а також у визначенні напрямів удосконалення державної політики щодо відновлення та сталого розвитку регіонів. У статті розглянуто адміністративно-правові засади регіонального розвитку України в умовах воєнних та соціально-економічних викликів. Показано, що регіональний розвиток є важливою складовою внутрішньої політики держави, яка спрямована на відновлення економіки, створення нових робочих місць, зміцнення принципів місцевого самоврядування та покращення якості життя населення. Проаналізовано основні напрями державної політики у сфері розвитку регіонів, зокрема нормативно-правові акти, що визначають порядок планування, реалізації та контролю відповідних регіональних програм. Особлива увага приділена Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, яка визначає пріоритети розвитку територій у сучасних умовах і потребує оновлення відповідно до потреб воєнного часу та післявоєнного відновлення країни. У статті розкрито ключові проблеми, які перешкоджають ефективній реалізації регіональної політики, серед яких недостатнє фінансування, слабка взаємодія та координація між державними, регіональними та місцевими органами влади, відсутність чіткого механізму контролю за виконанням програм, а також низький рівень участі громад у плануванні розвитку територій. Обґрунтовано, що для підвищення ефективності реалізації державної регіональної політики необхідно вдосконалити адміністративно-правові механізми управління процесами регіонального розвитку та відновлення територій, забезпечити прозорий розподіл бюджетних коштів, зміцнити кадровий потенціал місцевих органів влади та розвивати співпрацю між ними та правоохоронними органами. Зроблено висновок, що формування сучасної системи адміністративно-правового забезпечення регіонального розвитку має спиратися на принципи законності, відкритості, відповідальності та партнерства між органами державної влади, місцевим самоврядуванням і громадськістю. Реалізація цих принципів сприятиме ефективному управлінню регіональним розвитком, підвищенню якості державного управління та успішному відновленню регіонів України після завершення воєнних дій.

***Ключові слова**: адміністративно-правові засади, регіональний розвиток, публічне управління, внутрішня політика, державна стратегія, регіональна політика, місцеве самоврядування, правове забезпечення, органи влади, відновлення регіонів.*

The purpose of the article is to comprehensively analyze the administrative and legal foundations of regional development in Ukraine in the context of military and socio-economic challenges, to clarify their content, functional purpose and role in the

© КОРЕНЕВ А.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-8611-8998

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

formation of an effective public administration system, as well as to identify areas for improving state policy regarding the restoration and sustainable development of regions. The article examines the administrative and legal foundations of regional development in Ukraine in the context of military and socio-economic challenges. It is shown that regional development is an important component of the state's domestic policy, which is aimed at restoring the economy, creating new jobs, strengthening the principles of local self-government and improving the quality of life of the population. The main directions of state policy in the field of regional development are analyzed, in particular, regulatory legal acts that determine the procedure for planning, implementing and controlling relevant regional programs. Particular attention is paid to the State Strategy for Regional Development for 2021–2027, which determines the priorities for the development of territories in modern conditions and requires updating in accordance with the needs of wartime and post-war reconstruction of the country. The article reveals key problems that hinder the effective implementation of regional policy, including insufficient funding, weak interaction and coordination between state, regional and local authorities, the absence of a clear mechanism for monitoring the implementation of programs, as well as the low level of community participation in territorial development planning. It is substantiated that in order to increase the effectiveness of the implementation of state regional policy, it is necessary to improve the administrative and legal mechanisms for managing the processes of regional development and restoration of territories, ensure transparent distribution of budget funds, strengthen the human resources potential of local authorities and develop cooperation between them and law enforcement agencies. It is concluded that the formation of a modern system of administrative and legal support for regional development should be based on the principles of legality, openness, responsibility and partnership between state authorities, local self-government and the public. The implementation of these principles will contribute to the effective management of regional development, improving the quality of public administration and the successful restoration of the regions of Ukraine after the end of hostilities.

Key words*: administrative and legal principles, regional development, public administration, internal policy, state strategy, regional policy, local self-government, legal support, authorities, restoration of regions.*

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку української держави позначений масштабними викликами, спричиненими повномасштабною війною, глибокими соціально-економічними трансформаціями та необхідністю відбудови державного управління на демократичних засадах. Ці процеси докорінно змінюють підходи до регіонального розвитку, роблячи питання його адміністративно-правового забезпечення одним із ключових для забезпечення національної безпеки та сталого розвитку країни. Саме війна актуалізувала потребу в інтеграції безпекового виміру у державну регіональну політику, оскільки збереження територіальної цілісності стало центральним пріоритетом внутрішньої політики держави [1].

Регіональна політика України зазнала значної трансформації внаслідок процесів децентралізації, що розпочалися ще у 2014 р. і отримали новий імпульс під час повномасштабної збройної агресії рф проти України. Водночас, нові умови вимагають переосмислення співвідношення між централізацією та автономією місцевого самоврядування [2, с. 15-26], адже від ефективності управлінських рішень на місцях залежить життєздатність держави під час воєнного стану [3]. Тому в контексті воєнних і соціально-економічних викликів адміністративно-правові засади регіонального розвитку набувають нового змісту − вони мають забезпечити чітке нормативно-правове регулювання повноважень органів публічної влади, ефективне функціонування системи управління на регіональному рівні та узгодженість дій державних і місцевих інституцій у процесі відновлення, соціально-економічної стабілізації та подальшого розвитку територій України.

Стан дослідження проблеми. Проблематика адміністративно-правового забезпечення регіонального розвитку України залишається предметом активного наукового обговорення, оскільки безпосередньо пов’язана з удосконаленням системи публічного управління, забезпеченням територіальної цілісності держави та подоланням наслідків сучасних воєнних і соціально-економічних викликів. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів регіонального розвитку зробили такі українські вчені, як В.Б. Авер’янов, О.Ф. Андрійко,

О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, О.І. Миколенко, О.М. Музичук, А.О. Собакарь, О.С. Юнін та інші. У їхніх працях наголошується на важливості формування ефективного адміністративно-правового механізму управління розвитком регіонів, удосконалення нормативно-правового регулювання територіальної політики, оптимізації розподілу повноважень між органами влади різних рівнів та забезпечення збалансованої взаємодії між державою, регіонами й громадами.

Попри наявні напрацювання, питання визначення сутності, структури та принципів адміністративно-правового регулювання регіонального розвитку в умовах воєнного стану, економічної нестабільності та післявоєнної відбудови залишаються недостатньо дослідженими. У цьому контексті **мета статті** полягає у всебічному аналізі адміністративно-правових засад регіонального розвитку України в умовах воєнних і соціально-економічних викликів, з'ясуванні їх змісту, функціонального призначення та ролі у формуванні ефективної системи публічного управління, а також у визначенні напрямів удосконалення державної політики щодо відновлення та сталого розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове забезпечення регіонального розвитку України в умовах війни ґрунтується на поєднанні правових, організаційних і фінансових інструментів, спрямованих на відновлення територій, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, відновлення інфраструктури та підтримку місцевої економіки. Сучасні реалії зумовлюють необхідність перегляду положень Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, зокрема, адаптації її до умов воєнного часу та післявоєнної відбудови країни [4].

Недостатній рівень розвитку інститутів місцевого управління суттєво обмежує можливості формування дієвої місцевої демократії, ускладнює представництво регіональних інтересів у процесі прийняття управлінських рішень та перешкоджає ефективному розподілу повноважень і відповідальності між центральними та місцевими органами влади [5, с. 52].

У процесі сучасного державотворення регіональний розвиток України постає як складна багатовимірна система, що відображає економічні, соціальні, просторові та управлінські тенденції. Як зазначає С.А. Романюк, ключовою ознакою сучасного етапу розвитку країни є зростання територіальної економічної концентрації, тобто зосередження економічної активності, інвестицій та людського потенціалу у декількох провідних регіонах і великих містах. Така динаміка призводить до посилення міжрегіональних диспропорцій, соціально-економічної поляризації та диференціації можливостей розвитку територій, що в свою чергу становить серйозний загальнодержавний виклик для забезпечення збалансованого розвитку країни. Однією з основних проблем регіонального розвитку залишається неузгодженість державної політики та недостатня інтеграція міжгалузевих стратегій і рівнів управління, що ускладнює досягнення цілей збалансованого розвитку територій. Відсутність узгодженості між державними, регіональними та місцевими програмами створює ризик неефективного використання ресурсів і зниження результативності державних заходів. Вчені слушно наголошують, що політика регіонального розвитку має спиратися на принципи комплексності, координації та територіальної збалансованості, що відповідає європейській практиці багаторівневого публічного управління. Водночас недостатня адаптація міжнародних моделей до українських реалій свідчить про необхідність глибшого переосмислення національної стратегії регіонального розвитку, зокрема в контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Подолання дисбалансів регіонального розвитку вимагає не лише оновлення стратегічних документів, але й формування нової моделі публічного управління на засадах інтеграції, субсидіарності та інноваційності. Збалансований розвиток регіонів має розглядатися як ключовий чинник зміцнення економічної безпеки та територіальної єдності держави, а також як необхідна умова сталого соціально-економічного відновлення України в умовах глобальних і внутрішніх викликів [6, с. 113–132].

Саме децентралізація створила основу для формування гнучкої моделі місцевого управління, яка дозволяє громадам швидко реагувати на виклики війни, вирішувати актуальні безпекові питання, організовувати евакуацію цивільного населення, забезпечувати життєдіяльність громади й навіть ініціювати власні програми відбудови територіальної інфраструктури. Водночас Козир С.В. цілком слушно підкреслює потребу в уніфікації нормативно-правової бази, удосконаленні координації між центральними й місцевими органами влади та забезпеченні єдиних стандартів регіональної політики відновлення України [2, с. 15–26]. Вчені так само звертають увагу на концептуальні зміни у підходах до формування й реалізації сучасної регіональної політики – від суто економічного до інтегрованого, який обов'язково включає безпековий і гуманітарний аспекти. Вони зазначають, що сучасна державна регіональна політика має бути інноваційною,

комплексною та диверсифікованою, поєднуючи правові, соціальні, економічні й оборонні компоненти з метою забезпечення збалансованого просторового розвитку, підвищення спроможності регіонів до самовідновлення та зміцнення єдності державного управлінського простору [1].

Окрему роль у системі регіонального розвитку відіграють органи місцевого самоврядування, які, попри втрату частини ресурсів унаслідок війни, залишаються ключовими центрами оперативного реагування на кризові ситуації та відновлення територій. Ефективність їхньої діяльності безпосередньо залежить від чіткого розподілу повноважень між рівнями влади, дотримання принципу субсидіарності, а також розвитку партнерських відносин між державою, громадами та бізнесом у процесі реалізації регіональної політики [7].

Одним із ключових викликів для регіонального розвитку країни в умовах війни є відновлення правового балансу між централізацією управління та децентралізованими ініціативами територіальних громад. Як підкреслює Козир С.В., на початкових етапах повоєнної відбудови певна централізація є неминучою, оскільки реалізація масштабних інфраструктурних проєктів вимагає узгоджених дій державних органів, єдиного управлінського центру та контролю за використанням фінансових ресурсів [2]. Водночас надмірна централізація може призвести до втрати місцевої ініціативи та гальмування розвитку громад, що особливо небезпечно в умовах високої регіональної диференціації.

У зв'язку з цим, сучасна адміністративно-правова політика держави повинна забезпечити чітке розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Законодавство має бути орієнтоване не лише на контроль, а й на створення умов для реалізації потенціалу регіонів. Важливо запровадити оновлені механізми делегування повноважень, підкріплені достатнім фінансовим ресурсом. Саме відсутність належного фінансово-економічного забезпечення є головною перешкодою у практичному втіленні принципів державної регіональної політики, адже без стабільного фінансування неможливо реалізувати жодну стратегію регіонального розвитку [8].

Особливої уваги потребує питання правового статусу регіонів, які зазнали безпосереднього впливу збройної агресії, адже саме на цих територіях формуються нові моделі взаємодії держави та громад, що ґрунтуються на принципах гнучкого управління та кризового реагування на наслідки воєнних дій, спрямованих на оперативне відновлення інфраструктури, забезпечення базових публічних послуг і створення умов для економічного відродження територій. Регіональні органи влади в умовах військової агресії продовжують надавати публічні послуги. Зокрема, на даний час багато центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) використовуються для реєстрації внутрішньо переміщених осіб, надання доступу їм до соціальних виплат, а деякі з них функціонують як центри координації гуманітарної допомоги [9, с. 158]. У правовому сенсі це вимагає розроблення спеціального законодавчого режиму для територій, що зазнали руйнувань [1].

Варто підкреслити, що ефективна реалізація регіональної політики відновлення потребує комплексної взаємодії між державними інституціями та міжнародними партнерами. У 2024–2025 рр. Європейська Комісія неодноразово наголошувала на необхідності інтеграції України в систему європейської політики згуртованості, що передбачає фінансову підтримку регіонів через інструменти технічної допомоги та програми міжрегіональної співпраці [10]. Відповідно, адміністративно-правові засади регіонального розвитку мають бути гармонізовані зі стандартами ЄС − насамперед у частині прозорості бюджетного процесу, управління інфраструктурними проєктами та публічної підзвітності. Важливим кроком у цьому напрямі стало посилення ролі агенцій регіонального розвитку, які виконують функції стратегічного планування, підготовки інфраструктурними проєктів і залучення необхідних інвестицій.

Не менш важливою є також модернізація системи моніторингу ефективності регіональної політики. Наукові дослідження свідчать про те, що нині існуючі форми звітності здебільшого мають декларативний характер і не дозволяють адекватно оцінити динаміку регіонального розвитку. В умовах війни та подальшої післявоєнної відбудови територій країни особливої актуальності набуває створення цифрових платформ для збору даних, оцінювання соціально-економічних показників, а також верифікації результатів відповідних державних програм [11].

Крім того, важливим завданням є забезпечення публічності та запровадження дієвого громадського контролю в процесі ухвалення місцевих управлінських рішень. Залучення громадськості до формування місцевих стратегій розвитку сприятиме зростанню довіри до влади, забезпечуватиме більшу обґрунтованість і прозорість управлінських рішень та запобігатиме корупційним ризикам [3]. Саме інтеграція громадського моніторингу у процес реалізації державної

регіональної політики є однією з умов демократичного врядування та ефективного використання бюджетних ресурсів.

Нарешті, стратегічною метою адміністративно-правового забезпечення регіонального розвитку має стати формування дієвої системи публічного управління, здатної діяти в умовах воєнних, економічних і соціальних кризових ситуацій, що відповідно вимагає від держави переходу до превентивного типу управління, орієнтованого на прогнозування ризиків, залучення інноваційних інструментів і цифрових технологій у сфері публічного адміністрування регіональним розвитком.

Висновок. Відтак, у сучасних умовах воєнних дій та глибоких соціально-економічних трансформацій регіональний розвиток України набуває особливого значення як ключовий інструмент забезпечення інституційної стійкості держави та відновлення її економічного й соціального потенціалу. Адміністративно-правові засади цього процесу потребують оновлення з урахуванням нових викликів, зокрема необхідності ефективного публічного управління наявними ресурсами, координації між рівнями влади та залучення інститутів громадянського суспільства до формування державної політики розвитку територій. Саме в цьому контексті актуалізується потреба у вдосконаленні правових механізмів публічного адміністрування, спрямованих на забезпечення збалансованого, безпечного та ефективного відновлення регіонів України, що може бути зроблено шляхом:

– відновлення діяльності національних координаційних органів для забезпечення обміну інформацією на національному та субнаціональному рівнях, що може сприяти ефективній реалізації державної регіональної політики та національного плану відновлення країни на різних рівнях влади;

– активної участі інститутів громадянського суспільства, що стане одним із ключових чинників ефективного планування та реалізації регіональної політики у післявоєнний період. Забезпечення їхньої активної залученості на всіх етапах – від розроблення до моніторингу стратегій регіонального й місцевого розвитку – сприятиме підвищенню прозорості управлінських рішень і посиленню спроможності територіальних громад. Пропонується також законодавчо закріпити механізми інституціоналізації участі громадських об'єднань і неурядових організацій у процесах стратегічного планування, що дозволить підвищити ефективність відбудови та забезпечити узгодженість дій держави й громадянського суспільства у сфері регіонального розвитку країни;

– запровадження адаптивних багаторівневих механізмів публічного адміністрування регіонального розвитку в процесі реконструкції та відновлення територій, постраждалих унаслідок війни.

Список використаних джерел:

1. Антонюк М., Цвок Д. Державна регіональна політика України: порівняльне дослідження суміжних понять та концептуальних положень її реалізації. *Економіка та суспільство*. 2025. № 77. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6395/6335

2. Козир С.В. Децентралізація та регіональна політика відновлення України в умовах воєнного стану: проблеми і рекомендації. *Empirio.* 2025. № 2 (1). С. 15-26.

3. Кравець А.Ю., Астахов І.В. Регіональна політика України: проблеми та перспективи. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 44-51 URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/14877

4. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінет Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

5. Правова система України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.

6. Романюк С.А. Регіональний розвиток в Україні: минуле, сучасне. майбутнє? Demography and Social Economy, 2019. № 3 (37). С. 113–132

7. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 820 с.

8. Гринчук Ю. С., Коваль Н. В. Нормативно-правове забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. № 5. С. 10-15. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/2259/1/normatyvno-pravove.pdf

9. Яценко В., Орел О., Комаровський І. Передумови та ключові питання публічного управління в умовах війни. *Теоретичні та прикладні питання державотворення.* 2023. Вип. 27. С. 153-162.

10. Єврокомісія представила Звіт щодо прогресу України в межах Пакета розширення 2025 – найкраща оцінка за три роки URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yevrokomisiia-predstavyla-zvit-shchodo-prohresu-ukrainy-v-mezhakh-paketa-rozshyrennia-2025-naikrashcha-otsinka-za-try-roky

11. Україна демонструє поступ у сфері регіональної політики – оцінка Європейської Комісії за 2025 рік URL: https://decentralization.ua/news/20159

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.14

КУШНІРЕНКО Р.О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ НА БЛОКПОСТАХ

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL POLICE AND THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE DURING THE PERFORMANCE OF SERVICE AND COMBAT MISSIONS AT CHECKPOINTS

Стаття присвячена аналізу та розгляду нормативно-правових засад взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань на блокпостах. Саме їх злагоджена взаємодія на блокпостах дозволяє забезпечувати громадську безпеку, підтримувати правопорядок, запобігати диверсійно-розвідувальній діяльності противника, а також ефективно контролювати переміщення осіб, транспортних засобів і вантажів, оборонної системи держави, де здійснюється комплекс заходів із захисту населення та об'єктів критичної інфраструктури. В статті розглядаються вимоги щодо необхідності дотримання прав і свобод людини, що вимагає вироблення чітких алгоритмів дій та уникнення зловживань. Проаналізовані діючі нормативно-правові акти, що визначають завдання та функції Національної поліції України та Національної гвардії України, а також їх взаємодія відповідно до актуальних вимог та загроз, що ставлять під загрозу законність та правопорядок у державі.

Визначено ключові аспекти нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції України та Національної гвардії України в умовах воєнного стану під час спільного виконання завдань, особливо щодо охорони стратегічних об'єктів та забезпечення безпеки на важливих об'єктах інфраструктури. Запропоновано ряд доповнень до законодавчих норм, врахування яких сприятиме забезпеченню прав людини, забезпеченню безпеки співробітників сил сектору безпеки та оборони під час виконання службово-бойових завдань на блокпостах, узгодженості їх дій та чіткої координації. Описані основні точки зору науковців, які висловлюють свої думки щодо цієї проблематики. Підкреслена важливість дотримання конституційних прав громадян навіть за умов особливого правового режиму та дотримання балансу між правами людини та потребами оборони держави.

Ключові слова: *воєнний стан, блокпост, Національна поліція України, Національна гвардія України, національна безпека, правопорядок, контроль документів, громадська безпека, взаємодія, протидія диверсіям.*

The article is devoted to the analysis and consideration of the regulatory and legal principles of interaction between the National Police and the National Guard of Ukraine during the performance of service and combat tasks at checkpoints. It is their coordinated interaction at checkpoints that allows ensuring public safety, maintaining law and order, preventing sabotage and reconnaissance activities of the enemy, as well as effectively controlling the movement of people, vehicles and cargo, the state's defense system, where a complex of measures to protect the population and critical infrastructure facilities is carried out. The article considers the requirements for the need to observe human rights and freedoms, which requires the development of clear algorithms of actions and

© КУШНІРЕНКО Р.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки ННІ ПФППД НПУ (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-3190-5964

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the avoidance of abuse. The current regulatory and legal acts that define the tasks and functions of the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine, as well as their interaction in accordance with current requirements and threats that threaten the rule of law and order in the state, are analyzed.

The key aspects of the regulatory and legal regulation of the activities of the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine under martial law during joint performance of tasks, especially regarding the protection of strategic objects and ensuring security at important infrastructure facilities, are identified. A number of additions to legislative norms are proposed, the consideration of which will contribute to ensuring human rights, ensuring the safety of employees of the security and defense sector forces during the performance of service and combat tasks at checkpoints, the consistency of their actions and clear coordination. The main points of view of scientists who express their opinions on this issue are described. The importance of observing the constitutional rights of citizens even under special legal regimes and maintaining a balance between human rights and the needs of the state's defense is emphasized.

Keywords: *martial law, checkpoint, National Police of Ukraine, National Guard of Ukraine, national security, law and order, document control, public safety, interaction, counteraction to sabotage.*

Постановка проблеми. В умовах дії правового режиму воєнного стану надзвичайної ваги набуває питання належної організації діяльності сил сектору безпеки та оборони, зокрема Національної поліції України та Національної гвардії України. Саме їх злагоджена взаємодія на блокпостах дозволяє забезпечувати громадську безпеку, підтримувати правопорядок, запобігати диверсійно-розвідувальній діяльності противника, а також ефективно контролювати переміщення осіб, транспортних засобів і вантажів. Блокпости виконують функцію не лише контрольних пунктів, але й важливих елементів оборонної системи держави, де здійснюється комплекс заходів із захисту населення та об'єктів критичної інфраструктури. Актуальність дослідження полягає у тому, що в умовах воєнного стану на блокпостах відбувається практична реалізація норм національного законодавства, яке регламентує діяльність правоохоронних органів і військових формувань у сфері забезпечення національної безпеки. Водночас діяльність Національної поліції України та Національної гвардії України в цій сфері тісно пов'язана з необхідністю дотримання прав і свобод людини, що вимагає вироблення чітких алгоритмів дій та уникнення зловживань. Від ефективності взаємодії між цими структурами залежить не лише рівень правопорядку, але й успішність протидії терористичним загрозам, диверсійним діям та іншим проявам гібридної війни. Таким чином, дослідження повноважень і функціональних особливостей Національної поліції та Національної гвардії під час виконання спільних завдань на блокпостах має як наукову, так і практичну значимість, оскільки сприяє виробленню оптимальних моделей взаємодії для підвищення обороноздатності та внутрішньої безпеки держави.

Аналіз публікацій в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми нормативно-правового регулювання забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки в умовах антитерористичної операції досліджувалися Аброськіним В.В., взаємодія Національної поліції України та Національної гвардії України при забезпеченні публічної безпеки та порядку під час воєнного стану було проведено рядом вітчизняних вчених, таких як Коломієць Ю.М., Піддубний О.Л., організаційно-правові та тактичні засади службово-бойової діяльності сил сектора безпеки та оборони на блокпостах розглядалися Поливанюком В.Д., Комісаровим С.А., Покайчуком В.Я., Мисливою О.О., Миронюк С.А., Фурсою В.В., Гіденко Є.С., Наточім А.Д., Тініним Д.Г. та іншими, але в їх працях було не достатньо висвітлено нормативно-правові засади взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань на блокпостах. Необхідність теоретичних обґрунтувань і вдосконалення нормативно-правових засад взаємодії Національної поліції України та Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань на блокпостах в сучасних реаліях, є життєво важливою практикою.

Метою статті є дослідження нормативно-правових засад взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань на блокпостах.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану та зростання загроз національній безпеці України особливого значення набуває ефективна взаємодія між різними силами безпеки та оборони держави. Зокрема, діяльність Національної поліції України (далі – НПУ) та

Національної гвардії України (далі – НГУ) спрямована на забезпечення правопорядку, охорону громадської безпеки, протидію злочинності, а також захист населення від воєнних і терористичних загроз. Однією з ключових форм такої діяльності є несення служби на блокпостах, де здійснюється контроль переміщення осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і затримання осіб, які можуть становити загрозу безпеці держави.

Завдання та функції Національної поліції України можуть коригуватися відповідно до актуальних вимог та загроз, що ставлять під загрозу законність та правопорядок у країні [1, с. 37].

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 року, Національна поліція України в межах своїх повноважень здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, а також бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості [2].

Національна гвардія України входить до системи Міністерства внутрішніх справ України, однак на момент воєнного стану підпорядковується головнокомандувачу ЗСУ. Так відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» від 10.08.2016 № 773 взаємодія між НГУ та Національною поліцією України здійснюється в межах, визначених законодавством, у тому числі з зазначеним Порядком, а саме шляхом:

1) спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

2) забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

3) проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць [3].

Крім того, слід врахувати положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р., відповідно до якого Національна поліція України та Національна гвардія України та інші силові структури мають право встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів, а також перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України [4].

Особливий режим в'їзду та виїзду здійснюється на пропускних пунктах, а саме на блокпостах, роз'яснення якого надане у Постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» від 29 грудня 2021 р. № 1455. Блокпост – це посилений контрольно-пропускний пункт, який за рішенням військового командування тимчасово встановлюється на вході/виході (в'їзді/виїзді) на територію/з території, де введено воєнний стан і встановлено особливий режим (за винятком державного кордону), на якому облаштовуються місця для перевірки осіб, транспортних засобів, багажу та вантажів, позиції вогневих засобів та бойової техніки, місця для відпочинку та забезпечення життєдіяльності особового складу, який виконує завдання на такому пункті, до складу якого можуть входити службові особи військових формувань та правоохоронних органів, які відповідно до закону залучені до здійснення заходів правового режиму воєнного стану [5]. Суттєвою передумовою діяльності блокпостів є тимчасовий характер їх створення, обмежений дією правового режиму воєнного стану. Саме такі пункти тимчасово облаштовуються на в'їзді/виїзді з територій, де введено особливий режим, і забезпечують не лише перевірку речей, документів, авто, але й облаштування позицій для вогневого прикриття та необхідної інфраструктури для особового складу. Право на проведення перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових

приміщень і житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції України, Служби безпеки України, Управління державної охорони, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби, Державної митної служби та Збройних Сил України, також під час огляду уповноважені особи, які зазначені вище можуть використовувати технічні засоби для виявлення заборонених предметів і речовин, а також засоби фото-, аудіо- та відео-фіксації [6].

Важливим аспектом діяльності НПУ та НГУ в умовах воєнного стану є також інформаційно-аналітична взаємодія. Обмін даними про переміщення підозрілих осіб, можливі диверсійні групи, незаконний обіг зброї чи вибухових речовин дозволяє оперативно реагувати на загрози та підвищує ефективність превентивних заходів. У цьому контексті значну роль відіграє створення єдиних інформаційних баз та використання сучасних технічних засобів, зокрема систем відеоспостереження, дронів та мобільних додатків, що допомагають відслідковувати оперативну ситуацію. Практика спільних навчань та тренувань НПУ і НГУ із залученням представників ЗСУ, СБУ дає можливість відпрацювати алгоритми спільних дій у кризових ситуаціях, наприклад під час масованих обстрілів, спроб прориву ворожих диверсійно-розвідувальних груп чи масових заворушень. Не менш значущим є аспект дотримання прав і свобод громадян під час діяльності блокпостів та інших контрольних заходів. Відповідно до Конституції України та міжнародних зобов'язань нашої держави, навіть у період воєнного стану силові структури зобов'язані забезпечувати баланс між інтересами національної безпеки та правами людини.

У свою чергу, під час виконання завдання щодо охорони стратегічних об'єктів та забезпечення безпеки на важливих об'єктах інфраструктури Національна гвардія України здійснює розгортання блокпостів та пунктів спостереження біля стратегічних об'єктів із використанням спеціальних засобів для посилення безпеки, таких як бронетехніка, системи виявлення загроз [7, с. 106].

Національна поліція, як основний виконавчий правоохоронний орган, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» наділена повноваженнями з перевірки документів у громадян та водіїв транспортних засобів, здійснення огляду речей, багажу та транспортних засобів у разі наявності достатніх та обгрунтованих підстав, таких як: затримання осіб, які перебувають у розшуку або підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, контролю за дотриманням правил дорожнього руху, тощо [2]. Національна гвардія України, відповідно до частині 5 статті 18 Закону України «Про національну безпеку України», є військовим формуванням з правоохоронними функціями [8], виконує на блокпостах інші, більш специфічні завдання. Вона забезпечує охорону та оборону важливих державних об'єктів і стратегічних комунікацій, бере участь у забезпеченні громадського порядку, перевірці документів та огляді транспортних засобів спільно з поліцією чи іншими правоохоронними структурами, здійснює затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, з подальшою передачею їх до підрозділів поліції, а також залучається до реалізації режимних заходів в умовах воєнного стану. Крім того, Національна гвардія України є основним суб'єктом з припинення масових заворушень. При здійсненні заходів щодо припинення масових заворушень, саме Національна гвардія України координує діяльність сил та засобів правоохоронних органів, залучених до припинення зазначених протиправних дій [9, с. 164]. Щодо розмежування повноважень, то у питаннях, що стосуються кримінального процесу, зокрема проведення слідчих дій, затримання підозрюваних та документування злочинів, більшість повноваження має саме Національна поліція. Натомість у сфері забезпечення оборони, протидії диверсійно-розвідувальним групам, охорони стратегічних об'єктів і здійснення військових завдань більш широкими можливостями наділена Національна гвардія. У питаннях перевірки документів, огляду транспорту та осіб на блокпостах обидва органи діють спільно та узгоджено, оскільки їхні повноваження в цій сфері перетинаються і доповнюють одне одного. Водночас існують ситуації, коли ні НПУ, ні НГУ не наділені спеціальними повноваженнями, наприклад, при здійсненні митного чи прикордонного контролю, який належить виключно до компетенції відповідних органів – Державної прикордонної служби та Державної митної служби.

Правове регулювання діяльності Національної поліції України та Національної гвардії України на блокпостах ґрунтується на низці нормативно-правових актів. Зокрема, ключовими є Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про Національну гвардію України», Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Закон України «Про національну безпеку України» а також інші відомчі накази Міністерства внутрішніх справ України, спільні інструкції та розпорядження, що більш детально

висвітлюють порядок несення служби на блокпостах і регулюють взаємодію сил сектору безпеки та оборони держави.

Висновок. Узагальнюючи, можна стверджувати, що діяльність Національної поліції України та Національної гвардії України на блокпостах у період дії правового режиму воєнного стану є ключовим елементом системи національної безпеки держави. Їх співпраця забезпечує комплексний підхід до охорони громадського порядку, контролю переміщення населення й транспортних засобів, протидії злочинності та диверсійним загрозам. Важливим є те, що розмежування компетенцій між зазначеними структурами дає змогу ефективніше реалізовувати завдання: поліція зосереджується на правоохоронних функціях і кримінально-процесуальних діях, тоді як Національна гвардія виконує більш військові та охоронні завдання, зокрема забезпечення оборони та припинення масових заворушень. Водночас спільні завдання, серед яких перевірка документів, огляд транспорту й осіб, вимагають узгодженості дій та чіткої координації. Це дозволяє уникнути дублювання функцій і водночас гарантувати належний рівень безпеки. Не менш важливим є дотримання конституційних прав громадян навіть за умов особливого правового режиму, адже саме баланс між правами людини та потребами оборони держави формує довіру суспільства до сил сектору безпеки та оборони.

Список використаних джерел:

1. Аброськін В.В. Адміністративно-правові засади забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки в умовах антитерористичної операції : монографія. Харків : Фоліо, 2019. 285 с.

2. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. від 02.07.2015, № 40-41. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 23.11.2025).

3. Наказ МВС України «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* від 10.08.2016, № 773. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text (дата звернення: 23.11.2025).

4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» : *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* від 12.05.2015, № 28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Tex (дата звернення: 23.11.2025).

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» : від 29.12.2021, № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 23.11.2025).

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану»: від 29.12.2021, № 1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 23.11.2025).

7. Коломієць Ю.М. Взаємодія Національної поліції та Національної гвардії України під час воєнного стану: особливості виконання завдань на деокупованих територіях. *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2024. С. 103–108.

8. Закон України «Про національну безпеку України» : *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* від 21.06.2018, № 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 24.11.2025).

9. Підлубний О. Л. Порядок організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення публічної безпеки та порядку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. С. 163–167.

10. Організаційно-правові та тактичні засади службово-бойової діяльності сил сектора безпеки та оборони на блокпостах: методичні рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2023. 96 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.15

НЕДЕЛЬЧЕНКО В.М.

КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ В БУДІВЕЛЬНІЙ СФЕРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОМИСЛОВОЇ БЕЗПЕКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПІДХІД

SAFETY CULTURE IN THE CONSTRUCTION SECTOR AS AN ELEMENT OF INDUSTRIAL SAFETY: A EUROPEAN APPROACH

Метою статті є комплексне дослідження культури безпеки в будівельній сфері як складової промислової безпеки, а також аналіз європейського підходу до її формування та впровадження. У статті досліджується феномен безпеки як складного соціального, правового та міждисциплінарного явища, що еволюціонувало від державоцентричного розуміння до сучасної людиноцентричної парадигми. Обґрунтовано, що безпека у сучасних умовах виступає не лише як стан захищеності, а як соціальний конструкт, що формується під впливом історичних, політичних, економічних і культурних чинників та визначає рівень довіри до держави і ефективність її політики. Акцентовано на зростанні ролі суб'єктивного чинника, зокрема суспільного сприйняття ризиків, знань і досвіду, у формуванні безпекового середовища. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння культури безпеки, зокрема праці G. Zwetsloot, N. Steijger, J.-C. Le Coze та S. Silbey, у яких культура безпеки розглядається як поєднання нормативних, поведінкових і соціальних аспектів, що виходять за межі формального дотримання правил. Визначено, що культура безпеки є ключовим елементом промислової безпеки, особливо у будівельній сфері, де високий рівень ризиків потребує комплексного управління. Досліджено еволюцію підходів до забезпечення промислової безпеки – від технічних моделей до інтегрованих концепцій, що враховують людський фактор, організаційну поведінку та управління ризиками. Окреслено значення ідей Г. Гайнріха та Т. Клетца для формування сучасного розуміння безпеки як системного явища. Особливу увагу приділено європейському підходу до формування культури безпеки, який ґрунтується на ціннісно-поведінкових та організаційних засадах і розглядає її як динамічний процес. Здійснено порівняння з українським нормативним підходом, що має більш формалізований характер. Запропоновано авторське визначення культури безпеки як інтегрованої системи цінностей, норм і поведінкових установок, спрямованих на забезпечення пріоритетності безпеки у виробничій діяльності.

Ключові слова: *безпека, промислова безпека, культура безпеки, нормативний підхід, євроінтеграція, державна політика, правила, процедура.*

The purpose of the article is a comprehensive study of safety culture in the construction sector as a component of industrial safety, as well as an analysis of the European approach to its formation and implementation. The article examines the phenomenon of security as a complex social, legal and interdisciplinary phenomenon that has evolved from a state-centric understanding to a modern human-centric paradigm. It is substantiated that security in modern conditions acts not only as a state of security, but as a social construct that is formed under the influence of historical, political, economic and cultural factors and determines the level of trust in the state and the effectiveness of its policy. The emphasis is on the growing role of the subjective factor, in particular, the public perception of risks, knowledge and experience, in the formation of the security environment. Modern scientific approaches to understanding

© НЕДЕЛЬЧЕНКО В.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0001-9299-9362

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

security culture are analyzed, in particular the works of G. Zwetsloot, N. Steijger, J. C. Le Coze and S. Silbey, in which security culture is considered as a combination of normative, behavioral and social aspects that go beyond formal compliance with rules. It is determined that safety culture is a key element of industrial safety, especially in the construction sector, where a high level of risks requires comprehensive management. The evolution of approaches to ensuring industrial safety is studied – from technical models to integrated concepts that take into account the human factor, organizational behavior and risk management. The significance of the ideas of G. Heinrich and T. Kletz for the formation of a modern understanding of safety as a systemic phenomenon is outlined. Special attention is paid to the European approach to the formation of a safety culture, which is based on value-behavioral and organizational principles and considers it as a dynamic process. A comparison is made with the Ukrainian normative approach, which has a more formalized nature. The author's definition of safety culture is proposed as an integrated system of values, norms and behavioral attitudes aimed at ensuring the priority of safety in production activities.

Key words: *safety, industrial safety, safety culture, regulatory approach, European integration, state policy, rules, procedure.*

Актуальність теми. Феномен безпеки має тривалу історію наукового осмислення. Зокрема, у період становлення націй, формування соціальних класів і державності, а також подальшої соціальної диференціації, поняття безпеки знаходить відображення у соціально-філософських концепціях і принципах організації стабільного суспільства як важливого суспільного блага та цінності. Воно також закріплюється у практиках функціонування держави та її інституцій, зокрема силових структур, які забезпечують реалізацію внутрішніх і зовнішніх функцій безпеки. У цей період безпека поступово набуває рис класового, національного та політичного утворення. Оскільки в межах тогочасного теоретичного підходу суспільство переважно ототожнювалося з державою, саме держава розглядається як головний суб'єкт і водночас основний об'єкт забезпечення безпеки. Водночас індивід, сім'я та інші форми соціальних спільнот зберігають статус об'єктів безпеки, однак їх роль визначається через призму державних інтересів і частково регулюється правовими нормами [1, с. 18].

Сьогодні ж безпека асоціюється із самою можливістю життя, його захищеністю і збереженням, розуміється як цінність і критерій розвитку [2, с. 77]. В повному розумінні вона є усвідомленим явищем, виступає і проявом активності і відносної самостійності суспільної свідомості по відношенню до суспільного буття. Тому уявлення, відчуття, знання, досвід про безпеку мають або виконують активну, значущу роль у суспільному житті [2, с. 78].

У цьому контексті безпека перестає бути виключно об'єктивною характеристикою стану захищеності та набуває ознак складного соціального конструкта, що формується під впливом історичних, політичних, економічних і культурних чинників. Вона виступає не лише результатом функціонування інституційних механізмів, а й продуктом суспільного сприйняття, що визначає рівень довіри до держави, її політики та здатності гарантувати захист базових цінностей.

Сучасне розуміння безпеки передбачає її багатовимірність і міждисциплінарний характер, охоплюючи не лише військову чи політичну сфери, а й економічну, інформаційну, екологічну, соціальну та інші складові. У цьому зв'язку особливого значення набуває концепція «людиноцентричної безпеки», яка акцентує увагу на захисті прав і свобод людини як ключовому орієнтирі державної політики.

Крім того, зростає роль суб'єктивного чинника у формуванні стану безпеки: сприйняття загроз, рівень поінформованості населення, наявність довіри до інституцій та готовність до колективних дій безпосередньо впливають на ефективність механізмів її забезпечення. Таким чином, безпека постає як динамічне явище, що поєднує об'єктивні умови існування суспільства з їх усвідомленням і оцінкою на рівні індивідуальної та колективної свідомості.

У підсумку, сучасна парадигма безпеки трансформується від вузького розуміння захисту держави до комплексного підходу, який інтегрує інтереси особи, суспільства і держави, забезпечуючи їх збалансований розвиток та стійкість в умовах глобальних викликів.

Аналіз сучасних наукових джерел свідчить про багатовимірність та дискусійність поняття культури безпеки, а також різні підходи до її осмислення та практичного застосування. Зокрема, у роботі Gerard Zwetsloot та Niek Steijger «Towards an occupational safety and health culture» [3] культура безпеки розглядається як стратегічний напрям розвитку систем охорони

праці, орієнтований на формування превентивної культури. Автори підкреслюють важливість переходу від формального дотримання норм до внутрішньо усвідомлених цінностей безпеки, інтегрованих у повсякденну діяльність організацій.

Своєю чергою, Jean-Christophe Le Coze у праці «How safety culture can make us think» [4] акцентує увагу на критичному осмисленні поняття культури безпеки. Він зазначає, що це поняття не є однозначним і формується під впливом різних наукових, управлінських та комерційних підходів. Автор виділяє еволюцію досліджень культури безпеки – від прагнення її контролювати до розуміння як складного соціального конструкта, що включає різні інтереси та інтерпретації.

Важливий соціологічний підхід представлений у роботі Susan S. Silbey «Taming Prometheus: Talk About Safety and Culture» [5], де культура безпеки розглядається крізь призму організаційної поведінки та соціальних процесів. Дослідниця підкреслює, що безпека часто визначається через відсутність аварій, що ускладнює її вимірювання, а також звертає увагу на суперечність між індивідуальною відповідальністю та системними факторами безпеки. Крім того, вона наголошує на впливі владних відносин і нерівності в організаціях на формування культури безпеки.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що сучасні дослідження розглядають культуру безпеки як складне міждисциплінарне явище, яке поєднує нормативні, поведінкові та соціальні аспекти. Вона не обмежується лише формальними правилами, а формується через цінності, практики, управлінські підходи та соціальні взаємодії, що є особливо важливим для галузей підвищеного ризику, зокрема будівництва.

Метою статті є комплексне дослідження культури безпеки в будівельній сфері як складової промислової безпеки, а також аналіз європейського підходу до її формування та впровадження.

Виклад основного матеріалу. Про промислову безпеку можна говорити як про спеціалізовану форму загальної безпеки. Вона має тривалу історію розвитку, що відображає еволюцію суспільного розуміння ризиків виробничої діяльності та підходів до їхнього запобігання. Початкові наукові дослідження у цій сфері були зосереджені на вивченні причин виробничих аварій та травматизму, що стало основою для подальшого формування теоретичних моделей безпеки.

Історично питання безпеки на виробництві розглядали насамперед як технічну проблему, зосереджену на усуненні умов, що призводили до аварійної ситуації. Зі зростанням складності виробничих систем і розширенням соціального контексту праці дослідження поступово поширились на міждисциплінарні підходи, що включали управління ризиками, аналіз організаційної поведінки та людського фактора.

Серед класичних підходів до вивчення безпеки виробництва вагоме місце займають роботи Герберта Вільяма Гайнріха та Тревора Клетца. Герберт В. Гайнріха у своїй праці «Industrial Accident Prevention: A Scientific Approach» [6] сформулював принцип, відповідно до якого аварії на виробництві мають структуровану ієрархію причин та наслідків (піраміда травматизму), що дозволяє розробляти профілактичні заходи на основі статистичного аналізу. Його спостереження полягає в тому, що безпека на виробництві визначається не лише наявністю технічних засобів, але й організаційним підходом, поведінкою персоналу та системою управління безпекою. Він сформулював три основні принципи запобігання нещасним випадкам: 1. Формування та підтримка активного інтересу до безпеки. 2. Встановлення фактів. 3. Коригувальні дії на основі фактів [6].

Тревор Клетц, у свою чергу, розвивав концепцію inherent safety – інтегрованого підходу до проектування промислових процесів, що мінімізує ризики шляхом відмови від небезпечних речовин або зниження їх концентрації в технологічних процесах. Він вважав, що проектування повинно усувати небезпеки, а не контролювати їх [7]. Клетц часто різко критикував спроби компаній списати нещасні випадки на «людську помилку». Одного разу він зауважив, що це схоже на те, як звинувачувати у падінні зі сходів силу тяжіння. Для нього найкращим способом уникнути нещасного випадку було повністю виключити небезпеку з рівняння [7].

Обидва автори заклали фундамент для сучасного розуміння безпеки як сфери, що виходить за межі технічних рішень і включає управлінські аспекти.

Необхідно відзначити, що однією з відповідей на підвищений рівень виробничих ризиків у промисловій безпеці взагалі та у будівельному секторі – зокрема, є застосування підходу до управління безпекою, який менеджери та координатори з охорони праці часто визначають як «культуру безпеки».

У другій половині XX – на початку XXI століття до класичних технічних моделей додались підходи, що акцентують на людському факторі, організаційних процесах та культурі безпеки. Human factors підхід розглядає безпеку як результат взаємодії людини з технологіями та

організаційним середовищем, підкреслюючи, що вирішення безпекових проблем потребує розуміння поведінки працівників, умов праці та психологічних аспектів.

Ми погоджуємося, що культура безпеки (а саме вона складається із «формування і підтримки інтересу до безпеки» [6]) має бути основою державної політики у промисловій сфері але активними акторами повинні бути і представники приватного сектору та громадянського суспільства.

За визначенням Європейського агентства з безпеки та гігієни праці, культура безпеки – це сукупність ставлень, неформальних припущень, переконань, сприйняття та поведінкових практик членів організації щодо питань охорони праці та безпеки виробничої діяльності [3].

Як випливає з наведеного визначення, культура безпеки є широким описовим поняттям, що охоплює систему уявлень і переконань, які формуються на робочих місцях та в організаціях щодо безпечної трудової діяльності. Водночас, результати польових досліджень свідчать, що у європейських будівельних компаніях культура безпеки набуває більш конкретного змісту та розглядається як важливий елемент системи управління безпекою праці, який застосовується клієнтами та головними підрядниками у взаємодії з розгалуженими мережами субпідрядників.

У цьому контексті культура безпеки набуває ознак нормативного управлінського інструменту, що може бути цілеспрямовано формований і підтримуваний у межах реалізації будівельних проєктів. Такий підхід передбачає комплекс заходів, спрямованих на підвищення обізнаності працівників і керівництва щодо питань безпеки, інтеграцію принципів охорони праці у процес прийняття управлінських рішень, а також формування управлінської відповідальності та відданості забезпеченню належного рівня безпеки виробничої діяльності.

Але у науковій літературі висловлюється критика такого інструментального підходу. Зокрема, дослідники зазначають, що культура безпеки не може розглядатися виключно як явище, яке може бути штучно сформоване або впроваджене за ініціативою керівництва чи фахівців з охорони праці [4; 5]. Робоче середовище, зокрема будівельний майданчик, являє собою складний соціальний простір, у межах якого існують різні інтерпретації того, що саме означає належна культура безпеки. Такі інтерпретації залежать від регуляторних традицій, особливостей галузі, організаційної структури підприємств та інших соціально-економічних чинників [8]. Крім того, через широту змісту та еволюцію поняття культура безпеки її вимірювання та оцінювання залишаються складним науковим завданням, а підходи до його дослідження суттєво відрізняються залежно від дисциплінарної перспективи [3].

Попри зазначені дискусії, поняття культури безпеки продовжує активно використовуватися для позначення комплексу управлінських інструментів і практик, спрямованих на забезпечення безпечних умов праці. У цьому розумінні культура безпеки виступає своєрідним «метаінструментом», тобто символічною управлінською рамкою, яка об'єднує різноманітні механізми, практики та процедури забезпечення безпеки праці.

Щодо українського законодавства то на превеликий жаль питанню «культури безпеки» не приділяється достатньої уваги. Так, на сайті Верховної Ради України у розділі «термінологія законодавства» ми знайшли лише один нормативно-правовий акт (і то який втратив свою чинність) в якому дається визначення «культура безпеки».

Так, відповідно до наказу Державного комітету ядерного регулювання України від 19 листопада 2007 року № 162 «Про затвердження Загальних положень безпеки атомних станцій», «культура безпеки» визначена як: «набір правил і особливостей діяльності організацій та окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки АС як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, визначена їх значущістю» [9].

Якщо зазначене визначення порівняти із європейською практикою, зокрема з визначенням, яке нами було розглянуто вище, що надано Європейським агентством з безпеки та гігієни праці (EU-OSHA), то в ньому акцент зроблено насамперед на ціннісно-поведінкових та соціально-психологічних аспектах функціонування організації. Культура безпеки розглядається зазначеним агентством, як елемент організаційної культури, що формується через взаємодію працівників, управлінські практики, комунікацію та усвідомлення ризиків. В українському нормативному полі поняття культури безпеки має більш нормативно-регуляторну спрямованість, зосереджуючись на правилах діяльності та пріоритетності питань безпеки.

Також, у європейському підході культура безпеки розглядається як динамічний соціальний процес, який формується через взаємодію працівників, організаційні практики та управлінські рішення. В українському визначенні вона більше трактується як сукупність встановлених правил і процедур, що забезпечують пріоритет безпеки у діяльності організації.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що європейська модель розглядає культуру безпеки переважно як організаційно-ціннісне явище, тоді як український підхід – як нормативно закріплений принцип пріоритетності безпеки у діяльності організації. Врахування обох підходів є важливим для формування сучасної системи забезпечення промислової безпеки, оскільки поєднання нормативного регулювання з формуванням відповідних цінностей і поведінкових моделей працівників сприяє більш ефективному управлінню виробничими ризиками.

З урахуванням наведеного доцільно сформулювати авторське визначення культури безпеки.

Отже, культура безпеки – це інтегрована система організаційних цінностей, норм, правил діяльності та поведінкових установок працівників і керівництва, що забезпечує пріоритетність безпеки у виробничій діяльності, формує відповідальне ставлення до ідентифікації та попередження ризиків і спрямована на підтримання належного рівня безпеки праці в організації.

Список використаних джерел:

1. Горлинський В. В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір : монографія. Київ. ПАРАПАН, 2011. 390 с.

2. Пивовар В., С. Драчук С. Філософські проблеми безпеки як методологічна основа забезпечення безпеки фондового ринку. *Правова інформатика*. 2007. № 2(14). С. 77-82. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/07pvbfr.pdf

3. Zwetsloot, Gerard, Niek Steijger. Towards an occupational safety and health culture. EU-OSHA, 2012. URL: https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/towards-occupational-safety-and-health-culture

4. Le Coze, Jean Christophe. How safety culture can make us think. *Safety Science*, 2019. Volume 118, pp. 221-229. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ssci.2019.05.026

5. Silbey, Susan S. Taming Prometheus: Talk About Safety and Culture. *Annual Review of Sociology*, 2009. Volume 35. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134707

6. Heinrich H. W. Industrial Accident Prevention. McGRAW-Hill Book Company, Inc. New York and London, 1941. URL: https://archive.org/stream/dli.ernet.14601/14601-Industrial%20Accident%20Prevention%20%281941%29_djvu.txt

7. Maitland, Geoff. Day 353: The wisdom of Trevor Kletz – the 'founding father' of inherent safety. IChemE, 2015. URL: https://www.icheme.org/knowledge-networks/blog/the-wisdom-of-trevor-kletz-the-founding-father-of-inherent-safety-day-353/

8. Safety Culture in the Construction Industry as Part of Supply Chain Governance. European Agency for Safety and Health at Work, 2024. https://osha.europa.eu/sites/default/files/documents/Safety-culture-construction-supply-chain-LIFT-OSH_EN.pdf

9. Про затвердження Загальних положень безпеки атомних станцій : Наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 19.11.2007 р. № 162 (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-08/ed20111021/find?text=%CA%F3%EB%FC%F2%F3%F0%E0+%E1%E5%E7%EF%E5%EA%E8#Text

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:347.122 (477) (043)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.16

ПИЛИПЕНКО Ю.П.

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: МІЖГАЛУЗЕВА ПРИРОДА ТА КОГНІТИВІСТИКА

INSTITUTE OF STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS TO REAL PROPERTY: INTERDISCIPLINARY NATURE AND COGNITIVE SCIENCE

У статті з'ясовано міжгалузеву природу інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

В результаті дослідження встановлено, що інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є комплексною системою, що поєднує цивільне, адміністративне та інформаційне право, забезпечуючи захист права власності через ведення Державного реєстру речових прав (далі – ДРРП). З'ясовано, що основні формуючі складові міжгалузевої природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно полягають в наступному: 1) відносини права власності на об'єкти нерухомого майна регулюються нормами виключно приватного – цивільного права; 2) відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна та порядку надання адміністративних послуг ЦНАПами у сфері його державної реєстрації регулюються нормами виключно публічного права – адміністративного права; 3) відносини щодо права отримання у власність земельних ділянок та ведення єдиного Державного земельного кадастру обліку земель в Україні регулюються суміжним інститутом земельного права; 4) відносини щодо дотримання державних будівельних норм та стандартів у сфері будівництва об'єктів нерухомого майна регулюються інститутом публічного будівельного права; 5) відносини щодо створення, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації, яка зберігається у Державному реєстрі речових прав регулюються нормами інформаційного права.

З'ясовано, що інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є структурним елементом адміністративного права, зміст якого становлять норми права, що визначають інституційну побудову суб'єктів, наділених повноваженнями з проведення державної реєстрації прав та врегульовують порядок державної реєстрації прав шляхом регламентування відповідної процедури, реалізації прав та виконання обов'язків її учасників.

Доведено, що в системі адміністративного права зазначений інститут варто включати до спеціальної частини адміністративного права, яка поєднує нормативний матеріал і теоретичні положення, що регулюють окремий вид однорідних суспільних відносин, зокрема підгалузі та правові інститути, до прикладу службового права, медичного права, містобудівного та муніципального права, адміністративно-процедурного та адміністративно процесуального права.

Ключові слова: *правовий інститут, міжгалузевий правовий інститут, інститут державної реєстрації прав на нерухоме майно, адміністративно-правові відносини.*

The article clarifies the interdisciplinary nature of the institute of state registration of property rights to real property.

As a result of the study, it was established that the institute of state registration of property rights to real property is a complex system that combines civil, administrative and information law, ensuring the protection of property rights through the maintenance of the State Register of Property Rights (hereinafter referred to as the DRRP). It was

© ПИЛИПЕНКО Ю.П. – кандидат юридичних наук https://orcid.org/0009-0004-3884-3027

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

found that the main forming components of the interdisciplinary nature of the institute of state registration of property rights to real property are as follows: 1) relations of ownership of real property objects are regulated by the norms of exclusively private – civil law; 2) relations regarding the procedure for state registration of real property and the procedure for providing administrative services by ASNs in the field of its state registration are regulated by the norms of exclusively public law – administrative law; 3) relations regarding the right to acquire ownership of land plots and maintaining a single State Land Cadastre of land registration in Ukraine are regulated by the related institute of land law; 4) relations regarding compliance with state construction norms and standards in the field of construction of real estate objects are regulated by the institute of public construction law; 5) relations regarding the creation, processing, storage, dissemination and protection of information stored in the State Register of Real Rights are regulated by the norms of information law.

It has been found that the institute of state registration of real rights to real estate is a structural element of administrative law, the content of which is constituted by the norms of law that determine the institutional structure of entities authorized to conduct state registration of rights and regulate the procedure for state registration of rights by regulating the relevant procedure, the exercise of rights and the fulfillment of obligations of its participants.

It is proved that in the system of administrative law the specified institute should be included in a special part of administrative law, which combines normative material and theoretical provisions regulating a separate type of homogeneous social relations, in particular sub-branches and legal institutions, service law, medical law, urban planning and municipal law, administrative procedural and administrative procedural law.

Keywords: *legal institute, interdisciplinary legal institute, institute of state registration of real estate objects, administrative and legal relations.*

Постановка проблеми. Інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні є комплексною системою, що поєднує цивільне, адміністративне та інформаційне право, забезпечуючи захист права власності через ведення Державного реєстру речових прав (далі – ДРРП). Когнітивістика в цьому контексті аналізує ментальні моделі суб'єктів, процеси прийняття рішень реєстраторами та сприйняття правової інформації користувачами онлайн-сервісів. Правова природа інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно полягає в офіційному визнанні та підтвердженні державою фактів виникнення, переходу або припинення прав. По своїй природі це публічно-правовий механізм (administrative-legal relation), який забезпечує цивільний обіг, захист власності та є складовою частиною правової охорони майна. Основні аспекти правової природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно полягають як в публічно-правовому сенсі який проявляється в тому, що: а) речові права на нерухоме майно виникають саме з моменту їх державної реєстрації, а не з моменту укладення договору; б) реєстрація виконує правозасвідчувальну (підтвердження права), правоустановчу (виникнення права) та інформаційну (публічність даних реєстру) функції; в) держава через реєстраторів здійснює функцію контролю та гарантування прав, перевіряючи законність підстав для реєстрації; однак має в тому числі приватно-правову природу, адже з моменту реєстрації нерухоме майно є предметом правочинів (купівлі-продажу, ренти, застави). Таким чином багатовекторність відносин державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні дає можливість вести мову про їх систематизацію в межах окремого правового інституту, який має міжгалузеві зв'язки.

У зв'язку з цим актуальним дослідницьким завданням є з'ясування міжгалузевої природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно з урахуванням доктринального та автентичного аналізу.

Стан дослідження проблематики статті. Варто відзначити, що з позиції приватного права відносини у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно досліджували такі вчені як: Р.А. Майданик, Т.В. Малярчук, С.О. Слободянюк, І.А. Спасибо-Фатєєва, Г.Г. Харченко, В.В. Чубаров, С.І. Шимон, Н.Ю. Шеметова, Ю.М. Юркевич та ін. Адміністративно-правові відносини, які виникають з приводу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно останнім часом були об'єктом дослідження таких авторів, як: Я. Барц, А. Кеча, М. Колесников, О. Куманська-Нор, В. Нікітін, В.Р. Шпіля та інші. В той же час комплексного дослідження інституту

державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні на рівні монографічних досліджень не було проведено, що і актуалізує цю сферу наукового інтересу.

У урахуванням вищеозначеного ***метою*** даної статті є з'ясування міжгалузевої природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно з урахуванням доктринального та автентичного аналізу.

Виклад основного змісту статті. Перед тим як здійснити аналіз наукових позицій вчених, які доводять існування систематизованої групи правових відносин у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, які трансформуються в правовий інститут, доцільно з'ясувати теоретико-правові засади розуміння сутності інституту в системі галузей права.

Як вірно зазначає Д. Лук'янець «дискусія навколо структури системи права триває вже давно, але й досі не знайдено такого підходу до визначення її елементів та зв'язків між ними, який би не містив суттєвих суперечливостей і задовільнив би представників різних галузей правової науки» [1].

В теорії права «правовий інститут» розуміють як «структурний елемент системи права, що об'єднує групу однорідних правових норм, які регулюють споріднені суспільні відносини в межах певної галузі. Він характеризується відносною самостійністю, внутрішньою єдністю норм, здатністю забезпечувати функціонування правових відносин та забезпечує деталізоване регулювання» [2, с. 185].

В вітчизняній юридичній літературі зустрічається думка про те, що існують окремо як комплексні, так і міжгалузеві правові інститути. Так одні автори вирізняють галузеві, міжгалузеві та комплексні інститути права [3, с. 27], інші поділяють їх на комплексні та міжгалузеві правові інститути [4, с. 23]. Під комплексними правовими інститутами розуміють ті, що «виникають за потреби в регулюванні суспільних відносин, коли відсутня юридична конструкція в системі права, відсутній інститут права, як такий, але з'явилася необхідність урегулювання суспільних відносин правовими засобами» [4, с. 23], саме вони витребувані юридичною практикою. Такі інститути мають кумулятивний характер; вони складаються з норм різних галузей; їхні предмети й методи регулювання відрізняються; вони мають функціональний характер, оскільки спрямовані на регулювання відносин за відсутності спільного предмета регулювання; предмет і метод мають кумулятивний характер; комплексним нормативно-правовим інститутам, як правило, притаманні власні принципи права [4, с. 23]. Натомість міжгалузеві правові інститути є структурною частиною джерел права, містять загальні для суміжних галузей положення; є відображенням загальних принципів права, спільних для деяких чи всіх галузей права, є відображенням загальних для кількох суміжних галузей юридичних конструкцій; їх предметом є певна сторона уподібнення суспільних відносин і вони спрямовані на забезпечення уніфікації нормативно-правових приписів, однотипності правового регулювання [4, с. 23]. На думку інших дослідників «поділ правових інститутів на міжгалузеві та комплексні є штучним, як і наведені ознаки; їх утворення та функціонування завжди передбачає наявність між їхніми елементами системних зв'язків, адже норми права, що складають подібні інститути не є механічними утвореннями» [5, с. 49].

Варто погодитись з думкою О. Лавриненко, який вважає, що «комплексні міжгалузеві правові інститути відносить до числа змішаних, вони виникають на перетині суміжних галузей права й втілюють функціональні та предметно-регулятивні міжгалузеві зв'язки; наявність змішаних або як їх ще можна назвати міжгалузевих інститутів можна пояснити тим, що певні групи норм за основними критеріями (предмет і метод правового регулювання, його принципи тощо) належать до певних галузей чи входять до складу певних інститутів, але одночасно об'єктивуються і в іншій площині, «подвоюючи» структуру права [6]. Чітким прикладом міжгалузевого правового інституту, на думку М. Іншина є «інститут державної служби, для якого характерні цілісна система регулятивного впливу, наявність певних специфічних прийомів і засобів регулювання – регулятивних, охоронних, процедурно-процесуальних, єдиних принципів і загальних положень, що поширюються на дану сукупність норм [7, с. 96].

Цікавою є позиція Чабаненко М.М., який наводить ознаки комплексного правового інститути, серед яких виділяє: 1) застосування норм однієї галузі права для іншої галузі; 2) норми закріплюються, як правило, у джерелах галузі, яка їх запозичує; 3) норми проходять змістовну переробку, модифікацію відповідно до специфіки предмета та (або) методу галузі, що їх запозичила; 4) норми застосовуються виключно в межах однієї галузі права, яка їх запозичила» [8, с. 130].

Варто зауважити, що з розвитком права в Україні з огляду на світову, перед усім європейську практику, все більше з'являється комплексних міжгалузевих правових інститутів:

медичного, будівельного, транспортного, містобудівного, космічного, авіаційного, гірничого права та інших. Наведемо декілька наукових позицій щодо існування таких комплексних міжгалузевих правових інститутів. Наприклад, О. Правило, досліджуючи правове регулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я в Україні, зазначає, що таке регулювання носить комплексний, міжгалузевий характер, що обумовлено широким спектром публічних і приватних правовідносин, об'єднаних загальною метою реалізації права кожної людини на охорону здоров'я, як найвищу соціальну цінність [9, с. 390]. Єрмоленко В.М. досліджуючи відносини, які виникають у сфері містобудування виділяє містобудівне право «як самостійну комплексну галузь національного права, предмет якої становлять відносини будівельні, архітектурні та планування організації і розвитку територій і населених пунктів, під якими у законодавстві розуміються безпосередньо містобудівні відносини», однак зазначає, що «всі відносини, що становлять предмет містобудівного права в цілому є містобудівними, тому ототожнювати з містобудівними відносинами лише частину предмету (відносини планування організації і розвитку територій і населених пунктів) є логічного і методологічно неправильним, що потребує поглиблення досліджень у зазначеному напрямі» [10, с 91]. В свою чергу О. Капітан розглядаючи процес формування, утвердження та еволюційного розвитку галузі медичного права в Україні, приходить до висновку, що «медичне право є самостійною комплексною галуззю права, що сформувалася на межі профілюючих галузей права (якими, на нашу думку, є цивільне, адміністративне право, право соціального забезпечення), предметом якої є суспільні відносини, які постають у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та організаційно-правові відносини у сфері медицини, в основі їх правового регулювання покладено комбінований (імперативно-диспозитивний) метод. Усвідомлення самостійної галузевої належності медичного права сприятиме його подальшому розвитку, вдосконаленню правового регулювання окремих галузевих інститутів, запровадженню нових механізмів охорони і захисту прав та інтересів суб'єктів у сфері охорони здоров'я» [11, с. 56].

Таким чином варто зробити проміжний висновок про те, що міжгалузевий правовий інститут є сукупністю правових норм, що регулюють певну групу споріднених суспільних відносин, які потребують комплексного врегулювання та належать до різних галузей права, він об'єднує норми (наприклад, адміністративного, цивільного, трудового), що забезпечують єдиний правовий режим для конкретних відносин. Основними його характеристиками є те, що він поєднує методи та норми різних галузей для регулювання однієї сфери, наприклад, інститут права власності, інститут медичного права, інститут юридичної відповідальності; він полегшує регулювання нових, складних суспільних відносин, які не можна охопити лише однією галуззю права. На відміну від внутрішньогалузевого інституту, який базується лише на нормах однієї галузі, міжгалузевий інститут має змішаний характер.

Нижче, на виконання задач дослідження, необхідно навести аргументи що підтверджують комплексний міжгалузевий зміст інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, і в цьому сенсі варто оцінювати позиції як вчених у сфері публічного так і приватного права. Як вірно зазначає С. О. Слободянюк «державна реєстрація, відповідно до легального визначення, являє собою акт, що приймається органом державної влади в процесі виконання покладених на нього функцій, отже, відносини, що складаються під час проведення державної реєстрації, як і сам акт державної реєстрації, носять адміністративно-правовий, а отже, і публічно-правовий характер». Однак авторка звертає увагу на те, що положення про державну реєстрацію прав на нерухоме майно охоплюють цілий комплекс цивільно-правових відносин: по-перше, це відносини між громадянами та юридичними особами з приводу придбання, зміни та припинення прав на нерухоме майно; по-друге, відносини з приводу проведення державної реєстрації, складаються між реєстраторами та учасниками цивільного обороту [12, с. 302]. На думка автора «систему державної реєстрації прав на нерухоме майно слід розглядати як комплекс врегульованих правом суспільних відносин, одні з яких є майновими, цивільно-правовими відносинами (відносини з приводу виникнення, зміни та припинення прав на нерухомість), інші мають адміністративно-правовий характер, але разом з тим забезпечують організацію обороту нерухомості» [12, с. 302]. В результаті дослідження автор приходить до висновку, що «під інститутом державної реєстрації прав на нерухоме майно розуміється сукупність правових норм, які регулюють однорідні відносини щодо державної реєстрації, що складаються при виникненні, зміні, і припиненні прав на нерухоме майно, а також при здійсненні операцій з нерухомістю, основною метою якого є зміцнення системи обороту нерухомості» [12, с. 302]. Окремі автори досліджують державну реєстрацію прав на нерухоме майно як діяльність спрямовану на задоволення публічного інтересу,

зокрема вказуючи, що «Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV встановлюється характер публічного інтересу – забезпечення законності і стабільності майнових відносин у сфері нерухомості, таким чином держава за допомогою державної реєстрації посилює охорону права на нерухомість» [13, с.105]. Варто з цим погодитись, адже облік об'єкта нерухомості шляхом присвоєння йому кадастрового номера, виступає певним заходом превентивного характеру, при цьому право власності конкретної особи, ті потреби, які вона задовольняє з її допомогою, не становлять власне публічного інтересу, в даному випадку можна говорити про збіг різних інтересів без їх злиття в сукупний (загальний) інтерес, тобто про «солідарність інтересів». Досить переконливими є висновки автора про те, що «інститут державної реєстрації заснований на імперативному методі регулювання, при якому право виникає на підставі владно-розпорядчого акту реєстрації органів виконавчої влади, а не на підставі договору, реєстраційні правовідносини – предмет адміністративного законодавства, сторонами яких є заявник та відповідні уповноважені державні органи управління; встановлення та визначення самого порядку реєстрації, правил ведення державного реєстру є в чистому вигляді адміністративною дією органів виконавчої влади; порядок створення та структура установи, що здійснює державну реєстрацію як державного органу, також є предметом адміністративно-правового регулювання» [14, с. 12].

Цікавими є висновки О. Лєтнєвої яка в результаті дослідження публічно-правової сутності державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, приходить до висновку, що «державна реєстрація речових прав на нерухоме майно має міжгалузеве спрямування, що пов'язана з адміністративно-правовими, цивільно-правовими, цивільно-процесуальними, кримінально-процесуальними та іншими правовідносинами; водночас, вона є інститутом адміністративного права, зміст якого становлять норми права, що визначають інституційну побудову суб'єктів, наділених повноваженнями з проведення державної реєстрації прав та врегульовують порядок державної реєстрації прав шляхом регламентування відповідної процедури, реалізації прав та виконання обов'язків її учасників» [15, с. 120].

Висновки. Здійснив аналіз правової природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно з урахуванням доктринального та автентичного підходів ми дійшли висновків, що він є комплексною системою, що поєднує цивільне, адміністративне та інформаційне право, забезпечуючи захист права власності через ведення Державного реєстру речових прав (далі – ДРРП). З'ясовано, що основні формуючі складові міжгалузевої природи інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно полягають в наступному: 1) відносини права власності на об'єкти нерухомого майна регулюються нормами виключно приватного – цивільного права; 2) відносини щодо процедури державної реєстрації нерухомого майна та порядку надання адміністративних послуг ЦНАПами у сфері його державної реєстрації регулюються нормами виключно публічного права – адміністративного права; 3) відносини щодо права отримання у власність земельних ділянок та ведення єдиного Державного земельного кадастру обліку земель в Україні регулюються суміжним інститутом земельного права; 4) відносини щодо дотримання державних будівельних норм та стандартів у сфері будівництва об'єктів нерухомого майна регулюються інститутом публічного будівельного права; 5) відносини щодо створення, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації, яка зберігається у Державному реєстрі речових прав регулюються нормами інформаційного права.

Інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно з огляду на його процедурну природу є структурним елементом адміністративного права, зміст якого становлять норми права, що визначають інституційну побудову суб'єктів, наділених повноваженнями з проведення державної реєстрації прав та врегульовують порядок державної реєстрації прав шляхом регламентування відповідної процедури, реалізації прав та виконання обов'язків її учасників. Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно в адміністративному праві може розглядатися як: вид адміністративного провадження, інститут права та законодавства, адміністративна послуга, спосіб реалізації владних повноважень суб'єктом адміністративного права. Однак в системі адміністративного права зазначений інститут варто включати до спеціальної частини адміністративного права, яка поєднує нормативний матеріал і теоретичні положення, що регулюють окремий вид однорідних суспільних відносин, зокрема підгалузі та правові інститути, наприклад, службового права, медичного права, містобудівного та муніципального права, адміністративно-процедурного та адміністративно процесуального права.

Список використаних джерел:

1. Лук'янець Д.М. Про структуру системи права. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/ images/ stories/docs/K_KPD/Lukianets_14.pdf (дата звернення 10.10.2025 р.).

2. Інститут права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 185.

3. Добробог Л.М. Підгалузь права і комплексна галузь права як елементи системи права: проблемні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 1. С. 27–29.

4. Левицька Н.О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2015. Вип. 14(1). С. 22–24.

5. Гуртова К.М. Сучасні науково-концептуальні підходи щодо розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут». *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024. Серія ПРАВО.* Випуск 85: частина 1. С. 46-53.

6. Лавриненко О.О. Міжгалузеві інститути в системі права України. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21310/1/Міжгалузеві%20інститути%20в%20системі%20права.pdf. (дата звернення 10.10.2025 р.).

7. Іншин М.І. Нормативно-правове забезпечення державної служби в Україні: теоретико-правова характеристика. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 96–99. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20191210/ article/ view/inshyn (дата звернення 10.10.2025 р.).

8. Чабаненко М.М. Загальна характеристика аграрно-правових інститутів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 127–131.

9. Правило О.І. Правове регулювання охорони здоров'я в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 3. С. 390–395.

10. Єрмоленко В.М. Містобудівне право в системі права України. *Право. людина. Довкілля* (law. human. Environment). vol. 10, № 4, 2019. С. 85-93.

11. Капітан О. Парадигма розвитку медичного права в Україні. Вісник *Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* № 2 (38). 2023. С. 49-56.

12. Слободянюк С. О. Місце та роль інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в правовій системі. *Держава і право.* Випуск 52. С. 298-303.

13. Болгар О.В. Публічний інтерес як критерій класифікації видів державної реєстрації. *Правова позиція*. № 2 (31). 2021. С. 101-107.

14. Болгар О. В. Типологія правовідносин державної реєстрації в Україні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2022. № 96. Частина 1. С.3-13.

15. Лєтнєва О. Публічно-правова сутність державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Ефективність державного управління.* 2016. Вип. 3 (48). Ч. 1. С. 111-120.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.951:004.8(4)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.17

ПОЛІЩУК В.О.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ОРІЄНТИРИ

FORMATION OF THE EUROPEAN UNION POLICY IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION: CONTEMPORARY APPROACHES AND GUIDELINES

У статті здійснено комплексне дослідження процесу формування політики Європейського Союзу у сфері регулювання штучного інтелекту як складової сучасного публічного адміністрування. Обґрунтовано, що розвиток технологій штучного інтелекту зумовив необхідність вироблення системного підходу до їх правового та організаційного впорядкування, що поєднує інноваційний розвиток із забезпеченням прав людини та суспільної довіри. Проаналізовано ключові етапи становлення політики Європейського Союзу, зокрема формування концептуальних засад визначення штучного інтелекту, закріплення етичних принципів його використання, розроблення стратегічних документів та створення координаційних механізмів взаємодії між інституціями ЄС і державами-членами. Встановлено, що визначальну роль у цьому процесі відіграють міжнародні стандарти, етичні настанови та програмні акти Європейської Комісії, які формують цілісну систему орієнтирів регулювання. Доведено, що центральним елементом європейського підходу виступає концепція trustworthy AI, яка передбачає поєднання правомірності, етичності та технічної надійності функціонування відповідних систем. Показано, що політика Європейського Союзу має багаторівневий характер і реалізується через інтеграцію етичних принципів у правову площину, розвиток інституційної координації та поступове посилення нормативного регулювання. Зроблено висновок, що сформована в Європейському Союзі модель політики у сфері штучного інтелекту відображає становлення нової парадигми адміністративно-правового регулювання, орієнтованої на забезпечення балансу між технологічним розвитком і захистом прав людини, та може бути використана як орієнтир для вдосконалення національних правових систем. Окремо підкреслено значення європейського досвіду для формування національних стратегій цифрового розвитку та адаптації адміністративно-правових механізмів до умов цифрової трансформації, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах глобалізації та інтеграційних процесів, з урахуванням потреб сталого розвитку.

Ключові слова: *штучний інтелект, публічне адміністрування, адміністративно-правове регулювання, політика Європейського Союзу, цифрова політика, координаційні механізми, цифрова трансформація, європейська інтеграція, управління ризиками, інституційне забезпечення, нормативне регулювання, правова політика.*

The article provides a comprehensive study of the process by which the European Union formulated its policy on artificial intelligence regulation as a component of contemporary public administration. It is substantiated that the rapid development of artificial intelligence technologies has necessitated the elaboration of a systemic approach to their legal and organisational regulation, combining innovative advancement with the safeguarding of human rights and public trust. The key stages in the development of the European

© ПОЛІЩУК В.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
https://orcid.org/0009-0005-5853-2709

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Union's policy are analysed, including the establishment of conceptual foundations for defining artificial intelligence, the consolidation of ethical principles governing its use, the elaboration of strategic documents, and the creation of coordination mechanisms between EU institutions and Member States. It is established that international standards, ethical guidelines, and the European Commission's programmatic actions play a decisive role in this process, together forming a coherent system of regulatory benchmarks. It is demonstrated that the central element of the European approach is the concept of trustworthy AI, which presupposes the combination of lawfulness, ethical compliance, and technical robustness in the functioning of relevant systems. It is shown that the EU policy in this area has a multi-level character and is implemented through integrating ethical principles into the legal framework, developing institutional coordination, and gradually strengthening regulatory instruments. It is concluded that the model of policy developed within the European Union reflects the emergence of a new paradigm of administrative and legal regulation aimed at balancing technological development and the protection of human rights and may serve as a guideline for improving national legal systems. Particular emphasis is placed on the significance of the European experience for shaping national digital development strategies and for adapting administrative and legal mechanisms to the conditions of digital transformation, which is increasingly relevant in the context of globalisation and integration processes, taking into account the requirements of sustainable development.

Key words*: artificial intelligence, public administration, administrative and legal regulation, European Union policy, digital policy, coordination mechanisms, digital transformation, European integration, risk governance, institutional framework, regulatory policy, legal policy.*

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку публічного адміністрування характеризується активним впровадженням цифрових технологій, серед яких особливе місце посідають системи штучного інтелекту. Їх використання зумовлює трансформацію управлінських процесів, зміну механізмів прийняття рішень, а також виникнення нових викликів у сфері забезпечення прав людини, прозорості та підзвітності діяльності публічної влади. У цих умовах особливого значення набуває формування цілісної політики регулювання штучного інтелекту, що забезпечує узгодження технологічного розвитку з вимогами правової визначеності та суспільної довіри. Європейський Союз у цьому контексті демонструє послідовний підхід до вироблення відповідної політики, який ґрунтується на поєднанні інноваційного розвитку з етичними та правовими засадами функціонування цифрового суспільства.

Аналіз останніх досліджень Проблематика формування політики регулювання штучного інтелекту активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Зокрема, увага приділяється питанням визначення правової природи штучного інтелекту, етичних засад його використання та моделей публічного управління у цій сфері (О. Баранов, І. Ревуцька, L. Floridi, A. Taeihagh та ін.). Водночас у сучасних дослідженнях недостатньо розкрито саме процес формування цілісної політики Європейського Союзу як багаторівневої системи публічного адміністрування, що зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу.

Мета статті – дослідження процесу формування політики Європейського Союзу у сфері регулювання штучного інтелекту, а також визначення її основних підходів і орієнтирів у контексті розвитку сучасного публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту об'єктивно зумовив необхідність формування належних політико-правових механізмів їх спрямування, контролю та обмеження, що підтверджується сучасними дослідженнями динаміки правового регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі [2]. Для Європейського Союзу відповідне питання набуло не лише технологічного чи економічного, а передусім публічно-управлінського значення, оскільки йдеться про вироблення узгодженого підходу до врегулювання явища, здатного істотно впливати на реалізацію прав людини, здійснення адміністративних функцій, функціонування внутрішнього ринку та забезпечення цифрового суверенітету Союзу. У цьому контексті політика ЄС у сфері штучного інтелекту становить інтерес не лише як сукупність програмних актів та нормативних рішень, а як послідовний, інституційно впорядкований процес формування нового напряму публічного адміністрування.

Вихідним пунктом такого процесу є питання про сам об'єкт правового впливу. У науковій літературі обґрунтовано зазначається, що визначення поняття «штучний інтелект» не може мати суто технічного або суто юридичного характеру, а потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує елементи інформатики, права, етики та соціальних наук [1]. Саме цим пояснюється той факт, що формування політики Європейського Союзу розпочалося із з'ясування концептуальних характеристик AI. У документі *A definition of Artificial Intelligence: main capabilities and scientific disciplines* підкреслюється, що його метою є уточнення змісту AI як наукової дисципліни та технології, усунення термінологічної невизначеності та створення спільної основи для подальших етичних і політичних рекомендацій [8]. Відтак, уже на початковому етапі було закладено підхід, за яким ефективне регулювання неможливе без належної дефініційної визначеності.

Разом із тим формування європейської політики у сфері штучного інтелекту відбувалося у тісному зв'язку з міжнародними процесами. Важливим орієнтиром виступила Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку у 2019 році [12]. У цьому акті закріплено базові принципи розвитку AI, що поєднують стимулювання інновацій із забезпеченням довіри, дотриманням прав людини та демократичних цінностей. Зазначений документ характеризується як перший міжурядовий стандарт у сфері AI policy, що заклав фундамент для подальшого формування національних і наднаціональних підходів до регулювання. Для Європейського Союзу ці принципи виявилися концептуально близькими, оскільки відповідали традиції поєднання технологічного розвитку з ціннісно орієнтованим правовим порядком [12].

Теоретичне підґрунтя європейської політики значною мірою сформувалося під впливом етичної дискусії щодо штучного інтелекту. У дослідженні L. Floridi та J. Cowls обґрунтовано існування п'яти універсальних принципів ethical AI, а саме: beneficence, non-maleficence, autonomy, justice та explicability [11]. Особливого значення набуває принцип explicability, який поєднує вимогу прозорості алгоритмічних рішень із необхідністю підзвітності за їх наслідки. Для європейської моделі регулювання це мало принципове значення, оскільки дозволило інтегрувати етичні вимоги у правову площину, надавши їм нормативного потенціалу. Відтак етичні принципи перестали виконувати лише декларативну функцію та трансформувалися у критерії, що визначають зміст майбутніх регуляторних механізмів [11].

Порівняльний аналіз, здійснений C. Cath, S. Wachter, B. Mittelstadt, M. Taddeo та L. Floridi, засвідчив, що європейський підхід до регулювання штучного інтелекту від початку відрізнявся від американського та британського більш вираженою орієнтацією на соціальні, етичні та політичні наслідки технологій [4]. Автори звертають увагу на те, що хоча ранні політичні документи ще не формували завершеної концепції «good AI society», вони вже демонстрували відхід від суто ринково-інноваційної моделі на користь підходу, що базується на захисті прав людини, суспільній довірі та демократичній легітимності. Таким чином, можна констатувати, що європейська політика у сфері AI від самого початку формувалася як ціннісно зумовлена.

Одним із перших системних проявів такої політики став Coordinated Plan on Artificial Intelligence 2018 року [5]. У цьому документі визначено ключові напрями діяльності Європейського Союзу, серед яких: збільшення інвестицій у сферу AI, підготовка до соціально-економічних трансформацій, а також формування належної етичної та правової рамки. Водночас особливу увагу приділено координації дій між державами-членами та інституціями ЄС, що має забезпечити синергію національних стратегій та підвищення конкурентоспроможності Союзу на глобальному рівні. Такий підхід свідчить про становлення багаторівневої моделі публічного управління, у межах якої політика формується як результат узгодженої взаємодії наднаціонального та національного рівнів [5].

Подальший розвиток зазначених ідей знайшов своє відображення у документі Ethics Guidelines for Trustworthy AI 2019 року [9]. У ньому сформульовано фундаментальне положення, відповідно до якого *trustworthy AI* визначається як така, що має бути правомірною, етичною та технічно надійною. При цьому наголошується, що довіра до штучного інтелекту залежить не лише від технічних характеристик, а від усього соціотехнічного контексту його створення та використання. Таким чином, проблема AI переводиться у площину комплексного публічного управління, що охоплює питання відповідальності, прозорості, контролю та оцінки ризиків. Водночас у Guidelines підкреслюється зв'язок між етичністю та конкурентоспроможністю, що свідчить про прагнення ЄС поєднати інноваційний розвиток із нормативною впорядкованістю [9].

Наступним етапом стало концептуальне осмислення переходу від етичних принципів до конкретної політики. У дослідженні Європейського парламенту *Artificial Intelligence: From Ethics*

to Policy зазначається, що ключовим завданням є трансформація етичних орієнтирів у ефективні правові та управлінські механізми [10]. Особлива увага приділяється забезпеченню прозорості, демократичної легітимності та підзвітності при використанні AI у публічній сфері. Таким чином, було сформовано інтелектуальне підґрунтя для переходу від soft law до більш жорстких форм правового регулювання.

Ключовим документом, що закріпив новий етап розвитку політики ЄС, стала White Paper on Artificial Intelligence 2020 року [6]. У ній підкреслюється, що штучний інтелект відкриває значні можливості для розвитку економіки та суспільства, зокрема у сфері охорони здоров'я, сільського господарства, безпеки та кліматичної політики, але водночас породжує ризики, пов'язані з непрозорістю рішень, дискримінацією та втручанням у приватне життя. У зв'язку з цим Європейська комісія визначає необхідність формування єдиного підходу, заснованого на європейських цінностях, який поєднує дві взаємопов'язані складові – excellence та trust. Перша передбачає розвиток технологічного потенціалу, друга – забезпечення нормативної та етичної основи використання AI [6].

Подальший розвиток цієї політики знайшов відображення в оновленому *Coordinated Plan on Artificial Intelligence* 2021 року, де закріплено необхідність поєднання регуляторної рамки довіри з активізацією інвестицій, розвитком цифрової інфраструктури та масштабуванням впровадження штучного інтелекту у межах Європейського Союзу [7]. Це свідчить про перехід від концептуального осмислення до практичної реалізації політики, що набуває ознак цілісної управлінської системи.

Важливим елементом сучасної європейської політики є її орієнтація на права людини. У дослідженні J. Salgado-Criado та C. Fernandez-Aller обґрунтовано, що регулювання AI в Європі має базуватися на human rights-based approach, який передбачає врахування принципів людської гідності, недискримінації, пропорційності та ефективного контролю [13]. У поєднанні з етичними принципами це формує цілісну ціннісну основу політики ЄС, яка визначає її зміст і спрямованість.

Теоретичне осмислення цієї політики здійснюється і в ширшому контексті теорії управління. Зокрема, A. Taeihagh зазначає, що сучасні моделі AI governance характеризуються поєднанням різних інструментів – від традиційного правового регулювання до стандартів, саморегулювання та гібридних форм управління [14]. Такий підхід дозволяє пояснити, чому політика ЄС включає як нормативні акти, так і стратегічні документи, рекомендації та етичні керівні принципи. У сукупності вони утворюють багаторівневу систему публічного адміністрування.

Сучасні дослідження також підтверджують необхідність балансування між інноваціями та етичними вимогами. Так, D. O. Cajueiro та V. R. R. Celestino наголошують, що ефективне регулювання AI повинно враховувати як потенціал технологічного розвитку, так і ризики для прав людини, пов'язані з упередженістю алгоритмів та порушенням приватності [3]. Такий підхід цілком узгоджується з європейською моделлю, яка прагне забезпечити не лише розвиток технологій, а й їх соціальну прийнятність.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що формування політики Європейського Союзу у сфері штучного інтелекту є поетапним і системним процесом. На початковому етапі відбувалася концептуалізація AI та визначення його основних характеристик [1; 8; 12]. Далі – формування етичних принципів та їх інституціоналізація [9; 11; 13]. Наступним кроком стало створення координаційної рамки та узгодження дій держав-членів [5; 7]. Зрештою, відбувся перехід до формування комплексної політики, що поєднує інноваційний розвиток із забезпеченням довіри та правової визначеності [6; 10; 14].

Таким чином, сучасна політика Європейського Союзу у сфері штучного інтелекту характеризується комплексністю, ціннісною орієнтованістю та інституційною узгодженістю. Вона поєднує інноваційний розвиток із необхідністю забезпечення прав людини, прозорості та підзвітності. Зазначена модель має системний характер і відображає якісно новий етап розвитку публічного адміністрування, у межах якого поєднуються правові, організаційні та етичні інструменти регулювання. У цьому полягає її значення як орієнтира для формування національних моделей правового забезпечення розвитку штучного інтелекту.

Висновки. Формування політики Європейського Союзу у сфері регулювання штучного інтелекту характеризується як поетапний процес, що охоплює концептуалізацію AI, інституціоналізацію етичних принципів та їх подальшу трансформацію у правові механізми. Така політика реалізується в межах інтегрованої цифрової стратегії ЄС і базується на багаторівневій моделі управління, яка поєднує наднаціональні та національні інструменти регулювання.Європейська

модель відзначається людиноцентричною спрямованістю, ризик-орієнтованим підходом і використанням змішаного регуляторного інструментарію, де етичні стандарти набувають нормативного значення. Це забезпечує інтеграцію принципів прозорості, підзвітності та правомірності у практику застосування систем штучного інтелекту. Отже, політика ЄС у цій сфері відображає становлення нової моделі адміністративно-правового регулювання, в якій поєднуються ціннісні орієнтири та інструменти публічного управління, що створює методологічну основу для адаптації відповідних підходів у національних правових системах.

Список використаних джерел:

1. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. № 1 (44). С. 32–49. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537

2. Ревуцька І. Є., Заборовський В. В., Манзюк В. В. Динаміка формування правового регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 418–422. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.64

3. Cajueiro D. O., Celestino V. R. R. A comprehensive review of artificial intelligence regulation: Weighing ethical principles and innovation. *Journal of Economy and Technology.* 2026. Vol. 4. P. 77–91. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ject.2025.07.001

4. Cath C., Wachter S., Mittelstadt B., Taddeo M., Floridi L. Artificial intelligence and the "good society": The US, EU, and UK approach. *Science and Engineering Ethics.* 2018. DOI: https://doi.org/10.1007/s11948-017-9901-7

5. European Commission. Coordinated Plan on Artificial Intelligence. COM(2018) 795 final. Brussels, 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0795

6. European Commission. White Paper on Artificial Intelligence: A European approach to excellence and trust. COM(2020) 65 final. Brussels, 2020. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf

7. European Commission. Fostering a European approach to Artificial Intelligence. Coordinated Plan on Artificial Intelligence 2021 Review. COM(2021) 205 final. Brussels, 2021. URL: https://openresearch-repository.anu.edu.au/server/api/core/bitstreams/000dff51-9860-40d2-9222-fefff4a910e7/content

8. European Commission's High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines. Brussels, 2018. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf

9. European Commission's High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Brussels, 2019. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196377/AI%20HLEG_Ethics%20Guidelines%20for%20Trustworthy%20AI.pdf

10. European Parliament Directorate-General for Parliamentary Research Services. Artificial Intelligence: From Ethics to Policy. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. DOI: https://doi.org/10.2861/247

11. Floridi L., Cowls J. A unified framework of five principles for AI in society. 2019. DOI: https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1

12. Organisation for Economic Co-operation and Development. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. 2019. URL: https://oecd.ai/en/assets/files/OECD-LEGAL-0449-en.pdf

13. Salgado-Criado J., Fernandez-Aller C. A wide human-rights approach to artificial intelligence regulation in Europe. *IEEE Technology and Society Magazine.* 2021. Vol. 40, No. 2. P. 55–65. DOI: https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3056284

14. Taeihagh A. Governance of artificial intelligence. *Policy and Society.* 2021. Vol. 40, No. 2. P. 137–157. DOI: https://doi.org/10.1080/14494035.2021.1928377

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.922:351.9(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.18

ПОЛІЩУК В.О.

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE JUDICIARY AS AN EFFECTIVE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CIVIL SERVANTS IN UKRAINE

У статті досліджено адміністративне судочинство як один із ключових інституційних механізмів захисту прав державних службовців в Україні в умовах ускладнення публічно-службових відносин, реформування системи державного управління та посилення вимог до законності рішень суб'єктів владних повноважень. Обґрунтовано, що адміністративне судочинство виконує не лише функцію процесуального розгляду публічно-правових спорів, а й виступає реальною гарантією відновлення порушених прав, забезпечення принципів належного урядування, юридичної визначеності, рівності сторін і судового контролю за діяльністю органів державної влади. Встановлено, що особливість спорів за участю державних службовців полягає в їх поєднанні з інститутом публічної служби, спеціальним правовим статусом службовця, наявністю владного елемента у службових правовідносинах, а також у високій значущості наслідків незаконних рішень щодо прийняття на службу, проходження служби, дисциплінарної відповідальності, переведення, оцінювання результатів службової діяльності та звільнення.

У статті досліджено правові та інституційні основи захисту прав державних службовців, а також механізми забезпечення їхнього доступу до ефективного судового захисту. Доведено, що ефективність адміністративного судочинства у цій категорії справ безпосередньо залежить від реального забезпечення права на звернення до суду, дотримання розумних строків розгляду справ, належного мотивування судових рішень, однакового підходу до кваліфікації спорів, а також дієвості механізмів поновлення порушених прав. Окрему увагу приділено проблемам доступу до правосуддя, серед яких виокремлено складність процесуального захисту у службових спорах, необхідність професійного представництва, часові та організаційні бар'єри, а також вплив воєнного стану на проходження публічної служби та реалізацію права на судовий захист.

На основі аналізу практики Верховного Суду зроблено висновок, що адміністративні суди відіграють визначальну роль у перевірці правомірності рішень суб'єктів владних повноважень у сфері державної служби, а сформовані правові позиції мають системне значення для однакового застосування законодавства. Узагальнено, що адміністративне судочинство в сучасних умовах є не формальним процесуальним інструментом, а дієвим способом захисту прав державних службовців, здатним забезпечити поновлення на посаді, скасування незаконних рішень, компенсацію наслідків протиправного втручання у службовий статус особи та посилення стандартів правової держави. Перспективи подальших досліджень пов'язано з удосконаленням процесуальних гарантій у спорах щодо проходження публічної служби, розвитком єдності судової практики та адаптацією адміністративного судочинства до викликів воєнного часу.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, державна служба, державний службовець, публічно-правовий спір, захист прав, доступ до правосуддя, Верховний Суд, судова практика, публічна служба, адміністративний процес.*

© ПОЛІЩУК В.О. – аспірант кафедри адміністративного права і процесу (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0003-3007-4318

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article examines administrative judiciary as one of the principal institutional mechanisms for the protection of the rights of civil servants in Ukraine under the conditions of increasingly complex public service relations, ongoing public administration reform, and higher requirements for the legality and reasonableness of decisions adopted by public authorities. It is argued that administrative proceedings perform not only the procedural function of resolving public law disputes but also act as a genuine legal guarantee for restoring violated rights, ensuring judicial control over the exercise of public power, and implementing the principles of the rule of law, legal certainty, equality of parties, and good governance. The study substantiates that disputes involving civil servants have a specific legal nature due to their connection with the institution of public service, the special legal status of a civil servant, the authoritative nature of service relations, and the serious consequences of unlawful decisions concerning appointment, career progression, disciplinary liability, performance evaluation, transfer, and dismissal.

The paper analyses the normative foundations for the protection of civil servants' rights through the provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Law of Ukraine "On Civil Service", and legislative acts regulating judicial guarantees and access to legal aid. It is established that the effectiveness of administrative judiciary in this category of cases directly depends on the actual possibility of access to court, observance of reasonable time limits, proper reasoning of judicial decisions, consistency in the qualification of disputes, and the practical enforceability of remedies aimed at restoring violated rights. Particular attention is paid to the issue of access to justice. In this regard, the article identifies procedural complexity of service-related disputes, the need for qualified legal representation, time-related and organizational barriers, and the influence of martial law on both the functioning of public service and the exercise of the right to judicial protection.

Based on the analysis of the case law of the Supreme Court, the article concludes that administrative courts play a decisive role in reviewing the legality of acts and decisions of public authorities in the field of civil service. The legal positions developed by the Supreme Court are shown to have systemic importance for the uniform application of legislation and for ensuring legal predictability in disputes involving civil servants. The study generalizes that, in contemporary conditions, administrative judiciary should be regarded not as a merely formal procedural framework but as an effective mechanism capable of restoring a person to office, annulling unlawful decisions, compensating for the consequences of illegal interference with service status, and strengthening the institutional foundations of the rule-of-law state. Further research prospects are associated with improving procedural guarantees in public service disputes, enhancing the consistency of judicial practice, and adapting administrative justice to the challenges caused by wartime conditions.

Keywords: *administrative judiciary, civil service, civil servant, public law dispute, protection of rights, access to justice, Supreme Court, judicial practice, public service, administrative procedure.*

Вступ. Становлення України як правової держави безпосередньо пов'язане з реальним, а не декларативним забезпеченням судового захисту особи у відносинах із публічною владою. У цій площині особливого значення набуває адміністративне судочинство, через яке забезпечується перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень і відновлення порушених прав у публічно-правовій сфері. Для державних службовців така форма захисту має підвищену вагу, оскільки їхній правовий статус поєднує службову підпорядкованість, спеціальні обмеження, особливий порядок проходження служби та підвищені вимоги до дисципліни і доброчесності. За цих умов будь-яке неправомірне рішення щодо прийняття на службу, просування, оцінювання, дисциплінарного переслідування чи звільнення здатне спричинити не лише порушення трудового чи службового інтересу, а й суттєве обмеження конституційного права особи на рівний доступ до державної служби та справедливий судовий захист.

Проблематика захисту прав державних службовців в адміністративному судочинстві вже перебувала в полі зору сучасної юридичної науки. Окремі її аспекти висвітлювали Є. І. Фролова, Ю. І. Шовкун, О. В. Крижановська, А. О. Сухарєва, А. Л. Паскар, А. О. Собакарь, Я. В. Фенич, В. І. Дьордяй. Водночас у науковому дискурсі й далі потребують системного узагальнення

питання співвідношення матеріальних гарантій права на державну службу та процесуальних гарантій його судового захисту, специфіки адміністративних спорів за участю державних службовців, а також практичного значення сучасних правових позицій Верховного Суду для забезпечення єдності правозастосування. Окремої уваги потребує і проблема доступу до правосуддя в умовах воєнного стану, коли службові трансформації в державному апараті відбуваються швидше, ніж формується усталена практика їх судового контролю.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності адміністративного судочинства як ефективного механізму захисту прав державних службовців в Україні, розкриття специфіки спорів, що виникають у сфері проходження державної служби, з'ясування ключових проблем доступу до правосуддя в цій категорії справ, а також узагальнення значення практики Верховного Суду для формування належних стандартів судового захисту у публічно-службових правовідносинах.

Результати дослідження. Адміністративне судочинство в Україні є спеціалізованою формою правосуддя, призначеною для вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин. Його сутність полягає у судовому контролі за законністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів з метою ефективного захисту прав і свобод особи [2, ст. 2]. Для державного службовця це означає наявність процесуального механізму, через який можуть бути оскаржені владні кадрові рішення щодо проходження служби. Особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що її права порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень [2, ст. 5]. Саме ця конструкція перетворює адміністративне судочинство на реальну гарантію захисту службових прав.

Особливості спорів за участю державних службовців зумовлені самою природою державної служби, яка належить до сфери публічної професійної діяльності. Така діяльність пов'язана з реалізацією функцій держави, тому службовець набуває не лише визначеного кола прав, а й спеціального статусу, що відрізняє його від звичайного працівника [3, ст. 1]. Саме з цієї причини конфлікт між державним службовцем і відповідним органом не можна зводити до типового трудового спору [3, ст. 1]. У таких правовідносинах завжди присутній владний компонент, а порядок виникнення, зміни та припинення службових прав і обов'язків має спеціальний характер. Справи, що стосуються вступу на публічну службу, її проходження або припинення, належать до компетенції адміністративних судів [2, ст. 19]. Це підтверджує, що судовий контроль у цій сфері охоплює не тільки дотримання формальних процедур, а й перевірку правомірності кадрових рішень по суті [3, ст. 11].

Саме у справах про звільнення найбільш виразно проявляється практична цінність адміністративного судочинства. Воно дає можливість особі не лише оскаржити конкретне рішення органу влади, а й порушити питання про неправомірність його дій, вимагати належної поведінки від відповідача та добиватися такого способу захисту, який реально відновлює порушені права [2, ст. 5]. Тому у спорах державних службовців судовий захист охоплює не тільки перевірку правомірності наказу про звільнення, а й поновлення на посаді, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, а інколи і вирішення питання щодо належного переведення. Саме комплексність цих засобів відрізняє адміністративне судочинство від суто формального контролю за актом. Якщо суд обмежується лише констатацією протиправності, але не відновлює правове становище особи, ефективність захисту втрачається [2, ст. 5]. Для державного службовця вирішальним є саме результативний, а не декларативний судовий захист.

Показовою є постанова Верховного Суду від 23.02.2023 у справі № 140/9066/21. У цій справі позивач оскаржив наказ про звільнення, просив поновити його на посаді, стягнути середній заробіток за час вимушеного прогулу та зобов'язати відповідача прийняти його на рівнозначну посаду в порядку переведення. Суд касаційної інстанції перевіряв, чи було звільнення у зв'язку з організаційними змінами законним не лише за формою, а й за змістом, тобто чи були реально забезпечені гарантії державного службовця [7]. Фабула цієї справи демонструє, що сама реорганізація державного органу не може автоматично виправдовувати припинення служби, якщо не з'ясовано питання про дотримання гарантій переведення та недопущення свавільного усунення особи з посади. Значення цієї постанови полягає у тому, що Верховний Суд орієнтує суди нижчих інстанцій на перевірку реального змісту кадрового рішення, а не лише його формального обґрунтування. Це посилює захист державного службовця від прихованого використання реорганізації як підстави для звільнення.

Не менш важливою є постанова Верховного Суду від 05.04.2023 у справі № 640/12871/21. Позивач у цій справі оскаржував наказ про звільнення, просив поновити його на посаді та

стягнути середній заробіток за час вимушеного прогулу. За своєю фабулою ця справа відображає типову для публічної служби ситуацію, коли незаконне кадрове рішення одночасно порушує і службовий статус особи, і її майнові інтереси [8]. Практичне значення постанови полягає в тому, що ефективний захист у подібних спорах повинен охоплювати повний комплекс правових наслідків, а не зводитися до самого лише скасування наказу. Поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку у такій конструкції виступають не додатковими, а основними способами відновлення порушеного права. Саме через подібні справи адміністративне судочинство виявляє свій відновлювальний характер.

Ще одним показовим прикладом є постанова Верховного Суду від 20.03.2023 у справі № 580/7962/21. Із її змісту випливає, що спір також стосувався проходження державної служби та законності звільнення, а позовні вимоги були пов'язані з визнанням відповідного рішення протиправним і захистом службових прав позивача. Ця справа є важливою для теми дослідження, оскільки підтверджує: спори щодо проходження та припинення державної служби мають публічно-правовий характер навіть тоді, коли зовні вони виглядають як кадрові або організаційні [6]. Верховний Суд у такій категорії справ фактично перевіряє підстави, процедуру, компетенцію органу та наслідки ухваленого рішення для правового статусу особи. Це означає, що адміністративне судочинство у сфері державної служби є способом контролю не лише за формою кадрового акта, а й за його відповідністю принципу законності. Саме тому практика Верховного Суду має визначальний вплив на формування стандартів захисту службових прав.

Важливою складовою ефективності адміністративного судочинства є доступ до правосуддя. Формального права на звернення до суду недостатньо, якщо службовець стикається зі складністю доказування, труднощами доступу до внутрішніх документів, потребою негайного реагування на звільнення та ризиком затягування розгляду. У науковій літературі справедливо підкреслюється, що доступність адміністративного судочинства є самостійною умовою реального захисту прав у публічно-правовій сфері [12, с. 54–58]. Особливо це проявляється у справах, де оскаржується звільнення або застосування дисциплінарного стягнення, адже затримка у вирішенні спору знецінює навіть позитивне рішення [4]. Загальні інституційні гарантії доступу до правосуддя забезпечуються законодавством про судоустрій і безоплатну правничу допомогу [5]. Проте у справах державних службовців визначальною залишається саме здатність адміністративного суду забезпечити швидке й повне відновлення порушеного статусу.

Додатковим аргументом на користь ефективності адміністративного судочинства у спорах за участю державних службовців є те, що воно забезпечує не лише внутрішньодержавний процесуальний захист, а й орієнтується на загальні стандарти належного правосуддя та правопорядку. У сучасній юридичній літературі підкреслюється, що адміністративне судочинство України виконує функцію інструмента реалізації міжнародних стандартів у сфері захисту прав особи від порушень з боку публічної влади [11, с. 394–398]. Це особливо важливо у спорах, пов'язаних із державною службою, де наслідком незаконного рішення можуть бути не лише кадрові зміни, а й істотне обмеження професійного статусу особи. Водночас однією з чутливих категорій залишаються спори щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців, оскільки дисциплінарні механізми за своєю природою пов'язані з владним впливом і потребують особливо ретельного судового контролю. У наукових джерелах наголошується, що дисциплінарна відповідальність державних службовців є самостійним різновидом юридичної відповідальності, який має спеціальні підстави та порядок реалізації [13, с. 608–611]. За таких умов адміністративне судочинство виступає гарантією того, що дисциплінарні повноваження державного органу не будуть використані довільно, а будь-яке втручання у службовий статус особи підлягатиме перевірці на законність, обґрунтованість і пропорційність.

Окремо слід враховувати, що в умовах воєнного стану публічна служба зазнала істотних організаційних трансформацій. Це вплинуло на кадрові процеси, процедури переведення, скорочення та інші рішення, здатні породжувати службові спори. У таких умовах зростає ризик того, що надзвичайні обставини використовуватимуться як аргумент на користь спрощення гарантій державного службовця [14, с. 456–461]. Саме тому адміністративне судочинство в період воєнного стану набуває додаткової ваги як інструмент стримування свавільних кадрових рішень. Воно забезпечує збереження судового контролю навіть тоді, коли система публічного управління працює в режимі підвищеного навантаження [1; 2, ст. 2]. У цьому аспекті роль адміністративного суду полягає у підтриманні балансу між публічним інтересом і правами державного службовця.

Сучасні наукові праці також підтверджують, що захист права на державну службу має системний характер. У фаховій літературі наголошується, що судовий захист прав публічних службовців охоплює не лише поновлення після незаконного звільнення, а й гарантії від неправомірних дисциплінарних рішень та інших форм втручання у службовий статус [9, с. 580–585]. Окремо підкреслюється, що система захисту прав публічних службовців включає нормативні, організаційні та процесуальні елементи [10, с. 118–123]. Це дає підстави розглядати адміністративне судочинство як центральний, але не ізольований компонент ширшого механізму правового захисту. Водночас саме суд є тією інстанцією, яка має остаточно оцінити законність владного рішення та забезпечити відновлення порушеного права. Тому значення адміністративного судочинства у захисті прав державних службовців залишається визначальним.

Висновки. Адміністративне судочинство в Україні є ефективним механізмом захисту прав державних службовців, оскільки забезпечує судовий контроль за кадровими рішеннями суб'єктів владних повноважень у сфері публічної служби. Його ефективність проявляється в можливості не лише скасувати незаконний акт, а й поновити особу на посаді, компенсувати наслідки протиправного звільнення та перевірити дотримання всіх службових гарантій. Практика Верховного Суду показує, що основний зміст судового захисту в цій категорії спорів полягає у перевірці реальних підстав кадрового рішення, дотримання процедури та забезпеченні повного відновлення порушеного статусу. Особливе значення має те, що адміністративні суди не обмежуються формальним аналізом наказу, а оцінюють його вплив на право особи на державну службу. Проблеми доступу до правосуддя, особливо в умовах воєнного стану, і далі потребують уваги як у науковому, так і в практичному вимірі. Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язувати з аналізом виконання рішень про поновлення на посаді, удосконаленням стандартів доказування у службових спорах та подальшим узагальненням практики Верховного Суду.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV.

3. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII.

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII.

5. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI.

6. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20.03.2023 у справі № 580/7962/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109662137

7. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 23.02.2023 у справі № 140/9066/21, адміністративне провадження № К/990/16874/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109161533

8. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 05.04.2023 у справі № 640/12871/21, адміністративне провадження № К/990/18337/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110039429

9. Фролова Є. І. Адміністративно-правові аспекти захисту права на державну службу в судовій практиці. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 580–585. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.80. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/82.pdf

10. Шовкун Ю. І. Поняття та система захисту прав публічних службовців під час реалізації заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 35 (74), № 1. С. 118–123. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/20. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/22.pdf

11. Крижановська О. В., Сухарєва А. О. Адміністративне судочинство України як інструмент реалізації міжнародних стандартів і забезпечення правопорядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 11. С. 394–398. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/84. URL: https://www.lsej.org.ua/11_2025/86.pdf

12. Паскар А. Л. Реформування системи адміністративних судів – шлях підвищення доступності адміністративного судочинства. *Нове українське право*. 2025. Вип. 5. С. 54–58. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.8. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/download/864/793/1680

13. Собакарь А. О. Дисциплінарна відповідальність як різновид юридичної відповідальності державних службовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 608–611. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/140. URL: https://lsej.org.ua/3_2023/140.pdf

14. Фенич Я. В., Дьордяй В. І. Особливості проходження публічної служби в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 456–461. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311054

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.7:351.88
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.19

ПОСТУЛЬГА В.Є.

ПРАВА ГРОМАДЯН В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

CITIZENS' RIGHTS IN THE INFORMATION SPHERE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE

У статті визначено, що права громадян в інформаційній сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання в Україні є системно впорядкованою сукупністю гарантованих державою можливостей особи вільно одержувати, використовувати, поширювати й зберігати інформацію, а також вимагати її захисту й відновлення у випадку порушення, яку реалізують у взаємодії із суб'єктами адміністративно-правового механізму та регулюють спеціальними адміністративно-правовими процедурами. З'ясовано, що в межах адміністративно-правового регулювання права громадян в інформаційній сфері постають як юридично закріплені свободи, що формують механізм соціальної взаємодії. Функціональний зміст цього механізму полягає в забезпеченні інформаційних можливостей, необхідних для реалізації інших прав, участі в публічному житті, контролю за владою та зміцнення інформаційної безпеки. Аргументовано, що права громадян в інформаційній сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання відображають баланс між відкритістю держави, охороною публічних і приватних інтересів, необхідністю ефективного управління інформаційними ресурсами й забезпеченням кожній особі реальних інструментів знати, впливати та захищати себе в сучасному інформаційному суспільстві. Виокремлено ознаки прав громадян в інформаційній сфері як об'єкта адміністративно-правового регулювання в Україні, серед яких: публічно-правова природа й адміністративна підконтрольність; комплексний (міжгалузевий) характер; адміністративно-процедурна формалізованість реалізації; гарантований та активний обов'язок держави забезпечити реалізацію; залежність від технологічного середовища суспільства; безпосередній зв'язок із захистом інших прав і свобод; можливість законного обмеження з легітимною метою (безпека, порядок, захист приватності тощо); охоплення публічної та приватної інформації; суспільна орієнтованість і важливе значення для публічної комунікації; юридична захищеність, можливість примусового відновлення.

Ключові слова: *адміністративне регулювання, адміністративно-правовий механізм, гарантія, громадянин, інформаційна сфера, інформація, права, процедури.*

In the article, it is established that the rights of citizens in the information sphere as an object of administrative and legal regulation in Ukraine constitute a systematically organized set of opportunities guaranteed by the state for individuals to freely obtain, use, disseminate, and store information, as well as to demand its protection and restoration in case of violation. These rights are exercised in interaction with the subjects of the administrative and legal mechanism and are regulated by special administrative and legal procedures. It is determined that within the framework of administrative and legal regulation, the rights of citizens in the information sphere are legally enshrined freedoms that form a special mechanism of social interaction with the functional content of informational opportunities available to citizens. This mechanism is aimed at the realization of other rights and freedoms, the participation of citizens in public life, control over authorities, and ensuring an adequate level of information security. It is noted that

© ПОСТУЛЬГА В.Є. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the rights of citizens in the information sphere as an object of administrative and legal regulation reflect a balance between the openness of the state, the protection of public and private interests, the necessity of effective management of information resources, and the provision to each individual of real instruments to know, influence, and protect themselves in the modern information society. The following features of citizens' rights in the information sphere as an object of administrative and legal regulation in Ukraine are highlighted: public-law nature and administrative subordination; complex (intersectoral) character; administrative-procedural formalization of implementation; guaranteed and active duty of the state to ensure realization; dependence on the technological environment of society; direct connection with the protection of other rights and freedoms; possibility of lawful restriction for legitimate purposes (security, order, privacy protection, etc.); coverage of both public and private information; social orientation and significant importance for public communication; legal protection and the possibility of compulsory restoration.

Key words: *administrative regulation, administrative and legal mechanism, guaranty, citizen, information sphere, information, rights, procedures.*

Актуальність теми. Інноваційність і дискусійність питань, пов'язаних із дослідженням інформації як об'єкта адміністративних правовідносин, сприяють постійному інтересу до дослідження цієї проблематики не тільки в колах юристів-практиків, а й серед науковців. З огляду на доволі широкий діапазон завдань, що стоять перед державою в процесі забезпечення прав громадян в інформаційній сфері, слід акцентувати на активному включенні інформації до владно-суспільних відносин в Україні, що потребує подальшого вдосконалення їх правового регулювання, а також гармонізації положень чинних нормативно-правових актів з нормами міжнародних документів, обов'язкових для виконання нашою державою в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції [1, с. 88–94].

В умовах активного використання нових інформаційно-телекомунікаційних технологій у межах розбудови інформаційного суспільства й постійного інформаційного впливу з боку Російської Федерації на Українську державу та суспільство під час війни виникають нові відносини в інформаційній сфері. Це потребує детального аналізу, зокрема, в аспекті прав громадян в інформаційній сфері як об'єкта адміністративно-правового регулювання в Україні [1, с. 88–94].

Огляд останніх досліджень. Права громадян в інформаційній сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання були предметом досліджень таких науковців, як: Ю. Бортник, В. Брижко, В. Гавловський, С. Гончаренко, В. Діхтієвський, В. Калюжний, О. Копиленко, О. Костецька, В. Ліпкан, В. Цимбалюк, О. Шатіло, А. Швецов, О. Яковлєва та ін.

Однак з розвитком і трансформацією інформаційних правовідносин сучасні питання адміністративного регулювання цієї сфери потребують наукового перегляду.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити права громадян в інформаційній сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання в Україні.

Виклад основних положень. Початок формування права на інформацію збігається із зародженням інститутів капіталізму. Уперше у світі охорону права на літературну власність (авторське право) було запроваджено 1545 року у Венеційській республіці. Згодом воно поширилося на територію Європи. Саме тут розширення торгівлі потребувало дедалі точнішої інформації про події та явища, що відбуваються за кордоном і у світі. Виникнення права на інформацію тісно пов'язане з розвитком свободи слова, думки та преси; важливе значення воно набуло після винаходу книгодрукування. Унаслідок появи перших друкованих видань, що містили певну інформацію, виникають і спроби запровадження цензури (XV ст.) [2, с. 5–7].

Сучасне інформаційне право постає результатом багатовікового розвитку, що пройшов шлях від венеційських привілеїв на друк і цензурних заборон до конституційно гарантованої свободи доступу та контролю за інформацією. Україна переходить від історичної логіки обмеження інформації до моделі відкритості й відповідальності (зокрема в умовах війни), що є виявом еволюції прав людини в інформаційну епоху.

Законодавство України у сфері інформації має структуру, яку формують норми Конституції України, інформаційно-правові норми міжнародних актів, ратифіковані Україною, що містять принципи й норми міжнародного права в цій сфері [2, с. 5–7]. Основний Закон у ст. 34 закріплює, що кожному гарантовано право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію

усно, письмово або в інший спосіб – на власний вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [3]. Отже, в умовах демократії безпека держави та суспільства є не самоціллю, а засобом забезпечення свободи й безпеки людини. Цей принцип безпосередньо випливає з чинного законодавства України, зокрема у сфері інформаційної безпеки та захисту прав громадян в інформаційному просторі. Конституція України підтверджує це, проголошуючи в ст. 17, що економічна й інформаційна безпека поряд із захистом суверенітету є найважливішими функціями держави та справою всього народу. Крім того, ст. 3 чітко визначає, що людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю [3; 4, с. 220]. Логічним продовженням цього принципу в інформаційній сфері є ст. 40 Конституції України, яка закріплює право кожного направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади й місцевого самоврядування [3]. У контексті адміністративно-правового регулювання це право є фундаментальним інструментом реалізації інформаційних можливостей громадянина, забезпечуючи зворотний зв'язок між суспільством і владою. Отже, право на звернення стає практичним механізмом, за допомогою якого особа може не лише отримувати необхідну інформацію, а й безпосередньо впливати на управлінські процеси, реалізуючи свій статус суб'єкта інформаційних відносин.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні й інші права, свободи та законні інтереси інших громадян, права й інтереси юридичних осіб [5].

Право громадян на інформацію гарантує законодавство України як взаємопов'язані правомочності щодо свободи одержання та поширення інформації, захисту приватності, доступу до публічних відомостей та можливості контролю за власними даними. Модель законодавчого регулювання права на інформацію в Україні передбачає можливість вільного обігу інформації із системою законодавчих запобіжників, спрямованих на охорону приватності, публічної безпеки та прав інших осіб у сфері інформаційних відносин.

Право на інформацію використовують у різних контекстах, це багатозначне явище, дослідження якого відкриває безліч аспектів для обговорення, що виходить за межі суто політичної сфери в царину соціальну, економічну, культурну й технологічну. На міжнародному рівні в центрі уваги опиняються питання національного суверенітету, захисту державної таємниці, трансграничного передавання інформації, нового світового інформаційного порядку та міжнародного захисту інтелектуальної власності. З другого боку, право на інформацію тісно пов'язане з правами споживачів, офіційних посадових осіб, стосується наукових доробок, професійної конфіденційної інформації, медичних і страхових даних тощо. Численні справи, зокрема в Європейському суді з прав людини, останніми роками проілюстрували широкий діапазон індивідуальних прав, що потрапляють у царину права на інформацію. Останнє виявляється в спектрі самостійних значень: це право обвинуваченої особи знати висунуте проти неї обвинувачення, право ув'язнених відправляти й одержувати кореспонденцію, право потерпілого на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, право доступу до персональних даних і право знати підстави, покладені в основу правозастосовних рішень уповноважених офіційних осіб щодо конкретної особи. Це охоплює як право пацієнта на отримання вичерпної інформації про стан свого здоров'я, методи та перебіг лікування, так і право особи знати, якими персональними даними про неї володіють суб'єкти владних повноважень. До цього переліку належать також право батьків на інформацію щодо своїх дітей та право громадян на доступ до відомостей про діяльність і послуги служб життєзабезпечення суспільства. Профспілки зацікавлені в інформації про управління організацією або підприємством. Громадяни мають право на офіційну інформацію від державних органів. Маючи інтуїтивне уявлення про значення цього права, кожен індивід використовує його залежно від конкретних обставин свого життя, оскільки право на інформацію здебільшого виявляється як право знати, що забезпечує реалізацію інших прав і свобод. У кожній конкретній ситуації потрібна абсолютно особлива категорія відомостей, релевантна задоволенню поставленої мети [6, с. 56–64].

Право на інформацію охороняє закон. Держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права й можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом. Суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію. Надання доступу до інформації, усунення порушень права на інформацію та оскарження відмови або бездіяльності щодо надання інформації здійснюють відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» [7], з огляду на особливості, визначені законом. Заборонено вилучення і знищення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів, крім встановлених законом випадків або на підставі рішення суду. Право на інформацію, створену в процесі діяльності фізичної чи юридичної особи, суб'єкта владних повноважень або за рахунок фізичної чи юридичної особи, Державного бюджету України, місцевого бюджету, охороняють у порядку, визначеному законом [5].

Право на інформацію забезпечують шляхом: створення механізму реалізації права на інформацію; надання можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; встановлення обов'язку суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість, медіа про свою діяльність і прийняті рішення; закріплення обов'язку суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або публічного порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [5].

Загалом можна зауважити, що в межах адміністративно-правового регулювання права громадян в інформаційній сфері постають як юридично закріплені свободи, що формують механізм соціальної взаємодії. Функціональний зміст цього механізму полягає в забезпеченні інформаційних можливостей, необхідних для реалізації інших прав, участі в публічному житті, контролю за владою та зміцнення інформаційної безпеки.

Права громадян в інформаційній сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання відображають баланс між відкритістю держави, охороною публічних і приватних інтересів, необхідністю ефективного управління інформаційними ресурсами й забезпеченням кожній особі реальних інструментів знати, впливати та захищати себе в сучасному інформаційному суспільстві.

На наш погляд, можна виокремити такі ознаки прав громадян в інформаційній сфері як об'єкта адміністративно-правового регулювання в Україні:

1) публічно-правова природа й адміністративна підконтрольність;
2) комплексний (міжгалузевий) характер;
3) адміністративно-процедурна формалізованість реалізації;
4) гарантований та активний обов'язок держави забезпечити реалізацію;
5) залежність від технологічного середовища суспільства;
6) безпосередній зв'язок із захистом інших прав і свобод;
7) можливість законного обмеження з легітимною метою (безпека, порядок, захист приватності тощо);
8) охоплення публічної та приватної інформації;
9) суспільна орієнтованість і важливе значення для публічної комунікації;
10) юридична захищеність, можливість примусового відновлення.

Висновок. Права громадян в інформаційній сфері як об'єкт адміністративно-правового регулювання в Україні – це системно впорядкована сукупність гарантованих державою можливостей особи вільно одержувати, використовувати, поширювати й зберігати інформацію, а також вимагати її захисту й відновлення у випадку порушення, яку реалізують у взаємодії із суб'єктами адміністративно-правового механізму та регулюють спеціальними адміністративно-правовими процедурами.

Список використаних джерел:

1. Ємець Я. О. Інформація як самостійний об'єкт адміністративних правовідносин: ключові властивості. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 88–94.

2. Політанський В. С. Право на інформацію як фундаментальне право людини : автореф. дис. … канд. юрид. наук :12.00.01. Харків, 2016. 24 с.

3. Конституція України : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

4. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія. Харків : Диса плюс, 2016. 688 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754

5. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

6. Дзьобань О. П. Право на інформацію: філософсько-правовий аспект проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія».* 2013. № 4. С. 56–64.

7. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:502.131.1:338.43
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.20

РЕШЕТНІКОВ В.В.

ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗЕЛЕНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

PRINCIPLES AND MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF GREEN MODERNISATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Стаття присвячена аналізу принципів та механізмів публічного адміністрування зеленої модернізації аграрного сектору України. Досліджуються теоретичні засади державного впливу на процеси трансформації аграрних відносин в умовах необхідності поєднання економічного розвитку з вимогами охорони довкілля. Обґрунтована необхідність теоретичного осмислення зеленої модернізації як складової державної аграрної політики, що спрямована на забезпечення раціонального використання земельних і природних ресурсів та підтримання стабільності аграрного виробництва. Окреслено розуміння зеленої модернізації аграрного сектору як послідовного процесу оновлення управлінських і господарських підходів, який передбачає впровадження екологічно орієнтованих принципів у систему державного управління сільським господарством. Визначено місце публічного адміністрування у забезпеченні зазначених процесів. Під публічним адмініструванням у цій сфері розуміється організована та правово врегульована діяльність органів публічної влади, спрямована на формування належних умов функціонування аграрного сектору з урахуванням екологічних вимог. Визначено систему принципів публічного адміністрування зеленої модернізації аграрного сектору. До їх числа віднесено принцип законності, поєднання економічної доцільності з екологічною обґрунтованістю, раціонального використання природних ресурсів, відповідальності та підзвітності органів публічної влади, а також принцип узгодження публічних і приватних інтересів. Підкреслено, що зазначені принципи мають визначати зміст управлінських рішень і напрями розвитку державної аграрної політики. Проаналізовано механізми публічного адміністрування, через які забезпечується реалізація зазначених принципів. Розкрито зміст нормативно-правових, організаційно-економічних та фінансових засобів державного впливу на аграрний сектор. Зроблено висновок про те, що ефективність зеленої модернізації залежить від узгодженості управлінських дій та послідовності державної політики у сфері сільського господарства.

Ключові слова: *публічне адміністрування, аграрний сектор, зелена модернізація, принципи державного управління, механізми державного впливу, раціональне природокористування, стійкий розвиток.*

The article is devoted to the analysis of the principles and mechanisms of public administration of the green modernisation of the agricultural sector of Ukraine. It examines the theoretical foundations of state influence on the processes of transformation of agrarian relations under the conditions requiring the reconciliation of economic development with environmental protection. The necessity of a theoretical understanding of green modernisation as a component of state agricultural policy aimed at ensuring the rational use of land and natural resources and maintaining the stability of agricultural production is substantiated. The paper outlines the understanding of green modernisation of the agricultural sector as a consistent process of updating managerial and economic approaches, which provides for the introduction of environmentally oriented principles

© РЕШЕТНІКОВ В.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0001-3324-9895

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

into the system of state governance of agriculture. The place of public administration in ensuring these processes is defined. Public administration in this sphere is understood as an organised and legally regulated activity of public authorities directed towards the formation of appropriate conditions for the functioning of the agricultural sector with due regard to environmental requirements. The system of principles of public administration of green modernisation of the agricultural sector is determined. These include the principle of legality, the combination of economic expediency with environmental justification, the rational use of natural resources, the accountability and responsibility of public authorities, and the principle of the harmonisation of public and private interests. It is emphasised that these principles should determine the content of managerial decisions and the directions of development of state agricultural policy. The mechanisms of public administration through which the implementation of the aforementioned principles is ensured are analysed. The content of regulatory, organisational, economic, and financial instruments of state influence on the agricultural sector is revealed. It is concluded that the effectiveness of green modernisation depends on the coherence of administrative actions and the consistency of state policy in agriculture.

***Key words**: public administration, agricultural sector, green modernisation, principles of public governance, mechanisms of state influence, rational use of natural resources, sustainable development.*

Актуальність теми. Проблема організації державного впливу на аграрну сферу не є випадковою або кон'юнктурною. Вона закономірно випливає з розвитку державно-правових відносин та ускладнення суспільного життя. Сільське господарство як складова народногосподарського комплексу виконує не лише виробниче призначення. Воно пов'язане із забезпеченням продовольчої стабільності, підтриманням соціальної рівноваги на селі та збереженням природної основи господарювання. Саме тому аграрна діяльність не може бути залишена поза межами впорядковуючого впливу держави.

Досвід господарювання переконує, що відсутність належної організації з боку публічної влади призводить до негативних наслідків – виснаження земельних ресурсів, порушення екологічної рівноваги, зниження довгострокової продуктивності аграрного виробництва. Звідси випливає необхідність переходу до такого типу розвитку, який забезпечує узгодження економічної доцільності з вимогами охорони довкілля. Цей процес позначається як зелена модернізація аграрного сектору. Однак модернізація як така не відбувається стихійно. Вона потребує чіткої державної організації, правового закріплення та адміністративного забезпечення.

Отже, питання принципів і механізмів публічного адміністрування зеленої модернізації стосується не лише вдосконалення окремих інструментів впливу. Воно зачіпає саму природу державного управління в аграрній сфері, його цілі, межі та засоби. Йдеться про визначення тих засад, на яких має здійснюватися державна діяльність, і тих форм, у яких вона повинна набувати практичного вираження.

Метою статті є з'ясування змісту принципів публічного адміністрування зеленої модернізації аграрного сектору та визначення системи механізмів державного впливу, що забезпечують впорядкування відповідних суспільних відносин і досягнення узгодженості між економічними інтересами суб'єктів господарювання та публічними інтересами охорони природних ресурсів.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Діалектичний підхід дозволив розглянути явища зеленої модернізації у їх взаємозв'язку та розвитку, виявити внутрішні суперечності між економічними та екологічними складовими аграрної діяльності. Системний аналіз дав можливість охарактеризувати механізми публічного адміністрування як упорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів. Формально-юридичний метод використано для дослідження нормативних засад державного впливу, а логічне узагальнення – для формулювання теоретичних висновків щодо вдосконалення управлінської діяльності в досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Проблематика зеленої модернізації аграрного сектору України за своїм змістом виходить далеко за межі суто виробничих або технологічних змін. Йдеться про перебудову способу господарювання на землі та способу державного впливу на цю сферу – впливу, що має забезпечити одночасно продовольчу функцію, ресурсну ощадливість, екологічну безпеку і соціальну стійкість сільських територій. Наприкінці XX століття економічне зростання в багатьох країнах, включно з Україною, забезпечувалося переважно через ресурсоємні

й енерговитратні технології, що спричинило деградацію довкілля й загострення питання меж природного відтворення [1]. У самій логіці "коричневої" індустріальної моделі проглядається суперечність: нагромадження економічного результату відбувається шляхом виснаження природного капіталу, а тому втрачає довгострокову суспільну виправданість [1]. За цих умов концепція зеленої економіки виявляється не "модною формулою", а науково і практично обґрунтованою відповіддю на ресурсні обмеження, кліматичні ризики й об'єктивну необхідність у зміні державної політики розвитку [1].

Зелена модернізація аграрного сектору має бути осмислена як об'єкт публічного адміністрування, тобто як сфера, у якій держава і місцеве самоврядування діють не випадково і не фрагментарно, а відповідно до закону, визначеної компетенції, процедур і відповідальності. У цьому сенсі публічне адміністрування не зводиться до управлінської декларації: воно виявляється у сукупності нормативних приписів, організаційних форм, фінансових і контрольних важелів, через які спрямовується поведінка суб'єктів аграрного виробництва, а також забезпечується узгодження приватного інтересу господарюючих суб'єктів із суспільним інтересом охорони довкілля та продовольчої безпеки. У науковій літературі переконливо показано, що інституційний вимір у цій сфері є ключовим: інституції формують "рамки" для поведінки учасників ринку, визначають порядок доступу до ресурсів, межі допустимого та способи державного впливу [9]. Саме тому зелена модернізація аграрного сектору потребує не тільки технологічного оновлення, а передусім – чіткої державної організації відповідних процесів, їх програмування, стимулювання і контролю.

Першим методологічним кроком є визначення принципів, які мають спрямовувати публічне адміністрування зеленої модернізації. У цьому аспекті важливо відрізняти принципи як керівні засади державної діяльності від конкретних заходів або програм. Узагальнюючи підходи, викладені у дослідженнях щодо зеленої економіки та державного стимулювання її розвитку, можна виділити принципи, що мають універсальне значення: справедливість і рівність у доступі до благ і підтримки; обережність і врахування планетарних меж; участь заінтересованих сторін у підготовці рішень; підзвітність і належне врядування; поєднання економічної, соціальної та екологічної стійкості; ефективність виробництва і споживання; міжпоколінний зв'язок як обов'язок інвестування в майбутнє [1]. Для аграрної сфери ці принципи повинні мати прикладне наповнення: справедливість – це не абстракція, а вимога рівнодоступності інструментів державної підтримки для різних категорій виробників; обережність – це обмеження екологічно шкідливих практик; підзвітність – це системний контроль і прозора звітність щодо впливу на землю, воду, біорізноманіття.

Разом із загальними засадами сучасні роботи з гармонізації політик України та ЄС пропонують уточнений перелік принципів, який безпосередньо орієнтує адміністративно-правовий механізм у напрямі "зеленого курсу". Зокрема, виокремлюються принцип декаплінгу (розрив залежності між економічним зростанням і зростанням екологічного навантаження), зменшення вуглецевого сліду, використання найкращих доступних технологій і практик, перехід до циркулярної економіки, декарбонізація і доступна енергія, а також нульове забруднення довкілля [11]. Ці принципи важливі тим, що вони "передають" загальну ідею сталості у формі вимог, придатних для нормотворення, планування, інспектування та оцінювання. У такому вигляді принципи стають реальними правовими орієнтирами, що можуть бути покладені в основу державних програм, стандартів, дозвільних процедур, критеріїв державної підтримки.

Другим кроком є характеристика механізмів публічного адміністрування зеленої модернізації. У літературі з державного стимулювання "зеленої" економіки підкреслено, що регулюючий вплив держави здійснюється через окремі механізми – правові, організаційно-економічні, фінансові, інформаційні тощо [4]. При цьому "механізм" не слід розуміти як одиничний інструмент; він є системою, яка включає уповноважені інститути та набір форм, методів, засобів і важелів впливу, що застосовуються цими інститутами [4]. Такий підхід придатний і для аграрної сфери, бо дозволяє уникнути хаотичного переліку заходів і побачити внутрішню логіку державної дії: хто діє, на що діє, якими способами і з якою метою.

Нормативно-правовий механізм у сфері зеленої модернізації аграрного сектору є базисним. Саме він формує правила гри, встановлює вимоги до екологізації виробництва, споживання та послуг, визначає компетенцію органів публічної адміністрації та запроваджує юридично значимі стандарти [4]. Його сутність полягає у створенні таких правових умов, за яких екологічно відповідальна поведінка стає або обов'язком, або економічно доцільним вибором. Для аграрного сектору це означає: нормативне закріплення вимог до охорони ґрунтів, регулювання застосування агрохімікатів, правила поводження з відходами виробництва, вимоги до якості та безпечності

продукції, а також узгодження національних стандартів із міжнародними, особливо у зв'язку з євроінтеграційним курсом [9; 10; 11]. Саме через нормативно-правовий механізм держава забезпечує те, що у правовій науці традиційно визначається як упорядкованість і загальнообов'язковість управлінського впливу.

Організаційно-економічний механізм у цій сфері виступає як поєднання управлінських функцій із економічними, правовими, адміністративними та соціальними заходами, спрямованими на формування умов, у яких "озеленення" стає складовою економічного зростання [4]. Він ґрунтується на взаємодії ринкового механізму та державного регулювання і впливає на суб'єктів господарювання через систему економічних важелів – від екологічних платежів і штрафів до субсидій, дотацій, грантів, податкових пільг і кредитних програм [4]. У аграрному секторі України організаційно-економічний механізм особливо важливий з огляду на історичну домінанту екстенсивного землекористування та високу частку ґрунтовиснажуючих культур у структурі посівів, що посилює деградаційні процеси [13]. За цих умов держава повинна не лише карати за порушення, але й створювати систему заохочення для тих виробників, які впроваджують ґрунтозберігаючі технології та науково обґрунтовані сівозміни [13]. Тут організаційно-економічний механізм набуває характеру "переналаштування" аграрної економіки: від короткострокового прибутку до довгострокової стійкості.

Фінансовий механізм є конкретизацією організаційно-економічного впливу. У теорії публічного управління трансформацією аграрного сектору підкреслюється значення субсидій, дотацій, пільгового кредитування, інвестиційних програм і грантів як інструментів модернізації, підтримки інновацій та підвищення екологічної відповідальності виробництва [9]. Додатково, у роботах про механізми стимулювання зеленої економіки наголошено на бюджетно-податкових важелях: держава може надавати переваги тим суб'єктам, які інвестують у екологобезпечні технології та реалізують "зелені" проєкти [4]. Для аграрного сектору в умовах воєнного стану ця проблематика стає ще гострішою: масштаби втрат виробничого потенціалу, руйнування логістики, мінування земель, матеріально-технічні збитки та падіння продажів ставлять питання не тільки про розвиток, а про збереження й відновлення виробництва [3]. Отже, фінансовий механізм зеленої модернізації має бути двоєдиним: з одного боку – антикризова підтримка, з іншого – спрямоване інвестування у стійкі технології та практики, що знижують екологічні ризики й підвищують ресурсну ефективність.

Інформаційно-комунікативний механізм у зеленої модернізації часто недооцінюється, однак його роль принципова. У наукових працях зазначається, що цей механізм містить потенціал взаємодії влади, бізнесу та громади, здатний не лише розв'язувати конкретні екологічні проблеми, а й змінювати суспільну свідомість у бік ощадливого ставлення до довкілля [4]. Для аграрної сфери інформаційна складова проявляється у забезпеченні доступу до програм підтримки, консультуванні щодо стандартів органічного виробництва, навчанні екологічно дружнім практикам, а також у формуванні ринкового попиту на екологічно чисту продукцію через екомаркування, сертифікацію та прозорі ланцюги постачання. Слід додати, що інноваційні моделі управління, включаючи цифровізацію, автоматизацію, використання даних для оптимізації ресурсів, у принципі не можуть бути реалізовані без інституційної й інформаційної підтримки держави [9]. У такому аспекті інформаційно-комунікативний механізм виконує подвійну функцію: забезпечує керованість процесів і водночас формує соціальну підтримку екологізації.

Окремого розгляду потребує інституційний механізм, оскільки зелена модернізація аграрного сектору є сферою багаторівневого управління. Інституційна теорія вказує, що державні органи, правила, норми та традиції формують "каркас" регулювання відносин між державою, виробниками та споживачами [9]. У сучасних умовах відсутність системності, неповнота і запізнення управлінських рішень різко знижують ефективність державного регулювання аграрної сфери [3]. Отже, інституційний механізм включає узгодження компетенцій між центральними органами та місцевим самоврядуванням, забезпечення єдності економічного простору, наявність спеціалізованих органів контролю та підтримки, а також розвиток партнерств між державою і приватним сектором, зокрема у формах державно-приватного партнерства для відбудови й оновлення матеріально-технічної бази, розвитку інфраструктури та впровадження "зелених" технологій [9; 13].

У цій площині євроінтеграційний чинник набуває значення не лише політичного гасла, а й правової й адміністративної вимоги. Ратифікована Угода про асоціацію між Україною та ЄС визначила напрям поступового наближення політик, а в секторі державного управління – орієнтацію на регуляторне зближення з ЄС [10; 11]. У роботах щодо гармонізації політик підкреслено, що виконання зобов'язань має часові межі, а загальний результат секторальної інтеграції

пов'язується з доступом до ринку ЄС без додаткових бар'єрів [11]. Відтак механізми публічного адміністрування зеленої модернізації не можуть ігнорувати європейські рамкові документи, зокрема Європейську Зелену угоду та стратегію "Від ферми до виделки", оскільки саме вони задають орієнтири екологізації, ресурсної ефективності й трансформації продовольчих систем [14; 15]. Для України як держави, що інтегрується у спільний європейський простір, це означає: національні механізми регулювання мають бути сумісними з європейськими цільовими підходами, стандартами та принципами сталості.

Разом з тим, внутрішні обставини України – особливо воєнні та післявоєнні – формують особливий контекст зеленої модернізації. Дослідження про публічне адміністрування аграрного сектору в умовах воєнного стану фіксують масштабні втрати ресурсного потенціалу, руйнування техніки, дефіцит робочої сили, мінування полів, знищення тварин і значні фінансові збитки [3]. За цих умов публічне адміністрування мусить, по-перше, зберегти виробництво як основу продовольчої безпеки, а по-друге, закласти організаційні й правові передумови для переходу до стійкіших моделей господарювання – зокрема через підтримку інновацій, відновлення інфраструктури, підвищення якості та безпечності продукції відповідно до європейських стандартів, а також через адресну підтримку фермерських господарств [3]. У цьому проявляється суттєва риса сучасного публічного адміністрування: воно має забезпечувати не тільки розвиток, а й стабілізацію та відновлення.

Висновки. На підставі проведеного аналізу сформульовано такі висновки.

Принципи публічного адміністрування зеленої модернізації аграрного сектору України слід розуміти як систему керівних засад, що забезпечують правову та організаційну узгодженість діяльності публічної адміністрації й спрямовують державний вплив на досягнення екологічно та соціально виправданого економічного результату. З урахуванням сучасних підходів ці принципи доцільно розглядати як двокомпонентну конструкцію: загальні (справедливість, обережність, підзвітність, стійкість, міжпоколінна відповідальність) [1] та спеціальні євроорієнтовані (декаплінг, зменшення вуглецевого сліду, НДТМ/BAT, циркулярність, декарбонізація, нульове забруднення) [11].

Механізми публічного адміністрування у цій сфері доцільно систематизувати як взаємопов'язану сукупність нормативно-правових, організаційно-економічних, фінансових, інформаційно-комунікативних та інституційних механізмів. Кожен із них має власні інструменти, однак результативність забезпечується лише за умови їх узгодженого застосування [4; 9].

Критерієм оцінювання ефективності публічного адміністрування має бути не формальна наявність програм, актів чи декларацій, а фактичні зміни у поведінці суб'єктів аграрного виробництва та у стані ресурсної бази: зниження екологічного навантаження, підвищення ресурсної ефективності, відновлення родючості ґрунтів, розвиток органічного виробництва, а також досягнення відповідності стандартам якості й безпечності продукції, необхідним для доступу на ринок ЄС [3; 9; 11; 15]. Такий підхід переводить проблематику із площини декларацій у площину правового та управлінського результату.

Отже, зелена модернізація аграрного сектору не може бути забезпечена поодинокими проєктами; вона потребує цілісної системи публічного адміністрування, в межах якої право встановлює вимоги та стандарти, організація забезпечує координацію, фінансові інструменти формують стимули й можливості, інформаційні – обізнаність і контрольованість, а інституційні – відповідальність і сталість управлінських рішень. За умов воєнних руйнувань і післявоєнних завдань така система має поєднувати модернізаційні та відновлювальні функції, орієнтуючись на європейський "зелений" порядок денний як нормативно-політичний орієнтир.

Список використаних джерел:

1. Боровик Ю. Т., Єлагін Ю. В., Полякова О. М. «Зелена економіка»: сутність, принципи, перспективи для України. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2020. № 69. DOI: https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i69.200551.

2. Клиновий Д. В., Мельник О. В. Інноваційні засади перспективної модернізації системи управління природними ресурсами України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. № 20. С. 28–32. URL: https://ir.dpu.edu.ua/handle/123456789/3757

3. Коновальчук І. С., Ковальов В. Г. Особливості державного регулювання та підтримки аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. № 5. С. 27–33. DOI: https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.5.3.

4. Мороз В. В., Дима В. В. Механізми державного стимулювання розвитку «зеленої» економіки в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. № 8. С. 1–6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/32.pdf

5. Петруха Н. Сутність та зміст зеленої трансформації сільськогосподарських підприємств. *Economic Analysis*. 2025. Т. 35. № 2. С. 566–582. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2025.02.566.

6. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text

7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

8. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 1. Ст. 17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text

9. Солошенко Р. М. Концептуалізація механізмів публічного управління трансформацією аграрного сектору. *Публічне управління та державне управління*. 2021. № 4. С. 170–176. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2021.4.24.

10. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом : ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

11. Харченко Т. О. Концептуальні засади «зеленої» економіки в механізмах державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору: гармонізація політик України та ЄС. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Т. 34. № 5. С. 82–88. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.5/14.

12. Харченко Т. О. Публічне управління сталим розвитком аграрного сектору України : дис. … д-ра наук з держ. упр. Харків, 2021. URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/Disertaciya_Harchenko_TO.pdf

13. Хахула Б. В. «Зелена економіка» – основа інноваційного розвитку аграрного сектору України. *Продовольчі ресурси*. 2023. Т. 11. № 20. С. 256–264. DOI: https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-25.

14. European Commission. The European Green Deal : Communication from the Commission. Brussels, 11.12.2019. COM(2019) 640 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640

15. European Commission. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system : Communication from the Commission. Brussels, 20.05.2020. COM(2020) 381 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.95:339.543(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.21

СТУС Д.В.

РЕФОРМУВАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

REFORM OF CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE: CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

У статті досліджено сучасний стан реформування митних органів України та визначено основні перспективи їх подальшого розвитку в умовах європейської інтеграції, цифрової трансформації та інституційного оновлення публічного адміністрування. Обґрунтовано, що реформування митних органів України вийшло за межі фрагментарних організаційних змін і набуло ознак цілісної державної політики, інтегрованої до стратегічних орієнтирів розвитку системи державних доходів. Встановлено, що сучасний етап митної реформи характеризується поєднанням трьох взаємопов'язаних складових: нормативно-правового оновлення, цифрової модернізації митних процедур та кадрово-інституційного перезавантаження митної служби. Проаналізовано значення Національної стратегії доходів до 2030 року та Плану реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки як стратегічної основи відповідних перетворень. З'ясовано, що оновлення митного законодавства здійснюється у напрямі зближення з правом Європейського Союзу, зокрема шляхом імплементації окремих положень Митного кодексу Європейського Союзу, розширення процедурних гарантій у діяльності митних органів та впровадження нових підходів до авторизації і моніторингу відповідності підприємств. Доведено, що цифровізація митної сфери вже має не декларативний, а предметний характер, оскільки орієнтована на запровадження сумісних із європейськими інформаційних систем, розвиток спільного транзиту, автоматизованого управління ризиками та електронної міжвідомчої взаємодії. Окрему увагу приділено кадрово-інституційному виміру реформи, що охоплює атестацію посадових осіб митних органів, запровадження компетентнісного підходу, відкриті конкурсні процедури та інструменти забезпечення доброчесності. Наголошено, що перспективи розвитку митних органів України пов'язані з подальшим нормативним наближенням до європейських стандартів, завершенням цифрової трансформації, зміцненням інституційної спроможності митної служби та утвердженням правово врівноваженої моделі її функціонування.

Ключові слова: *митні органи; реформування митних органів; адміністративно-правове забезпечення; митна справа; цифровізація митних процедур; європейська інтеграція; інституційна спроможність.*

This article examines the current state of reform of the customs authorities of Ukraine and identifies the principal prospects for their further development in the context of European integration, digital transformation, and the institutional renewal of public administration. It is substantiated that the reform of the customs authorities of Ukraine has moved beyond fragmented organisational changes and has acquired the features of a coherent state policy integrated into the strategic framework for the development of the system of public revenues. It is established that the present stage of customs reform is characterised by the combination of three interrelated components: regulatory and legal renewal, digital modernisation of customs procedures, and the personnel and institutional

© СТУС Д.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0009-4897-5687

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

restructuring of the customs service. The article analyses the significance of the National Revenue Strategy until 2030 and the Reform Plan of the State Customs Service of Ukraine for 2024–2030 as the strategic foundation of the relevant transformations. It is demonstrated that the development of customs legislation is carried out in the direction of approximation to European Union law, in particular through the implementation of selected provisions of the Union Customs Code, the expansion of procedural safeguards in the activities of customs authorities, and the introduction of new approaches to the authorisation and compliance monitoring of economic operators. It is further established that the digitalisation of the customs sphere has acquired a substantive, rather than merely declarative, character, as it is aimed at the introduction of information systems compatible with those of the European Union, the development of the common transit procedure, automated risk management, and electronic inter-agency interaction. Particular attention is devoted to the personnel and institutional dimension of the reform, which encompasses the attestation of customs officials, the introduction of a competency-based approach, open competitive recruitment procedures, and mechanisms for ensuring integrity. It is emphasised that the prospects for the development of the customs authorities of Ukraine are associated with further regulatory approximation to European standards, the completion of digital transformation, the strengthening of the institutional capacity of the customs service, and the establishment of a legally balanced model of its functioning.

Key words*: customs authorities; reform of customs authorities; administrative and legal support; customs affairs; digitalisation of customs procedures; European integration; institutional capacity.*

Актуальність теми. У сучасний період державотворення питання реформування митних органів України набуває не лише прикладного, а й концептуального значення. Це зумовлено тим, що митні органи посідають особливе місце у механізмі публічного адміністрування, оскільки поєднують у своїй діяльності фіскальну, контрольну, сервісну, безпекову та міжнародно-координаційну функції. За умов воєнного стану, переорієнтації зовнішньоторговельних потоків, поглиблення інтеграції України до правового та інституційного простору Європейського Союзу митна система вже не може розвиватися шляхом окремих, епізодичних змін. Її реформування набуває ознак цілісної державної політики, інтегрованої до загальної стратегічної рамки доходів держави до 2030 року [11].

Не менш істотною є та обставина, що сучасна митна реформа в Україні збігається з масштабними змінами у світовій та європейській митній практиці. У наукових та аналітичних джерелах наголошується, що модернізація митних адміністрацій обумовлюється не лише політико-правовими зобов'язаннями держав, а й об'єктивними чинниками: зростанням міжнародної торгівлі, ускладненням ланцюгів постачання, технологічними перетвореннями, зміною бізнес-моделей і необхідністю поєднати контроль із легітимними потребами добросовісного товарообігу [3]. За таких умов реформування митних органів України слід розглядати як складне й багаторівневе явище, що охоплює стратегічне планування, оновлення законодавства, цифрову трансформацію, кадрове перезавантаження та утвердження інструментів доброчесності.

Аналіз сучасних досліджень. Проблематика реформування митних органів України в сучасний період уже стала предметом наукового осмислення. Окремі аспекти цієї теми висвітлено у працях, присвячених актуальності реформування діяльності митних органів, імплементації митної реформи ЄС в Україні, модернізації діяльності Державної митної служби України в контексті європейської інтеграції, а також сучасному стану та перспективам подальшого реформування митних органів як суб'єктів адміністрування митних платежів. Водночас наявні дослідження, попри їхню безсумнівну наукову цінність, здебільшого зосереджені або на окремих елементах правового регулювання, або на вузьких функціональних аспектах митного адміністрування, тоді як сучасний етап митної реформи вимагає цілісного осмислення її стратегічних, нормативних, організаційних та технологічних вимірів [2; 5; 6; 12].

Метою статті є з'ясування сучасного стану реформування митних органів України та визначення основних перспектив його подальшого розвитку в умовах європейської інтеграції, цифрової трансформації та інституційного оновлення митної служби.

Основний виклад матеріалу. Насамперед слід відзначити, що сучасний етап реформування митних органів України характеризується наявністю виразної стратегічної основи. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р схвалено Національну

стратегію доходів до 2030 року, а також визначено обов'язок міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської міської державної адміністрації щороку до 1 квітня подавати Міністерству фінансів України інформацію про стан виконання цієї Стратегії [11]. Уже сама така нормативна конструкція засвідчує, що митна реформа виведена за межі суто відомчого питання й поставлена у площину загальнодержавного стратегічного управління. У цьому сенсі реформування митних органів є не ізольованим інституційним процесом, а складовою загальної трансформації системи державних доходів, фіскального адміністрування та публічного управління.

Із цією стратегічною рамкою безпосередньо кореспондує офіційно оприлюднений План реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки, розміщений на вебсайті Держмитслужби у розділі «Плани та звіти роботи» [8]. Значення цього документа полягає не лише в самому факті його існування. Він засвідчує, що митна реформа в Україні набуває рис інституційно оформленого процесу з визначеними часовими межами, управлінською логікою та внутрішньою послідовністю. Саме тому сучасний стан реформування митних органів доцільно характеризувати не як сукупність дискретних нормативних новел, а як упорядкований комплекс перетворень, покликаних забезпечити системну модернізацію митної служби.

Своєю чергою, у сучасній науковій літературі митна реформа України закономірно співвідноситься з європейським вектором розвитку. Так, у дослідженні Д. Іванової та В. Тищенко наголошено, що реформування митних органів та їх адаптація до вимог Європейського Союзу є одним із найважливіших завдань сучасного етапу розвитку держави [5]. Це положення не можна розглядати як суто декларативне. Воно відображає об'єктивну логіку трансформації української митної системи: наближення до стандартів ЄС нині означає не тільки зміну окремих процедур, а й перегляд засад побудови митного адміністрування, способів прийняття рішень, моделі взаємодії з бізнесом, правового статусу посадових осіб митних органів та архітектури інформаційних систем.

Відтак нормативно-правовий вимір митної реформи набуває першочергового значення. Основу такого виміру становить Митний кодекс України, який у чинній редакції вже містить низку інструментів, характерних для сучасної європейської митної моделі [7]. Зокрема, принципово важливою є поява у структурі Кодексу статті 19-10 «Особливості застосування права бути почутим» [7]. Наявність такого інституту свідчить про поступове утвердження в українському митному праві процесуальних гарантій, пов'язаних із належною адміністративною процедурою. Йдеться про відхід від суто владно-наказової моделі митного адміністрування в бік процедурно врівноваженого підходу, в якому особа отримує можливість бути залученою до процесу прийняття рішення, що стосується її прав та обов'язків.

Не менш показовими є й інші новели Митного кодексу України, пов'язані з авторизаціями, оцінкою відповідності підприємства, передачею прав та обов'язків за авторизацією [7]. У сукупності вони свідчать про істотне зміщення акценту в діяльності митних органів: від моделі, зосередженої переважно на фіскальному та репресивному контролі, до моделі, заснованої на довірі, правовому визнанні належної поведінки суб'єкта та диференційованому адмініструванні митних процедур. Це означає, що реформування митних органів України має не лише організаційний, а й глибокий функціонально-правовий зміст.

Важливим нормативним маркером сучасного етапу реформування є Закон України від 22 серпня 2024 р. № 3926-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» [9]. Уже сама назва цього Закону безпосередньо фіксує його євроінтеграційне спрямування. За своїм змістом та юридичним значенням цей акт має розглядатися як доказ переходу від загальних політичних орієнтирів до конкретного законодавчого наближення до права ЄС. Отже, сучасна митна реформа в Україні вже розгортається у площині імплементації правових конструкцій Митного кодексу Європейського Союзу, а не лише в площині загальних намірів щодо гармонізації.

Наукове осмислення цієї тенденції знайшло відображення у статті T. Karavayev і H. Kaluha, присвяченій митній реформі ЄС та її імплементації в Україні [6]. Автори слушно зазначають, що сучасна реформа Європейського Союзу є найбільш амбітною та комплексною і ґрунтується на трьох головних опорах: новому партнерстві з бізнесом, розумнішому підході до митного контролю та сучаснішому підході до електронної комерції [6]. Окрім того, у праці наголошується на створенні нового EU Customs Authority та функціонуванні EU Customs Data Hub [6]. Для теми нашого дослідження особливо важливим є те, що автори пов'язують європейську митну реформу з необхідністю реалізації e-Customs та запровадження системної цифрової інфраструктури.

У цьому ж контексті надзвичайно вагомим є факт, наведений указаними авторами: для реалізації e-Customs у Європейському Союзі впроваджено MASP-C, що передбачає розроблення понад сорока митних ІТ-систем, тоді як в Україні відповідно до Національної стратегії доходів до 2030 року та довгострокового плану цифровізації ДМСУ передбачається розроблення і впровадження сімнадцяти митних ІТ-систем, сумісних із європейськими [6]. Ця обставина має принципове значення для оцінки сучасного стану митної реформи, оскільки показує: цифрова трансформація української митниці вже не є внутрішньою технічною модернізацією, а мислиться як складова побудови операційно сумісного з ЄС митного простору.

Саме тому цифровізацію слід розглядати як один із головних практичних вимірів реформування митних органів України. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Державної митної служби України прямо визначає, що його розроблено на основі MASP-C – Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС [4]. Уже цей факт засвідчує структурну орієнтацію цифрових перетворень у митній сфері на європейську модель. Особливої уваги заслуговує те, що в документі наведено не загальні програмні побажання, а конкретні проєкти цифрового розвитку: АСМО «Центр», CDS-UA, «Єдине вікно для міжнародної торгівлі», GMS-UA, NCTS Фаза 5 і Фаза 6, ICS2, AES, UCC BTI, EORI2, AEO, COPIS, а також модернізацію системи управління ризиками (CRMF) [4]. Така деталізація свідчить про предметність і проєктний характер реформи.

Додатково практичний характер цифрової трансформації підтверджується дослідженням V. Prokopenko, O. Melnyk, H. Doroshenko, M. Chuzhdanova, у якому наголошено на особливій увазі, що приділяється в Україні впровадженню NCTS [12]. За висновком авторів, ця система забезпечує обмін електронними повідомленнями не лише між трейдерами та митними органами, а й між митними органами країн – учасниць Конвенції про процедуру спільного транзиту [12]. Тим самим ідеться не просто про автоматизацію внутрішньої роботи митниці, а про включення України до спільного транзитного та інформаційного простору.

Емпіричним підтвердженням реальності цього курсу є також офіційні дані Держмитслужби, на які вже спиралася наукова та аналітична література: за 2023 рік у межах «митного безвізу» було оформлено 41 тис. транзитних декларацій та надано 182 авторизації на застосування транзитних спрощень [8]. Наведені показники не слід абсолютизувати, однак вони мають важливе значення як кількісний індикатор того, що реформування митних процедур набуває вимірюваного практичного результату. Вони також переконливо свідчать про зміщення митної системи України до моделі, де поєднуються правове спрощення, інформаційна інтеграція та контроль, побудований на сучасних цифрових інструментах.

Поряд із нормативним і цифровим вимірами сучасна митна реформа охоплює глибокі кадрово-інституційні зміни. Це особливо виразно відображено у Законі України від 17 вересня 2024 р. № 3977-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» [10]. Значення цього Закону полягає в тому, що він безпосередньо спрямований на переосмислення самої моделі служби в митних органах. У його положеннях передбачено проведення перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя посадових осіб митних органів, причому така перевірка прямо визначається як засіб забезпечення доброчесності посадових осіб і дотримання вимог антикорупційного законодавства [10].

Не менш важливим є те, що вказаний Закон вводить елементи нової професійної моделі служби в митних органах. Зокрема, Кабінет Міністрів України має затвердити каталог типових посад посадових осіб митних органів, яким визначаються переліки груп митних компетенцій і алгоритм формування таких груп [10]. Цей припис не є технічним. Його слід оцінювати як прояв переходу від традиційної посадової побудови служби до компетентнісно зорієнтованої моделі кадрової організації митниці. Тим самим реформа набуває ознак не лише адміністративного оновлення, а й якісного професійного переустрою.

Кадрове перезавантаження дістає подальший розвиток у положенні Закону про те, що після завершення атестації вакантні посади в митних органах заповнюються шляхом відкритих конкурсів у порядку, передбаченому законодавством про державну службу, з урахуванням спеціальних норм Митного кодексу України [10]. Отже, законодавець пов'язує реформування митної служби із механізмами прозорого добору, публічної конкуренції та оновлення кадрового складу. Крім того, закон передбачає можливість проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, порядок якого має визначатися Кабінетом Міністрів України [10]. Сам по собі цей факт свідчить про посилення інструментів внутрішнього контролю та доброчесності у системі митних органів.

У цьому контексті особливого значення набуває й Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023–2025 роки, яка оприлюднена на офіційному вебсайті ДМСУ разом із додатками та звітом про виконання [1]. Сам факт такої нормативно-організаційної деталізації є показовим. Він засвідчує, що антикорупційний компонент уже не перебуває на периферії митної реформи, а вбудований до її інституційної структури. З огляду на характер діяльності митних органів це має особливе значення, оскільки довіра до митної системи прямо залежить не тільки від швидкості й цифрової зручності процедур, а й від рівня правової дисципліни, доброчесності та контрольованості поведінки посадових осіб.

Наукове підтвердження значущості цього напряму міститься у статті N. Atamanchuk, де зазначено, що система митних органів включає центральний орган виконавчої влади, митниці та митні пости, а також аналізується Закон № 3977-IX як такий, що спрямований на удосконалення правових засад служби в митних органах [2]. Водночас автор наголошує, що митні органи залишаються ключовими суб'єктами адміністрування митних платежів, а митні платежі є важливим джерелом наповнення державного бюджету. При цьому наведено конкретний факт: у листопаді 2024 року до державного бюджету України надійшло 51,3 млрд грн митних платежів, що на 12,1 млрд грн більше, ніж за аналогічний період попереднього року [2]. Ці дані дозволяють зробити принциповий висновок: реформування митних органів не може зводитися лише до сервісної чи технологічної модернізації, оскільки від ефективності митної системи безпосередньо залежать фіскальна стійкість держави та її спроможність виконувати публічні функції.

Разом із тим сучасний етап реформування митних органів не позбавлений істотних труднощів. У праці Prokopenko та співавторів названо низку конкретних викликів, які постали перед українською митницею в умовах повномасштабного вторгнення рф [12]. Йдеться, зокрема, про необхідність забезпечення швидкого пропуску гуманітарної допомоги за одночасного збереження належного рівня контролю; про переорієнтацію торговельних потоків на наземні шляхи сполучення з Європейським Союзом через блокаду чорноморських портів; про потребу адаптації до нових умов міжнародної торгівлі [12]. Ці обставини мають не тимчасовий, а структурний вплив на реформування митних органів, оскільки вимагають одночасно посилювати пропускну спроможність, інтегрованість у європейські транспортно-митні процеси, швидкість процедур і контрольні механізми.

У свою чергу, у роботі Д. Іванової та В. Тищенко увагу зосереджено на актуальних проблемах сучасної української митниці та напрямах її подальшого реформування [5]. У контексті нашої теми значущим є саме те, що автори розглядають реформу не як завершений процес, а як таку, що потребує подальшого вдосконалення моделі управління, наближення до європейського досвіду та перегляду інструментів взаємодії держави, бізнесу й митної адміністрації [5]. Це дозволяє стверджувати, що сучасний стан митної реформи є перехідним: він характеризується наявністю вже закладених правових і організаційних механізмів, але водночас потребує послідовного доведення цих механізмів до повноцінного інституційного результату.

За таких умов перспективи розвитку митних органів України мають визначатися не абстрактно, а з урахуванням уже закладених у джерелах конкретних напрямів. По-перше, це подальша цифровізація та нарощування сумісності з європейськими митними IT-системами [4; 6]. По-друге, це інституціоналізація сучасних механізмів спільного транзиту, авторизації та управління ризиками [4; 12]. По-третє, це кадрове перезавантаження митної служби на основі компетентнісного підходу, атестації, відкритих конкурсів і посилення інструментів доброчесності [1; 10]. У цьому сенсі перспективи розвитку митних органів України полягають не у простому продовженні окремих реформаторських кроків, а у формуванні нової моделі митної адміністрації – правово врівноваженої, технологічно забезпеченої, кадрово оновленої та інституційно сумісної з митною системою Європейського Союзу.

У міжнародному вимірі такий підхід цілком відповідає загальним закономірностям модернізації митних адміністрацій. У виданні IMF *Customs Matters: Strengthening Customs Administration in a Changing World* наголошується, що дорожні карти модернізації митниці мають ґрунтуватися на оцінці поточного стану системи та бути орієнтованими на її розвиток, посилення або перезапуск [3]. Для України це має особливе значення. Справжня результативність митної реформи визначатиметься не кількістю прийнятих документів, а тим, наскільки послідовно вони будуть втілені у повсякденній роботі митних органів, у зміні адміністративної культури, у підвищенні довіри до митниці та в реальному полегшенні правомірної зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки. Реформування митних органів України на сучасному етапі є не окремою відомчою кампанією, а глибинним процесом перебудови одного з ключових елементів механізму

держави. Його визначальною рисою постає органічне поєднання стратегічного задуму, законодавчого оновлення, цифрової трансформації та кадрово-інституційного переустрою. У цьому виявляється відхід від колишнього уявлення про митницю як про переважно фіскально-контрольний інструмент і поступове становлення її як правово врівноваженої, технологічно оснащеної та функціонально інтегрованої до європейського простору адміністрації. Разом із тим сучасний стан реформи не дає підстав для спрощеного оптимізму: нормативні новели, цифрові платформи й конкурсно-атестаційні механізми набувають справжньої цінності лише тоді, коли вони перетворюються на стійкі управлінські практики, очищені від декларативності й випадковості. Саме тому перспектива розвитку митних органів України полягає не просто в подальшому запозиченні європейських зразків, а в утвердженні власної зрілої інституційної моделі митної служби, здатної поєднати законність, професіоналізм, доброчесність, ефективність і належну публічну відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023–2025 роки. Державна митна служба України : офіц. вебсайт. URL: https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa .

2. Atamanchuk N. I. Customs authorities as subjects of customs payments administration: current state and prospects for further reform. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. № 1. С. 384–389. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.62.

3. Augusto Azael Pérez Azcárraga, Matsudaira T., Montagnat-Rentier G., Nagy J. Customs Matters: Strengthening Customs Administration in a Changing World. Washington : International Monetary Fund, 2022. URL: https://doi.org/10.5089/9798400200120.071 .

4. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Державної митної служби України. Державна митна служба України : офіц. вебсайт. URL: https://customs.gov.ua/web/content/11896 .

5. Іванова Д., Тищенко В. Актуальність реформування діяльності митних органів України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-40

6. Karavayev T., Kaluha N. Митна реформа ЄС: імплементація в Україні. *Foreign trade: economics, finance, law*. 2024. № 132 (1). С. 4–22. DOI: https://doi.org/10.31617/3.2024(132)01.

7. Митний кодекс України : від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 .

8. План реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки. Державна митна служба України : офіц. вебсайт. URL: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti .

9. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу : Закон України від 22.08.2024 № 3926-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3926-20.

10. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів : Закон України від 17.09.2024 № 3977-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20

11. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80

12. Prokopenko V., Melnyk O., Doroshenko H., Chuzhdanova M. Modernization of the State Customs Service of Ukraine's operations in the context of European integration: challenges and prospects. *Український економічний часопис.* 2024. № 7. С. 85–90. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2024-7-14.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:35.07:34.03(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.22

ФЕЛИК О.В.

СТАДІЇ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ СПРАВИ В ПРОЦЕДУРІ УХВАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА

STAGES OF CONSIDERATION AND RESOLUTION OF A CASE IN THE PROCEDURE FOR ADOPTING AN ADMINISTRATIVE ACT

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз стадії розгляду та вирішення справи в процедурі ухвалення адміністративного акта як ключового етапу адміністративного провадження та інструменту публічного адміністрування. Обґрунтовано, що саме на цій стадії формується зміст сервісного або владного волевиявлення адміністративного органу та визначається юридична доля індивідуально-конкретної справи що стосується фізичних чи юридичних осіб. Показано, що стадія поєднує оцінку фактичних обставин, їх юридичну кваліфікацію та застосування відповідних норм адміністративного права. Наголошено на її ролі як ланки, що забезпечує зв'язок між підготовчими діями та прийняттям остаточного адміністративного рішення. узагальнено доктринальні підходи до розуміння змісту та ознак стадії розгляду та вирішення справи, зокрема її процесуальної самостійності та функціональної визначеності. Проаналізовано законодавчу модель, закріплену в Законі України «Про адміністративну процедуру», яка передбачає диференційовані форми розгляду адміністративних справ. Встановлено, що законодавець орієнтується на принцип пропорційності, розмежовуючи прості, стандартизовані справи та ускладнені провадження. Підкреслено значення спрощених процедур для забезпечення ефективності публічного адміністрування. Окрему увагу приділено фундаментальному праву бути заслуханим як ключовій гарантії на стадії розгляду та вирішення справи. Розкрито умови та межі реалізації цього права з урахуванням вимог ефективності та оперативності адміністративної діяльності. Проаналізовано співвідношення заслуховування, письмового провадження та автоматизованого прийняття адміністративних актів. Показано, що практика органів місцевого самоврядування підтверджує ефективне прикладне значення досліджуваної стадії та її адаптивність до різних типів справ.

Ключові слова: *адміністративна діяльність, адміністративна дія, адміністративне право, адміністративний орган, невідкладне письмове автоматизоване провадження, орган місцевого самоврядування, права та законні інтереси, пропорційність, публічне адміністрування, розгляд із заслуховуванням учасників, стадія, справа, територіальна громада, юридичний факт.*

The article provides a comprehensive scholarly and legal analysis of the stage of consideration and resolution of a case in the procedure for adopting an administrative act as a key phase of administrative proceedings and an instrument of public administration. It substantiates that it is precisely at this stage that the content of the service-oriented or authoritative expression of will of the administrative body is formed and the legal fate of an individually specific case concerning natural or legal persons is determined. It is shown that this stage combines the assessment of factual circumstances, their legal qualification, and the application of the relevant norms of administrative law. Emphasis is placed on its role as a link that ensures continuity between preparatory actions and the adoption of

© ФЕЛИК О.В. – доктор філософії у галузі «Право», докторант кафедри адміністративного права інтелектуальної власності та цивільно-правових дисципліни (Київський університет інтелектуальної власності та права) https://orcid.org/0000-0003-0862-1453

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the final administrative decision. Doctrinal approaches to understanding the content and characteristics of the stage of consideration and resolution of a case are summarized, in particular its procedural autonomy and functional determinacy. The legislative model enshrined in the Law of Ukraine "On Administrative Procedure," which provides for differentiated forms of consideration of administrative cases, is analyzed. It is established that the legislator is guided by the principle of proportionality, distinguishing between simple, standardized cases and more complex proceedings. The importance of simplified procedures for ensuring the effectiveness of public administration is emphasized. Particular attention is paid to the fundamental right to be heard as a key guarantee at the stage of consideration and resolution of a case. The conditions and limits for exercising this right are disclosed with due regard to the requirements of efficiency and promptness of administrative activity. The relationship between hearing, written proceedings, and automated adoption of administrative acts is analyzed. It is demonstrated that the practice of local self-government bodies confirms the effective applied significance of the stage under study and its adaptability to various types of cases

Keywords: *administrative action, administrative activity, administrative body, administrative law, case, hearing with participation of parties, immediate written automated procedure, legal fact, local self-government body, proportionality, public administration, rights and legitimate interests, stage, territorial community.*

Вступ. Стадії розгляду та вирішення справи в процедурі ухвалення адміністративного акта посідають центральне місце в системі адміністративного провадження, оскільки саме на цьому етапі відбувається безпосереднє формування сервісного чи владного волевиявлення адміністративного органу. В умовах становлення сучасної моделі публічного адміністрування зростає значення чіткої процедурної регламентації дій адміністративних органів під час прийняття індивідуальних рішень. Запровадження Закону України «Про адміністративну процедуру» суттєво трансформувало підходи до організації розгляду адміністративних справ, надавши процедурі універсального і системного характеру. Це зумовлює необхідність глибокого наукового осмислення стадії розгляду та вирішення справи як ядра адміністративної процедури.

Подальший розвиток адміністративного права в Україні пов'язаний із пошуком оптимального балансу між ефективністю адміністративної діяльності та належним рівнем процесуальних гарантій для учасників провадження. Стадія розгляду та вирішення справи виступає ключовим інструментом реалізації принципу пропорційності, що виявляється у диференціації простих і ускладнених адміністративних проваджень. Практика органів місцевого самоврядування демонструє різноманітність форм розгляду справ – від невідкладного та письмового провадження до автоматизованого прийняття рішень і заслуховування учасників. За таких умов зростає потреба у доктринальному узагальненні теоретичних підходів і нормативних приписів, що регулюють зазначену стадію. Це дозволяє не лише систематизувати наявні наукові позиції, а й виробити цілісне бачення ролі стадії розгляду та вирішення справи в системі процедури ухвалення адміністративного акта.

Огляд останніх досліджень. Проблематика процедури підготовки адміністративного акта як інструменту публічного адміністрування представлена у працях таких учених: О. Андрійко, В. Бевзенко, І. Бойко, І. Бородін, В. Буга, Т. Букіна, Дж. Вранкен, В. Галунько, А. Ганна, І. Глобенко, Н. Гром, Н. Губерська, А. Гуй, А. Іванищук, Ч. Карпентер, О. Коротун, І. Криворучко, А. Кучук, А. Лебеденко, П. Лютіков, В. Матвійчук, Р. Мазурик, О. Мельник, Н. Павловська, С. Пономарьов, Т. Рекуненко, С. Розсоха, М. Руденко, О. Семененко, Д. Свириденко, О. Скочиляс-Павлів, Т. Тайлер, В. Тимощук, Р. Труба, А. Турчак, Б. Фридман, Н. Хайник, Г. Харшер, М. Шенк, А. Школик, Є. Школьний, В. Юрченко, К. Юсубов, П. Ямполець та ін. У зазначених наукових джерелах розкриваються питання правової природи адміністративного акта, його стадійності, а також процедурних засад підготовки і прийняття владних рішень. Водночас процедура підготовки адміністративного акта як самостійний інструмент публічного адміністрування потребує подальшого системного осмислення та узагальнення з урахуванням сучасного розвитку адміністративно-процедурного законодавства.

Мета статті полягає у з'ясуванні процедури підготовки адміністративного акта як інструменту публічного адміністрування. Для досягнення цієї мети досліджуються теоретичні підходи адміністративно-правової науки та положення чинного законодавства України. Результатом має стати визначення місця і значення процедури підготовки адміністративного акта в системі реалізації сервісних і владних повноважень адміністративних органів.

Виклад основних положень. Н. Л. Губерська пов'язує виділення стадій адміністративної процедури з циклічним характером адміністративно-процедурної діяльності, у межах якої адміністративний орган послідовно здійснює операції для розгляду й вирішення індивідуально-конкретної адміністративної справи. Стадія трактується як відносно відокремлена у часі система взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на досягнення конкретного юридичного результату, що характеризується власним колом суб'єктів і закріплюється у процесуальних документах, насамперед у правових актах. Ключовими чинниками розмежування стадій є наявність специфічного процесуального завдання, визначений склад дій (встановлення або аналіз фактичних обставин і застосування правової норми) та оформлення результатів у юридичних документах. Поряд із цим підкреслюється, що виконання й оскарження можуть бути факультативними залежно від конкретного адміністративного провадження та ступеня його урегульованості [1].

Стадія розгляду та вирішення справи в процедурі підготовки адміністративного акта відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» є ключовою фазою адміністративного провадження, на якій відбувається безпосереднє формування змісту майбутнього владного рішення. На цій стадії адміністративний орган оцінює достатність зібраних матеріалів, перевіряє фактичні обставини та встановлює їх юридичну значущість. Закон передбачає різні форми розгляду справи – невідкладну, письмову, автоматизовану або із заслуховуванням учасників – залежно від характеру справи та можливого впливу рішення на права, свободи чи законні інтереси особи [2]. Логіка стадії розгляду та вирішення справи полягає у пріоритеті простих, позитивних і «стандартизованих» проваджень, насамперед у сфері адміністративних послуг. Більшість таких справ є нескладними, а рішення зазвичай сприятливі для заявника і не зачіпають законних інтересів інших осіб. Тому процедура орієнтована на спрощення та прискорення, а не на ускладнення. Фактично ця стадія працює як «фільтр», що відмежовує прості справи від випадків, де потрібні додаткові гарантії [3].

Стадії розгляду та вирішення адміністративної справи в процедурі ухвалення адміністративного акта, за підходом І. Криворучко, зумовлені необхідністю впорядкування діяльності органів публічного управління та гарантування прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Визначальним чинником є ініціювання адміністративного провадження, яке започатковує процедурну діяльність і формує підстави для подальшого розгляду справи. Наступним чинником виступає попередній розгляд документів, що забезпечує організаційну підготовку справи та перевірку матеріалів, поданих учасниками адміністративної процедури. Ключовим чинником є стадія розгляду адміністративної справи, у межах якої здійснюється дослідження обставин та забезпечується послідовність дій органу публічного адміністрування [4].

Розгляд справи на стадії її вирішення спрямований на досягнення об'єктивності, законності та процесуальної справедливості адміністративного рішення. Адміністративний орган зобов'язаний діяти неупереджено, враховуючи всі надані пояснення, документи та докази, а також дотримуватися встановлених законом строків. У випадках, коли рішення може негативно вплинути на правове становище особи, забезпечується реалізація права бути заслуханим, якщо відсутні законні підстави для його обмеження [2]. Невідкладний розгляд і вирішення застосовуються у справах, де задоволення заяви не потребує додаткових документів, залучення учасників, експертизи чи інших підготовчих дій. «Невідкладно» означає ухвалення рішення того ж дня в межах часу прийому, без відволікання на інші справи. Швидкість допустима лише настільки, наскільки вона не шкодить об'єктивності та правомірності рішення. Якщо негайне вирішення потребує невиправданих витрат часу або створює ризик помилки, обирається інший порядок. Письмове провадження є типовою формою вирішення більшості адміністративних справ, коли справа не може бути вирішена невідкладно і немає потреби заслуховувати учасників. Воно забезпечує максимально простий порядок без порушення прав і законних інтересів та дозволяє ухвалити рішення у розумний строк [3].

Розгляд і вирішення справи в автоматичному режимі здійснюється адміністративним органом повністю або частково за допомогою програмних засобів без втручання людини у випадках та порядку, визначених законом. Адміністративний орган зобов'язаний вживати організаційних і технічних заходів для застосування автоматичного режиму та водночас несе повну відповідальність за адміністративні акти, прийняті таким способом. Поряд із цим у справах, де рішення може негативно вплинути на право, свободу чи законний інтерес особи, учасник провадження має право бути заслуханим до прийняття адміністративного акта. Заслуховування не проводиться у випадках необхідності негайного реагування для запобігання шкоді, вимоги негайного прийняття рішення, ухвалення акта в автоматичному режимі або очевидної безпідставності

прохання заявника [5]. Порушення балансу між ефективністю та гарантіями прав особи особливо загострюється в умовах цифровізації адміністративної діяльності. У зв'язку з цим розвивається теза про те, що автоматичне вирішення справ є закономірним етапом розвитку адміністративної процедури, але не може нівелювати відповідальність публічної адміністрації за прийняте рішення [6].

Завершення стадії розгляду та вирішення справи полягає у прийнятті рішення, зупиненні або закритті адміністративного провадження у випадках, прямо передбачених законом. Прийняття адміністративного акта на цій стадії означає остаточне владне волевиявлення адміністративного органу щодо конкретної справи. Закон детально регламентує підстави для зупинення та закриття провадження, що запобігає свавільному припиненню розгляду справи. У процедурному вимірі саме стадія розгляду та вирішення справи формує юридичну основу для виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків адресата адміністративного акта [2].

Право бути заслуханим є ключовою гарантією у «ускладнених» провадженнях, коли можливе несприятливе рішення для прав, свобод чи законних інтересів особи. Заслуховування забезпечує подання пояснень і заперечень (усно або письмово) та врахування позиції учасника до ухвалення адміністративного акта. Воно не є абсолютним і обмежується міркуваннями ефективності, зокрема коли потрібні негайні заходи, рішення має бути прийняте негайно, акт ухвалюється автоматично або прохання є очевидно безпідставним. Заслуховування слід відрізняти від слухання: перше зазвичай відбувається щодо однієї особи або послідовно, друге – спільно за участі кількох учасників [3].

П. Лютіков, А. Турчак доводять, що правомірність адміністративного акта безпосередньо залежить від додержання встановленої законом процедури його прийняття, адже саме процедура «перетворює» владне рішення на юридично коректний результат у сфері публічного адміністрування. Вчені наголошують, що процедура прийняття адміністративного акта має розумітися як законодавчо визначений порядок ухвалення рішення або юридично значущої адресної дії індивідуального характеру, спрямованої на зовнішній вплив і породження правових наслідків для конкретних осіб. Визначальною є ідея про недоцільність підміни процедури окремою дією, оскільки процедура охоплює сукупність взаємопов'язаних кроків, здатних забезпечити обґрунтованість і передбачуваність владного волевиявлення [7].

Стадія розгляду та вирішення справи в процедурі ухвалення адміністративного акта органами місцевого самоврядування характеризується пріоритетом простих, позитивних і стандартних справ, для яких застосовуються невідкладне вирішення, письмове провадження або автоматичний режим. Такий підхід зумовлений тим, що більшість рішень у сфері місцевого самоврядування не створюють конфлікту інтересів і не потребують складних процесуальних дій. Водночас у разі можливого негативного впливу рішення на права, свободи чи законні інтереси особи виникає потреба у «ускладненні» процедури шляхом заслуховування учасників. [8]. Адміністративна практика діяльності органів місцевого самоврядування наочно ілюструє послідовність стадій розгляду та вирішення справи в процедурі ухвалення адміністративного акта, зокрема на прикладі рішення Виконавчий комітет Броварської міської ради про надання дозволу на розміщення зовнішньої реклами. Аналіз цього адміністративного акта дозволяє простежити класичну модель адміністративної процедури, що охоплює ініціювання справи, підготовку матеріалів, розгляд та прийняття владного рішення. На стадії порушення справи має місце подання уповноваженого структурного підрозділу, яке виступає процесуальною підставою для початку адміністративного провадження. Стадія розгляду справи виявляється у перевірці відповідності заявленого наміру вимогам законодавства, аналізі нормативної бази та оцінці фактичних обставин [9].

Висновки: Стадія розгляду та вирішення справи в процедурі ухвалення адміністративного акта є центральною ланкою адміністративного провадження, оскільки саме на ній формується зміст владного волевиявлення адміністративного органу. Вона поєднує оцінку фактичних обставин, юридичну кваліфікацію ситуації та вибір належної правової норми. Через цю стадію забезпечується зв'язок між підготовчими діями та остаточним прийняттям індивідуального адміністративного акта. Її значення полягає також у концентрації процесуальних гарантій прав учасників справи.

Аналіз доктринальних підходів дозволяє стверджувати, що стадія розгляду та вирішення справи має чітко окреслені ознаки: наявність самостійного процесуального завдання, визначеного кола дій і обов'язкове документальне оформлення результатів. Вона є відносно відокремленою у часі, але водночас функціонально пов'язаною з іншими стадіями адміністративної процедури.

Саме на цій стадії відбувається трансформація зібраних матеріалів у юридично значуще рішення. Доктрина обґрунтовано розглядає її як ключовий етап, що забезпечує легітимність адміністративного акта.

Закон України «Про адміністративну процедуру» закріплює диференційований підхід до розгляду справ, передбачаючи невідкладне, письмове, автоматизоване провадження або розгляд із заслуховуванням учасників. Така модель орієнтована на принцип пропорційності та врахування складності конкретної адміністративної справи. Для простих і сприятливих справ пріоритет надається спрощеним формам розгляду, що сприяє оперативності та ефективності публічного адміністрування. Водночас у випадках можливого несприятливого впливу рішення на права особи процедура доповнюється гарантіями.

Право бути заслуханим виступає ключовою процесуальною гарантією на стадії розгляду та вирішення справи, особливо у «ускладнених» адміністративних провадженнях. Воно забезпечує реальну можливість особи впливати на зміст майбутнього адміністративного акта шляхом подання пояснень і заперечень. Водночас це право не є абсолютним і може бути обмежене з огляду на терміновість, автоматизований режим чи очевидну безпідставність звернення. Таке обмеження має ґрунтуватися виключно на законі та відповідати принципу необхідності.

Практика органів місцевого самоврядування підтверджує універсальність і прикладне значення стадії розгляду та вирішення справи в процедурі ухвалення адміністративного акта. Типові індивідуальні справи демонструють послідовність дій від ініціювання провадження до прийняття рішення та встановлення контролю за його виконанням. Це свідчить про реалізацію класичної моделі адміністративної процедури в реальному публічному адмініструванні. Водночас практика виявляє потребу в розмежуванні простих і складних справ для належного вибору форми розгляду.

Список використаних джерел:

1. Губерська Н. Л. Стадії адміністративних процедур: поняття та види. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 11–15.

2. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Голос України. 2022. № 123. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20

3. Розгляд та вирішення справи. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. Київ, 2023. С. 339-383

4. Криворучко І. Сутність та особливості адміністративної процедури в публічному управлінні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державне управління. 2023. Том 18. № 2. С. 64–70. https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-10/14

5. Тимощук, В. П. Новели Закону України «Про адміністративну процедуру». ПравоJustice .2022. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/media/PJ_%D0%A2%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%83%D0%BA_%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%20%D0%97%D0%90%D0%9F_12.08.2022.pdf

6. Тимощук В., Бойко І., Школик А., Школьний Є. Закон України «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом : посібник для публічних службовців. Київ, 2022. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/30/Посібник_ЗАП_2022.pdf

7. Лютіков П.,Турчак,А. Процедура прийняття адміністративного акту як умова його правомірності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. № 73 (2). С. 62–68. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.41

8. Тимощук, В. П. Основні новели Закону України «Про адміністративну процедуру»: поради для ОМС : окремі питання, що виникають у практиків. 12.12.2023. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2023/12/ЗАП_Тимощук_Асоціація-ОТГ_12.12.2023-1.pdf

9. Рішення виконавчого комітету Броварської міської ради Броварського району Київської області «Про надання дозволу на розміщення зовнішньої реклами». Броварська міська рада. 2024. URL: https://normacts.brovary-rada.gov.ua/files/95602/0

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.23

ЦВЄТКОВ А.М.

ОСНОВНІ ЗАХОДИ ВПЛИВУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЩОДО ПОРУШЕННЯ БАНКАМИ БАНКІВСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА ЇХ ОСКАРЖЕННЯ

MAIN MEASURES OF INFLUENCE OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE REGARDING VIOLATIONS BY BANKS OF BANKING LEGISLATION OF UKRAINE AND COURT PRACTICE OF THEIR APPEALS

Відповідна стаття актуалізує види заходів впливу зі сторони НБУ щодо порушення банками банківського законодавства України та судову практику їх оскарження. Автор проаналізував наукові дослідження щодо заходів впливу, стан правового регулювання та запропоновані авторські пропозиції щодо класифікації видів заходів впливу НБУ, які мають як примусовий, так і не примусовий характер. Також, автором у статті визначено підстави і порядок застосування НБУ заходів впливу, фінансових санкцій до банків, філій іноземних банків та інших осіб. Окремо висвітлені повноваження НБУ відповідно до ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо застосування заходів впливу адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози, до яких належать: письмове застереження; скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами; заборона надання бланкових кредитів; накладення штрафів тощо. Окремо автор приділив увагу та навів відповідну судову практику Верховного суду щодо визнання протиправним та скасування рішення НБУ. Так наведені суттєві висновки для судової практики, наприклад, у тексті постанови Верховного суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 жовтня 2024 року у справі № 913/266/20 зазначено, що статус банку набувається з моменту прийняття НБУ рішення про видачу банківської ліцензії з одночасним внесенням регулятором запису до Державного реєстру банків, тоді як втрата юридичною особою такого статусу відбувається у результаті завершення реорганізації банку або його ліквідації за спеціальною процедурою. В іншому тексті Постанови Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у справі № 640/9004/20 від 28.02.2023 року, наголошено на такому, що НБУ своїми відомчими актами визначив та відокремив ознаки здійснення банком ризикової діяльності та ознаки здійснення банками ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу, а також визначив відмінності щодо порядку застосування та розрахунку суми штрафу у разі вчинення банком порушень вимог законодавства з питань фінансового моніторингу, визначений стороною процесу розмір штрафу не узгоджується з критеріями, визначеними у Положенні

© ЦВЄТКОВ А.М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) https://orcid.org/0000-0002-3239-322X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

про застосування НБУ заходів впливу № 346, що є самостійною та достатньою підставою для скасування оспорюваного у цій справі рішення.

Ключові слова: Національний банк України, заходи впливу, банківське регулювання, банківський нагляд, партнерство держави та бізнесу, господарська відповідальність, ринкові відносини, ЄС.

The relevant article updates the types of measures of influence from the National Bank of Ukraine (hereinafter referred to as the NBU) regarding violations of Ukrainian banking legislation by banks and the judicial practice of appealing them. The author has analyzed scientific research on reflux, the legal regulation system and the author's proposals for the NBU classification of types of reflux, which may be both primus and non-primus. character. The author also defines the grounds and procedure for the application of NBU measures of influence and financial sanctions against banks, branches of foreign banks, and other entities. The powers of the NBU in accordance with Article 73 of the Law of Ukraine "On Banks and Banking Activities" to apply measures of influence adequate to the violation committed or the level of such threat are separately covered, which include: a written reservation; convening a general meeting of participants, the bank council, and the bank board; the conclusion of a written agreement with a bank, according to which the bank or a person specified in the agreement undertakes to pay a certain monetary obligation and/or take measures to eliminate and/or prevent violations in further activities, suspend the payment of dividends or distribute capital in any other form; restricting, suspending, or terminating certain types of bank transactions, including transactions with bank-related entities; prohibiting the provision of blank loans; imposing fines, etc. The author also focuses on and cites the relevant Supreme Court case law on recognizing and overturning NBU decisions as unlawful. Thus, significant conclusions for judicial practice are presented. For example, in the text of the Supreme Court's ruling, as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court dated October 16, 2024, in case No. 913/266/20, it is stated that the status of a bank is acquired from the moment the NBU makes a decision to issue a banking license, with the simultaneous entry of a person into such status occurs as a result of the completion of the bank's reorganization or its liquidation under a special procedure. In another text of the Resolution of the Supreme Court, as part of the Judicial Chamber for the Protection of Social Rights of the Cassation Administrative Court in case No. 640/9004/20 dated February 28, 2023, it was noted that the NBU, through its departmental acts, defined and isolated the signs of a bank's risky activities and also determined differences in the procedure for applying and calculating the amount of the fine in the event of a bank's violation of the requirements of legislation on financial monitoring, the amount of the fine determined by the party to the proceedings is not consistent with the criteria defined in Regulation on the Application of Influential Measures of the NBU No. 346, which is an independent and sufficient basis for the cancellation of the contested decision in this case.

Key words: National Bank of Ukraine, influence measures, banking regulation, banking supervision, state-business partnership, economic responsibility, market relations, EU.

Актуальність теми. На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесах в країні, Україні важливо долучитись до європейських цінностей шляхом системного оновлення такої сфери суспільного життя як економічна, зокрема банківська. Одним із кроків до оновлення цієї сфери є зміцнення владних повноважень НБУ як органу, який здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп у межах та порядку, передбачених законодавством України.

Стан дослідження. Питанню застосуванню видів заходів впливу зі сторони Національним банком України (далі – НБУ) щодо порушення банками банківського законодавства України присвячено праці вітчизняних науковців та практиків, зокрема, таких вітчизняних авторів, як: Ващенко Ю.В., Воронова Л.К., Власова Т.М., Ковалко Н.М., Кротюк В.Л., Латковська Т.А., Музика-Стефанчук О.А., Орлюк О.П., Пасічник В.В., Селіванов О.А., Чернадчук В.Д.

Метою статті є вивчення та аналіз вітчизняного законодавства, юридичних наукових джерел, щоб виявити та узагальнити особливості визначень та розмежувань видів заходів впливу зі сторони НБУ щодо порушення банками банківського законодавства України.

Методологічною основою здійснення статті є діалектичний метод, який обґрунтовує взаємозв'язок та взаємозумовленість усіх соціальних процесів та суспільних явищ. Також використовувались такі наукові методи як: логічний, історико-правовий, порівняльно-правовий, метод системно-структурного і структурно-функціонального аналізу.

Виклад основного матеріалу. В українській фінансовій енциклопедії в загальному вигляді визначено, що заходи впливу за порушення банківського законодавства – це встановлені законодавством заходи, які можуть застосовуватись НБУ до комерційних банків у разі порушення останніми вимог банківського законодавства [1, с. 164].

Проте, вчений з банківського права О.П. Орлюк зазначає: «Наглядові органи використовують неофіційні й офіційні заходи впливу на банки. Основними офіційними заходами є попередження, директиви з усунення недоліків, штрафні санкції, накази про усунення з посади керівників банку, передача банку під контроль наглядового органу, організація злиття або поглинання, позбавлення ліцензії на проведення банківських операцій, і як максимально негативний захід – ліквідація кредитної установи». А в подальшому автор, характеризуючи заходи впливу, застосовує термін «санкції», зокрема: «...згідно із чинним законодавством у випадку порушення суб'єктами банківської діяльності законодавства НБУ має право застосовувати до комерційного банку санкції» [2, с. 227–228]. Санкції – «це передбачені законом або договором заходи впливу, міра юридичної відповідальності за порушення законодавства або договірного зобов'язання, що застосовуються до винної особи і зумовлюють певні несприятливі (негативні) для неї наслідки» [3, с. 801]. Таким чином, заходи впливу, що зумовлюють настання негативних наслідків для винної особи, автором визначаються як санкції.

Треба констатувати, що у Великому енциклопедичному юридичному словнику визначення поняття заходів впливу не подано. Натомість, є визначення терміну «стягнення» як узагальнюючої правової категорії, що характеризує законодавчо встановлені примусові заходи впливу як міру юридичної відповідальності, яка використовується в разі вчинення правопорушення з метою його припинення, покарання винної особи, а також як загальний засіб запобігання новим порушенням. Стягнення також розглядають як загальний захід примусового впливу на правопорушника в певних однорідних правовідносинах, а також як конкретний вид юридичної відповідальності або як окрему фінансово-правову операцію [3, с. 858]. Таким чином, поняття «стягнення» розкривають через поняття примусових заходів впливу: стягнення є сукупністю законодавчо встановлених примусових заходів впливу, кожен з яких, у свою чергу, є стягненням [4, с. 39].

Отже, ми пропонуємо таку класифікацію заходів впливу, які застосовує НБУ до комерційних банків: ті які мають як непримусовий, так і примусовий характер. До непримусових заходів впливу відповідно до ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [5] можна віднести: письмове застереження; скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. В свою чергу, до примусових заходів впливу, які застосовує НБУ можна віднести: накладення штрафів на комерційний банк; тимчасово, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу); відсторонення посадової особи банку від посади; віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних; відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Так, непримусові заходи впливу застосовуються до комерційних банків НБУ при незначному рівні підвищеного ризику та глибини проблем у фінансово-кредитній діяльності комерційного банку і мають добровільний характер вирішення й розуміння наявності проблем з боку комерційного банку [6, с. 249].

До непримусових заходів впливу (запобіжні або попереднього реагування) застосовуються у випадках, коли недоліки в діяльності банку не загрожують інтересам вкладників та кредиторів. Вони можуть бути застосовані за умови відповідального, конструктивного підходу органів управління банку, а в необхідних випадках – і його засновників до усунень порушень [7, с. 198].

Примусові заходи впливу застосовуються до банку у випадках, коли допущені порушення є такими, що застосування тільки непримусових заходів впливу не достатньо та не

дасть очікуваних результатів, а також не забезпечить належного коригування діяльності банку [7, с. 199]. Що стосується застосування НБУ примусових заходів впливу, вони приймаються у разі, якщо діяльність комерційних банків та їх установ характеризується високим рівнем ризику, якщо комерційні банки та їх установи порушують банківське, валютне законодавства, законодавство у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, не виконують нормативні акти НБУ тощо.

Найбільш розробленими, на думку вченої Власової Т.М., в науковому плані є положення про підстави різних видів юридичної відповідальності, але юридичну відповідальність і заходи впливу НБУ споріднює той факт, що вони у своїй основі мають державний примус і викликаються різноманітними протиправними діяннями різноманітних суб'єктів. З огляду на таку спорідненість, у дослідженні підстав застосування заходів впливу НБУ можна використовувати підходи, аналогічні тим, що використовуються при дослідженні підстав юридичної відповідальності, в тому числі і адміністративної, тим більш що частина заходів впливу НБУ (наприклад, накладення штрафів) за своєю правовою природою якраз і є адміністративною відповідальністю [8, с. 159].

Відповідно до зазначеного вище підходу, в науці адміністративного права виділяють фактичні та юридичні (правові) підстави адміністративної відповідальності. Фактичну підставу адміністративної відповідальності складає адміністративне правопорушення (проступок) [9, с. 124]. Юридичні ж підстави адміністративної відповідальності пов'язують з поняттям «склад адміністративного правопорушення (проступку)». Під складом адміністративного правопорушення (проступку) розуміється сукупність встановлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують дію або бездіяльність як адміністративне правопорушення (проступок) [9, с. 124]. Проступок є фактом реальної дійсності. Склад проступку, у свою чергу, це логічна конструкція, правове поняття про нього, що відображає суттєві властивості реальних явищ, тобто певних антисуспільних явищ. Законодавець не створює ознак проступків, а лише відбирає з них суттєві, відмінні і конструює склади. Логічна конструкція закріплюється у праві і стає обов'язковою. Перелік закріплених в ній ознак – необхідна і достатня умова для кваліфікації діяння як адміністративного проступку. Реальне діяння тільки тоді вважається проступком, коли воно містить всі названі законом ознаки, відсутність хоча б одного з них означає відсутність складу в цілому. Взагалі, у правовій науці панує думка про те, що універсальною підставою юридичної відповідальності є саме склад правопорушення. Але досить часто виділяють суб'єктивні підстави юридичної відповідальності (зокрема вину) і правосуб'єктні підстави (припускають відповідальність лише по відношенню до певних осіб, що володіють здатністю нести відповідальність за вчинені ними діяння) [8, с. 159]. При цьому слід зазначити, що в кінцевому підсумку все зводиться до елементів складу правопорушення (відповідно суб'єктивної сторони, суб'єкта і т. ін.). Отже, підстави застосування заходів впливу НБУ можна розглянути крізь призму їх характеристики як юридичних, фактичних, суб'єктивних та правосуб'єктних підстав.

Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, яке затверджене Постановою Правління НБУ від 17.08.2012 року за № 346 [10] визначає підстави і порядок застосування Національним банком заходів впливу, фінансових/штрафних санкцій (далі – заходи впливу) до банків, філій іноземних банків та інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку, у разі:

1) порушення банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, відповідальними особами банківських груп, іншими учасниками банківських груп чи іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку згідно із Законом про банки:

– банківського законодавства;

– валютного законодавства;

– законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а саме: Закону про запобігання легалізації, нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють діяльність банків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі – законодавство з питань фінансового моніторингу);

– законодавства з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту та інформаційної безпеки;

– законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, у тому числі вимог щодо взаємодії зі споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної

поведінки) та вимог, установлених законодавством, щодо забезпечення доступності фінансових та супровідних послуг для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;

– законодавства про рекламу на ринках фінансових послуг;

– законодавства щодо поширення інформації про фінансові та супровідні послуги;

– вимог та/або рішень Національного банку, прийнятих відповідно до статей 66 і 67 Закону про банки;

– нормативно-правових актів Національного банку;

2) порушення банками вимог законодавства, що регулює порядок здійснення платіжних операцій (крім законодавства, передбаченого частиною другою статті 82 Закону про платіжні послуги), законодавства щодо інформаційної безпеки та забезпечення безперервності надання платіжних послуг, законодавства, що регулює відносини між надавачами та користувачами платіжних послуг, законодавства, виконання вимог якого є умовою авторизації діяльності відповідно до Закону про платіжні послуги, та законодавства щодо реклами на платіжному ринку та вимог, установлених законодавством, щодо забезпечення доступності платіжних та обмежених платіжних послуг для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, вимог, установлених законодавством, щодо здійснення розрахунків при проведенні державних лотерей/організації та проведенні азартних ігор (далі – законодавство, що регулює діяльність на платіжному ринку);

3) здійснення банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, відповідальними особами банківських груп, іншими учасниками банківських груп чи іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку згідно із Законом про банки, ризикової діяльності, що становить загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку (далі – здійснення ризикової діяльності);

4) застосування до банків чи власників істотної участі в банках санкцій іноземними державами (крім держав, що здійснили або здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному в Законі України «Про оборону України») або міждержавними об'єднаннями, або міжнародними організаціями та/або застосування санкцій відповідно до Закону України «Про санкції», що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи у зв'язку з позбавленням/обмеженням права особи, до якої застосовано санкції, розпоряджатися активами;

5) невиконання та/або неналежного виконання банками, філіями іноземних банків або іншими особами, які є об'єктом перевірки Національного банку відповідно до Закону про банки, рішень Національного банку про застосування заходів впливу, передбачених статтею 73 Закону про банки (крім рішень про накладення штрафу).

Відповідно до ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [7] НБУ має право застосувати наступні заходи впливу адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози, до яких належать:

1) письмове застереження;

2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. За невиконання або неналежне виконання банком умов письмової угоди НБУ має право застосувати інші заходи впливу, передбачені цією частиною;

4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

5) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;

6) заборона надання бланкових кредитів;

7) накладення штрафів на:

– банк відповідно до положень, затверджених Правлінням НБУ, але у розмірі не більш як 1 відсоток суми зареєстрованого статутного капіталу. Зазначене обмеження максимальної суми штрафу не застосовується у разі накладення на банк штрафу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також штрафу за порушення вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку. Максимальний розмір штрафу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення не може перевищувати 7950 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Максимальний розмір штрафу за порушення вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку (крім штрафу за порушення вимог законодавства про захист прав споживачів на платіжному ринку), не може перевищувати 5 відсотків обсягу операцій, проведених з порушенням вимог законодавства;

– власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства у розмірі від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку з порушенням вимог статей 34, 34^{-1} цього Закону щодо порядку набуття або збільшення істотної участі у банку, в розмірі до 10 відсотків:

• номінальної вартості придбаних акцій (паїв) банку, якщо особа набула або збільшила пряму істотну участь у банку;

• номінальної вартості акцій (паїв), які належать акціонеру (учаснику) банку, через якого особа набула або збільшила істотну участь у банку, якщо особа набула або збільшила опосередковану істотну участь у банку.

– штраф за порушення порядку набуття або збільшення істотної участі у банку накладається на особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку, або на будь-яку з осіб у структурі власності банку, через яку така особа набула або збільшила істотну участь у банку;

8) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);

9) вимога до власника істотної участі у банку про відчуження акцій (паїв) банку у випадках, передбачених статтями 34^{-1} і 34^{-2} цього Закону та частиною восьмою цієї статті;

10) відсторонення посадової особи банку від посади;

11) віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;

12) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Окремо слід зупинитись, на судовій практиці Верховного суду щодо визнання протиправним та скасування рішення НБУ. Так, у квітні 2020 року АТ «РВС Банк» звернулось до Окружний адміністративний суду міста Києва з позовом, у якому просило визнати протиправним та скасувати рішення НБУ від 30.03.2020 № 173/БТ «Про накладення штрафу на Акціонерне товариство «РВС Банк». У цій справі, яка розглядалась, суди встановили, що за результатами виїзної позапланової перевірки та безвиїзного нагляду з питань фінансового моніторингу АТ «РВС Банк», НБУ виявлено ознаки здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу, визначені абзацами тринадцятим та чотирнадцятим пункту 3.3 глави 3 розділу І Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, яке затверджене Постановою Правління НБУ від 17.08.2012 року за № 346 [10], а саме:

– проведення клієнтами банку фінансових операцій, що не мають документального підтвердження очевидної економічної доцільності (сенсу) та/або, якщо у банку немає документів (інформації) щодо реальних фінансових можливостей здійснення фінансових операцій клієнтів, або в разі невідповідності фінансових операцій клієнта наявним у банку документам (інформації) щодо фінансового стану та/або змісту діяльності (соціального статусу) клієнта;

– участь банку (надання банком послуг) у проведенні фінансових операцій, характер або наслідки яких дають підстави вважати, що вони можуть бути пов`язані з виведенням капіталів, легалізацією кримінальних доходів, конвертацією (переведенням) безготівкових коштів у готівку, здійсненням фіктивного підприємництва, уникненням оподаткування тощо (зокрема, пов`язаних зі зняттям готівкових коштів, переказом коштів за кордон, купівлею-продажем цінних паперів, використанням рахунків осіб не за призначенням тощо).

При цьому, НБУ, посилаючись на абзац одинадцятий пункту 9.20 та абзац перший пункту 9.32 розділу ІІ Положення №346 [10], в оспорюваному рішенні дійшов висновку про наявність підстав для накладення на АТ «РВС Банк», штрафу за здійснення ним ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу у розмірі 3 000 390,52 грн (однин відсоток від суми зареєстрованого статутного капіталу банку, який станом на останній день виявленого періоду здійснення ризикової діяльності становить 300 039 052 грн), розмір якого передбачений за здійснення банком ризикової діяльності. Верховний Суд наголосив на тому у тексті Постанови Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у справі №640/9004/20 від 28 лютого 2023 року [11], що за

приписами абзацу першого пункту 9.20 глави 9 розділу ІІ Положення №346 штраф за порушення банками вимог законодавства з питань фінансового моніторингу накладається на банк у розмірі не більше ніж 400 000 гривень за кожний вид порушення, наведений у підпунктах 1-6 вказаного абзацу пункту 9.20 глави 9 розділу ІІ Положення №346. У свою чергу, в оскаржуваному рішенні не міститься відомостей про те, що притягнення АТ «РВС Банк» до відповідальності відбулося за санкцією іншої норми (іншого абзацу, підпункту) цього чи іншого пункту Положення № 346 (зокрема, щодо згаданого вище штрафу у розмірі 400 000 гривень за кожний вид порушення, наведеного у підпунктах 1-6 пункту 9.20 глави 9 розділу ІІ Положення №346 чи не більше 50 000 гривень за порушення інших вимог не зазначених у підпунктах 1-6 пункту 9.20 глави 9 розділу ІІ Положення № 346).

Верховний Суд у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у постанові від 11.03.2020 року у справі № 826/12735/17 [12] навів правовий висновок щодо порядку застосування та розрахунку суми штрафу у разі вчинення банком порушень вимог законодавства з питань фінансового моніторингу та/або здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу, у пункті 129 якої зазначено, що у разі вчинення банком двох або більше видів порушень вимог законодавства з питань фінансового моніторингу та/або здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу загальна сума штрафу не може перевищувати одного відсотка від суми зареєстрованого статутного капіталу банку на день вчинення останнього з виявлених порушень, за яке накладається штраф/день здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу/останній день виявленого періоду здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу. Розрахунок суми штрафу в такому разі (за винятком випадку, передбаченого абзацом десятим пункту 9.20 глави 9 розділу ІІ цього Положення) здійснюється шляхом додавання розмірів штрафів за кожний вид порушення вимог законодавства з питань фінансового моніторингу, визначений пунктом 9.20 глави 9 розділу ІІ цього Положення, та за здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу.

Водночас, у спірному випадку НБУ застосував до АТ «РВС Банк» максимально можливий розмір штрафу без застосування відповідних розмірів окремих санкцій (штрафів) шляхом їх додавання. При цьому, відповідач визначив цей розмір за здійснення позивачем ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, ознаки якої не було виявлено під час позапланової виїзної перевірки та безвиїзного нагляду у сфері фінансового моніторингу, оскільки у ході вказаних перевірок НБУ фіксувались порушення вимог законодавства з питань фінансового моніторингу та здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу.

Отже, з урахуванням змісту спірних правовідносин, їх правового регулювання та встановлених судами першої та апеляційної інстанцій обставин, а також того, що НБУ сам своїми відомчими актами визначив та відокремив ознаки здійснення банком ризикової діяльності та ознаки здійснення банками ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу, а також визначив відмінності щодо порядку застосування та розрахунку суми штрафу у разі вчинення банком порушень вимог законодавства з питань фінансового моніторингу та/або здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу та порядку застосування та розрахунку суми штрафу за здійснення банком ризикової діяльності, визначений відповідачем розмір штрафу не узгоджується з критеріями, визначеними у Положенні № 346, що є самостійною та достатньою підставою для скасування оспорюваного у цій справі рішення, у зв`язку із чим Верховний Суд погоджується із висновками судів попередніх інстанцій про задоволення позовних вимог.

Є також інший приклад судової практики щодо справ по банкрутство. У квітні 2020 року Товариство з обмеженою відповідальністю «ЮС-Металл» (далі – ТОВ «ЮС-Металл», Кредитор) подало до Господарського суду Луганської області заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство Публічного акціонерного товариства «Українська інноваційна компанія» (далі – ПАТ «Українська інноваційна компанія», Боржник) у порядку статті 34 Кодексу України з процедур банкрутства.

Верховний суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у тексті постанові від 16 жовтня 2024 року у справі № 913/266/20 [13] зазначив, що провів системний аналіз банківського законодавства у питанні виникнення та втрати правового статусу банку дає змогу зробити такі висновки:

1) підставою для набуття статусу банку та здійснення банківської діяльності є наявність ліцензії, виданої регулятором (НБУ), та внесення запису до Державного реєстру банків. При цьому внесення відомостей про юридичну особу до означеного Реєстру здійснюється НБУ одночасно

з прийняттям ним рішення про надання банківської ліцензії (згідно зі статтями 2, 17, частиною п`ятою статті 19 Закону про банки, статтею 7 Закону про НБУ);

2) закон встановлює обов`язок зазначення організаційно-правової форми та слова «банк» у найменуванні банку, яке [найменування] вказується в установчих документах і вноситься до єдиного державного реєстру. Втім, норми банківського законодавства не пов`язують набуття чи втрату правового статусу банку зі зміною найменування юридичної особи, зокрема шляхом виключення з її назви слова «банк». Водночас зміни до статуту банку (в тому числі зміна його найменування), які підлягають державній реєстрації, без попереднього погодження НБУ не допускаються (згідно із частинами першою та третьою статті 90 ЦК України, статтею 15, частиною третьою статті 16 Закону про банки, частиною першою статті 2 Закону про господарські товариства, частиною четвертою статті 3 Закону про акціонерні товариства, пунктом 9 частини першої статті 7 Закону про НБУ);

3) банківське законодавство пов`язує існування статусу банку з наявністю спеціальної правосуб`єктності (набутої в результаті отримання відповідної ліцензії), що надає право такій юридичній особі здійснювати банківську діяльність. Однак відкликання регулятором банківської ліцензії не є саме по собі свідченням втрати юридичною особою статусу банку, адже такий здійснюваний НБУ захід впливу є лише складовою (в окремому випадку також і передумовою) процедури реорганізації банку чи його ліквідації як у разі відкликання банківської ліценції за пропозицією Фонду чи при ліквідації за ініціативою власників, так і у разі відкликанні її [ліцензії] з власної ініціативи НБУ. Отже, без реорганізації або ліквідації банку в установленому банківським законодавством порядку втрата юридичною особою правового статусу банку є неможливою (згідно із статтями 26, 27, 73, 77–79 Закону про банки, пунктами 3.1–3.4 глави 3 Положення про реорганізацію, статтею 104 ЦК України, частиною другою статті 39 Закону про гарантування вкладів). Тож підставами для втрати статусу банку можуть бути:

– реорганізація банку за рішенням власників за згодою НБУ (включаючи реорганізацію банку шляхом перетворення без застосування процедури припинення юридичної особи, а також реорганізацію шляхом злиття, приєднання, поділу і виділення, що має наслідком припинення банку);

– ліквідація банку за рішенням власників (добровільна ліквідація) після надання згоди НБУ;

– ліквідація банку у зв`язку з відкликанням НБУ банківської ліцензії та виведення Фондом неплатоспроможного банку з ринку одним із передбачених законом способів.

Узагальнюючи викладене, судова палата Верховного Суду зазначає, що статус банку набувається з моменту прийняття НБУ рішення про видачу банківської ліцензії з одночасним внесенням регулятором запису до Державного реєстру банків, тоді як втрата юридичною особою такого статусу відбувається у результаті завершення реорганізації банку або його ліквідації за спеціальною процедурою, здійснюваною (за винятком процедури добровільної ліквідації) державною спеціалізованою установою – Фондом у визначеному банківським законодавством порядку, кінцевим наслідком чого [реорганізації чи ліквідації] є здійснення НБУ запису в Державному реєстрі банків про припинення банку. При цьому відкликання банківської ліцензії не є самостійною підставою для втрати юридичною особою статусу банку.

Наведені правові висновки у питанні втрати юридичною особою статусу банку узгоджуються з правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, викладеною у постанові від 10.12.2019 у справі № 925/698/16. Зокрема, в пункті 211 зазначеної постанови Велика Палата Верховного Суду, серед іншого, виснувала, що: «відсутність банківської ліцензії припиняє банківську діяльність банку, але не припиняє сам банк з його існуючими правами та обов`язками, які виникли в результаті банківської діяльності до відкликання банківської ліцензії».

Окрім того, такі висновки також відповідають викладеній у постанові від 18.11.2021 році у справі № 910/4475/19 правовій позиції Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду про те, що: «зміна найменування, організаційно-правової форми, реорганізація, перетворення юридичної особи, яка має статус банка, в небанківську установу, її ліквідація не в порядку, встановленому Законом про банки, Законом про систему гарантування вкладів, не допускається і не позбавляє її статусу банка».

Досить показовою для відповідної судової практики є інша справа. У травні 2016 року ОСОБА_1 (далі також – позивач) звернувся до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом до НБУ, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, за участю третьої особи: Публічного акціонерного товариства «Комерційний банк «СОЮЗ» (далі – ПАТ «Комерційний банк

«СОЮЗ»), у якому з урахування змінених позовних вимог просив: визнати протиправною та скасувати постанову Правління НБУ від 28.04.2016 №299/БТ «Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію Публічного акціонерного товариства «Комерційний Банк «СОЮЗ»; визнати протиправним та скасувати рішення Виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 28.04.2016 № 615 «Про початок процедури ліквідації Публічного акціонерного товариства «Комерційний Банк «СОЮЗ» та делегування повноважень ліквідатора банку»; визнати протиправним та скасувати розпорядження НБУ №1740-р від 06.06.2016 «Про відкликання Генеральної ліцензії Публічного акціонерного товариства «Комерційний Банк «СОЮЗ» на здійснення валютних операцій та інші вимоги у позовній заяві.

Підстави відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку визначені у статті 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність», пунктом 3 частини другої якої (зі змінами, внесеними Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» в редакції від 14.10.2014 № 1702-VII) передбачено, що НБУ має право відкликати банківську ліцензію з власної ініціативи у разі, якщо встановлено систематичне порушення банком законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Зважаючи на вищенаведене, 07.02.2015 року НБУ набув права відкликати банківську ліцензію з власної ініціативи у разі, якщо встановлено систематичне порушення банком законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Верховний суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у тексті постанові від 11 березня 2021 року у справі № 826/7833/16 [12] зазначив, що визначення поняття «систематичне порушення» міститься у Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу, затвердженого Постановою Правління НБУ від 17.08.2012 №346, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 17.09.2012 за №1590/21902 (тут і далі також – Положення №346, у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), у абзаці другому пункту 1.1 глави 1 розділу ІІІ передбачено, що систематичним порушенням банком законодавства з питань фінансового моніторингу є порушення банком законодавства з питань фінансового моніторингу після застосування НБУ до банку не менше двох заходів впливу (санкцій) протягом двох років та/або встановлення фактів здійснення ризикової діяльності.

З огляду на викладене, ознакою систематичності є застосування ліквідації банку при виявлені порушення після застосування НБУ до банку не менше двох заходів впливу (санкцій) протягом двох років та/або встановлення фактів здійснення ризикової діяльності. При визначенні систематичності до порушень, за які НБУ до банку застосовано не менше двох заходів впливу (санкцій), необхідно враховувати тільки порушення, які вчинені Банком після 07.02.2015 року.

Зважаючи на положення статті 58 Конституції України та пункту 1 розділу Х «Прикінцеві положення» Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702-VII, колегія суддів погоджується із висновками судів попередніх інстанцій, що норма пункту 3 частини другої статті 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» може бути застосована тільки до тих порушень законодавства у сфері фінансового моніторингу, які були вчинені після набуття чинності цією нормою, а саме у період тільки після 07.02.2015 року, а тому колегія суддів відхиляє доводи НБУ щодо необхідності врахування при визначенні систематичності порушень дати застосування заходів впливу (санкцій), а не дати вчинення порушень як безпідставні та необґрунтовані. Аналогічний висновок щодо застосування пункту 3 частини другої статті 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» викладений Верховним Судом у постановах від 11.06.2020 у справі № 826/4275/16 та від 15.07.2020 у справі № 826/2607/16.

Як встановлено судами, підставою для прийняття постанови № 299/БТ від 28.04.2016 стали порушення, зафіксовані в Акті безвиїзного нагляду від 15.03.2016 №В/25-0014/28084/БТ, та порушення, вчинені АТ «КБ «СОЮЗ» у минулому (рішення Комітету НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 20.10.2015 № 505, яким до АТ «КБ «СОЮЗ» застосовано санкцію у вигляді накладення штрафу у розмірі 13600,00

грн; рішення Комітету від 20.10.2015 № 506, яким до АТ «КБ «СОЮЗ» застосовано захід впливу у вигляді письмового застереження).

Колегія суддів зауважує, що у постанові від 15.01.2020 у справі № 826/7833/16 Верховний Суд зазначив, що оскільки під час розгляду та вирішення даної справи судами попередніх інстанцій було встановлено, що постанова НБУ є протиправною, тому суди не втрутилися у дискреційні повноваження НБУ. Щодо доводів позивача, викладених у касаційній скарзі щодо незгоди із рішенням суду апеляційної інстанції про закриття провадження у справі в частині позовних вимог, пов'язаних із відновленням банківської діяльності, колегія суддів зазначає наступне. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 10.12.2019 у справі № 925/698/16, вирішуючи питання можливості відновлення банківської діяльності Банку після відкликання НБУ банківської ліцензії на підставі скасування відповідного рішення НБУ, дійшла наступних висновків: «…Якщо банк вважає, що діями НБУ здійснене незаконне втручання у діяльність банку, то він має захищати свої права відповідно до частин четвертої та п`ятої статті 5 Закону про банки, вимагаючи відшкодування заподіяної шкоди у порядку, визначеному законом. (...) Скасування судом або визнання неправомірним (незаконним) рішення Фонду про запровадження тимчасової адміністрації чи початок процедури ліквідації банку не означає автоматичного припинення управління банком Фондом. Управління банком Фондом у такому разі припиняється лише після прийняття НБУ рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству, відновлення банківської ліцензії і повернення банку під нагляд НБУ».

Висновки. Таким чином, запропонувано класифікацію заходів впливу, які застосовує НБУ до комерційних банків: ті які мають як непримусовий, так і примусовий характер. До непримусових заходів впливу відповідно до ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» можна віднести: письмове застереження; скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. В свою чергу, до примусових заходів впливу, які застосовує НБУ можна віднести: накладення штрафів на комерційний банк; тимчасово, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу); відсторонення посадової особи банку від посади; віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних; відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Також, проаналізовано судову практику Верховного суду щодо визнання протиправним та скасування рішення НБУ щодо застосування заходів впливу. Так наведені суттєві висновки для судової практики, наприклад, у тексті постанови Верховного суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 жовтня 2024 року у справі № 913/266/20 зазначено, що статус банку набувається з моменту прийняття НБУ рішення про видачу банківської ліцензії з одночасним внесенням регулятором запису до Державного реєстру банків, тоді як втрата юридичною особою такого статусу відбувається у результаті завершення реорганізації банку або його ліквідації за спеціальною процедурою.

В іншому тексті Постанови Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у справі № 640/9004/20 від 28.02.2023 року, наголошено на тому, що НБУ своїми відомчими актами визначив та відокремив ознаки здійснення банком ризикової діяльності та ознаки здійснення банками ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу, а також визначив відмінності щодо порядку застосування та розрахунку суми штрафу у разі вчинення банком порушень вимог законодавства з питань фінансового моніторингу, визначений стороною процесу розмір штрафу не узгоджується з критеріями, визначеними у Положенні про застосування НБУ заходів впливу № 346, що є самостійною та достатньою підставою для скасування оспорюваного у цій справі рішення.

Список використаних джерел:

1. Фінансова енциклопедія. Орлюк О.П., Воронова Л.К., Заверуха І.Б., Кучерявенко М.П., Пришва Н.Ю., Цвєтков А.М. [та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2008, 472 с.

2. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації : монографія / О.П. Орлюк. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 240 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

4. Чернадчук В.Д. Заходи впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства: поняття та види / Держава та регіони. Серія: Право, № 2 (44). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2014. С. 38–43

5. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 року № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 09.02.2001 р. № 5. Ст. 30.

6. Банківське право України: навчальний посібник. Кол.авт.: Жуков А.М., Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л., Пасічник В.В., Селіванов А.О. та ін./ За заг. ред. А.О. Селіванова. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 384 с.

7. Раєвський К.Є. Банківське регулювання та нагляд: підручник. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2004. 272 с.

8. Власова Т.М. Підстави застосування заходів впливу НБУ. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Суми : УАБС НБУ, 2006. Т. 16. 165 с.

9. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Административное право Украины (Общая часть) : Учебное пособие. Харьков : Одиссей, 1999. 127 с.

10. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: Постанова Правління Національного банку України від 17 серпня 2012 р. № 346. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12#Text

11. Постанова Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у справі № 640/9004/20 від 28.02.2023 року. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2023_03_14_640_9004_20

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 826/7833/16 від 11.03.2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439042

13. Постанова Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у справі № 913/266/20 від 16.10.2024 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123873486

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 346
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.24

ШУХНІН А.С.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНІ КОШТИ»

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE CONCEPT OF "PUBLIC FUNDS"

У статті досліджується правове регулювання категорії «публічні кошти» у законодавстві України. Проаналізовано конституційні засади фінансової діяльності держави та місцевого самоврядування, розглянуто підходи до визначення публічних коштів у Бюджетному, Податковому та Цивільному кодексах України, а також у спеціальному законодавстві.

Установлено, що єдиним нормативно-правовим актом, який містить законодавче визначення поняття «публічні витрати», є Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» № 183-VIII від 11.02.2015 р. Обґрунтовано наступні недоліки даного визначення: казуїстичний підхід замість концептуального – визначенню притаманна виключно суб'єктна спрямованість і побудовано воно у вигляді переліку конкретних видів коштів зазначених у переліку суб'єктів; у визначенні виключені таємні видатки з переліку; визначення «публічні кошти» не в повній мірі орієнтовано на мету Закону; перелік видів публічних коштів є неповний (не включено кошти асоціацій, які створюються на підставі закону, кошти рахунків зі спеціальним режимом організацій енергетичної сфери, кошти громадських об'єднань, кошти Європейського Союзу за програмами та фінансова допомога ЄС, кошти міжнародних фінансових організацій у формі фінансової допомоги Україні тощо); 5) у визначенні відсутні критерії публічності коштів.

Обґрунтовується необхідність розмежування сфери дії закону та змісту базового поняття, доцільність врахування у визначенні таких сучасних фінансових інструментів як цифрові кошти Нацбанку України, електронні гроші публічних установ, віртуальні активи (що належать державі) тощо

Ключові слова: *публічні кошти, публічні фінанси, критерії публічності коштів, фінансове право.*

The article examines the legal regulation of the category of "public funds" in the legislation of Ukraine. The constitutional framework of the financial activity of the power and local self-government has been analyzed, the approaches to the allocation of public funds in the Budgetary, Tax and Civil Codes of Ukraine, as well as special legislation.

It has been established that the single normative legal act that extinguishes the legislatively important concept of "public expenditures" is the Law of Ukraine "On the recovery of public expenditures" No. 183-VIII dated 02/11/2015. The current shortcomings of this meaning are outlined: a casuistic approach instead of a conceptual one – a significant emphasis is placed on subjective directness and is prompted by the appearance of a transfer of specific types of meanings from transfer of subjects; at the designated switch-off, the dark video cameras from the crossroads; the designation of "public funds" is not always oriented towards the Law; The diversity of types of public associations is not complete (not included associations that are created under the law, organizations under a special regime for the organization of the energy sector, communities

© ШУХНІН А.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права (Класичний приватний університет) https://orcid.org/0009-0000-8065-8205

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

unite, the costs of the European Union for programs and financial assistance of the EU, the costs of international financial organizations in the form of financial assistance to Ukraine, etc.); 5) according to the established daily criteria for the publicity of the funds.

There is a need to separate the sphere of law and, instead of the basic concept, the extent to which such current financial instruments as digital cash should be secured by the National Bank of Ukraine, electronic pennies of public installations, virtual assets (which belong to the powers) etc.

Key words: *public funds, public finance, criteria for publicity of funds, financial law.*

Держава потребує коштів для забезпечення фінансових можливостей щодо реалізації держаних соціальних гарантій та соціальних прав громадян, визначених Конституцією України. Діяльність органів публічної влади без фінансових ресурсів неможлива. Правове регулювання відносин, де присутній публічний фінансовий інтерес, здійснюється в імперативному порядку в рамках особливого правового режиму, а тому розуміння поняття «публічні кошти» є важливим не тільки з практичної точки зору. У науковій площині чітке визначення понять «публічні фінанси» і «публічні кошти» є базовим підґрунтям розуміння поняття «фінансове право». О.А. Музика-Стефанчук зазначає, що «фінансове право вже перейшло у площину правового регулювання відносин, пов'язаних із публічною фінансовою діяльністю та публічними фінансами» [1, с. 265], а «сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі публічної фінансової діяльності, а також фінансової діяльності інших суб'єктів, на яких державою покладені завдання з реалізації публічних фінансових інтересів, охоплюється поняттям «фінансове право»» [1, с. 262].

Публічні кошти становлять основу фінансового забезпечення діяльності держави та територіальних громад, виступаючи матеріальною базою для реалізації публічних функцій та надання суспільних послуг. Правове закріплення категорії «публічні кошти» є необхідною умовою для забезпечення ефективного управління публічними фінансами, їх прозорості та підзвітності.

Однак аналіз чинного законодавства України свідчить про відсутність єдиного, системного підходу до визначення та регулювання публічних коштів. Термін «публічні кошти» використовується в різних нормативно-правових актах у неоднаковому значенні, що створює правову невизначеність та ускладнює правозастосування.

Конституція України, не використовуючи безпосередньо термін «публічні кошти», закладає фундаментальні основи для їх правового регулювання та створює правову основу для розуміння публічного характеру фінансових ресурсів держави та місцевого самоврядування.

Стаття 95 Конституції встановлює, що «бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами» [2]. Ця норма визначає публічний характер бюджетних коштів та їх призначення для забезпечення загальносуспільних інтересів.

Стаття 142 Конституції України закріплює фінансову основу місцевого самоврядування, визначаючи, що «матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад» [2].

Таким чином, Конституція України розрізняє кошти державного бюджету (ст. 95, 96), кошти місцевих бюджетів (ст. 142, 143) та інші публічні кошти, що перебувають у власності держави або територіальних громад.

Бюджетний кодекс України є важливим законодавчим актом, що регулює відносини у сфері публічних коштів, хоча й не містить формального визначення цього терміну. Стаття 2 Бюджетного кодексу визначає ключові поняття, пов'язані з публічними коштами: 1) бюджетні кошти – «належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету»; 2) публічні інвестиції – «кошти державного (місцевого) бюджету, у тому числі отримані у вигляді міжнародної технічної допомоги, кошти, залучені під державну (місцеву) гарантію, капітальні інвестиції державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі (крім банків), комунальних унітарних підприємств, установ, організацій, крім тих, які здійснюються за рахунок власних коштів таких підприємств, товариств, установ і організацій, що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один

рік, а також виплати за договорами, укладеними в рамках державно-приватного партнерства» [3]. Тобто, Бюджетний кодекс України оперує поняттям «бюджетні кошти», яке за своїм змістом є вужчим за категорію «публічні кошти», оскільки останнє охоплює також позабюджетні фінансові ресурси публічного характеру.

Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI не використовує термін «публічні кошти», натомість оперує поняттями «бюджет», «бюджетні рахунки», «кошти». У пп. 14.1.93 ПК України, поняття кошти визначено як «гривня або іноземна валюта» [4]. Податкове законодавство регулює процеси формування публічних коштів через механізм обов'язкових платежів, але не визначає правовий статус самих публічних коштів як об'єкта фінансових правовідносин.

Цивільний кодекс України закріплює поняття гроші (грошові кошти). Відповідно до статті 192 ЦК України, «законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня», а «іноземна валюта може використовуватись в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом» [5].

У *Законі України «Про платіжні послуги»* № 1591-IX від 30.06.2021 р. визначено поняття «електронні гроші» як «одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей» [6].

У рамках правової науки слід відзначити традиційний підхід до розуміння категорії «публічні кошти», який ґрунтується на аналізі законодавчих дефініцій та динаміці їх нормативного закріплення. Цей підхід є об'єктивно виправданим для застосування в будь-якій галузі правових досліджень, оскільки останні повинні спиратися насамперед на фундаментальні принципи формування інформації про предмет дослідження. Категорія «публічні кошти» характеризується багатоаспектністю, а її інтерпретація залежить від конкретних форм взаємовідносин між суспільством і державою, в межах яких вона реалізується. Законодавче визначення публічних коштів формує систему понять, усталених концепцій та методологію правового мислення [7, с. 56].

Єдиним правовим актом, який містить визначення поняття «публічні кошти» у системі законодавства України є *Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» № 183-VIII від 11.02.2015 р.* У статті 1 даного Закону публічні кошті визначаються як «кошти державного бюджету (крім таємних видатків), бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України (далі – Пенсійний фонд), Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності» [8].

Правовий аналіз визначення поняття «публічні кошти» містить наступні недоліки.

1. Зазначене визначення має казуїстичний підхід замість концептуального. Визначенню притаманна виключно суб'єктна спрямованість і побудовано воно у вигляді переліку конкретних видів коштів зазначених у переліку суб'єктів, а не шляхом закріплення родових ознак та критеріїв публічності коштів. При такому формулюванні неможливо автоматично охопити нові видів публічних коштів (без внесення законодавчих змін до даного визначення), тобто у визначенні відсутні єдині критерії щодо віднесення коштів до публічних.

2. Визначення публічних коштів з формулюванням «крім таємних видатків» викликає певні запитання. З одного боку, при такому формулюванні може здаватись, що створюється прецедент непрозорості публічних коштів, можливість для приховування їх нецільового використання та має місце суперечність концепції тотальної підзвітності публічних коштів. З іншого боку, як слушно зазначає В. Іванков, кошти Державного бюджету, що спрямовуються на таємні видатки, не виключені з сенсу публічних коштів. На думку автора, їх вилучено з поняття «публічні кошти» виключно через те, що завданням Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» від 2015 р. є окреслення лише переліку тих публічних коштів, використання яких регулюється нормами Закону [7, с. 56]. Так, Закон «визначає умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування» [8].

На наш погляд, цілком очевидно в рамках зазначеного Закону порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів, що закріплений в ньому, не може поширюватись на таємні видатки. Проте, підхід законодавця закріплювати визначення певного поняття суто для специфічного використання в конкретному законі призводить у подальшому до множинності визначень одного і того ж поняття, що вкрай негативно впливає до формування узгодженого категоріально-понятійного апарату законодавчої бази в певній галузі права і як результат може викликати суттєві труднощі в судовій практиці.

Більш логічним, на наш погляд, було б закріплення визначення без словесного обороту «крім таємних видатків», але із вказівкою у відповідному положення, що норми Закону не поширюються на таємні видатки.

Звичайно, виключення таємних видатків з предмету правового регулювання даного Закону порушує принцип єдності правового режиму публічних коштів, проте і уникнути цього в силу специфіки таємних видатків неможливо.

3. Визначення «публічні кошти» не в повній мірі орієнтовано на мету закону – забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів, оскільки не всі перелічені види коштів однаковою мірою підлягають оприлюдненню. Приміром, інформація, що складає таємницю державних банків. Тобто на практиці має місце, так би мовити, градація рівнів публічності, що зумовлено різним рівнем публічності бюджетних і господарських коштів, різними вимогами до прозорості різних видів коштів, різними механізмами контролю тощо.

4. Оскільки визначення поняття «публічні кошти» сформульовано шляхом переліку їх видів (за суб'єктним критерієм), вважаємо даний перелік неповний. Зокрема, в перелік не включено кошти асоціацій, які створюються на підставі закону; кошти рахунків зі спеціальним режимом організацій енергетичної сфери; кошти громадських об'єднань; кошти Європейського Союзу (за програмами, учасницею яких є Україна та фінансова допомога, що надається ЄС Україні); кошти міжнародних фінансових організацій, надані у формі фінансової допомоги Україні (в особі Уряду та відповідних органів держави). Також потребує окремого аналізу правова природа коштів приватних банків, у яких статутний капітал має частку державних коштів не менше 50%.

Не зовсім логічним вважаємо у переліку видів публічних коштів закріплення коштів державних банків окремо від коштів суб'єктів господарювання державної власності, оскільки державні банки охоплюються зазначеним поняттям.

5. Визначенню «публічні кошти» притаманна термінологічна неточність. Приміром, стосовно такого різновиду публічних коштів як «кошти державних банків», не зрозуміло, чи маються на увазі кошти статутного капіталу банку, чи всі кошти, включаючи кошти клієнтів на банківських рахунках.

6. У визначенні відсутні критерії публічності коштів. Поняття публічний фонд коштів О.А. Музика-Стефанчук та Н.Я. Якимчук сформулювали через наступні критерії: 1) утворення фонду передбачене законом; 2) відносини з формування, розподілу та використання коштів фонду належать до сфери публічних фінансів; 3) некомерційність; 4) метою функціонування фонду є досягнення публічного інтересу та забезпечення загальносуспільних потреб; 5) законом визначаються джерела надходжень; 6) дотримання передбачених законом процедур використання коштів; 6) публічний фінансовий контроль та посилена юридична відповідальність [9, с. 26–27].

7. Визначення поняття «публічні кошти» було б більш повним, якщо б в ньому були враховані також такі сучасні фінансові інструменти як цифрові кошти Нацбанку України електронні гроші публічних установ, віртуальні активи (що належать державі) тощо.

На підставі викладеного аналізу вважаємо, що подальші дослідження питання правового регулювання поняття «публічні кошти» є актуальними з наукової точки зору, доцільними у практичній площині, а визначення поняття «публічні кошти» на законодавчому рівні потребує змін та вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Музика-Стефанчук О.А. Від фінансового права до правового регулювання публічних фінансів (національний, зарубіжний та міжнародний аспект). Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 261–265. URL: https://www.lsej.org.ua/6_2022/61.pdf

2. Конституція України від № 254к/96-ВР 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 8.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

4. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2.11. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n962

5. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

6. Про платіжні послуги : Закон України № 1591-IX від 30.06.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n1249

7. Іванков В. Публічні кошти як об'єкт судово-економічної експертизи. Облік і фінанси. 2023. № 2 (100). С. 54–67. URL: https://afj.org.ua/pdf/985-publichni-koshti-yak-ob-ekt-sudovo-ekonomichnoi-ekspertizi.pdf

8. Закон України Про відкритість використання публічних коштів : Закон України № 183-VIII від 11.02.2015 р. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text

9. Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів: підручник. Київ: АртЕк, 2024. 656 с.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.25

ЮНІН О.С.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE FUNCTIONING OF THE NATIONAL SECURITY MECHANISM OF UKRAINE UNDER EMERGENCY LEGAL REGIMES

Метою статті є дослідження змісту та особливостей адміністративно-правових засад функціонування механізму національної безпеки України в умовах надзвичайних правових режимів; з'ясування їх впливу на ефективність публічного управління у сфері безпеки. У статті досліджено адміністративно-правові засади функціонування механізму забезпечення національної безпеки України в умовах дії надзвичайних правових режимів. Проаналізовано нормативно-правове регулювання надзвичайного та воєнного стану, а також уточнено їх місце у системі адміністративно-правового забезпечення. Розкрито зміст і структуру механізму забезпечення національної безпеки, зокрема через призму діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, особливостей їх взаємодії. Окрему увагу приділено трансформації функціональних зв'язків між суб'єктами в умовах воєнного стану, посиленню ролі військового командування та виникненню військових адміністрацій. Визначено ключові проблеми практичної реалізації такого механізму, серед яких: нормативна неузгодженість законодавства і колізії у ньому, нечіткість розмежування компетенцій, ускладнення міжвідомчої координації, дисбаланс між потребами безпеки та гарантіями прав і свобод людини. Акцентовано на ризиках трансформації тимчасових інструментів надзвичайних правових режимів у постійні елементи державного управління. Наголошено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах надзвичайних правових режимів є досить складною та високо динамічною системою. Його сутність зводиться насамперед до здатності уповноважених суб'єктів оперативно консолідувати зусилля задля нейтралізації загроз. Як засвідчив проведений аналіз, визначальною умовою дієвості цього механізму є саме якість функціональних зв'язків та координації. За результатами дослідження запропоновано напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання, зокрема у частині систематизації законодавства, уточнення компетенцій суб'єктів та формування ефективних механізмів координації. Окреслено перспективи подальших наукових розвідок, пов'язані з розробленням моделей збалансування безпекових інтересів і захисту прав людини в умовах тривалої дії надзвичайних правових режимів.

Ключові слова: *національна безпека, надзвичайні правові режими, воєнний стан, адміністративно-правове забезпечення, публічне управління, суб'єкти забезпечення безпеки.*

The purpose of the article is to study the content and features of the administrative and legal principles of the functioning of the national security mechanism of Ukraine in conditions of emergency legal regimes; to clarify their impact on the effectiveness of public administration in the security sector. The article examines the administrative and legal foundations of the national security mechanism functioning in Ukraine under

© ЮНІН О.С. – доктор юридичних наук, професор заслужений діяч науки і техніки України проректор (Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

emergency legal regimes. The regulatory framework of the state of emergency and martial law is analyzed, and their place within the system of administrative and legal regulation is clarified. The structure and content of the national security mechanism is revealed, particularly through the activities of security and defense sector actors and the specifics of their interaction. Special attention is paid to the transformation of functional links between actors under martial law, the strengthened role of military command, and the establishment of military administrations. Key problems of practical implementation are identified, including legal fragmentation and inconsistencies, unclear distribution of competences, challenges in interagency coordination, and the imbalance between security needs and human rights protection. The risks of transforming temporary emergency instruments into permanent elements of governance are also emphasized. It is emphasized that the administrative and legal mechanism for ensuring national security in conditions of emergency legal regimes is a rather complex and highly dynamic system. Its essence is reduced primarily to the ability of authorized entities to promptly consolidate efforts to neutralize threats. As the analysis has shown, the determining condition for the effectiveness of this mechanism is precisely the quality of functional connections and coordination. Based on the findings, directions for improving administrative and legal regulation are proposed, particularly regarding legislative systematization, clarification of competences, and development of effective coordination mechanisms. Prospects for further research are outlined, focusing on balancing security interests and human rights protection under prolonged emergency regimes.

Key words: *national security, emergency legal regimes, martial law, administrative and legal framework, public administration, security actors.*

Актуальність теми. Варто зазначити, що в умовах того, яких змін наразі зазнало безпекове середовище України, питання функціонування механізму національної безпеки набуло принципово нового змісту (а скоріше навіть значення). Адже йдеться вже не лише про теоретичне конструювання відповідних правових моделей, а про їх безпосередню перевірку в реальних, кризових обставинах. Саме тому інтерес до адміністративно-правових засад у цій сфері має цілком прикладний характер.

Наслідки, які потягнуло за собою запровадження правового режиму воєнного стану відповідно до Конституції України [1] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2] істотно вплинули на організацію публічної влади. Зокрема, відбувся перерозподіл повноважень між органами державної влади, значно посилилась роль військового командування, було утворено військові адміністрації. При цьому всьому, за зрозумілих причин рішення різного рівня нерідко приймаються у специфічних умовах (наприклад, обмеженість часу, підвищені ризики). Це об'єктивно ускладнює реалізацію звичних адміністративних процедур.

Так, не дивно, що зазначене виявляє низку питань, які потребують додаткового осмислення. Передусім маємо на увазі нагальність визначення компетенції органів державної влади та військового командування, належний рівень координації між складовими сектору безпеки і оборони. Також не варто оминати питання дотримання балансу між інтересами держави і правами людини. Важливо, щоб навіть в умовах надзвичайних правових режимів (далі – НПР) управлінські рішення не виходили за межі правового поля. У цьому контексті, до речі, важливого значення набуває принцип пропорційності, який має визначати допустимі межі обмеження прав і свобод людини.

Слід враховувати, що у науковій літературі питання національної безпеки та НПР досліджуються доволі активно, з огляду на те, наскільки ця тема, на жаль, є актуальною. Проте, як показує аналіз досліджень, відповідні напрацювання часто мають галузевий характер і не завжди враховують сучасну практику функціонування державного механізму в умовах тривалої збройної агресії. Через це виникає потреба у більш комплексному підході, який би поєднував нормативний аналіз, інституційний вимір та особливості правозастосування.

Таким чином, порушене питання безпосередньо пов'язане з вирішенням деяких важливих практичних завдань. Серед них – забезпечення ефективності управлінських рішень у сфері національної безпеки, удосконалення взаємодії між суб'єктами владних повноважень, належне нормативне врегулювання їхньої діяльності в умовах НПР. Водночас воно зберігає значення і для розвитку адміністративно-правової науки, оскільки вимагає переосмислення усталених підходів з урахуванням реалій сьогодення.

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів функціонування механізмів адміністративно-правового забезпечення національної безпеки, зокрема в умовах дії надзвичайних правових режимів, присвятила свої роботи численна кількість науковців-правників. Серед них особливої уваги заслуговують напрацювання наступник вчених: О. М. Бандурка, А. В. Боровик, А. Г. Вархов, І. Д. Гулеватий, Н. З. Деревянко, Є. В. Кобко, С. О. Мартинюк, Р. В. Миронюк, В. В. Сокуренко, С. В. Суховецький, В. І. Цицюра, О. С. Юнін, С. І. Яковлєв та ін.

Метою статті є дослідження змісту та особливостей адміністративно-правових засад функціонування механізму національної безпеки України в умовах НПР; з'ясування їх впливу на ефективність публічного управління у сфері безпеки.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: 1) уточнити сутність НПР та їх місце у системі адміністративно-правового регулювання; 2) розкрити структуру механізму забезпечення національної безпеки; 3) проаналізувати окремі особливості адміністративно-правового регулювання діяльності відповідних суб'єктів в умовах воєнного та надзвичайного стану; 4) окреслити проблемні аспекти відповідного правозастосування та сформулювати напрями вдосконалення чинного законодавства і управлінських практик щодо цього.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, час від часу у геополітичному середовищі виникають ситуації, які не вкладаються у звичайний правовий порядок: збройні конфлікти, масові заворушення, техногенні чи природні катастрофи. У таких випадках звичні для стабільних умов інструменти управління державою виявляються недостатніми. Для цього головним чином передбачені надзвичайні правові режими – як особливий юридичний інструмент реагування на загрози.

У статті 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [3] наведено наступне визначення поняття надзвичайного стану: «Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень».

Законодавче визначення дозволяє, по суті, окреслити ключові ознаки надзвичайного стану як особливого правового режиму, що поєднує розширення управлінських можливостей держави з допустимістю тимчасових обмежень прав і свобод громадян. Водночас воно не є самодостатнім без звернення до цільового призначення такого режиму, що окреслено у наступних статтях Закону. С.І. Яковлєв узагальнено пропонує розуміти надзвичайний стан як особливий правовий режим за Конституцією України, який може застосовуватися при техногенних або природних кризових ситуаціях, загрозі життю і здоров'ю громадян, спробі захоплення влади або зміні конституційного ладу насильно. Він передбачає тимчасове розширення повноважень владних органів для забезпечення безпеки, ефективності економіки, і захисту конституційного порядку, при цьому може включати обмеження прав і свобод громадян. та юридичних осіб [4, с. 31].

Так, відповідно до статті 2 зазначеного Закону, метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства. Іншими словами, йдеться не лише про реагування на кризу, а й про створення умов для повернення до звичайного правового режиму.

Окрім надзвичайного стану, чинне законодавство України закріплює також воєнний стан, правове регулювання якого здійснюється відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Стаття 1 цього Закону визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання

відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

З огляду на наведені положення, надалі розглядаємо надзвичайний та воєнний стан як взаємопов'язані форми реагування держави на різні за характером і масштабом загрози. Підкреслимо, що їх об'єднує спільна логіка: у кризових умовах держава змінює звичний порядок функціонування публічної влади, концентрує управлінські ресурси та допускає тимчасове звуження обсягу прав і свобод громадян задля досягнення більш пріоритетної мети – забезпечення безпеки. Це – юридично врегульований процес, у межах якого кожен елемент має нормативне підґрунтя та визначені межі реалізації. Саме це, по суті, і відрізняє сучасні НПР від суто політичних або силових способів реагування на кризові явища.

У такому розрізі НПР доцільно сприймати як інструментальну складову ширшої системи, забезпечення національної безпеки. Хоча вони не формують цю систему самі по собі, але істотно впливають на характер її функціонування. Погоджуємося із думкою В. І. Цицюри, що надзвичайні правові режими є важливим інструментом для забезпечення безпеки та стабільності держави в умовах кризових ситуацій [5]. Особливе значення має державне управління саме як ключовий інструмент практичної реалізації завдань у сфері національної безпеки. Адже йдеться не лише про наявність відповідних правових режимів чи нормативних приписів як таких, а про їх втілення через діяльність уповноважених органів.

Оскільки не вважаємо необхідним зупинятися на аналізі понять механізму чи адміністративно-правового забезпечення, одразу звернемося до визначення, яке у своїй монографії запропонував Є. В. Кобко: «механізм адміністративно-правового забезпечення національної безпеки України представляє собою системну сукупність правових, організаційних, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються державою з метою впливу, упорядкування, а також створення умов для належного функціонування суспільних відносин у досліджуваній сфері» [6, с. 65].

Наведене визначення, безперечно, відображає комплексний характер відповідного механізму, однак, на нашу думку, потребує певного уточнення з огляду на специфіку його функціонування в умовах НПР. Зокрема, доцільно акцентувати увагу не лише на сукупності засобів та інструментів, а й на динамічному характері їх застосування. Так, додамо, що механізм адміністративно-правового забезпечення національної безпеки доцільно розглядати як упорядковану систему взаємопов'язаних правових норм, управлінських рішень та організаційних дій, спрямованих на своєчасне реагування на загрози та забезпечення стабільного функціонування держави, яка в умовах НПР набуває специфічних ознак.

С. В. Суховецький зазначає, що такий механізм визначає складові національної безпеки, її види, класифікує загрози, виклики і ризики національній безпеці, визначає принципи її забезпечення, об'єкти і суб'єкти та нормативно-правове забезпечення. Науковець відзначає, що головна роль тут належить суб'єктам, які в процесі забезпечення національної безпеки виходять з її принципів, керуються діючими правовими нормами і нормативними актами, на цій підставі впливають на об'єкти національної безпеки з метою досягнення бажаного чи необхідного результату [7, с. 104].

Можемо дійти висновку, що визначальною рисою механізму адміністративно-правового забезпечення національної безпеки є саме функціональна узгодженість елементів, у межах якої вирішальну роль відіграє діяльність уповноважених суб'єктів, здатних забезпечити практичну реалізацію поставлених завдань.

Ефективність функціонування механізму національної безпеки в умовах НПР значною мірою залежить від узгодженості дій між його суб'єктами, чіткого розмежування їх повноважень та здатності оперативно реагувати на зміну безпекової ситуації: саме це формує практичний вимір адміністративно-правових засад у досліджуваній сфері.

Тож, щодо системи суб'єктів забезпечення національної безпеки, їх повноважень та особливостей взаємодії в умовах дії НПР, зазначимо, що вона охоплює досить широке коло суб'єктів: органи державної влади, військове командування, правоохоронні органи, спеціальні служби, а також інші органи, залучені до виконання завдань у сфері безпеки і оборони. Водночас, з урахуванням умов воєнного стану, що триває в Україні, структура цієї системи фактично функціонує

у посиленому та трансформованому форматі. Погоджуємося із С. О. Мартинюком щодо того, що кожен із цих суб'єктів реалізує специфічні компетенції, які мають бути процесуально узгоджені, аби уникнути дублювання і прогалин [8, с. 80].

Передусім ключову роль відіграє Президент України як Верховний Головнокомандувач, який визначає загальні напрями безпекової політики та приймає рішення про введення і продовження дії воєнного стану. Важливе місце також належить Раді національної безпеки і оборони України, яка координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у відповідній сфері. Кабінет Міністрів України, своєю чергою, забезпечує реалізацію державної політики та організовує виконання рішень у практичній площині.

Окремо слід виділити сектор безпеки і оборони, до якого належать Збройні Сили України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, органи Національної поліції та інші суб'єкти, які безпосередньо забезпечують відсіч збройній агресії та підтримання внутрішньої безпеки. Умови воєнного стану, як показує практика, зумовлюють посилення їх взаємодії, а також підвищення ролі військового командування. Водночас суттєвого значення набули військові адміністрації, які створюються відповідно до законодавства та виконують функції тимчасових органів державної влади на місцях. Їх діяльність спрямована на забезпечення оборони, громадської безпеки та належного функціонування критичної інфраструктури, що, у свою чергу, потребує тісної координації зі згаданими вище органами місцевого самоврядування.

Вирішальне значення має характер адміністративно-правової взаємодії зазначених суб'єктів, яка в умовах НПР набуває особливої складності. А. В. Боровик, А. Г. Вархов, Н. З. Деревянко, проаналізувавши позиції низки вчених, сформулювали наступну структуру взаємодії відповідних суб'єктів у цьому контексті:

1) адміністративно-правові норми, об'єктивовані у межах нормативно-правової бази, що складається з актів різної юридичної сили та загального і спеціального спрямування, основним призначення яких є врегулювання конкретного питання у межах досліджуваних відносин;

2) об'єкти регулювання – діяльність та поведінка суб'єктів сектору безпеки й оборони;

3) суб'єкти регулювання – суб'єкти, що формують правові рамки та процедури такої взаємодії. Причому такими є як суб'єкти ієрархічно вищої структури, так і самі суб'єкти взаємодії;

4) адміністративні правовідносини, що виникають між об'єктами та суб'єктами регулювання, а також ті, що виникають, розвиваються і припиняються між представниками сектору безпеки й оборони – йдеться як про горизонтальні, так і вертикальні відносини, що характеризуються різним змістом;

5) адміністративно-правові засоби реалізації механізму взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки – нормотвірні (встановлення правил, процедур, зобов'язань тощо); організаційні (збір інформації, підготовка документів тощо); забезпечувальні (методичний супровід, технічне та матеріальне оснащення, фінансування тощо) та управлінські (заохочення, переконання, контрольно-наглядова діяльність тощо) [9, с. 45].

На нашу думку, цінність наведеного підходу полягає в тому, що він відображає багаторівневий характер такої взаємодії: від формування правових приписів до їх безпосереднього втілення у конкретних управлінських діях. Проте вчені доречно звертають увагу на те, що єдності наукової думки у цьому контексті бути не може через суб'єктивні інтерпретації вчених, адже нормативного закріплення таких елементів немає [9, с. 46]. Так, структура відповідного механізму формується передусім на рівні доктринального осмислення і узагальнення практики правозастосування. Що, як бачимо, дозволяє виокремити його ключові елементи через аналіз функціональних зв'язків, ролі суб'єктів та характеру їх взаємодії.

Водночас, принагідно зауважити, що така доктринальна варіативність не є недоліком, а навпаки – це свідчить про складність і багатовимірність цього явища. З огляду на це, структуру механізму адміністративно-правового забезпечення як гнучку модель, здатну трансформуватися залежно від характеру загроз та умов їх прояву.

Варто також окремо акцентувати на важливості характеру зв'язків між складовими цього механізму. В умовах НПР структура механізму фактично «ущільнюється»: окремі елементи інтегруються, функції частково перерозподіляються, роль координаційних центрів істотно зростає. Інтенсивність і якість цих зв'язків забезпечують його цілісність та ефективність функціонування.

Водночас, попри наявність сформованої доктринальної та нормативної бази, практична реалізація адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки в умовах НПР супроводжується низкою проблем. Проведений аналіз дає підстави виокремити ключові з них.

Передусім варто звернути увагу на одну з найгостріших проблем у сучасній практиці державного управління та адміністративному праві України – нормативну неузгодженість і наявність колізій. Чинне законодавство України містить значну кількість актів, що регулюють окремі аспекти функціонування механізму національної безпеки, однак цілісного, системно узгодженого підходу наразі не сформовано. У зв'язку з цим на практиці виникають ситуації перетину чи дублювання повноважень, зокрема у сфері застосування норм, що регламентують правовий режим воєнного стану. Це, безумовно, ускладнює оперативність управлінських рішень.

Так, із першої проблеми частково витікає друга – розмежування компетенцій та організації міжвідомчої взаємодії. З одного боку, в умовах надзвичайних правових режимів дійсно відбувається посилення інтеграції суб'єктів, але з іншого це нерідко призводить до невизначеності у розподілі повноважень між військовим командуванням, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Останні, до речі, продовжують функціонувати поряд із військовими адміністраціями, що інколи породжує паралельність прийнятих рішень. Відсутність чітко уніфікованих процедур взаємодії, як показує практика, зумовлює залежність ефективності управління від конкретних управлінських рішень і рівня координації на місцях. У результаті навантаження на координаційні органи істотно зростає, а швидкість реагування може знижуватися.

Окремо слід відзначити проблему забезпечення балансу між інтересами безпеки та дотриманням прав і свобод людини. Безперечно, правовий режим воєнного стану передбачає можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав. Водночас, як бачимо, межі такого обмеження не завжди є достатньо визначеними. Це, у свою чергу, актуалізує питання ефективності судового контролю, а також парламентського нагляду за діяльністю органів сектору безпеки і оборони.

Крім того, варто говорити і про адаптивність правового регулювання. Очевидно, що сучасні безпекові виклики розвиваються динамічно, і законодавство не завжди встигає за цими процесами. Внаслідок цього правове реагування часто має реактивний характер. Показовим вважаємо і те, що тривала дія воєнного стану поступово змінює сприйняття його як виключно тимчасового явища. Фактично відбувається певна трансформація підходів до функціонування державного механізму, що, на наш погляд, створює ризики закріплення окремих надзвичайних інструментів на постійній основі.

Висновки. Отже, зазначимо, що адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах надзвичайних правових режимів є досить складною та високо динамічною системою. Його сутність зводиться насамперед до здатності уповноважених суб'єктів оперативно консолідувати зусилля задля нейтралізації загроз. Як засвідчив проведений аналіз, визначальною умовою дієвості цього механізму є саме якість функціональних зв'язків та координації.

Водночас вітчизняна практика функціонування публічної адміністрації в умовах правового режиму воєнного стану оголила низку системних вразливостей. Базовою перепоною залишається питання нормативної неузгодженості і наявності колізій. Відсутність цілісного правового підґрунтя неминуче призводить до розмитості компетенцій. Особливо чітко ми можемо прослідкувати це на місцевому рівні, де паралельне функціонування військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування нерідко породжує дублювання управлінських рішень. Замість передбачуваного алгоритму дій система часто змушена спиратися на механізми «ручного узгодження». До того ж, тривала пролонгація воєнного стану формує вельми тривожну тенденцію: поступове «звикання» державного апарату до екстраординарних інструментів управління, що фактично нівелює правову природу тимчасовості надзвичайних режимів і вочевидь поглиблює дисбаланс між безпековими інтересами та гарантіями прав людини.

З огляду на це, об'єктивною є необхідність переосмислення підходів до адміністративно-правового регулювання окресленої сфери. Відтак, перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у кількох ключових площинах. Нагальним є розроблення теоретичних засад для систематизації, а в перспективі – кодифікації законодавства у сфері національної безпеки під час дії надзвичайних правових режимів. Окремого ґрунтовного дослідження вимагає конструювання оптимальних правових моделей розмежування компетенції між військовим командуванням і цивільними органами влади для уникнення управлінського паралелізму. Зрештою, перспективним вбачається пошук дієвих запобіжників проти інституціоналізації тимчасових обмежень, що дозволить сформувати чіткі критерії та процедури безпечного повернення державного механізму до звичного режиму функціонування.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України : вебсайт. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 4 берез. 2026 р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

3. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III : станом на 18 трав. 2024 р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text

4. Яковлєв С. І. Поняття «надзвичайний стан»: нормативно-правове і наукове трактування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 1. С. 28-32. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-5.

5. Цицюра В. І. Правовий досвід запровадження надзвичайних правових режимів в зарубіжних країнах. *Академічні візії.* 2025. Вип. 40. С. 1-10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15147822.

6. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 336 с

7. Суховецький С. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України. Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку : тези доп. учасників ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 21 лют. 2025 р.), С. 102–104. https://doi.org/10.71404/ppss.2025.1.30.

8. Мартинюк С. О. Національна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення: поняття та зміст у працях вітчизяних дослідників. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки.* 2025. Вип. 2(74). С. 78-83. DOI: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.12.

9. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки: питання теорії та практики : монографія. А. В. Боровик, А. Г. Вархов, Н. З. Деревянко. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 186 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.26

ГУРІН В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

GENERAL CHARACTERISTICS OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT FOR COMBATING CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY UNDER MARTIAL LAW

У статті здійснено всебічний аналіз інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану як важливого інструменту забезпечення правопорядку, публічної безпеки та захисту майнових прав громадян, суб'єктів господарювання і держави. Актуальність дослідження зумовлена докорінними змінами криміногенної ситуації в період збройної агресії, активізацією злочинних посягань на власність, зростанням ролі організованих форм злочинності, а також необхідністю підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів шляхом упровадження сучасних інформаційно-аналітичних підходів у межах чинного законодавства. Окрему увагу приділено ролі аналітичної діяльності у виявленні, прогнозуванні та документуванні кримінальних правопорушень проти власності, зокрема мародерства, розкрадання гуманітарної допомоги, незаконного заволодіння майном на тимчасово окупованих територіях, службових зловживань та корупційних правопорушень у сфері публічних закупівель. Обґрунтовано значення кримінального аналізу, ризик-орієнтованих моделей, використання великих масивів даних, цифрових платформ і автоматизованих систем обліку для своєчасного виявлення системних і організованих форм злочинної діяльності. У статті також висвітлено проблемні питання правового забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності в умовах воєнного стану, зокрема фрагментарність нормативного регулювання, обмежену інтеграцію інформаційних ресурсів, ризики порушення прав і свобод людини у процесі обробки персональних даних та необхідність дотримання вимог інформаційної безпеки. Зроблено висновок, що подальший розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності має здійснюватися на основі системного та комплексного підходу, передбачати вдосконалення нормативно-правової бази, посилення міжвідомчої координації, розвиток аналітичних спроможностей правоохоронних органів і впровадження сучасних цифрових технологій з урахуванням викликів воєнного часу та міжнародних стандартів захисту майнових прав.

Ключові слова: *інформаційно-аналітичне забезпечення, кримінальні правопорушення проти власності, воєнний стан, кримінальний аналіз, правові засади, правоохоронні органи, інформаційна взаємодія, цифрові технології.*

© ГУРІН В.В. – кандидат юридичних наук, докторант науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009- 0008-4439-372X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article provides a comprehensive and detailed analysis of information and analytical support for counteracting criminal offenses against property under conditions of martial law as an essential instrument for ensuring public order, public security, and the protection of property rights of individuals, business entities, and the state. The relevance of the study is determined by profound changes in the criminogenic situation during armed aggression, the intensification of criminal encroachments on property, the growing role of organized forms of crime, and the need to enhance the effectiveness of law enforcement agencies through the implementation of modern information and analytical approaches within the framework of current legislation. Special attention is paid to the role of analytical activities in identifying, forecasting, and documenting criminal offenses against property, including looting, misappropriation of humanitarian aid, illegal seizure of property in temporarily occupied territories, official abuses, and corruption-related offenses in the field of public procurement. The significance of criminal analysis, risk-oriented models, the use of large datasets, digital platforms, and automated accounting systems for the timely detection of systemic and organized forms of criminal activity is substantiated. The article also highlights problematic issues of legal regulation of information and analytical activities under martial law, including the fragmentation of the regulatory framework, limited integration of information resources, risks of violations of human rights and freedoms in the processing of personal data, and the need to ensure information security. It is concluded that the further development of information and analytical support for counteracting criminal offenses against property should be based on a systemic and comprehensive approach, providing for the improvement of the legal framework, strengthening interagency coordination, developing the analytical capacities of law enforcement agencies, and implementing modern digital technologies, taking into account the challenges of wartime and international standards for the protection of property rights.

Keywords: *information and analytical support, criminal offenses against property, martial law, criminal analysis, legal foundations, law enforcement agencies, information interaction, digital technologies.*

Актуальність теми. З початку широкомасштабного вторгнення було зафіксовано масові вбивства, знищення власності, насильство, примусове переміщення, систематичну дискримінацію, погрози та інші форми жорстокості, спрямовані проти цивільного населення. Вказані кримінальні правопорушення порушують основні принципи гуманітарного права та прав людини, такі як принципи недоторканності особи, захисту цивільного населення під час військових конфліктів і заборони вчинення жорстоких, протиправних дій проти будь-якої особи, що в свою чергу зумовлює необхідність організації ефективної протидії з боку уповноважених органів Національної поліції України [1].

У зв'язку з чим Національна поліція України, як центральний орган виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, як ніхто інший потребує постійного впровадження сучасних інформаційних технологій, для забезпечення високої ефективності роботи кожного поліцейського, надання швидкого доступу до інформаційних банків даних Національної поліції, сприяння повному збору інформації безпосередньо на місці події, здійснення аналітичної і превентивної діяльність, що має на меті зменшення кількості скоєних кримінальних та адміністративних правопорушень [2]. Натомість організація оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції нерозривно пов'язана з інформацією, яка виступає і як предмет, і як знаряддя, і як результат цієї діяльності [3, с. 75; 4, с. 35]. У зв'язку із вище викладеним, слід відзначити, що на сьогодні важко уявити роботу будь-якого з підрозділів Національної поліції без інформаційної підтримки та інформаційного забезпечення, накопичення та систематизації інформації в базах даних. Це є наочним підтвердженням загальновідомої тези «хто володіє інформацією, той володіє світом». Ефективна робота інформаційних підрозділів органів поліції зміщується у бік саме аналітичної роботи [5]. У зв'язку із актуальністю проблеми та недостатньою розробленістю правових та організаційних засад інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану, зокрема і обумовили мету цього дослідження.

Ступінь опрацьованості проблеми. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану, приділяли увагу ряд українських учених і практиків,

зокрема, О.А. Алексеєва, А.В. Баб'як, В.О. Байов, В.І. Василинчук, А.О. Васильєв, Р.Р. Грень, В.В. Груша, Г.О. Душейко, Я.М. Жарков, С.П. Калин, А.М. Лисенко, І.В. Лисенко, А.В. Мовчан, О.І. Огірко, С.О. Павленко, Л.В. Перевалова, С.П. Поляк, В.Г. Севрук, Р.І. Синоверський, О.В. Сіренко, В.Ю. Сокол, О.М. Томков, А.В. Федунь, І.А. Федчак, С.О. Філіппов, Г.В. Форос, В. М. Шевчук, Г.М. Шорохова та інші.

Метою статті є аналіз окремих аспектів інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції має функціонувати у трьох напрямах: підготовка регулярних аналітичних оглядів щодо змін оперативної обстановки, поточних подій і чинників, що на них впливають, для своєчасного інформування керівництва й прийняття необхідних управлінських рішень; довгострокова оцінка процесів і тенденцій, що відбуваються на окремій території чи об'єктах (у сферах, галузях), рівня розвитку й утворення ймовірних негативних наслідків; вивчення окремих питань за завданням оперативних підрозділів Національної поліції для заповнення прогалин в конфіденційно-оперативному й інформаційному супроводі матеріалів оперативно-розшукових справ, розробка в яких потребує додаткового використання заходів інформаційно-аналітичного забезпечення [6, с. 7]. В.Г. Севрук під інформаційно-аналітичним забезпеченням протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, – це система організаційно-функціональних і скоординованих заходів, спрямованих на збір, накопичення, систематизацію, аналіз, узагальнення, оцінку та використання такої інформації, зокрема обмеженого доступу, і обмін нею між підрозділами правоохоронних органів, з метою протидії організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі [7].

Оперативно-розшукову інформацію у структурі інформаційно-аналітичного забезпечення оперативних підрозділів за показниками новизни і циклічності надходження можна поділити на два види: − первинна інформація, що має оперативний інтерес; − інформація, яка накопичена, перевірена, оцінена після проведення оперативно-розшукових заходів і може використовуватись для боротьби зі злочинністю [8, с. 97; 9].

Разом з цим в Україні активно впроваджуються сучасні інформаційні системи у вигляді централізованих баз даних, систем електронного документообігу та електронного обміну інформацією, що дозволяють акумулювати відповідну інформацію, а також швидко та ефективно передавати її, надавати доступ до неї. Безумовно наявність та розвиток таких баз сприяють оперативному вирішенню важливих питань та поліпшенню співробітництва між правоохоронними органами [10].

А. М. Лисенко, І. В.Лисенко, та Л. В. Перевалова зазначають, що використання працівниками оперативних підрозділів ресурсів різноманітних інформаційно-пошукових систем покликане сприяти підвищенню рівня інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності під час виявлення та попередження злочинів, виконання інших завдань оперативно-розшукової діяльності та доручень слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування злочинів. [11, с. 273]. Також, як слушно зазначає А. В. Мовчан, «результативність тактики оперативно-розшукової протидії злочинності безпосередньо залежить від якісного, своєчасного і достатнього інформаційно-аналітичного забезпечення» [12; 13].

Одним із методів щодо збирання первинної інформації про вказані злочини є аналітична розвідка, яка може бути здійснена такими способами: комп'ютерна розвідка в мережі Інтернет; комп'ютерна розвідка в автоматизованих банках даних та інформаційних системах різних форм власності; вивчення публікацій у засобах масової інформації; радіорозвідка сканування радіоефіру тощо [14].

OSINT вирізняється серед інших типів розвідувальної діяльності специфічною сукупністю як технічних, так і людських ресурсів, способами отримання даних і самими джерелами. До ключових переваг цього підходу відносять: легкий доступ до інформації, широкий спектр джерел, багатогранність і актуальність отримуваних відомостей, швидкість збору, порівняно невисоку вартість, а також простоту подальшого використання. Інформація, здобута з відкритих джерел, зокрема зі ЗМІ (газет, журналів, телебачення, радіо, інтернет-ресурсів), активно використовується оперативними підрозділами правоохоронних органів як додатковий елемент до розвідувальних відомостей, отриманих іншими шляхами [15, с. 111].

Технології OSINT дозволяють використовувати відкриті джерела інформації, які доступні без спеціальних дозволів. Це можуть бути медіа, соціальні мережі, державні реєстри, комерційні

бази даних, наукові публікації та інші джерела. В умовах швидкого розвитку технологій, таких як Інтернет речей(IoT), штучний інтелект та великі дані, інформація, яка раніше була б недоступною або важко досяжною, сьогодні може бути ефективно зібрана і проаналізована. Одним з основних застосувань OSINT є моніторинг інформаційних потоків у реальному часі для виявлення потенційних загроз. За допомогою інструментів OSINT можна оперативно оцінювати стан безпеки на різних етапах: від попередження загроз до оцінки наслідків від їх реалізації [16; 17].

До спеціальних методів OSINT можна віднести: застосування «логічних операторів» у пошукових системах Інтернету; професійний пошук даних у соціальних мережах, таких як Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn тощо; визначення осіб і локацій за допомогою геолокації; а також пошук інформації в темних мережах (dark- і deepweb) [18].

Одним з інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки є кримінальний аналіз. Суттєву роль у здійсненні кримінальної розвідки за кордоном відіграє її інформаційне забезпечення. Наразі створено та інтегровано потужні інформаційні масиви за різними напрямами діяльності, що дозволяє ефективно здійснювати правоохоронну діяльність [19]. У рамках навчання кримінальній розвідці використовуються різні моделі. Однією з таких моделей, спрямованих на досягнення мети розслідування, є т. зв. «5W+H» (Who, What, When, Where, Why and How) [20].

Предметом кримінального аналізу є дослідження обставин і особливостей вчинення злочинів. Мета – виявлення неявних і прихованих зв'язків між фактами, подіями і особами з подальшим формулюванням версій і гіпотез задля розкриття злочину [21]. Якщо брати до уваги тактичний аспект кримінального аналізу, то найбільш вдале, на наш погляд, визначення тактичного кримінального аналізу дав Федчак І.А. Таким чином, на думку вченого, це інформаційно-аналітична діяльність, яка здійснюється для аналізу злочинів і правопорушень на конкретній території за короткий проміжок часу, за певним видом злочину чи протиправною діяльністю певної групи, в розробці тактичних заходів із затримання злочинців, виявлення ризиків і попередження злочинів [22, с. 170; 23].

Враховуючи вище викладене, слід погодитися з В.В. Грушою та О. В. Сіренком про те що необхідно звернути належну увагу на підвищення професіоналізму та виведенню на відповідний рівень кваліфікації працівників правоохоронних органів, аби в майбутньому вони мали можливість користуватися провідними сучасними інформаційними технологіями і як результат, ефективніше виконувати завдання в сфері боротьби зі злочинністю [24, с. 121–125; 25].

Останнім часом дослідження фахівців у царині наукових знань новітніх цифрових технологій показують, що ШІ із застосуванням системи сучасних методів може успішно використовуватись для прогнозування злочинності. Зокрема, інноваційні цифрові технології дозволяють запобігати вчиненню кримінального правопорушення з боку конкретної особи, тобто на стадії формування злочинної мотивації, готування або замаху на його вчинення. Це стало реальністю завдяки моделюванню майбутньої поведінки окремих осіб на підставі особливостей їх соціально-демографічної (стать, вік, місце проживання, рівень доходів, коло спілкування) та кримінально-правової характеристики (наявність судимості, вид раніше вчиненого кримінального правопорушення). Сприяє підвищенню ефективності роботи поліції та прогнозування кримінальних правопорушень також метод картографування злочинності, за допомогою якого формуються прогнози щодо місцевої злочинності та індивідуальної злочинної поведінки. Отже, завдяки технологій ШІ можуть створюватися обґрунтовані прогнози щодо якісних і кількісних показників злочинності [65, с. 134–138; 27, с. 124].

З урахуванням викладеного вище, варто відзначити, що загалом уже декілька років тому стало очевидним, що застосування технологій штучного інтелекту в різних превентивних стратегіях, зокрема і на кордоні, дасть змогу забезпечити швидке прийняття оптимальних рішень на основі аналізу величезних обсягів інформації, що забезпечить таку якість запобіжної діяльності, яка є недосяжною за інших умов. З огляду на значну вартість таких розробок, потрібно застосовувати такі технологічні рішення, які вже зараз дозволяють досягти значних превентивних результатів у питаннях запобігання злочинності [28].

Проведеним дослідженням встановлені основні проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану:

1. **Фрагментарність та розрізненість інформаційних ресурсів:** Бази даних різних правоохоронних та контролюючих органів не завжди інтегровані між собою. Відсутність єдиної національної системи обліку викраденого майна, незаконного обігу зброї та культурних цінностей ускладнює швидкий доступ до інформації.

2. **Недостатній рівень технічного оснащення:** Значна частина регіональних підрозділів поліції та СБУ використовують застаріле програмне забезпечення й техніку. Обмежені можливості у сфері кібербезпеки, цифрової криміналістики та аналітичних платформ.

3. **Проблеми з якістю та достовірністю даних:** Часто інформація в оперативних обліках оновлюється із запізненням. Існують випадки дублювання або суперечливості відомостей. Недостатній контроль за достовірністю повідомлень, отриманих із відкритих джерел чи від громадян.

4. **Висока динаміка злочинності у воєнний час:** Активізація організованих злочинних груп, зростання рівня мародерства, шахрайств, крадіжок та незаконного обігу зброї створюють перевантаження для інформаційних систем. Неможливість оперативно реагувати на всі виклики знижує ефективність роботи.

5. **Низький рівень координації між органами:** Поліція, СБУ, митні органи, прикордонна служба та військова адміністрація не завжди ефективно обмінюються інформацією. Відсутність єдиних стандартів інформаційно-аналітичної діяльності ускладнює взаємодію.

6. **Правові прогалини:** Недостатня врегульованість використання сучасних IT-технологій (big data, OSINT, штучного інтелекту) у кримінальному процесі. Питання допустимості цифрових доказів часто викликає дискусії в судовій практиці.

7. **Людський фактор:** Нестача підготовлених кадрів-аналітиків, здатних працювати з великими масивами інформації. Високий рівень плинності кадрів у воєнний час негативно впливає на сталість аналітичної роботи.

8. **Обмеження доступу до міжнародних інформаційних систем:** В умовах війни ускладнений повноцінний обмін з базами даних Інтерполу, Європолу та митних органів інших держав. Це створює труднощі у відстеженні контрабанди та міжнародних злочинних зв'язків.

Враховуючи зазначене розкриємо інформаційно-аналітичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану через науковий та практичний аспект.

Науковий аспект. Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану є системоутворюючим елементом кримінальної політики держави, що поєднує функції моніторингу, прогнозування, аналізу та формування управлінських рішень. Його значення особливо зростає в умовах воєнної агресії, коли криміногенна ситуація характеризується нестабільністю, різким зростанням рівня злочинності та поширенням нових форм злочинної діяльності (зокрема мародерства, незаконного обігу зброї, кіберзлочинів). Разом із тим, недосконаліть законодавчої бази, недостатній рівень цифровізації та відсутність єдиного інтегрованого інформаційного простору правоохоронних органів істотно ускладнюють процеси збору, обробки й використання криміналістично значущих даних. Це зумовлює необхідність внесення комплексних змін, що передбачають: модернізацію IT-інфраструктури, розробку нових методик аналізу інформації, інтеграцію національних баз даних із міжнародними, а також підвищення рівня професійної підготовки аналітичних кадрів. Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення в сучасних умовах виступає не лише інструментом кримінального переслідування, а й превентивним механізмом, який має стати основою стратегічного управління у сфері забезпечення національної безпеки України.

Практичний аспект. Інформаційно-аналітичне забезпечення сьогодні – це головний ресурс правоохоронних органів у протидії злочинам проти власності під час воєнного стану. Воно дозволяє своєчасно відстежувати кримінальні ризики, виявляти осередки злочинної активності, прогнозувати загрози та надавати керівництву обґрунтовані дані для прийняття рішень. Основні проблеми: відсутність єдиної бази даних, обмежений доступ до оперативної інформації з фронтових територій, повільна інтеграція нових цифрових технологій, слабка координація між силовими структурами. Для підвищення ефективності роботи пропонується: запровадження єдиної інтегрованої платформи обміну даними; впровадження сучасних IT-рішень (аналітика великих даних, штучний інтелект, OSINT); налагодження міжвідомчої взаємодії; системна підготовка аналітиків для роботи в умовах воєнного стану. Виконання цих заходів дозволить підвищити якість превенції, розслідувань і документування злочинів проти власності та посилити захист національної безпеки України.

Проблема протидії злочинності будь-якого типу стосується соціальних факторів, адже пов'язана з певними соціальними групами, окремими індивідами та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Протидія в цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на певні категорії людей. Вона також є специфічною соціальною системою [29; 30]

Висновок. Підсумовуючи вище викладене, відзначено, що інформаційно-аналітичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану є ключовим чинником ефективності всієї правоохоронної діяльності. В умовах збройної агресії, підвищеного рівня криміногенних загроз та дестабілізації соціально-економічного життя саме якісна інформаційно-аналітична робота дає можливість своєчасно виявляти тенденції злочинності**,** прогнозувати ризики**,** координувати зусилля різних відомств **та** забезпечувати доказову базу для розслідувань. Разом із тим, на практиці виявляється низка проблем: фрагментарність баз даних, застарілість інформаційних систем, недостатня інтеграція між правоохоронними структурами, зниження достовірності даних у зонах бойових дій та дефіцит підготовлених аналітиків. Ці чинники знижують ефективність реагування на нові виклики, пов'язані з незаконним обігом зброї, мародерством, організованими крадіжками та шахрайствами.

Проведене дослідження засвідчує, що інформаційно-аналітичне забезпечення є одним із ключових елементів ефективної протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану, оскільки саме своєчасне отримання, обробка та аналітичне узагальнення інформації забезпечують належне реагування правоохоронних органів на динамічні зміни криміногенної ситуації. В умовах збройної агресії зростає кількість і суспільна небезпека посягань на майнові права громадян, суб'єктів господарювання та держави, що обумовлює необхідність використання сучасних інформаційно-аналітичних інструментів у діяльності суб'єктів протидії злочинності.

Установлено, що ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності значною мірою залежить від чіткого нормативно-правового регулювання процесів збирання, обробки, зберігання та використання інформації, а також від узгодженості кримінального, кримінального процесуального та інформаційного законодавства. Водночас на практиці виявлено проблеми фрагментарності відомчих інформаційних ресурсів, обмеженої міжвідомчої взаємодії та недостатньої інтеграції аналітичних систем, що негативно впливає на своєчасність виявлення організованих і системних посягань на власність.

Доведено, що застосування кримінального аналізу, ризик-орієнтованих моделей, цифрових технологій та міжвідомчих інформаційних платформ дозволяє підвищити результативність виявлення, документування та попередження кримінальних правопорушень проти власності, зокрема мародерства, розкрадання гуманітарної допомоги, незаконного заволодіння майном на тимчасово окупованих територіях та службових зловживань у сфері публічних закупівель. Водночас реалізація таких інструментів має здійснюватися з обов'язковим дотриманням вимог законодавства про захист персональних даних та інформаційну безпеку.

Узагальнюючи викладене, доцільно констатувати, що подальше вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану потребує системного підходу, який передбачає законодавче унормування міжвідомчого обміну інформацією, розвиток єдиних інтегрованих аналітичних систем, підвищення професійної підготовки аналітичних підрозділів правоохоронних органів та посилення координації між суб'єктами протидії злочинності. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності захисту майнових прав та забезпеченню правопорядку в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Синоверський Р.І. Питання протидії органами національної поліції україни воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.). м. Київ. 2024. С. 330–333.

2. Шорохова Г.М. Нормативно-правове регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення територіальних органів поліції України. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2019. № 4. URL: www.pap.in.ua.

3. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні: навч. посіб / В.В. Аброськін, С.В. Албул, С.О. Єгоров, Є.В. Поляков, І.Л. Форнальчук, Т.Г. Щурат. Одеса : ОДУВС, 2020. 198 с.

4. Байов В. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії наркозлочинам, що вчинюються етнічними злочинними угрупованнями. *Using the latest technologies*: Abstracts of III-rd International Scientific and Practical Conference. Groningen, Netherlands, 2021. P. 35–37.

5. Шорохова Г.М. Деякі аспекти використання сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення в службовій діяльності органів і підрозділів поліції України. Актуальні проблеми

вдосконалення законодавства та правозастосування: Матеріали міжнародної науково практичної конференції (м. Запоріжжя 27–28 жовтня 2017 р.). С. 100–103.

6. Баб'як А.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативних підрозділів національної поліції. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України*: матеріали Науково-практичної конференції (Львів, 22 грудня 2023). – Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 6–9.

7. Севрук В.Г. Зарубіжний досвід використання інформаційно-аналітичного забезпечення під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 61–66.

8. Душейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи : дис. … канд. юрид. наук : 21. 07. 04. Харків, 2001. 268 с.

9. Томков О.М. Інформація як основний критерій інформаційно-аналітичного забезпечення у процесі протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняється організованою злочинністю. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки . 2021. Том 32 (71). № 2. С. 76–80.

10. Алексеєва О.А. Впровадження досвіду діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн як інструмент забезпечення протидії злочинності та підтримання правопорядку. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 16 черв. 2023 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. С. 13–18.

11. Лисенко А.М., Лисенко І.В., Перевалова Л.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативнорозшукової діяльності щодо протидії тероризму. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3 (87). С. 268–280.

12. Мовчан А.В. Актуальні проблеми впровадження в органах поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. С. 17–22.

13. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

14. Грень Р.Р. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2017. 264 с.

15. Форос Г.В. Загальні підходи щодо отримання інформації під час кримінального аналізу. *Імплементація ILP моделі в Україні*: матеріали круглого столу, м. Одеса, 15 березня 2023 р. – Одеса : ОДУВС, 2023. С. 108–112.

16. OSINT Framework : URL: https://osintframework.com/.

17. Калин С.П., Огірко О. І. Інструменти osint у сучасній освіті: перспективи та виклики. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України*: матеріали Науково-практичної конференції (Львів, 20 грудня 2024) / упорядник: Т. В. Магеровська. – Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 43–46.

18. Жарков Я. М., Васильєв А. О. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2013. Вип. 30. С. 38. (Серія «Військовоспеціальні науки»).

19. Сокол В. Ю. Полицейский розыск в Германии. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2009. №1. С. 118.

20. Rossy Q., Ribaux O. A Collaborative Approach for Incorporating Forensic Case Data into Crime Investigation Using Criminal Intelligence Analysis and Visualisation. Science & Justice. 2014. № 54 (2). P. 149.

21. Прикладний кримінальний аналіз на базі інформаційно-аналітичної системи «RICAS»: метод. рек. / Узлов Д. Ю., Струков В. М., Власов О. В. та ін. Харків, 2018. С. 37. URL: https://ricas.org/articles/.

22. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу: навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.

23. Агаєв І. Ш. огли, Кисельов А. О. Роль використання тактичного кримінального аналізу в діяльності аналітичних підрозділів Національної поліції України. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 29 листоп. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 8–11.

24. Груша В. В., Сіренко О. В., Перспективи використання інформаційних технологій у криміналістичній діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 5. С. 121–125. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/22.pdf

25. Василинчук В., Поптанич Ю. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням. *Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни* : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 109–112.

26. Шевчук В. М. Проблеми застосування штучного інтелекту у правоохоронній діяльності в контексті російсько-української війни. *Підготовка правоохоронців зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» нової формації: напрями освітнього та наукового забезпечення* : матеріали всеукр. наук.-пед. підв. кваліф. (4 березня – 14 квітня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.134–138.

27. Федунь А. В., Поляк С. П. Роль штучного інтелекту у здійсненні правоохоронної діяльності на основі прогнозів (predictive policing). Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України: матеріали Науково-практичної конференції (Львів, 20 грудня 2024). Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 123–125.

28. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монографія. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Одеса: Фенікс, 2019. С. 390.

29. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності. Спілка генералів органів внутрішніх справ України. URL: http://ovsgeneral.org.ua/info/info/6

30. Севрук В.Г., Павленко С.О. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 49–60.

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.9:343.85
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.27

ДАВИДЕНКО Т.М.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE ECONOMIC SPHERE IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

У статті досліджено нормативно-правове забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в країнах Європейського Союзу. Наголошено, що в сучасних умовах ускладнення економічних процесів, інтенсифікації транскордонної господарської діяльності, цифровізації фінансових операцій та розширення ризиків незаконного обігу активів ефективність запобігання кримінально протиправним проявам в економічній сфері значною мірою залежить від якості правового регулювання. У зв'язку з цим увагу зосереджено на з'ясуванні змісту нормативно-правових засад, які визначають підходи до запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в межах Європейського Союзу, а також на встановленні їх ролі у формуванні цілісного механізму захисту економічної безпеки. У статті показано, що нормативно-правове забезпечення у цій сфері має багаторівневий характер і охоплює як акти Європейського Союзу, так і національне законодавство держав-членів, узгоджене із загальноєвропейськими правовими стандартами. Розкрито, що правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки пов'язане з визначенням засад фінансового контролю, протидії шахрайству, корупційним проявам, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, податковим і митним порушенням, а також із закріпленням повноважень компетентних органів, механізмів координації та процедур міжнародної взаємодії. Акцентовано, що нормативно-правова база Європейського Союзу виконує не лише регулятивну, а й превентивну функцію, оскільки спрямована на мінімізацію криміногенних ризиків у сфері економіки, уніфікацію підходів до правозастосування та забезпечення належного рівня правової визначеності. Окрему увагу приділено тому, що ефективність нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в країнах Європейського Союзу залежить від узгодженості наднаціонального і національного правового регулювання, своєчасного оновлення правових норм відповідно до нових економічних викликів, а також від здатності правової системи оперативно реагувати на трансформацію криміногенних загроз. Підкреслено, що дослідження цієї проблематики дає змогу глибше осмислити сучасні європейські підходи до правового забезпечення економічної безпеки та виявити перспективні напрями вдосконалення вітчизняного законодавства. Практична спрямованість дослідження полягає у формуванні теоретичного підґрунтя для подальшого аналізу зарубіжного досвіду та можливості використання окремих його елементів у національній системі запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки.

Ключові слова: *нормативно-правове забезпечення, запобігання, кримінальні правопорушення, економіка, Європейський Союз, економічна безпека, правове регулювання, гармонізація, координація, законодавство, стандарти.*

© ДАВИДЕНКО Т.М. – аспірант (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0007-1032-0947

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article examines the regulatory and legal framework for the prevention of criminal offenses in the economic sphere in the countries of the European Union. It is emphasized that, under current conditions of increasingly complex economic processes, the intensification of cross-border economic activity, the digitalization of financial transactions, and the expansion of risks related to the illicit circulation of assets, the effectiveness of preventing criminally unlawful manifestations in the economic sphere largely depends on the quality of legal regulation. In this regard, attention is focused on clarifying the content of the regulatory and legal foundations that determine approaches to preventing criminal offenses in the economic sphere within the European Union, as well as on establishing their role in forming a comprehensive mechanism for the protection of economic security. The article shows that the regulatory and legal framework in this sphere has a multi-level character and includes both legal acts of the European Union and the national legislation of the Member States, harmonized with common European legal standards. It is revealed that the legal regulation of the prevention of criminal offenses in the economic sphere is connected with defining the foundations of financial control, counteraction to fraud, corruption manifestations, legalization of proceeds obtained through crime, tax and customs violations, as well as with establishing the powers of competent authorities, coordination mechanisms, and procedures for international cooperation. It is emphasized that the regulatory and legal framework of the European Union performs not only a regulatory but also a preventive function, since it is aimed at minimizing criminogenic risks in the economic sphere, unifying approaches to law enforcement, and ensuring an appropriate level of legal certainty. Particular attention is paid to the fact that the effectiveness of the regulatory and legal framework for preventing criminal offenses in the economic sphere in the countries of the European Union depends on the consistency of supranational and national legal regulation, the timely updating of legal norms in accordance with new economic challenges, as well as on the ability of the legal system to respond promptly to the transformation of criminogenic threats. It is stressed that the study of this issue makes it possible to gain a deeper understanding of modern European approaches to the legal support of economic security and to identify promising directions for improving domestic legislation. The practical orientation of the study lies in forming a theoretical basis for the further analysis of foreign experience and the possibility of using some of its elements in the national system for preventing criminal offenses in the economic sphere.

Key words: *regulatory and legal framework, prevention, criminal offenses, economy, European Union, economic security, legal regulation, harmonization, coordination, legislation, standards.*

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку європейського економічного простору, інтенсифікації транскордонної господарської діяльності, цифровізації фінансових операцій та ускладнення механізмів незаконного обігу активів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки набуває особливого значення. Такі правопорушення негативно впливають на економічну безпеку держав, підривають стабільність фінансових систем, порушують засади добросовісної конкуренції та створюють сприятливі умови для поширення шахрайства, корупційних практик, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, податкових і митних зловживань. За таких умов особливу роль відіграє належне нормативно-правове забезпечення, яке визначає засади функціонування превентивного механізму, закріплює повноваження компетентних суб'єктів, встановлює правові інструменти координації їх діяльності та формує єдині підходи до реагування на криміногенні загрози в економічній сфері.

У країнах Європейського Союзу нормативно-правове забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки має багаторівневий характер, поєднуючи акти наднаціонального та національного рівнів, а також правові механізми їх узгодження та імплементації. Водночас динаміка економічних процесів, поява нових форм економічно протиправної діяльності та потреба у своєчасному оновленні правових засобів реагування зумовлюють необхідність поглибленого наукового аналізу відповідного нормативного масиву. Попри наявність окремих досліджень, присвячених економічній безпеці, правовому регулюванню діяльності інституцій Європейського Союзу та протидії окремим видам економічних правопорушень, питання нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням

у сфері економіки в країнах Європейського Союзу потребує самостійного й комплексного наукового осмислення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці В. С. Батиргареєвої, Б. М. Головкіна, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, О. Є. Користіна, Є. С. Назимка, В. В. Сазонова та інших учених, у яких розроблялися питання кримінологічного забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі у сфері економіки. У наукових працях зазначених авторів висвітлено загальнотеоретичні засади запобіжної діяльності, кримінологічну характеристику економічної злочинності, її детермінанти, систему суб'єктів запобігання, а також окремі аспекти правового та організаційного забезпечення протидії кримінально протиправним проявам в економічній сфері. Водночас аналіз наявних публікацій дає підстави стверджувати, що питання нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в країнах Європейського Союзу ще не дістало належного комплексного висвітлення. У більшості досліджень увагу зосереджено переважно на загальних питаннях запобігання кримінальним правопорушенням, економічної безпеки держави або характеристиці окремих кримінологічних та правових аспектів протидії економічній злочинності, тоді як особливості багаторівневого нормативно-правового регулювання у країнах Європейського Союзу, його системність, зміст і значення для формування ефективного превентивного механізму потребують самостійного наукового опрацювання.

Метою статті є з'ясування змісту та особливостей нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Функціонування правової держави передбачає здійснення внутрішньої та зовнішньої політики виключно на підставі законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих у встановленому правовому порядку. Зазначене повною мірою стосується і сфери правоохоронної діяльності, яка в демократичному суспільстві реалізується відповідно до чинного законодавства та норм, що регулюють правовідносини між її суб'єктами – органами поліції, прокуратури, суду, іншими органами державної влади і місцевого самоврядування, громадськими організаціями та громадянами. У зв'язку з цим варто зазначити, що якими б розвиненими та прогресивними не були на певному етапі історичного розвитку науково-теоретичні концепції у сфері запобігання та протидії злочинності, без їх належного нормативно-правового оформлення вони залишаються малоефективними для практичного впливу на рівень злочинності [7].

Право ЄС формується як результат поєднання міжнародно-правових норм і принципів, що регулюють співробітництво держав-учасниць, а також норм і принципів так званого «права Співтовариств», яке в установчих договорах ЄС отримало назву «acquis communautaire». Зазначений термін у праві ЄС використовується для позначення сукупності правових норм, судових рішень, доктринальних положень і принципів, сформованих у процесі функціонування європейських інтеграційних організацій, які підлягають безумовному прийняттю державами-кандидатами на вступ до ЄС [9, с. 74]. Така специфіка формування права ЄС зумовлює його дуалістичний характер, що проявляється у поєднанні елементів міжнародного та наднаціонального правового регулювання. Водночас еволюція інституційної структури ЄС свідчить про поступове формування самостійної правової системи, яка має власні принципи, механізми функціонування та інституційні гарантії реалізації.

Водночас у науковій літературі підкреслюється, що взаємовідносини між ЄС та державами-членами характеризуються рядом фундаментальних принципів, які визначають особливості функціонування правової системи Союзу. До таких принципів належать: верховенство права ЄС, пряма дія норм права ЄС, інтегрованість права ЄС у національні правові системи держав-членів, а також юрисдикційний захист права ЄС, що забезпечується судовими установами Союзу, насамперед Судом ЄС [12, с. 95]. Саме такі принципи забезпечують ефективність функціонування правового механізму ЄС та визначають особливості взаємодії наднаціонального та національного правового регулювання.

Особливе місце серед актів вторинного права займають так звані «типові акти» інституцій ЄС, які формуються в процесі реалізації їх нормотворчих повноважень. У західній правовій доктрині їх часто визначають як «законодавство Співтовариств», що знайшло відображення і в практиці Суду ЄС, хоча сам термін не використовується безпосередньо в установчих договорах.

Водночас сучасні держави-члени ЄС дедалі більше приділяють увагу не лише традиційним аспектам безпеки, але й забезпеченню економічної безпеки, яка розглядається як важлива складова загальноєвропейської системи стабільності та сталого розвитку. У цьому контексті економічна безпека розглядається на двох взаємопов'язаних рівнях: макрорівні, що характеризує економічну

безпеку держави, та мікрорівні, який охоплює економічну безпеку суб'єктів господарювання [5, с. 6]. Саме поєднання цих рівнів формує основу сучасної політики ЄС у сфері забезпечення економічної стабільності та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки.

По-перше, у контексті правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в країнах ЄС варто звернути увагу на реалізацію рішень Конгресів ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя.

Рішення міжнародних конгресів у сфері запобігання злочинності часто оформлюються у вигляді конвенцій, які виступають міжнародно-правовими актами та становлять правову основу співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. Такі акти регулюють питання запобігання злочинності, розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, видачі правопорушників і поводження з ними. Конвенції можуть охоплювати як широке коло питань боротьби зі злочинністю загалом (наприклад, Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, 1993 р.), так і окремі напрями протидії злочинності, зокрема Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 р.; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 р.; Європейська конвенція про злочини щодо культурних цінностей, 1985 р.. Положення окремих конвенцій регулюють також процедури розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень (Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 р.; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах, 1972 р.) та виконання судових рішень (Конвенція про передачу засуджених осіб, 1983 р.; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, 1964 р.) [14].

Подальші конгреси ООН сприяли розвитку міжнародної співпраці у сфері кримінального правосуддя та формуванню сучасних підходів до протидії злочинності. Зокрема, Міланський конгрес 1985 р. схвалив Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх та Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою. Гаванський конгрес 1990 р. звернув увагу на зростання міжнародних масштабів злочинності, а Каїрський конгрес 1995 р. наголосив на необхідності розвитку міжнародного співробітництва та технічної допомоги у зміцненні законності [8].

Особливе значення для розвитку міжнародно-правових механізмів протидії економічній злочинності мав десятий Конгрес ООН (Відень, 2000 р.), на якому було прийнято Віденську декларацію, що закликала держави до активізації міжнародних заходів у боротьбі з корупцією. Подальший розвиток цих підходів відбувся під час Бангкокського конгресу 2005 р., який ухвалив Бангкокську декларацію, спрямовану на зміцнення міжнародної координації у сфері запобігання злочинності, та Сальвадорського конгресу 2010 р., де було звернено увагу на загрозу економічного шахрайства, злочинів у сфері обігу персональних даних та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. У цьому контексті держави-члени були закликані розробляти ефективні механізми конфіскації злочинних доходів, протидії незаконним фінансовим потокам і посилення міжнародного співробітництва у сфері повернення активів [6, с. 509; 11].

За роки незалежності України участь держави в діяльності Конгресів Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя не набула системного характеру, а тому їх рекомендації, декларації та програмні орієнтири не були належним чином інтегровані до національної кримінологічної політики. Така ситуація видається особливо проблемною з огляду на те, що міжнародна система попередження злочинності у XXI столітті функціонує в умовах безпрецедентних глобальних викликів, зумовлених транснаціоналізацією злочинності, поширенням організованих кримінальних мереж, зростанням терористичних загроз, кіберзлочинності, а також появою нових форм насильства, пов'язаних із воєнними конфліктами та кризами міжнародної безпеки.

Показовим у цьому аспекті є XIII Конгрес ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, що відбувся 12–19 квітня 2015 року в Досі, за результатами якого було ухвалено Дохінську декларацію. Цей документ закріпив стратегічний курс на інтеграцію питань попередження злочинності та кримінального правосуддя до ширшого порядку денного ООН, пов'язаного зі сталим розвитком, утвердженням верховенства права, зміцненням доброчесності інституцій та формуванням комплексних національних стратегій, здатних враховувати не лише безпосередні прояви злочинної діяльності, а й її соціальні, економічні та культурні детермінанти. Окрему увагу в межах Дохінської декларації було приділено освіті, формуванню культури законності, попередженню корупції, зміцненню судової доброчесності, ресоціалізації правопорушників та міжнародному співробітництву у протидії тероризму й організованій злочинності [4].

На цьому тлі особливо виразно виявився розрив між реальними криміногенними викликами сучасності та пріоритетами міжнародної кримінологічної політики. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року і набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року, засвідчила, що сучасні воєнні конфлікти продукують не лише класичні загрози безпеці, а й нові форми глобальної злочинності, пов'язані з воєнними злочинами, злочинами проти людяності, масовим насильством щодо цивільного населення, примусовими переміщеннями, руйнуванням критичної інфраструктури, тінізацією економіки та зростанням транснаціональних кримінальних практик. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, у 2025 році в Україні було верифіковано 2 514 загиблих цивільних осіб і 12 142 поранених; це на 31% більше, ніж у 2024 році, і на 70% більше, ніж у 2023 році, причому основна частка втрат припала на прифронтові території [2].

Гуманітарні та соціально-економічні наслідки війни також мають системний характер. За даними УВКБ ООН, станом на початок 2026 року близько 3,7 млн осіб залишалися внутрішньо переміщеними в межах України, а близько 5,9 млн українців перебували за кордоном як біженці. Одночасно економіка держави зазнала істотного негативного впливу: Національний банк України наприкінці лютого 2026 року оцінював прогноз зростання реального ВВП на 2026 рік у 1,8% проти попередньо очікуваних 2%, а Інститут економічних досліджень та політичних консультацій повідомляв, що у січні 2026 року ВВП скоротився на 1,4% у річному вимірі. Щодо руйнувань інфраструктури, то офіційна RDNA4 Світового банку, Уряду України, ЄС та ООН оцінювала прямі збитки станом на кінець 2024 року у 176 млрд дол. США, тоді як оцінка KSE Institute станом на листопад 2024 року становила близько 170 млрд дол. США [13].

Отже, аналіз діяльності Конгресів Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя дає підстави стверджувати, що вони відіграють важливу роль у формуванні міжнародних стандартів кримінальної політики, однак їх практичний вплив на реагування на найнебезпечніші форми сучасної злочинності залишається обмеженим. Події, пов'язані з війною проти України, виразно продемонстрували дисбаланс між реальними глобальними криміногенними викликами та змістом міжнародного порядку денного у сфері попередження злочинності. За таких умов участь України у міжнародних форумах, зокрема у XV Конгресі ООН в Абу-Дабі, повинна розглядатися як важливий інструмент актуалізації проблематики воєнних злочинів, інтеграції її до глобальної кримінологічної політики та формування нових міжнародних підходів до запобігання, розслідування і покарання злочинів, що виникають у контексті сучасних збройних конфліктів.

По-друге, стандарти кримінологічного забезпечення економічної безпеки знаходять свій безпосередній вияв у сформованих стратегіях і програмах.

Нормативна база ЄС у цій сфері характеризується багаторівневою структурою та включає установчі договори Союзу, похідне право ЄС (директиви, регламенти, рішення), міжнародні угоди та акти інституцій ЄС, що визначають механізми співробітництва держав-членів у боротьбі з економічною злочинністю. Фундаментальне значення для формування правових засад протидії фінансовим злочинам мають положення Договору про ЄС та Договору про функціонування ЄС, які передбачають створення простору свободи, безпеки та правосуддя, розвиток поліцейського і судового співробітництва у кримінальних справах, а також забезпечення захисту фінансових інтересів Союзу (ст. 83, 86, 325 ДФЄС) [18].

Водночас важливим елементом нормативно-правового регулювання у цій сфері є акти вторинного права ЄС, спрямовані на протидію конкретним формам економічної злочинності. Серед них особливе значення мають Директива (ЄС) 2017/1371 про боротьбу з шахрайством, що посягає на фінансові інтереси Союзу (PIF Directive), Директива (ЄС) 2018/1673 про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права, а також Регламент (ЄС) 2017/1939 про створення Європейської прокуратури (ЕРРО). У сукупності ці нормативні акти формують правовий фундамент сучасної політики ЄС у сфері запобігання економічній злочинності та визначають інституційні й процедурні механізми її реалізації. У зв'язку з цим доцільним є подальший аналіз і систематизація джерел нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки в країнах ЄС, що дозволяє виокремити їх основні групи та визначити особливості їх правового впливу на формування європейської кримінологічної політики.

Одним із ключових актів ЄС у цій сфері є Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, що посягає на фінансові інтереси Союзу за допомогою кримінального права (так звана PIF Directive), яка визначає мінімальні правила щодо криміналізації шахрайства, корупції, незаконного привласнення коштів та

відмивання грошей, якщо такі дії завдають шкоди бюджету ЄС. Зазначена директива спрямована на посилення кримінально-правового захисту фінансових інтересів Союзу та створення єдиних підходів до відповідальності за відповідні кримінальні правопорушення [21]

Важливе місце у системі нормативного забезпечення протидії економічній злочинності займає Директива (ЄС) 2018/1673 Європейського парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 року про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права, яка встановлює мінімальні правила криміналізації легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та визначає спільні підходи до встановлення кримінальної відповідальності за такі правопорушення в країнах-членах ЄС [20].

Окрім зазначених актів, важливу роль у формуванні правових засад запобігання економічній злочинності відіграють директиви ЄС у сфері протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму, зокрема Директива (ЄС) 2015/849 (Четверта директива з протидії відмиванню коштів – AMLD4) та Директива (ЄС) 2018/843 (П'ята директива – AMLD5), які запроваджують комплексну систему фінансового моніторингу, передбачають створення реєстрів бенефіціарних власників та встановлюють обов'язки для фінансових установ щодо ідентифікації клієнтів та повідомлення про підозрілі фінансові операції [20]

Водночас поряд із директивами важливу роль у забезпеченні ефективної протидії економічній злочинності відіграють регламенти ЄС, які мають пряму дію на території держав-членів. Зокрема, важливе значення для боротьби з економічними правопорушеннями має Регламент (ЄС) 2017/1939 про створення Європейської прокуратури (ЕРРО), яка уповноважена здійснювати розслідування та кримінальне переслідування злочинів, що завдають шкоди фінансовим інтересам ЄС [19].

По-третє, аналізу кримінального законодавства окремих країн-членів ЄС. Як слушно зазначають О. М. Джужа та Д. М. Тичина, іноземні правові системи можуть бути класифіковані залежно від предмета кримінально-правового захисту на такі групи: норми, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти фінансової системи; економічні кримінальні правопорушення, пов'язані з підприємницькою діяльністю; майнові кримінальні правопорушення тощо [3]. Такий підхід має важливе методологічне значення, оскільки дозволяє розглядати економічну злочинність не ізольовано, а як складову ширшої системи кримінально-правової охорони економічної безпеки держави.

Водночас у країнах ЄС відсутній повністю уніфікований підхід до криміналізації кримінальних правопорушень у сфері економіки, що зумовлено особливостями національних правових систем, історією розвитку кримінального законодавства та специфікою побудови механізмів захисту економічної безпеки. У різних державах-членах ЄС економічні кримінальні правопорушення можуть бути зосереджені як у КК, так і в спеціальному фінансовому, господарському, банківському, корпоративному чи антикорупційному законодавстві. Такий підхід забезпечує гнучкість правового регулювання та дає змогу оперативніше реагувати на появу нових криміногенних загроз у сфері економіки, пов'язаних із шахрайством, зловживаннями у підприємницькій діяльності, відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, інсайдерськими практиками, маніпулюванням фінансовими ринками, фіктивним підприємництвом, використанням підставних осіб і компаній, а також іншими формами посягання на фінансову стабільність держави та добросовісність господарського обороту [15, с. 602–603].

Показовою у цьому аспекті є правова модель ФРН, для якої характерне поєднання загальнокримінального та спеціального правового регулювання відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері економіки. Німецьке законодавство виходить із того, що суспільно небезпечні діяння у сфері господарської та фінансової діяльності посягають не лише на майнові інтереси окремих суб'єктів, а й на засади економічного порядку, фінансову стабільність, добросовісність ринкової конкуренції та довіру до економічних інститутів. У зв'язку з цим правове реагування у ФРН побудоване за принципом пропорційності, за якого характер і суворість юридичної відповідальності корелюють зі ступенем суспільної небезпеки правопорушення. Менш небезпечні порушення можуть тягти адміністративно-господарські санкції, тоді як умисні, організовані, повторні або пов'язані з обманом діяння визнаються кримінально караними [16].

Не менш показовою є Французька Республіка, де система запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки характеризується високим рівнем правового контролю, аналітичного супроводу та міжвідомчої координації. Французька модель вирізняється поєднанням кримінально-правових, фінансово-контрольних і процесуально-гарантійних елементів, що забезпечує не лише виявлення та припинення економічних правопорушень, а й додержання принципу

правової визначеності та балансу між публічними інтересами держави і правами суб'єктів господарювання [17]. Контрольна діяльність у цій сфері ґрунтується на ризик-орієнтованому підході, відповідно до якого пріоритет надається суб'єктам, що демонструють аномальні фінансові показники, використовують непрозорі господарські схеми, фігурують у повідомленнях інформаторів або мають зв'язки з підставними особами та фіктивними структурами [10; 1].

Отже, досвід Німеччини та Франції демонструє дві різні, але взаємодоповнювані моделі нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки. Німецька модель більшою мірою орієнтована на чітку правову регламентацію, процедурну визначеність і кримінологічну превенцію через механізми прозорості, контролю та добровільного виправлення порушень, тоді як французька – на ризик-орієнтований підхід, партнерську взаємодію між державою та суб'єктами економічної діяльності, а також гнучке поєднання адміністративних, фінансових і кримінально-правових засобів реагування. Обидві моделі підтверджують, що ефективне кримінально-правове та кримінологічне забезпечення у сфері запобігання економічним правопорушенням можливе лише за умов чіткого правового розмежування форм економічної девіантності, використання аналітичних методів оцінки ризиків, забезпечення законодавчого балансу між економічною доцільністю та правовими гарантіями, а також побудови системи взаємної довіри між державою, бізнесом і контрольними інституціями. Саме тому аналіз національного кримінального та спеціального законодавства окремих країн ЄС має важливе значення для дослідження нормативно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки, оскільки дає змогу виявити найбільш ефективні механізми протидії економічній злочинності та оцінити можливості їх адаптації в інших правових системах.

Висновки. Нормативно-правова система ЄС щодо запобігання злочинності в економіці являє собою цілісну, структурно впорядковану кримінологічну систему, що ґрунтується на поєднанні норм міжнародного права, права ЄС та національного законодавства держав-членів і забезпечує стійку взаємодію суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки. Структурними компонентами такої системи виступають основні та похідні нормативно-правові акти, які у своїй сукупності формують багаторівневу систему кримінологічного забезпечення економічної безпеки, яка реалізується через рішення Конгресів ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, міжнародні стратегії і програми протидії злочинності, загальноєвропейське кримінальне законодавство (директиви, регламенти), кримінальне законодавство країн ЄС, а також практику ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Вишняков О. К. Право Європейського союзу: підручник. К. : Фенікс, 2021. 883 с.

2. Війна у цифрах: як змінилася Україна за чотири роки вторгнення Росії. BBS News. Україна. 24. лют. 2026 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0e5pezdj0jo

3. Джужа О. М., Тичина Д. М. Економічна злочинність в Україні: детермінація та протидія в умовах воєнного стану. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 1. С. 109–115.

4. Дохійська декларація про включення питань запобігання злочинності та кримінального судочинства до ширшого порядку денного ООН з метою вирішення соціальних та економічних проблем і сприяння забезпеченню верховенства права на національному й міжнародному рівнях, а також участі громадськості : Тринадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Катар, Доха, 2015 р. Резолюція Генеральної Асамблеї 70/174.

5. Збірник актів нормативно-правового регулювання фінансово-економічної безпеки / упоряд.: О. М. Кубецька, Я. С. Палешко, Д. Б. Санакоєв. О. В. Неклеса. Дніпро, ДДУВС, 2019. 312 с.

6. Збірник стандартів та норм Організації Об'єднаних Націй у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя / Управління організації об'єднаних націй з наркотиків та злочинності. Вена, 2016. 550 с. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/compendium/R_ebook.pdf

7. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.

8. Конгреси ООН по попередженню злочинності та кримінальному правосуддю 1955–2020 рр. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/About/information/65-years-brochure_ru.pdf

9. Муравйов В. Засоби впливу права Європейського Союзу на внутрішні правопорядки третіх країн. Міжнародне право. 2002. № 6. С. 74–76.

10. Овсій Д. Ю. Проблеми кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків: міжнародний досвід та можливість його застосування для України у сфері житлового будівництва. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4 ч. 3 С. 92–97.

11. Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки України: кримінологічний аналіз: монографія. Харків: Панов, 2020. 376 с.

12. Тетарчук І. В. Європейське право (право Європейського Союзу): навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2020. 258 с.

13. У KSE назвали суму збитків інфраструктурі України за рік повномасштабної війни. URL: https://kse.ua/ua/

14. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернєя, В. В. Сокуренка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, кримінологіч. асоц. України, Золота миля, 2017. 804 с.

15. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

16. Abgabenordnung (AO). buzer.de. URL : https://www.buzer.de/AO.htm.

17. Code general des impôts. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069577/

18. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT

19. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R1939

20. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L0849.

21. Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1371.

22. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L1673.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.341:343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.28

ЛИСИК Р.В.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ СТВОРЕННЮ, КЕРІВНИЦТВУ ЗЛОЧИННОЮ СПІЛЬНОТОЮ АБО ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ, А ТАКОЖ УЧАСТЬ У НІЙ

FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERACTING THE CREATION, LEADERSHIP OF A CRIMINAL COMMUNITY OR CRIMINAL ORGANIZATION, AS WELL AS PARTICIPATION THEREIN

Мета статті є полягає у тому, щоб проаналізувати наявні закордонні практики протидії створенню, керівництву злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній, визначити особливості та можливості їх імплементації в сучасні реалії нашої держави. У статті здійснено комплексний аналіз зарубіжного досвіду протидії створенню, керівництву злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участі у ній. Досліджено основні підходи, що застосовуються у провідних країнах світу, зокрема в державах Європейського Союзу, США та Італії, щодо криміналізації діяльності організованих злочинних об'єднань, диференціації відповідальності їх учасників та удосконалення механізмів розслідування таких злочинів. Встановлено, що ефективність протидії організованій злочинності за кордоном забезпечується поєднанням кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних і організаційних заходів, а також функціонуванням спеціалізованих інституцій і розвитком міжнародного співробітництва. Особливу увагу приділено аналізу італійської моделі боротьби з мафіозними структурами, яка передбачає спеціальну криміналізацію участі у злочинних об'єднаннях, широке застосування майнових санкцій та ефективні механізми захисту свідків. Обґрунтовано, що сучасні тенденції транснаціоналізації організованої злочинності, її цифровізації та ускладнення форм діяльності зумовлюють необхідність адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів. Зроблено висновок про доцільність використання зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінально-правових і організаційних механізмів протидії створенню та діяльності злочинних організацій в Україні. Зроблено висновок, що зарубіжний досвід демонструє високий рівень розвитку механізмів протидії організованій злочинності та може бути використаний для вдосконалення національного законодавства України. Запозичення ефективних правових інструментів, зокрема щодо криміналізації участі у злочинних організаціях, конфіскації активів, захисту свідків та міжнародної взаємодії, сприятиме підвищенню ефективності боротьби з цим складним і багатогранним явищем.

Ключові слова: *організована злочинність, злочинна організація, злочинна спільнота, кримінальна відповідальність, транснаціональна злочинність, міжнародне співробітництво, протидія злочинності.*

The purpose of the article is to analyze existing foreign practices of countering the creation, leadership of a criminal community or criminal organization, as well as participation in it, to determine the features and possibilities of their implementation in the modern realities of our state. The article provides a comprehensive analysis of foreign experience in counteracting the creation, leadership of a criminal community or criminal organization, as well as participation therein. The main approaches applied in leading countries of the world, in particular in the states of the European Union, the United States, and Italy, are examined with regard to the criminalization of activities of organized criminal

© ЛИСИК Р.В. – здобувач (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-8201-1170

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

groups, differentiation of liability of their participants, and improvement of mechanisms for investigating such crimes. It is established that the effectiveness of counteracting organized crime abroad is ensured through a combination of criminal law, criminological, forensic, and organizational measures, as well as through the functioning of specialized institutions and the development of international cooperation. Particular attention is paid to the analysis of the Italian model of combating mafia-type structures, which предусматриває (provides for) special criminalization of participation in criminal associations, широке застосування майнових санкцій (the broad application of property sanctions), and effective mechanisms for witness protection. It is substantiated that modern trends in the transnationalization of organized crime, its digitalization, and the increasing complexity of its forms necessitate the adaptation of national legislation to international standards. It is concluded that the use of foreign experience is advisable for improving criminal law and organizational mechanisms for counteracting the creation and functioning of criminal organizations in Ukraine. It is concluded that foreign experience demonstrates a high level of development of mechanisms for combating organized crime and can be used to improve the national legislation of Ukraine. Borrowing effective legal instruments, in particular regarding the criminalization of participation in criminal organizations, confiscation of assets, witness protection and international cooperation, will contribute to increasing the effectiveness of the fight against this complex and multifaceted phenomenon.

Key words: *organized crime, criminal organization, criminal community, criminal liability, transnational crime, international cooperation, counteraction to crime.*

Актуальність теми. Організована злочинність є одним із найбільш небезпечних явищ сучасності, що становить загрозу національній безпеці, економічній стабільності та правопорядку держав. У зв'язку з цим протидія створенню, керівництву злочинними спільнотами та участі у них є пріоритетним напрямом діяльності правоохоронних органів у більшості країн світу. Зарубіжний досвід у цій сфері демонструє різноманітність підходів, що сформувалися під впливом історичних, правових і соціально-економічних умов, однак водночас характеризується спільними тенденціями – посиленням кримінально-правових механізмів, розвитком спеціалізованих інституцій та активізацією міжнародного співробітництва.

У країнах Європейського Союзу протидія організованій злочинності ґрунтується на поєднанні кримінально-правових, кримінологічних та інституційних заходів. Важливу роль відіграють наднаціональні структури, зокрема Європол та ЄвроЮст, які забезпечують координацію діяльності правоохоронних органів держав-членів, обмін інформацією та підтримку спільних розслідувань. Європейський підхід передбачає криміналізацію участі в організованих злочинних угрупованнях незалежно від факту вчинення конкретного злочину, що відповідає положенням United Nations Convention against Transnational Organized Crime. У багатьох країнах ЄС (Італія, Німеччина, Франція) запроваджено спеціальні правові режими щодо боротьби з мафіозними структурами, включаючи розширені можливості конфіскації майна, використання негласних слідчих дій та захисту свідків.

Огляд останніх досліджень. Варто відзначити, що теоретико-методологічні засади формування державної політики протидії злочинності, а також розроблення стратегій боротьби з організованою злочинністю на національному та регіональному рівнях знайшли своє відображення у працях таких відомих українських науковців, як О. М. Бандурка, А. А. Вознюк, М. О. Гелемей, В.В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, М. В. Костицький, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та інші. Водночас, праці що стосуються безпосередньо створення, керівництва злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній залишається недостатньо дослідженою. У цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення та адаптація ефективних зарубіжних практик. Серед іноземних дослідників, які зробили вагомий внесок у розробку цього напряму, варто виділити Майкла Леві (Michael Levi) [2], який аналізує конвергенцію стратегій запобігання фінансовим та організованим злочинам у Європі, та Федеріко Кармело Ла Ваттіату (Federico Carmelo La Vattiata) [3], автора компаративних досліджень законодавства Італії та Великої Британії щодо протидії проникненню організованої злочинності в легальну економіку.

Мета статті є полягає у тому, щоб проаналізувати наявні закордонні практики протидії створенню, керівництву злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній, визначити особливості та можливості їх імплементації в сучасні реалії нашої держави.

Виклад основних положень. Сьогодні особливої актуальності набуває організована злочинність (далі – ОЗ), яка становить складне та небезпечне соціально-економічне явище. У різних країнах світу її рівень має нестабільний характер: у певні періоди вона знижується, а в – інші – значно поширюється, постійно вдосконалюючи свої форми та механізми функціонування.

Як слушно зазначають К. О. Чаплинський та П. Я. Мінка, витоки сучасної світової організованої злочинності пов'язані з Італією. Упродовж тривалого часу на її території діяли три потужні злочинні структури – Сицилійська мафія, Каморра та Ндрангета, представники яких неодноразово викривалися у зв'язках із вищими органами державної влади [4, с. 7]. Традиційними напрямами діяльності цих угруповань виступають незаконний обіг наркотичних засобів, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також рекет.

Злочинні організації, особливо мафіозного типу, становлять одну з найбільших загроз суспільній безпеці, економіці та демократії в сучасному світі. Італія, батьківщина таких потужних структур, як «Коза Ностра», «Каморра» та «Ндрангета», накопичила унікальний досвід системної протидії їх створенню, керівництву та участі в них. Цей досвід є цінним «зарубіжним зразком» для багатьох країн, зокрема України, де організована злочинність також проникає в економіку, політику та місцеве самоврядування. Італійська модель поєднує жорстку кримінально-правову базу, інституційні механізми, конфіскацію активів та активну роль громадянського суспільства, що дозволило суттєво послабити вплив мафії в низці регіонів.

Ключовим елементом італійської системи стало створення спеціалізованих інституцій. У 2001 році було засновано Національну антимафіозну дирекцію – централізований судовий орган для координації розслідувань щодо організованої злочинності [5]. Згодом його повноваження розширили на боротьбу з тероризмом, перейменувавши на Національну антимафіозну та контртерористичну дирекцію. Цей орган відіграє ключову роль у координації роботи всіх головних стейкхолдерів та має доступ до всіх справ, які ведуть окружні прокуратури [5].

Важливим доповненням стала діяльність Антимафіозної слідчої дирекції (DIA), яка здійснює моніторинг економічних процесів. Показово, що 38% усіх антимафіозних заходів в Італії у 2024 році були пов`язані з будівельним сектором, де перевірялося близько 200 об'єктів публічних робіт на предмет потенційної інфільтрації організованої злочинності [6].

Слід відмітити, що стаття 416 Кримінального кодексу Італії запроваджує спеціальний склад злочину – "мафіозну асоціацію". Її ключова ознака – використання "методу мафії": залякування, підпорядкування через омерту (закон мовчання) та контроль над економічною діяльністю [7]. Показовим є випадок із підготовкою до зимових Олімпійських ігор у Мілан-Кортіна, де осіб, які не були членами мафії, було звинувачено у використанні "мафіозного методу" – вимаганні, примусі та залякуванні для отримання контролю над будівельними підрядами [6].

Окремо слід звернути увагу на можливість конфіскації активів без вироку суду. Так, італійське законодавство передбачає можливість конфіскації майна, що належить особам, пов'язаним із злочинними організаціями, навіть без кримінального вироку щодо конкретного злочину [5]. Як зазначили національні члени Євроюсту від Італії та Румунії, «щоб успішно боротися з організованою злочинністю, ми повинні бити по тому, що для них найболючіше. Лише вилучаючи їхні активи, ми можемо позбавити організовану злочинність фундаменту» [8].

Касаційний суд Італії у рішенні № 11456/2025 посилив цей інструмент, роз'яснивши, що «добросовісність третього власника майна має виключатися, якщо встановлено повну обізнаність про незаконне використання активу злочинною асоціацією та добровільне нездійснення третіми особами своїх прав власності» [7]. Це означає, що формальне володіння майном має супроводжуватися його реальним та сумлінним використанням.

Законодавство Італії (Декрет № 159/2011, Антимафіозний кодекс) дозволяє застосовувати превентивні заходи до осіб, визнаних соціально небезпечними. Касаційний суд у рішенні № 31914/2025 розширив це поняття, поширивши його на осіб, які «систематично, хоча б частково, живуть за рахунок доходів від незаконної діяльності» [9], що представляє собою так звані запобіжні заходи та концепцію «соціальної небезпечності». Суд підкреслив, що для констатації соціальної небезпечності достатньо, щоб незаконні прибутки сприяли підтриманню «загального рівня життя» особи, навіть якщо вони не є єдиним джерелом існування.

Важливою зброєю Італії стала програма захисту свідків, яка відзначила 30-річчя у 2024 році. Як зазначає британська дослідниця Фелія Аллюм (Felia Allum), використання інформаторів у поєднанні з вилученням активів допомогло Італії досягти колись недосяжної мети – послабити сицилійську Коза Ностру [10]. Відомі антимафіозні прокурори Джованні Фальконе та

Паоло Борселліно боролися за створення цієї системи, аргументуючи, що злочинці потребують стимулів для співпраці з правосуддям [10].

На сьогодні в програмі перебуває близько 4700 осіб, включаючи близько 1000 "колабораціоністів" та членів їхніх сімей. Програма коштує приблизно 100 мільйонів євро щорічно, і, за даними прокуратури, жоден із тих, хто дотримувався правил захисту, не постраждав [10].

Водночас дослідження Туринського університету вказує на проблеми: «нестача програм захисту та реінтеграції свідків правосуддя у робоче середовище через недбалість держави та омерту значної частини громадян є суттєвою перешкодою для тих, хто, допомагаючи інституціям та співпрацюючи з судовою владою, втратив власний бізнес» [11].

Особливого значення набуває досвід запобігання використанню коштів ЄС організованою злочинністю. Джузеппе Анточі, нині депутат Європарламенту, запровадив так званий "Протокол Анточі" – посилену перевірку заявників на отримання сільськогосподарських субсидій ЄС після виявлення масштабних шахрайств мафії, яка викрадала мільйони євро через залякування фермерів та недопущення конкуренції [12]. Як засвідчило розслідування, навіть найбільш розшукуваний бос мафії Маттео Мессіна Денаро мав двох сестер, які отримували субсидії протягом 30 років [12].

Разом з тим, слід наголосити на активності громадянського суспільства Італії, яке демонструє дієві механізми контролю. Організація Libera започаткувала програму «Відкрита Олімпіада 26», яка змусила організаторів Ігор опублікувати всі фінансові операції на єдиному публічному порталі з оновленням кожні 45 днів. Як наголошують активісти, «ризик кримінальної інфільтрації існує всюди, не лише в Італії. Але тут, в Італії, ми маємо лінзи, які дозволяють нам розпізнати кримінальну інфільтрацію, коли вона відбувається» [6].

Таким чином італійський досвід пропонує комплексну модель протидії організованій злочинності, яка включає: спеціалізовані інституції з координаційними повноваженнями; розширене розуміння «мафіозного методу» як криміноутворюючої ознаки; інститут конфіскації без вироку суду; програми захисту свідків; превентивні заходи на основі «соціальної небезпечності»; механізми перевірки отримувачів публічних коштів; та активну роль громадянського суспільства у забезпеченні транспарентності.

Як зазначив Генеральний секретар Інтерполу Рональд Нобл, «демонструючи, що її інституції єдині у протистоянні мафії, Італія подає приклад усьому світу в боротьбі з організованою злочинністю» [10]. Для країн, що розробляють власні стратегії протидії створенню, керівництву злочинними спільнотами та участі в них, італійський досвід є безцінним джерелом як ефективних рішень, так і застережень щодо потенційних викликів.

Наступною країну, яку ми розглянемо є США. У Сполучених Штатах Америки ключовим інструментом боротьби з організованою злочинністю є Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act (RICO). Цей закон дозволяє притягати до відповідальності осіб, які беруть участь у діяльності злочинної організації через систему так званих «рекетирських діянь» [13]. Особливістю RICO є можливість притягнення до відповідальності керівників злочинних структур навіть за відсутності їх безпосередньої участі у конкретних злочинах, що значно підвищує ефективність протидії організованій злочинності. Крім того, американська система широко використовує інститут угод про визнання винуватості, що сприяє викриттю складних злочинних схем і встановленню ролей учасників злочинних організацій.

Головна інновація RICO полягає у зміні об'єкта кримінального переслідування. Як зазначають дослідники, Конгрес США прагнув охопити діяльність, яка, на його думку, характеризувала поведінку організованої злочинності, незалежно від того, хто фактично її здійснює [15]. RICO не забороняє діяння, які не є кримінальними самі по собі, але розширює цивільно-правові та кримінально-правові наслідки вчинення переліку злочинів (так званих "предикатних актів") [15].

Ключовими елементами складу злочину за RICO є:

– особа (Person) – будь-яка особа або організація, здатна володіти майном;

– підприємство (Enterprise) – Включає будь-яку індивідуальну особу, партнерство, корпорацію, асоціацію, профспілку або групу осіб, об'єднаних фактично, навіть якщо вони не є юридичною особою . Важливо, що "підприємство" має мати три структурні ознаки: спільну мету, взаємовідносини між учасниками та достатню тривалість існування для досягнення цієї мети;

– предикатні акти (Predicate Acts) – понад 100 федеральних злочинів та низка злочинів штатів, включаючи вбивство, викрадення, азартні ігри, підпал, грабіж, хабарництво, вимагання, обіг наркотиків, шахрайство, відмивання грошей, перешкоджання правосуддю;

– патерн рекету (Pattern of Racketeering Activity) – вчинення щонайменше двох предикатних актів протягом десятирічного періоду, які пов'язані між собою [15; 16].

Стаття 1962 RICO встановлює чотири форми протиправної діяльності:

– §1962(a): Інвестування доходів від рекету в придбання або створення підприємства (фактично "відмивання грошей") .

– §1962(b): Придбання або контроль над підприємством через рекет .

– §1962(c): Участь у веденні справ підприємства через рекет особою, яка є працівником або пов'язана з цим підприємством .

– §1962(d): Змова з метою вчинення будь-якого з вищезазначених порушень [13; 15; 16].

Верховний Суд США у справі Salinas v. United States (1997) розширив розуміння змови, постановивши, що особа, яка лише погоджується "сприяти" діяльності, що становила б порушення RICO, може нести кримінальну відповідальність, навіть якщо вона безпосередньо не вчиняла предикатний акт [15].

Важливо наголосити, що успіх американської моделі значною мірою залежить від інституційної спроможності. Ключову роль в цьому процесі відіграють спеціалізовані підрозділи, зокрема Відділ боротьби з організованою злочинністю та рекетом (OCRS) у складі Міністерства юстиції, який координує діяльність ударних груп [17, с. 223]. Федеральне бюро розслідувань (ФБР) забезпечує оперативно-розшукову складову, використовуючи прослуховування, спостереження та агентурні методи [18].

Водночас, дослідники відзначають проблеми міжвідомчої координації, зокрема так званий "менталітет Pac-Man" у ФБР, коли бюро намагалося "поглинути" юрисдикцію інших агентств, що призводило до дублювання зусиль та конфліктів з ATF (Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї та вибухівки) та DEA (Управління по боротьбі з наркотиками).

Показовими в даному контексті є покарання за RICO є в достатній мірі суворими: позбавлення волі до 20 років за кожен епізод, або довічне ув'язнення, якщо один із предикатних злочинів передбачає таке покарання; штрафи до 250 000 доларів для фізичних осіб та 500 000 для організацій, або подвійна сума прибутку/збитків; конфіскація майна (forfeiture) – вилучення будь-якого майна, придбаного внаслідок порушення RICO, та будь-якої частки в підприємстві, залученому до порушення [14].

Унікальною рисою американського законодавства є цивільний RICO згідно якого будь-яка особа, чий бізнес або власність постраждали внаслідок порушення RICO, може подати цивільний позов і вимагати потрійного відшкодування збитків (treble damages), відшкодування судових витрат та гонорарів адвокатів. Суд також може заборонити порушення RICO, наказати примусовий продаж часток, ліквідацію або реорганізацію підприємства, або обмежити майбутню професійну чи інвестиційну діяльність правопорушника [15; 14]. Цей інструмент виявився надзвичайно ефективним для боротьби з проникненням організованої злочинності в легальну економіку, оскільки дозволяє завдавати удару по фінансовій основі злочинних угруповань.

Також, Верховний Суд США сформував важливі обмеження для застосування RICO, щоб уникнути переслідування за «зв'язки» або асоціацію. У справі NAACP v. Clairborne Hardware Co. (1982) Суд наголосив, що «вина за асоціацією є філософією, чужою традиціям вільного суспільства", і особа не може нести відповідальність, якщо вона не приєдналася до організації, знаючи про її незаконні цілі та з конкретним наміром сприяти їх досягненню [13].

Для притягнення до відповідальності за RICO необхідно довести, що «підприємство» є відмінним від самого «патерну рекету» – тобто, сам факт вчинення злочинів не доводить існування організації. Крім того, у справі Scheidler v. National Organization for Women, Inc. Суд скасував обвинувальний вирок активістам, які протестували проти абортів, оскільки їхні дії не містили складу вимагання як предикатного акту [15].

Важливо зауважити, що в процесі розвитку та удосконалення RICO вийшов далеко за межі боротьби з традиційною організованою злочинністю. Його положення застосовуються до справ про злочинність, корупцію, фінансове шахрайство, а останнім часом – до справ, пов'язаних з музичною індустрією, зокрема проти реп-виконавців [19]. Як зазначають дослідники, RICO перетворився на інструмент «показових процесів» у резонансних справах, хоча його застосування залишається ресурсозатратним і складним як для обвинувачення, так і для захисту . Важливо, що для доведення змови за §1962(d) не вимагається, щоб «підприємство» фактично почало функціонувати або вчинило рекет – достатньо довести намір сторін [19].

Разом з тим, американський досвід демонструє комплексну модель протидії організованій злочинності, яка включає: концептуальний підхід – де боротьба не з окремими злочинами, а з «організаціями» як цілісною структурою, що дозволяє притягати до відповідальності лідерів («хрещених батьків»), які безпосередньо не вчиняють злочинів, але організовують їх; інституційна

координація полягає у створенні спеціалізованих прокурорських підрозділів та міжвідомчих ударних груп для концентрації ресурсів; цивільно-правові механізми – використання потрійних збитків та конфіскації для підриву економічної бази злочинних організацій; конституційні гарантії – тобто чітке розмежування відповідальності за участь в організації та захист від переслідування за асоціацією.

Велика Британія репрезентує унікальний підхід до протидії організованій злочинності, який суттєво відрізняється як від американської моделі RICO, так і від італійської концепції «мафіозної асоціації». Британська правова система демонструє послідовний шлях еволюції від традиційної доктрини змови до запровадження спеціалізованого складу злочину участі в діяльності організованої злочинної групи. Цей досвід є надзвичайно цінним для країн, які прагнуть збалансувати ефективність кримінального переслідування з фундаментальними принципами відповідальності за співучасть.

У Великій Британії протидія організованій злочинності здійснюється через діяльність спеціалізованих органів, зокрема National Crime Agency, а також шляхом застосування комплексного законодавства у сфері боротьби з кримінальними доходами. Значна увага приділяється фінансовим розслідуванням, відстеженню незаконних активів та їх конфіскації. Важливим напрямом є також превентивні заходи, спрямовані на недопущення залучення осіб до злочинних угруповань.

Британська правова традиція історично уникала запровадження спеціальних «членських» (membership) злочинів або моделі «злочинного підприємства» на кшталт американського RICO. Як переконливо доводить відома дослідниця Анна Серджі (Anna Sergi) з Ессекського університету, цей вибір зумовлений не стільки технічними труднощами імплементації, скільки глибинним сприйняттям суспільної небезпеки організованої злочинності в британському правовому дискурсі [20, с. 183].

У британській доктрині організована злочинність розглядається передусім через призму діяльнісного підходу (activities-based approach) , тобто як сукупність серйозних злочинів, що вчиняються узгоджено, а не як автономна загроза у вигляді злочинних об'єднань як таких [20, с. 184]. Це принципово відрізняється від американського підходу, зосередженого на структурах і мережах. Така концептуальна відмінність, за спостереженням Серджі, формує різне розуміння "протиправності" організованої злочинності, що, своєю чергою, детермінує вибір законодавчих інструментів.

Донедавна основним інструментом протидії організованим злочинним угрупованням в Англії та Уельсі залишався інститут змови (conspiracy), передбачений розділом 1 Criminal Justice Act 1977 року [21]. Відповідно до цієї норми, особа визнається винною у змові, якщо вона домовляється з іншою особою про реалізацію курсу дій, який обов'язково становитиме вчинення злочину.

Змова дозволяла криміналізувати саму домовленість про вчинення злочину, навіть якщо вона не була реалізована. Однак цей інструмент мав обмеження: він вимагав доведення конкретної змови щодо конкретного злочину і не дозволяв ефективно переслідувати лідерів злочинних угруповань, які безпосередньо не брали участі у вчиненні окремих злочинів, але організовували діяльність групи в цілому.

Важливим етапом стало ухвалення Serious Organised Crime and Police Act 2005 (SOCPA), який запровадив нові інституційні механізми протидії. Ключовим нововведенням стало створення Серйозної організованої злочинної агенції (Serious Organised Crime Agency – SOCA), яка згодом трансформувалася в Національну агенцію по боротьбі зі злочинністю (National Crime Agency – NCA) [22, с. 9].

SOCPA 2005 встановив обов'язок поліції та інших правоохоронних органів надавати SOCA інформацію про злочини, що може бути релевантною для виконання агенцією її функцій. Крім того, закон зобов'язав констеблів, співробітників митної служби та збройних сил надавати SOCA допомогу у виконанні її функцій щодо боротьби з серйозною організованою злочинністю. Це створило передумови для централізованої координації зусиль у протидії організованим злочинним угрупованням.

Визначальним моментом стало ухвалення Serious Crime Act 2015, який запровадив принципово новий склад злочину – участь у діяльності організованої злочинної групи. Цей крок став відповіддю на зобов'язання, викладені в Угоді про стратегію боротьби з серйозною та організованою злочинністю (Serious and Organised Crime Strategy), де уряд пообіцяв «краще протидіяти особам, які активно підтримують та отримують вигоду від участі в організованій злочинності, навчаючись у законодавства, яке вже використовується в інших країнах світу» [21].

Окремим напрямом британської політики стало запровадження ордерів на запобігання серйозним злочинам (Serious Crime Prevention Orders – SCPOs) [21]. Це цивільно-правові інструменти, спрямовані на запобігання організованій злочинності шляхом встановлення обмежень для осіб, причетних до злочинної діяльності. SCPO можуть містити заборони, обмеження або вимоги щодо: подорожей (вільного пересування) особи; фінансових операцій, кола спілкування.

Закон 2015 року розширив перелік "тригерних злочинів" для застосування SCPO, включивши комп'ютерні злочини та окремі категорії злочинів, пов'язаних з обігом зброї.

Анна Серджі, підсумовуючи порівняльний аналіз британського та американського підходів, доходить висновку, що для зміни британського законодавства в бік запровадження «злочинного підприємства» необхідно переосмислити саму суспільну небезпеку організованої злочинності [20, с. 198]. Без такого концептуального зрушення будь-які законодавчі зміни ризикують бути неефективними або такими, що суперечать фундаментальним принципам кримінального права.

Таким чином досвід Великобританії пропонує цінні уроки для країн, що розробляють власні стратегії протидії створенню, керівництву злочинними спільнотами та участі в них, зокрема: поступова еволюція замість революційних змін; створення SOCA/NCA як централізованого органу з широкими повноваженнями та обов'язком інших відомств надавати йому інформацію та допомогу; комбінований підхід до криміналізації – поєднання змови (conspiracy) та злочину участі (participation offence) дозволяє охопити різні форми злочинної діяльності та різні категорії учасників; запобіжні цивільно-правові заходи – ордери на запобігання серйозним злочинам демонструють ефективність превентивних інструментів, які не потребують кримінального переслідування; збалансованість каральних та превентивних механізмів – ефективна протидія організованій злочинності можлива без створення надмірно репресивного законодавства, яке загрожує фундаментальним правам.

Висновки. Отже, зарубіжний досвід демонструє високий рівень розвитку механізмів протидії організованій злочинності та може бути використаний для вдосконалення національного законодавства України. Запозичення ефективних правових інструментів, зокрема щодо криміналізації участі у злочинних організаціях, конфіскації активів, захисту свідків та міжнародної взаємодії, сприятиме підвищенню ефективності боротьби з цим складним і багатогранним явищем.

Список використаних джерел:

1. Андросович, Любов. “Зарубіжний досвід протидії організованій злочинності у сфері фінансів та можливості його застосування в Україні”. *Актуальні проблеми правознавства*, no. 2, Nov. 2022, pp. 31-37, URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1376.

2. Michael Levi and Mike Maguire. Financial And Organised Crime In Europe: Converging Paradigms Of Control? T. Spapens, M. Groenhuijsen and T. Kooijmans (eds.) *Universalis. Liber amicorum Cyrille Fijnaut. Antwerp/Cambridge,* Intersentia. pp. 723-33. URL: https://www.researchgate.net/publication/296331812_’Financial_and_organised_crime_in_Europe_Converging_paradigms_of_control’

3. Federico Carmelo La Vattiata “Pecunia Olet” (Sometimes): A comparative analysis of Italian and UK legislations on combating the infiltration of organised crime into the economy. September 2024. *Journal of Economic Criminology* 5:100079 DOI:10.1016/j.jeconc.2024.100079

4. Чаплинський К. О., мінка П. Я. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетр. гуманіт. ун-т. 2009. 225 с.

5. Consiglio di Sicurezza – Dibattito Aperto. URL: https://italyun.esteri.it/it/news/dalla_rappresentanza/2020/08/consiglio-di-sicurezza-dibattito_60/

6. Andy Bull ‘A very Italian problem’: inside the fight against the mafia and corruption at the Winter Olympics. URL: https://www.theguardian.com/sport/2026/jan/30/a-very-italian-problem-inside-the-fight-against-the-mafia-and-corruption-at-the-winter-olympics

7. Конфіскація мафіозного майна: Рішення 11456/2025 та виключення добросовісності третьої сторони-власника. URL: https://www.studiolegalebianucci.it/en/blog/3775-confiscation-of-mafia-assets-ruling-11456-2025-and-the-exclusion-of-the-bona-fide-third-party-owner

8. Eurojust supports seizure of mafia assets worth EUR 40 million. URL: https://www.eurojust.europa.eu/news/eurojust-supports-seizure-mafia-assets-worth-eur-40-million?pk_source=newsletter&pk_medium=email&pk_campaign=newsletter-q3-2025

9. Запобіжні заходи та соціальна небезпека: Верховний Суд (Постанова № 31914/2025) щодо доходів від податкових злочинів. URL: https://www.studiolegalebianucci.it/uk/blog/4637-запобіжні-заходи-та-соціальна-небезпека-верховний-суд-постанова-31914-2025-щодо-доходів-від-податкових-злочинів

10. Colleen Barry. Italy's secret weapon in hobbling Sicilian Mafia: witness protection program. Published November 20, 2014. URL: https://www.foxnews.com/world/italys-secret-weapon-in-hobbling-sicilian-mafia-witness-protection-program.print

11. Antimafia: la figura del testimone di giustizia *Fimiano, Claudia 2021/2022* URL: https://unitesi.unito.it/handle/20.500.14240/140167

12. Giuseppe Antoci. Meet the Mafia-busting MEP taking the fight against organized crime to Brussels.URL: https://www.politico.eu/article/giuseppe-antoci-mafia-mep-sicily-italy-european-parliament/

13. RICO Act passed, heralding decline of the mob. URL: https://www.history.com/this-day-in-history/october-15/rico-act-passed

14. Appendixes. URL: https://www.congress.gov/crs_external_products/RL/HTML/96-950.html

15. The Federal RICO Act: An Explainer. URL: www.icnl.org/our-work/us-program/federal-rico-act-an-explainer?ki-cf-botcl=1

16. Federal Racketeering and Organized Crime Violence Control – Leppard Law – Top Rated... URL: https://leppardlaw.com/federal/violent-crimes/federal-racketeering-and-organized-crime-violence-control/

17. James D. Calder & William S. Lynch. From Apalachin to the Buffalo Project: Obstacles on the path to effective federal responses to organized crime, 1957–1967. Published: 04 September 2008 Volume 11, pages 207–269, (2008). URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s12117-008-9045-x

18. Congressional Record (Bound Edition), Volume 154 (2008), Part 12. Senate. Pages 16695-16697. From the U.S. Government Publishing Office. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRECB-2008-pt12/html/CRECB-2008-pt12-Pg16695-3.htm

19. Nancy Gimbol. The Labyrinth Known as RICO Conspiracy. URL: https://www.eastburngray.com/legal-alerts/the-labyrinth-known-as-rico-conspiracy/

20. Sergi, A. (2015). Organised crime in English criminal law Lessons from the United States on conspiracy and criminal enterprise. JOURNAL OF MONEY LAUNDERING CONTROL, 18(2), 182–201 [10.1108/JMLC-10-2014-0038]. URL: https://cris.unibo.it/handle/11585/1032848

21. Serious Crime Act 2015. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/notes/division/3/3/data.xht?wrap=true

22. Serious Organised Crime and Police Act 2005. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/15/part/1/chapter/1/crossheading/general-duties-of-police-etc/2005-07-01

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.9.024
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.29

МІШЕНІНА Т.М.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ

CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SUBJECT OF FIGHTING CRIME IN UKRAINE

Метою статті є надання соціально-правової характеристики прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності в Україні. Сучасне розуміння прокуратури у механізмі протидії злочинності вимагає виходу за межі її суто процесуального сприйняття. Прокуратура в Україні функціонує як інституція, правова природа якої поєднує ознаки державного, правоохоронного, правозахисного та координаційного суб'єкта, що обумовлює її особливе місце у системі боротьби зі злочинністю. Соціально-правова характеристика прокуратури розкривається через зміст її функцій, обсяг повноважень, характер взаємодії з іншими органами правопорядку та спрямованість діяльності на захист прав людини, інтересів суспільства і держави. Дослідження показує, що роль прокуратури у сфері боротьби зі злочинністю не обмежується підтриманням публічного обвинувачення чи процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням. Її значення виявляється також у координації діяльності правоохоронних органів, забезпеченні законності під час здійснення кримінального провадження, аналітичному супроводі правоохоронної діяльності, реагуванні на порушення закону та участі у впливі на причини й умови, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень. Саме через сукупність цих напрямів прокуратура набуває ознак одного з ключових суб'єктів державної політики у сфері протидії злочинності. Окремого значення ця проблематика набуває в умовах реформування правоохоронної системи та перегляду функціонального призначення прокуратури. Наявне нормативне регулювання не повною мірою відображає її соціально-правову сутність, оскільки фактичний обсяг участі прокуратури у боротьбі зі злочинністю є ширшим за формально закріплений перелік функцій. У зв'язку з цим обґрунтовується потреба в уточненні її правового статусу, посиленні координаційної складової діяльності та більш чіткому нормативному закріпленні запобіжного потенціалу прокуратури. Це дозволяє розглядати її не лише як учасника кримінального провадження, а як самостійного суб'єкта боротьби зі злочинністю, діяльність якого має системне значення для забезпечення законності, правопорядку та безпеки в державі.

Ключові слова: *prosecutor's office, crime, fight, subject, status, functions, coordination, legality, law and order, security, prevention.*

The purpose of the article is to provide a socio-legal characteristic of the prosecutor's office as a crime prevention entity in Ukraine. The modern understanding of the prosecutor's office within the mechanism of combating crime requires going beyond its purely procedural perception. In Ukraine, the prosecutor's office functions as an institution whose legal nature combines the features of a state, law-enforcement, human-rights-protection, and coordinating body, which determines its special place in the system of combating crime. The socio-legal characteristics of the prosecutor's office are revealed through the content of its functions, the scope of its powers, the nature of its interaction with other law-enforcement agencies, and the orientation of its activities toward the protection of human rights, as well as the interests of society and the state. The study shows that the role of

© МІШЕНІНА Т.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the prosecutor's office in the field of combating crime is not limited to supporting public prosecution or exercising procedural guidance over pre-trial investigation. Its significance is also manifested in coordinating the activities of law-enforcement agencies, ensuring legality in the course of criminal proceedings, providing analytical support for law-enforcement activity, responding to violations of the law, and participating in addressing the causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses. It is through the combination of these areas of activity that the prosecutor's office acquires the features of one of the key subjects of state policy in the field of combating crime. This issue becomes especially important in the context of reforming the law-enforcement system and revising the functional purpose of the prosecutor's office. The existing legal regulation does not fully reflect its socio-legal essence, since the actual scope of the prosecutor's office's participation in combating crime is broader than the formally established list of functions. In this regard, there is a well-grounded need to clarify its legal status, strengthen the coordinating component of its activities, and provide a clearer normative consolidation of the preventive potential of the prosecutor's office. This makes it possible to regard it not only as a participant in criminal proceedings, but also as an independent subject of combating crime whose activity is of systemic importance for ensuring legality, law and order, and security in the state.

Key words: *prosecutor's office, crime, combating, subject, status, functions, coordination, legality, law and order, security.*

Актуальність теми. У сучасних умовах діяльності правоохоронної системи України, ускладнення структури злочинності і зростання криміногенних ризиків особливої актуальності набуває питання належного визначення місця і ролі прокуратури у системі запобігання злочинності. Конституційне закріплення пріоритету прав і свобод людини, а також обов'язку держави забезпечувати їх охорону обумовлює необхідність функціонування ефективного механізму протидії злочинним проявам, важливим елементом якого є прокуратура. Водночас сучасне нормативне регулювання її діяльності не забезпечує достатньої чіткості у визначенні прокуратури саме як суб'єкта запобігання злочинності, хоча зміст її повноважень свідчить про наявність у прокурорській діяльності виразного запобіжного потенціалу. Це породжує як теоретичні суперечності щодо функціонального призначення прокуратури, так і практичні проблеми, пов'язані з реалізацією її координаційної, наглядової, процесуально-керівної та інформаційно-аналітичної функцій у сфері впливу на причини й умови злочинності. Додаткової актуальності цій проблематиці надає те, що реформування прокуратури в Україні тривалий час супроводжується переглядом її повноважень, звуженням функцій та пошуком нової моделі співвідношення між правозахисною, правоохоронною та запобіжною складовими її діяльності. За таких умов особливого значення набуває наукове осмислення правового статусу прокуратури, її функціонального призначення у державному механізмі запобігання злочинності, а також обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-правових засад її діяльності. Саме тому дослідження прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності є своєчасним і необхідним як для розвитку юридичної науки, так і для вдосконалення правозастосовної практики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти правового статусу прокуратури, її місця у системі державної влади, функціонального призначення та ролі у механізмі забезпечення законності досліджувалися у працях В. Т. Маляренка, М. І. Хавронюка, Ю. С. Шемшученка та інших учених. Вагомий внесок у розроблення кримінологічних засад запобігання злочинності, визначення системи її суб'єктів, а також дослідження координації правоохоронної діяльності зробили В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвинов, В. І. Шакун та інші науковці. Разом із тим, попри наявність значного масиву наукових праць, питання правового статусу прокуратури саме як суб'єкта запобігання злочинності не дістало комплексного та завершеного висвітлення. Недостатньо дослідженими залишаються сутність і зміст запобіжної функції прокуратури, форми її реалізації в сучасних умовах, співвідношення цієї функції з наглядовою та процесуальною діяльністю, а також напрями вдосконалення нормативного закріплення й організаційного забезпечення участі прокуратури у впливі на причини та умови злочинності. Саме ці обставини обумовлюють потребу в подальшому науковому опрацюванні зазначеної проблематики.

Метою статті є надання соціально-правової характеристики прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Закріплення у ст. 3 Конституції України положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини визначаються головним обов'язком держави, зумовлює необхідність функціонування ефективної системи органів, покликаних гарантувати реальне втілення цих конституційних приписів [4]. У законодавстві та науковій літературі такі органи традиційно відносять до правоохоронних. До їх числа належать і органи прокуратури, які займають особливе місце у механізмі державної влади з огляду на специфіку покладених на них функцій і характер наданих повноважень.

Незважаючи на складність криміногенної ситуації, яка сформувалася в Україні ще на межі століть і зберігає високий рівень напруженості донині, правоохоронні органи загалом змогли частково стабілізувати окремі негативні тенденції у сфері боротьби зі злочинністю та започаткувати реформування власної організації й діяльності. Водночас саме на тлі цих процесів особливо виразно проявилися відставання державно-правового контролю над злочинністю та недостатня результативність заходів, спрямованих не лише на реагування, а насамперед на запобігання злочинам. В Україні досі не сформовано цілісної, функціонально збалансованої системи запобігання злочинності, її законодавча основа залишається неповною, а застосовувані засоби не завжди відповідають реальним викликам. Саме тому першочергового значення набуває створення належного науково-практичного підґрунтя для вдосконалення форм, методів і заходів запобіжної діяльності.

За сучасних умов функціонування правоохоронної системи, а особливо прокуратури, потребує якісно нового осмислення її призначення. Йдеться не лише про збереження традиційних напрямів діяльності, а й про переоцінку ролі прокуратури як інституції, покликаної забезпечувати належну охорону прав і законних інтересів людини, суспільства і держави. У цьому контексті саме прокуратура серед усіх суб'єктів запобігання та протидії злочинності потребує більш чіткого визначення свого місця, ролі та характеру участі у механізмі запобіжного впливу на злочинність. Не менш актуальним залишається удосконалення правових та організаційних засад діяльності її служб і підрозділів, безпосередньо пов'язаних із боротьбою зі злочинністю. За нинішніх умов запобігання злочинам і протидія злочинності є одним із найбільш реальних внесків правоохоронної системи у забезпечення політичних, економічних і соціальних перетворень у державі [17].

Конституційні положення дають підстави стверджувати, що всі органи державної влади та управління, включаючи прокуратуру, тією чи іншою мірою залучені до діяльності щодо запобігання та протидії злочинам, оскільки охорона внутрішньої безпеки держави, забезпечення правопорядку і законності належать до фундаментальних функцій держави. Боротьба зі злочинністю реалізується через різні інструменти і засоби у межах законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, а також шляхом функціонування спеціалізованих правоохоронних інституцій. З огляду на це значення діяльності щодо запобігання злочинам у сучасному українському суспільстві слід оцінювати не лише за кількістю розкритих кримінальних правопорушень або обсягом застосованих примусових заходів, а передусім за рівнем фактичної захищеності прав і свобод людини. Саме такий підхід дає підстави розглядати запобігання злочинності як один із засобів забезпечення прав і свобод людини у системі функціонування державної влади [1, с. 5–8]. Відповідно, діяльність прокуратури у цій сфері доцільно аналізувати не ізольовано, а як складову загальної правозахисної та правоохоронної діяльності держави.

Як свідчить практика, суб'єктом правоохоронної діяльності є держава в особі своїх представницьких, виконавчих, судових органів і прокуратури, а також певною мірою громадські об'єднання та організації. У зв'язку з цим суб'єктами діяльності щодо протидії злочинності та запобігання злочинам можуть визнаватися органи, організації або окремі особи, які виконують хоча б одну з ключових функцій у відповідній сфері: організацію, координацію, безпосереднє здійснення чи участь у реалізації запобіжних заходів. Водночас інші види діяльності, навіть якщо вони мають допоміжне значення, зокрема навчання, видання методичних матеріалів, фінансування чи розроблення рекомендацій, самі по собі не дають достатніх підстав для віднесення відповідних суб'єктів до безпосередніх суб'єктів запобігання злочинності.

У науковій літературі суб'єкти запобігання злочинам визначаються як державні органи, посадові особи, недержавні організації та громадяни, які впливають на певний об'єкт із метою недопущення вчинення злочинів. При цьому їх поділяють на тих, хто використовує переважно непримусові методи впливу, і тих, хто реалізує відповідну діяльність із застосуванням примусу. Інші дослідники пропонують групувати таких суб'єктів залежно від того, чи формують вони

державну політику боротьби зі злочинністю, чи забезпечують інформаційно-аналітичний супровід, виявляють криміногенні чинники або безпосередньо вживають заходів реагування на злочинні прояви та сприяють нейтралізації детермінант злочинності [2].

Існують також класифікації, побудовані за видом запобіжної діяльності. У їх межах виділяють суб'єктів, які: визначають основні напрями, завдання та форми запобіжної діяльності; здійснюють управління й координацію окремих напрямів спеціально-кримінологічного запобігання; виявляють і пізнають криміногенні фактори, інформуючи про них інших суб'єктів; безпосередньо реалізують заходи щодо випередження, обмеження та усунення криміногенних об'єктів, захисту соціальних благ і особи, а також припинення злочинів. Поширеним є і поділ суб'єктів на органи, які організовують та координують діяльність із протидії злочинності; органи, для яких така діяльність є однією з основних функцій; а також інституції, для яких протидія злочинності не становить безпосередньої мети, але їх функціонування опосередковано впливає на запобіжні процеси [17, с. 181].

В основу наведених класифікацій покладено насамперед функціональний критерій, тобто реальний вплив виконуваних функцій на усунення чи нейтралізацію причин і умов злочинності. Водночас систему суб'єктів запобігання та протидії злочинності можна аналізувати і за іншими критеріями: за ступенем участі в організаційних процесах, управлінським потенціалом [8, с. 44–47], спеціалізацією дій, спрямованістю праці тощо. Кожна з таких класифікацій має прикладне значення, однак лише за умови дотримання загальних правил наукової класифікації, передусім єдності підстави поділу.

З урахуванням проведеного аналізу доцільно запропонувати таку структуру суб'єктів запобігання злочинам: по-перше, державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю; по-друге, державні органи, на які покладено координацію діяльності у сфері протидії злочинності та запобігання злочинам; по-третє, державні органи, що безпосередньо здійснюють правоохоронну діяльність; по-четверте, органи, діяльність яких безпосередньо не спрямована на боротьбу зі злочинністю, але впливає на усунення причин і умов її проявів.

Сукупність суб'єктів протидії злочинності, їх повноважень, форм і засобів реалізації відповідних заходів іноді визначають як систему запобігання злочинності. Проте в сучасних українських умовах такий підхід не можна визнати цілком коректним. Неповнота законодавчого регулювання, недостатній рівень організації запобіжної діяльності, а також відсутність багатьох необхідних забезпечувальних і виконавчих елементів не дають підстав стверджувати про наявність повноцінно сформованої системи у строгому значенні цього поняття. Саме тому відповідні суб'єкти доцільніше розглядати як елементи потенційної системи, правовий статус і функції яких визначені нормативними актами, однак ще не завжди реалізуються як єдиний узгоджений механізм.

Структурні елементи сукупності суб'єктів запобігання та протидії злочинності пов'язані між собою як вертикальними, так і горизонтальними зв'язками, значною мірою опосередкованими кримінальними процесуальними нормами, і взаємно впливають один на одного. При цьому кожен із таких суб'єктів, як і будь-який структурний підрозділ правоохоронної системи, має власні системні властивості, які не зводяться до простої суми окремих функцій. Разом із тим саме система в цілому, а не ізольовані її елементи, спроможна забезпечити досягнення комплексного результату у сфері протидії злочинності.

Історико-правовий аналіз юридичної літератури [5; 9; 10], а також матеріалів прокурорсько-слідчої та судової практики дає підстави стверджувати, що від моменту свого становлення і до сьогодні діяльність прокуратури як органу державної влади була спрямована на забезпечення верховенства закону, захист інтересів держави і суспільства, підтримання державного обвинувачення, зміцнення правопорядку, а також на участь у боротьбі зі злочинністю. Прокурор діє від імені держави, реалізуючи покладені на прокуратуру представницькі, наглядові та обвинувачувальні повноваження. У цьому сенсі реалізація представницьких функцій прокуратури узгоджується з вимогами ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та перебуває у тісному зв'язку із завданням забезпечення справедливого судового розгляду і захисту прав людини. Основною рисою професійної діяльності прокурора є її виразний державно-правовий характер. Йдеться не лише про здійснення процесуальних чи наглядових дій, а про безпосередню участь у реалізації державної політики у сфері законності, дисципліни, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку. Саме тому статус прокурора істотно відрізняється від статусу багатьох інших юристів і фахівців у сфері права, оскільки поєднує правозастосовну, публічно-владну та правозахисну складові.

Разом із тим результати дослідження свідчать, що сучасне законодавче регулювання статусу прокуратури та її функцій, включаючи запобіжну, не розв'язує повною мірою тих проблем, які виникли у зв'язку з конституційною реформою та трансформацією механізму функціонування держави. Саме тому дослідження правового статусу прокуратури на сучасному етапі розвитку України залишається актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Поняття «статус» широко використовується у правовій науці та практиці, хоча у повсякденному вжитку воно застосовується до найрізноманітніших об'єктів і явищ. У юридичному значенні правовий статус відображає систему зв'язків особи або органу з державою, суспільством, колективом та іншими суб'єктами. В основі правового статусу лежать конституційні принципи, які визначають характер взаємовідносин між державою і суб'єктом права. Саме Конституція України встановлює відповідальність держави перед людиною за свою діяльність і проголошує забезпечення прав і свобод людини основним критерієм державної діяльності [4].

Загальновизнаним у теорії права є підхід, за яким фактичний соціальний статус становить змістовну основу правового статусу, а право лише закріплює та формалізує це становище. Соціальний і правовий статус співвідносяться як зміст і форма. У цьому контексті правовий статус працівників органів прокуратури можна визначити як систему закріплених у нормативно-правових актах прав і обов'язків, що ґрунтуються на конституційних принципах та визначають реальне місце працівників прокуратури у системі суспільних відносин. Якщо ж розглядати працівника прокуратури як суб'єкта запобігання злочинам, то його статус виражається передусім у комплексі процесуальних і позапроцесуальних повноважень, спрямованих на виявлення, попередження, припинення злочинних проявів та усунення їх причин і умов.

Особливість правового статусу прокуратури в Україні полягає в тому, що історично вона сформувалася як прокуратура змішаного, наглядово-обвинувачувального типу. Вона одночасно виконує функції кримінального переслідування і нагляду за додержанням закону. При цьому в юридичній літературі обґрунтовано наголошується, що пріоритетною функцією прокуратури має залишатися захист прав і законних інтересів людини [7, с. 29; 6, с. 93]. Саме тому до головних завдань прокуратури відносять поновлення порушених прав громадян, захист майнових інтересів держави, припинення посадових, економічних та інших правопорушень. В українських реаліях прокуратура нерідко залишається однією з небагатьох інституцій, до якої особа може звернутися за швидким, реальним і безоплатним захистом своїх прав [10].

Отже, нормативне регулювання статусу прокуратури має відображати її цільове призначення та забезпечувати належні умови для здійснення кримінального переслідування, правозахисної та контрольно-наглядової діяльності, а також визначати межі компетенції і механізми реалізації відповідних повноважень. Для більш повного з'ясування змісту правового статусу працівників прокуратури як суб'єктів запобігання злочинам доцільно звернутися до структури цього статусу.

Функції прокуратури закріплені в Конституції України, Законі України «Про прокуратуру» та інших нормативно-правових актах. Водночас під час прийняття нової редакції Закону України «Про прокуратуру» [15] законодавець істотно трансформував статус цього органу, відмовившись від традиційної моделі загального нагляду. Така законодавча зміна породила низку питань щодо повноти реалізації принципу верховенства права, закріпленого у ст. 8 Конституції України, відповідно до якого саме Конституція має найвищу юридичну силу, а всі інші нормативні акти повинні прийматися на її основі та відповідати їй. У цьому аспекті оцінка сучасного правового статусу прокуратури не може здійснюватися виключно на рівні галузевого закону, а потребує співвіднесення з конституційними засадами організації державної влади [14, с. 196; 13, с. 19].

Відповідно до ст. 121 Конституції України на прокуратуру покладалися підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у визначених законом випадках; нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших примусових заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи; а також нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина та законів із цих питань органами виконавчої влади й місцевого самоврядування. Натомість у новій редакції Закону України «Про прокуратуру» [15] перелік функцій фактично було звужено. Нагляд за додержанням прав і свобод людини й громадянина перестав виступати повноцінною самостійною функцією й був опосередковано трансформований у форми представництва та інші суміжні механізми. Така невідповідність між конституційною моделлю та законодавчою конструкцією свідчить про неповну кореспонденцію чинного закону з Основним Законом держави.

Попри це, аналіз змісту чинних функцій прокуратури дає підстави стверджувати, що її участь у запобіганні та протидії злочинності не лише не усунута, а й об'єктивно випливає з характеру покладених на неї повноважень. Саме тому відсутність у законі прямої вказівки на запобіжну функцію не означає відсутності її фактичного існування. Прокуратура реалізує запобіжний потенціал у межах усіх основних напрямів своєї діяльності, а обов'язок виявляти причини та умови, які сприяють учиненню злочинів, внутрішньо притаманний практично кожному різновиду прокурорської роботи [12, с. 14–15]. Інакше кажучи, запобіжний зміст є не зовнішнім додатком до прокурорської діяльності, а її органічною складовою.

Показовим у цьому зв'язку є те, що в одному з проєктів Закону України «Про прокуратуру» передбачалася окрема стаття, присвячена повноваженням прокуратури щодо запобігання злочинам. У ній пропонувалося закріпити проведення кримінологічного аналізу злочинності, участь у розробленні заходів запобігання і протидії злочинам, нагляд за виконанням відповідного законодавства, сприяння профілактичній діяльності громадських формувань, ужиття запобіжних заходів у конкретних справах, здійснення профілактичних перевірок та внесення профілактичного припису. Хоча ці положення і не були включені до чинного закону, сама поява подібної законодавчої конструкції свідчить про об'єктивну потребу в чіткому нормативному визначенні запобіжної функції прокуратури.

Подібна ситуація спостерігається і в кримінальному процесуальному законодавстві. Чинний КПК України не містить спеціальної норми, яка б прямо покладала на прокурора та орган досудового розслідування обов'язок виявляти причини й умови вчинення злочину та реагувати на них окремим актом, як це було передбачено ст. 23 і ст. 23-1 КПК 1960 року. Іноді таку законодавчу зміну пов'язують із впливом практики Європейського суду з прав людини, зокрема позицією у справі «Дактарас проти Литви», де особливу увагу приділено презумпції невинуватості. Проте із цього не випливає заборона на реалізацію прокурором запобіжної діяльності у кримінальному процесі. Навпаки, прокуратура не лише вправі, а й зобов'язана брати участь у запобіганні злочинності як шляхом реалізації своїх чинних функцій, так і через використання тих процесуальних механізмів, які надає чинний КПК України. По суті, уся діяльність прокурора в кримінальному провадженні має не лише карально-реактивний, а й запобіжний зміст.

Звідси випливає, що діяльність прокуратури, спрямована на зміцнення законності, охорону правопорядку, захист прав і законних інтересів громадян, суспільства й держави, одночасно є і формою протидії злочинності, і способом її запобігання. Тобто вона має виразний кримінологічний зміст. Така кримінологічна діяльність реалізується в кількох основних напрямах: через нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство; через нагляд за законністю виконання судових рішень у кримінальних справах і застосування інших заходів примусового характеру; через підтримання державного обвинувачення в суді; через представництво інтересів громадянина або держави; через координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції; а також через проведення кримінологічного аналізу.

Поза межами кримінального судочинства прокурори також беруть участь у профілактичній діяльності, сприяють правовому інформуванню населення, роз'яснюють положення кримінального закону, здійснюють міжнародне співробітництво у сфері запобігання і протидії злочинності та інформують громадськість про стан законності й заходи щодо її зміцнення [16, с. 154–155]. Це ще раз підтверджує, що навіть за відсутності окремого закріплення в ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» запобіжна функція фактично пронизує всі напрями прокурорської діяльності.

Недостатня законодавча визначеність цієї функції породжує і протилежні, помилкові висновки – зокрема про те, що прокуратура взагалі не повинна займатися профілактикою злочинності, а її повноваження слід максимально звузити або передати іншим органам. Саме тому принципового значення набуває з'ясування співвідношення наглядової і запобіжної функцій прокуратури. Ці функції дійсно частково перетинаються, оскільки боротьба зі злочинністю реалізується засобами різних напрямів прокурорської діяльності. Проте вони не є тотожними. Запобіжна функція має власний предмет, самостійну спрямованість, специфічні форми, методи та правові засоби реалізації. У зв'язку з цим цілком виправданим є використання в науковій літературі таких категорій, як «кримінологічний нагляд прокуратури» або «прокурорська профілактика» [2; 3]. У процесі здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів прокурор неминуче стикається з різноманітними криміногенними факторами, які потребують належного реагування. Повноваження щодо виявлення порушень закону реалізуються, зокрема, у формі перевірок. Якщо в ході такої перевірки встановлюються порушення, прокурор уживає заходів для їх усунення,

поновлення порушених прав та притягнення винних осіб до відповідальності. За своїм змістом ці перевірки та заходи реагування можуть розглядатися як прикладні кримінологічні дослідження, оскільки вони спрямовані не лише на констатацію фактів порушення закону, а й на встановлення тих обставин, які потенційно здатні сприяти вчиненню злочинів у майбутньому. Особливе місце в цьому механізмі посідає подання прокурора, антикриміногенний потенціал якого полягає в можливості не лише зафіксувати порушення, а й проаналізувати їх причини та умови, а також поставити вимогу про їх усунення.

Місце прокуратури в системі суб'єктів запобігання злочинам визначається також її функцією нагляду за виконанням законів. Ефективність цієї діяльності значною мірою залежить від рівня поінформованості прокурора про реальний стан злочинності та обставини, що їй сприяють. Для належної організації запобіжної роботи прокурору необхідно володіти достовірними даними про стан і динаміку злочинності в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на окремих об'єктах, щодо конкретних видів злочинів, а також про фактори, що впливають на їх поширення, та осіб, які їх вчиняють. Саме тому в діяльності прокуратури вагоме місце посідають аналітичні заходи, зокрема дослідження статистичних показників злочинності та обставин, що їй сприяють. На основі такого аналізу визначаються пріоритетні напрями прокурорського нагляду і запобіжної діяльності.

В умовах реформування прокуратури істотно трансформується і нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство [3, с. 42–43; 18, с. 5–10]. Основне призначення цього напряму полягає у забезпеченні законності та ефективності відповідної діяльності. У науковій літературі ефективність роботи таких органів обґрунтовано розглядається як поєднання двох складових: ефективності самої правозастосовної діяльності та ефективності закону, який її регламентує. Відповідно, оцінка запобіжної ролі прокуратури також має здійснюватися з урахуванням обох цих вимірів – як практичного, так і нормативного.

Висновки. Прокуратура посідає самостійне та системоутворювальне місце у механізмі запобігання злочинності в Україні, оскільки реалізує не лише процесуально-керівні, наглядові та представницькі повноваження, а й виконує координаційну, інформаційно-аналітичну та запобіжну функції. Її роль у цій сфері полягає не лише в реагуванні на вже вчинені кримінальні правопорушення, а й у виявленні, нейтралізації та усуненні причин і умов, що сприяють їх учиненню. Водночас встановлено, що чинне нормативне регулювання не забезпечує належної повноти та визначеності правового статусу прокуратури саме як суб'єкта запобігання злочинності. Наявна законодавча модель не повною мірою відображає запобіжний потенціал прокуратури, а також не створює достатньо чітких правових механізмів для його послідовної реалізації у практичній діяльності. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення організаційно-правових засад функціонування прокуратури, узгодження її повноважень із конституційними засадами, а також посилення нормативної визначеності її місця у системі суб'єктів запобігання злочинності.

Обґрунтовано, що підвищення ефективності діяльності прокуратури у досліджуваній сфері має здійснюватися комплексно та охоплювати кілька взаємопов'язаних напрямів: удосконалення правового регулювання її функцій і повноважень, посилення координаційної ролі у взаємодії з іншими правоохоронними органами, розвиток аналітичного забезпечення прокурорської діяльності, а також запровадження дієвих механізмів виявлення та усунення криміногенних факторів. Особливого значення набуває нормативне закріплення запобіжної складової прокурорської діяльності, оскільки саме вона забезпечує перехід від суто реактивної моделі боротьби зі злочинністю до превентивної. Отже, подальше вдосконалення діяльності прокуратури повинно бути спрямоване на формування цілісного організаційно-правового механізму, в межах якого прокуратура виступатиме не лише органом кримінального переслідування, а й одним із ключових суб'єктів державної політики у сфері запобігання злочинності, забезпечення законності та зміцнення правопорядку в Україні.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.

2. Батиргареєва В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 588 с.

3. Дудко Є. В. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчих правовідносин : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 297 с.

4. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

5. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2002. 33 с.

6. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

7. Литвак О. М. Держава і злочинність. Київ : Атіка, 2004. 303 с.

8. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : моногр. Харків: Вид-во Харк. Нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.

9. Лобойко Л. Основні підстави і цілі реформування кримінальнопроцесуального законодавства України. *Право України*. 2009. № 2. С. 36-41.

10. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

11. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : моногр. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 544 с.

12. Мірошниченко С. С. Діяльність прокуратури з попередження організованої злочинності : моногр. Київ: Ін Юре, 2008. 212 с.

13. Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права. Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 18–30.

14. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1991 р. № 10. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.

15. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

16. Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М. та ін. Проблеми протидії злочинності : підруч. Харків. : ТОВ «Новасофт», 2010. 351 с.

17. Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 4. С. 179–184.

18. Ярема В. Перед органами прокуратури стоїть завдання особливої ваги – відновити порядок і законність в Україні. *Вісник прокуратури*. 2014. № 8. С. 5–10.

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.30

РОШКО В.М.

УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ СХИЛЯННЮ ДО ВЖИВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ УКРАЇНИ

IMPROVING INTERACTION BETWEEN ENTITIES PREVENTING THE PROPENSITY TO USE DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES BY MILITARY SERVANTS OF UKRAINE

Мета статті полягає у необхідності дослідження поняття та змісту взаємодії суб'єктів запобігання у протидії схиляннюо до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів України та визначення шляхів покращення такої співпраці. У статті досліджено проблеми та напрями удосконалення взаємодії суб'єктів запобігання схиляннюо військовослужбовців до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні. Обґрунтовано, що ефективна протидія цьому суспільно небезпечному явищу можлива лише за умови налагодження системної, узгодженої та нормативно врегульованої взаємодії між правоохоронними органами, військовим командуванням, військовою службою правопорядку, органами охорони здоров'я, соціальними службами та іншими суб'єктами профілактики. Особливу увагу приділено специфіці військового середовища, що характеризується підвищеним рівнем стресу, впливом бойових умов та особливостями організації служби. Запропоновано напрями удосконалення взаємодії суб'єктів, які включають розроблення міжвідомчих інструкцій, створення спільних інформаційно-аналітичних систем, впровадження механізмів раннього виявлення ризиків, посилення контролю за обігом лікарських засобів, здатних спричиняти залежність, а також розвиток профілактичних програм і системи підготовки персоналу. Зроблено висновок, що удосконалення взаємодії суб'єктів запобігання є ключовим чинником зниження рівня схиляння військовослужбовців до вживання психоактивних речовин, підвищення ефективності антинаркотичної політики держави та забезпечення належного рівня дисципліни й боєздатності військових формувань. Зроблено висновок, що ефективна протидія схиляннюо військовослужбовців до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у воєнний час неможлива без чіткої, системної та рівноправної координації між державними органами, які не перебувають у відносинах підлеглості (Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками тощо). Основними принципами такої взаємодії мають стати узгодженість дій заради спільної мети, рівність партнерів, використання кожним суб'єктом притаманних йому законом форм і методів, ініціативність у винесенні проблем на спільне обговорення, гарантований обмін релевантною інформацією з її аналізом і прогнозуванням, а також спільне планування та контроль за усуненням виявлених недоліків.

Ключові слова: *взаємодія суб'єктів, запобігання, військовослужбовці, схиляння до вживання, наркотичні засоби, психотропні речовини, організована злочинність, військовий стан, сектор безпеки і оборони.*

© РОШКО В.М. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0009-1558-7661

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The purpose of the article is to investigate the concept and content of interaction between prevention subjects in countering the tendency of Ukrainian military personnel to use narcotic drugs, psychotropic substances, or their analogues, and to identify ways to improve such cooperation. The article examines the problems and directions for improving the interaction of entities involved in preventing the inducement of military personnel to use narcotic drugs, psychotropic substances, or their analogues in Ukraine. It is substantiated that effective counteraction to this socially dangerous phenomenon is possible only through the establishment of systematic, coordinated, and legally regulated interaction between law enforcement agencies, military command, the Military Law Enforcement Service, healthcare authorities, social services, and other preventive actors. Particular attention is paid to the specifics of the military environment, characterized by an increased level of stress, the impact of combat conditions, and the peculiarities of service organization. Directions for improving the interaction of the relevant entities are proposed, including the development of interagency instructions, the creation of joint information and analytical systems, the implementation of early risk detection mechanisms, strengthening control over the circulation of medicinal products with addictive potential, as well as the development of preventive programs and personnel training systems. It is concluded that improving the interaction of prevention entities is a key factor in reducing the inducement of military personnel to use psychoactive substances, enhancing the effectiveness of the state anti-drug policy, and ensuring an adequate level of discipline and combat readiness of military formations. It was concluded that effective counteraction to the tendency of servicemen to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in wartime is impossible without clear, systematic and equal coordination between state bodies that are not in a relationship of subordination (the Ministry of Defense of Ukraine, the Armed Forces of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, the National Police, the Security Service of Ukraine, the Ministry of Health, the State Service of Ukraine for Medicines and Drug Control, etc.). The main principles of such interaction should be the consistency of actions for the sake of a common goal, equality of partners, the use by each subject of the forms and methods inherent in it by law, initiative in bringing problems to joint discussion, guaranteed exchange of relevant information with its analysis and forecasting, as well as joint planning and control over the elimination of identified shortcomings.

Key words: *interaction of entities, prevention, military personnel, inducement to use, narcotic drugs, psychotropic substances, organized crime, martial law, security and defense sector.*

Актуальність теми. Національна поліція України належить до кола спеціалізованих державних органів, для яких протидія злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів є одним із пріоритетних завдань. Перелік таких органів визначений ст. 3 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР: окрім Національної поліції, відповідні повноваження мають Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, центральні органи виконавчої влади, що реалізують митну політику, політику у сферах охорони державного кордону, обігу наркотиків і протидії їх незаконному обігу, а також інші органи виконавчої влади в межах компетенції [1].

Разом із тим, повноваження кожного із суб'єктів мають бути чітко визначені законом. Відтак суб'єктами запобігання саме схилянню до вживання наркотиків (у т. ч. щодо військовослужбовців) є ті державні органи та установи, чиї завдання у сфері протидії незаконному наркообігу й поширенню наркоманії закріплені нормативно-правовими актами, і які реалізують відповідні заходи у взаємодії з громадськістю та ЗМІ. У випадках, коли потенційною жертвою або правопорушником є військовослужбовець, до цієї взаємодії обов'язково залучаються органи військового управління та Військова служба правопорядку (ВСП), а також спеціалізовані підрозділи прокуратури у сфері оборони – для забезпечення юрисдикційної узгодженості та оперативного обміну даними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні кримінологічні аспекти втягнення військовослужбовців до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зокрема через дії учасників організованих злочинних груп, активно вивчали в своїх працях такі

українські науковці, як І.Г. Богатирьов, П.С. Берзін, Д.В. Варава, М.Й. Варій, І.А. Вартилецька, А.А. Вознюк, М.М. Давидова, В.В. Кузнецов, О.О. Луцак, С.П. Лихова, А.В. Савченко, О.О. Семенюк, О.М. Ситник, В.В. Соловей, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, та інші дослідники. Роботи цих та багатьох інших авторів заклали фундаментальну теоретичну основу та слугують надійним підґрунтям для подальших наукових пошуків у цій сфері.

Водночас, у контексті повномасштабної війни, кардинальних змін у законодавстві та посилення ризиків, пов'язаних з бойовим стресом, посттравматичними станами, груповим тиском у підрозділах і поширенням тіньових ринків психоактивних речовин, особливо актуальним стає розробка спеціалізованих кримінологічних заходів, спрямованих саме на запобігання схилянню та втягненню військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів учасниками організованих злочинних об'єднань.

Мета статті – є дослідження поняття та змісту взаємодії суб'єктів запобігання у протидії схилянню до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів України та визначення шляхів покращення такої співпраці.

Виклад основного матеріалу. У науці обґрунтовано розширене бачення суб'єктів запобігання злочинності: це не лише державні органи, а й громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, які розробляють і реалізують заходи з випередження, обмеження та усунення криміногенних явищ і процесів, а також переривають злочинну діяльність на різних стадіях [2].

У площині протидії незаконному наркообігу до суб'єктів відносять органи державної влади, центральні органи виконавчої влади, що формують політику у сфері обігу наркотиків, прокуратуру, а також підприємства й установи, пов'язані з обігом наркотиковмісних рослин [3]. Їх поділяють на міжнародні органи та організації і національні інституції центрального, регіонального, місцевого рівнів [4; 5]; окремо виділяють суб'єктів запобігання правопорушенням у сфері наркообігу (правоохоронні органи) та суб'єктів попередження зловживання наркотиками (МОЗ, Держлікслужба, МОН та тощо).

Ключовою організаційною засадою є координація дій усіх суб'єктів на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. Відповідно до чинного законодавства, формування та реалізацію державної наркополітики координує МОЗ України як головний орган у системі ЦОВВ у цій сфері [6]. Одночасно органи прокуратури виконують важливу координуючу роль щодо правоохоронних органів таких як СБУ, НПУ, ДПСУ, Держмитслужба у межах нагляду за додержанням законів органами, що проводять ОРД, дізнання та досудове розслідування, зокрема через координаційні наради [7]. За наявності військового складника (місце служби, обставини вчинення, статус потерпілого чи правопорушника) координація розширюється за участі ВСП та відповідних структур Міноборони України.

Разом з тим, слід відмітити, що Національна поліція реалізує свої повноваження на підставі Конституції України [8], КК та КПК [10; 11], законів України «Про Національну поліцію» [9], «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [3], «Про заходи протидії незаконному обігу…» [1], «Про основи національної безпеки України» [12] тощо. На її підрозділи покладаються спеціально-кримінологічні заходи загального та індивідуального рівнів для запобігання наркотичній злочинності загалом і схилянню до вживання військовослужбовців наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів учасниками організованих злочинних формувань зокрема. У військовому середовищі це включає: оперативний обмін інформацією з ВСП і командирами частин; невідкладне документування фактів схиляння на території військових містечок чи полігонів; маршрути реагування, що враховують режимні обмеження та вимоги охорони державної таємниці.

Слід також наголосити, що ефективність діяльності Національної поліції у цій сфері безпосередньо залежить від налагодженої взаємодії її підрозділів із іншими суб'єктами протидії наркозлочинності, а також від чіткого правового регулювання форм і видів запобіжних заходів. Як слушно відмічає Шевчук під взаємодією правоохоронних та інших державних органів слід розуміти як узгоджену в цілях, часі, місці та змісті діяльність компетентних суб'єктів із раціональним використанням сил, засобів і методів для забезпечення правопорядку та безпеки [13, с. 127]. Ці ознаки повністю притаманні взаємодії при протидії схилянню до вживання наркотиків військовослужбовцями; її специфіка – у наявності спільної мети (запобігання поширенню наркоманії та наркозлочинності) та належної компетенції кожного учасника, включно з військовими структурами у випадках, що стосуються особового складу.

Відповідно до Закону «Про Національну поліцію», у запобіганні злочинам (у т. ч. схилянню до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин та їх аналогів) поліція взаємодіє з іншими правоохоронними та державними органами, органами місцевого самоврядування, а також із населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства [9]. Базові форми такої взаємодії: регулярні зустрічі та інформування громадськості про стан правопорядку; спільна підготовка й реалізація проєктів і програм профілактики; підтримка правового виховання та антинаркотичної просвіти в закладах освіти і медіа. У військовому секторі до цих форм додаються: спільні брифінги з ВСП і командирами підрозділів; конфіденційні канали повідомлення для особового складу; цільові тренінги з навичок відмови і правових наслідків за ст. 315 КК України; швидкі «ланцюги реагування» на випадки пропозицій/підбурення в частині або поза нею.

Норми законодавства, що визначають напрями та форми взаємодії органів і підрозділів Національної поліції, конкретизуються підзаконними (зокрема відомчими) актами. Базові правила внутрішньої координації визначено Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженою наказом МВС від 07.07.2017 № 575 [14].

Інструкція встановлює, що головною метою взаємодії в системі поліції є: запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення винних до відповідальності, відшкодування завданої шкоди і відновлення порушених прав. Ключовими взаємодіючими ланками визначено органи досудового розслідування, підрозділи кримінальної поліції, міжрегіональні територіальні органи НПУ та їх територіальні підрозділи; інші служби забезпечують здобуття інформації про осіб і обставини, що мають значення для запобігання та досудового розслідування [14].

У площині протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом наркотиків і схиляннням до їх уживання військовослужбовцями, документ закріплює такі обов'язкові компоненти спільних дій:

– встановлення часу, місця, способу та інших обставин злочину; ідентифікація доходів, майна та коштів підозрюваних для подальшого арешту;

– з'ясування джерел надходження наркотичних засобів і каналів використання коштів від незаконного обігу;

– реагування на інформацію про осіб, що зловживають наркотиками;

– проведення оперативної закупки для фіксації фактів збуту із залученням необхідних сил і засобів.

Як базову форму міжсервісної взаємодії Інструкція передбачає створення слідчо-оперативних груп (СОГ) із залученням слідчих і працівників оперативних підрозділів, що залучаються при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Наступним суб'єктом, який ми розглянемо є Департамент протидії наркозлочинності НПУ, який має найширші превентивні повноваження у сфері обігу наркотиків, зменшення наркозалежності та інформування населення [15]. Реалізуючи кримінологічні функції, Департамент взаємодіє з: населенням, державними, громадськими та міжнародними організаціями – для протидії наркообігу та профілактики залежності; суб'єктами виробництва, зберігання, обліку, відпуску й обігу контрольованих речовин – для контролю за дотриманням правил обігу; ЗМІ – для висвітлення результатів, попереджень і ризик-комунікацій; міжнародними організаціями та іноземними правоохоронними органами – для перекриття каналів; українськими правоохоронними органами – під час спецоперацій у закладах освіти, місцях масового дозвілля молоді тощо.

У випадках військового середовища ці напрями розширюються співпрацею з ВСП, командирами військових частин і медичними службами Міноборони (зокрема військово-медичними клінічними центрами) – для превенції «внутрішнього» збуту та/або схиляння в казармах, на полігонах і під час ротацій у зонах виконання бойового завдання.

Окремо слід зупинитись на службі дільничних офіцерів поліції (ДОП) у превенції наркозлочинів забезпечує раннє виявлення причин і умов, реагування на заяви та повідомлення, побудову партнерства з громадами [16]. У прикордонних районах ДОП взаємодіє з дільничними інспекторами ДПСУ[17]. Для військових гарнізонів і містечок доцільно формалізувати постійний обмін інформацією між ДОП, ВСП та черговими частинами військових частин про: – факти пропозицій/підбурення військовослужбовців до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; – «ризикові зони» (довготривалі відрядження,

відпустки, місця відпочинку поблизу частин, бліндажні побутові умови, ПТСР-тригери); – осіб, що потребують індивідуальної профілактики (у т. ч. скерування до військових психологів/наркологів).

Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України під час виконання повноважень взаємодіють із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, ЗМІ, міжнародними та громадськими організаціями. Їхня діяльність спрямована на недопущення кримінальних правопорушень дітьми, раннє виявлення та блокування негативних явищ серед неповнолітніх (немедичне вживання ПАР, наркоманія тощо), а також контроль дотримання суб'єктами господарювання обмежень перебування дітей у нічний час у закладах розваг і громадського харчування. Для усунення факторів ризику працівники ЮП вносять обов'язкові до розгляду подання до підприємств, установ і організацій; проводять профілактичні й корекційні бесіди з дітьми та їхніми батьками (членами сімей); спільно зі службами у справах дітей відвідують сім'ї у складних життєвих обставинах; застосовують сучасні міжнародні методики роботи з дітьми у конфлікті із законом; залучають неповнолітніх до просвітницько-профілактичних програм; інформують компетентні органи про батьків, що ухиляються від обов'язків виховання; ініціюють скерування дітей до закладів для отримання медичної та психологічної допомоги [18].

З огляду на результати проведеного нами дослідження, близько 30 % випадків схиляння до вживання наркотиків учиняються щодо неповнолітніх або особами з їхнього ближнього оточення; роль підрозділів ювенальної превенції є ключовою і для військових гарнізонів та містечок: саме вони формують «контур безпеки» довкола сімей військовослужбовців, дитячих і молодіжних середовищ поблизу місць дислокації, де можливе вербування неповнолітніх або використання їх для підбурення військових до вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Наступним суб'єктом запобігання виступають в певній мірі самі органи досудового розслідування Національної поліції, на які покладено завдання виявляти причини та умови, що сприяють кримінальним правопорушенням, і домагатися їх усунення, здійснюють міжвідомчу взаємодію з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, громадськими об'єднаннями, а також – у межах міжнародних договорів України – з компетентними та судовими органами іноземних держав. Для «військових» кейсів це означає обов'язкове залучення Військової служби правопорядку у ЗСУ, військових психологів і медичних служб МОУ до спільних профілактичних і процесуальних дій. Така взаємодія часто відбувається шляхом обміну інформацією, надання доступу до режимних територій, безпечним супроводом свідків потерпілих, а також через алгоритми реагування на підбурення через месенджери чи «побутові» канали у підрозділах.

Разом із тим, як відмічають опитані респонденти (87,2% стан нормативного забезпечення потребує покращення та вдосконалення) на рівні закону досі не усунуто прогалину: важливий для превенції інструмент слідчих – внесення подання про усунення причин та умов, що сприяли злочину, – нині прямо не закріплений. Це знижує якість проведення дієвої системної профілактики. Водночас доцільно підтримати законодавчі ініціативи щодо оновлення такого інституту та розробити міжвідомчі науково-практичні рекомендації із чітким розподілом ролей слідчих, прокурорів, органів дізнання та суду у частині фіксації й усунення причин та умов учинення злочинів (зокрема – схиляння військовослужбовців до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин).

У цьому контексті вбачається слушним зауваження О. Самойленко з приводу того, що під час відкриття кримінального провадження ключову роль відіграє взаємодія слідчого і спеціалізованих оперативних підрозділів у визначенні оптимального моменту початку досудового розслідування. Значною мірою це зумовлено тим, що здебільшого кримінальні провадження цієї категорії відкриваються саме за матеріалами оператпвно-розшукової діяльності [19, с. 225].

Особлива роль у досліджуваному нами процесі взаємодії підрозділів і служб поліції у запобіганні злочинності відводиться та реалізується через постійне планування, обмін інформацією, спільні цільові групи (СОГ), тематичні операції. Основні форми взаємодії НПУ з іншими державними органами у сфері контролю обігу наркотиків, запобігання наркозлочинності та поширенню залежності: двосторонній і міжвідомчий обмін інформацією про стан, тренди й заходи протидії; спільні проєкти з недопущення витоку контрольованих речовин у незаконний обіг (з акцентом на військові медичні підрозділи, аптеки поблизу частин, логістику «польової фармакології»); проведення спільних спеціальних операцій і профілактичних відпрацювань (місця дозвілля біля гарнізонів, гуртожитки, зони ротації/відпусток); партнерство з громадським сектором

і ЗМІ – для зменшення попиту/пропозиції, мінімізації шкоди, підвищення обізнаності про наслідки немедичного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та відповідальність за ст. 315 КК України.

Констатовані тенденції вимагають термінових і рішучих кроків для підвищення результативності Національної поліції України у запобіганні та протидії наркозлочинам, насамперед – схиляння до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Паралельно слід посилити взаємодію поліцейських підрозділів із іншими суб'єктами профілактики, правоохоронцями іноземних держав і міжнародними організаціями (в період проведення виїзних навчань, чи лікування закордоном). З огляду на особливі ризики для сектору оборони, така взаємодія має бути організована як у організаційно-управлінській, так і у практичній площинах, із пріоритетом для середовищ, де перебувають і проходять службу військовослужбовці. Найбільш доречними практичні інструменти на думку опитаних респондентів є:

– цільові оперативно-профілактичні операції в районах дислокації військових частин, місцях ротацій та відпусток – 55%;

– спільні аналітичні/інформаційні бази про збувачів, організаторів і посередників, а також про зафіксовані випадки підбурення військових (із чіткими режимами доступу, захистом персональних даних і аудитом доступів) 34%;

– оновлення правової бази щодо запобігання наркоманії й наркотизму, включно з процесуальними механізмами реагування на факти схиляння військових – 11%.

Особливої уваги потребують також проведення спільних напрямів діяльності НПУ, ДПСУ, СБУ та митних підрозділів щодо протидії контрабанді. До таких заходів доцільно віднести систематизацію даних про обсяги й маршрути потрапляння наркотиків через державний кордон, у т. ч. канали поштових/експрес-відправлень, «закладки», даркнет і криптогорозрахунки; виділення «військових зон ризику»; інфраструктурні «вразливості» прикордонних і прифронтових регіонів, корупційні ризики, аптеки та медлогістика біля гарнізонів, витоки прекурсорів; узагальнення причин і тенденцій контрабанди, подання пропозицій щодо адресних заходів (режимні зони навколо частин, контроль обігу окремих ЛЗ, алгоритми швидкого міжвідомчого реагування); потрібне системне партнерство суб'єктів профілактики з інститутами громадянського суспільства та ЗМІ. Через державні та регіональні мовники варто запустити серійні просвітницькі програми про: шкоду вживання наркотичних засобів та псих, кримінальну відповідальність за схиляння (в т.ч. щодо військових), типові сценарії вербування, реальні судові кейси. Окремі випуски – для командирів і військових психологів (раннє розпізнавання схиляння, маршрути допомоги), для сімей військових (як діяти у випадку підбурення близьких).

Необхідно розвивати робочі канали НПУ та інших суб'єктів з компетентними органами іноземних держав (у т. ч. країн Азії), Інтерполом і Європолом. Євроінтеграційний курс зумовлює адаптацію національного законодавства до стандартів ЄС у протидії транснаціональній наркозлочинності.

Реалізація вказаних кроків підвищить імовірність раннього виявлення та припинення спроб схиляння військовослужбовців до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зменшить пропозицію й попит у «військових» осередках ризику та забезпечить сталу міжвідомчу відповідь на сучасні загрози наркотизму.

Удосконалення взаємодії всіх суб'єктів запобігання незаконному обігу наркотиків має включати зміни в організації їхньої роботи, насамперед – оптимізацію організаційно-штатної структури територіальних підрозділів Національної поліції. Практика засвідчила, що суттєве скорочення колишньої служби БНОН, ліквідація районної ланки й інші реорганізації не забезпечили очікуваного ефекту. Для підвищення результативності в осередках дислокації військових частин потрібні окремі превентивні спроможності та фахова спеціалізація.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що ефективна протидія схилянню військовослужбовців до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у воєнний час неможлива без чіткої, системної та рівноправної координації між державними органами, які не перебувають у відносинах підлеглості (Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками тощо). Основними принципами такої взаємодії мають стати узгодженість дій заради спільної мети, рівність партнерів, використання кожним суб'єктом притаманних йому законом форм і методів, ініціативність у винесенні проблем на спільне обговорення, гарантований обмін

релевантною інформацією з її аналізом і прогнозуванням, а також спільне планування та контроль за усуненням виявлених недоліків.

Довгостроковою структурною перспективою залишається ідея трансформації розпорошеної системи органів протидії незаконному обігу наркотиків у єдину координуючу міжвідомчу структуру з чітко визначеними мандатами (з урахуванням положень Стратегії наркополітики на період до 2030 року та операційного плану на 2025–2027 роки). Така реформа дозволила б усунути відомчу розрізненість, підвищити керованість, ефективність та міжнародну взаємодію. Реалізація цієї ідеї повинна ґрунтуватися на міжгалузевих дослідженнях, широких публічних консультаціях та бути закріпленою в оновленому стратегічному документі з контролю за обігом наркотиків. Загалом, запропоновані заходи, засновані на принципах міжвідомчої рівноправної координації та адаптації до умов воєнного стану, здатні суттєво знизити ризики наркотизації військовослужбовців, зберегти боєздатність підрозділів та мінімізувати суспільно небезпечні наслідки цього явища в умовах тривалої війни

Список використаних джерел:

1. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 року № 62/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-вр#Text

2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Контратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Концерн "Видавничий дім" "Ін Юре", 2003. 1231 с.

3. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори. Закон України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВРю URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр#Text

4. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с.

5. Волощук А. М. Органи державної влади, що протидіють незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Юридичні науки. 2011. № 2. С. 215–219. URL: http://www.stattionline.org.ua

6. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 2015 р. № 267. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF

7. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

8. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України : URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-

9. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

10. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341—III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2194

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Стор. 474. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

12. Про основи національної безпеки України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII ; станом на 21 черв. 2018 р. Верховна Рада України : URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

13. Шевчук О. М. Взаємодія і координація органів державної влади по забезпеченню державного контролю у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 126–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_8_35

14. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. Верховна Рада України : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17

15. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 17 листоп. 2015 р. № 95. Єдиний

загальнодержавний публічний ресурс законодавчих та нормативно-правових актів, які стосуються діяльності поліцейських : URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/

16. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ МВС України від 28 лип. 2017 р. № 650. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17

17. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних офіцерів поліції Національної поліції України : наказ МВС України від 04 серп. 2017 р. № 689. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1083-17

18. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19 груд. 2018 р. № z0686-18. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0686-18

19. Самойленко О. Відкриття кримінального провадження щодо злочинів, вчинених у кіберпросторі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 222-225. DOI https://doi.Org/10.32849/2663-5313/2019.8.41

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 355.134:340.13
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.31

ТУРЧИН І.Ю., КРИВЕНКО О.В.

ДЕФІНІЦІЯ КОНВОЮВАННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПОГЛЯДИ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

DEFINITION OF ESCORTING IN THE MILITARY SPHERE: CONTEMPORARY SCIENTIFIC VIEWS AND DOCTRINAL APPROACHES

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз сучасних наукових поглядів щодо дефініції конвоювання у військовій сфері як самостійного та специфічного виду службово-бойової діяльності. Досліджено семантичне навантаження поняття «конвоювання» у контексті практичної діяльності Військової служби правопорядку Збройних Сил України (далі – ВСП ЗСУ) в умовах сучасних викликів і загроз національній безпеці. Систематизовано підходи вітчизняних і зарубіжних учених до визначення змісту, обсягу та сутнісних ознак досліджуваного поняття, виокремлено спільні та відмінні риси різних наукових концепцій. Проаналізовано чинну нормативно-правову базу, що регулює здійснення конвоювання військовослужбовцями ВСП ЗСУ, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, введеного у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України. Виявлено термінологічну неузгодженість і прогалини у чинному законодавстві та науковій літературі, які негативно позначаються на практиці застосування відповідних правових норм. Здійснено порівняльно-правовий аналіз доктринальних підходів і нормативних приписів іноземних держав, насамперед країн – членів НАТО, щодо організації та правового забезпечення конвоювання у збройних силах. Запропоновано авторське визначення поняття «конвоювання військовослужбовців» як окремого виду службово-бойової діяльності органів правопорядку у Збройних Силах України, яке враховує специфіку воєнного часу та сучасні оперативні реалії. Обґрунтовано необхідність уніфікації термінологічного апарату в досліджуваній сфері з урахуванням умов правового режиму воєнного стану, стандартів НАТО та кращого досвіду іноземних країн. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання відповідних правовідносин та підвищення ефективності діяльності ВСП ЗСУ під час виконання завдань з конвоювання.

Ключові слова: *конвоювання, Військова служба правопорядку, дефініція, військовослужбовець, службово-бойова діяльність, термінологічний апарат, правове регулювання, воєнний стан, порівняльно-правовий аналіз, нормотворчість.*

The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of contemporary scholarly perspectives on the definition of escorting in the military domain as an independent and specific type of service and combat activity. The semantic content of the concept of «escorting» is examined in the context of the practical activities of the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter – MLES AFU) amid modern challenges and threats to national security. The approaches of domestic and foreign scholars to defining the content, scope, and essential characteristics of the concept under study are systematized, and the common and distinctive features of various

© ТУРЧИН І.Ю. – майор, слухач (Національний університет оборони України) https://orcid.org/0009-0008-3848-0229

© КРИВЕНКО О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Національний університет оборони України) https://orcid.org/0000-0002-4776-3465

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

scientific concepts are identified. The current regulatory and legal framework governing the conduct of escorting by servicemembers of the MLES AFU is analyzed, particularly under the legal regime of martial law introduced in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Terminological inconsistencies and gaps in the current legislation and academic literature that negatively affect the application of relevant legal norms in practice are identified. A comparative legal analysis of the doctrinal approaches and normative provisions of foreign states, primarily NATO member countries, concerning the organization and legal support of escorting in armed forces is conducted. An original definition of the concept of «escorting of servicemembers» is proposed as a distinct type of service and combat activity of law enforcement bodies within the Armed Forces of Ukraine, which takes into account the specifics of wartime and contemporary operational realities. The necessity of unifying the terminological apparatus in the field under study is substantiated, taking into account the conditions of the legal regime of martial law, NATO standards, and the best practices of foreign countries. Specific proposals for improving the normative and legal regulation of the relevant legal relations and enhancing the effectiveness of the MLES AFU in performing escorting tasks are formulated.

Key words: *escorting, Military Law Enforcement Service, definition, military personnel, service and combat activity, terminological apparatus, legal regulation, martial law, comparative legal analysis, lawmaking.*

Вступ. Розвиток національного законодавства у сфері правового регулювання діяльності Військової служби правопорядку ВСП ЗСУ в умовах правового режиму воєнного стану зумовлює необхідність переосмислення та уточнення базових понять, які визначають основні напрями службово-бойової діяльності її підрозділів. Одним із таких понять є «конвоювання» – складний вид діяльності з охорони, ізоляції та переміщення осіб, щодо яких застосовуються примусові заходи відповідно до чинного законодавства.

Незважаючи на практичну значущість конвоювання в умовах правового режиму воєнного стану, у вітчизняній юридичній науці залишається дискусійним питання про зміст та обсяг цього поняття. Відсутність єдиного доктринального підходу до його визначення негативно впливає на якість нормотворчої діяльності та правозастосовну практику. У науковій літературі зустрічаються різні терміни – «конвоювання», «охорона та конвоювання», «ескортування», «супровід» – що свідчить про термінологічну невпорядкованість у цій сфері [1, с. 45].

Актуальність дослідження зумовлена також практичними потребами ВСП ЗСУ, яка в умовах збройного конфлікту суттєво розширила коло суб'єктів конвоювання та територію здійснення відповідних заходів. Наукове осмислення дефініції конвоювання має важливе значення для подальшого розвитку нормативно-правового регулювання цього виду діяльності. Крім того, євроінтеграційні процеси та приведення правової системи України у відповідність до стандартів Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) і Європейського Союзу (далі – ЄС) ставлять завдання гармонізації вітчизняного законодавства у сфері правопорядку у Збройних Силах із кращими світовими практиками.

Звернення до зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання конвоювання у Збройних Силах є важливим з огляду на необхідність запровадження в Україні найкращих міжнародних стандартів у цій сфері. Держави – члени НАТО, зокрема США, Велика Британія, Польща та Федеративна Республіка Німеччина, мають розвинуту систему нормативно-правового регулювання відповідного виду діяльності, яка ґрунтується на чіткій термінологічній визначеності.

Проблематиці діяльності ВСП ЗСУ присвячено праці таких вітчизняних учених, як В. В. Коваленко, М. І. Мельник, Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. Ф. Скакун, В. М. Плішкін, І. Г. Богатирьов, О. М. Бандурка та ін. Однак питання дефініції конвоювання як окремого виду службово-бойової діяльності ВСП у ЗСУ не отримало комплексного наукового дослідження, що й визначає науковий інтерес до обраної теми.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних наукових поглядів щодо дефініції конвоювання у військовій сфері та формулювання авторського визначення цього поняття з урахуванням специфіки діяльності ВСП ЗСУ.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-правові методи пізнання: діалектичний метод, системно-структурний аналіз, формально-юридичний,

порівняльно-правовий, логіко-семантичний методи. Їх поєднання забезпечує всебічне й комплексне вивчення досліджуваної проблематики в єдності теоретичних і практичних аспектів.

Результати дослідження. Дослідження дефініції конвоювання, на наш погляд, доцільно розпочати з аналізу його семантичного навантаження. Термін «конвой» походить від французького «convoi» та означає збройну охорону, що супроводжує когось або щось [3, с. 234].

Юридична енциклопедія визначає конвоювання як «спосіб охорони та ізоляції осіб, що затримані чи підлягають переміщенню, з метою забезпечення їхньої явки до відповідних органів або виконання судового рішення» [18, с. 189]. Таке визначення, однак, не відображає специфіки цього поняття у військовій сфері та зосереджується переважно на його кримінально-процесуальному аспекті.

В англомовній доктрині для позначення аналогічної діяльності використовуються терміни «escort» (ескортування), «convoy» (конвоювання в первісному сенсі – зазвичай стосовно транспортних засобів або вантажів) та «custody transfer» (передача особи під варту) [20, с. 23]. Разом з тим у нормативних актах США та НАТО термін «escort» є широким поняттям, що охоплює як охорону осіб, так і супровід транспортних конвоїв. Подібна термінологічна поліфонія ускладнює порівняльно-правовий аналіз.

В українській правовій традиції поняття «конвоювання» набуло сталого вжитку в нормативно-правових актах, що регулюють кримінально-виконавчу та кримінально-процесуальну діяльність. Водночас у сфері діяльності ВСП ЗСУ це поняття залишається недостатньо унормованим, що породжує правові прогалини та неоднозначність правозастосовної практики.

Важливо зазначити, що поняття конвоювання необхідно відмежовувати від суміжних правових категорій. «Охорона» є ширшим поняттям, яке включає заходи щодо забезпечення цілісності й недоторканності об'єктів і осіб без їх обов'язкового переміщення. «Ескортування» наближене до конвоювання, проте може не передбачати примусового характеру. «Супроводження» здебільшого означає добровільне чи службове переміщення поруч із особою, що не включає елемента примусу та ізоляції. «Конвоювання» є найбільш специфічним поняттям із чітко вираженим примусовим характером, особливими правовими підставами та спеціально уповноваженим суб'єктним складом [8].

Аналіз чинного законодавства України свідчить про відсутність єдиного визначення конвоювання. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [13] оперує поняттям «конвоювання» без його нормативного визначення. Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України використовує цей термін поряд із поняттям «охорона», однак чіткого розмежування між ними не проводить.

Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [12] визначає основні завдання, функції та повноваження ВСП ЗСУ, серед яких прямо передбачено здійснення конвоювання. Однак цей закон також не містить нормативного визначення конвоювання як самостійного виду діяльності, обмежуючись лише переліком функцій без розкриття їх змісту.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) [8] містить норми щодо затримання та доставки осіб, що певною мірою охоплює конвоювання як інструмент кримінального судочинства. Відповідно до ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа вправі затримати особу без ухвали слідчого судді, суду у разі, якщо є підстави вважати її причетною до вчинення злочину. Проте, на наш погляд, механізм передачі затриманих від військових підрозділів до органів правопорядку та порядок їх конвоювання врегульовані фрагментарно.

В умовах правового режиму воєнного стану, введеного Указом Президента України [11], низка законодавчих актів отримала нову редакцію або була доповнена нормами, що безпосередньо стосуються діяльності ВСП ЗСУ. Зокрема, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [14] наділяє відповідні органи розширеними повноваженнями з охорони громадського порядку та затримання осіб. Проте питання конвоювання у цих законодавчих актах знову ж таки залишається поза межами чіткого нормативного регулювання.

Суттєві термінологічні колізії виявляються при зіставленні законодавства у сфері кримінального судочинства, де поняття конвоювання є відносно розробленим [8, с. 112], та внутрішньо-службових нормативних актів у Збройних Силах. В умовах правового режиму воєнного стану коло осіб, що підлягають конвоюванню силами ВСП ЗСУ, суттєво розширилося: особи, підозрювані у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки; особи, затримані на підконтрольних силам оборони України територіях відповідно до ст. 208 КПК України; військовополонені під час їхнього транзиту [14, с. 23]. Ці нові реалії вимагають відповідного нормативного оформлення.

Окремої уваги заслуговує правовий аспект конвоювання військовополонених, що регулюється окрім національного законодавства також нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими [5]. Відповідно до положень цієї Конвенції, держава-утримувач несе відповідальність за безпеку військовополонених під час їх конвоювання. Вимоги міжнародного гуманітарного права до умов конвоювання військовополонених є значно суворішими порівняно з вимогами щодо конвоювання цивільних осіб або військових правопорушників, що також підкреслює необхідність чіткої диференціації різних видів конвоювання в законодавстві.

На наш погляд у науковій літературі доцільно виокремити три підходи до визначення конвоювання у військовій сфері. Так, прихильники функціонального підходу (В. В. Коваленко, М. І. Мельник) визначають конвоювання передусім через його цільове призначення – забезпечення переміщення певних осіб між об'єктами з дотриманням встановлених правових режимів і вимог безпеки [7, с. 34]. При цьому акцент робиться на меті та результаті діяльності, а не на організаційних формах її здійснення.

Організаційний підхід (Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк) розглядає конвоювання як сукупність організаційних та практичних заходів, спрямованих на забезпечення охорони, ізоляції та переміщення певних категорій осіб [6, с. 67]. За цим підходом увага акцентується на способах здійснення конвоювання та організаційних аспектах управління конвойною службою.

Системний підхід (О. Ф. Скакун, С. С. Алексєєв) передбачає розгляд конвоювання як цілісної системи правовідносин, що охоплює суб'єктів, об'єкт, зміст та юридичні факти [15, с. 89]. Вбачається, що цей підхід є найбільш перспективним з точки зору формування повноцінної доктрини конвоювання, оскільки дозволяє охопити всі елементи відповідних правовідносин у їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Особливої уваги заслуговує позиція В. М. Плішкіна, який розмежовує поняття «конвоювання» та «супроводження». На його думку, конвоювання передбачає примусовий характер переміщення особи та можливість застосування заходів фізичного впливу у разі протидії, тоді як супроводження є добровільним чи нейтральним заходом [10, с. 45]. Таке розмежування є важливим для визначення правового статусу конвойованих осіб у Збройних Силах України.

І. Г. Богатирьов у своїх дослідженнях [2] акцентує увагу на кримінально-виконавчому аспекті конвоювання, визначаючи його як заходи з переміщення засуджених між установами виконання покарань. Хоча цей підхід є звуженим порівняно з військово-правовою специфікою, він містить корисні елементи щодо правового статусу конвойованих осіб та гарантій їхніх прав.

Аналіз наукових джерел дозволяє виявити ще одну суттєву прогалину: більшість дослідників розглядає конвоювання як діяльність органів внутрішніх справ або кримінально-виконавчої системи, залишаючи поза увагою специфіку конвоювання у Збройних Силах. Водночас конвоювання у ЗСУ має суттєві особливості, пов'язані з: специфічним суб'єктним складом (підрозділи ВСП ЗСУ); розширеним колом підстав для конвоювання (не лише кримінально-процесуальні, а й суто військово-дисциплінарні); особливостями правового статусу конвойованих осіб (військовослужбовці, військовополонені); специфікою умов здійснення конвоювання (у тому числі в умовах бойових дій).

Вбачається, що порівняльно-правовий аналіз нормативного регулювання конвоювання у Збройних Силах іноземних держав дозволяє виявити підходи, які можуть бути запозичені в українській практиці.

У США правове регулювання конвоювання у Збройних Силах здійснюється відповідно до Єдиного кодексу військової юстиції Uniform Code of Military Justice (далі – UCMJ) та відповідних підзаконних нормативних актів. Польовий статут армії США FM 19-10 «Military Police Law and Order Operations» містить детальну регламентацію конвоювання осіб (prisoner escort operations), визначаючи його як організований супровід затриманих, військовополонених або цивільних осіб під вартою уповноваженими військовослужбовцями з метою забезпечення їх безпечного та контрольованого переміщення між визначеними пунктами. Статут включає чітку регламентацію підстав, порядку здійснення, а також прав і обов'язків суб'єктів конвоювання. Аналогічні положення містяться в настановах FM 3-19.40 та FM 3-19.50, що регламентують утримання та переміщення затриманих у різних оперативних обстановках [20, с. 34-38].

Британські Збройні Сили (Her Majesty's Armed Forces) оперують поняттям «prisoner handling» (поводження з затриманими), яке охоплює й конвоювання. Відповідні нормативні акти Міністерства оборони Великої Британії містять комплексне визначення діяльності щодо конвоювання осіб у різних умовах, включно з умовами бойових дій і миротворчих операцій. Характерною

рисою британського підходу є чітке розмежування між конвоюванням у кримінально-правовому сенсі (prisoner escort) та оперативним конвоюванням затриманих осіб (detainee handling) в умовах збройного конфлікту.

Польща, як держава – член НАТО з досвідом участі в міжнародних миротворчих місіях, сформувала доктрину конвоювання з урахуванням стандартів Альянсу. Польський Кодекс військового права [23] та відповідні підзаконні акти визначають конвоювання (konwojowanie) як специфічний вид службової діяльності військової поліції, що охоплює заходи з охорони та переміщення затриманих осіб. На наш погляд польський досвід є особливо цінним для України з огляду на схожість правових систем і традицій та менталітет населення.

У Федеративній Республіці Німеччина конвоювання у Збройних Силах регулюється Законом про військову поліцію (Feldjägergesetz) [24] та відповідними настановами. Особливістю німецького підходу є підвищені вимоги до дотримання прав людини під час конвоювання, що відображає загальні конституційні принципи ФРН. Визначення конвоювання в нормативних актах ФРН акцентує увагу на гарантіях прав конвойованих осіб поряд із завданнями забезпечення громадського порядку та безпеки.

Аналіз стандартів НАТО у сфері конвоювання дозволяє виокремити ключові елементи, які є спільними для всіх держав – членів Альянсу: обов'язкова правова підстава для кожного випадку конвоювання; чітко регламентований порядок документального оформлення конвоювання; чітка регламентація умов поводження з конвойованими особами відповідно до міжнародних стандартів; обов'язкова фахова підготовка персоналу, що здійснює конвоювання; наявність механізму контролю та відповідальності.

Досвід іноземних держав свідчить про те, що ефективна система правового регулювання конвоювання у Збройних Силах потребує: по-перше, чіткого нормативного визначення поняття; по-друге, детальної регламентації підстав, порядку та умов здійснення конвоювання; по-третє, встановлення гарантій прав конвойованих осіб; по-четверте, формування системи контролю та відповідальності за порушення встановлених правил конвоювання.

З урахуванням проведеного аналізу пропонується таке визначення конвоювання у діяльності ВСП ЗСУ – це врегульований нормами військового та адміністративного права вид службово-бойової діяльності підрозділів ВСП ЗСУ, що полягає у виконанні комплексу організаційних, правових заходів із ізоляції, охорони та примусового переміщення осіб, щодо яких уповноваженими органами прийнято відповідне процесуальне або адміністративне рішення, з метою забезпечення їх доставки до визначеного місця призначення в умовах, що виключають можливість втечі, самоушкодження або заподіяння шкоди іншим особам.

На наш погляд, запропоноване визначення відображає такі сутнісні ознаки конвоювання у військовій сфері: по-перше, нормативно-правова підстава здійснення (рішення уповноваженого органу); по-друге, суб'єктний склад (підрозділи ВСП ЗСУ як спеціально уповноважені суб'єкти); по-третє, об'єкт (особи, щодо яких прийнято відповідне рішення); по-четверте, мета (доставка до місця призначення); по-п'яте, спосіб (комплекс організаційних, тактичних і правових заходів); по-шосте, умови (забезпечення ізоляції та безпеки).

Таке розуміння дозволяє відмежувати конвоювання від суміжних понять «охорони», «ескортування» та «супроводження». Від «охорони» конвоювання відрізняється обов'язковим переміщенням особи в просторі та більш вираженим примусовим характером. Від «ескортування» – наявністю жорсткої правової підстави, що виключає добровільність з боку особи, яку переміщують. Від «супроводження» – наявністю ізоляційної складової та специфічним правовим режимом здійснення заходів.

Для практичного застосування запропонованого визначення важливо також окреслити класифікацію видів конвоювання у діяльності ВСП ЗСУ. За суб'єктним складом конвойованих осіб можна виокремити: конвоювання військовослужбовців, підозрюваних у вчиненні злочинів або правопорушень; конвоювання військовослужбовців, підданих дисциплінарному арешту; конвоювання осіб, затриманих у зоні відповідальності сил оборони; конвоювання військовополонених. За метою конвоювання розрізняють: конвоювання для забезпечення явки до слідчих органів; конвоювання для виконання судових рішень; конвоювання для утримання під вартою; конвоювання для передачі відповідним органам.

Запропонована дефініція та класифікація є основою для подальшого формування нормативної бази у сфері конвоювання у ЗСУ. Зокрема, вона може бути використана при розробці проєкту Інструкції про порядок здійснення конвоювання у Збройних Силах України, яка встановлювала б єдині стандарти відповідної діяльності.

З урахуванням результатів проведеного дослідження вважаємо за необхідне запропонувати такі заходи щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання конвоювання у Збройних Силах України.

1. Нормативне закріплення дефініції конвоювання у Законі України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» у такій редакції: «конвоювання – вид службово-бойової діяльності підрозділів Військової служби правопорядку Збройних Сил України, що полягає у виконанні комплексу організаційних і правових заходів із, ізоляції та примусового переміщення осіб, щодо яких уповноваженими органами прийнято відповідне процесуальне або адміністративне рішення».

2. Розробка та затвердження Наказом Міністра оборони України Інструкції про порядок здійснення конвоювання у Збройних Силах України, яка б встановлювала: підстави для здійснення конвоювання; порядок організації та підготовки конвойних підрозділів; правовий режим переміщення конвойованих осіб; гарантії прав осіб, що конвоюються; порядок документування конвоювання та звітності; відповідальність за порушення встановлених правил конвоювання, механізми контролю.

3. Запровадження спеціалізованої підготовки особового складу ВСП ЗСУ з питань конвоювання з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права та стандартів НАТО. Відповідні навчальні програми мають охоплювати як теоретичні аспекти правового регулювання конвоювання, так і практичні навички здійснення конвойних заходів у різних умовах оперативної обстановки.

Висновки

1. В сучасній правовій науці існують три основних підходи до визначення поняття конвоювання у військовій сфері: функціональний (визначення через цільове призначення), організаційний (визначення через систему заходів) та системний (визначення через систему правовідносин). Вбачається, що найбільш перспективним для подальшого доктринального розвитку є системний підхід, що дозволяє охопити всі елементи відповідних правовідносин у їх взаємозв'язку.

2. Чинне законодавство України не містить єдиного нормативного визначення конвоювання у діяльності ВСП ЗСУ, що є суттєвим недоліком правового регулювання. Наявна термінологічна невпорядкованість між різними галузями законодавства – кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, військового – негативно впливає на правозастосовну практику та якість нормотворчої діяльності.

3. В умовах правового режиму воєнного стану коло суб'єктів і об'єктів конвоювання суттєво розширилося, що вимагає відповідного нормативного врегулювання. Зокрема, розширення кола осіб, що підлягають конвоюванню силами ВСП ЗСУ (включно з особами, затриманими в зоні бойових дій, та військовополоненими), породжує нові правові питання щодо статусу цих осіб та гарантій їхніх прав.

4. Порівняльно-правовий аналіз досвіду держав – членів НАТО свідчить про необхідність формування в Україні комплексної системи правового регулювання конвоювання у ЗСУ, що ґрунтується на чіткому нормативному визначенні поняття, детальній регламентації підстав і порядку здійснення конвоювання, а також встановленні гарантій прав конвойованих осіб відповідно до міжнародних стандартів.

5. Запропоноване авторське визначення конвоювання у діяльності ВСП ЗСУ відображає сукупність сутнісних ознак цього виду діяльності та може бути використане при вдосконаленні чинного законодавства. Перспективами подальших досліджень є розробка пропозицій щодо нормативного регулювання окремих видів конвоювання (зокрема, конвоювання військовополонених та осіб, затриманих в умовах збройного конфлікту), а також формування стандартів підготовки особового складу ВСП ЗСУ до здійснення конвойних заходів.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Соболєв В. О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ. Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. 478

2. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України. Київ : ВД «Дакор», 2008. 312 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.

4. Діордіца І. В. Правові засади діяльності органів правопорядку у сфері забезпечення воєнної безпеки держави. Київ : Ліра-К, 2020. 394 с.

5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 р. Офіційний вісник України. 2010. № 70. Ст. 2528.

6. Калюжний Р. А., Комзюк А. Т. Адміністративна відповідальність в Україні. Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2008. 256 с.

7. Коваленко В. В., Мельник М. І. Правові основи діяльності органів правопорядку. Київ : Атіка, 2002. 196 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Голос України. 2012. № 90–91.

9. Мисик І. В. Адміністративно-правовий статус Військової служби правопорядку Збройних Сил України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 218 с.

10. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.

11. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

12. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 берез. 2002 р. № 3099-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.

13. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 551-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 197.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.

16. Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : затв. Законом України від 24 берез. 1999 р. № 550-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 196.

17. Тюріна О. В. Сучасні системи поліції та жандармерії країн Європи та Америки. Київ : КНТ, 2006. 100 с.

18. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 3. 789 с.

19. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А – Г. 669 с.

20. Cornell R., Whitfield D. Military Police Operations in Law Enforcement. Virginia : ARMY WAR COLLEGE PRESS, 2018. 145 p.

21. FM 19-10. Military Police Law and Order Operations. Washington D.C. : Department of the Army, 2000. 212 p.

22. NATO STANAG 2044. Procedures for Dealing with Prisoners of War. Brussels : NATO Standardization Agency, 2018.

23. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych, Dz.U. 2001 nr 123 poz. 1353 URL:https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011231353/T/D20011353L.pdf

24. UZwGBw. Gesetz über die Anwendung unmittelbaren Zwanges durch Soldaten Feldjäger der Bundeswehr, BGBl. I 1965. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/uzwbwg/BJNR007960965

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 341.347.2:342.72(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.32

УСТІНОВА О.А., МЕДВІДЬ Л.П.

ПРОБЛЕМИ ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ БОЙОВОГО ІМУНІТЕТУ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND CONDITIONS FOR IMPLEMENTING COMBAT IMMUNITY IN UKRAINE

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблем та умов реалізації бойового імунітету в Україні в контексті триваючого збройного конфлікту. Аналізуються законодавчі прогалини та суперечності у нормативно-правовому регулюванні бойового імунітету, зокрема колізії між статтею 43-1 Кримінального кодексу України та відповідними положеннями Закону України «Про оборону України». У статті проаналізовано правову невизначеність ч. 3 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо звільнення посадовців від відповідальності за дії під час відсічі збройної агресії. Акцентується увага на дефектності законодавчої техніки, зокрема розмитість формулювання «не несе відповідальність», яке не дає чіткої відповіді: чи є такі дії первинно правомірними, чи вони є злочинними, але передбачають звільнення від покарання.

Досліджуються практичні труднощі реалізації цього інституту: проблеми доказування правомірності дій у бойових умовах, відсутність чіткого механізму розмежування виправданих та неправомірних дій, невизначеність щодо зберігання зброї та боєприпасів, питання відповідальності цивільних осіб, залучених до оборони.

Особлива увага приділяється умовам застосування бойового імунітету: суб'єктному складу, часовим та просторовим межам дії, змістовним обмеженням та процедурним вимогам. Розглядається досвід іноземних держав – США, Ізраїлю, Великої Британії, Канади – щодо механізмів реалізації аналогічних правових інститутів та можливість його імплементації в українське законодавство.

За результатами дослідження сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства: уточнення переліку осіб, на яких поширюється дія бойового імунітету, врегулювання питань зберігання зброї, а також удосконалення процесуальних механізмів захисту прав комбатантів у кримінальному провадженні. Запропоновано уніфікувати термінологію Закону України «Про оборону України» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» із положеннями норм Кримінального кодексу України, визначивши такі дії як такі, що не є кримінальним правопорушенням за умов їх необхідності та пропорційності.

Ключові слова: *бойовий імунітет, кримінальна відповідальність, воєнний стан, збройний конфлікт, правомірність діянь, законодавчі прогалини, комбатанти, правовий захист, міжнародне гуманітарне право, удосконалення законодавства.*

The article provides a comprehensive study of the problems and conditions for implementing combat immunity in Ukraine in the context of the ongoing armed conflict. It analyzes legislative gaps and contradictions in the legal regulation of combat immunity, particularly the conflicts between Article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine and the

© УСТІНОВА О.А. – слухач 2-го курсу (Національний університет оборони України) https://orcid.org/0009-0005-7987-7626

© МЕДВІДЬ Л.П. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Національний університет оборони України) https://orcid.org/0000-0002-0035-9748

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

corresponding provisions of the Law of Ukraine «On Defense of Ukraine». The article analyzes the legal uncertainty of Part 3 of Article 9 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" regarding the exemption of officials from liability for actions during the repulsion of armed aggression. The attention is focused on the defects of the legislative technique, in particular the vagueness of the wording "not liable", which does not give a clear answer: are such actions primarily lawful, or are they criminal, but provide for exemption from punishment. It examines practical difficulties in implementing this institution: problems of proving the lawfulness of actions in combat conditions, the lack of a clear mechanism for distinguishing justified from unlawful actions, uncertainty regarding the storage of weapons and ammunition, and questions of responsibility for civilians involved in defense.

Special attention is paid to the conditions for the lawful application of combat immunity: the range of subjects, time and spatial limits, substantive restrictions, and procedural requirements. The experience of foreign states – he United States, Israel, Great Britain, Canada – regarding mechanisms for implementing similar legal institutions and the possibility of their adaptation into Ukrainian legislation are examined. It is proposed to unify the terminology of the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine" and the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" with the provisions of the Criminal Code of Ukraine, defining such actions as those that do not constitute a criminal offense under the conditions of their necessity and proportionality.

Keywords: *combat immunity, criminal liability, martial law, armed conflict, lawfulness of actions, legislative gaps, combatants, legal protection, international humanitarian law, improvement of legislation.*

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України, що набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року, зумовила необхідність переосмислення правових засад ведення бойових дій та захисту тих, хто захищає державу. На думку Ю.В. Бауліна, слід виділити наступні обставини, які спонукали запровадити бойовий імунітет у систему права України: 1) багаточисельні факти спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам при застосуванні збройної чи іншої сили; 2) побоювання військових та інших осіб щодо кримінальної та іншої юридичної відповідальності за певну шкоду; 3) складність планування бойових дій в умовах обмеженої інформації та стислих строків для прийняття рішення, а також нерідко наявність необхідності в умовах бойової обстановки військовослужбовцю проявляти ініціативу і ухвалювати невідкладні рішення для виконання бойового завдання; 4) дії військовослужбовця у стані бойового імунітету межують з низкою військових злочинів [1]. Незважаючи на прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року, практика його застосування виявила суттєві прогалини та проблеми.

Серед головних проблем – відсутність чіткого механізму встановлення правомірності дій військовослужбовців, суперечності між різними законодавчими актами, невизначеність щодо кола осіб, яким гарантується захист, та обмеження, пов'язані з особливостями процесуального права. Ці проблеми не лише перешкоджають ефективному захисту захисників держави, але й потенційно можуть дезорієнтувати командирів у прийнятті рішень через побоювання юридичного переслідування.

На практиці виникають ситуації, коли бойові дії, виправдані з точки зору воєнної необхідності та міжнародного гуманітарного права, стають предметом кримінального переслідування через недосконалість вітчизняного законодавства. Це підриває бойовий дух, ускладнює командну вертикаль і створює умови, за яких захисники України опиняються під подвійним тиском – з боку противника та з боку власної правової системи.

Метою дослідження є виявлення та аналіз ключових проблем реалізації бойового імунітету в Україні, встановлення умов, за яких він набуває чинності, та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства з урахуванням міжнародного досвіду та особливостей вітчизняного правопорядку.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження грунтується на аналізі нормативно-правових актів та наукових джерел. Проблематиці бойового імунітету присвячені наукові

праці М. Акімова, Ю. Бауліна, А. Бегунця, В. Навроцького та інших вітчизняних дослідників. Водночас питання бойового імунітету потребує подальшого аналізу та дослідження.

Виклад основного матеріалу. Центральною проблемою у сфері правового регулювання бойового імунітету є термінологічна та змістовна неузгодженість між різними законодавчими актами. Зокрема, в Кримінальному кодексі України стаття 84-1 розміщена в розділі «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння», тоді як в Законі України «Про оборону України» мова йде про «звільнення осіб від кримінальної відповідальності. В ч. 1 статті 84-1 Кримінального кодексу України визначено, що «не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію… [2]. В статті 1 Закону України «Про оборону України» зазначається, що «бойовий імунітет – звільнення військового командування, військовослужбовців…від відповідальності у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння)…» [3].

Виключення кримінальної протиправності означає, що діяння взагалі не визнається злочином або кримінальним проступком. Це рівнозначно констатації того, що особа не вчинила нічого протиправного, а її дії мали суспільно корисний характер. Звільнення від кримінальної відповідальності, натомість, передбачає, що кримінальне правопорушення мало місце, однак у зв'язку з певними обставинами особа не підлягає покаранню. Відповідно до другого підходу особа все ж вважається такою, що вчинила протиправне діяння, і це може мати наслідки, наприклад, для цивільних позовів, дисциплінарної відповідальності або інших наслідків. В контексті даної проблематики О. Бегунц зазначає, «що дії, вчинення яких охоплюється цим принципом, спрямовані на досягнення суспільної користі, а тому не можуть бути кримінальним правопорушенням» [4].

Наявність двох різних концептуальних підходів у межах одного правового інституту є очевидною суперечністю, яка дезорієнтує як практиків, так і теоретиків права. Вона може призводити до непередбачуваного правозастосування та підривати зміст самого поняття бойового імунітету. Виправлення цієї суперечності шляхом приведення формулювань Закону України «Про оборону України» у відповідність із підходом Кримінального кодексу є нагальним завданням законодавця.

Також немає чіткості і правової визначеності в ч. 3 статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», де зазначається, що «в умовах воєнного стану особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несе відповідальність, у тому числі кримінальну, за рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком, за умови, що такі дії (бездіяльність) були необхідні для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту» [5]. Аналіз зазначеної норми виявляє суттєву дефектність законодавчої техніки, що виражається у відсутності чіткого розмежування між стадіями виникнення та реалізації кримінальної відповідальності. Фраза «не несе відповідальність» є занадто широкою та не дає відповіді на питання: чи є діяння особи правомірним (відсутність складу злочину), чи воно є протиправним, але через специфічні умови (військова необхідність, виправданий ризик) суд звільняє її від покарання.

У науковій доктрині існує думка, що дії, спрямовані на відсіч агресії, повинні класифікуватися як обставини, що виключають злочинність діяння. Тобто, за своєю юридичною природою вони мають бути первинно правомірними. Застосоване в законі формулювання «не несе відповідальність» створює ситуацію «правового вакууму». Відсутність чіткості у питанні, чи є дії правомірними від початку чи вони передбачають звільнення від відповідальності лише після оцінки наслідків, створює загрозу для суб'єктів владних повноважень.

Відтак, необхідно уніфікувати термінологію та привести положення Закону «Про правовий режим воєнного стану» у відповідність до Кримінального кодексу України, замінивши дефініцію «не несе відповідальність» на чітку вказівку: «дії... не є кримінальним правопорушенням у разі дотримання вимог щодо їх необхідності та пропорційності».

Аналіз законодавства дозволяє виокремити кілька груп умов, сукупність яких визначає правомірність посилання на бойовий імунітет. Першу групу складають умови щодо суб'єктного складу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про оборону України», бойовий імунітет поширюється на:

– військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань;
– членів добровольчих формувань та Сил територіальної оборони;
– осіб, які беруть законну участь у бойових діях відповідно до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»;
– окремі категорії правоохоронців, залучених до виконання завдань оборони [3].

Разом із тим у законодавстві залишаються невирішеними питання щодо правового статусу осіб, які добровільно взяли до рук зброю за відсутності формального зарахування до будь-якого з передбачених законом формувань. У практиці збройних конфліктів виникають ситуації, коли цивільні особи фактично беруть участь у відсічі агресору. Відсутність чіткої нормативної регламентації такого статусу ставить зазначених осіб у вразливе правове становище.

Другу групу становлять умови щодо характеру та спрямованості дій. Для того щоб підпасти під захист статті 43-1 КК України, дії особи мають бути спрямованими на відсіч або стримування збройної агресії, здійснюватися в умовах воєнного стану або збройного конфлікту та вчинятися в межах законів і звичаїв війни [2, ст. 43-1]. При цьому закон не вимагає мінімізації заподіяної шкоди – критерієм її правомірності є відповідність межам, визначеним міжнародним гуманітарним правом.

Практичну складність становить відсутність законодавчо закріпленого механізму оцінки відповідності дій цим умовам. Слідчі, прокурори та суди, вирішуючи питання про кримінальне переслідування, змушені самостійно оцінювати оперативну обстановку, що існувала на момент вчинення дій, спираючись нерідко на неповні або суперечливі дані. Це створює умови для суб'єктивного правозастосування та підвищує ризик необґрунтованого притягнення до відповідальності.

Третя група умов стосується процедурних аспектів. Законодавство не передбачає спеціального адміністративного механізму підтвердження того, що конкретна дія охоплюється бойовим імунітетом. Відповідно, підтвердження правомірності дій відбувається лише в рамках кримінального провадження – тобто, фактично, лише тоді, коли відповідна особа вже є підозрюваним або обвинуваченим. Ця обставина перетворює механізм бойового імунітету на суто реактивний, тоді як він має виконувати превентивну функцію.

Однією з найгостріших практичних проблем є доказування правомірності дій у бойових умовах. Специфіка збройного конфлікту полягає в тому, що комбатант у момент прийняття рішень діє в умовах жорсткого дефіциту часу, інформації та психологічного тиску. При цьому постфактум ці рішення оцінюються з огляду на інформацію, якою суб'єкт не міг володіти в момент вчинення дій.

У цьому контексті важливий принцип, запозичений із практики США – «Правило Рендуліча» (Rendulic Rule), яке передбачає оцінку правомірності воєнних рішень виходячи з тієї інформації, яку командир мав або обґрунтовано міг мати на момент прийняття рішення, а не з позицій повного знання, доступного лише після завершення операції [6]. Цей принцип відображений у доктрині «воєнної необхідності» (military necessity) і є загальновизнаним у міжнародному гуманітарному праві.

Однак українське законодавство не містить чіткої нормативної вказівки на те, що при оцінці дій військовослужбовців слід виходити з суб'єктивного розуміння обстановки, яке існувало у особи в момент вчинення дій. Відсутність такого нормативного припису відкриває можливість для оцінки дій «заднім числом», що суперечить самому духу інституту бойового імунітету.

Серйозною проблемою є також недостатність доказової бази, яка часто спостерігається у справах, пов'язаних із бойовими діями. Оскільки більшість бойових операцій не фіксується у деталях, свідки нерідко гинуть або отримують поранення, а командні рішення приймаються в усному порядку, у подальшому доводити обставини вчинення дій стає вкрай складно. Це позбавляє особу можливості ефективно захиститися навіть за наявності законних підстав для застосування бойового імунітету.

Важливою умовою дії бойового імунітету є недопустимість порушення міжнародного гуманітарного права (МГП). Стаття 43-1 КК України чітко встановлює, що дія норми не поширюється на випадки застосування тортур, заборонених засобів і методів ведення війни та інших грубих порушень законів і звичаїв війни. Відповідно, під час збройного конфлікту існує правове підґрунтя для притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Разом із тим у Кримінальному Кодексі України (стаття 438) відсутній вичерпний перелік діянь, які вважаються воєнними злочинами і виключають застосування бойового імунітету. Чинна редакція кодексу відсилає до ратифікованих Україною міжнародних договорів, що вимагає від практиків орієнтуватися у значному масиві норм міжнародного права.

Зарубіжний досвід свідчить про доцільність розробки та доведення до відома кожного військовослужбовця конкретних, зрозумілих правил застосування зброї (rules of engagement, ROE), які в узагальненому вигляді конкретизують вимоги МГП стосовно типових бойових ситуацій. Як свідчить досвід Ізраїлю та країн НАТО, такі правила, доведені до особового складу у формі карток-пам'яток або наказів, є запобіжником від юридичних помилок та самостійним мірилом дисциплінарної відповідальності військовослужбовця [7, с. 42–45].

Аналіз досвіду країн, які мають досвід у сфері врегулювання відповідальності комбатантів, дозволяє виокремити кілька моделей реалізації бойового імунітету.

Стаття 2680 (J) Кодексу 28 (Судова влада та Судовий процес) (GovInfo | U.S. Government Publishing Office) встановлює імунітет Уряду Сполучених Штатів Америки від будь-яких претензій у зв'язку із бойовими діями її Армії, Військово-Морських Сил, Берегової охорони у воєнний час [8].

У Великій Британії діє принцип «combat immunity», закріплений у загальному праві (common law) та підтверджений рядом рішень судів. Показовою є справа «Smith v. Ministry of Defence» (2013), у якій Верховний суд постановив, що держава звільняється від позадоговірної відповідальності за рішення у сфері оперативного планування та тактики безпосередньо під час бойових дій. Проте принциповим є розмежування: імунітет не покриває випадки грубої недбалості або систематичного ігнорування відомих ризиків, що мали місце на етапі підготовки чи забезпечення військ [9].

Канадський досвід є цінним з огляду на те, що ця країна має спеціальний Закон про Збройні сили (National Defence Act), який який встановлює автономну систему воєнного правосуддя. Особливістю цієї системи є наявність Кодексу службової дисципліни та процесуальних механізмів, які забезпечують участь експертів з оперативного планування при оцінці дій військовослужбовців у бойових умовах, що гарантує фахову перевірку обставин, які виключають відповідальність [10].

Ізраїль не несе відповідальності за втрати, завдані Армією Оборони Ізраїлю під час бою, навіть якщо учасники бойових дій (комбатанти) зазнали втрат через недбалість (Abraham, 2021). Ізраїль як держава не несе відповідальності за дії, вчинені в ході воєнних операцій Армією Оборони Ізраїлю [11]. У Кримінальному законі Ізраїлю вказано, що жодну особу не може бути притягнено до кримінальної відповідальності, якщо вона була зобов'язана відповідно до законодавства та уповноважена вчинити певні дії. Також особа звільняється від кримінальної відповідальності в разі, якщо вона вчинила дії за наказом компетентного органу, якому вона зобов'язана підпорядковуватись згідно із законодавством, якщо тільки наказ не був явно злочинним [12].

Узагальнюючи зарубіжний досвід, можна виокремити такі елементи, які варто запозичити для вдосконалення українського законодавства: чіткий і вичерпний перелік підстав для застосування бойового імунітету; детальні правила застосування зброї (rules of engagement); виключна підслідність справ, пов'язаних із бойовими діями, спеціалізованим органам; залучення незалежних військових експертів під час судового розгляду.

Закон передбачає поширення бойового імунітету на визначене коло суб'єктів, однак практика засвідчила, що перелік є неповним і потребує розширення. Зокрема, поза чітким правовим регулюванням залишається ситуація з особами, які виявляють ініціативну збройну участь у відсічі агресії без формального зарахування до будь-якого загону. Такі особи фактично захищають свою Батьківщину, проте не мають юридично підтвердженого статусу, що робить їх уразливими щодо кримінального переслідування.

Окрема проблема стосується ветеранів та демобілізованих, які на момент закінчення служби мали на руках зброю або боєприпаси. Законодавство чітко не врегульовує ні порядок передачі зброї при демобілізації, ні правові наслідки тимчасового зберігання зброї в перехідний період. Це призводить до ситуацій, коли особи, які чесно виконали свій обов'язок перед державою, виявляються суб'єктами кримінальних проваджень за зберігання зброї після повернення до цивільного життя.

На підставі проведеного аналізу пропонується комплекс заходів щодо вдосконалення правового регулювання бойового імунітету в Україні.

По-перше, необхідно усунути термінологічну розбіжність між Кримінальним кодексом, Законами України «Про оборону України» та «Про правовий режим воєнного стану» шляхом приведення формулювань останніх у відповідність із підходом Кримінального кодексу України, який визначає бойовий імунітет як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, а не звільняє від відповідальності за вже вчинений злочин чи не передбачає притягнення до відповідальності.

По-друге, слід законодавчо закріпити принцип оцінки дій комбатантів виходячи з обстановки, яка існувала або могла існувати на думку розумного командира на момент прийняття рішення, а не постфактум. Цей принцип, відомий у міжнародному праві як «Rendulic Rule», є загальновизнаним стандартом і має отримати пряме закріплення в українському кримінальному процесуальному праві.

По-третє, необхідно запровадити спеціалізований порядок розгляду кримінальних справ щодо дій комбатантів. Зокрема, передбачити обов'язкове залучення незалежних військових експертів, забезпечити участь представників військового командування, а також встановити строки розгляду та спеціальні умови застосування запобіжних заходів до осіб, які підозрюються у вчиненні діянь, пов'язаних із бойовими операціями.

По-четверте, рекомендується розробити та затвердити типові правила застосування зброї (rules of engagement) для різних категорій військовослужбовців, які б у доступній формі роз'яснювали межі дозволених дій у типових бойових ситуаціях. Ці правила мають узгоджуватися із нормами МГП та статтею 43-1 Кримінального кодексу України і слугувати орієнтиром як для самих військовослужбовців, так і для органів, що здійснюють їх правову оцінку.

Висновок. Аналіз стану реалізації бойового імунітету в Україні засвідчує, що попри прогресивний характер законодавчих змін, внесених у березні 2022 року, існуючий механізм правового захисту комбатантів є недостатнім, непослідовним та має ряд недоліків.

Усунення недоліків вимагає комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, розробку підзаконних нормативних актів та практичних інструкцій, а також реформування процедури розгляду справ, пов'язаних із бойовими діями. Орієнтиром у цій роботі має слугувати як доктрина МГП, так і перевірений практикою досвід таких держав, як США, Велика Британія, Ізраїль та Канада.

Реалізація запропонованих заходів дозволить перетворити бойовий імунітет на ефективний інструмент правового захисту захисників України, забезпечить їм можливість виконувати свій обов'язок без побоювання необґрунтованого кримінального переслідування та сприятиме підвищенню боєздатності Збройних Сил України як правового, демократичного інституту держави.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Бойовий імунітет як обставина, що виключає кримінальну відповідальність. Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали круглого столу Національного університету «Києво-Могилянська академія» (27 січня 2023 р.). Київ: НаУКМА, 2023. С. 17

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

4. Бегунц А. О. Кримінально-права характеристика цивільного бойового імунітету. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Випуск 72. С.120. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/20-1.pdf

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

6. Hayashi N. Honest Errors, the Rendulic Rule, and Modern Combat Decision-Making. Lieber Institute – West Point. October 24, 2023.

7. International Law Studies. Newport Rules of Engagement Handbook. Stockton Center for the Study of International Law, Vol. 98. 2022. URL: https://digitalcommons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2998&context=ils

8. The Federal Tort Claims Act (FTCA): A Legal Overview. 17 April, 2023. http://sgp.fas.org/crs/misc/R45732.pdf

9. Smith and others (Appellants) v Ministry of Defence (Respondent) [2013] UKSC 41. On appeal from: [2012] EWCA Civ 1365. URL: https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2012-0249#case-summary

10. National Defence Act (R.S.C., 1985, c. N-5). Government of Canada. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/n-5/

11. Civil Wrongs (Liability of the State) Law. 5712 – 1952. https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/features/compensation/law-e.pdf

12. Penal law. 5737-1977. http://www.oecd.org/investment/anti-bribery/antibriberyconvention/43289694.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.33

БАЛАБАН С.М., МАХЛАЙ О.М.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ЗАКУПІВЕЛЬ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEM ISSUES OF OPERATIONAL SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF EMBEZZLEMENT OF BUDGET FUNDS DURING THE PURCHASE OF FUELS AND LUBRICANTS (BASED ON THE MATERIALS OF DISSERTATION RESEARCH)

У статті визначено стану наукової розробленості проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час проведення закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Визначено, що проблематика оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель отримала певне відображення у вітчизняних дисертаційних дослідженнях, однак її розробленість не є системною та комплексною. Зокрема, встановлено, що зазначені питання розглядалися у восьми дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та одній докторській дисертації. Водночас дослідження мають фрагментарний характер і не враховують специфіку окремих видів закупівель, зокрема паливно-мастильних матеріалів, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків та складністю фінансових схем.

Встановлено, що проблематика оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель була предметом дослідження у восьми дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та одній дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Водночас питання оперативного супроводження кримінальних проваджень саме у контексті закупівель паливно-мастильних матеріалів у науковій літературі комплексно не досліджувалося.

Аналіз досліджень дозволив констатувати, що існуючі дисертаційні дослідження сформували теоретичну основу для розуміння сутності оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель, однак не забезпечили комплексного вирішення проблем оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час проведення закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Вказано на необхідність проведення подальших комплексних досліджень, спрямованих на розробку ефективної моделі оперативного супроводження кри-

© БАЛАБАН С.М. – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-5098-0770

© МАХЛАЙ О.М. – кандидат психологічних наук, професор спеціальних дисциплін (Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького) https://orcid.org/0000-0002-8201-3387

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

мінальних проваджень з урахуванням сучасних викликів, специфіки економічної злочинності та розвитку інформаційних технологій.

Ключові слова: *протидія, взаємодія, виявлення, розслідування, документування, оперативне обслуговування, оперативне супроводження, злочин, розкрадання, кримінальне правопорушення, організована злочинність, працівник оперативного підрозділу, слідчий, Національна поліція України, публічні закупівлі, паливно-мастильні матеріали, бюджетні кошти.*

The article determines the state of scientific development of problematic issues of operational support of criminal proceedings on the facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants.

It is determined that the issues of operational and investigative counteraction to crimes in the field of public procurement have received some reflection in domestic dissertation research, however, its development is not systematic and comprehensive. In particular, it was established that the specified issues were considered in eight dissertations for the degree of Candidate of Law and one doctoral dissertation. At the same time, the studies are fragmentary in nature and do not take into account the specifics of certain types of procurement, in particular fuel and lubricants, which are characterized by a high level of corruption risks and the complexity of financial schemes.

It is established that the issues of operational and investigative counteraction to crimes in the field of public procurement were the subject of research in eight dissertations for the degree of Candidate of Law and one dissertation for the degree of Doctor of Law. At the same time, the issue of operational support of criminal proceedings in the context of fuel and lubricant procurement has not been comprehensively studied in the scientific literature.

The analysis of the research allowed us to state that existing dissertation studies have formed a theoretical basis for understanding the essence of operational and investigative counteraction to crimes in the field of public procurement, but have not provided a comprehensive solution to the problems of operational support of criminal proceedings on the facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants.

The need for further comprehensive research aimed at developing an effective model of operational support of criminal proceedings taking into account modern challenges, the specifics of economic crime and the development of information technologies is indicated.

Keywords: *counteraction, interaction, detection, investigation, documentation, operational service, operational support, crime, stealing, criminal offense, organized crime, operational unit employee, investigator, National Police of Ukraine, public procurement, construction industry, construction work, budget funds, confidential cooperation.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується суттєвим зростанням ролі публічних закупівель як одного з ключових інструментів забезпечення функціонування державного сектору економіки, зокрема в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Водночас значні обсяги бюджетних коштів, що спрямовуються на закупівлі, зумовлюють підвищений рівень криміногенних ризиків, пов'язаних із їх розкраданням, неефективним використанням та подальшою легалізацією (відмиванням) незаконно одержаних доходів.

Особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення, пов'язані із закупівлями паливно-мастильних матеріалів, які характеризуються високою ліквідністю товару, складністю логістичних ланцюгів, значною варіативністю цін та широким використанням посередницьких структур. Такі обставини створюють сприятливі умови для формування складних корупційних схем, спрямованих на завищення вартості продукції, фіктивне документування господарських операцій та подальше відмивання коштів через фінансові інструменти та підконтрольні суб'єкти господарювання.

У цьому контексті особливого значення набуває ефективна діяльність правоохоронних органів, зокрема Національна поліція України, щодо виявлення, документування та розслідування зазначених кримінальних правопорушень. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє належна організація взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами, а також забезпечення ефективного оперативного супроводження кримінальних проваджень.

Практика свідчить, що саме на початковому етапі реалізації матеріалів оперативної розробки закладаються передумови успішного розслідування, формування належної доказової бази та забезпечення відшкодування завданих збитків. Водночас недостатній рівень координації між слідчими та оперативними підрозділами, відсутність чітких алгоритмів взаємодії, а також проблеми трансформації оперативної інформації у процесуальні докази суттєво знижують ефективність протидії злочинам у сфері публічних закупівель.

Додаткову складність становить необхідність дотримання вимог Кримінального процесуального кодексу України щодо допустимості доказів, що обумовлює потребу у належній легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності та їх інтеграції у кримінальне провадження.

Незважаючи на наявність окремих наукових досліджень, присвячених питанням оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель, проблематика оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів залишається недостатньо розробленою. Зокрема, відсутні комплексні наукові підходи до визначення особливостей взаємодії слідчих та оперативних підрозділів на початковому етапі реалізації матеріалів оперативної розробки, не розроблено ефективних моделей такої взаємодії з урахуванням сучасних викликів та специфіки досліджуваної категорії злочинів.

У зв'язку з викладеним, обрана тема дослідження є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки її розроблення сприятиме підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері протидії розкраданню бюджетних коштів, удосконаленню механізмів взаємодії між суб'єктами кримінального провадження та формуванню належного наукового підґрунтя для подальшого розвитку криміналістичної та оперативно-розшукової науки.

Теорія і практика свідчить, що одним із дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії кримінальним правопорушенням є покращення її теоретичного забезпечення, що досягається за допомогою приділення з боку науковців належної уваги [1, с. 66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель були предметом досліджень таких вчених, як: Коряк В.В. «Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС України» (2012 р.); Дараган В.В. «Розкриття викрадань державних коштів при проведенні закупівель товарів та виконанні робіт (послуг) на підприємствах залізничного транспорту» (2012 р.); Сливенко В.Р. «Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері державних закупівель» (2012 р.); Нагачевський С.В. «Оперативно-розшукове виявлення та документування злочинів, вчинення службовими особами у сфері державних закупівель» (2013 р.); Часова Т.О. «Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час протидії злочинам у сфері державних закупівель» (2015 р.); Брильов М.О. «Оперативно-розшукова протидія злочинам, пов'язаним з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг» (2017 р.); Дараган В.В. «Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією» (2018 р.) – докторська дисертація; Федорчук Ю.В. «Оперативно-розшукова протидія розкраданню бюджетних коштів під час здійснення закупівель медичного обладнання та ліків» (2018 р.); Кучеренко В.А. «Оперативно-розшукова протидія розкраданню бюджетних коштів під час проведення спеціалізованих будівельних робіт за державним замовленням» (2019 р.).

Аналіз вказаних досліджень вказує на те, що проблематика оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель отримала певне відображення у вітчизняних дисертаційних дослідженнях, однак її розробленість не є системною та комплексною. Зокрема, встановлено, що зазначені питання розглядалися у восьми дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та одній докторській дисертації. Водночас дослідження мають фрагментарний характер і не враховують специфіку окремих видів закупівель, зокрема паливно-мастильних матеріалів, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків та складністю фінансових схем.

Метою статті є визначення стану наукової розробленості проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час проведення закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз стану наукової розробленості проблем оперативного супроводження кримінальних проваджень у сфері публічних закупівель свідчить про наявність певного наукового доробку, який, однак, має фрагментарний характер і не охоплює повною мірою специфіку розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Зокрема, встановлено, що проблематика оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель була предметом дослідження у восьми дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та одній дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Водночас питання оперативного супроводження кримінальних проваджень саме у контексті закупівель паливно-мастильних матеріалів у науковій літературі комплексно не досліджувалося.

Пропонуємо розглянути вказані роботи на предмет вивчення в них проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері публічних закупівель.

Одним із перших системних досліджень у цій сфері є дисертація В.В. Коряк «Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС України» (2012 р.). У межах цього дослідження автором розглянуто окремі аспекти оперативного супроводження кримінальних справ, зокрема визначено форми взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування. Автор обґрунтовує доцільність виокремлення процесуальних та непроцесуальних форм взаємодії, а також неформальних (консультативних) форм співпраці. Значну увагу приділено питанням агентурно-оперативної роботи та її ролі у забезпеченні ефективного документування злочинної діяльності, що має безпосереднє значення для формування доказової бази [2].

Разом з тим, у дослідженні не отримали належного висвітлення:

– механізми трансформації оперативної інформації у процесуальні докази;

– особливості документування фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією доходів;

– специфіка оперативного супроводження саме економічних злочинів, пов'язаних із бюджетними ресурсами.

У тому ж році В.В. Дараган у дисертації, присвяченій розкриттю викрадень державних коштів у сфері закупівель на підприємствах залізничного транспорту, дослідив питання оперативного супроводження розслідування. Автор дійшов висновку про визначальну роль взаємодії слідчих та оперативних працівників на початковому етапі досудового розслідування. Водночас виявлено низку практичних проблем, зокрема тенденцію до необґрунтованого перекладення слідчими своїх функцій на оперативні підрозділи, що негативно впливає на ефективність оперативно-розшукової діяльності. Окрему увагу приділено питанням належного документування результатів оперативного супроводження та забезпечення відшкодування завданих збитків [3].

Водночас поза увагою автора залишилися питання, пов'язані з:

– стратегічним плануванням оперативного супроводження;

– алгоритмами взаємодії на різних етапах кримінального провадження;

– виявленням складних схем легалізації коштів через публічні закупівлі.

Важливий внесок у розвиток досліджуваної проблематики зробив С.В. Нагачевський, який у 2013 році дослідив питання оперативно-розшукового виявлення та документування злочинів у сфері державних закупівель. Автором обґрунтовано необхідність застосування комплексу оперативно-розшукових, оперативно-технічних заходів і негласних слідчих (розшукових) дій для нейтралізації протидії з боку підозрюваних, у тому числі за наявності корупційних зв'язків. Запропоновані підходи щодо використання негласного апарату, проведення прихованого спостереження та документування протидії мають практичне значення для організації оперативного супроводження [4].

Разом з тим, дослідження автора не охоплює:

– питання взаємодії у контексті фінансового моніторингу;

– використання аналітичних інструментів для відстеження грошових потоків;

– специфіку оперативного супроводження у випадках багаторівневих схем легалізації доходів.

Суттєвий внесок у дослідження взаємодії слідчих та оперативних підрозділів здійснила Т.О. Часова. У її роботі сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення організації взаємодії під час досудового розслідування злочинів у сфері державних закупівель. Зокрема, авторка обґрунтовує необхідність ширшого використання можливостей оперативно-розшукової діяльності при плануванні слідчих (розшукових) дій, залучення спеціалістів до проведення оглядів, а також удосконалення положень Кримінальний процесуальний кодекс України щодо проведення окремих процесуальних дій. Важливими є також пропозиції щодо організації негласних слідчих (розшукових) дій та необхідності нормативного врегулювання взаємодії підрозділів оперативно-технічного забезпечення [5].

Однак у дослідженні авторки недостатньо розкрито:

– тактичні особливості оперативного супроводження у конкретних видах закупівель;

– проблеми доказування у справах про легалізацію коштів;

– питання інтеграції оперативної та фінансово-аналітичної інформації.

Комплексне теоретико-прикладне дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель здійснено у докторській дисертації В.В. Дараган (2018 р.). Автор визначає особливості оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, зокрема акцентує увагу на необхідності спеціалізації слідчих, використанні оперативної інформації на всіх етапах розслідування, а також проведенні комплексу заходів оперативного (ініціативного) пошуку з метою встановлення активів та забезпечення відшкодування завданих збитків [6].

Попри значну наукову цінність, дослідження В.В. Дарагана не містить:

– деталізованих моделей оперативного супроводження для окремих категорій закупівель;

– аналізу сучасних схем розкрадань бюджетних коштів через закупівлі паливно-мастильних матеріалів;

– рекомендацій щодо використання цифрових інструментів аналізу даних.

Поряд із зазначеними дослідженнями, аналіз дисертацій В.Р. Сливенко, М.О. Брильов, Ю.В. Федорчук, В.А. Кучеренко, А.М. Меденцев та Ю.С. Доліновський свідчить про те, що питання оперативного супроводження кримінальних проваджень у сфері публічних закупівель у них не були предметом самостійного дослідження. Водночас окремі положення цих робіт можуть бути використані для формування теоретичних засад досліджуваної проблематики.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що існуючі дисертаційні дослідження сформували теоретичну основу для розуміння сутності оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері публічних закупівель, однак не забезпечили комплексного вирішення проблем оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час проведення закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Висновки. Таким чином, сучасний стан наукової розробленості проблем оперативного супроводження кримінальних проваджень у сфері публічних закупівель характеризується наявністю окремих теоретичних напрацювань, але відсутністю системного підходу до вирішення цієї проблеми. Особливо це стосується розслідування розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Зазначене обумовлює необхідність проведення подальших комплексних досліджень, спрямованих на розробку ефективної моделі оперативного супроводження кримінальних проваджень з урахуванням сучасних викликів, специфіки економічної злочинності та розвитку інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Ганжа А.А. Науковий генезис проблеми протидії оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих злочинних груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 65-67.

2. Коряк В.В. Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС України: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС, 2012. 19 с.

3. Дараган В.В. Розкриття викрадань державних коштів при проведенні закупівель товарів та виконанні робіт (послуг) на підприємствах залізничного транспорту: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09. ДДУВС. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

4. Нагачевський С.В. Оперативно-розшукове виявлення та документування злочинів, вчинених службовими особами у сфері державних закупівель: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 20 с.

5. Часова Т.О. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час протидії злочинам у сфері державних закупівель: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2015. 20 с.

6. Дараган В.В. Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією: Автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2018. 40 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.13:342.78(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.34

КУЗЬМІЧОВА-КИСЛЕНКО Є.В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

SPECIFICS OF IMPLEMENTING CERTAIN PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Збройна агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, зумовила введення правового режиму воєнного стану та кардинальну трансформацію правової системи держави, в тому числі під час кримінального провадження. У статті досліджуються особливості реалізації окремих засад кримінального провадження в умовах воєнного стану. Проаналізовано зміни, внесені до Кримінального процесуального кодексу України після 24 лютого 2022 року, зокрема щодо інституту судового контролю та прокурорського нагляду, особливості порядку застосування запобіжних заходів та порядок обчислення строків досудового розслідування. Акцентовано увагу на законодавчих новелах в умовах воєнного стану: з одного боку, вони забезпечили безперервність правосуддя та адаптацію процесуальних процедур до умов сьогодення, а з іншого – створили ризики звуження гарантій права на захист, презумпції невинуватості та засади змагальності сторін. Узагальнено судову практику Верховного Суду, яка свідчить про прагнення судів підтримувати баланс між потребами національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів прав людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини. Виявлено проблеми, пов'язані з передачею повноважень у визначеному КПК України випадках слідчого судді керівнику органу прокуратури, неоднаковим застосуванням положень КПК України судами різних рівнів та використанням дистанційних технологій. Зроблено висновок, що ефективна реалізація засад кримінального процесу у воєнний час можлива лише за умови чіткого нормативного врегулювання винятків із процесуальних гарантій, забезпечення дієвого судового контролю та інтеграції європейських правових стандартів у національне законодавство.

Ключові слова: *воєнний стан, засади кримінального провадження, судовий контроль, прокурорський нагляд, змагальність сторін, дистанційне судочинство, право на захист, презумпція невинуватості.*

The armed aggression against Ukraine, which began on February 24, 2022, led to the imposition of a legal regime of martial law and a radical transformation of the state's legal system, particularly with regard to criminal proceedings. This article examines the specific features of the implementation of certain principles of criminal proceedings under martial law. This article analyzes the amendments made to the Criminal Procedure Code of Ukraine after February 24, 2022, specifically regarding the institutions of judicial review and prosecutorial oversight, the specifics of the procedure for applying pretrial measures, and the procedure for calculating the duration of pretrial investigations. Attention was focused on legislative changes introduced under martial law: on the one hand, they ensured the continuity of the administration of justice and the adaptation of procedural rules to current conditions; on the other hand, they created risks of undermining the right to a fair trial, the presumption of innocence, and the adversarial principle. he

© КУЗЬМІЧОВА-КИСЛЕНКО Є.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінальної юстиції (Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-3212-5652

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

judicial practice of the Supreme Court has been summarized, demonstrating the courts' commitment to maintaining a balance between national security needs and compliance with international human rights standards enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights. Issues have been identified regarding the transfer of authority in cases specified by the Code of Criminal Procedure from the investigating judge to the head of the prosecution authority, the inconsistent application of the Code's provisions by courts at various levels, and the use of remote technologies. It was concluded that the effective implementation of the principles of criminal procedure during wartime is possible only provided there is clear regulatory regulation of exceptions to procedural guarantees, the assurance of effective judicial oversight, and the integration of European legal standards into national legislation.

Keywords: *martial law, principles of criminal proceedings, judicial review, prosecutorial oversight, adversarial proceedings, remote proceedings, the right to a defense, the presumption of innocence.*

Вступ. Збройна агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед правовою системою держави безпрецедентні виклики. Введення правового режиму воєнного стану зумовило необхідність термінової адаптації кримінального процесуального законодавства до екстраординарних умов збройного конфлікту. Кримінальне провадження, яке традиційно вважається найбільш «чутливою» сферою правосуддя, опинилося в ситуації необхідності дотримання засад кримінального провадження в найскладніших умовах сьогодення, не лише свободи та прав особи, а й безпека держави, ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти національної безпеки та воєнним злочинам.

Забезпечення реалізації засад кримінального процесу, зокрема верховенства права, законності, змагальності сторін, доступу до правосуддя, забезпечення права на захист та інших відбувається в умовах необхідності швидкого реагування на загрози національній безпеці. Водночас держава зобов'язана гарантувати баланс між публічними інтересами щодо захисту суверенітету та безпеки і правами та свободами учасників кримінального провадження. Зазначене актуалізує потребу у ґрунтовному науковому аналізі особливостей застосування кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану, виявленні його прогалин та суперечностей, а також у формуванні пропозицій щодо його вдосконалення відповідно до сучасних викликів і міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану стало предметом активного наукового дослідження. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану досліджував В. В. Топчій, який зосереджував увагу на змінах до ст. 615 КПК України та взаємодії правоохоронних органів із міжнародними судовими інстанціями [1]. Комплексний аналіз практики кримінального провадження здійснювала суддя Верховного Суду О. Яновська [2]. Питання реалізації принципу змагальності в умовах воєнного стану крізь призму практики ЄСПЛ аналізували А. М. Подоляка, І. С. Курбатова, В. О. Заросило [3]. Окремі питання правового регулювання процесуального статусу суб'єктів сторони обвинувачення в умовах воєнного стану вивчав Т. О. Лоскутов [4]. Питання щодо продовження строку тримання під вартою в умовах дії воєнного стану досліджував О. Ю. Костюченко [7], особливості дистанційного провадження у кримінальному процесі як юридичної адаптації до воєнних умов були предметом розгляду І. Бєлоцької [9] та І. В. Головюк [13]. Проблематику цифровізації кримінального процесу у судовій практиці досліджувала І. Цибко [12]. Окремі питання, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, висвітлені у матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції НАВС (Київ, 30 квітня 2025 р.) [14]. Питання визначення територіальної підсудності в умовах воєнного стану висвітлювала суддя Верховного Суду Н. Стефанів [15]. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій, комплексне дослідження трансформації засад кримінального провадження, зокрема судового контролю та прокурорського нагляду, з урахуванням законодавчих змін та актуальної судової практики Верховного Суду залишається недостатньо вивченим. Більшість праць зосереджені на коментуванні окремих норм, тоді як системний аналіз їхнього сукупного впливу на засади кримінального процесу становить актуальне науково-практичне завдання.

Метою статті є з'ясування особливостей реалізації окремих засад кримінального провадження в умовах воєнного стану в Україні, виявлення проблем, що виникають при застосуванні

відповідного законодавства, та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим воєнного стану, запроваджений в Україні Указом Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022 та затверджений Законом України того ж дня, зумовив внесення низки суттєвих змін до Кримінального процесуального кодексу України. На нашу думку, всі законодавчі зміни до КПК України, ухвалені у 2022–2024 рр., можна класифікувати за такими напрямами: розширення повноважень прокурора шляхом передачі йому визначених КПК України функцій слідчого судді; особливого порядку застосування запобіжних заходів; зміни пов'язані з обчисленням строків досудового розслідування; особливості дотримання засади доказування; зміна визначення територіальної підсудності. Кожен з цих напрямів безпосередньо стосується реалізації засад кримінального провадження, закріплених у главі 2 КПК України.

Як зауважує В. В. Топчій, нормальне функціонування державних інституцій порушується під час воєнних дій, у зв'язку з чим і виникає потреба в особливій правовій регламентації процесу розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 234]. При цьому найбільш суттєві та важливі зміни до КПК України були внесені Законом України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [1, с. 236]. Зазначені зміни стосувалися насамперед нової редакції ст. 615 КПК України, якою суттєво розширено перелік повноважень, що передаються прокурору у разі неможливості їх виконання слідчим суддею.

Судовий контроль у кримінальному провадженні – одна із ключових новел КПК України 2012 року, що реалізується насамперед через інститут слідчого судді. В умовах воєнного стану цей інститут зазнав суттєвої зміни. Пункт 2 ч. 1 ст. 615 КПК України передбачає, що у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень щодо надання дозволу на проведення обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, застосування запобіжних заходів та інше, ці повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури. Суддя Верховного Суду О. Яновська зазначає, що для застосування цього положення необхідна наявність двох обов'язкових умов: по-перше, здійснення досудового розслідування на місцевості, де діє правовий режим воєнного стану, та, по-друге, неможливість виконання слідчим суддею вказаних повноважень у встановлені законом строки [2].

Ми вважаємо, що зазначені законодавчі зміни є вимушеними та водночас проблематичними з точки зору забезпечення засад кримінального провадження.

На думку А. М. Подоляки, І. С. Курбатової та В. О. Заросила, делегування повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури, навіть за умови «відсутності об'єктивної можливості», створює ризики, оскільки прокурор є стороною обвинувачення [3, с. 190].

Критичним є те, що оціночний характер критерію «відсутності об'єктивної можливості» створює поле для зловживань та систематичного уникнення судового контролю навіть там, де він є технічно можливим.

Як зазначає Т. О. Лоскутов, нормативне регулювання процесуального статусу керівника органу прокуратури в частині процесуальних повноважень, закріплених у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, підлягає корегуванню в частині встановлення невідкладної «за першою можливістю» судової перевірки процесуальних рішень, прийнятих керівником органу прокуратури щодо надання дозволу на проведення стороною обвинувачення окремих процесуальних дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження в умовах воєнного стану [4, с. 238].

Ми вважаємо, що розширення прокурорських повноважень у період воєнного стану, розглядаючи в контексті загальної концепції «поглинання» судового контролю прокурорським наглядом, суперечить самій природі змагального кримінального процесу. Нами підтримується позиція, відповідно до якої у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» ЄСПЛ наголосив, що принцип верховенства права передбачає, що втручання органів виконавчої влади в права окремих осіб має бути під ефективним контролем, який зазвичай забезпечується судовою системою [3, с. 190].

Разом з тим важливо відрізняти розширення повноважень прокурора як тимчасовий вимушений захід від перетворення цього розширення на системну практику. Оновлена редакція ч. 4 ст. 615 КПК України від 27 липня 2022 року, якою встановлено, що скарги на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених цією статтею, можуть бути подані до суду, стала важливим кроком у питанні

відновлення судового контролю. Їх розгляд здійснює слідчий суддя того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеного до нього суду, що може здійснювати правосуддя, або іншого суду, визначеного в порядку, передбаченому законодавством. Касаційний кримінальний суду у складі Верховного Суду у справі № 489/6721/21 від 06 червня 2023 р. дійшов висновку, що можливість оскарження до слідчого судді рішення слідчого про зупинення строку досудового розслідування, ухваленого на виконання повноважень, визначених ч. 1 ст 615 КПК України, прямо передбачена ч. 4 цієї ж статті [5].

Найбільш дискусійною у судовій практиці та серед вчених стала норма, що дозволяла продовжувати строк тримання під вартою без ухвали суду у випадках, коли розгляд клопотання є неможливим. Дана норма була передбачена ч. 6 ст. 615 КПК України, запровадженого Законом «країни «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану від 03 березня 2022 р. № **2111-IX: «**У разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці» [6].

Наведена норма дозволяла продовжувати строк тримання під вартою без ухвали суду у випадках, коли суд не мав можливості розглянути відповідне клопотання через бойові дії.

На думку К. В. Калюги, така новела мала на меті запобігти масовому звільненню підозрюваних через формальні причини, однак вона фактично обмежувала право особи на судовий контроль за законністю обмеження свободи, гарантоване Конституцією України [7, с. 387] та ст. 5 ЄКПЛ [8].

О. Ю. Костюченко зазначає, що застосування норми ч. 6 ст. 615 КПК України порушило право особи, гарантоване ч. 1–3 ст. 129 Конституції України, а саме, право на розгляд справи незалежним судом з дотриманням основоположних принципів кримінального судочинства. Автор звертає увагу, що застосування ч. 6 ст. 615 КПК України порушує права, гарантовані зазначеними нормами Конституції України, оскільки суперечить самій сутності принципу верховенства права [9].

Конституційний Суд визнав дану норму такою, що не відповідає Конституції України (Рішення № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 р.) [9]. У своєму рішенні, серед іншого, Суд дійшов висновку, що людські права і свободи, гарантовані Конституцією України у приписах ст. ст. 29 (право на свободу та особисту недоторканність), 55 (право на судовий захист), 62 (презумпція невинуватості), 63 (право на захист), не зазначені в актах права, якими введено воєнний стан в Україні, а отже, втручання у ці права і свободи не обумовлено цілями вирішення завдань, які були підґрунтям для введення воєнного стану в Україні [10].

Засада змагальності сторін, закріплена у п. 15 ч. 1 ст. 7 та ст. 22 КПК України [11], ст. 129 Конституції України [12] та гарантована ст. 6 ЄКПЛ [8], в умовах воєнного стану зазнає найбільш відчутного навантаження.

Так, ч. 11 ст. 615 КПК України [11] передбачає можливість використання як доказів у суді показань, отриманих під час досудового розслідування за умови їх відеофіксації. Як зауважує В. М. Кіяниця, така нормативна можливість викликає обґрунтовані питання щодо забезпечення права на справедливий суд, зокрема права на конфронтацію, що передбачене ст. 6 Конвенції [3, с. 189].

Практичний нюанс полягає в тому, що сторона захисту позбавляється можливості безпосереднього перехресного допиту свідків обвинувачення в суді. Показово, що постановою Верховного Суду від 25 січня 2024 р. у справі № 337/3528/19 визнано правомірним використання показань свідка, допитаного за правилами ст. 615, не може з'явитись до суду у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні й послуговуючись приписами ч. 11 ст. 615 КПК України, виконавши усі вимоги цієї статті, обґрунтовано використав показання цього свідка у рішенні.

Одним із найбільш дискусійним залишається доповнення пунктом 4-1 ст. 336 КПК України, що передбачає введення воєнного стану як самостійну підставу для здійснення дистанційного судового провадження.

Аналізуючи практику дистанційного провадження, І. Бєлоцька звертає увагу, що 23 лютого 2024 р. прийнято Закон України № 3604-IX, яким законодавчо закріплено можливість учасників кримінального провадження брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції

поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів і кваліфікованого електронного підпису, що прямо передбачено ч. 5 ст. 336 КПК України [13]. Велика Палата Верховного Суду в ухвалах від 5 липня 2023 р. у справі № 415/2182/20 [14] та від 8 вересня 2023 р. у справі № 1-7/12 виклала висновки, відповідно до яких зазначені норми процесуального права не виключають можливості участі особи у судовому засіданні дистанційно з будь-якого місця з використанням власних технічних засобів [15].

Серед іншого, Верховний Суд у п. 7 листа «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 р. № 1/0/2-22 рекомендує судам у разі неможливості через об'єктивні обставини участі особи у судовому розгляді кримінального провадження у режимі відеконференцзв`язку з використанням технічних засобів, визначених КПК України, як виняток допускати участь такої особи у режимі відеоконференцзв'язку з використанням інших технічних засобів, звертаючи увагу на роз'яснення учаснику провадження його процесуальних прав та обов'язків [13].

Водночас широке застосування дистанційного провадження породжує колізію з принципом безпосередності (ст. 23 КПК України) [11]. На нашу думку, суттєвою проблемою є те, що у режимі відеоконференції не завжди видно міміку, дрібні рухи рук чи жести, що важливо для оцінки достовірності показань. Як зауважує І. Цибко, адвокати часто наголошують, що відеозв'язок «псує сприйняття особистості», що може зашкодити об'єктивній оцінці достовірності показань [16].

І. В. Главюк зазначає, що при дистанційному розгляді є небезпека щодо забезпечення ефективної участі особи у контексті якості зв'язку, що є особливо критичним саме у воєнний час, і того, який чином буде забезпечено ефективний захист з боку захисника, особливо захисника за договором (якщо такий є), якщо він фізично не знаходитиметься поряд із клієнтом [17, с. 56].

Постановою Об'єднаної палати ВС від 21 листопада 2022 р. у справі № 415/1698/12- к встановлено, що ухвалення судом рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому обвинувачений заявив клопотання про безпосередню участь, є істотним порушенням КПК України – крім випадків, передбачених умовами воєнного стану [2]. Колегія суддів зазначає, що кримінальний процесуальний закон надає важливого значення волевиявленню обвинуваченого, від якого залежить рішення суду. Зокрема, залежно від впливу на прийняття процесуального рішення волевиявлення обвинуваченого може бути: а) правозобов'язуючим; б) умовно зобов'язуючим; в) рекомендаційним.

Волевиявлення правозобов'язуючого характеру містить у собі обов'язкову для виконання волю обвинуваченого. Виражене у встановленому законом порядку обвинуваченим волевиявлення, безумовно зобов'язує правозастосовника до прийняття конкретного процесуального рішення, обмежуючи судову дискрецію. Чинне кримінальне процесуальне законодавство містить низку положень, застосування яких залежить виключно від волевиявлення обвинуваченого.

До таких зобов'язуючих суд до винесення конкретного рішення, на думку колегії суддів, належить положення ч. 2 ст. 336 КПК. Уся нормативна конструкція зазначеної процесуальної норми вказує на те, що саме суду надається дискреційне право під час ухвалення рішення про здійснення судового провадження дистанційно вирішувати питання про форму судового засідання. Такий висновок випливає з другого речення наведеної правової норми, яке передбачає, що у разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Отже, в цьому випадку бажання сторін та потерпілого є умовно зобов'язуючим та не породжують обов'язкового врахування з боку суду.

На відміну від інших учасників судового провадження, волевиявленню обвинуваченого при вирішенні питання про форму проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження надається правозобов'язуючого значення: «Суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану» [2]. Вимог, у якій формі може або має бути викладене заперечення, КПК не містить.

Разом з тим при застосуванні відеоконференції має забезпечуватись не просто формальна присутність обвинуваченого у залі судового засідання, а саме ефективна участь у судовому процесі, яка включає в себе насамперед право бачити, чути та спостерігати за тим, що відбувається в судовому засіданні без технічних перешкод («Марчелло Віола (Marcello Viola) проти Італії», заява № 45106/04) [18].

В умовах воєнного стану зазнали змін й засади доказування у кримінальному провадженні. Статтю 87 КПК України було доповнено частиною 5 такого змісту: «В умовах воєнного стану положення цієї статті застосовуються з урахуванням особливостей, визначених статтею 615 цього Кодексу» [11]. Як зауважує В. В. Топчій, посилаючись на дослідження І. В. Гловюк та В. А. Завтура, ці особливості стосуються збирання доказів за постановою керівника органу прокуратури без ухвали слідчого судді, зокрема обшуку, отримання зразків для експертизи та проведення негласних слідчих (розшукових) дій [1, с. 236].

Наведена норма є надзвичайно важливою з точки зору допустимості доказів, оскільки фактично виключає автоматичне визнання недопустимими доказів, зібраних прокурором замість слідчого судді. Водночас це жодним чином не знімає з судів обов'язку ретельно перевіряти законність та обґрунтованість кожного конкретного рішення прокурора, прийнятого в порядку ст. 615 КПК України. Окремим викликом для системи доказування стало широке застосування електронних доказів. Як зазначає В. С. Балабан, в умовах обмеженого доступу до судового контролю та прискорених процедур фіксації доказів виникає небезпека легалізації інформації, отриманої з порушенням процесуальних норм, що у майбутньому може поставити під сумнів законність вироків і підірвати довіру до правової системи загалом [19, с. 11].

Важливим аспектом трансформації засад кримінального провадження стала зміна правил визначення територіальної підсудності. Суддя Верховного Суду Н. Стефанів зазначає, що ч. 9 ст. 615 КПК у редакції Закону № 2462-IX від 27 липня 2022 р. передбачено правило: обвинувальний акт скеровується та розглядається судом у межах територіальної юрисдикції, а за неможливості – судом найбільш територіально наближеним [20]. Ухвалою Верховного Суду від 18 березня 2022 р. частину кримінальних проваджень із Донецької та Луганської областей передано на розгляд судів Полтавської та Дніпропетровської областей, що дозволило забезпечити безперервність судового розгляду [7, с. 389]. Водночас така практика створила надмірне навантаження на суддів інших регіонів, що ускладнило дотримання засади розгляду та вирішення справи в розумні строки.

Проведене дослідження засвідчує, що трансформація засад кримінального провадження в умовах воєнного стану в Україні має суперечливий характер. З одного боку, законодавчі зміни забезпечили безперервність правосуддя в екстремальних умовах. З іншого – ці зміни об'єктивно звузили систему процесуальних гарантій учасників провадження, насамперед через передачу визначених судових функцій прокурору та обмеження права на безпосередній перехресний допит свідків.

К. В. Калюга доходить висновку, що ефективна реалізація засад кримінального процесу у воєнний час можлива лише за умови чіткого нормативного врегулювання винятків із процесуальних гарантій, забезпечення судового контролю та інтеграції європейських правових стандартів у національне законодавство [7, с. 392]. Ми поділяємо цю позицію та вважаємо її ключовою для формування подальшої законодавчої і правозастосовної практики.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження встановлено, що введення правового режиму воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 р. зумовило суттєві зміни у питанні реалізації засад кримінального провадження. Законодавчі зміни до КПК України, прийняті протягом 2022–2024 років, забезпечили безперервність правосуддя в екстремальних умовах, однак об'єктивно звузили систему процесуальних гарантій учасників кримінального провадження. Судова практика Верховного Суду свідчить про прагнення зберегти баланс між безпековими потребами держави та міжнародними стандартами прав людини. При цьому сам факт запровадження воєнного стану не є безумовною підставою для обмеження прав, свобод чи порушення гарантій особи. Разом з тим аналіз практики ЄСПЛ підтверджує, що відступи від фундаментальних гарантій справедливого суду, допустимі за ст. 15 ЄКПЛ, мають бути мінімально необхідними, пропорційними гостроті становища та не суперечити іншим міжнародним зобов'язанням України.

Список використаних джерел

1. Топчій В. В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис.* 2024. Вип. 2 (15). С. 233–242. DOI: 10.33244/2617-4154.2(15).2024.233-242.

2. Яновська О. Г. Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану : презентація судді Верховного Суду. Київ, 22 вересня 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Voen_stan_09_2023.pdf

3. Подоляка А. М., Курбатова І. С., Заросило В. О. Реалізація принципу змагальності в умовах воєнного стану: аналіз статті 615 КПК України крізь призму практики ЄСПЛ. *Правова позиція.* 2024. № 4 (45). С. 186–193. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.36.

4. Лоскутов Т. О. Правове регулювання процесуального статусу суб'єктів сторони обвинувачення в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 11. С. 237–140. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/48

5. Постанова Верховного Суду від 06 червня 2023 року у справі № 489/6721/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111431188

6. Закон України Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану від 03.03.2022 року № 2111-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text

7. Калюга К. В. Особливості реалізації засад кримінального провадження в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи вдосконалення кримінального процесуального законодавства України. *Грааль науки.* 2025. № 57. С. 385–395. DOI: 10.36074/grail-of-science.17.10.2025.040.

8. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 року. Конвенція ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 – Text

9. Костюченко О. Ю. Роздуми щодо конституційності положень частини 6 статті 615 КПК України стосовно автоматичного продовження строку тримання під вартою в умовах дії воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.37

10. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). URL: (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text)

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 – Text

12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

13. Бєлоцька І. Дистанційне провадження у кримінальному процесі як юридична адаптація до воєнних умов. *Юридична газета.* URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/distanciyne-provadzhennya-u-kriminalnomu-procesi-yak-yuridichna-adaptaciya-do-voennih-umov.html

14. Ухвала Верховного Суду від 05 липня 2023 року в справі № 415/2182/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112030640

15. Ухвала Верховного Суду від 08 вересня 2023 року у справі № 1-7/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113690642

16. Цибко І. Цифровізація кримінального процесу у судовій практиці: тенденції та виклики. *Юридична газета.* 2026. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/cifrovizaciya-kriminalnogo-procesu-u-sudovij-praktici-tendenciyi-ta-vikliki.html

17. Гловюк І. В. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану: аналіз законопроєктних пропозицій. С. 55–58. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/49c4bae2-62a0-414e-8239-d867772737e5/content

18. Ухвала Херсонського міського суду від 08.04.2024 року в справі № 766/8592/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118224402

19. Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 квіт. 2025 р.) / редкол.: Р. А. Сербин, О. С. Тарасенко, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 206 с.

20. Стефанів Н. Визначення територіальної підсудності в умовах воєнного стану : презентація судді Верховного Суду. Київ, 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Ter_pids_vijsk_stan.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.225.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.35

ГАЛЬЧИНСЬКИЙ С.В.

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЮ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ МОРСЬКОГО ПРАВА

APPLICATION OF INTERNATIONAL CUSTOM IN CONTEMPORARY MARITIME LAW PRACTICE

У статті проаналізовано роль міжнародного звичаю як джерела сучасного морського права та обґрунтовано його практичну значущість у контексті сучасних викликів, зумовлених динамічними технологічними, безпековими та економічними трансформаціями. При розгляді еволюції «методів і засобів» морської війни застосовано порівняльно-історичний підхід до аналізу брандерів як загальноприйнятого історичного «методу і засобу» морської війни та доведено, що сучасні морські дрони «Sea Baby» і «Sub Sea Baby» є прямими спадкоємцями брандерів за функцією, ризик-профілем і тактичною логікою, забезпечили асиметрію вартості морської війни та припинили домінування російського флоту у Чорному морі. Досліджено, як міжнародний звичай впливає на баланс між свободою судноплавства та міркуваннями безпеки при застосуванні режимів мирного і транзитного проходу в умовах потенційних масштабних військових ризиків. Як показовий сучасний кейс конфлікту між звичаєвими стандартами транзитного проходу та національно-правовою позицією держави, що прагне звузити або фактично обмежити цей режим, проаналізовано ситуацію в Ормузькій протоці, що є критично важливим каналом для постачання енергоресурсів на світові ринки і одним з найважливіших географічних «вузьких місць» заснованої на нафті глобальної економіки. На матеріалі розглянутої Міжнародним трибуналом ООН з морського права Справи № 26 «Затримання трьох українських військово-морських суден» продемонстровано, що міжнародний звичай має істотне прикладне значення у судових спорах: у постанові про застосування тимчасових заходів від 25 травня 2019 року Трибунал зафіксував, що імунітет у територіальному морі гарантується не лише 32 Статтею Конвенції ООН з морського права 1982 року, а й міжнародним звичаєвим правом. Сукупність наведених аргументів дає підстави стверджувати, що міжнародні звичаї (свобода відкритого моря, мирний прохід, правила блокади, нейтралітет у морських конфліктах, заборона нападів на цивільні судна, рятування потерпілих на морі та інші) в морських військових операціях заповнюють прогалини у договірному праві, створюють обов'язкові норми та сприяють стабільності морського права.

Ключові слова: *міжнародний звичай, морське право, міжнародне морське право, міжнародне звичаєве право, мирний прохід, транзитний прохід, Міжнародний трибунал ООН з морського права, Ормузька протока, морські дрони, імунітет військових кораблів.*

The article analyses the role of international custom as a source of modern maritime law and substantiates its practical significance in the context of contemporary challenges caused by dynamic technological, security, and economic transformations. Under considering the evolution of «methods and means» of naval warfare, a comparative-

© ГАЛЬЧИНСЬКИЙ С.В. – аспірант кафедри міжнародного права (Львівський національний університет імені Івана Франка) https://orcid.org/0000-0002-1593-3378

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

historical approach was applied to the analysis of fire ships as a generally accepted historical «method and means» of naval warfare, and it was proven that modern naval drones «Sea Baby» and «Sub Sea Baby» are the direct successors of fire ships in terms of function, risk profile, and tactical logic, ensuring asymmetry in the cost of naval warfare and ending the dominance of the Russian fleet in the Black Sea. The study examines how international custom affects the balance between freedom of navigation and security considerations in the application of innocent and transit passage regimes in the context of potential large-scale military risks. As a representative contemporary case of conflict between customary standards of transit passage and the national legal position of the state seeking to narrow or effectively restrict this regime, the situation in the Strait of Hormuz, which is a critically important channel for the supply of energy resources to world markets and one of the most important geographical «bottlenecks» of the oil-based global economy, is analysed. The material of Case No. 26 – "Case concerning the detention of three Ukrainian naval vessels" considered by The International Tribunal for the Law of the Sea demonstrates that international custom has important practical significance in legal disputes: in its Order of provisional measures of May 25, 2019, the Tribunal noted that immunity in territorial waters is guaranteed not only by Article 32 of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, but also by international customary law. The totality of these arguments gives grounds to assert that international customs (freedom of the high seas, innocent passage, rules of blockade, neutrality in maritime conflicts, prohibition of attacks on civilian vessels, rescue of victims at sea et cetera) in maritime military operations fill gaps in treaty law, create binding norms, and favour to the stability of maritime law.

Keywords: *international custom, law of the sea (maritime law), international law of the sea (international maritime law), international customary law, innocent passage, transit passage, The International Tribunal for the Law of the Sea, the Strait of Hormuz, naval drones, immunity of warships.*

Вступ. Право морської війни ніколи не було детально кодифіковане і є некристалізованою частиною міжнародного публічного права, що ґрунтується переважно на звичаях. Саме звичаєвим правом регулювалася і в основному регулюється морська війна, в тому числі нинішня російсько-українська війна, у ході якої формуються нові звичаї. Розробники Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1977 року залишили право морської війни поза сферою перегляду. Актуальність даного дослідження зумовлена нагальними потребами застосування міжнародних звичаїв у сфері історичних «методів і засобів» морської війни для зменшення потенційних військово-морських ризиків та обґрунтування позицій у межах судового (трибунального) розгляду морських спорів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження застосування та прикладної ролі міжнародного звичаю у сучасній практиці морського права на матеріалі показових кейсів. В числі завдань: розгляд еволюції історично усталеного «методу і засобу» морської війни; вивчення особливості прагматичного використання звичаєвих стандартів у сучасній морській практиці; аналіз судової практики Міжнародного трибунала ООН з морського права щодо застосування норм міжнародного звичаєвого права у вирішенні морських спорів.

Результати дослідження. Міжнародні звичаї продовжують існувати незалежно від договорів, і застосовуються навіть до держав, що не є сторонами Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права [1].

І. Асиметрію вартості морської війни, коли дешевий засіб створює дорогі наслідки, забезпечували і забезпечують **брандери** – відомі і загальноприйняті історичні «методи і засоби» морської війни. **Брандер** (нім., від горіння, пожежа), за словником термінів на сайті Військово-Морських Сил Збройних Сил України, «судно, навантажене горючою або вибуховою речовиною. Його застосовували для підпалювання ворожих кораблів» [2].

14 уражених російських кораблів та припинення домінування рф у Чорному морі – результат розробки та використання Службою безпеки України унікальних морських бойових дронів «Sea Baby». За каденції генерал-лейтенанта Василя Малюка вперше в історії уражено російську субмарину класу «Варшав'янка» у порту Новоросійська підводним дроном «Sub Sea Baby». Унікальна атака на Кримський міст у 2023 році також проводилась морськими дронами «Sea Baby».

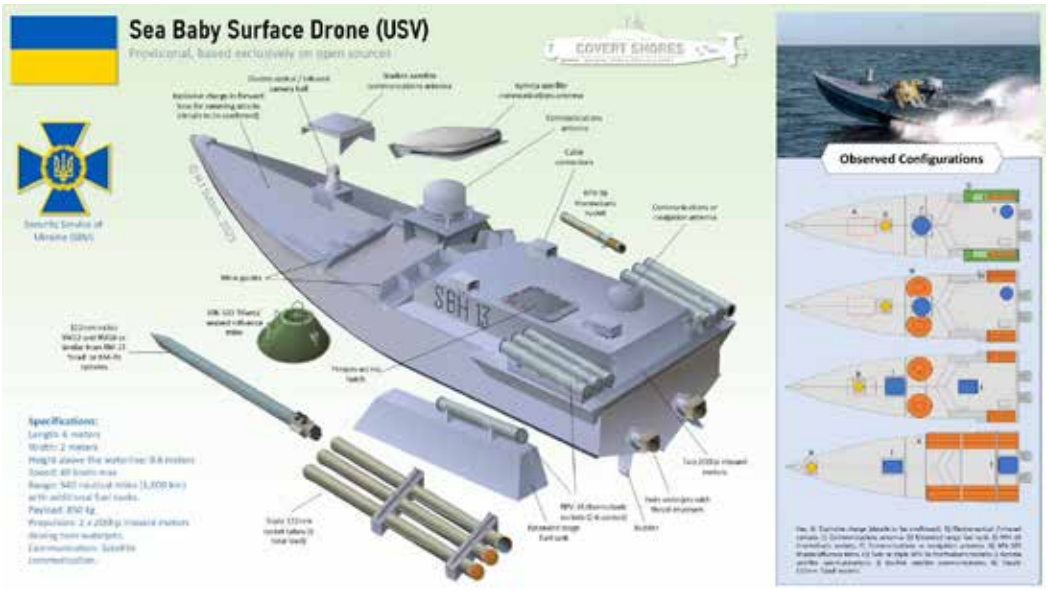

За функцією, ризик-профілем і тактичною логікою морські дрони – це пряма еволюція брандерів: дешевий, одноразовий, керований носій вибуху для «ламання» морської оборони. Різниця – у точності, керованості та майже нульовому ризику для екіпажу.

У 208 році н.е. під час Битви при Червоній скелі (Битва при Чібі, Китай) – союзні сили Сунь Цюаня й Лю Бея використали **брандери** – вогняні судна, начинені очеретом і маслами, щоб підпалити щільно зв'язаний флот **Цао Цао** – відомого полководця і фактичного правителя імперії Хань на початку III століття [3].

Канонічним прикладом «вибухових брандерів» у європейській військово-морській історії, які прямо вплинули на техніку протидії в пізніших кампаніях, стали *hellburners* (вибухові брандери) інженера Федеріко Джамобеллі проти іспанської понтонної перепони на Шельді під час облоги Антверпена у 1585 році. *Hellburners* Джамобеллі – це не просто «підпалені судна», а інженерні фугасні платформи з часовими підривниками, що поєднали вибухову камеру, бронювання каменем і обманні звичні «пожежні» декорації з колод/очерету [4].

В ніч з 7 на 8 серпня 1588 року англійці спустили за вітром і течією **вісім брандерів** – невеликих суден, нашпигованих смолою, сіркою, дьогтем та іншими займистими матеріалами **в скупчення кораблів Іспанської Армади**, які стояли на рейді в Кале. Побоюючись, що це «пекельні кораблі» на кшталт антверпенських «hellburners», багато іспанських капітанів перерубали якорні канати (втративши якорі) й відійшли в море [5]. Жоден великий іспанський корабель від самих брандерів не згорів, але нічна паніка виявилася фатальною, коли англійці нав'язали кількагодинний бій у районі Гравеліну. Надалі Армаду вітри й шторми віднесли в Північне море [5].

Як повідомляла The London Gazette з посиланням на депешу адмірала лорда Ґемб'єра від 15 квітня 1809 року з Баскської бухти, у ніч з 11 на 12 квітня 1809 року в Баскській (фр. д'Екс) бухті біля Іль-д'Екс британська ескадра адмірала лорда Джеймса Ґемб'єра за планом і під особистим веденням капітана лорда Томаса Кокрейна запустила на якірну стоянку французького флота брандери та спеціальні «вибухові судна», частину яких начинили порохом і гранатами, а частину – ще й ракетами Конґрива. Страх перед «пекельними кораблями» примусив багатьох французьких капітанів перерубати якорні канати й у тисняві сісти на мілину, що зламало лад ескадри [6, pp. 538-540]. На світанку лорд Кокрейн повів авангард у ближній бій: Ville de Varsovie і Aquilon капітулювали й були підпалені, Tonnerre знищено, інші кораблі пошкоджено або викинуто на мілини; частину французьких кораблів згодом відтягли вгору по Шаранті [6, p. 538]. **Операція стала класичним прикладом ефекту брандерів: недорогі одноразові носії вогню розірвали оборонну позицію чисельно сильнішого флоту й відкрили шлях для його розгрому.**

У XX столітті із занепадом парусних флотів і появою металевих корпусів тактика брандерів практично зникла.

Сучасним функціональним аналогом брандерів є **морські дрони (безекіпажні вибухові катери)**, які Україна системно використовує з початку повномасштабної війни з рф.

Військовий експерт, капітан 1 рангу у відставці, учасник російсько-української війни, кандидат військових наук, доцент Степан Яким'як вважає, що «**роботизація є магістральним шляхом змін у війні на морі**, подібно до того як колись вітрильні кораблі програли бій паровому флоту, а лінкори – авіаносцям та підводним човнам» [7].

Правомірність застосування брандерів (fireship / explosion vessel / сучасний USV-камікадзе) у сучасних морських війнах залежить від дотримання загальних норм міжнародного гуманітарного права на морі: Керівництва Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі (1994 року) [8], Гаазької конвенції (IX) про бомбардування морськими силами під час війни (Гаага, 18 жовтня 1907 року) [9], Гаазької конвенції (XIII) про права та обов'язки нейтральних держав у морській війні (Гаага, 18 жовтня 1907 року) [10] та Звичаєвого міжнародного гуманітарного права [11].

Окремо наголошу, що сучасне міжнародне право в жодному випадку не забороняє «брандер» як такий; проте забороняє спосіб його застосування, якщо він:

навмисно/невибірково спрямований по цивільних/нейтральних цілях;

– створює непропорційні побічні втрати;

– застосовується у нейтральних водах;

– здійснюється шляхом **перфідії (віроломства**), в розумінні статті 37 «Заборона віроломства» Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [12].

Для детальнішого розгляду звертаю увагу на статті Керівництва Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі (1994 року), які прямо регулюють або опосередковано охоплюють застосування **брандерів. Будь-яке застосування брандера є «атакою», тож на нього поширюються загальні правила про напади.** За § 13 (b), «**напад означає акт насильства, будь то в наступальних або оборонних цілях**» [8], а за §41, «**атаки повинні бути суворо обмежені військовими цілями**. Торгові судна та цивільні літаки є цивільними об'єктами, якщо вони не є військовими цілями відповідно до принципів та правил, викладених у цьому документі» [8].

II. В контексті **застосування міжнародного звичаю в сучасній практиці класичним кейсом конфлікту між міжнародним звичаєвим правом транзитного проходу та національною позицією держави, яка прагне обмежити цей режим, є Ормузька протока**, що межує

з Іраном і Оманом – **критично важливий канал для постачання енергоресурсів на світові ринки і одне з найважливіших географічних «вузьких місць» сучасної, заснованої на нафті, глобальної економіки.**

В червні 2025 року Тегеран погрожував закрити Ормузьку протоку з огляду на загрозу масштабної війни між Іраном та Ізраїлем, а США і Китай готувалися відправити військово-морські сили для розблокування протоки, оскільки залежать від імпорту нафти з регіону [13].

Як інформує Britannica, **Ормузька протока** – єдиний морський канал, що з'єднує багату на нафту Перську затоку (на заході) з Оманською затокою та Аравійським морем (на південному сході) [14]. За даними U.S. Energy Information Administration (EIA), у 2024 році обсяг нафти, що проходить через Ормузьку протоку, становив **близько 20 мільйонів барелів** *(1 барель – 42 галони або 158,987 літри)* **на добу, що еквівалентно приблизно 20% світового споживання нафтопродуктів [15]**. Офіційна аналітична записка Конгресової дослідницької служби США (CRS) «Конфлікт в Ірані та Ормузька протока: вплив на ринки нафти й газу» містить дещо інші дані: «Приблизно **27% світової морської торгівлі сирою нафтою та нафтопродуктами проходить через Ормузьку протоку**. Додатково, через неї проходить **22% світової торгівлі зрідженим природним газом (LNG)**» [16].

Перську затоку, оточену, відповідно до Кувейтської конвенції, вісьмома країнами (Бахрейн, Іран, Ірак, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія [17]), можна класифікувати як **«замкнене або напівзамкнене море»**. За визначенням статті 122 Конвенції ООН з морського права, «для цілей цієї Конвенції «замкнене або напівзамкнене море» означає **затоку**, басейн чи море, оточене **двома чи більше державами**, яке сполучається з іншим морем або океаном через вузький прохід або яке складається повністю чи переважно з територіальних морів і виключних економічних зон двох чи більше прибережних держав» [1].

Висвітлюючи географічні особливості Ормузької протоки, U.S. Energy Information Administration зазначає, що «у найвужчому місці протока **має ширину 21 милю**» [18]. І це **принципово важливий момент**.

За статтею 3 «Ширина територіального моря» Конвенції ООН з морського права, «кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує дванадцяти морських миль, які відмірюються від вихідних ліній, визначених відповідно до цієї Конвенції» [1]. І як пише Сара Вулф в енциклопедичній статті «Територіальне море», **ширина територіальних вод у дванадцять морських миль зараз визнається звичаєвим міжнародним правом**, але протягом тривалого часу була предметом головної суперечки щодо морських зон прибережних держав» [19].

Стаття 2 Королівського декрету № 15/81 щодо територіального моря, континентального шельфу та виключної економічної зони (Султанату Оман) від 10 лютого 1981 року визначає: «Територіальне море Султанату простягається на **12 морських миль** (22 224 метри) у напрямку моря, вимірюваних відповідно до таких установлених норм і правил... « [20].

За статтею 2 «Зовнішня межа» Закону Ісламської Республіки Іран про морські райони в Перській затоці та Оманській затоці 1993 року, «ширина територіального моря становить **12 морських миль**, вимірюваних від вихідної лінії. Одна морська миля дорівнює 1 852 метрам.

Острови, що належать Ірану, незалежно від того, чи розташовані вони в межах або поза межами його територіального моря, мають, відповідно до цього Закону, власне територіальне море» [21]. Вище згаданий **закон встановлює національний правовий режим морських зон Ірану, зокрема: ширину територіального моря**; визначення виключної економічної зони та континентального шельфу; порядок проведення прямих вихідних ліній; підтвердження, що всі іранські острови мають власне територіальне море.

Звідси **юридично-геометричний висновок**: враховуючи, що територіальні моря Оману і Ірану перекриваються (12 миль + 12 миль > 21 милі ширини Ормузької протоки, тобто смуги відкритого моря в середині Ормузької протоки **не залишається)**, за пунктом 1 статті 38 «Право транзитного проходу» Конвенції ООН з морського права [1] в Ормузькій протоці має застосовуватися **режим транзитного проходу** (transit passage).

Транзитний прохід, за статтею 37 Конвенції ООН з морського права, «застосовується до проток, які використовуються для міжнародного судноплавства між однією частиною відкритого моря або виключної економічної зони (ВЕЗ) та іншою частиною відкритого моря або виключної економічної зони» [1].

Однак Іран підписав, але не ратифікував Конвенцію ООН з морського права, і офіційно надав «Тлумачну декларацію з питань проток», де про вище названу Конвенцію сказано, що «**деякі її положення є лише результатом політичного компромісу (quid pro quo** [«послуга за послугу» (з латини)] **і не мають на меті кодифікувати існуючий звичай чи усталену практику, що має обов'язковий характер**. Тому природно й узгоджується зі статтею 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, що лише держави – учасниці Конвенції про морське право мають право користуватися договірними правами, створеними цією Конвенцією.

Зазначене стосується зокрема (але не виключно) таких положень:

– **права транзитного проходу через протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства** (Частина III, розділ 2, стаття 38);

– поняття «виключної економічної зони» (Частина V);

– усіх питань, що стосуються Міжнародного району морського дна і концепції «спільної спадщини людства» (Частина XI).

В контексті звичаєвого міжнародного права, положення статті 21 у поєднанні зі статтями 19 («Поняття мирного проходу») та 25 («Права захисту прибережних держав») фактично визнають (хоча й не прямо) **право прибережних держав вживати заходів для забезпечення своїх інтересів безпеки, зокрема ухвалювати закони й правила, що встановлюють, серед іншого, вимогу попереднього дозволу для військових кораблів, які бажають здійснювати право мирного проходу через територіальне море.**

…Крім того, щодо «обов'язкових процедур, що ведуть до обов'язкових рішень», уряд Ісламської Республіки Іран, повністю підтримуючи принцип мирного врегулювання всіх міжнародних спорів і визнаючи необхідність та бажаність вирішення питань, пов'язаних із тлумаченням і застосуванням Конвенції, у дусі взаєморозуміння та співпраці, на цей момент не робить вибору процедур згідно зі статтями 287 та 298 та залишає за собою право визначитися у належний час» [22].

США, які разом з Іраном є одним з головних користувачів Ормузької протоки, але не є стороною Конвенції ООН з морського права, ще 17 серпня 1987 року у дипломатичній ноті через Посольство Алжиру у Вашингтоні як посередника для уряду Ірану зазначили, що «**Режими … транзитного проходу**, відображені в Конвенції, **грунтуються на багаторічній звичаєвій практиці** й відображають баланс прав та інтересів усіх держав, **незалежно від того, підписали вони чи ратифікували Конвенцію**» **[23].**

Іран наполягає на застосуванні **режиму мирного проходу** (innocent passage) в Ормузькій протоці, **а не транзитного проходу для всіх без винятку**.

Нагадаю, що право мирного проходу є нормою міжнародного звичаєвого права, і мирний прохід застосовується суднами всіх держав через територіальне море.

Закон Ісламської Республіки Іран про морські райони в Перській затоці та Оманській затоці 1993 року запроваджує попередній дозвіл для певних категорій суден і **застосовує умови «мирного проходу» з контролем прибережної держави, що суперечить більш «ліберальному» режиму транзитного проходу (transit passage) [21].** Зокрема, за статтею 5 «Невинний прохід», «Прохід іноземних суден, за винятком випадків, передбачених статтею 9, підлягає принципу невинного проходу, якщо це не шкодить порядку, миру та безпеці Ісламської Республіки Іран. Прохід, за винятком випадків форс-мажорних обставин, повинен бути безперервним і швидким» [21].

За статтею 9 «Винятки з правила мирного проходження», «Проходження військових кораблів, підводних човнів, суден з ядерним двигуном та інших плавучих об'єктів або суден, що перевозять ядерні або інші небезпечні чи шкідливі для навколишнього середовища речовини, **через територіальне море підлягає попередньому дозволу відповідних органів Ісламської Республіки Іран**. Підводні човни зобов'язані плавати на поверхні та вивішувати свій прапор» [21].

Офіційний огляд Державного департаменту США (Limits in the Seas No. 114, «Iran Maritime Claims») кваліфікує іранські норми як такі, що обмежують мирний прохід у спосіб, не дозволений морським правом, стверджуючи, що **Іран оперує категоріями «innocent passage», а не визнає загального транзитного проходу [24].**

В свою чергу професор Центру вивчення міжнародного права ім. Стоктона при Військово-морському коледжі США та старший науковий співробітник Центру морського права та політики при юридичному факультеті Університету Вірджинії **Джеймс Краска** у дослідженні «Правовий вир у Ормузькій протоці» дійшов висновку, що: «**Оскільки <u>режим транзитного проходу є компенсацією за прийняття інших умов договору</u>, держави, які не є учасницями Конвенції ООН з морського права, <u>такі як Сполучені Штати, не мають права здійснювати транзитний прохід через Ормузьку протоку</u>**. Дозволити Сполученим Штатам користуватися транзитним проходом означає потурати Вашингтону в тому самому «вибагливому виборі» серед положень Конвенції ООН з морського права, якому пакетна угода мала на меті запобігти. **<u>Режим транзитного проходу зарезервований лише для сторін Конвенції ООН з морського права</u>**» [25].

III. Міжнародний звичай має безпосередню релевантність до російсько-української війни у Чорному морі, яка триває з 2014 року, і Україна регулярно посилається на імунітет військових кораблів, катерів і рятувальних суден, що функціонує у російсько-українській війні саме як **звичаєва норма**, і:

– забороняє захоплення, арешт чи обшук воєнних кораблів іншою державою;

– була **прямо підтверджена Міжнародним трибуналом з морського права та Арбітражним трибуналом у справах щодо Керченського інциденту**.

Прикладом успішного застосування Україною такої тактики є рішення Міжнародного трибуналу ООН з морського права у **<u>Справі № 26 «Затримання трьох українських військово-морських суден</u>»** (Україна проти російської федерації), де Трибунал у своїй постанові про застосування тимчасових заходів від 25 травня 2019 року [26] зафіксував, що **імунітет у територіальному морі гарантується не лише Конвенцією ООН з морського права 1982 року, а й міжнародним звичаєвим правом**: **<u>«Стаття 32 та міжнародне звичаєве право гарантують такий самий імунітет у територіальному морі» [26, Page 306, Paragraph 93].</u>**

Трибунал обґрунтував свою позицію рішенням у справі № 20 щодо аргентинського військового судна «Ara Libertad», яке підтверджує імунітет військових кораблів у територіальних водах під загальним міжнародним правом [26, Page 309, Paragraph 110].

Згідно з рішенням, дії російської федерації можуть упереджено порушувати заявлені Україною права щодо імунітету військових суден та моряків, і тому росія зобов'язана їх негайно звільнити.

25 листопада 2018 року російські прикордонні кораблі обстріляли ракетами, протаранили та затримали в районі Керченської протоки українські артилерійські катери «Бердянськ» та «Нікополь», а також військовий буксир «Яни Капу», що прямували з Одеси до Маріуполя. 24 моряки – члени екіпажів цих кораблів були заарештовані, їм було пред'явлено звинувачення у незаконному перетині кордону. Офіційно повідомивши росію про спір 1 квітня 2019 року, Україна 16 квітня 2019 року подала до Міжнародного трибуналу ООН з морського права звернення про застосування тимчасових заходів [27], у якому обґрунтувала свою позицію тим, що всі три українських військових кораблі здійснювали **мирний прохід** між двома українськими портами та на момент затримання перервали цей прохід і намагалися повернутися до початкового порту

переходу (Одеса), оминаючи Кримський півострів, а, отже, захоплення суден та кримінальне переслідування їхніх екіпажів **порушує імунітет військових кораблів**, передбачений статтею 32 Міжнародної конвенції ООН з морського права, а також статей 58 (свободи судноплавства у виключній економічній зоні), 95 (повний імунітет військових кораблів у відкритому морі) та 96 (імунітет державних суден, що експлуатуються у некомерційній службі) Конвенції, про що свідчить п.16 заяви.

Китайські дослідники Xinxiang Shi та Yen-Chiang Chang у своїй статті «Наказ про тимчасові заходи в спорі Україна-Росія та змішані спори, що стосуються військової активності» [28] звернули увагу, що і Україна, і росія своїми деклараціями при ратифікації Конвенції скористалися можливістю її статті 298 та виключили для себе з юрисдикції Міжнародного трибуналу ООН з морського права спори щодо військової активності, включаючи активність державних військових кораблів та літаків, залучених до некомерційної служби. Трибунал не вважав це за виняток і **вказав на три пов'язаних факти, що не дозволяють його застосувати**.

По-перше, причиною інциденту стала відмова росії в проході українських кораблів через Керченську протоку та спроба їх пройти, незважаючи на це, а запровадження росією у 2015 році нових правил проходу іноземних суден через Керченську протоку та попереднє повідомлення російської сторони командиром корабля «Бердянськ» про прохід на підставі українсько-російського договору 2003 року про співпрацю у використанні Азовського моря та Керченської протоки свідчать, що ключовою причиною спору є різне розуміння режимів проходу, що застосовується до всіх кораблів і **не є військовим за природою**.

По-друге, трибунал зауважив, що російська сторона застосувала силу, коли українські військові кораблі після 8-годинного очікування поруч з Керченською протокою вирішили прорвати блокаду, попри наказ російської берегової охорони – це свідчить про те, що **застосування сили відбулося внаслідок правоохоронної, а не військової операції.**

По-третє, подальше кримінальне переслідування росією 24 військових моряків – членів екіпажів захоплених суден, а також застосування росією статті 30 Міжнародної конвенції ООН з морського права (недотримання військовими кораблями законів і правил прибережної держави) для обґрунтування захоплення кораблів **додатково підтверджує правоохоронну, а не військову активність російської сторони**.

На позицію трибуналу не вплинув меморандум [29] щодо позиції у справі, у якому російська сторона наполягала на тому, що цей інцидент підпадає під проголошений виняток з юрисдикції щодо військових активностей, оскільки заарештовані українські військові кораблі нібито «мали таємне завдання проникнути до російських територіальних вод, але їм перешкодили військові російської берегової охорони» [29, Page 182, Paragraph 28].

Xinxiang Shi та професор Yen-Chiang Chang у своїй статті висловили думку, що ця справа є прикладом «змішаного спору», тобто суперечки, що містить одночасно спір у рамках Конвенції ООН з морського права та спір, що не відноситься до цієї конвенції. На їхню думку, прикладом такого спору є диспути щодо делімітації морських кордонів, пов'язані зі спорами щодо

суверенітету над сухопутною територією, які не є предметом конвенції. На їхню думку, подібні спори мають розглядатися в комплексі, а Міжнародний трибунал з морського права мав би зробити перед розглядом «тест на визначення переваги (preponderance test), аби визначити, який його аспект є предомінантним – саме ця позиція відображена в окремій позиції Судді Гао [30].

Натомість дослідник кафедри європейського конституційного права факультету права і адміністрації Лодзького університету Мілош Гапса [31] у статті «Про важливість тимчасових заходів у справах України проти Росії» [32] наголошує, що у справі з арештом росією трьох військових кораблів **Україна змогла чітко ідентифікувати найслабшу точку спору та переконливо представити свою позицію Міжнародному трибуналу ООН з морського права [32]**. На його думку, Україна врахувала тенденцію Міжнародного трибуналу ООН з морського права **застосовувати тимчасові заходи одразу ж після підтвердження, що спір перебуває у його юрисдикції – без детального розгляду кожного його компоненту, на відміну від інших міжнародних судів**. Мілош Гапса також відзначає, що неявка представника рф у засідання Міжнародного трибуналу ООН з морського права у цій справі тільки підтвердила силу аргументів України, та високо оцінює цю справу як **частину успішної стратегії претензійної роботи України проти росії у міжнародних судах**. Це ще один сучасний приклад прямого застосування звичаєвої норми **[32]**.

І тут важливо наголосити, що свобода судноплавства має договірне закріплення (Конвенція ООН з морського права [1], Конвенція Монтре [33], Керченський договір 2003 року, що втратив чинність 25 березня 2023 року), але **функціонує як міжнародне звичаєве право**, що зобов'язує всі держави, включно з росією, не перетворювати море на mare clausum набагато ширше, ніж **дозволяє право блокади та самооборона**.

Міжнародний звичай фактично перетворюється на один із ключових механізмів адаптації морського правопорядку до динаміки сучасних конфліктів і технологій, зокрема пов'язаних із застосуванням морських дронів.

Висновки. Викладене вище дає підстави констатувати, що міжнародні звичаї (свобода відкритого моря, мирний прохід, правила блокади, нейтралітет у морських конфліктах, заборона нападів на цивільні судна, рятування потерпілих на морі) в морських військових операціях:

– заповнюють прогалини у договірному праві (особливо для держав, що не ратифікували Конвенцію ООН з морського права);

– створюють обов'язкові норми, незалежно від участі у договорах, через державну практику і opinio juris;

– сприяють стабільності: принцип свободи морів і мирного проходу є частиною міжнародного звичаєвого права й не може бути скасований односторонньо.

У контексті перебігу військово-морських операцій наглядно розкрито еволюцію брандерів як історично усталеного «методу і засобу» морської війни та обґрунтовано, що морські дрони Sea Baby і Sub Sea Baby репрезентують технологічно модернізовану модель їх застосування, забезпечуючи асиметричний ефект ураження та знижуючи оперативні можливості сил противника в Чорному морі. З огляду на потенційні військові ризики проілюстровані особливості правозастосування в Ормузькій протоці, де провідні морські держави, передусім Сполучені Штати Америки, у своїй аргументації апелюють до звичаєвого режиму транзитного проходу як до гарантії свободи судноплавства, тоді як Іран, спираючись на положення національного законодавства та безпекові міркування, наполягає на застосуванні режиму мирного проходу, що наочно демонструє конкуренцію правових позицій і прагматичне використання звичаєвих стандартів у сучасній морській практиці. Також доведено, що успішне для України вирішення Міжнародним трибуналом ООН з морського права Справи № 26 «Затримання трьох українських військово-морських суден» переважно ґрунтується на грамотному застосуванні українською стороною норм міжнародного звичаєвого права.

Список використаних джерел:

1. United Nations Convention on the Law of the Sea. *United Nations*. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (date of access: 15.02.2026).

2. Словник термінів. *Військово-Морські Сили України*. URL: https://navy.mil.gov.ua/slovnik-terminiv/ (дата звернення: 15.02.2026).

3. Mills E. The Flaming Ships of Red Cliffs. *U.S. Naval Institute*. URL: https://www.usni.org/magazines/naval-history-magazine/2023/february/flaming-ships-red-cliffs (date of access: 15.02.2026).

4. Fall of Antwerp. *Britannica*. URL: https://www.britannica.com/event/Fall-of-Antwerp (date of access: 15.02.2026).

5. Spanish Armada. *Britannica*. URL: https://www.britannica.com/topic/Armada-Spanish-naval-fleet (date of access: 15.02.2026).

6. The London Gazette, 21 April 1809, no. 16248, pp. 538-540. *The Gazette | Official Public Record*. URL: https://www.thegazette.co.uk/London/issue/16248/data.pdf (date of access: 15.02.2026).

7. Військово-Морські Сили ЗС України: 10 фактів про унікальні бойові успіхи у війні на морі. *АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform*. URL: https://armyinform.com.ua/2025/07/06/vijskovo-morski-syly-zs-ukrayiny-10-faktiv-pro-unikalni-bojovi-uspihy-u-vijni-na-mori/ (дата звернення: 15.02.2026).

8. San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, 12 June 1994. *International Humanitarian Law Databases*. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/san-remo-manual-1994 (date of access: 15.02.2026).

9. Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War. The Hague, 18 October 1907. *International Humanitarian Law Databases*. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ix-1907 (date of access: 15.02.2026).

10. Convention (XIII) concerning the Rights and Duties of Neutral Powers in Naval War. The Hague, 18 October 1907. *International Humanitarian Law Databases*. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-xiii-1907 (date of access: 15.02.2026).

11. Customary IHL. *International Committee of the Red Cross*. URL: https://www.icrc.org/en/law-and-policy/customary-ihl (date of access: 15.02.2026).

12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.02.2026).

13. Гайдук І. Нафтовий тиск: що станеться, якщо Іран перекриє Ормузьку протоку. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/economy/ormuzka-protoka-shho-stanetsya-yakshho-iran-perekriye-tsey-torgoviy_n2849584 (дата звернення: 15.02.2026).

14. Strait of Hormuz strait, Persian Gulf. *Britannica*. URL: https://www.britannica.com/place/Strait-of-Hormuz (date of access: 15.02.2026).

15. Dunn C., Barden J. Amid regional conflict, the Strait of Hormuz remains critical oil chokepoint. *U.S.Energy Information Administration*. URL: https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=65504 (date of access: 15.02.2026).

16. U.S. Congressional Research Service (CRS), Conflict in June 2025 involving Iran, Israel, and the United States raised the specter of interrupted shipping through the Strait of Hormuz (the Strait) in the Persian Gulf (Gulf), CRS Report No. R45281, Washington, D.C., July 2025. / P. Brown et al. *Congress.Gov*. URL: https://www.congress.gov/crs-product/R45281 (date of access: 15.02.2026).

17. Convention for the Protection of the Marine Environment of the ROPME Sea Area [Kuwait Convention]. (1978). *United Nations Environmental Programme*. URL: https://www.unep.org/kuwait-convention (date of access: 15.02.2026).

18. The Strait of Hormuz is the world's most important oil transit chokepoint. January 4, 2012. *U.S.Energy Information Administration*. URL: https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=4430 (date of access: 15.02.2026).

19. Wolf S. Territorial Sea (Encyclopaedia of Public International Law, updated 2013). *Oxford Public International Law*. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1229?p=emailAobVBq5/8aj5Q&d=/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1229&print (date of access: 15.02.2026).

20. Королівський декрет № 15/81 щодо територіального моря, континентального шельфу та виключної економічної зони (Султанат Оман), 10 лютого 1981 р. / Royal Decree No. 15/81 concerning the Territorial Sea, Continental Shelf and Exclusive Economic Zone (Sultanate of Oman), 10 February 1981. – United Nations Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea (DOALOS). URL: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/OMN_1981_Decree.pdf (date of access: 15.02.2026).

21. Islamic Republic of Iran. Act on the Marine Areas of the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf and the Oman Sea. Adopted April 20, 1993; entered into force May 2, 1993. United Nations, Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea. URL: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/IRN_1993_Act.pdf (date of access: 15.02.2026).

22. United Nations Convention on the Law of the Sea. Declaration and Statements. Iran (Islamic Republic of). *United Nations Treaty Collection*. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en#EndDec (date of access: 15.02.2026).

23. United States, Department of State, Limits in the Seas, No. 112: United States Responses to Excessive National Maritime Claims (Washington, DC: Office of Ocean Affairs, 1992), 67 (Diplomatic Note of August 17, 1987, to Algeria, intermediary for Iran). PDF: state.gov (LIS-112). P. 68. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/12/LIS-112.pdf . (date of access: 15.02.2026).

24. Limits in the Seas. No 114. Iran's Maritime Claims. *U.S. Department of State. Bureau of Oceans and International Environmental and Scientific Affairs*. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/01/LIS-114.pdf (date of access: 15.02.2026).

25. James Kraska, "Legal Vortex in the Strait of Hormuz" (2013) 54 Virginia Journal of International Law. P. 359–360. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2472065 (date of access: 15.02.2026).

26. Case Concerning the Detention of Three Ukrainian Naval Vessels (Ukraine v. russian federation). Request for the prescription of provisional measures. Order. *Home | International Tribunal for the Law of the Sea*. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/published/C26_Order_20190525.pdf (date of access: 02.02.2026).

27. Request of Ukraine for the Prescription of Provisional Measures under Article 290, Paragraph 5, of the United Nations Convention on the L. *Home | International Tribunal for the Law of the Sea*. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/published/C26_Request.pdf (date of access: 02.02.2026).

28. Xinxiang Shi, Yen-Chiang Chang, Order of Provisional Measures in Ukraine versus Russia and Mixed Disputes concerning Military Activities, *Journal of International Dispute Settlement*, Volume 11, Issue 2, June 2020, Pages 278-294, https://doi.org/10.1093/jnlids/idz025 (date of access: 02.02.2026).

29. Memorandum of the Government of the russian federation dated 7 May 2019. *Home | International Tribunal for the Law of the Sea*. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/published/C26_Memorandum_RF.pdf (date of access: 02.02.2026).

30. Three Ukrainian Naval Vessels (Separate Opinion Gao). *Home | International Tribunal for the Law of the Sea*. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/published/C26_SepOp_Gao.pdf (date of access: 02.02.2026).

31. Person profile: Miłosz Gapsa, mgr. *Science ON, University of Lodz*. URL: https://son.uni.lodz.pl/info/author/ULfc88ebf7ad8e45e7863ea733c91f6243 (date of access: 02.02.2026).

32. Gapsa, Miłosz. (2024). On the Importance of Provisional Measures in Ukraine's Cases against Russia. URL: https://brill.com/view/journals/byio/22/1/article-p113_7.xml (date of access: 13.02.2026).

33. Конвенція про режим проток. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text (дата звернення: 15.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 341.1/8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.36

ГРИГОРОВ О.М.

ПЕРШІ ПРАВОВІ МОДЕЛІ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОВІТРЯНИХ ПЕРЕСУВАНЬ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

THE FIRST LEGAL MODELS OF AIR MOVEMENT REGULATION AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.

Стаття присвячена дослідженню перших спроб розробки правових моделей регламентації польотів аеростатів і повітряних суден. Основними міжнародними інституціями на початку XX ст. у цій сфері діяльності були Інститут міжнародного права, Міжнародний конгрес аеронавтики та Міжнародний юридичний комітет з авіації. Під егідою цих організацій було розроблено низку проектів правових актів, зокрема «Правовий статус аеростатів» (перший «класичний» міжнародно-правовий документ, присвяченим всебічній правовій регламентації повітроплавання) і Міжнародний повітряний кодекс, основні положення якого передбачали свободу повітряних польотів при визнанні права кожної держави на вживання заходів, необхідних для гарантування безпеки держави, її жителів та їхнього майна. Ці проекти були першими спробами створення правових норм для регулювання правового статусу і режиму використання літаками повітряного простору, статусу аеростатів і повітряних суден, членів екіпажів аеростатів і літаків, порядку реєстрації літальних апаратів, питань відповідальності за шкоду, заподіяну під час польоту. Не менш важливе значення має проект Конвенції про повітряний рух 1910 р., обговорений низкою європейських країн під час Міжнародної конференції, яка відбувалася в Парижі з 10 травня по 29 червня 1910 р., і стала наступною спробою вироблення універсальної (або хоча б регіональної) міжнародно-правової моделі регламентації польотів повітряних куль. Саме під час цього міжнародного форуму, одного з перших в історії авіації, найбільш палка дискусії точилися навколо питання визначення правового статусу використання суверенного (національного) повітряного простору. Згадані правові акти, розроблені на першому етапі розвитку цивільної авіації, створили підґрунтя для подальшої роботи у цій сфері. Більшість запропонованих в них правових моделей і механізмів знайшли своє закріплення в положеннях Паризької конвенції 1919 р. про аеронавігацію. Тому всебічний аналіз перших проектів універсальних правових актів є надзвичайно важливим для к для розуміння етапів формування, так і перспектив розвитку сучасної системи міжнародного повітряного права.

Ключові слова: *Міжнародний повітряний кодекс, Конвенція про повітряний рух, правовий статус аеростатів, правовий статус повітрях суден, міжнародні неурядові авіаційні організації*

The article is devoted to the study of the first attempts to develop legal models for regulating the flights of balloons and aircraft. The main international institutions at the beginning of the 20th century. in this field of activity were the Institute of International Law, the International Congress of Aeronautics and the International Legal Committee on Aviation. Under the auspices of these organizations, a number of draft legal acts were developed, including the «Legal Status of Balloons» (the first «classic» international legal document dedicated to the comprehensive legal regulation of air navigation) and

© ГРИГОРОВ О.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна) https://orcid.org/0000-0003-4292-8803

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the International Air Code, the main provisions of which provided for freedom of air flight while recognizing the right of each state to take measures necessary to guarantee the safety of the state, its inhabitants and their property. These projects were the first attempts to create legal norms to regulate the legal status and mode of use of airspace by aircraft, the status of balloons and aircraft, crew members of balloons and aircraft, the procedure for registering aircraft, issues of responsibility for damage caused during flight. Equally important is the draft Convention on Air Traffic of 1910, discussed by a number of European countries during the International Conference held in Paris from May 10 to June 29, 1910, and was the next attempt to develop a universal (or at least regional) international legal model for the regulation of balloon flights. It was during this international forum, one of the first in the history of aviation, that the most passionate discussions took place around the issue of determining the legal status of the use of sovereign (national) airspace. The mentioned legal acts, developed at the first stage of the development of civil aviation, created the basis for further work in this area. Most of the legal models and mechanisms proposed in them found their consolidation in the provisions of the Paris Convention of 1919 on air navigation. Therefore, a comprehensive analysis of the first drafts of universal legal acts is extremely important for understanding the stages of formation, as well as the prospects for the development of the modern system of international air law.

Keywords: *International Air Code, Air Traffic Convention, legal status of balloons, legal status of aircraft, international non-governmental aviation organizations*

Вступ. Дослідження основних етапів становлення міжнародного повітряного права як галузі міжнародного права має важливе значення для оновлення існуючих на сьогодні міжнародно-правових стандартів в галузі цивільної авіації та розуміння перспектив її подальшого розвитку.

Постановка проблеми. Дослідження і аналіз проектів правових документів, розроблених різними міжнародними інституціями на початку XX ст. є дуже важливим для розуміння їх впливу на розробку і прийняття положень Паризької конвенції 1919 р. про аеронавігацію. Спільні зусилля юристів різних країн під егідою низки міжнародних інституцій стали першими кроками для створення універсальних правових моделей забезпечення функціонування цивільної авіації на початковому етапі її розвитку.

Низка вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема О.А. Радзівілл, Ю.Ю. Гаврилова, С.І. Москаленко, Н. Бем, М. Новикова, О.В. Латишева, Ch.N. Schawgross, K.M. Beaumont, H.G. Hotchkiss, J.C. Cooper та ін., досліджували деякі аспекти становлення та розвитку правового регулювання в авіаційній сфері. Водночас, поза увагою дослідників залишилися багаторічні зусилля експертів у галузі повітряного права, докладені до розробки універсальних міжнародно-правових стандартів, спрямованих на правове забезпечення функціонування цивільної авіації на початковому етапі її розвитку.

Дослідження діяльності перших неурядових авіаційних організацій з вироблення спільних підходів до регламентації статусу повітряного простору та повітряних суден має велике значення для розуміння загальних засад формування міжнародно-правової бази забезпечення функціонування цивільного повітряного транспорту в міжвоєнний період і до створення Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО).

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. міжнародне повітряне право є, на думку багатьох юристів-міжнародників, безперечним лідером серед усіх галузей міжнародного права за темпами кодифікації. Варте уваги те, що трохи більше ста років тому на початку XX ст. бурхливий розвиток авіаційної техніки став поштовхом для становлення й розвитку теоретичних і правових постулатів міжнародного повітряного права.[1, с. 155].

Перші кроки щодо міжнародно-правової регламентації у сфері повітроплавання, як відомо, були здійснені у зв'язку з практичним застосуванням повітряних куль під час франко-прусської війни 1870–1871 років. Тут ідеться, передусім, про визнання правового статусу пілотів повітряних куль, які беруть участь у воєнних діях, та про обмеження використання повітряних куль як нового засобу ведення війни. Саме ці питання і були винесені на порядок денний Брюсельської (1874 р.) та Гаагських (1899, 1907 рр.) конференцій.

Першим «класичним» міжнародно-правовим документом, присвяченим всебічній правовій регламентації повітроплавання, став Проект «Про правовий статус аеростатів» [2],

розроблений відомим французьким юристом П. Фошилем під егідою Інституту міжнародного права (фр. *Institut de Droit International*), створеного в 1873 році. Автор проекту – один із загальновизнаних фундаторів міжнародного повітряного права, стаття котрого «Повітряний простір і правовий режим аеростатів» є класичною працею, – запропонував обговорити свій Проект на Брюссельській сесії Інституту в 1902 році.

Проект містив основні положення, що регулюють повітряний рух аеростатів. Нормами Проекту передбачався різний порядок правової регламентації польотів публічних і приватних аеростатів. Згідно з ст. 1 публічні аеростати поділялися на військові й цивільні. В якості військових аеростатів розглядалися аеростати, які мали військовий екіпаж під командуванням сухопутного або морського офіцера та підпорядковувались військовому командуванню.

Крім того Проект вимагав, щоб аеростат було внесено до реєстру держави належності аеростату, а також щоб командир екіпажу і ¾ екіпажу були громадянами цієї держави. Також згідно з ст. 2 Проекту всі аеростати – як публічні, так і приватні – повинні мати національний прапор, розташований на середині їх оболонки. Додатково, публічні аеростати для їх візуальної класифікації повинні були мати на певних місцях спеціальні вимпели.

У широкому розумінні Проект передбачав свободу польотів над територіями іноземних держав, одночасно наділяючи держави відповідними правами щодо забезпечення оборони, боротьби зі шпигунством, здійснення санітарного й митного контролю (ст. 7). Заборонялися польоти іноземних аеростатів в зоні безпеки держави, яка простягалася на 1500 м від поверхні землі. З певними винятками приватним аеростатам було дозволено вільний проліт через повітряний простір іноземної держави (ст.ст. 8–10). Водночас Проект встановлював порядок польоту та посадки публічних аеростатів на території іноземної держави (ст.ст. 11–16). Згідно з ст. 11 Проекту, публічні аеростати могли здійснювати посадку на території іноземної держави тільки з дозволу даної держави, отриманого через дипломатичні канали. Екіпажи аеростатів, знаходячись на території іноземної держави, мали дотримуватися законів і правил даної держави. Також органи влади іноземної держави мали право огляду аеростатів. Водночас ст. 15 містила деякі елементи «екстериторіальності», закріплюючи правову формулу, що всі злочини, вчинені на борту аеростата членами екіпажу та іншими особами, підпадають під юрисдикцію держави «національності» аеростата. Виключення з цих положень становили злочини проти держави, над поверхнею якої вчинялись, а саме – шпигунство, порушення митних і санітарних правил. За змістом ст. 17 Проекту, такі злочини підпадали під юрисдикцію держави, в повітряному просторі якої здійснювався політ.

Слід зазначити, що Проект у ст.ст. 21–27 встановлював правила використання аеростатів під час війни. При цьому, згідно з ст. 24 Проекту, не вважалися шпигунами особи, відправлені на аеростатах для передачі депеш і підтримки сполучення між різними частинами армії чи територіями.

Наступною спробою вироблення універсальної (або хоча б регіональної) міжнародно-правової моделі регламентації польотів повітряних куль стала Паризька Конференція, що відбувалася з 10 травня по 29 червня 1910 року. Передумови проведення Конференції частково були пов'язані безпосередньо з польотами повітряних куль. Так, наприклад, у період з квітня по листопад 1908 р. приблизно десять німецьких повітряних куль з 25-ма пілотами, з яких половина була німецькими офіцерами, перетнули кордон і здійснили посадку у Франції. У листопаді 1908 р. на дебатах у французькому Сенаті низка депутатів зазначала, що авіація має суттєвий вплив на національну оборону та на міжнародні торгівельні відносини, а тому потрібно приділити увагу регулюванню повітряних кордонів [3, с. 5]. До речі, німецькі повітряні кулі та їх пілоти зустріли добре ставлення місцевої французької поліції й населення там, де вони приземлилися. Однак, коментуючи інциденти, французький посол у Берліні звернув увагу уряду Німеччини на ситуацію в 1908 р., і німецька військова влада пообіцяла вжити всіх необхідних заходів для запобігання подальшим посадкам німецьких повітряних куль за межами німецьких кордонів. З аналогічними проблемами стикалася більшість європейських держав-учасниць Конференції: Австро-Угорщина, Бельгія, Болгарія, Данія. Франція, Німеччина, Великобританія, Італія, Люксембург, Монако, Нідерланди, Португалія, Румунія, Росія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина.

Основною темою дискусій в ході Конференції 1910 р. стало, насамперед, визначення правового статусу повітряного простору та міжнародно-правової регламентації його використання як повітряними суднами, так і повітряними кулями. Позиції держав-учасниць конференції щодо основних положень майбутньої конвенції були часто діаметрально протилежними. Так, сповідуючи ідею свободи повітря, представники Франції вважали, що держави одночасно мають права,

необхідні для самозахисту (самозбереження) та безпеки населення і його майна. Велика Британія, своєю чергою, дотримувалась позиції про суверенітет держав над їхнім повітряним простором, не визнавала права мирного польоту, заперечувала проти встановлення загальних принципів, які б передбачали право іноземних повітряних суден рухатися над територією держави або робити посадку. Вона вказувала, що бажання сприяти розвитку аеронавігації, наскільки це можливо, має передбачати забезпечення інтересів і суверенітету держав [4, с. 134]. Позиція Німеччини полягала в тому, що держави мають повний і абсолютний суверенітет у повітряному просторі над своєю територією, але повинні дозволяти повітряним суднам іноземних держав злітати, робити посадку і пролітати над територією зазначених держав [5, с. 7].

У процесі дискусій на Конференції найбільше часу було присвячено обговоренню наступних положень:

1) повітряний простір над землею і водами держави є частиною її території, відповідна держава може встановлювати заборонені для польоту зони;

2) каботажний рух може бути зарезервованим для повітряних суден держави, якій належить відповідний повітряний простір;

3) створення міжнародних авіакомпаній буде залежати від згоди зацікавлених держав.

Водночас багато положень обговорюваного в ході Конференції проекту Конвенції про повітряний рух (далі – Конвенція) присвячено безпосередньо правовій регламентації польотів повітряних куль (аеростатів). Так, згідно ст. 3 Конвенції, жоден аеростат не може здійснювати політ без належного дозволу, при цьому порядок надання такого дозволу кожна держава визначає, виходячи з вимог свого законодавства. Крім того, з урахуванням положень ст. 6 Конвенції, кожен пілот аеростату зобов'язаний отримати належне посвідчення. Польоти на різних типах повітряних куль (аеростатів) вимагали від їх пілотів отримання свідоцтв для кожної категорії (типу). В ст. 7 Конвенції заборонялося перевезення повітряними кулями вибухових речовин, зброї, боєприпасів, а також фотографічних радіотелеграфних апаратів.

Додатково в Конвенції, зокрема в ст. 10, визначався порядок посадки аеростатів на території іноземної держави. Передбачалось, що така посадка здійснюється на основі попереднього сповіщення, а також з обов'язковим дотриманням фіскального та митного законодавства іноземної держави. Слід зазначити, що водночас ст.ст. 13–14 Конвенції зобов'язували договірні держави через свої органи надавати необхідну допомогу та сприяння екіпажам аеростатів, у тому числі екстрену допомогу в разі лиха або аварії, включно із забезпеченням права власності на літальні апарати.

Важливе значення мали приписи ст. 15 Конвенції, які закріплювали винятково дозвільний порядок польотів у повітряному просторі іноземних держав як для публічних, так і для приватних аеростатів, тим самим виключаючи правову формулу «екстериторіальності» аеростатів.

По суті, проект Конвенції про повітряний рух став наступним кроком у розробці загальновизнаних правил використання повітряного простору аеростатами і літаками.

У описуваний період над проблемами правової регламентації повітряних польотів працювала також низка міжнародних неурядових організацій у сфері авіації. Так, Міжнародний конгрес аеронавтики у 1889 р. створив Постійну міжнародну комісію аеронавтики, сесії якої відбулись у Парижі (1900 р.), Мілані (1906 р.), Брюсселі (1907 р.) та Нансі (1909 р.). У свою чергу Міжнародний юридичний комітет з авіації (МЮКА), створений у Парижі в 1909 р., протягом 1911–1913 рр. підготував свій проект Міжнародного повітряного кодексу [6]. Його основні положення передбачали свободу повітряних польотів, при визнанні права кожної держави на вживання заходів, необхідних для гарантування безпеки держави, її жителів та їхнього майна.

Кодекс складався з трьох основних частин, так званих книг: 1) книга перша: публічне повітряне право; 2) книга друга: приватне повітряне право; 3) книга третя: повітряне фіскальне право, а також розділу, присвяченого регулюванню діяльності санітарної авіації.

Кодекс (книга перша) визначав правовий режим повітряного простору, який знаходиться над територією держави. Згідно зі ст. 1 Кодексу, «…повітряне пересування є вільним за винятком права держави, розташованої під повітряним простором, вживати заходи, необхідні для забезпечення своєї безпеки, безпеки особистості й майна своїх громадян». Додатково в книзі другій Кодексу (ст.ст. 43–44) пропонується наступна правова модель приватно-правових правовідносин щодо повітряного простору, а саме: «...ніхто не може на підставі права власності чинити опір перельоту повітряного судна, яке не створює для нього (власника – *прим. О. Г.*) відчутної незручності». Одночасно вказується на те, що зловживання даним правом є підставою для порушення відповідного позову.

Кодекс також регламентував правовий статус повітряного судна. Згідно зі ст.ст. 2, 3 Кодексу, кожне повітряне судно повинно мати одну «національність», тобто приналежність до держави, до реєстру якої воно внесено. При цьому Кодекс доволі детально регламентує порядок реєстрації, пов'язаний у тому числі й з правом власності на повітряне судно. Так, внесення повітряного судна до реєстру держави здійснюється з урахуванням наступних вимог: 1) держава реєструє повітряні судна тільки своїх підданих; 2) у випадку часткової власності на повітряне судно реєстрація здійснюється лише в тому випадку, якщо більше половини співвласників є підданими держави реєстрації; 3) аналогічні вимоги щодо «мінімального порогу власності» ставляться до засновників (акціонерів) юридичної особи, яка є власником повітряного судна.

Що стосується класифікації повітряних суден, Кодекс поділяв повітряні судна: державними визнавались військові, митні й поліцейські повітряні судна. При цьому інші повітряні судна, які належать державі, наприклад, поштові повітряні судна, – віднесено до класу приватних повітряних суден. Попри те, що Кодекс наділяв військові повітряні судна «правом екстериторіальності», політ і посадка таких суден, так само як і митних та поліцейських повітряних суден, над територією іноземної держави здійснюється на підставі попереднього дозволу даної держави. за умови дотримання правил повітряного пересування (ст.ст. 38-41).

Положення Кодексу (книга перша) регламентували також колізійні аспекти, пов'язані з відшкодуванням збитків. Так, у випадку відшкодування збитку, завданого одним повітряним судном іншому іноземному повітряному судну над відкритим морем, позов можна подати в суд будь-якої з двох держав реєстрації (ст. 28). Отже, як правило мала діяти колізійна прив'язка, яка визначає підсудність за законом «держави прапору», тобто держави реєстрації повітряного судна (ст. 26). Виняток складали судові розгляди, пов'язані з нанесенням збитку особам і майну на території держави, «розташованої внизу». Закономірно, що в таких випадках мало діяти законодавство цієї держави.

За аналогічною схемою здійснювалось відшкодування збитку при скиданні з борту повітряного судна «предметів, речовин і т.п.» (ст.ст. 17–19). Також досить цікавим з точки зору розвитку міжнародного повітряного права є положення Кодексу, що регламентує питання повітряної іпотеки (ст.ст. 50-60) та повітряного страхування (ст.ст. 61-66).

Проект Міжнародного повітряного кодексу не був ухвалений Міжнародним юридичним комітетом з авіації до початку Першої світової війни. Однак він мав вирішальний вплив на зміст Французько-німецької угоди 1913 р., в якій уперше закріплено право держав розпоряджатися своїм повітряним простором. Це проявилось насамперед у встановленні дозвільного порядку польоту іноземних повітряних суден. Військові повітряні судна могли влітати в повітряний простір іншої держави лише на запрошення, невійськові – при дотримані наступних умов: 1) дозвіл на політ у повітряному просторі держави, отриманий від її представника; 2) реєстрація повітряного судна в національному реєстрі; 3) наявність у пілота свідоцтва про право виконувати польоти.

Міжнародний юридичний комітет з авіації втратив свій вплив після утворення Міжнародної комісії з повітряних пересувань, відповідно до Конвенції про повітряну навігацію 1919 р. і Міжнародного технічного комітету юристів-експертів з повітряного права (1925 р.).

Висновки. Таким чином, проведений аналіз перших правових проектів в авіаційній сфері дає можливість зробити наступні висновки. Хоча зазначені проекти – «Про правовий статус аеростатів», Конвенція про повітряний рух, Міжнародний повітряний кодекс – не отримали статусу діючих правових актів, цей факт не применшує їх теоретичного і практичного значення для міжнародного повітряного права на етапі його становлення. До того ж, більшість запропонованих в них правових моделей і механізмів знайшли своє закріплення в положеннях Паризької конвенції 1919 р. про аеронавігацію і суттєво вплинули на формування загальновизнаних правових підходів до визначення статусу повітряного простору, розташованого над територією держави, статусу повітряних суден і членів їх екіпажів. Як відомо, явний диктат держав-переможниць у Першій світовій війні (країн Антанти) змусив деякі держави, котрі не ратифікували Паризьку конвенцію, укласти альтернативні угоди. Мова йде про Ібероамериканську (Мадридську) конвенцію з питань аеронавігації (1926 р.) та Панамериканську (Гаванську) конвенцію про комерційну авіацію (1928 р.). Однак в процесі розробки цих міжнародно-правових угод були використані положення розглянутих у цій статті перших в авіаційній сфері правових документів.

Список використаних джерел

1. Буткевич В. Сторіччя галузі міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2009. Т. 1. С. 155–157.

2. Fauchille P. Le domaine aerien et le regime juridique des aerostats. *Revue Genirale De Droit International Public.* 1901. Vol. 8.

3. Speech by General Mercier in French Senate, November 5, 1908 in: *Journal official, Nivember 6, 1908, quoted by Georges Montenot, La Circulation Adrienne envisaged au point de vue juridique (thesis-Dijon), Dijon*, 1911. P. 5

4. Cooper J. C. The international air navigation conference, Paris. 1910. *The Journal of Air Law and Commerce.* 1952. Vol. 18, no. 2.

5. Reinhardt D. N. The vertical limit of state sovereignty / : thesis. 2005. URL: http://digitool.Library.McGill.CA:80/R/?func=dbin-jump-full&object_id=83956 (date of access: 16.02.2026).

6. Sand P. H., de Sousa Freitas J., Pratt G. N. An Historical Survey of International Air Law before the Second World War. *McGill Law Journal*. 1960–1961. Vol. 7, No. 1. P. 24.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 341, 341.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.37

МАЛОВАЦЬКИЙ О.В.

КОНЦЕПЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПОВІТРЯНОМУ ПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ РІШЕННЯ ЄСПЛ «УКРАЇНА, НІДЕРЛАНДИ V. РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ»)

THE CONCEPT OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL AIR LAW (BASED ON THE EXAMPLE OF THE ECHR DECISION "UKRAINE, NETHERLANDS V. RUSSIAN FEDERATION")

Сучасний розвиток міжнародного права характеризується зростанням ролі механізмів міжнародно-правової відповідальності держав, особливо у відповідь на збройні конфлікти та масові порушення прав людини. Ключовим у формуванні сучасної доктрини відповідальності в міжнародному повітряному праві стало ухвалення Європейським судом з прав людини рішення у справі Україна, Нідерланди проти російської федерації за заявами № 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22 від 09.07.2025. Метою статті є комплексний аналіз застосування сучасної концепції міжнародно-правової відповідальності в міжнародному повітряному праві перед приватною особою в сучасних умовах на прикладі рішення ЄСПЛ у справі "Україна та Нідерланди проти російської федерації". Новим є всебічне, в межах теми, дослідження практичного застосування концепції відповідальності держави в міжнародному праві перед приватною особою за порушення гарантованих міжнародним правом, зокрема і Європейською конвенцією з прав людини, міжнародно-правових зобов'язань. Висновки, до яких дійшли в цій статті, полягають у наступному: що рішення ЄСПЛ у справі "Україна та Нідерланди проти російської федерації" є прикладом застосування концепції відповідальності держави в міжнародному праві перед особою за порушення права на життя та повагу до особистої гідності, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, порушених збиттям рейсу MH17 військовими підрозділами, контроль яких здійснювала російська федерація. Також, юридичною підставою для виникнення відповідальності російської федерації є Європейська конвенція з прав людини, яка зокрема гарантує право на життя, навіть в умовах бойових дій. Фактичною підставою для відповідальності російської федерації згідно з рішенням ЄСПЛ було визнано певну послідовність дій, що призвела до збиття цивільного повітряного судна, що виконувало міжнародний регулярний рейс між Нідерландами та Малайзією – рейс MH17, а саме: фактичний контроль території, з якої було вчинено запуск ракети, яка вразила цивільне повітряне судно, передача пускової установки військовим підрозділам терористичного угрупування ДНР, не виконання обов'язку російською федерацією із забезпечення безпеки повітряного руху над територією, яку вона фактично контролювала, наступна поведінка російської федерації – приховування пускової установки та розповсюдження недостовірної інформації про причини катастрофи рейсу MH17, не надання доступу до місця катастрофи, відмова співпрацювати з органами, які розслідують причини катастрофи, не виконання обов'язку із взяття відповідальності, принесення вибачень, запевнення про неповторність такого акту та проведення справедливої компенсації. У сукупності, вказані обов'язки російської федерації опосередковано випливали з Європейської конвенції, проте ґрунтувались саме на

© МАЛОВАЦЬКИЙ О.В. – кандидат юридичних наук, докторант (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України), начальник управління міжнародного та операційного права (Центральне юридичне управління Генерального штабу Збройних Сил України) https://orcid.org/0000-0002-6370-8028

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

концепції вторинних зобов'язань, що характерно для концепції міжнародної відповідальності держави за міжнародні протиправні акти. Зміст відповідальності, хоча він поки ще не реалізований, полягав у добровільних діях російської федерації, спрямованих на відновлення порушених міжнародних зобов'язань, які випливали з обов'язку дотримання прав, гарантованих Європейською конвенцією, в тому числі відновлення стану, який існував до порушення, зокрема вжиття заходів як загального характеру, наприклад – внесення змін до законодавства для недопущення застосування зброї до цивільних повітряних суден, так і індивідуального характеру – проведення справедливого відшкодування родичам осіб, які потерпіли від збиття рейсу MH17.

Ключові слова: *міжнародно-правова відповідальність, держава, ЄСПЛ, міжнародне право, права людини, порушення прав людини.*

The modern development of international law is characterized by the growing role of mechanisms of international legal responsibility of states, especially in response to armed conflicts and mass violations of human rights. The key factor in the formation of the modern doctrine of responsibility in international air law was the adoption by the European Court of Human Rights of the decision in the case of Ukraine, the Netherlands v. the russian Federation in applications No. 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22 of 09.07.2025. The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the application of the modern concept of international legal responsibility in international air law vis-à-vis private individuals under contemporary conditions, using the ECtHR judgment in Ukraine and the Netherlands v. the Russian Federation as a case study. The novelty of the article lies in its comprehensive examination, within the scope of the topic, of the practical application of the concept of state responsibility in international law towards private individuals for violations of rights guaranteed by international law, including the European Convention on Human Rights, and other international legal obligations. The conclusions of the article demonstrate that the ECtHR judgment in Ukraine and the Netherlands v. the russian Federation constitutes a clear example of the application of the concept of state responsibility in international law towards individuals for violations of the right to life and respect for human dignity guaranteed by the European Convention on Human Rights, resulting from the downing of flight MH17 by military units under the control of the Russian Federation. The legal basis for the responsibility of the Russian Federation is the European Convention on Human Rights, which guarantees the right to life even in situations of armed conflict. The factual basis for such responsibility, as established by the ECtHR, consists of a sequence of actions that led to the destruction of a civilian aircraft operating an international scheduled flight between the Netherlands and Malaysia (flight MH17), namely: effective control over the territory from which the missile was launched; the transfer of a missile launcher to armed units of the terrorist organization "DPR"; the failure of the Russian Federation to ensure air traffic safety over territory under its effective control; subsequent conduct involving concealment of the missile launcher, dissemination of misleading information regarding the causes of the disaster, denial of access to the crash site, refusal to cooperate with investigative authorities, failure to acknowledge responsibility, to issue apologies, to provide assurances of non-repetition, and to pay fair compensation. Taken together, these obligations of the russian federation indirectly derive from the European Convention on Human Rights but are fundamentally based on the concept of secondary obligations inherent in the doctrine of state responsibility for internationally wrongful acts. Although the content of responsibility has not yet been implemented in practice, it presupposes voluntary actions by the Russian Federation aimed at restoring the violated international obligations arising from the duty to respect rights guaranteed by the European Convention on Human Rights. These include restitution to the extent possible, the adoption of general measures (such as legislative amendments to prevent the use of weapons against civilian aircraft), as well as individual measures, including fair compensation to the relatives of the victims of flight MH17.

Key words: *international legal responsibility, state, European Court of Human Rights (ECtHR), international law, human rights, human rights violations.*

Актуальність теми. Концепція міжнародно-правової відповідальності в міжнародному повітряному праві перед приватною особою ґрунтується на загальній концепції відповідальності в міжнародному праві. В сучасному міжнародному праві відповідальність може існувати за порушення міжнародного зобов'язання, або її ще називають відповідальність за міжнародний протиправний акт та відповідальність за акти, не заборонені міжнародним правом, або відповідальність за ризик. Концепція відповідальності в міжнародному праві як система наукових поглядів та практичного застосування норм міжнародного права, що передбачають негативні наслідки для держави, яка порушила зобов'язання чи вчинила дію чи бездіяльність, що спричинили шкоду, фактично є загальновизнаною та не заперечується. Природно, що погляди на певні елементи відповідальності в міжнародному праві, а саме: визначення, юридичні підстави, фактичні підстави, зміст відповідальності, форми відповідальності та її наслідки різняться, водночас мета відповідальності в міжнародному праві залишається неоспорюваною та визнається такою, що спрямована на відновлення становища відносин, яке існувало до порушення міжнародного права [1]. У міжнародному праві загальновизнано існування міжнародно-правової відповідальності, як принципу права. Хоча все ще відповідальність у міжнародному праві залишається звичаєвим інститутом [2], однак у міжнародному повітряному праві принцип відповідальності епізодично кодифікований. Основу всієї системи сучасного міжнародного права формують норми та принципи, кодифіковані у Статуті Організації Об'єднаних Націй. У свою чергу, конституцією міжнародного повітряного права виступає Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 року (далі – Чиказька конвенція), яка на нашу думку формує позитивний обов'язок держав-учасників забезпечувати безпеку (security) в аспекті запобіганню актам незаконного втручання в безпеку цивільної авіації та безпеку (safety) в аспекті безпечності цивільної авіації, як транспорту [2]. Вказані принципи деталізуються в цілому ряді міжнародних багатосторонніх договорів, зокрема таких, які спрямовані на боротьбу з повітряним тероризмом чи наслідками правомірної, однак небезпечної діяльності -відшкодування шкоди, завданої іноземними цивільними повітряними суднами на поверхні.

У межах цієї статті ми зробили спробу дослідити сучасну практику реалізації концепції відповідальності у міжнародному праві на підставі рішення Європейського суду з прав людини у справі "Україна, Нідерланди проти росії" (справа № 8019/16, 43800/14 та 28525/20) від 9 липня 2025 року [3].

Найновіші дослідження міжнародно-правової відповідальності в міжнародному повітряному праві фрагментарно проводились в роботах: В.А. Василенка, Джеймса Крофорда, В.М. Кашера, П.С. Демпсі, О.В. Маловацького, К. МакДугала, Ш. Катбертсона, М. Емманіама, С. Скотта та ін.

Метою статті є дослідження міжнародно-правової відповідальності держави у міжнародному повітряному праві перед приватною особою, включаючи фактичні та юридичні підстави відповідальності, зміст відповідальності, форми відповідальності та правові наслідки відповідальності. Ця стаття є науковою спробою дослідити та виокремити норми, які передбачають відповідальність держави в міжнародному повітряному праві за неправомірні акти перед приватними особами та цивільно-правові наслідки. Методи, які використані в дослідженні: метод порівняння, що дозволяє порівняти загальновизнану концепцію відповідальності та фактичну її імплементацію в міжнародну практику, логічний метод – використано для побудови висновків на підставі припущень та їх доведення чи спростування, метод аналізу та метод теоретичного дослідження – включає спосіб наукового пізнання проблеми відповідальності держави в міжнародного праві. Новим є всебічне, в межах теми, дослідження практики імплементації міжнародно-правової відповідальності держави перед приватною собою у практиці Європейського суду з прав людини.

1. Фактичні підстави відповідальності держави у міжнародному повітряному праві перед приватною особою

Україна та Нідерланди вказали, що у пункті 218 рішення ЄСПЛ від 09.07.2025 зазначено, що "збройні сили ДНР" збили рейс МН17- цивільне повітряне судно в повітряному просторі над східною частиною України з використанням ракети 9М38 з бойовою частиною серією 9N314M, яка була запущена з пускової установки "Бук", який був доставлений на територію України військовими 53 артилерійської бригади з військової бази в Курську та повернута на військову базу в Мілірово на територію російської федерації. Унаслідок збиття рейсу МН17 загинуло 298 осіб, які летіли з Нідерландів до Малайзії [3]. Крім іншого, у пунктах 309, 310 та 315 рішення ЄСПЛ судом встановлено, що пускова установка "Бук" була не тільки доставлена з території російської

федерації, однак російська федерація направила разом з пусковою установкою спеціально навчений військовий персонал. Незважаючи на те, що в районі збиття МН17 протягом квітня-липня 2014 року тривали інтенсивні бойові дії, що мало наслідком збиття значної кількості українських військових повітряних суден, однак на висоті не вище 6900 метрів. Проте на висоті 9735 метрів не було введено обмеження щодо польотів відповідного сполучення, які на вказаній висоті не були заборонені. Рейс МН17 відбувався на висоті 10058 м зі швидкістю 913 км/год. О 20.00 рейс МН17 не відповів на запит диспетчера. О 20.03 частини повітряного судна, яке виконувало рейс МН17, впали біля населених пунктів Грабове, Розсипне та Петропавлівка Донецької області. ТАСС (російська інформаційна агенція) повідомила, що український винищувач збив рейс МН17. Однак з характеру пошкоджень, корпусу повітряного судна, яке виконувало рейс МН17, стало зрозуміло, що враження спричинено важкою ракетою класу "земля-повітря". Україна звернулася до Нідерландів на підставі статті 26 Чиказької конвенції про проведення розслідування повітряного інциденту. За результатами розслідування 14 листопада 2019 року спільна слідча комісія оголосила попередні висновки та вказала, що в прийнятті збиття рейсу МН17 брали участь військові та адміністративні органи, які перебувають у ієрархічному підпорядкуванні, в тому числі, міністра оборони російської федерації – Сергія Шойгу (п. 348 рішення ЄСПЛ від 09.07.2025).

У свою чергу, російська федерація повністю заперечила свою участь у конфлікті в Донецькій та Луганській області. Що більше, представник російської федерації стверджував, що спільна слідча група встановила, що територія, над якою було збито рейс МН17, знаходилась під контролем України, керування повітряним рухом здійснювалося владою України, а ракета, якою збили рейс МН17, колись належала Збройним Силам України, саме тому російська федерація не відповідальна за збиття рейсу МН17.

Суд оцінив докази, надані Україною та Нідерландами, та визнав, що вони переважають спростування цих доказів, наведені російською федерацію, оскільки остання посилалася лише на формальну недосконаліть доказів, заперечувала їх відповідність та взагалі відкидала факт збиття рейсу МН17 ракетою, випущеною з установки "Бук". Натомість вказувала на те, що рейс МН17 був збитий ракетою класу "повітря-повітря", випущеною з українського військового літака.

Проте суд, оцінивши в сукупності всі наявні матеріали та неодноразові спроби російської федерації фабрикувати докази, прийшов до висновку, що рейс МН17 був вражений зенітною ракетою, випущеної з установки "Бук", доставленої з російської федерації на тимчасово окуповану територію України, яка керувалася військовослужбовцями російської федерації, які виконували команди вищого керівництва міністерства оборони російської федерації, що і призвело до трагедії.

Водночас, досліджуючи докази, суд визначив, що саме під юрисдикцією російської федерації було вчинено збиття рейсу МН17, оскільки російська федерація ефективно контролювала територію, з якої відбувся запуск ракети (*ratione loci*) та повітряний простір над нею, а також російська федерація ефективно контролювала осіб (*ratione persona*), які запустили ракету, а посилання на те, що на вказаній території відбувалися бої і територія перебувала в умовах хаосу (*fog of war*) – вказане не знайшло свого підтвердження. Слід звернути увагу, що за наявності ефективного контролю, суд його не застосував для присвоєння (атрибутування) цього акту російській федерації. Суд натомість послався на справу "Катан та ін. проти Республіки Молдова та росії ", де він зазначив, що в світлі статті 1 Європейської конвенції з прав людини не йде мова про присвоєння незаконного акту (атрибуції) так як в Статтях про відповідальність за міжнародні неправомірні акти 2001, а суд має встановити, чи юрисдикція країни відповідача поширювалася на певну територію та осіб [4].

Підсумовуючи наведене, необхідно вказати, що застосування Європейської конвенції з прав людини до фактів порушення ґрунтується не на умові атрибутивності (присвоєння) незаконного акту державі, як це передбачено у Статтях про відповідальність держав за незаконні акти 2001 року, а на концепції здійснення верховенства влади (юрисдикції) над певною територією. І такий висновок вдається логічним та юридично послідовним, оскільки учасники Європейської конвенції з прав людини у статті 1 зобов'язалися гарантувати *кожному*, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені у першому розділі цієї конвенції [5]. Таким чином, у Європейській конвенції закладено як позитивний обов'язок держав-учасників дотримуватися прав людини, так і негативний обов'язок – утриматися від їх порушення, задля того, щоб гарантії прав були реальним, а не ілюзорними. Відповідно суд визначив, що дії чи бездіяльність місцевих органів влади завжди атрибутується тій державі, на території якої вони діють, однак у випадку встановлення ефективного контролю державою за межами суверенних кордонів держави, на

території якої знаходяться такі органи, автоматично переноситься відповідальність на державу, яка здійснює ефективний контроль (*ratione loci*).

2. Юридичні підстави відповідальності держави у міжнародному повітряному праві перед приватною особою

На наш погляд, значний інтерес складає розмежування предметної юрисдикції ЄСПЛ щодо застосування норм міжнародного права. російська федерація покликалася на те, що регулювання Міжнародного гуманітарного права та Європейської конвенції з прав людини є непоєднуваним. Зокрема, це демонструється тим, що під час війни неможливо забезпечити право на життя, яке гарантується статтею 2 Європейської конвенції чи право на свободу, що гарантується статтею 5 Європейської конвенції та відповідно позитивний обов'язок держави щодо виконання цих зобов'язань невиконуваний. І це, на думку російської федерації, пояснюється тим, що Європейська конвенція не була створена для війни, а відповідно суд не уповноважений вирішувати питання Міжнародного гуманітарного права (пункт 710) [3].

Україна та Нідерланди заперечили ці посилання, вказуючи на те, що навіть в "тумані війни" (*fog of war*) потрібно, наскільки це можливо, дотримуватися прав людини, зокрема на що також спрямовано Міжнародне гуманітарне право [3].

ЄСПЛ вирішив, що в умовах збройного конфлікту гарантії дотримання прав людини зберігають свою силу та продовжують діяти. Відповідно, немає жодного сумніву, що одночасне застосування положень міжнародного гуманітарного права в контексті збройного конфлікту не може виправдати порушення Європейської конвенції з прав людини, а відповідно ЄСПЛ володіє предметною юрисдикцією для розгляду таких справ [3]. Крім того, суд багато разів зазначав, що положення Європейської конвенції з прав людини мають тлумачитися у відповідності до інших норм міжнародного права. Коли суд застосовує статті 2 та 5, суд тлумачить їх у відповідності до загальних принципів міжнародного права і, зокрема, принципів міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на захист та зменшення страждань цивільного поселення під час збройного конфлікту. Суд визнав, що уповноважений досліджувати випадкову загибель цивільних під час збройного конфлікту, зокрема і питання щодо збиття рейсу MH17. Суд також відкинув посилання російської федерації на те, що Україна та Нідерланди не вичерпали національні засоби правового захисту, пославшись на те, що відновлення прав має бути ефективним, а у справах про звичайну практику держави про порушення прав за позовом іншої держави така вимога не може застосовуватися. Що більше, суд визнав, що поведінка російської федерації відразу після інциденту з рейсом MH17 свідчила про приховану відмову у правосудді, а відповідно не було потреби дотримуватися шестимісячного строку для звернення до ЄСПЛ (п. 802 рішення) [3]. Також судом було звернуто увагу на те, що уряд російської федерації точно знав, що до інциденту з рейсом MH17 мали відношення російські громадяни, і цей акт фактично є воєнним злочином, уряд російської федерації не вчинив жодних дій, спрямованих на притягнення до відповідальності винних осіб, за власною ініціативою, що фактично судом було визнано як позбавлення родичів загиблих ефективного відновлення порушених прав (п. 807).

ЄСПЛ визнав, що російська федерація порушила зобов'язання, передбачені статтею 2 Європейської конвенції – право на життя. Зокрема, статтею 2 Європейської конвенції передбачено, що на держави-учасниці вказаної конвенції покладається обов'язок забезпечити право кожного на життя, що охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [5]. Обґрунтовуючи наявність дій, вчинених російською федерацією, суд дійшов висновку, що практика широкомасштабних обстрілів, які призвели до загибелі серед цивільного населення, вбивства цивільного населення, страти, які здійснювалися побиттями чи тортурами, а також збиття рейсу MH17 над територією, що контролювалася сепаратистами, з ракетної установки "Бук", яка була передана російською федерацією, становила адміністративну (звичайну) практику російської федерації, що *prima face* є доказом порушення російською федерацією її зобов'язань – гарантувати право на життя, передбачене статтею 2 Європейської конвенції [3]. Таким чином, суд за заявою України визнав порушення російською федерацією її міжнародних зобов'язань, які випливають з Європейської конвенції, та фактично встановив, що росія вчинила міжнародний протиправний акт.

У свою чергу, Нідерланди у заяві щодо збиття рейсу MH17 вказали, що російська федерація не дотрималася свого конвенційного зобов'язання за статтею 2 Європейської конвенції, переданням сепаратистам пускової установки "Бук" та невжиттям заходів з забезпечення безпеки польотів та безпеки життів пасажирів рейсу MH17 порушила свої зобов'язання за статтею 2 параграф 1 Європейської конвенції. Крім того, позбавлення життів пасажирів рейсу MH17 в результаті його збиття не є випадком, згідно зі статтею 2 параграф 2 Європейської конвенції, який нею дозволений. В цілому, уряд Нідерландів вказував, що росія – не вжила заходів із забезпечення життів пасажирів рейсу MH17, а відповідно не виконала своїх позитивних зобов'язань за Європейською конвенцією. При чому, російська федерація знала чи мала знати про те, що передача потужного військового засобу, такого як пускова установка "Бук", несе потенційну загрозу безпеці польотам цивільних повітряних суден та пасажирам на їх борту. Більш того, суд вказав, що уряд російської федерації був зобов'язаний після передання сепаратистам установки "Бук": забезпечити неможливість її використання проти цивільних повітряних суден, закрити свій повітряний простір для польоту цивільних повітряних суден, забезпечити команду установки "Бук" диспетчерською інформацією про наближення рейсу MH17, повідомити уряд України про розміщення установки "Бук", щоб останній міг вжити заходів із забезпечення безпеки, випустити повідомлення (*Notice to Airmen*), щоб всі авіакомпанії, які планують польоти над зоною конфлікту, були повідомлені про небезпеку для цивільної авіації в повітряному просторі, ще не закритому для польотів над Україною. Проте росія не вжила жодного з вищенаведених заходів. Крім того, суд встановив, що застосування сили до пасажирів рейсу MH17 не було необхідним у світлі статті 2 параграф 2 Європейської конвенції. Що більше, уряд Нідерландів послався на те, що російська федерація у порушення процедурної частини статті 2 Європейської конвенції не виконала своє зобов'язання та не провела об'єктивного розслідування збиття MH17, крім того, звернення родичів загиблих до президента російської федерації залишилися без розгляду, а після оголошення результатів розслідування, проведених спільною слідчою комісію, за якими стало відомо, що в збитті рейсу MH17 брали участь російські громадяни, не було проведено жодного кримінального переслідування. На думку суду, все це свідчить про порушення процедурної частини статті 2 Європейської конвенції, допущене російською федерацією [3].

Окрім вищенаведеного, уряд Нідерландів стверджував, що російська федерація, яка контролює місце падіння рейсу MH17, починаючи з 2014 року не надала можливості встановити приналежність залишків жертв, а дві особи взагалі не ідентифіковані, що не дає змогу їх захоронити. Такі дії на думку уряду Нідерландів поглиблюють страждання родичів жертв, оскільки вони перебувають у невідомості про долю своїх близьких, а відповідно це порушує зобов'язання російської федерації, передбачені у статті 3 Європейської конвенції, щодо гідної поведінки. Крім того, родичі загиблих не можуть відвідати місце катастрофи, а відповідно це становить поведінку, що принижує особистість та завдає їй страждань.

Дослідивши заяви сторін, суд вказав, що приймаючи до уваги всю послідовність того, що відбулося, ставлення до родичів загиблих та поведінку російської федерації, збиття рейсу MH17 та подальші події навколо цього свідчать про ментальні страждання родичів жертв катастрофи [3].

Окрім вищевказаного, ЄСПЛ встановив, що російська федерація допустила порушення своїх зобов'язань за статтею 13 Європейської конвенції. Зокрема, в цій статті зазначено: "Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження" [3].

Таким чином, з огляду на вищевикладене, ЄСПЛ встановив, що російська федерація брала безпосередню участь у поставці пускової установки "Бук", яка була використана сепаратистами для збиття цивільного повітряного судна, яке виконувало рейс MH17, що становить порушення російської федерації зобов'язання з забезпечення безпеки польотів цивільних повітряних суден, оскільки вона знала або повинна була знати, що використання такого озброєння потенційно несе загрозу цивільному повітряному сполученню, не закрила простір над окупованою територією України, хоча і фактично здійснювала ефективний контроль над нею та не повідомила світове співтовариство про ризики щодо можливого застосування військового озброєння до цивільних повітряних суден, а згодом – не забезпечила доступ родичів жертв катастрофи до місця катастрофи, не вжила ефективних заходів для відновлення порушених прав жертв аварії та не здійснила кримінального розслідування. Поряд з тим, хоча у ЄСПЛ не було повноважень, однак значно сильніше мотивація виглядала б, якби ЄСПЛ застосував положення Європейської конвенції у поєднанні з Чиказькою конвенцією про міжнародну цивільну авіацію 1944 року, яка зобов'язує

держави вживати заходи з забезпечення безпеки цивільної авіації та Протоколу щодо статті 3 bis до Чиказької конвенції, яка забороняє застосовувати зброю до цивільного повітряного судна в польоті [6].

3. Зміст (обсяг) відповідальності держави у міжнародному повітряному праві перед приватною особою

Термін зміст або обсяг відповідальності в міжнародному праві співпадають. Видатний український вчений В.А. Василенко зазначав, що реалізація міжнародних регулятивно-охоронних правових відносин, які спричинені міжнародним правопорушенням, передбачає визначення обсягу, видів та форм відповідальності, тобто встановлення тих несприятливих наслідків, які має потерпати держава-порушник [7]. Змістом міжнародної відповідальності держави в науці також визначають нові правовідносини, які виникають після міжнародного правопорушення між державами, що порушили міжнародні зобов'язання та іншими не державними суб'єктами. Зокрема, відповідальність держави охоплює відповідальність за порушення прав людини та інші порушення міжнародного права, коли основними беніфіціарами порушення міжнародного зобов'язання є особи чи утворення інші ніж держави [8]. У міжнародній практиці змістом міжнародної відповідальності називають нові правовідносини, які виникають у результаті міжнародного правопорушення [9]. Суть вказаних нових правовідносин, як зокрема наведено в Статтях про відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти 2001 року, полягає у обов'язках держави-порушника: виконати порушене зобов'язання, припинити порушення та надати необхідні запевнення та гарантії про те, що порушення не буде вчинено повторно, а також провести повну репарацію (відшкодування) завданого порушення, що полягає у відшкодуванні матеріальної та моральної шкоди [10]. До того ж, такі обов'язки можуть виникати як між державою-порушником та іншою державою чи групою держав, так і між державою-порушником та приватними особами (фізичними чи юридичними) [9].

У свою чергу, у статті 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року передбачено, що в разі істотного порушення міжнародного договору інша сторона може припинити чи зупинити дію цього договору [11]. Водночас, статтею 41 Європейської конвенції з прав людини передбачено, якщо ЄСПЛ визначає порушення цієї конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію [5]. Крім того, статтею 46 Європейської конвенції з прав людини передбачено, що Високі Договірні Сторони виконують остаточне рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами, нагляд за виконанням рішення ЄСПЛ здійснює Комітет Міністрів. Якщо останній вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється від виконання рішення, за зверненням Комітету Міністрів, ЄСПЛ може визначити, що сторона добровільно не виконує рішення суду, після чого Комітет Міністрів має визначити заходи які потрібно вжити [5].

Оскільки рішення ЄСПЛ є обов'язковими, то держави-учасники Європейської конвенції з прав людини самостійно мають вжити індивідуальних та загальних заходів для відновлення порушених прав, встановлених у рішенні ЄСПЛ [12].

Проте, як слідує з рішення Комітету Міністрів, російська федерація після ухвалення рішення у справі "Україна та Нідерланди проти російської федерації" повністю припинила комунікацію з Кабінетом Міністрів щодо добровільного виконання вищевказаного рішення. Між тим, щодо збиття рейсу МН17 Комітет Міністрів закликав всі країни, міжнародні організації – ООН, ОБСЄ та інші організації – вжити заходів для виконання росією своїх зобов'язань, які впливають з Європейської конвенції з прав людини та порушення яких було встановлено ЄСПЛ [13].

Зокрема, комітет вказав, що російська федерація 17 липня 2014 року збиттям рейсу МН17 спричинила загибель 298 осіб, а вказаний акт становить порушення *міжнародного гуманітарного права*, а також порушення позитивних та негативних зобов'язань щодо гарантування права на життя за статтею 2 Європейської конвенції з прав людини. Комітет наполягав на тому, що через постійне створення перешкод в розслідуванні катастрофи рейсу МН17, що порушує принципи гуманності, органи влади російської федерації зобов'язані *принести публічні вибачення та визнати їх відповідальність* за спричинення смерті 298 особам на борту, включаючи дітей; виконати зобов'язання щодо ефективного співробітництва, співпрацювати щодо розслідування катастрофи, надати оцінку ролі органів влади російської федерації щодо катастрофи, яка мала місце та розповсюдити всі докази, якими вони володіють щодо невстановлених фактів; спонукати російську федерацію до вжиття загальних заходів щодо поваги до життів цивільних осіб, що випливає з принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема принципів розрізнення,

пропорційності та зобов'язання вживати всіх можливих запобіжних заходів для уникнення та зменшення шкоди цивільним особам; закликати російську федерацію про те, що в разі використання пускових установок, на кшталт "Бук", чи іншого важкого озброєння буде належно повідомлено цивільні та військові органи контролю за повітряним сполученням, таким чином щоб цивільні повітряні судна були повідомлені про можливу загрозу над територією, яку російська федерація ефективно контролює [13].

Поряд з тим, питання справедливої компенсації (just compensation) на теперішній час між Україною, Нідерландами та російською федерацією ще не вирішено і компенсація не призначена, а відповідно чекає свого вирішення [14].

З наведеного можна прийти до попереднього висновку, що зміст (обсяг) відповідальності держави у міжнародному повітряному праві перед приватною особою за знищення цивільного повітряного судна полягає у виникненні у держави-порушника зобов'язань, а саме: вжити заходів до виконання первинного порушеного зобов'язання, зокрема гарантувати дотримання права на життя, принести вибачення за порушення права на життя та повагу особистості та виконати обов'язок щодо співпраці у розслідуванні невстановлених фактів, вживати заходи щодо запевнення не повторення застосування зброї до цивільного повітряного судна, дотримання правил гуманності, вибірковості та пропорційності, а також вживати заходи попередження небезпеки для міжнародного повітряного сполучення. Хоча ЄСПЛ уповноважений виносити рішення щодо порушення положень Європейської конвенції з прав людини, поряд з тим зміст відповідальності у вказаному випадку пов'язаний з обов'язками держави, які виходять далеко за проблему прав людини та охоплюють відносини правил ведення війни, міжнародного правового регулювання повітряного сполучення та принципу співпраці.

4. Імплементація відповідальності держави перед особою в міжнародному повітряному праві

Як вже згадувалося вище, у відповідності до статті 41 Європейської конвенції передбачено можливість присудження справедливої сатисфакції, коли Висока Договірна Сторона надає тільки часткову компенсацію [5]. У результаті винесення остаточного рішення у справі "Україна, Нідерланди проти російської федерації", остання не вжила жодних заходів, які випливають з вказаного рішення [13]. Крім іншого, російська федерація вийшла з Ради Європи та перестала бути Високою Договірною Стороною Європейської конвенції 16 вересня 2022 року, а відповідно ЄСПЛ прийняв резолюцію, якою визначив, що він повноважний розглядати справи проти російської федерації за дії чи бездіяльність, які можуть становити порушення Конвенції, за умови якщо вони мали місце до 16 вересня 2022 року; ця резолюція не заважає розгляду будь-якого правового питання, пов'язаного з наслідками припинення членства російської федерації в Раді Європи, яке може виникнути під час здійснення Судом своєї компетенції щодо розгляду справи, які відповідно до Конвенції, передані йому на розгляд [15].

На теперішній час триває справа "Нідерланди проти російської федерації" щодо справедливого задоволення вимог, які пов'язані з завданням шкоди Нідерландам порушеннями прав людини, допущеними російською федерацією. Можливо згадати, що у справі "Кіпр проти Туреччини" компенсація сягала 90 млн. Євро [16]. Крім іншого, необхідно згадати, що Рада Міжнародної організації цивільної авіації визнала російську федерацію винною у порушенні зобов'язань, які випливають з Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, хоча це рішення оскаржено російською федерацією до Міжнародного суду ООН [17]. Також, в практиці ЄСПЛ звичайною практикою є розгляд індивідуальних позовів осіб проти держави щодо порушення гарантій дотримання прав людини, передбачених Європейською конвенцією, однак після розгляду міждержавних позовів [13]. Станом на зараз ЄСПЛ розглядає на прийнятність чотири позови, подані п'ятистами родичами жертв збиття рейсу МН17 на прийнятність, що з великою долею вірогідності будуть вирішені судом на користь родичів загиблих та буде надана справедлива сатисфакція за завдані фізичні та моральні страждання. Крім того, інші заходи, які передбачив Кабінет Міністрів, а саме нематеріального характеру, можуть бути забезпечені способом введення санкцій за невиконання російською федерацією своїх зобов'язань з несення міжнародної відповідальності.

На національному рівні чинне законодавство України передбачає правовий механізм, який можливо застосувати з метою імплементації міжнародної відповідальності російської федерації перед родичами потерпілих, і це стосується саме грошової компенсації за завдання фізичних та моральних страждань за порушення прав людини.

Зокрема, статтею 2 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 № 477-IV передбачено, що рішення Європейського

суду є обов'язковим до виконання відповідно до статті 46 Європейської конвенції з прав людини [18]. У статті 46 Європейської конвенції з прав людини врегульовано, що сторони конвенції зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ, в яких вони є сторонами. У керівництві з виконання рішень ЄСПЛ зазначено, що держава-учасник у справі наділена дискрецією у виборі заходів, необхідних для відновлення порушених прав, що зазначено в рішенні суду [19].

Однак російська федерація не виконує свої зобов'язання за вищевказаним рішенням ЄСПЛ. У зв'язку з чим, Комітет Міністрів закликав всі країни-учасники Європейської конвенції з прав людини сприяти виконанню рішення ЄСПЛ, винесеного проти російської федерації щодо збиття рейсу MH17 [13].

Проте, Закон України № 3477-IV не передбачає правового механізму щодо сприяння виконання рішення ЄСПЛ, яке винесено не проти України як відповідача. І в цій частині, напевно, Україна могла б вжити заходів загального характеру та змінити Закон № 3477-IV, в якому передбачити, що Україна може вживати заходів для виконання рішення ЄСПЛ, в якій вона є учасником, зокрема в разі знаходження майна країни-порушника Європейської конвенції з прав людини на території України. І такими заходами могли б бути позасудове стягнення активів країни-порушника.

Що більше, в такому випадку, з великою долею вірогідності, не виникало б питання про судовий імунітет держави-відповідача, оскільки такі дії спрямовані на виконання рішення ЄСПЛ. Оскільки держава-порушник відмовилася частково від імунітету, визнавши юрисдикцію ЄСПЛ, а виконання рішення в іншій країні не є судовим розглядом проти суверенної держави.

Однак, оскільки українське законодавство не передбачає заходів щодо сприяння виконанню рішень ЄСПЛ, проте визнає, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими, то напевно питання про компенсацію моральної та матеріальної шкоди родичам загиблих пасажирів рейсу MH17 можливо ставити перед судами України.

Зокрема, такий механізм судового захисту передбачений статтею 49 Закону України "Про міжнародне приватне право" від 23 червня 2005 року № 2709-IV, де встановлено, що права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначаються *правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина*, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди [20]. Таким чином, оскільки збиття рейсу MH17 відбулося над територією населеного пункту Сніжне, Донецької області, то справа про відшкодування шкоди підсудна Сніжнянському районному суду, підсудність якого була змінена на Куйбишевський районний суд Запорізької області [21].

Правом держави, згідно зі статтею 49 Закону України № 2709-IV, є право України, окрім того, зокрема статтями 1166, 1167 та 1168 Цивільного кодексу України передбачено, що шкода, завдана неправомірними діями, відшкодовується в повному розмірі особою, яка її завдала; моральна шкода відшкодовується за умови наявності вини заподіювача такої шкоди [22]. До того ж, у відповідності до статті 1190 Цивільного кодексу України особи, які спільно завдали шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим [22]. У свою чергу, статтею 1200 Цивільного кодексу України передбачено категорії осіб, які можуть вимагати відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого [22].

З наведеного випливає, що чинне законодавство України передбачає механізм стягнення завданої матеріальної та моральної шкоди не тільки з російської федерації як держави, однак і з усіх учасників, які спільно діяли з метою збиття рейсу MH17, зокрема і з військового керівництва, безпосередніх учасників та виконавців, сумісні дії яких спричинили смерть пасажирів збитого рейсу.

Висновки. Отже, дослідивши рішення Європейського суду з прав людини у справі "Україна, Нідерланди проти російської федерації" від 09.07.2025 року, можна прийти до висновку, що вказане рішення є прикладом застосування концепції відповідальності держави в міжнародному праві перед особою за порушення права на життя та повагу до особистої гідності, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, порушених збиттям рейсу MH17 військовими підрозділами, контроль яких здійснювала російська федерація. Необхідно окремо звернути увагу на ту обставину, що вказаний позов було подано урядами України та Нідерландів у відповідності до положень статті 33 Європейської конвенції з прав людини, що в міжнародному праві відомо як інститут дипломатичного захисту. Також, юридичною підставою для виникнення відповідальності російської федерації є Європейська конвенція з прав людини, яка зокрема гарантує право на життя навіть в умовах бойових дій. Фактичною підставою для відповідальності російської федерації згідно з рішенням ЄСПЛ було визнано певну послідовність дій, що призвела до збиття

цивільного повітряного судна, що виконувало міжнародний регулярний рейс між Нідерландами та Малайзією – рейс МН17, а саме: фактичний контроль території, з якої було вчинено запуск ракети, яка вразила цивільне повітряне судно, передача пускової установки військовим підрозділам терористичного угрупування ДНР, невиконання обов'язку російською федерацією з забезпечення безпеки повітряного руху над територією, яку вона фактично контролювала, наступна поведінка російської федерації – приховування пускової установки та розповсюдження недостовірної інформації про причини катастрофи рейсу МН17, не надання доступу до місця катастрофи, відмова співпрацювати з органами, які розслідують причини катастрофи, не виконання обов'язку з взяття відповідальності, принесення вибачень, запевнення про неповторність такого акту та проведення справедливої сатисфакції. У сукупності, вказані обов'язки російської федерації опосередковано випливали з Європейської конвенції з прав людини, проте ґрунтувалися саме на концепції вторинних зобов'язань [23], що характерно для концепції міжнародної відповідальності держави за міжнародні протиправні акти. Зміст відповідальності, хоча він поки ще не реалізований, полягає у добровільних діях російської федерації для відновлення порушених міжнародних зобов'язань, які випливали з обов'язку дотримання прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, в тому числі відновлення стану, який існував до порушення, зокрема вжиття заходів як загального характеру, наприклад – внесення змін до законодавства для недопущення застосування зброї до цивільних повітряних суден, так і індивідуального характеру – проведення справедливого відшкодування родичам осіб, які потерпіли від збиття рейсу МН17. Імплементація ж відповідальності російської федерації поки також не забезпечена, однак Україна могла б внести зміни до Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 № 3477-IV щодо імплементації рішень ЄСПЛ, які винесено у справах, де Україна не є відповідачем, або запропонувати родичам потерпілих від збиття рейсу МН17 правову можливість отримати відшкодування порушених прав через звернення до судів України на підставі її законодавства. Що більше, концепція міжнародної відповідальності держав передбачає, що у випадку невиконання зобов'язань, які випливають з міжнародної відповідальності, Україна обґрунтовано може застосувати індивідуальні та колективні санкції до російської федерації та осіб, які не виконують вищевказане рішення ЄСПЛ.

Підсумовуючи, можливо зазначити, що концепція міжнародно-правової відповідальності в міжнародному повітряному праві знайшла своє практичне застосування у рішенні ЄСПЛ "Україна та Нідерланди проти російської федерації" від 09.07.2025, однак все ще залишається невирішеною проблема забезпечення імплементації міжнародної відповідальності у тому випадку, коли держава-порушник відмовляється виконувати свої зобов'язання, що випливають з міжнародної відповідальності, та що більше – коли така держава має право вето в Раді Безпеки ООН, а відповідно потрібно надалі забезпечити справедливість у цій справі [24].

Список використаних джерел:

1. International Court of Justice. *Case Concerning the Factory at Chorzów (Merits), Judgment of 13 September 1928.* URL: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf

2. Маловацький О. Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти: актуальні теоретико-доктринальні підходи до визначення та розуміння. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 2. C. 25-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_5

3. European Court of Human Rights. *Case UKRAINE AND THE NETHERLANDS v. RUSSIA* of 30 November 2022. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-222889%22]}

4. European Court of Human Rights. *Case CATAN AND OTHERS v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND RUSSIA, Judgment of 19 October 2012.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-114082%22]}

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004

6. Protocol relating to an amendment to the Convention on International Civil Aviation, Article 3 bis: Administrative Package for Ratification / International Civil Aviation Organization. Montreal, 1984. 2 c. URL: https://www.icao.int/sites/default/files/secretariat/legal/Administrative%20Packages/3bis_EN.pdf

7. Василенко В. А. *Ответственность государства за международное правонарушение* : монографія. Київ : Вища школа, 1976. 266 с.

8. Кашер В.М. Право международной ответственности. Москва: Проспект, 2021. 240 с.

9. Materials on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts : second edition / United Nations Office of Legal Affairs. New York : United Nations, 2023. 446 p. URL: https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210566049

10. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts : with commentaries / International Law Commission. New York ; Geneva : United Nations, 2001. 58 p. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів / Інформаційно-правова система *ЛІГА:ЗАКОН*. Київ : ЛІГА:ЗАКОН, 1969. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu69k01?an=342

12. The supervision process: Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights / Council of Europe. Strasbourg : Council of Europe, n.d. URL: https://www.coe.int/en/web/execution/the-supervision-process

13. Decision CM/Del/Dec(2025)1545/H46-34 – 1545th meeting (2–4 December 2025) (DH) – Ukraine and the Netherlands v. Russia (Application No. 8019/16) : *Decision* / Committee of Ministers of the Council of Europe. Strasbourg : Council of Europe, 2025. URL: https://search.coe.int/cm/eng?i=09125948802992d4

14. Questions & Answers – Ukraine and the Netherlands v. Russia / European Court of Human Rights. 2025. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press-q-a-ukraine-netherlands-russia-eng

15. Resolution of the European Court of Human Rights on the consequences of the cessation of membership of the Russian Federation to the Council of Europe in light of Article 58 of the European Convention on Human Rights / European Court of Human Rights. 22 Mar 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Resolution_ECHR_cessation_membership_Russia_CoE_ENG

16. Case of Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94), Judgment (Just Satisfaction): European Court of Human Rights, 12 May 2014. Strasbourg: European Court of Human Rights, 2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144151

17. Preliminary Objections in the case concerning Appeal from the ICAO Council Decision dated 30 June 2025 (Application filed 19 September 2025) : Preliminary Objections / International Court of Justice. – The Hague : ICJ, 19 Sept. 2025. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/201/201-20250919-pre-01-00-en.pdf

18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

19. Guide on Article 46 of the European Convention on Human Rights: Binding force and execution of judgments / European Court of Human Rights. – Strasbourg : Council of Europe, 2025. 40 p. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_46_eng

20. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n223

21. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.09.2014 № 38 „Про практику розгляду судами окремих категорій справ зазначених у судах цивільної юрисдикції“: постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.09.2014 № 38. Київ : Верховний Суд України, 2014. 46 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/rozp_27_0_38_14_2014_09_02.pdf

22. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5464

23. Crawford J. The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect. *The American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96, № 4. P. 874–890. URL: https://doi.org/10.2307/3070683

24. McDougall C., Cuthbertson S. Ten Years on from the Downing of Flight MH17: Lessons Learnt from the Pursuit of Accountability under International Law. *Groningen Journal of International Law*. 2025. Vol. 12, № 1. P. 61–94. URL: https://doi.org/10.21827/GroJIL.12.1.61-94

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.7:341.17:004
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.38

МАЛЬЦЕВ С. Ю.

ПРАВОВІ БАР'ЄРИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОСТОРІВ ДАНИХ: ІНСТИТУЦІЙНІ КОЛІЗІЇ ТА ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ

LEGAL BARRIERS TO UKRAINE'S INTEGRATION INTO EUROPEAN DATA SPACES: INSTITUTIONAL COLLISIONS AND PRIVACY PROTECTION

У статті здійснено системний аналіз нормативно-правових та інституційних перешкод, що виникають на шляху інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС, зокрема до Європейських просторів даних (Common European Data Spaces). Актуальність теми зумовлена необхідністю імплементації новітнього правового надбання ЄС (acquis communautaire) у сфері економіки даних, зокрема Акту про дані (Data Act) та Акту про управління даними (Data Governance Act), що вимагає від України перегляду фундаментальних підходів до правового регулювання інформаційної сфери.

На основі доктринальних джерел проаналізовано трансформацію традиційних прав людини в цифрову епоху та становлення так званих «прав четвертого покоління», які захищають «віртуальну особистість». Доведено, що в умовах воєнного стану виникає складна дилема між безпекою, свободою слова та захистом приватності, вирішення якої потребує чітких стандартів обмеження прав на основі критеріїв необхідності та пропорційності.

Особливу увагу приділено критичному аналізу інституційної спроможності системи захисту персональних даних в Україні. На підставі звітів Європейської Комісії (Ukraine Report 2023/2024/2025) та положень ст. 52 GDPR обґрунтовано, що чинна модель покладання функцій наглядового органу на Уповноваженого Верховної Ради з прав людини не відповідає критерію «повної незалежності» (complete independence).

Детально розглянуто правову колізію між вимогами антикорупційної прозорості (відкриті реєстри) та європейськими стандартами приватності. Через призму прецедентного рішення Суду ЄС у справі WM and Sovim SA (2022) доведено необхідність переходу від безумовної публічності даних до моделі доступу на основі «легітимного інтересу». Сформульовано пропозиції щодо гармонізації термінологічного апарату та реформи системи юридичної відповідальності.

Ключові слова: *Європейські простори даних (Common European Data Spaces), Data Governance Act, Data Act, права четвертого покоління, віртуальна особистість, інституційна незалежність регулятора, легітимний інтерес, баланс прозорості та приватності, GDPR.*

The article provides a systemic analysis of the regulatory and institutional barriers arising on the path of Ukraine's integration into the EU Digital Single Market, specifically into the Common European Data Spaces. The relevance of the study is driven by the need to implement the latest EU acquis (acquis communautaire) in the field of the data economy, particularly the Data Act and the Data Governance Act, which necessitates a revision of Ukraine's fundamental approaches to the legal regulation of the information sphere.

Based on doctrinal sources, the transformation of traditional human rights in the digital age and the emergence of so-called «fourth-generation rights» protecting the «virtual

© МАЛЬЦЕВ С. Ю. – аспірант кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу (Державний податковий університет) https:// orcid.org/0009-0000-5732-1989

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

personality» are analyzed. It is demonstrated that under martial law, a complex dilemma arises between security, freedom of speech, and privacy protection, the resolution of which requires clear standards for restricting rights based on criteria of necessity and proportionality.

Particular attention is paid to a critical analysis of the institutional capacity of the personal data protection system in Ukraine. Based on European Commission reports (Ukraine Report 2023/2024/2025) and the provisions of Art. 52 of the GDPR, it is substantiated that the current model of assigning the functions of a supervisory authority to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights does not meet the criterion of «complete independence.»

The legal collision between anti-corruption transparency requirements (open registers) and European privacy standards is examined in detail. Through the lens of the precedent-setting CJEU ruling in the case of WM and Sovim SA (2022), the need to transition from unconditional data publicity to an access model based on «legitimate interest» is proven. Proposals are formulated for harmonizing the terminological apparatus and reforming the system of legal liability.

Keywords: *Common European Data Spaces, Data Governance Act, Data Act, fourth-generation rights, virtual personality, institutional independence of the regulator, legitimate interest, balance of transparency and privacy, GDPR.*

Вступ. Інтеграція України до європейського правового простору вимагає не лише декларативного визнання європейських цінностей, а й глибокої імплементації технічних та юридичних стандартів ЄС. Розвиток цифрової реальності призвів до появи нової категорії прав людини – так званих прав четвертого покоління (інформаційних прав), які формують та захищають «віртуальну особистість» людини. Як зазначають дослідники О. О. Барабаш та Д. В. Яцків, дотримання і повага цих прав є однією з найбільш важливих ознак правової держави, а їх забезпечення вимагає нових підходів, що виходять за межі традиційних національних юрисдикцій [1, с. 27].

Ключовим елементом Стратегії єдиного цифрового ринку ЄС на 2024–2030 роки є створення Європейських просторів даних (Common European Data Spaces) – у сферах охорони здоров'я, енергетики, фінансів. Для повноцінної участі в них Україна має гарантувати, що дані її громадян та бізнесу захищені так само надійно, як і в ЄС.

Однак на цьому шляху виникають системні перешкоди: застарілість національного законодавства про захист персональних даних, інституційна слабкість регулятора та колізія між курсом на тотальну відкритість даних (open data) та жорсткими вимогами приватності (GDPR).

Аналізуючи останні дослідження і публікації стосовно предмету дослідження слід зазначити, що теоретико-правовий фундамент дослідження складають праці вчених, які розглядають інформаційну безпеку та приватність у комплексі. Зокрема, В. Г. Пилипчук та В. М. Брижко обґрунтовують концепцію балансу інтересів, зазначаючи, що інформаційна безпека особистості є станом захищеності її життєво важливих інтересів в інформаційному середовищі [2, с. 16; 3, с. 62].

Важливий внесок у дослідження стандартів обмеження інформаційних прав та їх відповідності міжнародним нормам зробила Н. П. Капітаненко. Авторка слушно зауважує, що будь-які обмеження, навіть продиктовані необхідністю захисту національної безпеки, повинні відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності [4, с. 54].

Певний внесок у дослідження еволюції прав людини був зроблений І. В. Захарчук, яка розглядає становлення четвертого покоління прав крізь призму глобальних технологічних змін та цифровізації міжнародного права. Дослідниця обґрунтовує виділення цифрових прав в окрему категорію, що включає право на доступ до Інтернету та захист віртуальної ідентичності [5, с. 354].

Питання адміністративно-правового захисту персональних даних та невідповідності українського законодавства європейським стандартам ґрунтовно проаналізовані у монографіях Т. О. Гуржія та А. Л. Петрицького [6, с. 15]. Проте більшість існуючих праць фокусуються на загальних положеннях GDPR, залишаючи поза увагою новітні інструменти цифрової політики ЄС (Data Governance Act, Data Act) та свіжу практику Суду ЄС щодо балансу публічності та приватності, що зумовлює мету цієї статті.

Постановка завдання. Інтеграція України до Єдиного цифрового ринку ЄС перейшла у фазу практичної імплементації, що вимагає від національної правової системи не лише адаптації до вимог GDPR, а й готовності до участі у транскордонних екосистемах обміну даними.

Враховуючи динамічне оновлення законодавства ЄС та специфіку функціонування правової системи України в умовах війни, виникає нагальна потреба у переосмисленні існуючих підходів до регулювання інформаційної сфери.

Метою статті є здійснення комплексного правового аналізу нормативно-правових та інституційних бар'єрів, що перешкоджають повноцінній інтеграції України до Європейських просторів даних (Common European Data Spaces), а також обґрунтування шляхів їх подолання з урахуванням новітніх стандартів захисту «віртуальної особистості» та вимог стратегічної автономії.

Для досягнення поставленої мети у роботі вирішуються такі завдання:

1. З'ясувати правову природу «прав четвертого покоління» та їх роль у формуванні статусу «віртуальної особистості» в умовах цифрової трансформації.

2. Проаналізувати новели законодавства ЄС у сфері економіки даних, зокрема положення Data Governance Act та Data Act, та оцінити їх вплив на зобов'язання України.

3. Ідентифікувати інституційні вади національної системи захисту персональних даних, зокрема щодо відповідності статусу наглядового органу критерію «повної незалежності» (complete independence).

4. Дослідити колізію між вимогами публічності (відкриті реєстри) та правом на приватність крізь призму прецедентної практики Суду справедливості ЄС.

5. Сформулювати пропозиції щодо гармонізації українського законодавства для забезпечення доступу до захищених хмарних середовищ та ринків даних ЄС.

Результати дослідження

1. Трансформація інституту прав людини: феномен «віртуальної особистості» та права четвертого покоління. Інтеграція України до цифрового простору ЄС вимагає переосмислення класичної антропоцентричної моделі права. В умовах тотальної цифровізації відбувається трансформація традиційної правосуб'єктності: фізична особа набуває цифрової проекції, яку в сучасній доктрині визначають як «віртуальну особистість». Як слушно зауважує І. В. Захарчук, цей процес зумовлює необхідність формування четвертого покоління прав людини, які не замінюють, а доповнюють класичні громадянські, політичні та соціальні права [5, с. 353].

Якщо перші три покоління прав формувалися під впливом буржуазних революцій та соціальних рухів XX ст., то четверте покоління є відповіддю на виклики інформаційного суспільства та біотехнологічного прогресу. Аналіз міжнародно-правових актів, зокрема практики ООН та ЄС, дозволяє виокремити ключові елементи цієї групи прав:

Право на доступ до Інтернету (Right to Internet access): розглядається не як технічна можливість, а як фундаментальна передумова реалізації інших прав (на освіту, працю, інформацію). У контексті Єдиного цифрового ринку ЄС це право трансформується у вимогу забезпечення універсального широкосмугового доступу, без якого цифрова інклюзія є неможливою.

Право на інформаційне самовизначення та «цифрове забуття» (Right to be forgotten): ці права складають основу захисту «віртуальної особистості». О. О. Барабаш та Д. В. Яцків підкреслюють, що в умовах, коли цифрова історія людини стає товаром, держава зобов'язана гарантувати контроль особи над її цифровим слідом [1, с. 27].

Право на кібербезпеку: в умовах гібридних загроз, як зазначають дослідники, це право виходить за межі особистої безпеки і стає питанням національного суверенітету.

«Віртуальна особистість» потребує специфічного режиму правової охорони, оскільки вона вразлива до загроз, нехарактерних для фізичного світу: крадіжки цифрової ідентичності, алгоритмічної дискримінації та несанкціонованого профайлінгу. Саме тому І. В. Захарчук наголошує, що міжнародне право в умовах цифровізації зміщує акцент з декларування прав на створення дієвих механізмів їх захисту в транскордонному просторі [5, с. 357].

Для України визнання прав четвертого покоління на законодавчому рівні є не просто теоретичним завданням, а необхідною умовою гармонізації. Європейські регламенти, такі як GDPR (захист даних) та AI Act (регулювання штучного інтелекту), базуються саме на презумпції існування та пріоритеті цих новітніх прав. Без імплементації цієї філософії у національну правову свідомість будь-які технічні євроінтеграційні зміни будуть поверхневими.

2. Гармонізація регулювання: від GDPR до Європейських просторів даних. Реалізація прав четвертого покоління, окреслених вище, на практиці відбувається через імплементацію конкретних нормативних режимів ЄС. Сучасна правова доктрина ЄС розглядає вільний рух даних як «п'яту свободу» єдиного ринку, що доповнює класичні свободи руху товарів, осіб, послуг та капіталу. Ця концепція матеріалізується через створення Європейських просторів даних (Common European Data Spaces) – децентралізованих екосистем, що об'єднують правові норми та технічну

інфраструктуру для безпечного обміну даними у стратегічних секторах (охорона здоров'я, енергетика, агропромисловість, фінанси).

Особливої актуальності це набуває в енергетичному секторі. Г. В. Дугінець та співавтори наголошують, що цифрова трансформація європейської енергетики створює нові виклики для сталого розвитку, вимагаючи від України інтеграції своїх даних до енергетичних балансів ЄС в режимі реального часу, що неможливо без сумісних протоколів обміну [7, с. 108].

Для України інтеграція в ці простори є не просто технічним завданням, а питанням доступу до високотехнологічних ринків. Однак, на відміну від попередніх етапів гармонізації, де домінував захисний підхід (GDPR), нова хвиля acquis communautaire спрямована на стимулювання економіки даних. Критично важливою є імплементація положень двох фундаментальних регламентів, які формують «правила гри» на цьому ринку:

1. **Акт про управління даними (Data Governance Act, DGA – Regulation (EU) 2022/868).** Цей нормативний акт [8] вирішує проблему дефіциту довіри при обміні даними шляхом створення нових правових інститутів, які наразі відсутні в законодавстві України:

Інститут посередників даних (Data Intermediaries)*:* Акт про управління даними (DGA) запроваджує жорстке регулювання для нейтральних третіх сторін (провайдерів послуг з обміну даними), які виступають гарантами транзакцій між власниками даних та їх користувачами. Для українських IT-компаній це означає необхідність проходження спеціальної сертифікації в ЄС, без якої вони не зможуть обслуговувати європейські потоки даних.

Концепція «альтруїзму даних» (Data Altruism): Регламент створює легальний механізм, за яким фізичні особи або компанії можуть добровільно надавати свої дані для цілей загального суспільного інтересу (наприклад, для медичних досліджень або боротьби зі зміною клімату). Для України це вкрай актуально в контексті вивчення наслідків війни та реабілітації, проте без імплементації DGA використання таких масивів даних у спільних з ЄС проектах буде юридично заблоковане.

Повторне використання публічних даних: Акт про управління даними (DGA) відкриває доступ до захищених даних публічного сектору (що містять комерційну таємницю або інтелектуальну власність) через захищені середовища обробки, що вимагає від України модернізації законодавства про доступ до публічної інформації.

2. **Акт про дані (Data Act – Regulation (EU) 2023/2854).** Якщо GDPR захищає персональні дані, то Акт про дані (Data Act) [9] регулює економічний обіг промислових та неперсональних даних, генерованих пристроями «Інтернету речей» (IoT). Цей акт має революційне значення для українського агросектору та промисловості:

Право користувача на доступ до даних: Акт встановлює баланс між виробником обладнання (наприклад, «розумного» комбайна чи верстата) та користувачем (фермером чи заводом). Він зобов'язує виробників відкривати дані, які генерує техніка, що дозволяє користувачам передавати ці дані третім сервісним компаніям для ремонту або аналітики. Без імплементації цих норм українські аграрії залишатимуться у «цифровому рабстві» іноземних виробників техніки.

Усунення бар'єрів для зміни хмарних провайдерів: Акт про дані (Data Act) забороняє практику залежності від постачальника (vendor lock-in), спрощуючи перенесення даних між різними хмарними сервісами. Це критично важливо для кіберстійкості української інфраструктури, яка значною мірою залежить від іноземних хмарних рішень.

Зазначені законодавчі ініціативи не є випадковими, а відображають фундаментальну зміну парадигми цифрового врядування в ЄС. Як зазначає С. Гайдебрехт, Брюссель переходить від політики «ринкового лібералізму» до «публічного інтервенціонізму», де держава бере на себе роль архітектора цифрових екосистем задля забезпечення стратегічної автономії [10, с. 206]. Саме тому імплементація цих регламентів в Україні вимагатиме не лише дерегуляції, а й створення нових, сильних регуляторних інституцій.

Відсутність в Україні аналогічного регулювання створює системний ризик «правової несумісності». Навіть за наявності технічних каналів зв'язку, українські медичні дані (для European Health Data Space) або енергетичні дані не зможуть легально перетинати кордон ЄС, оскільки в Україні відсутні інституційні гаранти довіри (сертифіковані посередники) та правові механізми захисту прав на неперсональні дані. Гармонізація із зазначеними актами є безальтернативною умовою для перетворення України з «цифрової колонії» (постачальника сирих даних) на повноправного учасника Єдиного цифрового ринку.

Втім, практична реалізація цього завдання наштовхується на низку системних перешкод. Процес інтеграції ускладнюється не лише необхідністю формальної рецепції нових регламентів,

а й наявністю глибоких розривів між європейською та українською правовими моделями. Як слушно зауважують дослідники [11, с. 10], фрагментарні зміни часто призводять до конфлікту між застарілою національною системою та динамічним правом ЄС.

На основі проведеного аналізу виокремлено три групи ключових бар'єрів – інституційні, доктринальні та технологічні, що унеможливлюють ефективну інтеграцію на даному етапі.

3. Інституційна неспроможність та проблема незалежного регулятора. Інституційна незалежність наглядового органу є базовою вимогою європейського права. Відповідно до ст. 52 Регламенту GDPR, наглядовий орган має бути повністю незалежним від зовнішнього впливу. В Україні ці функції виконує Уповноважений Верховної Ради з прав людини. Така модель інституційно поєднує функцію парламентського контролю із функцією адміністративного регулювання, що у науковій доктрині оцінюється як потенційно вразлива до політичного впливу та недостатньо забезпечена ресурсно.

За оцінкою експертів, такий статус містить потенційні ризики політичного впливу, що не узгоджується з вимогою «повної незалежності» (complete independence). Ця системна вада, виявлена ще на етапі становлення національної системи захисту даних [12, с. 5], залишається критичним бар'єром і на сучасному етапі євроінтеграції. У офіційних звітах Європейської Комісії в рамках Пакета розширення за 2023–2025 роки (Ukraine Report) прямо вказується на необхідність посилення інституційної спроможності наглядового органу. Єврокомісія послідовно наголошує, що чинна модель не забезпечує достатнього рівня незалежності та ресурсного забезпечення, а у звіті за 2025 р. окремо акцентовано на потребі приведення законодавства у повну відповідність до європейських стандартів [13, с. 32; 14, с. 28; 15].

4. Термінологічна та концептуальна несумісність. Базовий Закон України «Про захист персональних даних» (2010) побудований на застарілій Директиві 95/46/ЄС. В. М. Брижко у своїх дослідженнях вказував на наявність суттєвих розбіжностей між українським законодавством та європейськими стандартами ще на етапі становлення системи захисту даних [12, с. 8].

Ключова проблема стосується інституту «згоди суб'єкта», яку українське право розглядає як основну підставу обробки даних, тоді як GDPR надає пріоритет «законному інтересу» контролера. Крім того, відсутнє чітке розмежування між поняттями «контролер» та «оператор», що ускладнює розподіл відповідальності [6, с. 110].

5. Система юридичної відповідальності: адміністративні, кримінальні та цивільно-правові санкції є диспропорційними та не забезпечують належного превентивного ефекту. Т. О. Гуржій слушно зауважує, що чинна система відповідальності в Україні є неефективною [6, с. 166–167].

6. Колізія правових режимів: «публічність» vs «приватність». На практиці згаданий пошук балансу виливається у гострий конфлікт між вимогами антикорупційної прозорості та стандартами захисту персональних даних (GDPR compliance). В. Г. Пилипчук наголошує, що в умовах інформаційного суспільства надмірна відкритість систем суттєво загострює ризики для приватності особи [2, с. 108].

Поки національне законодавство України про запобігання корупції та доступ до публічної інформації вимагає безумовної відкритості реєстрів (зокрема, щодо даних бенефіціарів), Суд справедливості ЄС ухвалив прецедентне рішення у об'єднаних справах C-37/20 та C-601/20 (WM and Sovim SA v Luxembourg Business Registers, 2022) [16]. Суд визнав, що необмежений публічний доступ до інформації про бенефіціарних власників є непропорційним втручанням у фундаментальні права людини.

Мова йде не про повне закриття даних, а про перехід від безумовної публічності до моделі доступу на основі легітимного інтересу (legitimate interest), як це практикується в ряді країн ЄС після рішення Суду. Така розбіжність підходів ставить суб'єктів цифрової економіки, орієнтованих на внутрішній ринок ЄС, у ситуацію правової невизначеності: виконання імперативних внутрішньодержавних вимог щодо розкриття інформації створює прямий ризик порушення регламенту GDPR. У підсумку, цей дисбаланс стає системною перешкодою для інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС, створюючи додаткові бар'єри для транскордонного обміну даними та знижуючи конкурентоспроможність вітчизняного бізнесу [3, с. 67].

7. Технологічні бар'єри. Локалізація даних та хмарні сервіси: в умовах війни Україна змушена була швидко легалізувати використання хмарних сервісів (Закон «Про хмарні послуги», 2022). Однак сучасні регламенти ЄС (Data Act, Data Governance Act) стимулюють вільний рух даних, тоді як українська система КСЗІ (комплексна система захисту інформації) часто вимагає фізичного контролю над інфраструктурою. Архаїчні вимоги до побудови КСЗІ, що базуються на

парадигмі фізичного захисту периметра, вступають у протиріччя з віртуалізованою природою хмарних сервісів. Це створює ситуацію, яку В. П. Кононенко, С. С. Здоровко та А. Є. Корольова описують як проблему забезпечення стану інформаційної безпеки без втрати функціональності систем [17, с. 248], та обмежує доступ до захищених європейських хмарних середовищ.

Цей процес ускладнюється феноменом, який Ф. Бланкато визначає як «зв'язок хмарного суверенітету» (cloud sovereignty nexus). Політика ЄС спрямована на зменшення залежності від неєвропейських провайдерів (насамперед США та Китаю) шляхом створення суверенних хмарних федерацій, таких як Gaia-X [18, с. 3]. Для України це означає, що доступ до європейських хмар вимагатиме не лише юридичної сумісності, а й відповідності жорстким критеріям імунітету від екстериторіального доступу третіх країн.

Узагальнюючи аналіз інституційних, доктринальних та технологічних перешкод, слід констатувати, що фрагментарна адаптація окремих норм права ЄС вже вичерпала свій ресурс. Структурна реформа національного законодавства є системною передумовою повноцінної інтеграції України до Єдиного цифрового ринку та участь у Європейських просторах даних. Ця реформа має вийти за межі декларацій і вирішити фундаментальні протиріччя між застарілою пострадянською моделлю захисту інформації та динамічним підходом acquis communautaire.

Висновки. На основі проведеного дослідження сформульовано авторські пропозиції щодо гармонізації термінологічного апарату та реформи системи юридичної відповідальності, які є необхідними для забезпечення повноцінної інтеграції України до цифрового простору ЄС:

1. **Реформа термінологічного апарату.** Необхідно внесення змін до Закону України «Про захист персональних даних» щодо відмови від концепції «згоди суб'єкта» як універсальної підстави для обробки даних. Пропонується імплементувати європейську конструкцію «легітимного інтересу» (legitimate interest) контролера, що дозволить розблокувати розвиток ринку Великих даних (Big Data) та Інтернету речей (IoT). Також слід законодавчо закріпити чітке розмежування статусів та зон відповідальності «контролера» (data controller) та «оператора» (data processor) відповідно до дефініцій GDPR, усунувши наявну правову невизначеність.

2. **Трансформація інституту відповідальності.** Чинна система адміністративних штрафів в Україні не виконує превентивної функції через їх незначний розмір. Пропонується реформувати систему юридичної відповідальності шляхом запровадження механізму «стримуючих санкцій» (dissuasive penalties), аналогічних тим, що передбачені ст. 83 GDPR (штрафи, прив'язані до річного обігу компанії). Це створить економічну мотивацію для бізнесу інвестувати у захист даних, а не лише формально виконувати вимоги закону.

3. **Інституційне розмежування.** Для забезпечення критерію «повної незалежності» (complete independence) за ст. 52 GDPR, необхідно виокремити функцію нагляду за захистом даних з мандату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Пропонується створення окремого незалежного регулятора (за моделлю європейських органів із захисту даних (Data Protection Authorities)), який матиме повноваження не лише моніторингу, а й накладення санкцій та проведення технічних аудитів.

4. **Баланс прозорості та приватності.** Враховуючи практику Суду ЄС (справа WM and Sovim SA), необхідно переглянути законодавство про доступ до публічних реєстрів. Пропонується замінити принцип «абсолютної відкритості» персональних даних бенефіціарів на принцип «доступу на основі підтвердженого інтересу». Це дозволить зберегти інструменти громадського контролю та журналістських розслідувань, водночас захистивши фундаментальне право на приватність законослухняних громадян в умовах цифрової економіки.

Список використаних джерел:

1. Барабаш О. О., Яцків Д. В. Інформаційні права як складова четвертого покоління прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 27–31. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.03

2. Пилипчук В. Г. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2012. № 1(4). С. 15–21.

3. Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Інформаційна безпека та приватність у сфері захисту персональних даних. *Інформація і право*. 2016. № 4(19). С. 60–70.

4. Капітаненко Н. П. Стандарти обмеження інформаційних прав: міжнародний та національний вимір. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 1 (18). С. 52–61. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(18).2025.52-66

5. Захарчук І. В. Міжнародне право в умовах цифровізації: становлення четвертого покоління прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 5, ч. 3. С. 353–358. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.52

6. Гуржій Т. О., Петрицький А. Л. Правовий захист персональних даних: монографія. Київ: КНТЕУ, 2019. 256 с.

7. Дугінець Г. В., Генералов О. В., Ніжейко К. А. Цифрова трансформація європейського енергетичного сектору: виклики сталого розвитку під час геополітичних криз. *Економіка та суспільство*. 2025. № 76. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-108

8. Regulation (EU) 2022/868 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on European data governance and amending Regulation (EU) 2018/1724 (Data Governance Act). *Official Journal of the European Union*. 03.06.2022. Vol. L 152. P. 1–44. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj.

9. Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act). *Official Journal of the European Union*. 22.12.2023. Vol. L. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj.

10. Heidebrecht S. From Market Liberalism to Public Intervention: Digital Sovereignty and Changing European Union Digital Single Market Governance. *Journal of Common Market Studies*. 2024. Vol. 62, No. 1. P. 205–223. DOI: https://doi.org/10.1111/jcms.13488

11. Бондаренко О. С., Малетов Д. В. Гармонізація ІТ-права України з правом ЄС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. С. 9–16. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.2

12. Порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству ЄС у сфері персональних даних / В. М. Брижко та ін. Київ: Тріумф, 2006. 256 с.

13. Ukraine Report 2023. Commission Staff Working Document. European Commission. Brussels, 08.11.2023. SWD(2023) 699 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (дата звернення: 12.02.2026).

14. Ukraine Report 2024. Commission Staff Working Document. European Commission. Brussels, 30.10.2024. SWD(2024) 300 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en (дата звернення: 12.02.2026).

15. Ukraine Report 2025. Commission Staff Working Document. European Commission. Brussels, 04.11.2025. SWD(2025) 759 final. URL: https:// enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en (дата звернення: 15.02.2026).

16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 November 2022. WM and Sovim SA v Luxembourg Business Registers. Joined Cases C-37/20 and C-601/20. ECLI:EU:C:2022:912.

17. Кононенко В. П., Здоровко С. С., Корольова А. Є. Інформаційна безпека як стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. № 76, ч. 2. С. 244–250. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.39

18. Blancato F. G. The cloud sovereignty nexus: How the European Union seeks to reverse strategic dependencies in its digital ecosystem. *Policy & Internet*. 2023. DOI: https://doi.org/10.1002/poi3.358

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 341.1/8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.39

РЕПЕЦЬКИЙ В.М., НОВАШОК Д.О., МАЛИГА В.А.

РОЛЬ І МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ-МІЖНАРОДНИКІВ

THE ROLE AND PLACE OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW IN THE TRAINING OF INTERNATIONAL LAWYERS

У статті здійснено комплексний аналіз ролі і місця міжнародного публічного права у процесі підготовки фахівців за спеціальністю «Міжнародне право». Акцентовано увагу на тому, що ця професія в сучасному світі є затребуваною, зважаючи на складність та постійні трансформації світового правопорядку. Фактично міжнародне публічне право є визначальним для професійної компетентності майбутнього фахівця і формування його світогляду у глобалізованому світі, а також системного правового мислення. Міжнародне публічне право виступає ядром професійної підготовки фахівця, що суттєво впливає на його ціннісні орієнтири з питань прав людини, міжнародної безпеки та миру.

В статті наведена характеристика особливостей викладання міжнародного публічного права як в Україні, так і в іноземних закладах вищої освіти. Однією з характерних рис саме західної системи викладання міжнародного права є його фрагментація та детальне вивчення конкретних «модних» тем, які є досить динамічними. Іншим аспектом виступає регіональна спеціалізація, яка часто залежить від географії, традиції чи геополітичного положення держави. Практична направленість освіти проходить червоною лінією по усій методології викладання міжнародного права в західних школах, які майже повністю відходять від формату теоретичних лекцій та семінарів. Натомість, пріоритетом стають юридичні клініки, де студенти під керівництвом викладачів працюють над реальними справами (кейсами), як от подання реальних скарг до ЄСПЛ або консультування щодо набуття статусу біженця. При цьому в Україні одними із центральних дисциплін, на яких зосереджують увагу юристи-міжнародники, є міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право, що цілком виправдано тим, що війна триває вже 12 років.

Необхідно зауважити, що міжнародне право поступово виходить за межі дипломатії, і тим самим виявляє вплив на масову свідомість, на формування міжнародної правосвідомості, від підтримання якої у значній мірі залежить його ефективність, й відповідно кінцевий успіх у вирішенні світових проблем.

Зроблено висновки щодо місця і ролі міжнародного публічного права в системі підготовки фахівців, зокрема, воно створює теоретичний фундамент для вивчення всіх інших спеціальних міжнародно-правових дисциплін (наприклад, дипломатичне та консульське право, право міжнародних договорів, право міжнародних організацій та ін.).

Ключові слова: *міжнародні відносини, спеціальність «Міжнародне право», нормативні дисципліни, освітній компонент, методики викладання, галузі міжнародного права, політика.*

© РЕПЕЦЬКИЙ В.М. – кандидат юридичних наук, професор, зав. кафедри міжнародного права (Львівський національний університет імені Івана Франка) https://orcid.org/0000-0003-2237-935X

© НОВАШОК Д.О. – доктор філософії, доцент кафедри міжнародного права (Львівський національний університет імені Івана Франка) https://orcid.org/0009-0004-6685-3679

© МАЛИГА В.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права (Львівський національний університет імені Івана Франка) https://orcid.org/0000-0001-6163-7695

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article provides a comprehensive analysis of the role and place of public international law in the process of training specialists in the field of «International Law». Emphasis is placed on the fact that this profession is highly sought after in the modern world, given the complexity and constant transformations of the global legal order. In fact, public international law is a defining factor for the professional competence of future specialists, the formation of their worldview in a globalized world, and the development of systemic legal thinking. Public international law serves as the core of professional training, significantly influencing a specialist's value orientations regarding human rights, international security, and peace.

The article characterizes the specifics of teaching public international law both in Ukraine and in foreign higher education institutions. One characteristic feature of the Western system of teaching international law is its fragmentation and the detailed study of specific «trendy» topics that are quite dynamic. Another aspect is regional specialization, which often depends on the geography, tradition, or geopolitical position of the state. A practical orientation runs like a «red thread» through the entire methodology of teaching international law in Western universities, which are moving almost entirely away from the format of theoretical lectures and seminars. Instead, priority is given to legal clinics, where students, under the supervision of instructors, work on real cases, such as filing actual complaints to the ECHR or providing consultations on obtaining refugee status. Meanwhile, in Ukraine, some of the central disciplines on which international lawyers focus are international humanitarian law and international criminal law, which is fully justified by the fact that the war has been ongoing for 12 years.

It should be noted that international law is gradually moving beyond the realm of diplomacy, thereby exerting an influence on mass consciousness and the formation of international legal awareness; the effectiveness of international law, and consequently its ultimate success in solving global problems, largely depends on maintaining this awareness.

Conclusions are drawn regarding the place and role of public international law in the system of specialist training; in particular, it creates the theoretical foundation for studying all other specialized international legal disciplines (e.g., diplomatic and consular law, the law of international treaties, the law of international organizations, etc.).

Keywords: *international relations, educational program «International Law», obligatory subjects, educational component, teaching methods, branches of international law, politics.*

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток сучасного суспільства об'єктивно призводить до ускладнення його системи і відповідно усіх процесів, які відбуваються у ньому. Це зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, що перебувають у постійній залежності між собою. Як наслідок, при цьому суттєво ускладняється вирішення питань у сфері внутрішньої та зовнішньої політики. А відтак, особливо посилюються вимоги щодо належного забезпечення інтелектуального рівня управління національними та міжнародними системами. Важливе місце у цьому процесі належить фахівцям-професіоналам різної спрямованості, діяльність яких поєднується з прийняттям управлінських, розпорядчих, правозастосовчих та інших юрисдикційних рішень у відповідних сферах.

Якщо виділити сферу міжнародних відносин, то безумовно, що в ній ключову роль відіграють фахівці із зовнішньо-політичних та зовнішньоекономічних питань, які виконують свої функції у центральних органах виконавчої влади на території власної держави, а також тих, хто представляє ці органи за кордоном. А це, перш за все, постійні і тимчасові представництва держави при міжнародних організаціях, дипломатичні представництва і консульські установи, спеціальні місії тощо. Кожен з цих органів має свою специфіку в залежності від функцій, які вони виконують, а координатором їх діяльності за кордоном виступає Міністерство закордонних справ України.

Професія юриста-міжнародника не належить до найпоширеніших видів суспільної діяльності, які забезпечують функціонування виробничої та невиробничої сфер. Її основна функція направлена на забезпечення юридичного супроводу діяльності відповідних органів держави та їх посадових осіб, що реалізують свої повноваження у сфері зовнішніх зносин, де тісно переплітаються питання політики і права, інтереси та необхідність, можливості та потреби. Все це накладає певний відбиток на зміст та особливості цієї професії.

Визначальним у цьому є предмет професійної діяльності, основа якого формується у процесі навчання за спеціальністю D9 Міжнародне право, а в подальшому наповнюється при виконанні відповідними особами їх посадових обов'язків. Серед різноманітних компетентностей, які набувають здобувачі вищої освіти за цим напрямком, центральне місце займають нормативні дисципліни професійного спрямування: міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, право Європейського Союзу та інші.

Саме подані вище аргументи обґрунтовують вибір теми дослідження, необхідного для покращення підготовки фахівців в сфері міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки з'явилася низка публікацій, які присвячені методиці та змісту викладання міжнародного публічного права та суміжних дисциплін, які формують майбутніх фахівців у сфері зовнішніх зносин. Зокрема, деякі автори звертають увагу на формування та розвиток наукових шкіл міжнародного права, в тому числі, Львівського університету за роки його існування [1, с. 304–313; 2, с. 12–21].

Крім того, окремі публікації стосувалися методики викладання міжнародного права у вищій школі в сучасний період [3, с. 56–58], а також порівняльного аналізу національних та зарубіжних традицій щодо циклу міжнародно-правових дисциплін [4, с. 135–137].

Автори вже зверталися у попередніх публікаціях до проблем модернізації підготовки кадрів зі спеціальності «Міжнародне право» [5, с. 116–125].

Мета статті – з'ясувати місце і роль міжнародного публічного права в процесі підготовки фахівців зі спеціальності D9 «Міжнародного права». Для досягнення цієї мети автори передбачили наступні завдання: надати ціннісну характеристику міжнародного права як інструмента професійної підготовки; провести порівняльний аналіз викладання міжнародного публічного права та суміжних дисциплін у вітчизняних та зарубіжних закладах вищої освіти; виробити певні рекомендації для покращення ефективності навчального процесу з урахуванням практичної складової.

Виклад основного матеріалу. Реалізація міжнародної правосуб'єктності держави передбачає тісний взаємозв'язок політики з наукою. Окрім цього, більшість керівників держав на сьогодні приділяють особливу увагу значимості міжнародного права як інструменту забезпечення як національних, так і міжнародних інтересів. А тому у їх виступах постійно підкреслюється необхідність забезпечення верховенства права у міжнародних правовідносинах.

В сучасних умовах при зростаючій ролі міжнародних відносин і їхньої складності, важливе місце відводиться саме міжнародному праву, яке виступає необхідним інструментом врегулювання цих відносин і мабуть найбільш стабільним фактором такого процесу.

Міжнародне публічне право з професійного боку слід розглядати як відповідну цінність, яка надана для вирішення найбільш важливих питань у сфері міждержавних стосунків і як загальновизнаний стандарт належної поведінки для суб'єктів, що послуговуються його приписами.

Зростання значимості теорії міжнародного права виражає існуючу тенденцію щодо її місця в реалізації зовнішньої політики держав.

Доктрина міжнародного права упродовж тривалого часу займала важливе місце у процесі формування й становлення цього права. Фактично за весь цей період його функціонування наука міжнародного права сприяла становленню його норм на практиці й розвитку міжнародно-правової свідомості.

Праці відомих юристів відіграли суттєву роль у процесі зародження правової свідомості, і їхні положення значно випереджали існуючу на той час практику щодо формулювання міжнародно-правових норм. Упродовж тривалого часу міжнародне право подавалося в такому вигляді, яким воно повинно бути, з огляду на думку вчених. Такий ідеалістичний підхід присутній у багатьох наукових дослідженнях і на сьогодні, однак реальність міжнародного життя є більш суворою і вимагає більш зваженого підходу держав у договірних відносинах.

В період класичного розвитку міжнародного права його теорія здебільшого прямувала за практикою, і її завданням на цей період було узагальнення та аналіз нагромадженого досвіду, і вироблення відповідних стратегій щодо створення та забезпечення належного міжнародного правопорядку. Саме для цього проводилися конференції та конгреси, на яких вирішувалися ключові питання війни і миру.

На сьогодні потрібні нові підходи, котрі повинні ґрунтуватися на прогностичному баченні існуючих міжнародних відносин з виявленням закономірностей їх розвитку, а також висунення відповідних пропозицій щодо впливу на відносини в майбутньому. Це означає, що наука міжнародного права в сучасних умовах повинна випереджати існуючу практику і надавати

необхідні рекомендації для усунення можливих загроз в діючому механізмі міжнародно-правового регулювання.

Характер міжнародно-правового регулювання визначається його об'єктом, тобто міжнародними відносинами. А відтак, вагомий успіх у їх вивченні значною мірою залежить від поєднання науки міжнародного права з іншими суспільними науками, такими як філософія, логіка, соціологія, загальна теорія права.

Розвиток таких галузей міжнародного права як морське право, космічне право, право охорони навколишнього середовища та ін. об'єктивно зумовлюють необхідність співпраці з відповідними галузями природничих наук. Відповідно, при укладенні багатосторонніх договорів (конвенцій), які стосуються названих вище галузей, до переговорного процесу мають залучатися у складі делегації відповідні фахівці, а також юристи-міжнародники в якості експертів.

Як зазначав відомий канадський вчений Р. Макдональд, «міжнародне право, більш ніж будь-яке інше право, піддається впливу політики, суспільних наук та інших дисциплін» [6, p. 209].

Розвиток міжнародних відносин на сучасному етапі вимагає зміни відповідних підходів до загальної теорії міжнародного права щодо питань, які стосуються його характеру і ролі, механізму дії. А відтак, дещо по-новому виникають питання з приводу співвідношення науки, політики і права. Відомий американський юрист Р. Бек відзначав наприкінці XX століття: «Право не може бути цілком пізнане поза зв'язком з політикою, не може бути з'ясована політика поза зв'язками з правом» [7, p. XII]. Тобто, межа взаємодії політики і права у сфері міжнародних відносин є надто вузькою, і це вимагає зваженого підходу при прийнятті політичних рішень, які є прерогативою вищих посадових осіб в державі.

Дуже цінними є теоретичні висновки юриста-міжнародника з Фінляндії М. Коскенніємі, який тривалий час працював у міністерстві закордонних справ і є автором значної кількості наукових робіт з міжнародного права. Зокрема, в одній зі своїх робіт він підкреслював: «Для того, щоб показати, що міжнародне право безперечно реально існує, сучасний юрист повинен показати, що це право є одночасно нормативним і конкретним, що воно зобов'язує державу незалежно від її поведінки, волі та інтересів, крім того, що його зміст встановлюється посиланнями на реальну поведінку держави, її волю та інтереси». І при цьому він приходить до висновку, що «міжнародне право насправді надаремно розглядають як засіб виправдання чи критики міжнародної поведінки» [8, p. 2, 48]. Цим самим він стверджував, що теорію міжнародного права необхідно наблизити до реальної політики.

Необхідно зауважити, що міжнародне право поступово виходить за межі дипломатії, і тим самим виявляє вплив на масову свідомість, на формування міжнародної правосвідомості, від підтримання якої у значній мірі залежить його ефективність, й відповідно кінцевий успіх у вирішенні світових проблем.

Держава і суспільство постійно знаходяться у стані очікування від науки міжнародного права ефективних пропозицій щодо вирішення найважливіших проблем, які є актуальними на сьогодні. Однак суттєвих зрушень у взаємодії теорії і практики на національному рівні не відбулося. А тому юристи-міжнародники нерідко скаржаться на те, що з ними рідко консультуються ті, хто приймає важливі зовнішньополітичні рішення. Але разом з тим, юристи-міжнародники недостатньо приділяють увагу подіям, на основі яких представники урядової влади формують свій нормативний погляд на міжнародний світ.

Якщо розглядати питання про вплив теорії міжнародного права на практику, доречно навести думку відомого американського професора Л. Сона (який у 30-х роках минулого століття навчався у Львівському університеті) про те, що «тоді як дипломати все ще є тими, хто формує право, юристи відомств закордонних справ і відомі професори-правознавці є тими, хто продовжує вирішувати, які правила стають звичаєвим міжнародним правом» [9, p. 554].

Зростання ролі науки наочно простежується в існуючому механізмі кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права. Особливо вона проявляється у діяльності Комісії міжнародного права ООН. Її мета – «сприяння прогресивному розвитку міжнародного права і його кодифікації». При цьому під «прогресивним розвитком» слід розуміти «підготовку проєктів конвенцій з тих питань, які ще не врегульовані міжнародним правом або з яких право ще недостатньо розвинуто у практиці держав» (ст. 15 Положення про КМП).

Весь склад Комісії «повинен забезпечити представництво найголовніших форм цивілізації і основних правових систем світу» (ст. 8). Цим самим досягається і представництво основних національних доктрин міжнародного права.

Виходячи з цього, студенти при вивченні освітніх компонентів за програмою «Міжнародне право» повинні звертати особливу увагу на матеріали підготовки міжнародних договорів з найбільш важливих та значущих для сьогодення питань, оскільки склад Комісії міжнародного права сформований з представників різних правових систем на рівні спеціалістів вищого класу. Кожен з проєктів містить в собі не тільки систему наново створених норм, але і теоретичне обґрунтування доцільності та правової природи механізмів, які пропонуються для всього міжнародного співтовариства.

Львівська школа міжнародного права зародилася на початку XX століття і дала значний поштовх для формування дипломатичних студій, де вперше готували на професійному рівні дипломатичних і консульських працівників. Ці традиції надалі продовжуються та розвиваються сучасними кафедрами міжнародного та європейського права з урахуванням національних інтересів нашої держави. Міжнародне публічне право викладається у Львівському національному університеті імені Івана Франка не тільки на юридичному факультеті (де ця дисципліна не є основною), а й на всіх спеціальностях факультету міжнародних відносин. Зокрема, студенти спеціальності D9 вивчають нормативний курс міжнародного публічного права чотири семестри (два семестри – Загальна частина, два семестри – Особлива частина). Це дає можливість студентам вже у третьому семестрі обирати дисципліни вільного вибору, які поглиблюють базові знання, отримані при засвоєнні нормативного курсу.

Академічна мобільність, яка передбачена освітньою програмою та стандартом спеціальності, дає можливість як студентам, так і викладачам, набути додаткових знань та досвіду у зарубіжних навчальних закладах.

Однією з характерних рис західної системи викладання міжнародного права є його фрагментація та детальне вивчення «модних» тем, які часто змінюються. Як зауважує професор Інсбруцького університету (Австрія) П. Гільпольд, вибір галузей для викладання часто диктується не логікою системи права, а актуальними політичними процесами. Проте, він застерігає, що «орієнтація на «трендові теми» – спроба постійно адаптувати навчальні програми з міжнародного права до конкретних потреб професійної діяльності того чи іншого часу, які здаються вельми прибутковими, – може бути ризикованим» [10, p. 31]. Як приклад він наводить право СОТ, яке західні університети активно почали викладати одразу після створення цієї організації, але ця популярність з часом різко знизилась, коли «стало очевидним, що ці інституції та процедури стикаються з дедалі більшим опором з боку держав та антиглобалістських сил» [10, p. 32].

Схильність європейських університетів до «мінливості» пріоритетів у викладанні міжнародного права підтверджує і професор Кембриджського університету Р. Дженнінгс, зазначаючи, що «у багатьох університетах існують курси з трендових або політично коректних аспектів міжнародного права – таких як, зараз, довкілля або права людини; хоча якими ці предмети будуть через п'ять років, можна лише здогадуватися, оскільки трендовість за визначенням швидко змінюється» [11].

Іншим аспектом, який відрізняє викладання міжнародного права в Україні від західних шкіл є регіональна спеціалізація, яка часто залежить від географії, традиції чи геополітичного положення країни. До прикладу, в Україні одними із центральних дисциплін, на яких зосереджують увагу юристи-міжнародники, є міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право. В цьому немає нічого дивного, адже Україна майже 12 років перебуває у стані збройного конфлікту з російською федерацією, і ці галузі міжнародного права є як ніколи актуальними.

Логічним також виглядає, що наприклад, у Сполученому Королівстві значний акцент робиться на викладання міжнародного морського права. П. Гільпольд зазначає, що студенти, які їдуть за обміном у держави з сильними морськими традиціями, повертаються зі значно глибшим і детальнішим розумінням міжнародного морського права, в той час як «студенти вдома мали вивчати джерела права, права людини, імунітет держави та відповідальність держав» [10, p. 56].

Натомість, французька школа акцентує на позитивістському підході, де право міжнародних договорів є центральною дисципліною. Професорка А. Робертс зауважує, що «французький підхід до міжнародного права довгий час характеризувався сильним акцентом на формальних джерелах та праві міжнародних договорів, що відображає ширшу цивілістичну традицію, орієнтовану на кодифікацію та згоду держав» [12, p. 138]. Інший приклад, який наводить науковиця, стосується викладання міжнародного морського права в Норвегії, але з великим акцентом на захист екології в Арктиці. А. Робертс називає це «локалізованим міжнародним правом», зазначаючи, що у норвезькій юридичній академії міжнародне право часто викладається зі спеціалізованим

наголосом на екологію Арктики та сталому управлінні морськими ресурсами, що відображає стратегічні національні інтереси Норвегії [12, p. 139].

Також варто зосередити увагу на методах викладання міжнародного права у інших західних університетах. Одним із фундаментів західної університетської освіти є так звана Гумбольдтівська модель, яка передбачає єдність наукових досліджень і викладання. З одного боку, це дає значну академічну та педагогічну свободу викладачу. П. Амороса та С. Мачадо підкреслюють, що зважаючи на особливість міжнародного права як децентралізованої системи, «вибір залишається за викладачем, яку саме версію міжнародного права викладати» [13]. З іншого боку, на думку П. Гільпольда, «міжнародне право в такому випадку стає дуже персоналізованим, адже професори викладають те, що в даний момент досліджують, що робить матеріал «живим», але суб'єктивним» [10, p. 62].

В Україні міжнародне право, як правило, викладається як ідеальна правова система, яка «має працювати», що може викликати у студентів логічний дисонанс, адже вони можуть на власні очі бачити, як практика не відповідає теорії. В західних школах міжнародного права теж часто постає питання такої невідповідності і викладачі часто застосовують концепт подвійних стандартів як метод аналізу та педагогічний підхід. Викладачка Університету Оттави Дж. Езірігве вказує, що «використовуючи подвійні стандарти як аналітичний інструмент, студенти можуть вивчити, як ці практики проявляються в різних сферах... і критично оцінити, як вони впливають на легітимність та ефективність ключових міжнародних інституцій» [14]. Саме тому включення кейсів (практичних ситуацій), які висвітлюють ці невідповідності, в навчальні програми майбутніх юристів-міжнародників може значно покращити навички критичного мислення і розуміння сучасних тенденцій розвитку міжнародного права.

Практична направленість освіти проходить червоною лінією по усій методології викладання міжнародного права в західних школах, які майже повністю відходять від формату теоретичних лекцій та семінарів. Натомість, пріоритетом стають юридичні клініки, де студенти під керівництвом викладачів працюють над реальними справами (кейсами), як от подання реальних скарг до ЄСПЛ або консультування щодо набуття статусу біженця. Як влучно підкреслюють Гаучі Ж.-П. та Сандер Б., «викладач міжнародного права – це не просто посередник між підручником і студентом, а майстер своєї справи, який запрошує студентів у лабораторію юридичної думки» [15, p. 45]. Науковці підкреслюють, що метод юридичних клінік «дозволяє студентам перейти від ролі пасивних отримувачів державоцентристських доктрин до ролі активних учасників міжнародного правового процесу» [15, p. 47]. І поки в Україні юридичні клініки часто сприймаються як «додаткова» активність, в західних університетах вони стали фундаментальним педагогічним інструментом.

Ще одним важливим інструментом викладання міжнародного права є так звані мут-корти, або ж імітація судових дебатів. Часто їх застосовують як альтернативну педагогічну модель під час іспитів, адже студент вчиться мислити як зі сторони опонента, так і з власної позиції. М. Дональдсон зазначає, що навчальні суди функціонують як «цілісна педагогіка». На думку науковиці, мут-корти «вимагають такого рівня занурення в юридичні дослідження, письмо та усне представлення інтересів, який не може відтворити жоден традиційний іспит» [16].

Досліджуючи досвід західних університетів, які пропонують навчання за освітньою програмою «Міжнародне право», можна виокремити те, що більшість таких програм пропонується на магістерському рівні. Зокрема, Лейденський університет (Нідерланди) має дворічну магістерську програму «Міжнародне публічне право», в межах якої студенти вивчають основи міжнародного права, вирішення міжнародних спорів, права людини, міжнародне кримінальне право. Також студенти обирають дисципліну «Актуальні проблеми міжнародного права», яка, однак, може бути замінена проходженням практики в клініці міжнародного гуманітарного права, або участю в мут-корті [17].

В Університеті Осло (Норвегія) магістерська програма з міжнародного публічного права триває 1,5 роки і пропонує студентам на вибір три спеціалізації: «Гендер, мир, розвиток та навколишнє середовище», «Міжнародне економічне право: сталий розвиток та міжнародне екологічне право», «Безпека, мир та міжнародне право». Кожна спеціалізація пропонує різні вибіркові курси згідно з напрямком освіти, але спільними дисциплінами є міжнародне публічне право, право міжнародної безпеки, права людини та міжнародне екологічне право [18].

Американський університет в Вашингтоні має широкий вибір магістерських програм з міжнародного права, серед яких можна виокремити «Міжнародне торговельне право», «Міжнародне право прав людини та гуманітарне право», «Міжнародний арбітраж та комерційне право»,

«Міжнародна адвокатура», тощо. Серед особливостей цих програм варто зазначити певне фокусування на комерційному праві, адже навіть вивчаючи права людини студенти будуть досліджувати їх, в тому числі, в бізнес-контексті [18].

Запозичення досвіду іноземних закладів вищої освіти щодо підготовки спеціалістів з міжнародного права дає можливість для вітчизняних освітніх установ використовувати передові інноваційні підходи до практичної складової навчального процесу.

Висновки і пропозиції. Підготовка юристів-міжнародників – це досить складний та багатогранний процес, що потребує належної фахової підготовки, перш за все, професорсько-викладацького складу, який повинен охоплювати не лише теоретичну складову, а й аналіз практики застосування норм і принципів міжнародного публічного права в міжнародних відносинах.

Змістовне наповнення нормативного курсу міжнародного публічного права та суміжних дисциплін вимагає зваженого підходу до активної співпраці з відповідними державними органами, які реалізують зовнішньополітичну діяльність. Це вимагає системних організаційних заходів щодо проведення спільних конференцій, нарад, семінарів з питань, які складають основу зовнішньополітичного курсу держави. Особливо це актуально в сучасних умовах.

Посилена підготовка студентів у вивченні іноземних мов є додатковим фактором, необхідним для пошуку та опрацювання важливої міжнародно-правової інформації, та передумовою їх ефективної професійної діяльності у майбутньому. Цьому сприяють стажування та навчання студентів у зарубіжних навчальних закладах за програмою Erasmus+ та іншими програмами.

Міжнародне публічне право виступає як фундамент професійної ідентичності майбутніх фахівців, своєрідний «генетичний код» юриста-міжнародника. Здатність працювати в умовах активної взаємодії з представниками різних правових систем формується на підставі глибокого розуміння норм, інститутів, галузей міжнародного права. Підготовка фахівця передбачає повагу до відповідних принципів у глобальному масштабі. Сучасне міжнародне публічне право вже не є чисто теоретичною дисципліною, воно виробляє певні вміння та навики, до яких можна віднести наступні: ефективно захищати інтереси своєї держави або її громадян у міжнародних судових установах; супроводжувати транскордонні угоди; працювати в державних органах з метою євроінтеграції України; оперувати категоріями загальнолюдських цінностей (наприклад, права людини, безпека); розв'язувати складні колізії, які виникають між нормами національного та міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Бойко І., Кахнич В., Ригіна О., Олійник Ю. Наукова школа міжнародного права. Місце і роль видатних випускників юридичного факультету Львівського університету в національній та європейській історії: зб. Матеріалів Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25 квітня 2024 р.). Львів, 2024. Вип. 4. 332 с. С. 304–313.

2. Репецький В., Земан І. Львівська школа міжнародного права: історія і сучасність. *Український часопис міжнародного права.* 2018. № 2. С. 12–21.

3. Тихомирова Г.Є. Методика викладання міжнародного права у вищій школі в сучасний період. Актуальні проблеми науки та освіти. Збірник матеріалів XX підсумкової науково-практичної конференції викладачів (02.02.2018 р.). Маріуполь: МДУ, 2018. 368 с. С. 56–58.

4. Рябошапченко А.О. Щодо викладання циклу міжнародно-правових дисциплін у вищій школі: національні та зарубіжні традиції (роздуми викладача-початківця). Правове життя сучасної України: матеріали Міжн. науково-практ. конференції. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. 592 с. С. 135–137.

5. Репецький В. М., Грабинський М. І. Напрямки модернізації підготовки юристів і юристів-міжнародників з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 25. С. 116–125.

6. Macdonald R. The Charter of the United Nation and the Development of Fundamental Principles of International Law. Contemporary Problems of International Law. London, 1988. P. 196–215.

7. Beck R. Grenada Invasion. Boulder, 1994. 263 p.

8. Koskenniemi M. From Apology to Utopia. Helsinki, 1989. 617 p.

9. Theory of International Law at the Threshold of the 21 st. Century. The Hague, 1996. 1010 p.

10. Hilpold P. Teaching International Law in the 21st Century: Opening the Hidden Room in the Palace of International Law. *Teaching International Law* / ed. by P. Hilpold P., G. Nesi. Leiden, Boston: Brill/Nijhoff, 2024. P. 21–81.

11. Annuaire de l'Institut de Droit International Vol. 67-I. 1997. URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2018/06/1997_vol_67-I_Session_de_Strasbourg.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

12. Roberts A., Koskenniemi M. Is International Law International? Oxford University Press, 2017. 432 p.

13. Amorosa P., Machado S. To 'think like a lawyer': some thoughts on the pedagogy of international law. *SRHE News Blog.* 2025. URL: https://srheblog.com/2025/07/30/to-think-like-a-lawyer-some-thoughts-on-the-pedagogy-of-international-law (дата звернення: 09.02.2026).

14. Ezirigwe J. Double Standards in International Law: Critical Reflections for an Academic Lens for Teaching and Research. *Opinio Juris*. 2025. URL: https://opiniojuris.org/2025/07/21/double-standards-in-international-law-critical-reflections-for-an-academic-lens-for-teaching-and-research (дата звернення: 12.02.2026).

15. Gauci J.-P., Sander B. Teaching International Law: Reflections on Pedagogical Practice in Context. Taylor & Francis, 2024. 424 p.

16. Donaldson M. Peace, war, law: teaching international law in contexts. *International Journal of Law in Context*. 2022. Vol. 18. P. 393–402.

17. Public International Law (LL.M.). *Leiden University*. URL: https://studiegids.universiteitleiden.nl/en/studies/10693/law-public-international-law#tab-1 (дата звернення: 07.02.2026).

18. Public International Law: Master Programme. *University of Oslo*. URL: https://www.uio.no/english/studies/programmes/pubint-master (дата звернення: 11.02.2026).

19. LL.M. Programs. *American University Washington College of Law*. URL: https://www.american.edu/wcl/academics/degrees/llm/ (дата звернення: 11.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.40

АХРОМЄЄВА А.В.

ПОНЯТТЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ДОКУМЕНТООБІГУ СУДУ

THE CONCEPT OF THE AUTOMATED COURT DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM

Метою статті є комплексне науково-теоретичне та нормативно-правове дослідження поняття автоматизованої системи документообігу суду. У статті здійснено комплексний науково-теоретичний та нормативно-правовий аналіз поняття автоматизованої системи документообігу суду як ключового елементу сучасної цифрової трансформації судової влади в Україні. Обґрунтовано, що автоматизована система документообігу суду є не лише технічним інструментом обробки процесуальних документів, а багатофункціональним організаційно-правовим механізмом, який забезпечує реалізацію принципів верховенства права, незалежності суддів, змагальності сторін та рівності учасників процесу перед законом і судом. Досліджено еволюцію нормативного закріплення автоматизованої системи документообігу суду, зокрема положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальних кодексів України, а також підзаконних актів Державної судової адміністрації України, що регламентують функціонування відповідної системи. Проаналізовано правову природу автоматизованого розподілу судових справ між суддями як гарантії об'єктивності, неупередженості та мінімізації корупційних ризиків у діяльності суду. Окрему увагу приділено визначенню структурних елементів автоматизованої системи документообігу суду, її функціональному призначенню, технічним і організаційним компонентам, а також взаємодії з Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою. Розкрито проблемні аспекти практичного застосування системи в умовах воєнного стану, зокрема питання кібербезпеки, безперервності доступу до правосуддя та захисту інформації з обмеженим доступом. На підставі проведеного аналізу сформульовано авторське визначення поняття автоматизованої системи документообігу суду як нормативно врегульованого комплексу програмно-технічних, інформаційних та організаційних засобів, спрямованих на забезпечення електронної реєстрації, обліку, руху та розподілу судових справ і процесуальних документів із дотриманням принципів прозорості, випадковості розподілу та процесуальної незалежності судді.

Ключові слова: *автоматизація; документообіг; суд; цифровізація; розподіл; незалежність; прозорість; безпека; інформація; правосуддя.*

The purpose of the article is a comprehensive scientific, theoretical and regulatory research into the concept of an automated court document management system. The article provides a comprehensive scientific, theoretical, and regulatory analysis of the concept of the automated court document management system as a key element of the modern digital transformation of the judiciary in Ukraine. It is substantiated that the automated court document management system is not merely a technical tool for processing procedural documents, but a multifunctional organizational and legal mechanism that ensures the implementation of the principles of the rule of law, judicial

© АХРОМЄЄВА А.В. – аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0006-2120-7440

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

independence, adversarial procedure, and equality of participants before the law and the court. The evolution of the regulatory framework governing the automated court document management system is examined, in particular the provisions of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges," the procedural codes of Ukraine, as well as the by-laws of the State Judicial Administration of Ukraine regulating the functioning of the relevant system. The legal nature of the automated distribution of court cases among judges is analyzed as a guarantee of objectivity, impartiality, and minimization of corruption risks in judicial activity. Special attention is paid to defining the structural elements of the automated court document management system, its functional purpose, technical and organizational components, as well as its interaction with the Unified Judicial Information and Telecommunication System. The problematic aspects of the system's practical application under martial law are revealed, including issues of cybersecurity, continuity of access to justice, and protection of restricted information.

Based on the conducted analysis, the author formulates a definition of the automated court document management system as a legally regulated комплекс of software, technical, informational, and organizational means aimed at ensuring electronic registration, accounting, circulation, and distribution of court cases and procedural documents in compliance with the principles of transparency, random distribution, and procedural independence of a judge.

Key words: automation; document management; court; digitalization; distribution; independence; transparency; security; information; justice.

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку судової влади в Україні характеризується активною цифровою трансформацією процедур здійснення правосуддя, що зумовлює необхідність переосмислення правової природи та функціонального призначення автоматизованої системи документообігу суду. В умовах зростання навантаження на суди, ускладнення процесуальних форм, а також дії правового режиму воєнного стану особливої актуальності набуває питання забезпечення прозорості, об'єктивності та безперервності судового провадження за допомогою інформаційних технологій.

Автоматизована система документообігу суду покликана гарантувати випадковий розподіл справ між суддями, електронну реєстрацію та облік процесуальних документів, контроль за строками розгляду справ і збереження інформації. Водночас практика її функціонування виявляє низку проблем теоретичного і прикладного характеру: відсутність уніфікованого наукового підходу до визначення її правової природи; дискусійність співвідношення між технічним і організаційно-правовим компонентами системи; ризики втручання в алгоритми автоматизованого розподілу справ; загрози кібербезпеці та захисту інформації з обмеженим доступом. Крім того, нормативне регулювання автоматизованої системи документообігу суду має фрагментарний характер, оскільки відповідні положення містяться в актах різної юридичної сили, що ускладнює формування цілісної концепції її функціонування. Відсутність чіткого доктринального визначення поняття цієї системи негативно впливає на єдність правозастосовної практики та породжує суперечності у розумінні її ролі як гарантії незалежності суддів і дотримання принципів справедливого судочинства. У зв'язку з чим, існує об'єктивна потреба у комплексному дослідженні поняття автоматизованої системи документообігу суду, визначенні її місця в механізмі реалізації судової влади, уточненні змісту структурних елементів та виробленні науково обґрунтованих підходів до вдосконалення нормативного регулювання її функціонування в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика функціонування автоматизованих інформаційних систем у сфері правосуддя, забезпечення принципів незалежності суддів, законності та прозорості судового розгляду отримала певне висвітлення у працях вітчизняних учених-правників, зокрема О. М. Бандурки, В. М. Бутузова, В. Д. Гавловського, О. В. Кириченка, М. В. Стащака, О. С. Тарасенка, С. С. Чернявського та інших. У їхніх дослідженнях розкрито питання гарантій законності у кримінальному та адміністративному судочинстві, принципів організації діяльності судових і правоохоронних органів, інформаційного забезпечення правозастосування, а також проблеми цифровізації процесуальної діяльності. Водночас наявні наукові розвідки переважно стосуються окремих аспектів цифровізації судочинства, не формуючи цілісної доктринальної концепції зазначеної системи з урахуванням

сучасних викликів, зокрема умов воєнного стану та підвищених вимог до інформаційної безпеки. Це зумовлює необхідність її подальшого комплексного наукового осмислення.

Метою статті є комплексне науково-теоретичне та нормативно-правове дослідження поняття автоматизованої системи документообігу суду.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифровізації судової системи функціонування автоматизованих інформаційних ресурсів безпосередньо впливає на реалізацію права на справедливий суд, забезпечення незалежності суддів та прозорість розподілу справ. Автоматизована система документообігу суду стала невід'ємним інструментом організації судочинства, а відтак – об'єктом потенційних протиправних посягань, пов'язаних із незаконним втручанням у її роботу.

Для ефективного розслідування таких кримінальних правопорушень вирішальне значення має розуміння технічної природи системи, її структурних елементів, алгоритмів функціонування та способів фіксації інформації. Саме тому дослідження механізму незаконного втручання неможливе без попереднього з'ясування сутності автоматизованої системи документообігу суду як інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, що забезпечує реєстрацію, облік, рух і автоматизований розподіл судових справ.

Відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30, під автоматизованою системою документообігу суду (АСДС) розуміється сукупність комп'ютерних програм і програмно-апаратних комплексів, що входять до складу Єдиної судової інформаційної системи та забезпечують виконання визначених завдань, зокрема: організацію документообігу судів; інформаційний обмін між судами та іншими органами; взаємодію з централізованими базами даних; оприлюднення інформації через офіційний вебпортал судової влади України; захист інформації від несанкціонованого доступу [6].

Таким чином, АСДС є багаторівневою інформаційно-аналітичною системою, що акумулює значні масиви процесуальних даних та забезпечує алгоритмізований розподіл справ між суддями. Її функціонування передбачає автоматизацію діловодства, реєстрацію процесуальних документів у порядку їх надходження, фіксацію етапів руху справ, ведення довідників, формування електронних судових рішень та інтеграцію електронних копій документів до єдиної бази даних [6].

З криміналістичної точки зору, така характеристика системи дозволяє визначити ключові напрями доказування у справах про незаконне втручання: встановлення способу несанкціонованого доступу; з'ясування характеру змін у базах даних; дослідження лог-файлів і журналів подій; виявлення слідів втручання у програмний код або алгоритми розподілу справ; ідентифікація осіб, які мали технічну можливість доступу до відповідних ресурсів [8].

Отже, для формування ефективної методики розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду першочерговим є чітке розуміння її організаційної, технічної та інформаційної структури. Саме комплексне поєднання правового аналізу та криміналістичного підходу створює підґрунтя для належного документування такого виду протиправної діяльності та забезпечення доказової перспективи кримінального провадження.

Сьогодні в Україні переважна більшість органів державної влади поступово переходить на електронні форми ведення документації та службового листування. Така трансформація зумовлена не лише прагненням оптимізувати управлінські процеси, а й необхідністю забезпечення прозорості діяльності публічних інституцій, належної фіксації управлінських рішень та мінімізації корупційних ризиків. Формування єдиних інформаційно-аналітичних баз даних створює додаткові гарантії збереження інформації, унеможливлює її несанкціоноване видалення або модифікацію та сприяє підвищенню рівня захисту прав як юридичних, так і фізичних осіб [1].

У системі судової влади таку функцію виконує АСДС, яка відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду забезпечує, зокрема: збереження інформаційних ресурсів в електронному архіві та їх автоматизоване надсилання до Єдиного державного реєстру судових рішень, Єдиного державного реєстру виконавчих документів та централізованих баз даних; формування статистичних, узагальнюючих і аналітичних показників; об'єктивний і неупереджений розподіл судових справ між суддями за принципом випадковості з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження; автоматизоване визначення присяжних у порядку черговості та з дотриманням встановлених обмежень [6].

Особливого значення для криміналістичного аналізу набуває саме модуль автоматизованого розподілу справ, оскільки його алгоритмічна природа покликана мінімізувати людський

фактор і, відповідно, усунути передумови для конфлікту інтересів або неправомірного впливу на формування складу суду. Втручання у функціонування такого модуля потенційно здатне вплинути на реалізацію принципів незалежності та неупередженості суддів, що зумовлює підвищений рівень суспільної небезпечності відповідних посягань.

АСДС також забезпечує надсилання процесуальних документів учасникам судового провадження через контакт-центр, електронну пошту або інші засоби зв'язку, що дозволяють фіксувати факт повідомлення; надання інформації про стан розгляду справ через електронний кабінет та вебпортал; розміщення оголошень про виклик осіб до суду; формування та видачу паперових копій судових рішень на підставі наявних електронних даних; а також реалізацію інших функцій, передбачених Положенням та технічними можливостями системи [6]. Таким чином, система створює комплексний механізм обігу, зберігання та доступу до судової інформації в межах, визначених законодавством.

Функціонування АСДС забезпечується адміністратором, який здійснює технічну підтримку та супровід системи, адмініструє централізовані ресурси, визначає політику інформаційної безпеки, організовує захист даних від несанкціонованого доступу, координує створення комплексної системи захисту інформації та підтримує електронний обмін даними з централізованими базами [6]. Отже, належна робота системи залежить як від технічної стійкості програмно-апаратного комплексу, так і від дотримання встановлених регламентів доступу та безпеки.

З огляду на викладене, порушення її нормального функціонування здатне завдати шкоди широкому колу осіб, оскільки впливає не лише на окрему судову справу, а й на довіру до судової системи в цілому. У зв'язку з чим, автоматизовану систему документообігу суду доцільно визначити як нормативно врегульований комплекс програмно-технічних, інформаційних та організаційних засобів, що забезпечують електронну реєстрацію, облік, рух і автоматизований розподіл судових справ та процесуальних документів із дотриманням принципів прозорості, випадковості та процесуальної незалежності судді.

У контексті розслідування незаконного втручання в роботу АСДС це обумовлює необхідність детального дослідження механізмів посягання в інформаційно-аналітичній сфері, особливостей фіксації цифрових слідів, встановлення способів несанкціонованого доступу та аналізу змін у базах даних. Саме через розуміння функціонального призначення системи стає можливим формування ефективної методики документування та доказування таких кримінальних правопорушень.

Переважна більшість протиправних посягань на функціонування автоматизованої системи документообігу суду здійснюється з використанням комп'ютерної техніки та інформаційно-телекомунікаційних технологій. З огляду на це такі діяння доцільно розглядати у контексті кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних систем. Їх відносна новизна пояснюється стрімким розвитком цифрового середовища, активним впровадженням інформаційних технологій у діяльність державних органів та розширенням кола осіб, які володіють спеціальними технічними знаннями [7].

У науковій літературі комп'ютерну злочинність визначають як суспільно небезпечну діяльність або бездіяльність, що здійснюється з використанням сучасних інформаційних технологій і засобів комп'ютерної техніки з метою заподіяння шкоди майновим чи іншим охоронюваним законом інтересам держави, організацій та громадян, а також правам особи [9, с. 223]. Таке визначення є цілком релевантним і для характеристики незаконного втручання в роботу АСДС, оскільки відповідні посягання передбачають використання технічних засобів для зміни, блокування, знищення або спотворення інформації, що міститься у судових інформаційних ресурсах.

Поширення базових комп'ютерних знань, підвищення технічних можливостей обладнання, зниження його вартості, широке використання програмних продуктів у професійній діяльності, а також розвиток зручних для опанування мов програмування об'єктивно сприяли зростанню кількості правопорушень, пов'язаних із несанкціонованим доступом до інформаційних систем [2]. У цьому контексті АСДС, як система, що акумулює значний обсяг процесуально значущих даних і забезпечує алгоритмізований розподіл справ, становить підвищений інтерес для осіб, які мають намір вплинути на результати її функціонування.

Водночас аналіз таких посягань потребує врахування ширшого контексту – соціальної обумовленості кримінально-правового реагування на нові форми протиправної поведінки. Процес виявлення факторів, що зумовлюють появу або трансформацію норм про кримінальну відповідальність, пов'язаний із певними методологічними труднощами. Різні автори використовують відмінні підходи до класифікації таких факторів, називаючи їх підставами,

умовами, принципами чи критеріями криміналізації. У контексті розслідування незаконного втручання в роботу АСДС такі підходи мають значення не стільки для обґрунтування самої криміналізації, скільки для розуміння природи відповідного посягання, його місця в системі інформаційних правопорушень та визначення напрямів доказування. Встановлення способу втручання, технічного механізму доступу, характеру змін у базах даних, а також аналіз цифрових слідів можливі лише за умови комплексного врахування як технічних характеристик системи, так і соціальних передумов поширення таких діянь. Саме поєднання криміналістичного, інформаційно-технічного та правового аналізу створює належне підґрунтя для формування ефективної методики їх розслідування.

До соціальних і соціально-психологічних принципів віднесено: принцип суспільної небезпечності; принцип відносної поширеності діяння; принцип співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; принцип кримінально-політичної адекватності. До системно-правових – вимоги конституційної відповідності, несуперечливості правової системи, міжнародно-правової допустимості криміналізації, процесуальної здійсненності переслідування, визначеності складу, співрозмірності санкції та економії репресії [4].

Аналізуючи наведені підходи крізь призму незаконного втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду, доцільно констатувати, що відповідна кримінально-правова заборона відповідає зазначеним принципам. Посягання на АСДС не лише має підвищений ступінь суспільної небезпечності, а й безпосередньо впливає на стабільність здійснення правосуддя, принцип незалежності суддів і довіру суспільства до судової влади.

У доктрині також існують різні підходи до визначення сутності криміналізації. Переважна більшість дослідників розглядає її як законодавче визнання певних діянь злочинними та встановлення за них кримінальної відповідальності. Водночас позиція, відповідно до якої криміналізація охоплює і заохочувальні або дозволяючі норми [5, с. 127–128], на наш погляд, певною мірою змішує категорії криміналізації та кримінально-правового регулювання. Обґрунтованими видається підхід, згідно з яким криміналізація полягає саме у визнанні діяння злочинним, тоді як ширші механізми дозволу чи заохочення становлять окремі елементи регулятивного впливу. Тобто, соціальна обумовленість кримінально-правових норм не може зводитися лише до моменту їх прийняття – вона має оцінюватися також з урахуванням історичної динаміки, кримінологічної ситуації та прогнозованих ризиків. У цьому контексті показовим є визначення родового об'єкта посягання. Незаконне втручання в роботу АСДС за своїми ознаками пов'язане з комп'ютерними правопорушеннями, однак законодавець розмістив відповідну норму серед кримінальних правопорушень проти правосуддя. Такий підхід свідчить про акцент на підвищеній суспільній небезпечності діяння саме як такого, що перешкоджає здійсненню правосуддя, а не лише порушує інформаційну безпеку. Тим самим підкреслюється, що ключовим об'єктом охорони є нормальне функціонування судової системи.

Отже, під соціальною обумовленістю криміналізації незаконного втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду доцільно розуміти сукупність об'єктивних соціально-правових, технологічних і інституційних чинників, які свідчать про наявність реальної загрози деструктивного впливу на сферу здійснення правосуддя через порушення нормального функціонування АСДС. Таке втручання здатне підірвати принципи незалежності, неупередженості та об'єктивності судового розгляду, що обумовлює необхідність його кримінально-правової охорони та відповідної криміналістичної розробки методики розслідування.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що автоматизована система документообігу суду є не лише технічним програмним продуктом, а складним організаційно-правовим механізмом, інтегрованим у систему здійснення правосуддя. Її функціонування безпосередньо пов'язане із забезпеченням принципів верховенства права, незалежності суддів, об'єктивності та неупередженості розгляду справ, а також прозорості судової діяльності. З'ясовано, що правова природа автоматизованої системи документообігу суду полягає у поєднанні нормативного регулювання, алгоритмізованих процедур розподілу справ та інформаційно-технічних інструментів, спрямованих на унеможливлення неправомірного впливу на визначення складу суду. Водночас фрагментарність нормативного закріплення та відсутність єдиного доктринального підходу до визначення її сутності зумовлюють потребу у подальшій систематизації правового регулювання.

Доведено, що в умовах воєнного стану значення автоматизованої системи документообігу суду посилюється, оскільки вона забезпечує безперервність здійснення правосуддя, оперативність обробки процесуальних документів та мінімізацію ризиків втручання в діяльність суду.

Разом із тим актуалізуються питання кібербезпеки, захисту інформації та стабільності функціонування інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури.

Сформульовано авторське визначення автоматизованої системи документообігу суду як нормативно врегульованого комплексу програмно-технічних, інформаційних та організаційних засобів, що забезпечують електронну реєстрацію, облік, рух і автоматизований розподіл судових справ та процесуальних документів із дотриманням принципів прозорості, випадковості та процесуальної незалежності судді. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення цілісної концепції вдосконалення нормативного регулювання функціонування автоматизованої системи документообігу суду з урахуванням сучасних цифрових викликів і необхідності посилення гарантій інформаційної безпеки судової влади.

Список використаних джерел:

1. Бельський Ю. А. Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 263 с.

2. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с.

3. Використання спеціальних знань під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку: метод. рек. / С. С. Охріменко, О. С. Тарасенко, О. М. Стрільців. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.

4. Горностай А. В. Соціальна обумовленість криміналізації замаху на злочин. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 2. С. 55-65.

5. Пащенко О. О. Щодо підходів до визначення поняття «криміналізація». *Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності* : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Харків, 3-4 квіт. 2015 р.). Харків. : Східноукр. наук. юрид. організація, 2015. С. 127-130.

6. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text

7. Ричка Д. О. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. дис… канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 212 с.

8. Теплицький Б. Б. Особливості застосування техніко-криміналістичних засобів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 177–183.

9. Школьний В. В. Деякі причини виникнення і розвитку злочинності у сфері використання ЕОМ. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 222–227.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.41

ГУДКОВ І.І.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF THE FORENSIC CHARACTERIZATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE BUDGETARY SPHERE DURING MARTIAL LAW

У статті досліджено особливості криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Окреслено її значення для оптимізації процесу досудового розслідування та підвищення його результативності. Структуровано основні складові цього поняття, зокрема предмет злочинного посягання, способи вчинення, характерні сліди, дані про особу правопорушника та умови, в яких здійснюється протиправна діяльність в бюджетній сфері. Особливу увагу приділено проявам таких правопорушень за умов воєнного стану. Обґрунтовано, що зміни в криміналістичній характеристиці проявляються у зміні контексту скоєння злочинів, спрощенні управлінських процедур, зростанні значення цифрових слідів та ускладненні способів приховування незаконної діяльності. Акцентовано, що врахування цих специфічних рис є ключовим елементом для підвищення ефективності досудового розслідування та протидії злочинам у сфері бюджетних правопорушень.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, бюджетні кошти, кримінальні правопорушення, розкрадання, спосіб вчинення, слідова картина, особа злочинця, воєнний стан.*

The article examines the features of the forensic characteristics of criminal offenses in the budgetary sphere. Its significance for optimizing the pre-trial investigation process and increasing its effectiveness is outlined. The main components of this concept are structured, in particular, the subject of the criminal offense, the methods of commission, characteristic traces, data on the offender's identity, and the conditions in which illegal activities are carried out in the budgetary sphere. Particular attention is paid to the manifestations of such offenses under martial law. It is substantiated that changes in the forensic characteristics are manifested in a change in the context of committing crimes, simplification of administrative procedures, increasing the importance of digital traces, and the complexity of methods for concealing illegal activities. It is emphasized that taking into account these specific features is a key element for increasing the effectiveness of pre-trial investigation and combating crimes in the budgetary sphere. The structural elements of the forensic characteristics of official criminal offenses are defined as: 1) the characteristics of the person who committed the offense; 2) the specifics of the preparation, commission and concealment of such offenses; 3) the place of commission and the conditions in which it occurred; 4) characteristics of the object of the criminal offense; 5) a description of typical situations associated with this type of offense.

Keywords: *forensic characteristics, budget funds, criminal offenses, embezzlement, method of commission, evidence, criminal identity, martial law.*

Постановка проблеми. Збільшення кількості кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, особливо в умовах воєнного стану, актуалізує потребу вдосконалення наукових підходів до їх розслідування. Бюджетні ресурси, спрямовані на забезпечення обороноздатності країни,

© ГУДКОВ І.І. – аспірант кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0000-5948-1951

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

відновлення інфраструктури та соціальну підтримку населення, нерідко стають об'єктом незаконних дій, що негативно впливає на економічну безпеку держави. У цьому контексті особливе значення має криміналістична характеристика таких правопорушень як інструмент розробки дієвих методик їх розслідування.

Лише за 2022 рік Держфінмоніторингом до правоохоронних органів направлено 56 матеріалів (35 узагальнених матеріалів та 21 додатковий узагальнений матеріал), щодо фактів зловживань з бюджетними активами. У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, та із вчиненням кримінального правопорушення, становить 2,6 млрд гривень. [1]. Наведені показники демонструють стабільну тенденцію до значної латентності та системного характеру кримінальних правопорушень, пов'язаних зокрема із нецільовим використанням та привласненням бюджетних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень була предметом активного дослідження багатьох вчених-криміналістів, які заклали основи для теоретичного осягнення її сутності, структури та значення в методиці розслідування. Серед них можемо відмітити Л. Є. Бараша, А. П. Запотоцького, О. В. Пчеліну, О. Л. Мусієнка, В. Д. Пчолкіна, І. В. Пашинську, Р. Л. Степанюка, І. В. Ткачова та інших. У науковій літературі детально розглянуто ключові елементи цього поняття, зокрема способи вчинення злочинів, механізми утворення слідів, характеристики особи правопорушника, умови вчинення кримінального правопорушення та предмет злочинного замаху. При цьому підкреслюється, що криміналістична характеристика не залишається незмінною, а визначається впливом соціально-економічних умов, рівнем розвитку злочинності й змінами у способах здійснення протиправних дій.

Водночас питання специфіки кримінальних правопорушень у сфері бюджету досі є недостатньо вивченими та мають фрагментарне висвітлення в наукових джерелах. Основні труднощі дослідження полягають у високій мінливості таких правопорушень, їх латентному характері, складності реалізації злочинних схем і широкому використанні легальних фінансово-економічних інструментів задля приховування незаконної діяльності. Особливу актуальність ця тема набуває в умовах воєнного стану, коли спостерігається перерозподіл бюджетних ресурсів, спрощення окремих процедур фінансування та закупівель, а також підвищений ризик зловживань у сфері управління публічними фінансами.

Метою статті є визначення особливостей криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та з'ясування їх значення для організації досудового розслідування з урахуванням сучасних безпекових, економічних і правових викликів.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів в теорії криміналістики розглядається як узагальнена інформаційна модель (графічна й описова), що становить собою систематизований опис типових криміналістично значущих типових ознак певної категорії (групи) злочинів, які мають суттєве значення для їх виявлення, розкриття й розслідування; виступає інформаційним підґрунтям для побудови й формування типових тактичних операцій і використання їх у процесі розслідування. [2, с. 156]. Розглянемо, які наукові підходи пропонують вчені до визначення її сутності, структури та змісту.

Так, В. Д. Берназ схарактеризував дану категорію як науково обґрунтовану систему узагальненої інформації, основану на державних статистичних даних, та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду досліджуваних кримінальних правопорушень зазначеної категорії [3, с. 17]. Подібне визначення надали В. П. Сабадаш та М. О. Ларкін: «криміналістична характеристика злочинів – це типова інформаційна система, яка містить дані про ключові елементи механізму злочинної поведінки і слугує основою для планування розслідування і висування слідчих версій» [4, с. 144].

М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич та В. М. Глібко визначили, що це інформаційна модель, яка становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [5, с. 310]. Як окрему наукову теорію системи наукових положень і практичних рекомендацій з побудови систем криміналістично значущих ознак визначених множин злочинів окреслив цю категорію Р. Л. Степанюк [6, с. 173–180].

К. А. Шаповал стверджує, що криміналістична характеристика є системою інформації про розслідуваний злочин, що має кримінально-правове та процесуальне значення, а в зміст цього поняття включають компоненти, схожі з обставинами предмета доказування: спосіб підготовки та вчинення злочину, безпосередній предмет кримінального посягання, умови охорони його від

посягання, особу суб'єкта злочину, маскування, спрямоване на приховування кримінально кара-ного діяння [7, с. 119].

На противагу зазначеному підходу, О. В. Мальцев, О. С. Саінчин, О. С. Сотула висловлюють думку, що криміналістична характеристика злочину зводиться до встановлення механізмів типових подій, що підлягають розслідуванню, закономірностей і локалізації інформаційного відображення в навколишньому середовищі на різних рівнях спільності, що дозволяє виробити науково обґрунтовані рекомендації і прийоми виявлення, вилучення та використання відбитої інформації в пізнавальному процесі по ретроспективному відтворенню адекватної картини того, що відбулося [8, с. 324]. Така інтерпретація, на нашу думку, дозволяє розглядати криміналістичну характеристику не лише як сукупність типових відомостей про злочин, а як науково обґрунтовану модель, що забезпечує виявлення, фіксацію та використання слідів злочинної діяльності.

У той же час, за міркуваннями В. К. Весельського, криміналістична характеристика – це заснована на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізацію процесу розслідування злочинів [9, с. 88]. Тобто, науковець підкреслює її прикладний характер, оскільки вона виступає інструментом, який дозволяє підвищити ефективність розслідування шляхом систематизації типових ознак злочинної діяльності та використання їх у слідчій практиці.

Система елементів криміналістичної характеристики злочинів являється складною комплексною категорією, яка на сьогоднішній день не отримала єдиного уніфікованого визначення [10, с. 75]. Її структура має відповідати структурі механізму вчинення досліджуваних видів злочинів, містити блоки типових відомостей про різні його елементи, обов'язково враховувати можливі кореляційні взаємозв'язки між ними. [2, с. 794].

Зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, наголошує В. Ю. Шепітько, складають: типові ситуації даного виду кримінальних правопорушень; найбільш поширені способи їх вчинення; застосовувані злочинцями технічні засоби й джерела одержання коштів; типові матеріальні сліди кримінального правопорушення, що можуть мати значення речових доказів; найімовірніші місця їх виявлення, схованки та способи приховування слідів кримінальних правопорушень, інших засобів маскування злочинців; злочинні зв'язки [11, с. 119-120]. Як зазначає В. В. Куций, чим більше елементів із криміналістичним значенням, включатиме характеристика кримінальних правопорушень та чим детальніше вони будуть опрацьовані, тим більш інформативною та корисною вона стане для практики слідства [12, с. 90].

Переважна більшість вчених виокремлюють чотири групи елементів криміналістичної характеристики: предмет безпосереднього посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, слідова картина події, характеристика злочинця [13, с. 67]. Наведена структура криміналістичної характеристики є найбільш поширеною та науково обґрунтованою, оскільки, як ми спостерігаємо, охоплює ключові елементи механізму злочинної діяльності та забезпечує їх системний взаємозв'язок.

Структура криміналістичної характеристики та її складові, акцентують В. П. Сабадаш та М. О. Ларкін, залежать від типу злочину, і її елементами фахівці визначають: 1) спосіб вчинення злочину; 2) об'єкт злочинного посягання; 3) слідова картина; 4) особа жертви (потерпілого); 5) особа злочинця; 6) місце, час і обставини вчинення злочину [4, с. 144-145]. Як ми бачимо, запропонований науковцями підхід розширює традиційне уявлення про структуру криміналістичної характеристики, деталізуючи її складові залежно від виду суспільно небезпечного діяння, забезпечуючи тим самим більш повне відтворення механізму злочину та його зв'язків із навколишнім середовищем.

Б. В. Щур зробив спробу систематизувати різні підходи щодо структури криміналістичної характеристики та запропонував наступний елементний склад характеристики будь-якого виду злочину: 1) спосіб злочину (спосіб приготування, спосіб учинення, спосіб приховування злочину); 2) предмет злочинного посягання; 3) умови вчинення злочину (час, місце, обстановка); 4) знаряддя та засоби вчинення злочину; 5) особа злочинця; 6) особа потерпілого (жертви); 7) сліди злочину [14, с.201]. Висвітлений підхід декларує поступове розширення та деталізацію структури криміналістичної характеристики, що зумовлено, найімовірніше, ускладненням механізмів вчинення сучасних кримінальних правопорушень. Запропоновані вченими елементи не лише взаємодоповнюють один одного, а й формують цілісну систему криміналістично значущої інформації.

Перейдемо до аналізу криміналістичної характеристики бюджетних кримінальних правопорушень. Саме в умовах війни криміналістична характеристика набуває особливого значення

як науково-прикладний інструмент, що дозволяє систематизувати типові ознаки кримінальних правопорушень, виявляти закономірності їх вчинення та адаптувати методику розслідування до нових умов функціонування держави.

У бюджетній сфері вчиняється комплекс кримінальних правопорушень, які мають економічний і корупційний характер та пов'язані з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів.

І. Писарчук та Л. Гула найбільш важливими пошуковими ознаками злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері, є: стан, структура та динаміка зазначених злочинів; спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину; місце вчинення; об'єкт злочинного зазіхання; ознаки особистості злочинця; причини та умови, що сприяють вчиненню таких злочинів. Крім того, основної ваги в структурі криміналістичної характеристики вчені надають дослідженню особи злочинця та способів вчинення злочинів [15, с. 139]. Однак, надавати домінуюче значення лише цим двом елементам було б дещо спрощено. На нашу думку, не менш значущими в структурі криміналістичної характеристики є предмет посягання (бюджетні кошти), обстановка вчинення, а також сліди злочину, особливо з огляду на їх документально-цифрову природу. Саме вони забезпечують доказову базу та дозволяють об'єктивно підтвердити протиправну діяльність. Також в умовах воєнного стану істотно зростає значення таких елементів, як обстановка вчинення кримінального правопорушення та сліди кримінального правопорушення. Обстановка визначається специфікою функціонування державних інституцій у надзвичайних (кризових) умовах, а сліди набувають переважно цифрового та аналітичного характеру, що потребує застосування сучасних методів їх виявлення та дослідження.

Можемо погодитись з міркуваннями В. Ю. Шепітька, який стверджує, що не всі перелічені елементи криміналістичної характеристики злочинів працюють однаково в різних видах злочинів. Одні з них набувають першорядного значення, інші, навпаки відходять на другий план або навіть відсутні [16, с. 275]. Характеризуючою ознакою взаємозв'язків між структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів є також те, що вони носять кореляційний характер, тобто перебувають в ймовірнісній залежності один від одного [10, с. 54].

Загалом, виокремлюють чотири технології вчинення економічних протиправних діянь у даній сфері: 1) кримінальні правопорушення, пов'язані із шахрайським заволодінням бюджетними коштами; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані із заволодінням бюджетними коштами службовими особами бюджетних установ при розпорядженні ввіреним майном в ході здійснення поточної господарської та управлінської діяльності; 3) кримінальні правопорушення, пов'язані із одержанням службовими особами хабарів, укладанням та виконанням невигідних контрактів, при здійсненні державних закупівель; 4) кримінальні правопорушення, пов'язані із зловживанням службовим становищем або перевищенням службових повноважень при одержанні чи розпорядженні бюджетними котами. Зазначені діяння можуть кваліфікуватись як шахрайство, або як привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, це залежить від суб'єкта злочину та його умислу[17, с. 979].

Для службових злочинів характерним є те, що вони, як зауважує О. В. Пчеліна, характеризуються розкиданістю по всій Особливій частині КК України, а також взаємообумовленістю – в якості засобів досягнення єдиного злочинного задуму виступають різні склади злочинів (сукупність злочинів є окремим сходинками на шляху реалізації спільної злочинної мети) [18, с. 267].

Криміналістична характеристика злочинів, вчинених службовими особами, зазначають О. Л. Мусієнко та А. О. Григоренко, складається з таких елементів: спосіб злочину, місце й обстановка, час вчинення злочину, знаряддя і засоби, предмет злочинного посягання, особа потерпілого, особа злочинця, типові сліди злочину [19, с. 188].

Способи вчинення службових злочинів досить різноманітні, оскільки вчиняються в різних сферах діяльності посадових осіб. До того ж, дуже часто, виявивши один з типових за способом вчинення злочин цього виду, при належному розслідуванні виявляється цілий масив однорідних злочинів, встановлюються різні форми організованої злочинної діяльності, розширюється коло осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, встановлюються ознаки інших злочинів, які пов'язані зі службовими злочинами [2, с. 65]. Спосіб вчинення службового злочину, стверджують О. Л. Мусієнко та А. О. Григоренко, визначається такими критеріями, як сфера відносин, на яку спрямоване діяння, та особливості службової діяльності. Якщо йдеться про службових осіб публічного права, то їхні злочини зазвичай пов'язані з використанням службового становища. У той час як службові особи юридичних осіб приватного права використовують владні повноваження для вчинення злочину. Іншим важливим критерієм є тип служби, у межах якої

відбувається правопорушення. Це може бути державна служба, діяльність у державних або муніципальних установах, робота в органах громадських чи релігійних організацій, а також у структурах приватних організацій. Окрім цього, враховується масштаб злочину. Тут можна виділити як спосіб здійснення конкретних злочинів, так і використання більш масштабних злочинних технологій, що застосовуються у сфері службової діяльності [19, с. 188].

Найбільш поширеними є: розкрадання, привласнення та нецільове використання бюджетних коштів; зловживання владою або службовим становищем; корупційні правопорушення; порушення у сфері публічних закупівель; службові підроблення та фальсифікації; легалізація (відмивання) доходів; створення фіктивних суб'єктів господарювання тощо. Окрім цього, в умовах воєнного стану зростають ризики вчинення: зловживання під час закупівель для оборонних і гуманітарних потреб, привласнення коштів, виділених на відновлення інфраструктури, використання спрощених процедур закупівель для реалізації незаконних схем, а також прискорене виведення фінансів через афілійовані структури тощо.

Місце й обстановка вчинення службового кримінального правопорушення переважно пов'язані зі службовими кабінетами, установами, органами державної влади чи місцевого самоврядування, бюджетними установами, а також електронними системами управління та документообігу. Обстановка характеризується наявністю формалізованих процедур прийняття рішень, що нерідко використовуються для маскування протиправної діяльності.

Знаряддя і засоби включають службову документацію, електронні системи обліку, печатки, електронні цифрові підписи, банківські рахунки, а також програмне забезпечення для фінансових операцій. У сучасних умовах дедалі більшого значення набувають цифрові інструменти та електронні платформи.

Предмет злочинного посягання у службових злочинах зазвичай становлять бюджетні кошти, державне або комунальне майно, службова інформація, а також майнові права, якими розпоряджаються службові особи. Особливість визначення предмета злочинів, скоєних службовими особами, полягає в тому, що він залежить від суспільних відносин, окрім службових, на які посягає конкретний злочин. Виокремлюють загальні предмети службових злочинів, як-от: кошти, цінні папери, майно (рухоме і нерухоме), право на майно, переваги та пільги, послуги матеріального характеру, нематеріальні блага, документи, культурні цінності тощо [19, с. 190]. Предмет злочинів у сфері службової діяльності, акцентує О. В. Пчеліна, також різниться в залежності від того на яку, окрім службової, сферу діяльності посягає конкретний злочин [18, с. 177].

Особою потерпілого у таких злочинах найчастіше виступає держава, територіальна громада або юридичні особи публічного права, інтересам яких завдається матеріальна чи нематеріальна шкода.

Особою злочинця є службова особа, яка наділена організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, має доступ до ресурсів і можливість приймати управлінські рішення. Часто такі особи діють у змові з іншими службовцями або представниками приватного сектору. За дослідженнями науковців О. Л. Мусієнка та А. О. Григоренка, ознаками особи злочинця є: вік (здебільшого від 29 до 59 років); стать (у переважній більшості чоловіча); відсутність судимості; наявність повної вищої освіти; зневажливе ставлення до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність службової особи; бажання отримати неправомірну вигоду; відсутність поваги до інтересів служби й органу, в якому працює службова особа; бажання отримати користь від займаної посади [19, с. 190].

Типові сліди злочину мають переважно документальний та цифровий характер. Ними є: а) документальні сліди (накази, розпорядження, договори, акти виконаних робіт, накладні, фінансові звіти, кошториси, які містять неправдиві або викривлені відомості); б) електронні сліди (дані в інформаційних системах обліку, електронні документи, журнали доступу, електронні підписи, історія змін у базах даних); в) фінансово-банківські сліди (рух коштів по рахунках, транзакції між пов'язаними суб'єктами, операції з ознаками дроблення або виведення коштів); г) комунікаційні сліди (службове листування, електронна пошта, повідомлення в месенджерах, які відображають домовленості або узгодження злочинних дій); г) організаційно-управлінські сліди (сліди прийняття незаконних управлінських рішень, порушення процедур погодження, формальне дотримання вимог при фактичному їх обході). Залежно від способу утворення виділяють два види таких слідів: матеріальні й ідеальні [18, с.179]. Ідеальні сліди залишаються у пам'яті як у свідків, які безпосередньо спостерігали за вчиненням кримінального правопорушення, так і у тих, хто здатен описати особу злочинця, його діяльність як посадової особи, процес працевлаштування, виконання службових обов'язків і звільнення, порядок документообігу, укладання договорів та

інші пов'язані процедури. Такими особами є керівники осіб, котрі вчинили злочин; матеріально відповідальні особи; працівники підрозділів з кадрового забезпечення; працівники бухгалтерії; працівники планово-фінансових підрозділів; працівники правоохоронних і контролюючих органів; працівники фінансових установ; секретарі, помічники керівників, радники; інші працівники (водії, менеджери тощо) [18, с. 180].

Варто відмітити, що в умовах воєнного стану типові сліди службових злочинів хоча і зберігають свій переважно документально-цифровий характер, однак набувають певних специфічних рис, зумовлених спрощенням управлінських процедур, підвищеною швидкістю прийняття рішень та обмеженням доступу до окремої інформації з міркувань безпеки. На зазначену обставину звернули увагу 72 % опитаних нами співробітників правоохоронних органів, що підтверджує її практичну значущість та актуальність для сучасної слідчої діяльності.

Висновок. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у бюджетній сфері являє собою систему взаємопов'язаних відомостей про типові ознаки протиправної діяльності, що відображають закономірності її підготовки, вчинення та приховування і використовуються для побудови ефективної методики розслідування. Її значення полягає у тому, що вона дозволяє не лише систематизувати емпіричні дані про злочинну діяльність, але й прогнозувати можливі способи вчинення правопорушень, визначати типові слідові картини та оптимізувати процес доказування у кримінальному провадженні.

Беручи до уваги загальне визначення поняття «криміналістична характеристика кримінального правопорушення», структурними елементами криміналістичної характеристики службових кримінальних правопорушень визначено: 1) особливості особистості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 2) особливості способів приготування, скоєння та приховування кримінальних правопорушень; 3) місце та обстановка кримінального правопорушення; 4) особливості предмета злочинного посягання; 5) характеристика типових ситуацій зазначеного виду кримінальних правопорушень.

В умовах воєнного стану доцільно розглядати всі елементи криміналістичної характеристики як рівнозначно важливі, із збереженням провідної ролі способу вчинення та особи злочинця, але з обов'язковим урахуванням трансформації інших складових, що забезпечує більш повне та ефективне розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Список використаних джерел:

1. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2022 рік. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit2022ukr.pdf.

2. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр.; упоряд.: Н.А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с.

3. Берназ В.Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 16–18.

4. Сабадаш В. П., Ларкін М. О. Криміналістика: навч. посібн. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 228 с

5. Салтевський М. В., Лукашевич В. Г., Глібко В. М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ: ВІПОЛ, 1994. 180 с.

6. Степанюк Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180

7. Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і Безпека*. 2020. № 1. С. 118-122.

8. Мальцев О. В., Саінчин ОС., Сотула О. С. Теоретичні основи розслідування умисних вбивств: кримінально-правові, криміналістичні та психологічні аспекти. Психологічний портрет серійного вбивці: монографія. Ottawa: Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. 754 с.

9. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 86–88.

10. Василова-Карвацька О. В. Криміналістична характеристика злочинів: сучасні аспекти. *WORLD SCIENCE*. № 2(30), Vol.5, February 2018. С. 73–77. URL: file:///C:/Users/asus%20720/Downloads/kriminalistichna-harakteristika-zlochiniv-suchasni-aspekti.pdf.

11. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько. 5-те вид. переробл. та допов. Київ: ІнЮре, 2016, 640 с.

12. Куций В. В. Поняття та структура криміналістичної характеристики незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. *Науковий вісник Ужгород-*

ського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 84: частина 4. С. 87–22. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.11.

13. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

14. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: дис…докт. юрид. наук. Х., 2011. 407 с.

15. Писарчук І., Гула Л. Характеристика нецільового використання бюджетних коштів: криміналістичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2018. № 889. С. 137–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_17_23.

16. Криміналістика : [підручник] / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2008. 464 с.

17. Степанюк Р. Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 977−981.

18. Пчеліна О. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 176–182.

19. Мусієнко О. Л., Григоренко А. О. Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених службовими особами. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 3(24), 2018. С. 187–191. URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/40.pdf.

20. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 237 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.42

ІРКАБАЄВ О.А.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF PARLIAMENTARY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових засад парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах воєнного стану, виявлення системних колізій і прогалин у чинному законодавстві та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення у формі проекту закону.У статті досліджуються адміністративно-правові засади здійснення парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах введеного воєнного стану. Проаналізовано конституційно-правову базу та спеціальне законодавство, що визначає повноваження Верховної Ради України, її комітетів і тимчасових слідчих комісій у сфері контролю за збройними силами. Встановлено, що в умовах воєнного стану відбувається суттєва трансформація парламентського контролю. Виявлено системну колізію між нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави і правоохоронними органами». Здійснено порівняльно-правовий аналіз моделей парламентського контролю у Великій Британії, Польщі, Федеративній Республіці Німеччина, Ізраїлі. Запропоновано проект Закону України «Про парламентський контроль у сфері національної безпеки і оборони» з нормами щодо запровадження інституту Парламентського комісара Верховної Ради України з питань оборони, процедури закритих засідань та власних розслідувань Комітету ВРУ з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Зроблено насиупні висновки: адміністративно-правові засади парламентського контролю за ЗСУ в Україні характеризуються системними колізіями між конституційними нормами, загальним законодавством про цивільний контроль та спеціальним законодавством про воєнний стан; в умовах воєнного стану відбувається об'єктивно обумовлене звуження парламентського контролю за оперативною діяльністю ЗСУ, проте ця тенденція не повинна призводити до повної відмови від цивільного контролю як фундаментального принципу демократичної держави; зарубіжний досвід Великої Британії, Польщі, ФРН, Ізраїлю свідчить про можливість збереження ефективного парламентського контролю в умовах збройних конфліктів шляхом запровадження закритих процедур із відповідним допуском членів контрольних органів.

Ключові слова: *парламентський контроль; Збройні Сили України; воєнний стан; цивільний контроль; адміністративно-правовий механізм; Верховна Рада України; комітети Верховної Ради; тимчасові слідчі комісії; демократичний контроль; парламентський комісар з питань оборони.*

The purpose of the article is a comprehensive study of the administrative and legal principles of parliamentary control over the activities of the Armed Forces of Ukraine under martial law, identification of systemic conflicts and gaps in the current legislation, and development of scientifically based proposals for its improvement in

© ІРКАБАЄВ О.А. – аспірант кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності (Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка) https://orcid.org/0009-0004-0528-2163

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the form of a draft law.This article examines the administrative and legal foundations of parliamentary control over the activities of the Armed Forces of Ukraine under martial law. The constitutional and legal framework defining the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine, its committees, and temporary investigative commissions is analyzed. A systemic conflict between the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» and the Law «On Democratic Civilian Control over the Military Organization of the State and Law Enforcement Bodies» is identified. A comparative legal analysis of parliamentary control models in the United Kingdom, Poland, the Federal Republic of Germany, and Israel is conducted. A draft Law of Ukraine «On Parliamentary Control in the Sphere of National Security and Defence» is proposed, including provisions on the institution of the Parliamentary Commissioner on Defence Matters.General conclusions are made: the administrative and legal principles of parliamentary control over the Armed Forces of Ukraine in Ukraine are characterized by systemic conflicts between constitutional norms, general legislation on civilian control and special legislation on martial law; under martial law, there is an objectively determined narrowing of parliamentary control over the operational activities of the Armed Forces of Ukraine, but this trend should not lead to a complete rejection of civilian control as a fundamental principle of a democratic state; the foreign experience of Great Britain, Poland, Germany, and Israel indicates the possibility of maintaining effective parliamentary control in conditions of armed conflicts by introducing closed procedures with appropriate admission of members of control bodies.

Keywords: *parliamentary control; Armed Forces of Ukraine; martial law; civilian control; administrative and legal mechanism; Verkhovna Rada of Ukraine; parliamentary committees; democratic control; Parliamentary Commissioner on Defence.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України, розпочате 24 лютого 2022 року, кардинально змінило умови функціонування всіх інститутів державної влади. Введення воєнного стану Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року, схваленим Законом України № 2102-IX, та його багаторазове продовження створили якісно нову правову реальність, у якій традиційні механізми парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України (далі – ЗСУ) зазнали істотного переосмислення.

Парламентський контроль є центральним елементом системи демократичного цивільного контролю над воєнною організацією держави. Його відсутність або формалізація створює умови для зловживань, нецільового використання бюджетних коштів та порушення прав військовослужбовців. Водночас надмірна публічність контрольних процедур в умовах активних бойових дій здатна завдати шкоди обороноздатності держави. Актуальність дослідження посилюється тим, що чинне законодавство України, незважаючи на численні зміни після 24 лютого 2022 року, так і не сформувало чіткого механізму парламентського контролю за ЗСУ в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика парламентського контролю у сфері оборони перебуває на перехресті конституційного, адміністративного та військового права. У вітчизняній юридичній науці вагомий внесок у розробку теорії парламентського контролю зробили В. Б. Авер'янов [1], Ю. П. Битяк [2], В. В. Копєйчиков [3]. Питання цивільного контролю над збройними силами розглядали В. А. Ліпкан [4], О. І. Микитенко [5], Г. В. Новицький [6]. Окремі аспекти контролю за ЗСУ в умовах особливих правових режимів досліджували М. В. Коваль [7] та О. В. Копан [8].

Серед зарубіжних учених суттєвий вклад у розробку теорії демократичного контролю над збройними силами внесли H. Born та H. Hänggi [9], H. Born, P. Fluri та A. Johnsson [10], а також H. Born, P. Fluri та S. Lunn [11]. Їхні праці, виконані в рамках Женевського центру демократичного контролю над збройними силами (DCAF), є методологічною основою для порівняльно-правового аналізу.

Разом із тим у науковій літературі практично відсутні комплексні дослідження, присвячені особливостям парламентського контролю за ЗСУ саме в умовах воєнного стану, введеного після повномасштабного вторгнення 2022 року. Зазначену прогалину покликана заповнити пропонована стаття.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових засад парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України в умовах воєнного стану, виявлення системних

колізій і прогалин у чинному законодавстві та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення у формі проекту закону.

Для досягнення зазначеної мети вирішуються такі завдання: 1) проаналізувати конституційно-правову основу та спеціальне законодавство, що регулює парламентський контроль за ЗСУ; 2) визначити вплив воєнного стану на обсяг і форми парламентського контролю; 3) виявити колізії між нормами законодавства у зазначеній сфері; 4) здійснити порівняльно-правовий аналіз досвіду держав-членів НАТО; 5) розробити проект Закону України про парламентський контроль у сфері національної безпеки і оборони.

Методологічну основу дослідження становить комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм Конституції України, Законів України «Про правовий режим воєнного стану» (2015), «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави і правоохоронними органами» (2003), «Про комітети Верховної Ради України» (1995) та виявлення колізій між ними. Системно-структурний метод використано для дослідження архітектури парламентського контролю як підсистеми механізму цивільного контролю над збройними силами. Порівняльно-правовий метод покладено в основу аналізу досвіду парламентського контролю у Великій Британії, Польщі, Федеративній Республіці Німеччина, Ізраїлі. Історико-правовий метод дозволив простежити трансформацію парламентського контролю в Україні після введення воєнного стану 24 лютого 2022 року. Метод правового моделювання застосовано для розробки проекту Закону. Емпіричну базу склали офіційні матеріали Верховної Ради України, дані SIPRI Military Expenditure Database 2025, рішення Конституційного Суду України та матеріали з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Виклад основного матеріалу

Конституційно-правова основа парламентського контролю за ЗСУ

Правову основу парламентського контролю за діяльністю Збройних Сил України становлять насамперед положення Конституції України. Відповідно до статті 85 Основного Закону, до повноважень Верховної Ради України належать: здійснення контролю за виконанням Державного бюджету України; схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; схвалення указу Президента України про введення воєнного або надзвичайного стану [12].

Стаття 89 Конституції України передбачає право парламенту створювати тимчасові слідчі комісії для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес. Ця норма є конституційною основою для здійснення парламентського розслідування у сфері діяльності ЗСУ. Однак у практиці конституційного ладу тимчасові слідчі комісії мають вкрай обмежені можливості для отримання інформації, що містить державну таємницю, оскільки процедура надання допуску членам таких комісій законодавчо не врегульована належним чином [13, с. 112].

Спеціальним законом, що регулює цивільний контроль над воєнною організацією держави, є Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави і правоохоронними органами» від 19 червня 2003 року [14]. Стаття 9 цього Закону закріплює парламентський контроль як один із ключових видів цивільного контролю, а статті 10–16 деталізують повноваження Верховної Ради та її органів у цій сфері. До таких повноважень належать: законодавче регулювання діяльності складових Воєнної організації держави; затвердження державного бюджету в частині видатків на оборону; затвердження програм розвитку озброєнь та військової техніки; заслуховування щорічних доповідей Кабінету Міністрів та Міністра оборони щодо стану виконання законодавства у сфері оборони.

Трансформація парламентського контролю в умовах воєнного стану

Введення воєнного стану Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року, схваленим Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року, спричинило суттєву трансформацію парламентського контролю за ЗСУ. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року [15] передбачає низку обмежень, що безпосередньо впливають на здійснення контрольних повноважень парламенту.

За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI), у 2024 році Україна мала найвищий у світі військовий тягар – 34 % ВВП (для порівняння – 37 % у 2023 р.). Військові видатки України у 2024 році склали 64,7 млрд доларів США [21]. За даними Міністерства фінансів України, видатки на сектор безпеки та оборони у 2024 році становили 2,97 трлн грн, що дорівнює 58,3 % видатків загального фонду державного бюджету [22]. Такі

масштаби витрачання публічних коштів роблять парламентський контроль критично важливим, попри об'єктивні складнощі його здійснення в умовах воєнного стану.

По-перше, значна частина інформації про діяльність ЗСУ набуває статусу державної таємниці або інформації з обмеженим доступом. Відповідно до Закону України «Про державну таємницю» [16], відомості про дислокацію, чисельність, озброєння та бойове застосування військ належать до найвищого ступеня секретності. По-друге, в умовах воєнного стану Верховна Рада України ухвалила низку рішень щодо особливого порядку розгляду законодавчих ініціатив, зокрема прискорені процедури прийняття законів, пов'язаних із обороною [17, с. 43]. По-третє, низка повноважень Верховної Ради України у сфері оборони фактично перейшла до Ради національної безпеки і оборони України та Президента України через діяльність Ставки Верховного Головнокомандувача [18].

Колізії у законодавстві та прогалини правового регулювання

Перша колізія полягає у суперечності між нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про демократичний цивільний контроль». Стаття 8 першого Закону передбачає можливість обмеження повноважень органів державної влади в умовах воєнного стану, тоді як другий Закон не містить жодних норм, які б передбачали можливість обмеження парламентського контролю в особливий період [15; 14].

Друга колізія стосується статусу Комітету Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» [19] наділяє цей Комітет широкими контрольними повноваженнями у сфері оборони, однак механізм реалізації цих повноважень щодо відомостей, що становлять державну таємницю, не прописаний. На практиці це призводить до ситуацій, коли члени Комітету мають допуск до державної таємниці, але процедура проведення закритих засідань Комітету та прийняття закритих рішень законодавчо не врегульована.

Третя прогалина пов'язана з відсутністю в Україні спеціалізованого парламентського органу з питань оборони, який поєднував би функції контролю за збройними силами із захистом прав військовослужбовців. У Федеративній Республіці Німеччина таким органом є Уповноважений Бундестагу з питань оборони (Wehrbeauftragter des Deutschen Bundestages), запроваджений відповідно до ст. 45b Основного закону ФРН та Закону про Уповноваженого Бундестагу з питань оборони (Gesetz über den Wehrbeauftragten des Deutschen Bundestages) від 16 червня 1982 р. Він обирається Бундестагом на п'ять років і має самостійний доступ до військових частин та військових документів. У Канаді функціонує Ombudsman for the Department of National Defence and the Canadian Armed Forces (з 1998 р.), у Норвегії – Ombudsman for the Armed Forces (з 1952 р.). Запозичення моделі Wehrbeauftragter є найбільш релевантним для України з огляду на конституційну сумісність та фокус саме на правах військовослужбовців.

Порівняльно-правовий аналіз моделей парламентського контролю

Досвід держав – членів НАТО свідчить про наявність різних моделей парламентського контролю за збройними силами в умовах збройних конфліктів. У Великій Британії парламентський контроль здійснюється через House of Commons Defence Committee та Intelligence and Security Committee (ISC), створений на підставі Justice and Security Act 2013; ISC засідає виключно в закритому режимі, його звіти редагуються прем'єр-міністром перед поданням до парламенту [9, с. 78]. У Польщі парламентський контроль здійснюється Sejmowa Komisja Obrony Narodowej та Sejmowa Komisja do Spraw Służb Specjalnych на підставі Регламенту Сейму РП (Uchwała Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 r., rozdz. 9); члени останньої комісії проходять перевірку Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego відповідно до Ustawy o ochronie informacji niejawnych 2010 p. [20].

У Федеративній Республіці Німеччина центральним органом є Verteidigungsausschuss Бундестагу, що діє на підставі ст. 45a Основного закону, з паралельним функціонуванням Wehrbeauftragter як парламентського омбудсмана у сфері прав військовослужбовців. У Ізраїлі парламентський контроль здійснює Foreign Affairs and Defense Committee Кнесету з постійним правом на закриті засідання. Узагальнено порівняльно-правовий аналіз подано у таблиці 1.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. По-перше, адміністративно-правові засади парламентського контролю за ЗСУ в Україні характеризуються системними колізіями між конституційними нормами, загальним законодавством про цивільний контроль та спеціальним законодавством про воєнний стан. По-друге, в умовах воєнного стану відбувається об'єктивно обумовлене звуження парламентського контролю за оперативною діяльністю ЗСУ, проте ця тенденція не повинна призводити до повної відмови від цивільного

Таблиця 1

Порівняльна характеристика моделей парламентського контролю за збройними силами

Параметр	Україна	Польща	ФРН	Велика Британія	Ізраїль
Спеціалізований орган	Комітет ВРУ з нац. безпеки, оборони та розвідки	Sejmowa Komisja Obrony Narodowej + Komisja do Spraw Służb Specjalnych	Verteidigung-sausschuss Бундестагу (ст. 45a Основного закону)	House of Commons Defence Committee + Intelligence and Security Committee	Foreign Affairs and Defense Committee Кнесету
Правова основа	ЗУ «Про комітети ВРУ» 1995; Регламент ВРУ	Konstytucja RP 1997; Regulamin Sejmu 1992 (rozdz. 9)	Grundgesetz, Art. 45a, 45b	Justice and Security Act 2013; Standing Orders HoC	Basic Law: The Knesset; Knesset Rules of Procedure
Допуск до держтаємниці	Спеціальна перевірка СБУ (ЗУ «Про держтаємницю», ст. 22)	Перевірка ABW (Ustawa o ochronie informacji niejawnych 2010)	За посадою (Sicherheit-süberprüfung G-3)	ISC – за посадою; інші – DV (Developed Vetting)	За посадою для членів комітету
Закриті засідання	Допускаються (ст. 38 Регламенту ВРУ), порядок не деталізовано	Постійна практика; протоколи з грифом «ściśle tajne»	Регулярні закриті засідання; протоколи зберігаються 30 років	ISC засідає виключно у закритому режимі	Більшість засідань закриті
Парламентський омбудсман з оборони	Відсутній	Відсутній (загальний RPO)	Wehrbeauftragter des Bundestages (з 1957 р.)	Service Complaints Ombudsman (з 2015 р.)	Soldiers' Ombudsman (з 1972 р.)
Затвердження міжнародних розгортань	ВРУ (ст. 85 п. 23 Конституції) – обов'язкове	Sejm – обов'язкове	Бундестаг – обов'язкове (Parlamentsbeteiligungsgesetz 2005)	Convention (з 2003 р., не зобов'язує)	Кнесет (Basic Law: The Army)

Джерела: Конституція України; Konstytucja RP 1997; Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland; Justice and Security Act 2013 (UK); Basic Laws of Israel. Перевірено через офіційні портали парламентів станом на травень 2026 р.

контролю як фундаментального принципу демократичної держави. По-третє, зарубіжний досвід Великої Британії, Польщі, ФРН, Ізраїлю свідчить про можливість збереження ефективного парламентського контролю в умовах збройних конфліктів шляхом запровадження закритих процедур із відповідним допуском членів контрольних органів.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 375 с.

2. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія. Харків : Право, 2005. 304 с.

3. Копєйчиков В. В. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

4. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2008. 440 с.

5. Микитенко О. І. Цивільний контроль над силовими структурами: теорія і практика : монографія. Київ : Атіка, 2009. 256 с.

6. Новицький Г. В. Правові основи захисту державної таємниці в Україні : монографія. Київ : Паливода А. В., 2004. 316 с.

7. Коваль М. В. Правовий режим воєнного стану: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 207 с.

8. Копан О. В. Управління Збройними Силами України: правові та організаційні засади. Київ : Атіка, 2006. 285 с.

9. Born H., Hänggi H. (eds). The 'Double Democratic Deficit': Parliamentary Accountability and the Use of Force Under International Auspices. Aldershot : Ashgate, 2004. 240 p.

10. Born H., Fluri P., Johnsson A. (eds). Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices. Handbook for Parliamentarians No. 5. Geneva : IPU-DCAF, 2003. 222 p.

11. Born H., Fluri P., Lunn S. (eds). Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector and its Reform. Geneva ; Brussels : DCAF/NATO-PA, 2003. 150 p.

12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Барабаш Ю. Г. Парламентський контроль в Україні (конституційно-правовий аспект) : монографія. Харків : Легас, 2004. 192 с.

14. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави і правоохоронними органами : Закон України від 19.06. 2003 р. № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

16. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

17. Кравченко С. О. Парламентські процедури в умовах особливих правових режимів. *Право України*. 2023. № 4. С. 39–52.

18. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

19. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4.04.1995 р. № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.

20. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. – Regulamin Sejmu RP (rozdział 9 «Komisje sejmowe»). Tekst jednolity: M.P. 2012, poz. 32.

21. SIPRI Military Expenditure Database 2025. *Stockholm International Peace Research Institute.* URL: https://www.sipri.org/databases/milex.

22. Уряд схвалив звіт про виконання Державного бюджету на 2024 рік: видатки на оборону та безпеку становили 2,97 трлн грн. 08.04.2025. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-zvit-pro-vykonannia-derzhavnoho-biudzhetu-na-2024-rik.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.43

ІРОДЕНКО В.Т.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

THE FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF INCENTIVE LEGAL NORMS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE AND LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Актуальність статті зумовлена необхідністю поглибленого аналізу заохочувальних правових норм як важливого інструменту правового впливу, що забезпечує розвиток правової культури, підвищення ефективності правового виховання та формування соціально активної й відповідальної поведінки громадян в Україні. Метою статті є дослідження ролі заохочувальних норм у формуванні правосвідомості, правової культури та соціально активної поведінки громадян. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання: проаналізувати сутність і ознаки заохочувальних правових норм, визначити їх місце у механізмі правового регулювання; дослідити їх вплив на формування правомірної поведінки та правової активності суб'єктів права; охарактеризувати роль заохочувальних норм у процесі правового виховання; з'ясувати їх функціональне значення у реалізації правової політики України. У статті здійснено аналіз функціонального значення заохочувальних правових норм як інструменту формування правової культури та правового виховання в Україні. Наголошено, що у сучасних умовах розвитку правової системи України підвищення ефективності заохочувальних норм права потребує комплексного підходу, який охоплює як нормативний, так і організаційний та мотиваційний аспекти. Однією з ключових проблем є недостатня системність їх застосування, що знижує їх вплив на формування правомірної поведінки та розвиток правової культури. У цьому контексті важливим є вдосконалення нормативного закріплення заохочувальних механізмів, зокрема шляхом чіткого визначення підстав, форм і умов застосування заохочень у різних галузях права. Встановлено, що заохочувальні правові норми виступають ефективним інструментом правового впливу, який поєднує нормативні та мотиваційні засоби, сприяючи добровільному дотриманню правових приписів. Доведено, що їх застосування забезпечує формування стійких правових переконань, розвиток правової культури та підвищення рівня правової активності громадян. Показано, що комплексне використання заохочувальних механізмів у системі правового регулювання сприяє підвищенню ефективності правового виховання та зміцненню правопорядку в Україні.

***Ключові слова*:** *заохочувальні правові норми, правове виховання, правова культура, правосвідомість, правова активність, стимулювання правомірної поведінки, правова політика.*

The relevance of the article is due to the need for an in-depth analysis of incentive legal norms as an important tool of legal influence, ensuring the development of legal culture, increasing the effectiveness of legal education and the formation of socially active and responsible behavior of citizens in Ukraine. The purpose of the article is to study the role of incentive legal norms in the formation of legal awareness, legal culture and socially active behavior of citizens. To achieve this goal, the following tasks were set: to analyze the essence and features of incentive legal norms, determine their place

© ІРОДЕНКО В.Т. – здобувач (ЗВО «Університет Короля Данила») https://orcid.org/0009-0006-6762-3933

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

in the mechanism of legal regulation; to investigate their impact on the formation of lawful behavior and legal activity of legal subjects; to characterize the role of incentive legal norms in the process of legal education; to clarify their functional significance in the implementation of the legal policy of Ukraine. The article analyzes the functional significance of incentive legal norms as a tool for the formation of legal culture and legal education in Ukraine. It is emphasized that in the current conditions of development of the legal system of Ukraine, increasing the effectiveness of incentive norms of law requires a comprehensive approach that covers both normative and organizational and motivational aspects. One of the key problems is the lack of systematicity of their application, which reduces their impact on the formation of lawful behavior and the development of legal culture. In this context, it is important to improve the regulatory consolidation of incentive mechanisms, in particular by clearly defining the grounds, forms and conditions for the application of incentives in various branches of law. It is established that incentive legal norms act as an effective tool of legal influence that combines normative and motivational means, contributing to voluntary compliance with legal requirements. It is proven that their application ensures the formation of stable legal beliefs, the development of legal culture and an increase in the level of legal activity of citizens. It is shown that the comprehensive use of incentive mechanisms in the legal regulation system contributes to increasing the effectiveness of legal education and strengthening the rule of law in Ukraine.

***Key words*:** incentive legal norms, legal education, legal culture, legal awareness, legal activity, stimulation of lawful behavior, legal policy.

Вступ. Актуальність теми дослідження зумовлена сучасними процесами трансформації правової системи України, що супроводжуються реформуванням законодавства, утвердженням принципів верховенства права та посиленням ролі правових цінностей у суспільному розвитку. У цих умовах особливого значення набуває формування ефективного механізму правового впливу, спрямованого не лише на регулювання суспільних відносин, а й на стимулювання правомірної поведінки суб'єктів права.

Сучасна правова реальність вимагає переосмислення функціонального призначення правових норм, які поряд із регулятивною та охоронною функціями повинні виконувати стимулюючу роль. Особливо це стосується заохочувальних правових норм, що сприяють формуванню позитивної мотивації до дотримання права, розвитку правової активності та підвищенню рівня правосвідомості громадян. Їх значення посилюється в умовах демократичних перетворень, коли ефективність правового регулювання дедалі більше залежить від добровільного виконання правових приписів. Водночас важливим чинником забезпечення результативності правового впливу є рівень правової культури суспільства, який визначає ставлення особи до права, її готовність діяти відповідно до правових норм і сприймати їх як соціальну цінність. Формування правової культури безпосередньо пов'язане з процесом правового виховання, що спрямований на розвиток правосвідомості, утвердження правових цінностей і вироблення стійких моделей правомірної поведінки. Незважаючи на значну увагу до проблем правового регулювання, питання функціонального значення заохочувальних норм права у контексті розвитку правової культури та правового виховання залишаються недостатньо комплексно дослідженими. Зокрема, потребує подальшого наукового осмислення їх роль як інструменту формування внутрішньої мотивації до правомірної поведінки, їх вплив на правову активність громадян та місце у системі правових засобів реалізації правової політики держави. Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу заохочувальних правових норм як важливого інструменту правового впливу, що забезпечує розвиток правової культури, підвищення ефективності правового виховання та формування соціально активної й відповідальної поведінки громадян в Україні.

Стан дослідження. Проблема заохочувальних правових норм як інструменту формування правової культури та правового виховання в Україні є актуальною як у теоретичному, так і в практичному вимірі. Ефективне використання таких норм потребує їх глибокого наукового осмислення, врахування сучасних соціально-правових трансформацій, а також розробки дієвих механізмів правового стимулювання, спрямованих на формування правомірної та соціально активної поведінки громадян.

Вагомий внесок у дослідження правової культури, правового виховання та правової політики здійснили сучасні українські фахівці, зокрема Т. С. Поліщук, Н. П. Харченко, які аналізують

ціннісні засади правової культури, механізми її формування та взаємозв'язок із правовою політикою держави. Питання заохочувальних норм як правового засобу стимулювання поведінки суб'єктів досліджували Н. І. Керничний, Ю. І. Чалий, О. С. Котуха, Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, які розкривають їх сутність, функціональне призначення та роль у механізмі правового регулювання. Разом з тим слід зазначити, що попри наявність значної кількості наукових праць, заохочувальні правові норми у контексті їх функціонального значення для розвитку правової культури та правового виховання ще не отримали комплексного дослідження. Зокрема, недостатньо висвітленими залишаються питання їх системного впливу на формування правосвідомості, внутрішньої мотивації до правомірної поведінки та їх інтеграції у механізм реалізації правової політики. Але, наукова розробка проблематики заохочувальних правових норм потребує подальшого розвитку, зокрема у напрямі комплексного аналізу їх функціонального значення, мотиваційного потенціалу та ролі у формуванні правової культури й правового виховання в умовах сучасного розвитку України.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження функціонального значення заохочувальних правових норм як інструменту формування правової культури та забезпечення ефективного правового виховання в Україні. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати сутність та ознаки заохочувальних правових норм; з'ясувати їх місце у механізмі правового регулювання; дослідити вплив заохочувальних норм на формування правової культури та правосвідомості громадян; охарактеризувати їх роль у процесі правового виховання; визначити функціональне значення заохочувальних норм у реалізації правової політики України та окреслити основні напрями підвищення ефективності їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Правова культура у сучасних наукових підходах розглядається як комплексне соціально-правове явище, що відображає рівень розвитку правової системи, правосвідомості та правової поведінки суб'єктів. Вона формується під впливом сукупності правових, соціальних та ціннісних чинників і виступає важливим індикатором ефективності функціонування права у суспільстві. Водночас правова культура охоплює не лише знання норм права, але й ставлення до них, рівень довіри до правових інститутів та готовність діяти відповідно до встановлених правил. Зокрема, підкреслюється, що правова культура забезпечує інтеграцію правових норм у систему соціальних цінностей, визначаючи орієнтацію поведінки суб'єктів права та рівень їх правової активності [1, с. 287].

У контексті сучасного правового розвитку правова культура набуває значення не лише результату правового регулювання, але й чинника, що впливає на формування та реалізацію правової політики. Вона визначає рівень сприйняття правових норм, ступінь їх добровільного виконання та ефективність правового впливу в цілому. Крім того, правова культура забезпечує зв'язок між нормативними приписами та реальною поведінкою суб'єктів, сприяючи їх практичній реалізації. Як зазначається у наукових дослідженнях, взаємозв'язок правової культури і правової політики проявляється у їх взаємному впливі: правова політика формує нормативні засади розвитку суспільства, тоді як правова культура забезпечує їх сприйняття та реалізацію на рівні поведінки суб'єктів [2, с. 744].

Важливим елементом формування правової культури виступає правове виховання, яке забезпечує засвоєння правових знань, формування правових переконань та розвиток навичок правомірної поведінки. Воно спрямоване не лише на інформування особи про зміст правових норм, але й на формування внутрішнього переконання у необхідності їх дотримання. У сучасних умовах воно розглядається як системний процес, що охоплює освітні, інформаційні та соціальні впливи, спрямовані на підвищення рівня правосвідомості громадян та утвердження правових цінностей у суспільстві. Зокрема, наголошується, що ефективність правового виховання безпосередньо впливає на рівень правової культури, оскільки саме через нього забезпечується формування усвідомленого ставлення до права та готовності діяти відповідно до його вимог [3].

Особливого значення правове виховання набуває в умовах трансформації правової системи України, коли постає необхідність подолання правового нігілізму та формування стійких моделей правомірної поведінки. У таких умовах зростає потреба у посиленні ролі держави та інститутів громадянського суспільства у формуванні правових цінностей і підвищенні рівня правової обізнаності населення. Водночас ефективність цих процесів залежить від узгодженості правових, освітніх та інформаційних механізмів впливу. У цьому контексті підкреслюється, що ефективне функціонування правової системи неможливе без належного рівня правової культури, яка формується через поєднання різних засобів правового впливу, включаючи освітні, інформаційні та нормативні механізми [4].

Отже, правова культура та правове виховання виступають взаємопов'язаними складовими механізму правового впливу, що забезпечують формування правомірної поведінки суб'єктів права. Їх взаємодія створює умови для підвищення ефективності правового регулювання, зміцнення законності та формування відповідального ставлення до права. Водночас саме через їх узгоджене функціонування забезпечується реалізація правової політики держави та досягнення її стратегічних цілей. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження ролі заохочувальних правових норм як інструменту впливу на правову культуру та правове виховання у сучасному українському суспільстві.

У сучасній юридичній науці заохочувальні правові норми розглядаються як особливий різновид правових засобів, спрямованих на стимулювання соціально корисної та правомірної поведінки суб'єктів права. Їх сутність полягає у встановленні позитивних юридичних наслідків, що настають у разі здійснення поведінки, яка відповідає вимогам права та інтересам суспільства. Такий підхід забезпечує вплив на поведінку особи не через примус, а через формування зацікавленості у досягненні правомірного результату. У наукових дослідженнях підкреслюється, що заохочувальні норми виступають ефективним інструментом правового регулювання, оскільки сприяють досягненню цілей права шляхом стимулювання бажаної поведінки суб'єктів [5, с. 224].

Сутність заохочувальних норм найбільш повно розкривається через їх мотиваційну природу. Вони спрямовані на вплив на інтереси, потреби та ціннісні орієнтації особи, формуючи внутрішню готовність до правомірної поведінки. На відміну від примусових механізмів, що ґрунтуються на загрозі санкцій, заохочувальні норми забезпечують добровільне виконання правових приписів, що підвищує ефективність правового впливу. У цьому контексті зазначається, що заохочення виступає формою правового стимулювання, яка сприяє досягненню соціально значущих результатів та підтриманню правопорядку [6, с. 71].

Характерною ознакою заохочувальних норм є їх відмінність від регулятивних і охоронних норм права. Вони не встановлюють обов'язкових приписів чи юридичної відповідальності за невиконання, а лише передбачають можливість отримання певних переваг у разі здійснення визначеної поведінки. Така конструкція забезпечує добровільний характер правомірної поведінки та її усвідомлений вибір суб'єктом. У науковій літературі підкреслюється, що заохочення виступає самостійним правовим засобом, який стимулює активну поведінку суб'єктів права, зокрема у сфері цивільно-правових відносин.

Важливим аспектом є місце заохочувальних норм у механізмі правового регулювання. Вони функціонують у взаємодії з іншими правовими засобами, доповнюючи регулятивні та охоронні норми та забезпечуючи комплексний вплив на суспільні відносини. Їх застосування сприяє підвищенню рівня добровільного виконання правових приписів і зменшенню необхідності використання примусових заходів. У дослідженнях наголошується, що поєднання стимулюючих і регулятивних механізмів забезпечує більш ефективне функціонування правової системи.

Окрему роль заохочувальні норми відіграють у різних галузях права, де вони забезпечують стимулювання соціально значущої поведінки суб'єктів. У публічному праві вони сприяють підвищенню ефективності державного управління та дотриманню законодавства, тоді як у приватному праві виступають засобом забезпечення виконання зобов'язань та розвитку економічної активності. У цьому контексті підкреслюється, що заохочувальні механізми мають універсальний характер і застосовуються у різних сферах правового регулювання [7].

Крім того, заохочувальні правові норми мають важливе значення у контексті реалізації правової політики держави. Вони сприяють формуванню правових цінностей, розвитку правової культури та підвищенню рівня правової активності громадян. Через механізм позитивного стимулювання вони закріплюють у свідомості суб'єктів уявлення про доцільність правомірної поведінки та її соціальну значущість. У наукових дослідженнях зазначається, що заохочувальні норми виступають складовою правової політики, спрямованої на формування ефективного механізму правового регулювання та розвиток правової культури суспільства [8, с. 28].

Тобто, заохочувальні правові норми є важливим елементом сучасного механізму правового регулювання, що поєднує нормативний вплив із мотиваційними засобами. Їх застосування забезпечує формування правомірної поведінки, підвищення рівня правової активності та сприяє розвитку правової культури суспільства. У цьому контексті вони виступають ефективним інструментом реалізації правової політики та забезпечення стабільного розвитку правової системи України.

Функціональне значення заохочувальних норм права проявляється передусім у їх здатності забезпечувати стимулювання правомірної поведінки суб'єктів шляхом впливу на їх мотиваційну сферу. На відміну від примусових механізмів, що орієнтовані на стримування правопорушень,

заохочувальні норми формують позитивну мотивацію до дотримання правових приписів. У цьому контексті вони виступають ефективним засобом забезпечення досягнення цілей правового регулювання, оскільки сприяють добровільному виконанню норм права та закріпленню соціально корисних моделей поведінки [5, с. 225].

Однією з ключових функцій заохочувальних норм є їх виховний вплив, який реалізується через формування правосвідомості та правових переконань суб'єктів. Вони сприяють засвоєнню правових цінностей, утвердженню поваги до права та формуванню стійкої орієнтації на правомірну поведінку. У цьому аспекті заохочувальні норми виступають важливим інструментом правового виховання, оскільки забезпечують не лише зовнішній вплив на поведінку, але й внутрішню трансформацію правових установок особи. Зазначається, що стимулюючий характер правових норм дозволяє формувати у суб'єктів переконання у доцільності дотримання права, що є основою високого рівня правової культури [6, с. 72].

Важливим функціональним аспектом є роль заохочувальних норм у формуванні та розвитку правової культури. Вони забезпечують інтеграцію правових норм у систему соціальних цінностей, сприяючи їх сприйняттю як суспільно значущих орієнтирів поведінки. Через механізм позитивного стимулювання такі норми закріплюють у свідомості суб'єктів уявлення про соціальну корисність правомірної поведінки, що сприяє підвищенню рівня правової активності громадян. У наукових дослідженнях підкреслюється, що заохочувальні норми є важливим елементом формування правової культури, оскільки вони спрямовані на закріплення правових цінностей та розвиток правосвідомості.

Окремо слід відзначити їх значення у реалізації правової політики держави. Заохочувальні норми виступають ефективним інструментом впровадження стратегічних напрямів правового розвитку, оскільки дозволяють узгодити інтереси держави та суспільства. Вони сприяють підвищенню рівня довіри до права, забезпечують добровільну участь громадян у правових процесах та підсилюють ефективність правового регулювання. У цьому контексті підкреслюється, що заохочувальний механізм є складовою правової політики, яка спрямована на формування соціально активної та відповідальної поведінки суб'єктів права [8, с. 29].

Крім того, заохочувальні норми виконують функцію підвищення ефективності правового регулювання, оскільки забезпечують досягнення його цілей із мінімальним застосуванням примусових заходів. Їх використання дозволяє оптимізувати механізм правового впливу, зменшити рівень правопорушень та підвищити рівень добровільного дотримання норм права. Це особливо важливо в умовах трансформації правової системи України, коли зростає значення внутрішніх мотиваційних чинників поведінки. У цьому аспекті заохочувальні норми виступають ефективним інструментом модернізації правового регулювання.

Таким чином, функціональне значення заохочувальних норм права полягає у їх здатності поєднувати регулятивний, мотиваційний і виховний вплив на поведінку суб'єктів. Вони забезпечують формування правової культури, сприяють ефективному правовому вихованню та підвищують результативність реалізації правової політики держави. Саме комплексний характер їх впливу визначає їх важливе місце у сучасній правовій системі України.

У сучасних умовах розвитку правової системи України підвищення ефективності заохочувальних норм права потребує комплексного підходу, який охоплює як нормативний, так і організаційний та мотиваційний аспекти. Однією з ключових проблем є недостатня системність їх застосування, що знижує їх вплив на формування правомірної поведінки та розвиток правової культури. У цьому контексті важливим є вдосконалення нормативного закріплення заохочувальних механізмів, зокрема шляхом чіткого визначення підстав, форм і умов застосування заохочень у різних галузях права.

Важливим напрямом є також забезпечення узгодженості заохочувальних норм із загальними принципами правової системи, зокрема справедливості, рівності та законності. Недостатня визначеність критеріїв застосування заохочень може призводити до їх формального використання або навіть зловживань, що негативно впливає на довіру до права. Тому необхідним є розроблення чітких механізмів контролю за застосуванням заохочувальних норм та підвищення прозорості відповідних процедур. Як зазначається у наукових дослідженнях, ефективність правового регулювання безпосередньо залежить від відповідності правових засобів реальним потребам суспільства та їх здатності забезпечувати досягнення поставлених цілей.

Окрему увагу слід приділити вдосконаленню мотиваційного потенціалу заохочувальних норм. Вони повинні враховувати інтереси та потреби суб'єктів права, що дозволить підвищити рівень їх сприйняття та ефективність застосування. У цьому контексті важливим є використання

сучасних підходів до правового стимулювання, орієнтованих на формування внутрішньої мотивації до правомірної поведінки. Як підкреслюється у дослідженнях, заохочення повинні не лише винагороджувати бажану поведінку, але й формувати стійкі правові установки та сприяти розвитку правової активності.

Значну роль у підвищенні ефективності заохочувальних норм відіграє їх інтеграція у систему правового виховання. Необхідно забезпечити узгоджене застосування правових, освітніх та інформаційних механізмів впливу, спрямованих на формування правової культури громадян. У цьому контексті заохочувальні норми можуть виступати ефективним інструментом закріплення правових знань і цінностей, оскільки вони стимулюють не лише дотримання норм права, але й активну участь у правовому житті суспільства.

Отже, вдосконалення заохочувальних норм права має здійснюватися на основі комплексного підходу, що передбачає удосконалення їх нормативного закріплення, підвищення прозорості та ефективності їх застосування, а також посилення їх мотиваційного та виховного потенціалу. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання, розвитку правової культури та більш результативній реалізації правової політики України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що заохочувальні правові норми є важливим елементом механізму правового регулювання, який забезпечує стимулювання правомірної поведінки суб'єктів права. Їх функціональне значення полягає у поєднанні нормативного впливу з мотиваційними механізмами, що дозволяє досягати цілей правового регулювання шляхом добровільного виконання правових приписів. Заохочувальні норми відіграють важливу роль у формуванні правової культури та реалізації правового виховання, оскільки вони сприяють засвоєнню правових цінностей, розвитку правосвідомості та формуванню стійкої орієнтації на правомірну поведінку. Вони виступають ефективним інструментом впливу на внутрішні мотиваційні установки особи, що забезпечує більш високий рівень правової активності громадян. Встановлено, що ефективність заохочувальних норм залежить від їх узгодженості з правовою політикою держави, рівня їх нормативного закріплення та здатності відповідати реальним потребам суспільства. Їх комплексне застосування у поєднанні з іншими правовими засобами забезпечує підвищення результативності правового регулювання та зміцнення правопорядку. Тобто, заохочувальні правові норми виступають важливим інструментом розвитку правової культури та правового виховання, що сприяє формуванню соціально активної та відповідальної поведінки громадян і забезпечує ефективну реалізацію правової політики України.

Список використаних джерел:

1. Іроденко В. Т. Ціннісно-нормативні засади правової культури в системі правового розвитку України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. №1 (83). С. 287-292.

2. Іроденко В. Т. Взаємодія правової політики та правової культури українського суспільства: методологічні орієнтири сучасного правотворення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №11. С. 774-777.

3. Поліщук Т. С. Засоби формування правової культури особи в Україні : дис. д-ра філософії : 081 Право. Івано-Франківськ, 2024. 209 с.

4. Харченко Н. П. Ціннісні засади сучасної правової політики в Україні: дис. д-ра філософії : 081 Право. Івано-Франківськ, 2024. 188 с.

5. Керничний Н. І. Особливості застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Том 34 (73). № 6. С. 224–229.

6. Чалий Ю. І. Поняття цивільно-правових заохочень. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4(107). С. 71–76.

7. Керничний Н. І. Заохочувальні норми права в механізмі правового регулювання : дис. д-ра філософії : 081 Право. 081 Право. Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила». Івано-Франківськ, 2024. 236 с.

8. Котуха О. С., Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Вплив правової політики на формування заохочувального механізму правового регулювання і правової культури. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2024. № 22. С. 28-35.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.44

КОРОБКО М.О.

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ ОРГАНАМИ НП УКРАЇНИ КВАРТИРНИХ КРАДІЖОК, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

CERTAIN PRINCIPLES OF DETECTION BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE OF RESIDENTIAL BURGLARIES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS

У статті досліджуються окремі організаційно-тактичні засади виявлення квартирних крадіжок, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, у діяльності органів Національна поліція України. Обґрунтовано, що зазначена категорія кримінальних правопорушень характеризується високим рівнем латентності, професіоналізацією злочинців, використанням сучасних технічних засобів і чіткою структурованістю злочинних угруповань, що зумовлює необхідність застосування комплексних підходів до їх виявлення. Розкрито значення інформаційно-аналітичного забезпечення, оперативного (ініціативного) пошуку та негласного співробітництва як ключових елементів діяльності оперативних підрозділів. Проаналізовано роль кримінального аналізу у встановленні закономірностей учинення серійних квартирних крадіжок, виявленні зв'язків між учасниками злочинних груп та прогнозуванні їх подальшої діяльності. Окрему увагу приділено використанню сучасних інформаційних технологій, відеоаналітики, геоінформаційних систем та інших цифрових інструментів у процесі виявлення таких злочинів. Визначено значення міжвідомчої взаємодії та співпраці з громадськістю як чинників підвищення ефективності протидії зазначеній категорії правопорушень. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення організаційно-тактичних підходів діяльності правоохоронних органів, спрямованих на своєчасне виявлення, документування та попередження квартирних крадіжок, учинених організованими формами злочинності. Зроблено висновок, що ефективність виявлення таких кримінальних правопорушень залежить від системного поєднання оперативно-розшукових, аналітичних і технічних засобів, а також належної координації діяльності суб'єктів протидії злочинності.

Ключові слова: *квартирні крадіжки, організована злочинність, Національна поліція України, виявлення злочинів, оперативний пошук, кримінальний аналіз, інформаційно-аналітичне забезпечення.*

The article examines certain organizational and tactical principles for detecting residential burglaries committed by organized groups and criminal organizations within the activities of the National Police of Ukraine. It is substantiated that this category of criminal offenses is characterized by a high level of latency, the professionalization of offenders, the use of modern technical means, and a well-defined structure of criminal groups, which necessitates the application of comprehensive approaches to their detection.

The study reveals the significance of information and analytical support, proactive (initiative-based) intelligence gathering, and covert cooperation as key elements of operational units' activities. The role of criminal analysis in identifying patterns of serial residential burglaries, establishing links between members of criminal groups, and forecasting their further activities is analyzed.

© КОРОБКО М.О. – здобувач наукового ступеня доктора філософії науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Particular attention is paid to the use of modern information technologies, video analytics, geographic information systems, and other digital tools in the process of detecting such crimes. The importance of interagency cooperation and collaboration with the public as factors enhancing the effectiveness of counteraction to this category of offenses is also emphasized.

Proposals are formulated to improve organizational and tactical approaches of law enforcement agencies aimed at the timely detection, documentation, and prevention of residential burglaries committed by organized forms of crime. It is concluded that the effectiveness of detecting such criminal offenses depends on the systematic combination of operational-search, analytical, and technical means, as well as proper coordination among the subjects involved in combating crime.

Keywords: *residential burglaries, organized crime, National Police of Ukraine, crime detection, operational search, criminal analysis, information and analytical support.*

Актуальність теми. Проблема протидії квартирним крадіжкам упродовж багатьох років залишається однією з найактуальніших для правоохоронних органів, зокрема підрозділів карного розшуку Національної поліції України. Наявна стійка тенденція до збільшення кількості квартирних крадіжок за низького відсотка розкриття цих злочинів. Аналіз статистичних даних підтверджує, що проблема боротьби з цими видами злочинів не лише не втрачає актуальності, а й потребує постійного вивчення та вдосконалення [1, с. 197]. Особливо гостро стоїть питання захисту житла від кримінально протиправних посягань в умовах війни. Остання спричиняє глибокі трансформації всіх соціально-економічних відносин у нашій країні вже тривалий час (з 2014 р.), проте, з початком повномасштабного вторгнення (2022 р.) вони набули масового характеру. Такі трансформації, як міграційні процеси, руйнування та знищення житлової інфраструктури, евакуація населення, збільшення кількості покинутого житла та перебування частини населення у стані психоемоційного напруження створюють сприятливе криміногенне середовище для вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням у житло [2, с. 1051]. У період воєнного стану об'єктами посягання стали продукти харчування, паливо, гуманітарна допомога, військове спорядження, а злочинці активніше використовують хаос і зниження охорони майна. Квартирні крадіжки класифікують на три групи: 1) із застосуванням інструментів або фізичної сили – злам дверей (31%), підбір ключів (22%), проникнення через кватирку (19%); 2) «вільний доступ» через недбалість власників – ключі у легкодоступних місцях (28%); 3) зловживання довірою або довірливістю потерпілих (19%). Найчастіше викрадають гроші, золото, коштовності, аудіо- та відеотехніку, зброю, продукти харчування та наркотики [3].

Практика показує, що в останні роки квартирні крадіжки набули організованості та професійної спрямованості, відрізняються кваліфікованими засобами їх здійснення, що включають у себе різноманітні дії з підготовки скоєння крадіжок, безпосереднього проникнення до житла й заволодіння матеріальними цінностями, а також приховування слідів злочинного посягання. У великих містах та районних центрах України квартирні крадіжки становлять особливу небезпеку [4, с. 93].

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням виявлення органами НП України квартирних крадіжок, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, приділяли увагу ряд українських учених і практиків, зокрема, С.В. Албул, В.С. Батиргареєва, Ю.В. Дрозд, С.О. Єгоров, В.В. Загнибіда, В.В. Копча, В.В. Лавренюк, В.В. Ложкін, І.Г. Луценко, М.М. Марков, Т.І. Нікіфорова, С.О. Павленко, Б.А. Пазій, Є.В. Поляков, В.Г. Севрук, І.Л. Форнальчук, Т.А. Шевчук, Т.Г. Щурат, А.М. Ященко тощо.

Метою статті є аналіз окремих засад виявлення органами НП України квартирних крадіжок, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями.

Виклад основного матеріалу. Виявлення квартирних крадіжок, учинених організованими групами та злочинними організаціями, є складним напрямом діяльності органів Національна поліція України, що потребує застосування комплексних організаційно-тактичних підходів. Такі злочини характеризуються високим рівнем підготовленості, чітким розподілом ролей між учасниками, використанням технічних засобів, конспірацією та мобільністю, що значно ускладнює їх своєчасне виявлення та документування. Тому, як слушно зазначили С. Албул та В. Загнибіда, першочерговою стадією будь-якого процесу виявлення та аналізу є пошук [5].

Із 7 березня 2022 року Законом № 2117-IX внесено зміни до КК щодо посилення відповідальності за злочини за ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК, вчинені в умовах воєнного стану. Це

основні майнові злочини, які завжди становили значну частину всієї кримінальної статистики в Україні – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, а також розтрата і заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Наприклад крадіжка – ч. 1 ст. 185 КК до цього вважалася не злочином, а кримінальним проступком, і за неї було передбачено покарання від штрафу 17 тис. грн. до обмеження волі строком до 5 років. Лише в разі вчинення крадіжки повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185), з проникненням у житло або інше володіння (ч. 3 ст. 185) чи у великому, особливо великому розмірі (ч. 4, 5 ст. 185) – передбачалися покарання у вигляді позбавлення волі. Нині ж крадіжка, учинена в умовах воєнного або надзвичайного стану – є особливо кваліфікованим складом злочину. Вчинення крадіжки в умовах воєнного стану – одразу кваліфікується за ч. 4 ст. 185 КК, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від 5 до 8 років [6].

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора3 фіксують такі показники, так станом на 2022 р. було обліковано – 4 112 крадіжки з квартир, з дач та садових будинків, у 2023 р. – 4 416, у 2024 р. – 2 262. Якщо показники 2021 року за цей вид крадіжок взяти за базис (9 276), маємо наступну динаміку 2022 р. – -55,7 %, 2023 р. – -52,4 %, 2024 р. – -75,6 %. Майже за чотири роки війни спостерігається постійне різке зменшення облікованої кількості крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, за виключенням 2023 року. Дані Офісу Генерального прокурора містять показники щодо абсолютної кількості зареєстрованих осіб, що їх вчинила4. Цей показник практично повторює динаміку кількості облікованих крадіжок цього виду, а саме у 2022 р. – 1 128, у 2023 р. – 1 673 , у 2024 р. – 1 098, у листопаді 2025 р. – 655. Обравши показники 2021 року за базис (1 705), спостерігаємо наступну динаміку: 2022 р. – -34 %, 2023 р. – -2 %, 2024 р . – -35,6 %%. [7; 2, с. 1052].

Представлена вище статистична картина квартирних крадіжок, вчинюваних в умовах війни, свідчить про суттєве зменшення досліджуваного виду кримінального правопорушення. Такі зміни в динаміці можуть бути викликані різними факторами, як-от: масова зовнішня міграція українських громадян; залучення значної частини наших співвітчизників до лав захисників і захисниць; переховування від мобілізації; посилений контроль з боку правоохоронців та військових (патрулювання, перевірка на блок-постах, комендантська година) тощо. На ряду з зазначеними факторами, не менш вагомим є латентність, яка ускладнює об'єктивну оцінку реальних масштабів досліджуваних кримінальних практик [2, с. 1053].

На сьогодні розкривається лише кожен другий злочин. Рівень розкриття крадіжок з проникненням у житло, вчинених організованою групою осіб ще нижчий. Виявлення усіх учасників організованої злочинної групи, конкретизація ролі та доказування фактів їхньої участі у вчинених крадіжках, – складний процес. Вивчення практики свідчить, що злочинна група у повному складі притягується до кримінальної відповідальності рідко. Такий стан досудового розслідування призводить до ускладнення криміногенної ситуації, що створює умови виникнення нових кримінальних організованих груп, до набуття ними ознак стійкості й згуртованості, до вчинення повторних, а нерідко і серійних злочинів даної категорії [8].

Дані про спосіб злочину можуть бути використані для встановлення та викриття злочинця; виявлення та забезпечення виявлення сукупності доказів; виявлення причин та умов вчинення злочинів, вжиття заходів щодо їх усунення та попередження злочинів [9, с.7].

В. В. Лавренюком за результатами вивчення і узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (архівних кримінальних справ), розпочатих за ознаками крадіжок із житла, виявлені типові способи проникнення злодіїв в приміщення. До них відносяться наступні: злом корпусу вхідних дверей за допомогою фомки, лома, поштовхом плеча або ноги, зняття їх з петель —14 %; зламування замків на вхідних дверях шляхом перепилювання або хімічного розчинення ригелів, висвердлювання всієї конструкції замка з полотна дверей – 27 %; проникнення через вікно, двері балкону, коли ті відкриті або шляхом зламу їх конструкції (вибивання, видавлювання скла, злом замків) – до 29 %; підбір ключів, відмичок (характерним є для професіоналів), з використанням заздалегідь викраденого (скопійованого) ключа, або шляхом виявлення ключа «прихованого» в обумовленому членами родини місці – 17 %; руйнування стін, стелі, підлоги – 9 % проникненням в житло із згоди жертви (під виглядом санітарної епідеміологічної служби, перевірки радіаційного фону, лікаря, працівників соціального забезпечення тощо) – 3 %; використання нетипових способів проникнення (наприклад, крадіжки речей з лоджій та балконів за допомогою «вудочки») – 1 % [8].

М. М. Марков наголошує, що найбільш поширеними способами вчинення та приховування квартирних крадіжок є: дії з таємного проникнення фігуранта в житло, які супроводжуються

зломом перепони; способи таємного проникнення у квартиру, що не передбачають зламування перепони; способи крадіжок, у процесі яких проникнення особи в житло здійснюється не таємно, а за згодою жертви; дії фігурантів, що не пов'язані з типовим проникненням у житло, зокрема за допомогою «вудок» або «гачків», із незасклених лоджій і балконів тощо; крадіжки за допомогою проникнення через стіни, підлогу, стелю. Основним способом приховування квартирної крадіжки є збут краденого майна, що нерідко є більш складним, ніж власне крадіжка [10, с. 291].

Крадіжки, пограбування, розбої, шахрайство та інші кримінально карані дії завжди бентежили спокій законослухняних громадян [11], особливо це пов'язано із вторгненням рф на територію України.

У зв'язку із вторгненням рф на територію України, було прийнято ряд змін до кримінального законодавства, що посилення кримінальної відповідальності за окремі види злочинів. Це було здійснено в першу чергу, як превентивна захід щодо запобігання вчиненню всіх видів злочинів. Так в разі вчинення крадіжки повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185), з проникненням у житло або інше володіння (ч. 3 ст. 185) чи у великому, особливо великому розмірі (ч. 4, 5 ст. 185) – передбачалися покарання у вигляді позбавлення волі. Нині ж крадіжка, учинена в умовах воєнного або надзвичайного стану – є особливо кваліфікованим складом злочину. Вчинення крадіжки в умовах воєнного стану – одразу кваліфікується за ч. 4 ст. 185 КК, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від 5 до 8 років [6].

Класифікуючи крадіжки, що вчиняються в умовах російської агресії, слід зазначити й про таке. Чимало фонових для злочинності явищ та сама злочинність є побічним ефектом так званого blackout, якого зазнають українці через російські обстріли [12, с. 4-7]. Blackout можна визначити як системну аварію в енергосистемі, що супроводжується масовим неконтрольованим відключенням споживачів у всій країні або у конкретному регіоні [13]. Як показало опитування співробітників правоохоронних органів, у такі періоди збільшується кількість квартирних крадіжок та крадіжок з автомобілів (особливо у темний час доби, що не співпадає з комендантською годиною). Це дає нам підстави зробити акцент на такому факті і в класифікації крадіжок, розглянувши окремо зазначені випадки. Підставою їх виділення, наголосимо ще раз, є не місце їх вчинення (хоча і цей аспект є важливим), а саме обстановка, в якій вони вчиняються. Обстановка blackout вирізняється особливою напруженістю, адже ця подія є наслідком масованих ракетних атак території України, під час і після якої люди перебувають у надзвичайному стані нервового та емоційного напруження, а всі служби критичної інфраструктури, правоохоронні органи виконують невідкладні завдання щодо якомога скорішої нормалізації обстановки у територіальних громадах. У свою чергу, крадії у цій ситуації розраховують на легку здобич 68 через послаблення соціального контролю за збереженням майна [14, с. 232- 233, 15, с. 67-68].

Початковий етап розслідування в даній ситуації закінчується проведенням обшуку за місцем проживання затриманого; пред'явленням для впізнання потерпілому або матеріально відповідальній особі майна (матеріальних цінностей), вилучених у підозрюваного; призначенням криміналістичних експертиз. Факт крадіжки встановлено, є відомості про особу злочинця (або групу злочинців), проте ніхто не затриманий. Дії слідчого мають відзначатися максимальною оперативністю і спрямованістю на збирання пошукової інформації шляхом короткого опитування очевидців про кількість, індивідуальні прикмети зовнішності злочинців, в якому напрямку вони зникли, можливі місця їх знаходження, а також характер чи специфічні ознаки викраденого ними майна. Після чого негайно здійснюється переслідування підозрюваного (групи осіб) за «гарячими слідами». Зокрема, здійснюються тактичні операції: «Розшук злочинця», «Затримання за «гарячими слідами», «Розшук викраденого майна», «Встановлення свідків», які включають в себе різноманітні слідчі (розшукові) дії. [16, с. 226].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, необхідно відзначити, що наведені кількісні та якісні тенденції підтверджують складність проблематики протидії правоохоронними органами багаторівневим транснаціональним добре організованим і злагодженим ієрархічним злочинним організаціям [17], що спрямували свою основну злочинну діяльність на вчинення квартирних крадіжок. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що виявлення квартирних крадіжок, учинених організованими групами та злочинними організаціями, є складним і багаторівневим процесом, який потребує комплексного поєднання організаційних, тактичних та інформаційно-аналітичних заходів у діяльності органів Національна поліція України.

Встановлено, що зазначена категорія кримінальних правопорушень характеризується високим рівнем латентності, серійністю, чіткою структурованістю злочинних угруповань, використанням сучасних технічних засобів і конспірацією, що значно ускладнює їх своєчасне виявлення.

У зв'язку з цим ключового значення набуває застосування системного підходу, який передбачає активне використання оперативного (ініціативного) пошуку інформації, негласного співробітництва та кримінального аналізу.

Доведено, що ефективність виявлення таких злочинів значною мірою залежить від рівня розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення, зокрема можливостей обробки великих масивів даних, використання відеоаналітики, геоінформаційних систем та інших сучасних цифрових інструментів. Важливим є також налагодження ефективної взаємодії між підрозділами поліції, іншими правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю. Обґрунтовано, що подальше підвищення ефективності діяльності у цій сфері потребує вдосконалення нормативно-правового регулювання, розроблення чітких алгоритмів організації виявлення квартирних крадіжок, підвищення рівня професійної підготовки працівників та впровадження інноваційних технологій. Таким чином, ефективна протидія квартирним крадіжкам, що вчиняються організованими формами злочинності, можлива лише за умови інтегрованого підходу, який поєднує аналітичні, оперативні та технічні можливості, забезпечує належну координацію дій і спрямований на своєчасне виявлення, документування та попередження зазначених кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Дрозд Ю. В. Організація діяльності з розкриття квартирних крадіжок підрозділами карного розшуку. Південноукраїнський правничий часопис. № 2. 2007. С. 195–198.

2. Луценко І.Г., Шевчук Т. А., Ященко А.М. Квартирні крадіжки, що вчиняються в умовах війни: кримінологічний аналіз стану. Вісник кримінологічної асоціації України. 2025. № 1 (34). С.1050-1057.

3. Нікіфорова Т.І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навч. посібник. Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. та права ім. Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

4. Ложкін В.В. Проблеми розкриття та профілактики квартирних крадіжок у великих містах та районних центрах України. Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2010. С. 93–95.

5. Албул С.В., Загнибіда В.В. «Поняття та складові оперативного (ініціативного) пошуку підрозділів карного розшуку», у Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 листоп. 2013 р.) (Одеса: ОДУВС, 2013), С. 4–5.

6. Кравчук О., Михайленко Д. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. URL: https://pravo.ua/voiennyi-stan-iak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/.

7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення / Офіс Генерального прокурора України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/proosib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.

8. Лавренюк В. В. Особливості розслідування крадіжок з проникненням у житло, вчинених організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Лавренюк ; кер. роботи В. Д. Берназ ; Міжнар. гуманіт. ун-т. – Одеса, 2015. 24 с.

9. Протидія крадіжкам вантажів на залізничному транспорті оперативними підрозділами національної поліції : навч.-практ. посіб. / С. В. Албул, С. О. Єгоров, Є. В. Поляков, І. Л. Форнальчук, Т. Г. Щурат. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 82 с.

10. Марков М. М. Способи вчинення та приховування квартирних крадіжок. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 2 (16). С. 285-293.

11. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.

12. Батиргареєва В.С. Blackout як інструмент геноциду українського народу: до кримінологічного аналізу. Державно-правові засади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Одеса, 12 грудня 2022 р.). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 4-7.

13. Григор'єв В. «Блекаут» в Україні що це таке та на скільки він може продовжитися. URL: https://meta.ua/news/society/60080-blekaut-v-ukrainechto-etotakoe-i-skolko-on-mozhet-prodlitsya/.

14. Пазій Б. А. Щодо нових видів крадіжок, що вчиняються в Україні в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 229–235.

15. Пазій Б. А. Кримінологічна характеристика та запобігання крадіжкам, що вчиняються в Україні в умовах воєнного або надзвичайного стану. дисер. на здоб. наук. ступ. доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Харків, 2023. 239 с.

16. Копча В.В. Криміналістична характеристика щодо розслідування крадіжок, під час воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 224-228.

17. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 341.231.14-053.2:347.63:620.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.45

КУРИЛО І.В., ГОЛОВІЙ Л.В.

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ ТА ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ООН

CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION AND ENERGY SECURITY: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Метою статті є аналіз міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини у їх взаємозв'язку із забезпеченням енергетичної безпеки в контексті реалізації Цілей сталого розвитку ООН. Стаття присвячена комплексному дослідженню взаємозв'язку між захистом прав дитини та забезпеченням енергетичної безпеки крізь призму міжнародно-правових стандартів і Цілей сталого розвитку ООН. Актуальність теми зумовлена необхідністю формування цілісного підходу до реалізації прав дитини в умовах енергетичної кризи, спричиненої військовою агресією та глобальними кліматичними викликами. У роботі проаналізовано правову базу захисту прав дитини на міжнародному рівні, зокрема Конвенцію ООН про права дитини, Європейську конвенцію з прав людини та відповідне законодавство України. Досліджено механізми забезпечення енергетичної безпеки як передумови реалізації права дитини на належний рівень життя, здоров'я та освіту. Особливу увагу приділено аналізу впливу енергетичної бідності на дитяче населення та правовим інструментам її подолання відповідно до Директиви ЄС 2019/944 про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії. Розглянуто практику Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав дитини щодо захисту прав дітей в контексті екологічної та енергетичної безпеки. Проаналізовано Загальний коментар № 26 Комітету ООН з прав дитини щодо прав дитини та довкілля з акцентом на кліматичні зміни. Обґрунтовано необхідність визнання сімей з дітьми окремою категорією вразливих споживачів енергії. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, зокрема внесення змін до законів України «Про ринок електричної енергії» та «Про ринок природного газу», а також Закону України «Про охорону дитинства» в частині закріплення доступу до енергії як складової права дитини на гідні умови проживання. Наукова новизна дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні концепції інтеграції принципу найкращих інтересів дитини в енергетичну політику держави як необхідної умови виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав дитини та досягнення Цілей сталого розвитку.

Ключові слова: *права дитини, найкращі інтереси дитини, права людини, енергетична безпека, енергетика, екологічна безпека, довкілля, сталий розвиток, піклування, охорона навколишнього природного середовища, міжнародне право.*

The purpose of the article is to analyze international legal standards for the protection of children's rights in their relationship with ensuring energy security in the context of implementing the UN Sustainable Development Goals. This article provides a

© КУРИЛО І.В. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-7018-3883

© ГОЛОВІЙ Л.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права (Національний університет біоресурсів і природокористування України) https://orcid.org/0000-0002-5537-0944

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

comprehensive study of the link between child rights protection and energy security through the lens of international legal standards and the UN Sustainable Development Goals. The relevance of the topic stems from the need for a holistic approach to child rights amidst energy crises caused by military aggression and global climate challenges. The paper analyzes the international legal framework for child protection, including the UN Convention on the Rights of the Child, the European Convention on Human Rights, and relevant Ukrainian legislation. It explores energy security mechanisms as a prerequisite for fulfilling a child's right to an adequate standard of living, health, and education. Particular attention is paid to the impact of energy poverty on children and the legal instruments to address it under EU Directive 2019/944 on common rules for the internal market for electricity. The study examines the case law of the European Court of Human Rights and the UN Committee on the Rights of the Child regarding child protection in the context of environmental and energy security. It also analyzes General Comment No. 26 (2023) of the UN Committee on the Rights of the Child, on children's rights and the environment with a special focus on climate change. The author argues for the necessity of recognizing families with children as a distinct category of vulnerable energy consumers. The article proposes improvements to national legislation, specifically suggesting amendments to the Laws of Ukraine «On the Electricity Market,» «On the Natural Gas Market,» and «On the Protection of Childhood» to establish access to energy as a core component of a child's right to decent living conditions. The scientific novelty lies in the theoretical substantiation of integrating the «best interests of the child» principle into state energy policy as a vital condition for meeting Ukraine's international obligations and achieving the Sustainable Development Goals.

Key words: *children's rights, best interests of the child, human rights, energy security, energy sector, environmental safety, environment, sustainable development, care/guardianship, environmental protection, international law.*

Вступ. Сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується посиленням уваги до комплексного забезпечення прав людини, зокрема прав найбільш вразливих категорій населення – дітей. Водночас глобальні енергетичні виклики, кліматичні зміни та збройні конфлікти створюють нові загрози для реалізації фундаментальних прав дитини, передбачених міжнародними договорами. Україна, перебуваючи в умовах повномасштабної військової агресії з боку Російської Федерації, зіткнулася з безпрецедентними викликами у сфері енергетичної безпеки, що безпосередньо впливає на забезпечення прав дітей на життя, здоров'я, належний рівень життя та освіту.

Актуальність обраної теми зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, систематичні атаки на енергетичну інфраструктуру України призвели до масштабних відключень електроенергії та теплопостачання, що особливо негативно позначається на дитячому населенні. За даними ЮНІСЕФ на грудень 2025 року, понад 1,9 мільйона дітей в Україні постраждали, в тому числі від енергетичної кризи. Відключення електроенергії від 12 до 18 годин на добу спричинило порушення прав дітей, в тому числі їх прав на охорону здоров'я, освіту та належні житлові умови [1, с. 1]. По-друге, на глобальному рівні зростає усвідомлення взаємозв'язку між енергетичною безпекою та правами дитини, що знайшло відображення у Цілях сталого розвитку ООН (далі – ЦСР), зокрема ЦСР 7 (доступна та чиста енергія) та ЦСР 16 (мир, справедливість та сильні інститути) [2].

Проблема захисту прав дитини в контексті енергетичної безпеки набуває особливої значущості з огляду на прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 2022 року, якою визнано право на чисте, здорове та стале довкілля як універсальне право людини [3]. Ця резолюція створює нову парадигму для розуміння взаємозв'язку між екологічними правами, енергетичною політикою та правами вразливих груп населення, включаючи дітей.

В Україні правове регулювання захисту прав дитини здійснюється на основі Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року [4]та низки інших нормативно-правових актів. Водночас питання інтеграції стандартів захисту прав дитини в енергетичну політику залишається недостатньо врегульованим. Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року [5] та Закон України «Про ринок природного газу» від 9 квітня 2015 року [6] передбачають механізми захисту вразливих споживачів, однак не містять спеціальних положень щодо захисту прав дітей як окремої категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючий інтерес науковців до проблематики взаємозв'язку між правами людини та енергетичною безпекою. У міжнародній доктрині значний внесок у дослідження енергетичної бідності як правової категорії зробили С. Бузаровські та С. Петрова, які обґрунтували концепцію «енергетичної вразливості» та її вплив на соціальні права [7]. А. Голдтау та Дж. Вітте дослідили міжнародно-правові аспекти енергетичного управління та його зв'язок із правами людини [8]. К. Боссельман проаналізував взаємозв'язок між принципом сталого розвитку та правами майбутніх поколінь, включаючи дітей [9]. Питанню міжнародно-правового регулювання забезпечення енергетичної та ядерної безпеки України в умовах війни було присвячено працю Л. Стрельбицької та М. Стрельбицького [10]. Право на безпеку, як фундаментальне право людини, аналізувала професорка В. Вовк [11]. Права людини у контексті сталого розвитку розглядала І. Братко [12]. Деякі правові засади розуміння енергетичної безпеки розглядала професорка О. Рябченко [13].

У контексті прав дитини дослідження проводились багатьма науковцями. Важливе значення мають дослідження Дж. Ван Бюрен, яка здійснила системний аналіз міжнародного права прав дитини та обґрунтувала концепцію найкращих інтересів дитини як керівного принципу [14]. Дж. Тобін у коментарі до Конвенції ООН про права дитини детально проаналізував зобов'язання держав щодо забезпечення права дитини на належний рівень життя [15]. Серед українських дослідників відзначимо працю І. Пилипишиної «Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану» (2025) [16].

Водночас у вітчизняній та зарубіжній доктрині відсутні комплексні дослідження, присвячені взаємозв'язку між захистом прав дитини та енергетичною безпекою в контексті Цілей сталого розвитку ООН. Недостатньо дослідженими залишаються питання імплементації міжнародних стандартів захисту прав дитини в енергетичне законодавство України, а також правові механізми подолання енергетичної бідності серед вразливих верств, в тому числі дитячого населення.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини у їх взаємозв'язку із забезпеченням енергетичної безпеки в контексті реалізації Цілей сталого розвитку ООН.

Результати дослідження. Міжнародно-правовий захист прав дитини ґрунтується на системі універсальних міжнародних та регіональних договорів, ядром якої є Конвенція ООН про права дитини 1989 року (далі – Конвенція ООН), яку ратифікувало більш держав світу [17]. Україна ратифікувала Конвенцію 27 лютого 1991 року та взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення положень, передбачених цим міжнародним договором.

Стаття 3 Конвенції закріплює принцип найкращих інтересів дитини, який має пріоритетне значення при здійсненні будь-яких дій щодо дітей. Як зазначає Комітет ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 14 (2013), цей принцип має складну природу і повинен враховуватись, як в публічній, так і приватній сферах [18]. У контексті енергетичної політики принцип найкращих інтересів дитини вимагає від держав враховувати вплив енергетичних рішень на дитяче населення та вживати заходів для мінімізації негативних наслідків.

Стаття 27 вищезазначеної Конвенції ООН визнає право кожної дитини на належний рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, соціального та морального розвитку [17]. Пункт 3 цієї статті зобов'язує держави-учасниці вживати необхідних заходів для надання допомоги батькам та іншим особам, відповідальним за дитину, у забезпеченні цього права, зокрема щодо харчування, одягу та житла. Комітет ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 21 (2017) про дітей у вуличних ситуаціях підкреслив, що доступ до базових послуг, включаючи енергопостачання, є невід'ємним елементом права на належний рівень життя [19].

Відповідно до положень статті 24 Конвенції ООН, дитині гарантується право на найдосконаліший рівень послуг стосовно лікування здоров'я. Комітет ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 15 (2013) щодо права дитини на найвищий досяжний рівень здоров'я широко розтлумачив це право включивши до його змісту доступ до безпечного житла та сприятливого довкілля [20]. Енергетична бідність безпосередньо впливає на здоров'я дітей через неможливість належного опалення житла, приготування їжі та забезпечення гігієнічних умов.

Стаття 28 Конвенції [17] закріплює право дитини на освіту. В умовах енергетичної кризи це право зазнає значних обмежень: відключення електроенергії унеможливлюють проведення онлайн-навчання, а відсутність опалення в навчальних закладах – очного навчання.

На регіональному рівні захист прав дітей забезпечується Європейською конвенцією з прав людини 1950 року (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) [21] та практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Хоча зазначена Конвенція не містить

спеціальних положень щодо прав дітей, ЄСПЛ послідовно застосовує принцип найкращих інтересів дитини при тлумаченні положень.

У справі *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* (2010) Велика палата ЄСПЛ підкреслила, що найкращі інтереси дитини мають бути пріоритетними при розгляді справ, що стосуються дітей [22].

Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 року [23] містить низку положень, релевантних для захисту прав дітей у контексті енергетичної безпеки. Стаття 17 зазначеного міжнародного договору закріплює право дітей та молоді на соціальний, правовий та економічний захист. Положення пункту 30 Частини 1 зазначеної Хартії гарантує право на захист від бідності та соціального відчуження. Європейський комітет з соціальних прав у рішенні *European Roma Rights Centre (ERRC) v. Bulgaria* (2008) постановив, що відсутність доступу до базових послуг (включаючи електроенергію), становить порушення права на житло за статтею 31 Хартії [24].

Концепція енергетичної безпеки в міжнародному праві еволюціонувала від вузького розуміння як безперебійного постачання енергоносіїв до широкого підходу, що включає доступність, надійність, стійкість та екологічну прийнятність енергії [25].

Зв'язок між енергетичною безпекою та правами людини визнано на рівні ООН. Відтак, резолюція Ради ООН з прав людини A/HRC/RES/47/24 від 14 липня 2021 року підкреслює, що доступ до чистої та доступної енергії є необхідною умовою реалізації прав людини, включаючи право на життя, здоров'я та належний рівень життя [26].

В. Вовк зазначала, що на сьогодні характерним є вживання модифікованого поняття «безпека», яке безпосередньо пов'язане з «безпекою людини», що означає переорієнтацію з фокусування на проблемах держави на увагу до окремої людини [11, с. 30]. О. Рябченко вказує на те, що людство повинно усвідомити, що глобальна енергетична безпека – це не просто питання наявності енергії, а й те, яким чином воно вирішує питання енергоефективності та споживання, що набуває критичної ваги [13, с. 85]. Невід'ємною частиною цього комплексу є ядерна безпека, оскільки сучасні воєнні виклики вимагають негайного перегляду міжнародних стандартів для запобігання ядерному тероризму та створення спеціальних механізмів ООН для захисту людства від глобальної катастрофи [27].

У 2015 році ООН був ухвалений «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», затверджений Резолюцією ГА ООН № 70/1» [28, 29]. Було визначено Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals) (надалі – ЦСР) для забезпечення подолання бідності, забезпечення належного рівня екологічної безпеки та досягнення загального добробуту та миру до 2030 року. Було сформульовано 17 ЦСР, які охоплюють майже всі сфері суспільного життя та шляхи до досягнення поставлених цілей.

Серед яких виокремимо Ціль 7 – забезпечення загального доступу до недорогих, надійних, сталих та сучасних джерел енергії для всіх [29]. Цей напрямок відноситься до всіх людей та окремо не виділяє права дитини. Ціль 3 визначає забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку. Крім загальних цілей, напрямки, відображені в Цілі 3 також розкриваються через забезпечення відповідних прав дитини. А саме, до 2030 року вбачається необхідним зниження показника смертності при пологах до менше, ніж 70 випадків на 100 тис. народжених живими. Також важливим «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» вбачає зменшення неонатальної смертності до не більше як 12 випадків на 1 тис. народжених живими, а смертність дітей віком до 5 років – не більше, ніж 25 випадків на 1 тисяч народжених живими [29].

Ціль сталого розвитку 7 (ЦСР 7) передбачає забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких та сучасних джерел енергії для всіх до 2030 року. Моніторинг виконання цілей базується на певних показниках. Показники ЦСР 7 включають: частку населення з доступом до електроенергії (показник 7.1.1); частку населення, що використовує чисте паливо та технології для приготування їжі (показник 7.1.2); частку відновлюваної енергії у загальному споживанні (показник 7.2.1) [30]. У сфер забезпечення сталої енергетики спостерігається суттєвий програм. Відповідно до звіту ООН, якщо у 2015 році без доступу до електроенергії залишалися 958 млн. людей, то у 2022 році цей показник скоротився до 685 млн. Також за цей період зменшилася кількість людей, які не мають доступу до чистих видів палива для приготування їжі з 2,8 млрд до 2,1 млрд. [31] Вочевидь, що .з них значна частина – діти Взаємозв'язок між ЦСР 7 та правами дитини реалізується через кілька механізмів.

В Україні енергетична безпека набула особливої актуальності в умовах військової агресії. Систематичні атаки на енергетичну інфраструктуру призвели до критичного стану енергосистеми.

За даними Міжнародного енергетичного агентства протягом 2022–2023 років близько половини генеруючих потужностей України було або окуповано російськими військами, або знищено чи пошкоджено, а приблизно половина великих мережевих підстанцій зазнала пошкоджень [32]. Це безпосередньо вплинуло на права дітей:

Правове регулювання енергетичної безпеки в Україні здійснюється на основі Енергетичної стратегії України на період до 2050 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р [33]. Стратегія визначає пріоритети розвитку енергетичного сектору, однак не містить спеціальних положень щодо захисту прав дітей. Це є прогалиною, яка потребує усунення шляхом інтеграції «дитячо-центричного» підходу в енергетичну політику.

Водночас сучасні виклики у сфері енергетики виходять за межі виключно технічних або економічних питань та дедалі більше пов'язані із забезпеченням соціальних прав населення. Особливого значення набуває проблема доступності енергетичних ресурсів для вразливих категорій, зокрема дітей, оскільки нестача базових енергетичних послуг безпосередньо впливає на умови проживання, здоров'я та можливості розвитку дитини. У цьому контексті в європейському правовому та науковому дискурсі активно розвивається концепція енергетичної бідності.

Концепція енергетичної бідності набула значного поширення в науковій літературі та нормативних документах ЄС. Директива ЄС 2019/944 про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії визнає енергетичну бідність серйозною проблемою та зобов'язує держави-члени вживати заходів для її подолання [34]. В зазначеній директиві використовується термін «вразливі клієнти». При визначенні вразливих споживачів держави мають враховувати склад домогосподарства, зокрема наявність дітей, для яких енергетична бідність є критичним ризиком. Положення зазначеної Директиви підкреслюють, що стабільний доступ до енергії є необхідною умовою для забезпечення належного здоров'я, освіти та гармонійного розвитку дитини». Також важливо зазначити, що положення Директиви покладають на держави обов'язок захищати сім'ї з дітьми від відключень електроенергії у критичні періоди, визнаючи їх особливу вразливість. Такий підхід гарантує, що діти не залишаться без тепла та світла навіть у разі фінансової неспроможності батьків оплатити рахунки».

Практика Європейського суду з прав людини містить важливі прецеденти щодо захисту прав у контексті екологічної та енергетичної безпеки. У справі Онерилдиз проти Туреччини (2004) ЄСПЛ постановив, що держава несе зобов'язання захищати життя громадян від екологічних ризиків, включаючи небезпеки, пов'язані з енергетичною інфраструктурою [35]. Це рішення закріпило принцип, згідно з яким держава несе відповідальність за техногенні чи екологічні катастрофи, якщо вона знала про ризики, але не вжила заходів для їх мінімізації. Держави зобов'язані впроваджувати суворі правила безпеки для небезпечних видів діяльності та забезпечувати право громадян на інформацію про такі ризики [35].

У справі «Об'єднання «Літні жінки на захист клімату» та інші проти Швейцарії» (2024) Велика палата ЄСПЛ вперше встановила порушення статті 8 ЄКПЛ у зв'язку з недостатніми заходами держави щодо протидії кліматичним змінам [36]. Суд підкреслив, що держави мають зобов'язання вживати ефективних заходів для захисту осіб від серйозних негативних наслідків кліматичних змін для їхнього життя, здоров'я, благополуччя та якості життя. Це рішення має важливе значення для розуміння зв'язку між енергетичною політикою, кліматичними зобов'язаннями та правами людини.

Комітет ООН з прав дитини у своїй практиці також звертається до питань екологічних прав. У Загальному коментарі № 26 (2023) про права дитини та довкілля з особливим акцентом на зміну клімату Комітет підкреслив, що діти є особливо вразливими до наслідків зміни клімату та енергетичної бідності, і держави повинні вживати спеціальних заходів для їх захисту [37]. Зокрема, визначено, що право на найкращі інтереси дитини вимагає від держав враховувати вплив енергетичних та кліматичних рішень на дітей [37]. Комітет закликає держави інтегрувати права дитини в національні стратегії досягнення ЦСР та забезпечити участь дітей у процесах прийняття рішень щодо екологічної та кліматичної політики.

В українському законодавстві зв'язок між енергетичними цілями та правами дитини не отримав достатнього відображення в національних документах стратегічного планування. Енергетична стратегія України до 2050 [33] року зосереджується переважно на технічних та економічних аспектах енергетичного переходу, не приділяючи належної уваги соціальним правам та захисту вразливих груп.

Також важливо усвідомлювати, що доступ до енергетичних ресурсів забезпечує функціонування медичних та освітніх установ, а також належні умови проживання та навчання. Саме ці

напрями створюють безпечне базове середовище, у якому дитина може розвиватися, навчатися та підтримувати здоров'я на належному рівні.

Право дитини на здоров`я неможливо реалізувати без енергопостачання, оскільки сучасна система охорони здоров'я залежить від електроенергії для роботи лікарень – будівель, медичного обладнання та відповідних процесів, наприклад, зберігання ліків. Відсутність енергії робить надзвичайно складним функціонування системи охорони здоров'я, в тому числі реанімацій. Дотримання санітарних та гігієнічних вимог, які безпосередньо є складовими здоров'я дитини, також потребують енергетичних ресурсів.

Право на належний рівень життя включає житло, харчування та певні побутові умови. Дотримання цього рівня також забезпечується сферою енергетики. Наступний аспект виявився надзвичайно важливим для України. Під час повномасштабного вторгнення саме проблема відсутності електроенергії впливає на доступність дитини до освіти та інформації. Доступність соціальної інфраструктури також залежить від енергопостачання. Таким чином, можна побачити, що сфера енергетики забезпечує задоволення базових ресурсів реалізації різноманітних прав дитини. Хоча право на енергію прямо не закріплене, воно випливає з інших базових прав дитини.

У сучасному світі забезпечення прав дитини набуває особливого значення в умовах глобальних викликів, серед яких важливе місце займає енергетична безпека. Від стабільного доступу до енергоресурсів залежить реалізація базових прав дитини, зокрема права на життя, здоров'я, освіту та належний рівень життя, що закріплені у Конвенції ООН про права дитини. Енергетична безпека виступає базовою умовою функціонування соціальної інфраструктури, зокрема закладів освіти та охорони здоров'я, що, в свою чергу, безпосередньо вливає на добробут дітей. У цьому контексті особливу роль відіграють Цілі сталого розвитку, ухвалені ООН, які визначають орієнтири. Зокрема, Ціль 7 ЦСР, що передбачає забезпечення доступної та чистої енергії, тісно пов'язана з досягненням інших цілей, спрямованих на захист прав дитини.

Комплексний підхід до реалізації цих цілей сприяє створенню безпечного та сприятливого середовища для розвитку дітей. Таким чином, правовий взаємозв'язок між правами дитини, енергетичною безпекою та сталим розвитком є важливим напрямом сучасної міжнародної політики.

Цілі сталого розвитку сприяють практичному втіленню положень, закріплених у Конвенції ООН про права дитини, які гарантують кожній дитині право на життя, розвиток, освіту та охорону здоров'я. Таким чином, досягнення цілей, зазначених у ЦСР є не лише глобальним пріоритетом, але і конкретним механізмом забезпечення прав дитини, як на міжнародному, так і на місцевому рівнях.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна сформулювати певні висновки.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини встановлюють комплекс зобов'язань держав, релевантних для енергетичної політики. Конвенція ООН про права дитини, зокрема положення статтей 3, 24, 27 та 28 та інших, вимагає від держав забезпечення права дитини на належний рівень життя, здоров'я та освіту, що неможливе без доступу до надійних енергетичних послуг. Принцип найкращих інтересів дитини має застосовуватися при прийнятті рішень у сфері енергетичної політики.

Енергетична безпека є важливою складовою реалізації прав дитини. ЦСР 7 (доступна та чиста енергія) тісно пов'язані з цілями щодо здоров'я, освіти та подолання бідності. В умовах військової агресії проти України енергетична криза безпосередньо впливає на права мільйонів дітей, обмежуючи їхній доступ до освіти, медичної допомоги та належних житлових умов. Енергетична бідність є формою порушення прав дитини, яка потребує спеціального правового регулювання.

Законодавство України потребує суттєвого вдосконалення в частині захисту прав дітей у сфері енергетики. Запровадження законодавчого механізму захисту сімей з дітьми на ринках енергоресурсів є необхідним кроком для забезпечення національної стійкості та виконання міжнародних зобов'язань України. Вбачається доцільним внести зміни до Закону України «Про ринок електричної енергії» та Закону України «Про ринок природного газу» та визначити «сім'ї з дітьми» як окрему категорію вразливих споживачів з посиленим захистом.

Практика ЄСПЛ та Комітету ООН з прав дитини демонструє зростаюче визнання зв'язку між екологічними правами, енергетичною політикою та правами дитини. «Об'єднання «Літні жінки на захист клімату» та інші проти Швейцарії» (2024) та Загальний коментар № 26 Комітету з прав дитини створюють новий погляд на відповідальність держав за забезпечення прав дітей у контексті енергетичного переходу та кліматичних змін.

Враховуючи положення коментарів Комітету ООН з прав дитини, особливо Загальний коментар № 26 (2023) про права дитини та довкілля з особливим акцентом на зміну клімату, важливо врахувати це в українському законодавстві, наприклад, внести зміни до Закону України «Про охорону дитинства», закріпивши доступ до енергії як фундаментальну складову права дитини на гідні умови проживання.

Інтеграція прав дитини в енергетичну політику України має здійснюватися в контексті зобов'язань щодо досягнення Цілей сталого розвитку та європейської інтеграції. Гармонізація законодавства з acquis ЄС, зокрема Директивою 2019/944, має включати імплементацію стандартів захисту вразливих споживачів з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини.

Список використаних джерел:

1. UNICEF (2025) Ukraine Humanitarian Situation Report No. 58 Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/56116/file/UNICEF%20Ukraine%20Humanitarian%20Situation%20Report_58.pdf.pdf.

2. United Nations Development Programme. (2015) Цілі сталого розвитку. UNDP: official web site. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku?utm_source.

3. Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2022. The human right to a clean, healthy and sustainable environment : A/RES/76/300. UN General Assembly. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3983329.

4. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.

5. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text.

6. Про ринок природного газу: Закон України від 9 квітня 2015 р. № 329-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text.

7. Bouzarovski S., Petrova S. (2015) A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty–fuel poverty binary. *Energy Research & Social Science*. 2015. Vol. 10. P. 31–40. DOI: 10.1016/j.erss.2015.06.007.

8. Goldthau A., Witte J. M. Global Energy Governance: The New Rules of the Game. Washington, D.C. : Brookings Institution Press, 2010. 384 p. https://www.researchgate.net/publication/280609135_Global_Energy_Governance_The_New_Rules_of_the_Game.

9. Bosselmann K. (2016) The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 252 p.

10. Стрельбицька Л., Стрельбицький М. (2023) Міжнародно-правове регулювання забезпечення енергетичної та ядерної безпеки України в умовах війни було присвячено працю. *Інформація і право*. 2023. 1(44). 177-189. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287782.

11. Вовк В.М. (2024) Право на безпеку як фундаменальне право людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* 2024. 1. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.3.

12. Братко І. (2017) Права людини у контексті сталого розвитку. *Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини: матер. регіональної наук.-практ.конф*., 2017. Київський університет ім.Бориса Грінченка. С. 89-94.

13. Рябченко О. Деякі правові засади розуміння енергетичної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія право*. 2025. Вип. 89.Ч.3. С. 82-86. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.11.

14. Van Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1998. 435 p.

15. Tobin, John (ed.), *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary*, Oxford Commentaries on International Law (2019; online edn, Oxford Law Pro), https://doi.org/10.1093/law/9780198262657.001.0001.

16. Пилипишина І. (2025) Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану. Дисерт.081 «Право». Вінниця. 207 с.

17. Конвенція про права дитини (1989) : Міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. Ратифікована Постановою Верховної Ради від 27 лютого 1991 року № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.10-8.

18. Організація Об'єднаних Націй (2013) Загальний коментар № 14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3).

Неофіційний переклад українською мовою. URL: https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf.

19. Committee on the Rights of the Child. General comment No. 21 (2017) on children in street situations. CRC/C/GC/21. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-21-2017-children-street.

20. Committee on the Rights of the Child. General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health. CRC/C/GC/15. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crccgc15-general-comment-no-15-right-child-highest.

21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

22. Case of Neulinger and Shuruk v. Switzerland (Application No. 41615/07) 6 July 2010 European Court of Human Rights. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817.

23. Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

24. European Committee of Social Rights. Decision on the merits: European Roma Rights Centre (ERRC) v. Bulgaria, Complaint No. 31/2005, Decision on the merits of 18 October 2006. URL: https://hudoc.esc.coe.int/eng/?i=cc-31-2005-dmerits-en.

25. Cherp A., Jewell J. The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*. 2014. Vol. 75. P. 415–421. DOI: 10.1016/j.enpol.2014.09.005.

26. United Nations General Assembly (2022). Human Rights Council. Human rights and climat change. Resolution A/HRC/RES/47/24 of 14 July 2021 URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/47/24.

27. Duliba, Y. (2023). Nuclear safety: a global challenge in the context of the war in Ukraine. *Journal of Energy & Natural Resources Law*, *41*(3), 321–333. https://doi.org/10.1080/02646811.2022.2145018.

28. United Nations (2015) Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations: official web site. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda.

29. United Nations Development Programme. (2015) Цілі сталого розвитку. UNDP: official web site. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku?utm_source.

30. United Nations. SDG Indicators: Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/71/313. URL: https://unstats.un.org/sdgs/indicators/Global-Indicator-Framework-after-2024-refinement-English.pdf?utm_source.

31. United Nations. The Sustainable Development Goals Report 2024. New York : United Nations, 2024. 49 p. https://unstats.un.org/sdgs/report/2024/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2024.pdf.

32. The international Energy Agency. Ukraine`s energy system under attack/ https://www.iea.org/reports/ukraines-energy-security-and-the-coming-winter/ukraines-energy-system-under-attack.

33. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text.

34. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast) (Text with EEA relevance.) https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/944/oj/eng.

35. Case of Öneryıldız v. Turkey (Application No. 48939/99) : Judgment of 30 November 2004 [GC]. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194.

36. Case of Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (Application No. 53600/20) : Judgment of 9 April 2024 [GC]. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206.

37. Committee on the Rights of the Child (2023) General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment with a special focus on climate change : CRC/C/GC/26. Committee on the Rights of the Child. UN, 2023. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crccgc26-general-comment-no-26-2023-childrens-rights.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.46

ЛОШИЦЬКИЙ М.В.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ЗАКУПІВЕЛЬ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

DETERMINATION OF THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCHING PROBLEM ISSUES OF OPERATIONAL SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF EMBEZZLEMENT OF BUDGET FUNDS DURING THE PROCUREMENT OF FUELS AND LUBRICANTS

Метою статті є визначення основних напрямів дослідження проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів. В статті визначення основних напрямів дослідження проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів. З'ясовано, що окремі питання оперативного супроводження кримінальних проваджень у справах про економічні злочини розглядалися у чотирьох кандидатських дисертаціях з юридичних наук. Разом із тим, проблема оперативного супроводження кримінальних проваджень саме у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів у наукових дослідженнях комплексного висвітлення не отримала. Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що наукові дослідження охоплюють загальні правові, теоретичні та організаційні аспекти оперативного супроводження кримінальних проваджень, проте залишають недостатньо розробленими спеціалізовані напрями, пов'язані з протидією розкраданням бюджетних коштів у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на розробку галузево-орієнтованих методик, тактичних підходів та інформаційно-аналітичного забезпечення такої діяльності. З урахуванням сучасних реалій запропоновано основними напрямами подальших теоретичних досліджень вказаної проблематики визначити: теоретико-правові засади оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів; організація оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів; організація та тактика проведення заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Ключові слова: *протидія, взаємодія, виявлення, розслідування, документування, оперативне обслуговування, оперативне супроводження, злочин, розкрадання, кримінальне правопорушення, організована злочинність, працівник оперативного підрозділу, слідчий, Національна поліція України, публічні закупівлі, паливно-мастильні матеріали, бюджетні кошти.*

The purpose of the article is to determine the main areas of research into problematic issues of operational support of criminal proceedings on the facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuels and lubricants. The article identifies the main areas of research into problematic issues of operational support of criminal

© ЛОШИЦЬКИЙ М.В. – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Національний університет оборони України) https://orcid.org/0000-0003-0533-0079

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

proceedings on the facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants. It was found that individual issues of operational support of criminal proceedings in cases of economic crimes were considered in four candidate dissertations in legal sciences. At the same time, the problem of operational support of criminal proceedings in the field of procurement of fuel and lubricants has not received comprehensive coverage in scientific research. The analysis conducted allowed us to conclude that scientific research covers general legal, theoretical and organizational aspects of operational support of criminal proceedings, but leaves specialized areas related to countering the embezzlement of budget funds in the field of procurement of fuel and lubricants insufficiently developed. This necessitates further research aimed at developing industry-oriented methods, tactical approaches and information and analytical support for such activities. Taking into account modern realities, it is proposed to determine the following as the main directions of further theoretical research on the above-mentioned issues: theoretical and legal principles of operational support of criminal proceedings on facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants; organization of operational support of criminal proceedings on facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants; organization and tactics of conducting measures for operational support of criminal proceedings on facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants.

Key words: *counteraction, interaction, detection, investigation, documentation, operational service, operational support, crime, embezzlement, criminal offense, organized crime, operational unit employee, investigator, National Police of Ukraine, public procurement, fuel and lubricants, budget funds.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується посиленням уваги до забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, особливо у сфері публічних закупівель. В умовах воєнного стану та обмеженості фінансових ресурсів питання запобігання та протидії їх розкраданню набуває особливої ваги. Однією з найбільш вразливих сфер є закупівлі паливно-мастильних матеріалів, які відзначаються значними обсягами фінансування, високою динамікою цін та складністю контролю.

Ефективне розслідування таких кримінальних правопорушень значною мірою залежить від належної організації оперативного супроводження кримінальних проваджень, яке забезпечує своєчасне отримання інформації, документування злочинної діяльності та взаємодію між оперативними підрозділами і органами досудового розслідування.

Разом із тим, аналіз наукових джерел свідчить, що існуючі дослідження здебільшого присвячені загальним питанням оперативно-розшукової діяльності або окремим аспектам супроводження кримінальних проваджень у сфері економіки, без урахування специфіки публічних закупівель паливно-мастильних матеріалів. Це зумовлює необхідність поглибленого наукового аналізу відповідної проблематики.

Таким чином, недостатній рівень наукової розробленості, практична значущість та потреба в удосконаленні методичних підходів до оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів визначають актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти здійснення оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері економіки були предметом дослідження таких вчених як Коніжай Р.О. «Оперативне супроводження банківського кредитування» (2005 р.); Бурак М.В. «Оперативно-розшукове супроводження кримінальної справи у досудовому провадженні» (2010 р.); Темніков О.В. «Реалізація функції оперативно-розшукового супроводження досудового слідства в контексті європейських правових стандартів» (2011 р.); Єпринцев П.С. «Оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження по злочинам економічної спрямованості» (2013 р.).

Проте, незважаючи на широкий спектр змістовних наукових праць із зазначеної проблематики, слід констатувати, що за межами цих та інших досліджень залишилися питання оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Метою статті є визначення основних напрямів дослідження проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз рівня наукової опрацьованості проблеми оперативного супроводження кримінальних проваджень у справах про економічні злочини свідчить про наявність певного наукового доробку. Водночас він має фрагментарний характер і не повною мірою враховує специфіку розкрадання бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Зокрема, з'ясовано, що окремі питання оперативного супроводження кримінальних проваджень у справах про економічні злочини розглядалися у чотирьох кандидатських дисертаціях з юридичних наук. Разом із тим, проблема оперативного супроводження кримінальних проваджень саме у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів у наукових дослідженнях комплексного висвітлення не отримала.

З метою визначення основних напрямів дослідження проблемних питань оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів, пропонуємо розглянути вказані роботи на предмет вивчення в них вказаних проблемних питань.

Аналіз наукових праць, присвячених проблематиці оперативного супроводження, дає підстави виокремити основні напрями дослідження цієї діяльності, що мають значення для розробки теоретичних і практичних засад протидії розкраданням бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Так, у дослідженні Р.О. Коніжая «Оперативне супроводження банківського кредитування» розкрито нормативно-правові та теоретико-практичні основи оперативного супроводження, визначено його міжгалузеву природу та обґрунтовано методичні підходи до організації відповідної діяльності. Зазначені положення формують важливий нормативно-правовий і теоретико-методологічний напрям досліджень, однак не враховують специфіки злочинів у сфері публічних закупівель, зокрема операцій із паливно-мастильними матеріалами [1].

У роботі М.В. Буряк «Оперативно-розшукове супроводження кримінальної справи у досудовому провадженні» визначено зміст і функції оперативного супроводження, а також його роль у виявленні злочинів, проведенні слідчих дій та забезпеченні відшкодування шкоди. Це дозволяє сформувати процесуально-прикладний напрям дослідження, однак обмеженість роботи часовими рамками (до прийняття чинного КПК України) знижує можливість прямого застосування її результатів у сучасних умовах [2].

О.В. Темніков у дослідженні, присвяченому реалізації функції оперативно-розшукового супроводження досудового слідства, обґрунтував його правову природу, принципи, механізми реалізації та межі втручання у права людини відповідно до європейських стандартів. Це формує інституційно-правовий напрям дослідження, що є важливим для забезпечення законності оперативного супроводження, проте не враховує галузевих особливостей економічних злочинів у сфері закупівель паливно-мастильними матеріалами [3].

Найбільш наближеним до досліджуваної проблематики є дослідження П.С. Єпринцева «Оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження по злочинам економічної спрямованості», у якому комплексно розглянуто правові, організаційні та тактичні засади діяльності оперативних підрозділів, а також запропоновано класифікацію злочинів, у тому числі пов'язаних із використанням бюджетних коштів. Це дозволяє виокремити організаційно-тактичний та інформаційно-аналітичний напрями дослідження. Водночас відсутня деталізація щодо специфіки механізмів розкрадання у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів та сучасних умов функціонування правоохоронних органів [4].

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що наукові дослідження охоплюють загальні правові, теоретичні та організаційні аспекти оперативного супроводження кримінальних проваджень, проте залишають недостатньо розробленими спеціалізовані напрями, пов'язані з протидією розкраданням бюджетних коштів у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на розробку галузево-орієнтованих методик, тактичних підходів та інформаційно-аналітичного забезпечення такої діяльності.

Аналіз наукових праць показав, що для визначення основних напрямків будь-якого дослідження перш за все необхідно визначити його мету, задачі, об'єкт та предмет [5-6].

Аналіз наукових досліджень з питань оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері економіки дозволив нам сформувати мету та задачі дослідження проблемних питань оперативного

супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Зокрема, метою дослідження пропонується визначити розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення діяльності з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Для досягнення поставленої мети, на нашу думку, доцільно буде вирішити такі основні завдання:

– на підставі узагальнення існуючих наукових праць з даної проблематики визначити теоретичні проблеми та надати рекомендації щодо їх вирішення;

– встановити рівень інституційної спроможності оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– виробити науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення системи **правового забезпечення** оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– розкрити організаційні засади взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– розробити науково-обґрунтовані рекомендації щодо організації планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– запропонувати організаційну модель роботи з негласними позаштатними працівниками під час оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– розробити організаційно-тактичну модель проведення заходів оперативного (ініціативного) пошуку під час оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– визначити основні проблеми організації виконання доручень на проведення слідчих (розшукових) дій під час оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– розробити організаційну модель проведення заходів щодо забезпечення відшкодування завданої злочинними діями збитків під час оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Об’єктом дослідження повинні виступати суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності працівників кримінальної поліції під час протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері.

Предметом дослідження – оперативне супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

На початку наукового дослідження перед дослідником стоїть одна із головних задач визначення системи методів проведення такого дослідження, Вирішення цієї задачі дозволить у подальшому досягти мети наукового дослідження. При цьому це повинна бути саме система методів, оскільки тільки їх поєднання, визначення черговості їх використання надасть можливість досягти максимального точного результату. Однак визначити таку сукупність методів наукового дослідження, а тим паче об’єднати їх у певну систему неможливо без усвідомлення сутності кожного окремого методу дослідження, правил його застосування, а також результатів, яких можна досягти з його допомогою [7].

Для досягнення об’єктивності результатів дослідження доцільно застосовувати як загальнонаукові, так і спеціально-наукові методи пізнання.

Зокрема серед загальнонаукових методів дослідження доцільно використовувати: аналіз, синтез, класифікація, експеримент, абстрагування, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, моделювання, системний метод та інші.

Серед спеціальних методів дослідження доцільно використовувати: метод експертних оцінок, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягатиме у тому, що дослідження з зазначеного напрямку буде першим комплексним дослідженням основних правових, організаційних

і методичних засад оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів. За результатами узагальнення наукових поглядів та оцінок практики будуть сформульовані теоретичні положення та визначено пропозиції з підвищення ефективності оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Дослідження відповідає проблематиці практики, його положення можуть бути застосовані для вдосконалення теоретичних, правових, організаційних та інших засад оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів. Сформульовані в дисертаційному дослідженні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть слугувати підґрунтям для підвищення ефективності оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Визначені нами вище мета та задачі дослідження дають змогу визначити його основні напрями дослідження:

– теоретико-правові засади оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– організація оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів т;

– організація та тактика проведення заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Визначені нами напрями вказаного наукового дослідження дозволять вирішити існуючі теоретичні та прикладні проблемні питання оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що наукові дослідження охоплюють загальні правові, теоретичні та організаційні аспекти оперативного супроводження кримінальних проваджень, проте залишають недостатньо розробленими спеціалізовані напрями, пов'язані з протидією розкраданням бюджетних коштів у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на розробку галузево-орієнтованих методик, тактичних підходів та інформаційно-аналітичного забезпечення такої діяльності.. З урахуванням сучасних реалій вважаємо, що основними напрямами подальших теоретичних досліджень вказаної проблематики повинні бути:

– теоретико-правові засади оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– організація оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів;

– організація та тактика проведення заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Список використаних джерел:

1. Коніжай Р.О. Оперативне супроводження банківського кредитування: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 21.07.04. Київ: НАВСУ, 2005. 19 с.

2. Буряк М.В. Оперативно-розшукове супроводження кримінальної справи у досудовому провадженні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС, 2010. 17 с.

3. Темніков О.В. Реалізація функції оперативно-розшукового супроводження досудового слідства в контексті європейських правових стандартів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАСБУ, 2011. 20 с.

4. Єпринцев П.С. Оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження по злочинам економічної спрямованості: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2013. 20 с.

5. Антологія наукового забезпечення оперативно-розшукової діяльності: Том І (за матеріалами аналізу дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 1992-2015 роки) : монограф. В. В. Дараган, В.В. Єфімов, О.В. Кириченко та ін. ; за заг. ред. проф. І.Р. Шинкаренка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. 660 с.

6. Антологія наукового забезпечення оперативно-розшукової діяльності: Том I (за матеріалами аналізу дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 1992-2015 роки) : монограф. В. В. Дараган, В.В. Єфімов, О.В. Кириченко та ін. ; за заг. ред. проф. І.Р. Шинкаренка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч.2. 448 с.

7. Дараган В.В. Методологічні підходи дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Северодонецьк, 2017. № 4. С. 223-233.

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:342.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.47

НЕСКОРОЖЕНИЙ В.І.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

MODERN UNDERSTANDING OF HUMAN RIGHTS PROTECTION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION

У статті визначено, що об'єкт адміністративно-правового забезпечення можна визначити як певну сферу суспільних відносин, соціально значущу діяльність або правовий стан, які потребують цілеспрямованого впорядкування, охорони, розвитку та практичного забезпечення засобами адміністративного права через діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, адміністративно-правові норми, процедури, гарантії, форми, методи та інші юридичні інструменти, який не є пасивною категорією, що лише формально підлягає нормативному регулюванню, оскільки саме навколо нього формується відповідний адміністративно-правовий механізм, визначаються межі компетенції суб'єктів владних повноважень, встановлюються правові режими, процедури реалізації управлінських рішень, способи контролю, реагування та відновлення порушеного стану, а відтак об'єкт адміністративно-правового забезпечення виступає тим змістовним центром, на який спрямовується організуючий, регулятивний, охоронний і гарантійний вплив держави з метою надання відповідним суспільним відносинам належної правової визначеності, стабільності, упорядкованості та реальної здатності функціонувати відповідно до потреб особи, суспільства і публічного інтересу. У статті визначено, що сучасне розуміння захисту прав людини як об'єкта адміністративно-правового забезпечення полягає у сприйнятті цієї категорії не лише як окремого напряму реагування держави на порушення прав особи, а як складної, динамічної та системно організованої сфери суспільних відносин, що потребує постійного нормативного, інституційного, процедурного, організаційного й гарантійного впливу з боку публічної адміністрації. У такому контексті захист прав людини охоплює не тільки поновлення вже порушених прав, а й створення умов для їх належної реалізації, попередження неправомірного втручання у сферу особистої свободи, забезпечення доступності адміністративних процедур, обмеження дискреції суб'єктів владних повноважень, підвищення ефективності контролю за їх діяльністю та формування такого правового середовища, у якому людина виступає не об'єктом управлінського впливу, а центральною цінністю адміністративно-правового регулювання. Саме тому захист прав людини як об'єкт адміністративно-правового забезпечення доцільно розглядати як цілісну сферу правової дійсності, у межах якої адміністративне право виконує не лише регулятивну чи охоронну функцію, а й гарантійну, сервісну та правозахисну роль, спрямовану на забезпечення реальної дієвості прав людини у відносинах із державою.

***Ключові слова**: права людини, захист прав людини, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правовий механізм, публічна адміністрація, гарантії прав людини, цифровізація, правовий статус особи.*

The article determines that the object of administrative and legal support can be defined as a certain sphere of social relations, socially significant activity or legal state that requires purposeful regulation, protection, development and practical support by

© НЕСКОРОЖЕНИЙ В.І. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0003-0047-3425

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

means of administrative law through the activities of authorized subjects of public administration, administrative and legal norms, procedures, guarantees, forms, methods and other legal instruments, which is not a passive category that is only formally subject to regulatory regulation, since it is around it that the corresponding administrative and legal mechanism is formed, the boundaries of the competence of subjects of power are determined, legal regimes, procedures for implementing administrative decisions, methods of control, response and restoration of the disturbed state are established, and therefore the object of administrative and legal support acts as the substantive center to which the organizing, regulatory, protective and guaranteeing influence of the state is directed in order to provide the corresponding social relations with due legal certainty, stability, orderliness and real ability. function in accordance with the needs of the individual, society and public interest. The article determines that the modern understanding of the protection of human rights as an object of administrative and legal support consists in perceiving this category not only as a separate direction of the state's response to violations of individual rights, but as a complex, dynamic and systematically organized sphere of social relations, which requires constant normative, institutional, procedural, organizational and guaranteeing influence on the part of public administration. In this context, the protection of human rights includes not only the restoration of already violated rights, but also the creation of conditions for their proper implementation, the prevention of unlawful interference in the sphere of personal freedom, ensuring the accessibility of administrative procedures, limiting the discretion of subjects of power, increasing the effectiveness of control over their activities and the formation of such a legal environment in which a person is not an object of managerial influence, but the central value of administrative and legal regulation. That is why the protection of human rights as an object of administrative and legal support should be considered as a holistic sphere of legal reality, within which administrative law performs not only a regulatory or protective function, but also a guarantee, service and human rights protection role aimed at ensuring the real effectiveness of human rights in relations with the state.

Key words: *human rights, human rights protection, administrative and legal support, administrative and legal mechanism, public administration, human rights guarantees, digitalization, legal status of a person.*

Актуальність теми. Права людини в сучасних умовах розвитку української держави набувають значення не лише базової конституційної цінності, а й практичного критерію оцінювання діяльності публічної влади, її здатності діяти правомірно, відкрито, пропорційно та в інтересах особи, у цьому контексті захист прав людини не може обмежуватися виключно судовими способами реагування на вже вчинене порушення, оскільки значна частина правових зв'язків між людиною і державою виникає саме у сфері публічного адміністрування, де особа щоденно взаємодіє з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами та іншими суб'єктами владних повноважень. Саме тому захист прав людини доцільно розглядати як складний і багатоаспектний об'єкт адміністративно-правового забезпечення, що охоплює нормативне закріплення гарантій, організацію діяльності уповноважених суб'єктів, належне функціонування адміністративних процедур, запобігання порушенням, оперативне реагування на неправомірні рішення, дії чи бездіяльність публічної адміністрації, а також створення дієвих механізмів поновлення порушених прав.

Сучасне розуміння захисту прав людини в адміністративно-правовій площині формується під впливом трансформації публічного управління, посилення людиноцентричного підходу, розвитку сервісної моделі держави та необхідності забезпечення реальної, а не формальної доступності правових гарантій для кожної особи, за таких умов адміністративне право виступає не лише інструментом владного впорядкування суспільних відносин, а й засобом обмеження публічної влади, встановлення чітких меж її дискреції, забезпечення процедурної справедливості та належного балансу між публічним інтересом і правами людини. Особливого значення набуває потреба у переосмисленні захисту прав людини як системної діяльності держави, у межах якої правові норми, адміністративні процедури, інституційні гарантії, контрольні механізми та способи юридичного реагування мають бути спрямовані на забезпечення пріоритету людини у відносинах із публічною адміністрацією, недопущення свавільного втручання у сферу її прав та формування ефективної моделі їх реалізації, охорони і відновлення.

Огляд останніх досліджень. Питання прав людини, їх реалізації, охорони та захисту традиційно належать до ключових напрямів юридичної науки, оскільки саме через стан забезпечення прав і свобод особи розкривається зміст діяльності держави та ефективність її правових інститутів. Теоретичні й прикладні аспекти цієї проблематики досліджували В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, Р. Мельник, П. Рабінович, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Шемшученко та інші вчені.

У межах адміністративно-правової науки дедалі більшої актуальності набуває розгляд захисту прав людини не лише як реагування держави на вже вчинене порушення, а як комплексної системи правових, організаційних, інституційних і процедурних заходів, спрямованих на створення належних умов для реалізації, охорони та відновлення прав особи у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації.

Попри значний науковий доробок у цій сфері, сучасне розуміння захисту прав людини саме як об'єкта адміністративно-правового забезпечення залишається недостатньо комплексно дослідженим. Це обумовлює необхідність подальшого аналізу зазначеної категорії з урахуванням трансформації публічного управління, посилення людиноцентричного підходу в діяльності держави та потреби у підвищенні ефективності гарантій захисту прав людини в Україні.

Мета статті полягає у розкритті сучасного розуміння захисту прав людини як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, з'ясуванні його змісту, ознак та місця в системі адміністративно-правового регулювання.

Виклад основних положень. Права людини є історичним явищем, тому що їхній розвиток завжди передбачав безперервність ідей щодо права з погляду людини як учасника суспільного життя. Загалом ступінь і характер розвитку прав людини визначається за рівнем розвитку держави і права в певному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина, з іншого боку, не відрізняються за своєю сутністю, функціями та призначенням, хоч і функціонують незалежно одне від одного. Вони є принципово однопорядковими, взаємопов'язаними соціальними явищами [1, с. 96].

Різні дефініції «прав людини» запропоновано у словниково-довідковій літературі, в якій вони набирають форми від простих до розгорнутіших: «певні можливості людини, доконечні для існування й розвитку її в конкретно-історичних умовах»; «вони характеризують правовий статус людини відносно держави, її можливості й домагання у політичній, соціальній, економічній та культурній сферах». Саме поняття з'явилося в епоху буржуазних революцій. «Юридична енциклопедія» розкриває права людини як «конститутивні засади правового статусу особи, вони належать людині від народження, а відтак є природними й невідчужуваними. Права людини є доконечною складовою громадянського суспільства й правової держави» [2, с. 710].

Розвиток концепції прав людини перебуває під впливом тенденцій, що сягають в глибоку історію правової організації суспільства у різних культурних цивілізаціях. Сьогодні це виявляється не стільки у юридичному змісті самих прав, скільки у їх сприйнятті як системи загальновизнаних цінностей крізь призму національних традицій і світоглядів, зокрема уявлень про місце людини в природі, соціумі, світі [3, с. 33].Серед багатьох підходів до розуміння сутності прав людини, які існують у юридичній літературі, на думку П. Рабіновича, можна виокремити: 1) етичний (або етико-нормативний) підхід, який під правами людини розуміє форму існування, спосіб прояву принципів і приписів моралі; 2) психологічний підхід, де права людини – це певні уявлення людини, її погляди та вимоги щодо надання їй суспільством чи державою певних благ; 3) релігійний, де права людини – це явище, встановлене позаземним, нематеріальним творцем (наприклад, Богом); 4) легістський (юридично-позитивістський) підхід, у якому права людини – це лише ті можливості людини, які їй надані державою, шляхом їх закріплення у джерелах позитивного права [4, с. 12–14]. М. Козюбра виділяє серед існуючих підходів два основні підходи, вважаючи, що вони домінують у політико-правовій думці: перший – природний підхід, при якому права людині належать від природи, вони є невідчужувані, невід'ємні, їх не можна позбавити і вони «становлять елементарні передумови гідного людського існування та розвитку людства в цілому»; другий – легістський, при якому людина отримує права від держави, яка встановлює та надає їх людині [5, с. 7–9]. Х. Дідух зазначає, що права людини – це загальна та рівна для всіх норма (міра) можливої поведінки (свободи), доконечна для задоволення основних, необхідних потреб існування, розвитку та самореалізації індивідуума, яка у конкретно-історичних умовах відображається у взаємному визнанні свободи суб'єктами правової комунікації (з іншими особами, державою та суспільством) і не залежить від її офіціального декларування державою (права людини визначаються міжнародними актами), хоча, звісно, потребує державного визнання та гарантування. Враховуючи різні особливості, якими

охоплено всі категорії прав, серед них екологічні, соціально-економічні, розуміння поняття прав людини, яке ми пропонуємо, звісно, не є універсальним [6].

З огляду на те, що права людини у наведених підходах розкриваються як історично сформована, соціально зумовлена, природна й водночас така, що потребує державного визнання та гарантування, міра можливої поведінки особи, необхідна для її існування, розвитку, самореалізації та гідної участі у суспільному житті, захист прав людини доцільно розуміти як цілісну систему правових, інституційних, організаційних і процедурних засобів, за допомогою яких держава, її органи, посадові особи, а також інші уповноважені суб'єкти забезпечують недопущення неправомірного обмеження чи порушення належних людині можливостей, своєчасне реагування на факти посягання на її свободу, гідність, законні інтереси та правовий статус, а також відновлення порушеного становища особи у відносинах із суспільством і публічною владою. У такому розумінні захист прав людини не зводиться лише до формального закріплення прав у нормах законодавства або до судового поновлення вже порушеного права, а охоплює ширший зміст, пов'язаний із практичним утвердженням людини як найвищої соціальної цінності, створенням умов для реального користування правами, усуненням перешкод у їх реалізації, обмеженням свавільного втручання держави у сферу індивідуальної свободи та забезпеченням такого порядку публічного управління, за якого права людини виступають не похідним результатом діяльності держави, а її основним ціннісним і функціональним орієнтиром.

Далі було б логічним та послідовним визначити, що собою являє об'єкт адміністративно-правового забезпечення. Так, адміністративно-правове забезпечення (далі – АПЗ) розглядається як один із видів правового забезпечення, яке, на думку М.В. Цвіка, є цілеспрямованою дією на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [7, с. 327]. К.В. Барсуков розглядає поняття «забезпечення» у двох значеннях. По-перше, як діяльність уповноважених державою органів щодо здійснення своїх функцій. По-друге, як результат цієї діяльності, що виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян. На його думку, АПЗ проходження служби у складі миротворчих підрозділів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є діяльність держави щодо створення належних правових умов відбору персоналу, підготовки кадрів, направлення до миротворчих місій та гарантування правового захисту, шляхом встановлення відповідного нормативно-правового забезпечення проходження служби. АПЗ повинне відбуватися в основних трьох напрямах: нормативно-правовому, науковому та інформаційному [8, с. 7, 9, 12]. Є.Є. Колесников визначає АПЗ як здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток. З цього він робить висновок, що АПЗ захисту справ споживачів є впливом держави на суспільні відносини з метою впорядкування, захисту та охорони відносин між органами влади, споживачами та суб'єктами господарювання, що здійснюється за допомогою норм права та через спеціальний механізм [9, с. 434].

Гумін О.М. та Пряхін Є.В. у своїй праці зазначають, що незважаючи на значну кількість наведених визначень та наукових думок з приводу сутності та складових АПЗ можна зробити висновок, що теоретично його можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні АПЗ можна визначити як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Щодо вузького розуміння, то визначення буде змінюватися у зв'язку із тим, про які суспільні відносини буде вестися мова. Другим ключовим моментом є питання визначення структури АПЗ. Аналіз дисертацій дає нам підстави виокремити такі п'ять його елементів: 1) об'єкт АПЗ; 2) суб'єкт АПЗ;- 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи АПЗ. На думку авторів, об'єктом будуть виступати ті суспільні відносини (діяльність), які потребують державного регулювання. У дисертаціях він розкривається через визначення поняття, сутності, історії виникнення, правової основи, цілі, функцій, принципів, елементів тощо. Суб'єкт – це той уповноважений державою орган (чи органи), який наділений повноваженнями щодо реалізації, охорони чи розвитку таких відносин. У першу чергу такий суб'єкт характеризуватиметься через структуру та адміністративно-правовий статус. Норми адміністративного права регулюють суспільні відносини у сфері державного управління. Адміністративно-правові відносини – це правові зв'язки, що виникають, розвиваються та припиняються між суб'єктом та об'єктом у процесі реалізації приписів адміністративно-правових норм. Гарантії, заходи, засоби, форми та методи АПЗ будуть виступати як елементи, що власне і втілюватимуть на практиці у життя політику держави стосовно тих чи інших суспільних відносин [10].

На основі наведених наукових підходів об'єкт адміністративно-правового забезпечення можна визначити як певну сферу суспільних відносин, соціально значущу діяльність або правовий стан, які потребують цілеспрямованого впорядкування, охорони, розвитку та практичного забезпечення засобами адміністративного права через діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, адміністративно-правові норми, процедури, гарантії, форми, методи та інші юридичні інструменти. Такий об'єкт не є пасивною категорією, що лише формально підлягає нормативному регулюванню, оскільки саме навколо нього формується відповідний адміністративно-правовий механізм, визначаються межі компетенції суб'єктів владних повноважень, встановлюються правові режими, процедури реалізації управлінських рішень, способи контролю, реагування та відновлення порушеного стану. У цьому значенні об'єкт адміністративно-правового забезпечення виступає тим змістовним центром, на який спрямовується організуючий, регулятивний, охоронний і гарантійний вплив держави з метою надання відповідним суспільним відносинам належної правової визначеності, стабільності, упорядкованості та реальної здатності функціонувати відповідно до потреб особи, суспільства і публічного інтересу.

Отже, сучасне розуміння захисту прав людини як об'єкта адміністративно-правового забезпечення полягає у сприйнятті цієї категорії не лише як окремого напряму реагування держави на порушення прав особи, а як складної, динамічної та системно організованої сфери суспільних відносин, що потребує постійного нормативного, інституційного, процедурного, організаційного й гарантійного впливу з боку публічної адміністрації. У такому контексті захист прав людини охоплює не тільки поновлення вже порушених прав, а й створення умов для їх належної реалізації, попередження неправомірного втручання у сферу особистої свободи, забезпечення доступності адміністративних процедур, обмеження дискреції суб'єктів владних повноважень, підвищення ефективності контролю за їх діяльністю та формування такого правового середовища, у якому людина виступає не об'єктом управлінського впливу, а центральною цінністю адміністративно-правового регулювання. Саме тому захист прав людини як об'єкт адміністративно-правового забезпечення доцільно розглядати як цілісну сферу правової дійсності, у межах якої адміністративне право виконує не лише регулятивну чи охоронну функцію, а й гарантійну, сервісну та правозахисну роль, спрямовану на забезпечення реальної дієвості прав людини у відносинах із державою.

Список використаних джерел:

1. Колодій А.М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

2. Юридична енциклопедія: в 6 т. Голова редкол Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н-П. (2002). 720 с.

3. Тихомиров О.О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 304 с.

4. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.

5. Козюбра М. Теоретико-методологічні аспекти прав людини. Український часопис прав людини. 1997. №3/4. С. 7–9.

6. Дідух Х. Сучасні теоретико-правові підходи до розуміння «прав людини». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2021. № 3 (31). URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25336/8.pdf

7. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підруч / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова, О.В. Петришин, С.М. Олейников; М.В. Цвік (ред.). Х.: Право, 2002. 432 с.

8. Барсуков К.В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. анд. юрид. наук: 12.00.07. 2010. 20 с.

9. Колесников Є.Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432–438.

10. Гумін О.М., Пряхін Є.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. Адміністративне право. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5311/1/%D0%9F%D1%80%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%BD%20Nashp_2014_4_9.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 37.014.5:342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.48

ОКСІНЬ В.Ю., ЛЕВЧЕНКО Д.С., КОСТЕНКО І.В.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМОК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

DIGITALIZATION OF EDUCATION IN UKRAINE AS A DIRECTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE

У статті розкрито, що цифровізація освіти в Україні як напрям сталого розвитку держави – це нормативно врегульований процес якісної перебудови національної системи освіти шляхом інтеграції цифрових технологій у всі рівні та форми освітньої діяльності, спрямований на забезпечення рівного доступу до знань, підвищення ефективності управління освітою, удосконалення методів навчання, розвиток цифрових компетентностей, підтримку інновацій, посилення стійкості освітньої системи до кризових викликів та досягнення цілей сталого розвитку суспільства і держави.

Визначено, що за змістом, цифровізація освіти в Україні як напрям сталого розвитку, є комплексною трансформацією адміністративних та освітніх правовідносин, що забезпечує доступність, якість, інноваційність і безперервність освіти, сприяє розвитку цифрових компетентностей, модернізації управління освітою, формуванню людського капіталу та підвищенню стійкості й конкурентоспроможності суспільства і держави.

Узагальнено та виділено особливості цифровізації освіти в Україні як напряму сталого розвитку держави: – системний характер цифрової трансформації освіти, охоплює різні складові освітньої системи (управлінські відносини, навчальний процес, управління закладами освіти, комунікацію між учасниками освітнього процесу, документообіг, оцінювання, наукову діяльність, підвищення кваліфікації педагогів та організацію освітніх сервісів тощо); – залежність ефективності від наявності єдиних правових підходів до розвитку цифрових компетентностей, захисту персональних даних, цифрових прав учасників освітнього процесу, академічної доброчесності, сертифікації цифрових навичок; – компетентнісна спрямованість щодо визначення вимог до цифрової компетентності; – орієнтація на доступність та інклюзивність освіти; – персоналізація освітнього процесу; – інноваційність освітнього середовища; – трансформація ролі закладу освіти та педагогічного працівника; – дидактична багатофункціональність цифрових технологій; – резильєнтність освітньої системи; – соціальна спрямованість та зв'язок із цифровими правами людини; – міжсекторальний характер впливу.

Ключові слова: *адміністративні правовідносини, національна система, освіта, резильєнтність, сталий розвиток, цифрові компетентності, цифрові технології, цифровізація.*

© ОКСІНЬ В.Ю. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління, адміністрування та права (Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка») https://orcid.org/0000-0001-6080-7752

© ЛЕВЧЕНКО Д.С. – PhD в галузі право, викладач кафедри менеджменту та інноваційного розвитку (ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК») https://orcid.org/0000-0001-8343-2260

© КОСТЕНКО І.В. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України) https://orcid.org/0000-0002-8784-5422

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article reveals that the digitalization of education in Ukraine as a direction of sustainable development of the state is a normatively regulated process of qualitative restructuring of the national education system by integrating digital technologies into all levels and forms of educational activity, aimed at ensuring equal access to knowledge, increasing the efficiency of education management, improving teaching methods, developing digital competencies, supporting innovations, strengthening the resilience of the education system to crisis challenges and achieving the goals of sustainable development of society and the state.

It is determined that in terms of content, the digitalization of education in Ukraine as a direction of sustainable development is a comprehensive transformation of administrative and educational legal relations, which ensures accessibility, quality, innovation and continuity of education, contributes to the development of digital competencies, modernization of education management, the formation of human capital and increasing the resilience and competitiveness of society and the state.

The features of the digitalization of education in Ukraine as a direction of sustainable development of the state are summarized and highlighted: – the systemic nature of the digital transformation of education, covering various components of the education system (management relations, educational process, management of educational institutions, communication between participants in the educational process, document flow, assessment, scientific activity, advanced training of teachers and organization of educational services, etc.); – the dependence of efficiency on the presence of unified legal approaches to the development of digital competencies, protection of personal data, digital rights of participants in the educational process, academic integrity, certification of digital skills; – competency-based orientation in determining requirements for digital competence; – orientation on accessibility and inclusiveness of education; – personalization of the educational process; – innovativeness of the educational environment; – transformation of the role of the educational institution and the pedagogical worker; – didactic multifunctionality of digital technologies; – resilience of the educational system; – social orientation and connection with digital human rights; – intersectoral nature of the impact.

Key words: *administrative legal relations, national system, education, resilience, sustainable development, digital competencies, digital technologies, digitalization.*

Актуальність теми. Глобальною світовою тенденцією є цифрова трансформація всіх сфер людської діяльності. Останні декілька років вона оголошена одним із провідних напрямів розвитку України. Важливою складовою цифрових перетворень у соціумі є так звана цифровізація освіти. Потрібно відмітити, що цей процес є не простим і далеко не однозначним. Існує ряд досить відмінних між собою трактувань терміну «цифровізація». Спільним між цими трактуваннями є розуміння, що цифровізація є деяким процесом, пов'язаним із електронною автоматизацією, тобто впровадженням високотехнологічних пристроїв, що використовують цифрове представлення інформації [9, с. 3–8].

Огляд останніх досліджень. Цифровізація освіти стали предметом наукового аналізу у роботах Л. Гаврілова, О. Галущак, А. Гуралюк, О. Жерновникова, М. Зацерківна, О. Коротун, І. Крамаренко, І. Ніколаєску, І. Потюк, Ю. Сафонов, Я. Топольник, О. Фонарюк, В. Шинкарьова та інших.

Проте, саме стрімкий розвиток аналізованих відносин обумовлює актуальність нових наукових викликів, пов'язаних із цифровізацією освіти.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити зміст та особливості цифровізації освіти в Україні як напрямку сталого розвитку держави.

Виклад основних положень. Розвиток цифровізації в Україні – це впровадження цифрових технологій, споживачами яких є держава, бізнес, громадяни. Цей процес проникає в усі сфери життя й триває протягом кількох останніх десятиліть. Він має поступальний характер і полягає у підвищенні якісного рівня життя населення, створенні нових продуктів та послуг, прискореному розвитку різних галузей економіки країни, зростанні конкурентноздатності країни [2, с. 155–163]. Цифрові технології в освіті використовуються вже досить давно. Але серйозним поштовхом до їх масового впровадження стала пандемія COVID-19. У цей період технології

перетворилися з простого доповнення до освітнього процесу в необхідність. Останніми роками відбувся стрімкий розвиток цього напряму: з'явились та впровадились нові винаходи, тенденції і технології, що полегшують навчання і підвищують його ефективність. Цифровізація освітнього процесу – це широке поняття. Воно включає не тільки дистанційну освіту або роботу здобувачів з комп'ютером. Цифровізація передбачає використання інформаційних технологій на всіх рівнях: не тільки навчальному, але й організаційному (електронні щоденники, чати з науково-педагогічними працівниками). Технічні новації використовують різні типи навчальних закладів: школи, коледжі, ЗВО, заклади позашкільної та неформальної освіти. В Україні, як і в усьому світі, цифровізація роз-почалась задовго до пандемії. Вже в нульових роках у школярів були уроки інформаційних технологій, а педагогічні працівники почали використовувати високотехнологічні пристрої у своїй роботі. Але лише приблизно з 2018 року цифрові технології стали впроваджувати в усі освітні процеси, і сьогодні ми вже з важкістю уявляємо освіту без їх використання [7, с. 89–94].

Цифровізація освіти є інструментом, орієнтиром, а також глобальним явищем, яке впливає на якість, форми, методи організації, перспективи розвитку системи та концепцій навчання. Україна як держава, яка приймає активну участь у процесах інтеграції та піддається впливу з боку глобалізації, потребує реалізації трансформацій у сферах інфраструктурного забезпечення освітніх процесів. При цьому, існування певних труднощів є неминучим, оскільки держава перебуває на шляху реалізації змін, проте перспективність цих змін важко заперечити; цифровізація освіти є інноваційним, високотехнологічним та стратегічно- орієнтованим інструментом впливу на структуру та порядок організації навчання [8, с. 392–404].

Цифровізація системи освіти орієнтована на якісну її перебудову. Вона повинна навчитися ефективно впроваджувати в освітній процес нові інструменти та інформаційні ресурси, «оцифрувати» освітній процес на основі таких базових технологій цифровізації як мобільні комунікації і інтернет. В освітній практиці використовуються інтерактивні Web 2.0-інструменти, які створюються на інтернет-ресурсах, таких як Wikia, «Вавілон», Wikidot і ін., з використанням різних сервісів (наприклад, Learning Apps). Вважається, що ці інструменти здатні активізувати інтерес студентів до навчання, підвищити їх залученість в навчальний процес, а також поліпшити якість підготовки до майбутньої професійної діяльності [9, с. 3–8].

Отже, цифровізація освіти в Україні як напрям сталого розвитку держави – це нормативно врегульований процес якісної перебудови національної системи освіти шляхом інтеграції цифрових технологій у всі рівні та форми освітньої діяльності, спрямований на забезпечення рівного доступу до знань, підвищення ефективності управління освітою, удосконалення методів навчання, розвиток цифрових компетентностей, підтримку інновацій, посилення стійкості освітньої системи до кризових викликів та досягнення цілей сталого розвитку суспільства і держави.

Відповідно, за змістом, цифровізація освіти в Україні як напрям сталого розвитку держави є комплексною трансформацією адміністративних та освітніх правовідносин, що забезпечує доступність, якість, інноваційність і безперервність освіти, сприяє розвитку цифрових компетентностей, модернізації управління освітою, формуванню людського капіталу та підвищенню стійкості й конкурентоспроможності суспільства і держави.

У Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації від 3 березня 2021 р. № 167-р визначено, що на сьогодні здійснюється значна кількість освітніх заходів, спрямованих на формування цифрових навичок, проте вони не мають системного характеру, забезпечують формування лише окремих навичок та не вирішують питань низького рівня володіння цифровими навичками в суспільстві та обізнаності щодо цифрових прав громадян. Основними проблемами з питань розвитку цифрових компетентностей, які потребують розв'язання, є відсутність: правового регулювання питань розвитку цифрових компетентностей; системи та опису цифрової компетентності (рамки цифрової компетентності), а також вимог до рівнів володіння цифровими навичками та цифровими компетентностями різних категорій працівників; єдиних підходів до визначення цифрових компетентностей у професійних стандартах та єдиних вимог до освітніх програм з розвитку інформаційно-цифрової компетентності фахівців різних професій; єдиних вимог до цифрових компетентностей в системі освіти; вимог до цифрової компетентності в професійних стандартах; системи індикаторів для моніторингу стану розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей; координації дій на рівні органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час реалізації державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей; системи сертифікації рівня цифрових компетентностей [1].

Для освітніх організацій цифрова трансформація має означати: – зміну (оновлення) цілей і змісту освітньої роботи, орієнтування на максимальне розкриття потенціалу кожного суб'єкта навчання; – перехід від навчання і виховання всіх до навчання і виховання кожного, змінюючи для цього організацію та методи освітньої діяльності; – перегляд та оптимізацію комплектів навчально-методичних та організаційних рішень, інформаційних матеріалів, інструментів та сервісів; – опис/рефлексію та оптимізацію використовуваних бізнес-процесів, їх побудову на засадах відкритості (зрозумілості) для всіх стейкхолдерів (перш за все для суб'єктів навчання і педагогів), встановлення їх більш гнучкими, масштабними та природними за своїм характером; – використання всіх можливостей сучасних цифрових технологій для механізації та автоматизації бізнес-процесів і всіх видів роботи з інформацією з метою підвищення результативності і продуктивності освітнього процесу [4; 6, с. 914–924].

Перспективи цифровізації освіти в Україні є обіцяючими і включають наступні аспекти:–використання інтерактивних цифрових засобів може зробити навчальний процес більш цікавим, захопливим і ефективним, сприяючи кращому засвоєнню знань;–цифрові технології стимулюють творчість, сприяють розвитку навичок проблемного мислення та сприяють інноваційному підходу до навчання та досліджень;–використання сучасних цифрових інструментів у навчальному процесі допоможе учням отримати необхідні навички для успішного вступу на ринок праці, який все більше вимагає цифрової грамотності;–цифрові технології можуть допомогти забезпечити доступ до якісної освіти для всіх верств населення, незалежно від географічного розташування чи соціального статусу;–цифрова освіта може допомогти українським учням та студентам конкурувати на міжнародному рівні, відкриваючи для них можливості для отримання освіти й роботи за кордоном;–розвиток цифрової освіти в Україні може привернути інвестиції в галузь ІТ та сприяти розвитку нових технологічних продуктів та послуг;–цифровізація може допомогти зробити українську освітню систему більш гнучкою, адаптивною та відкритою до змін, що відбуваються в сучасному світі [7, с. 89–94].

Особливістю побудови цифрового освітнього процесу в закладах вищої освіти є впровадження та використання цифрових технологій, що вирізняються наступними дидактичними властивостями: свобода пошуку різної інформації в глобальній мережі; персоналізованість (необмежені можливості для персонального налаштування відповідно до потреб та особливостей дітей); інтерактивність (забезпечення багатосуб'єктності у процесі навчальної взаємодії); мультимедійність (комплексне залучення різних каналів сприйняття інформації); гіпертекстовість (вільне переміщення за текстом, використання перехресних посилань, довідковий характер інформації тощо); субкультурність (відповідність звичного образу світу для цифрового покоління) [3; 6, с. 914–924]. Значну роль у цифровому освітньому процесі закладів дошкільної освіти нині відіграють сучасні цифрові освітні технології (гейміфікація, мобільне навчання, змішане навчання, онлайн навчання, дистанційні освітні технології та ін.), що ґрунтуються на використанні різноманітних технічних засобів і спеціалізованого інтерактивного обладнання (ноутбуки, персональні комп'ютери, планшети, електронні фліпчарти, інтерактивні дошки, робототехнічні набори, інтерактивні пісочниці, інтерактивні клуби, інтерактивна підлога та ін.) [5; 6, с. 914–924].

Першочерговим етапом на шляху підвищення готовності здобувачів знань до динамізації цифрових змін є донесення думки про перспективність цифрової, дистанційної або змішаної форм навчання, гнучкість та їх автономність в порівнянні із традиційними формами. Факторами, які підтверджують пріоритетність цифрового освітнього середовища над традиційним, є такі: 1. Вища доступність до освітніх послуг, а також послуг, необхідних для життєдіяльності громадян. Елементи екосистеми цифрової освіти сприяють формуванню навичок практичного застосування ІКТ у буденному житті, що в перспективі спрощує порядок застосування громадянами цифрових сервісів; 2. Стратегічність цифрової освіти, яка передбачає використання цифровізації як інструменту формування лояльного сприйняття громадянами актуалізації процесів цифрових трансформацій у різних сферах життєдіяльності, а також швидкої адаптації до прогресивних смарт-рішень; 3. Методологічність цифрової освіти, що передбачає виклад та поширення матеріалу, обрання таких методів і форм навчання, які є інформативними, але зрозумілими для відповідної цільової аудиторії, а також змістовно відповідають вимогам концептуально-референтної Рамки цифрових компетентностей для громадян України. 4. Інноваційність цифровізації як інструменту організації навчання. Інновації і технології є орієнтирами на динамічні зміни в навколишньому світі та освітній діяльності, вони стимулюють розвиток різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості. Вказаний фактор свідчить про відкритість цифровізованої системи освіти, її здатність до передбачення

і прогнозування на основі перманентної переоцінки цінностей, налаштованості на активні та конструктивні дії в швидко змінних ситуаціях [8, с. 392–404].

В цілому, слід виділити наступні особливості цифровізації освіти в Україні як напряму сталого розвитку держави:

– системний характер цифрової трансформації освіти, охоплює різні складові освітньої системи (управлінські відносини, навчальний процес, управління закладами освіти, комунікацію між учасниками освітнього процесу, документообіг, оцінювання, наукову діяльність, підвищення кваліфікації педагогів та організацію освітніх сервісів тощо);

– залежність ефективності від наявності єдиних правових підходів до розвитку цифрових компетентностей, захисту персональних даних, цифрових прав учасників освітнього процесу, академічної доброчесності, сертифікації цифрових навичок;

– компетентнісна спрямованість щодо визначення вимог до цифрової компетентності;

– орієнтація на доступність та інклюзивність освіти;

– персоналізація освітнього процесу;

– інноваційність освітнього середовища;

– трансформація ролі закладу освіти та педагогічного працівника;

– дидактична багатофункціональність цифрових технологій;

– резильєнтність освітньої системи;

– соціальна спрямованість та зв'язок із цифровими правами людини;

– міжсекторальний характер впливу.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text

2. Галущак О. Я. Цифровізація в Україні: еволюційні перетворення. *Галицький економічний вісник*. 2023. Том 81. № 2. С. 155–163.

3. Гаврілова Л. Г., Топольник Я. В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 61. № 5. С. 1–14.

4. Потюк І. Є. Цифрова компетентність як складова професійної компетентності сучасного фахівця. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі*. 2020. № 4. С. 25–27.

5. Жерновникова О. А. Технологія формування цифрової компетентності засобами гейміфікації. Інформаційні технології і засоби навчання, 2020. Т. 75. № 1. 348 с.

6. Ніколаєску І. О., Шинкарьова В. С. Цифровізація освіти як сучасна вимога інформаційного суспільства. *Перспективи та інновації науки.* Серія «Педагогіка», «Психологія», «Медицина». 2022. Вип. № 2(7). С. 914-924.

7. Сафонов Ю., Коротун О. Цифровізація освіти в у країні: технології та методики навчання. *Трансформаційна економіка.* 2024. № 2 (07). С. 89-94. https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-15

8. Крамаренко І. С., Фонарюк О. В., Зацерківна М. О. (2022) Цифровізація освіти – нові виклики та перспективи розвитку. *Перспективи та інновації науки.* Серія «Педагогіка», «Психологія», «Медицина». 2022. Т. 2 (7). С. 392–404.

9. Гуралюк А. Г. Цифровізація як умова розвитку системи освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* 2021. Том 169. № 13. С. 3–8.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.49

ОЛІЙНИК О.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (ПОСАДОВИХ ОСІБ) З ПИТАНЬ КОМПЛАЄНСУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF AUTHORIZED UNITS (OFFICIALS) FOR COMPLIANCE ISSUES

У статті здійснено комплексне адміністративно-правове дослідження статусу уповноважених підрозділів та посадових осіб з питань комплаєнсу в системі органів виконавчої влади. Актуальність обраної проблематики зумовлена тим, що в умовах модернізації публічного управління, посилення вимог до доброчесності державної служби, запобігання корупції, прозорості управлінських процедур і підзвітності органів влади саме комплаєнс поступово набуває значення одного з ключових інструментів забезпечення законності в адміністративно-правовій сфері. У межах дослідження розкрито теоретико-правову природу адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів і посадових осіб з питань комплаєнсу. Доведено, що такий статус має багаторівневий характер і охоплює організаційний, компетенційний, гарантійний, превентивний, контрольний, координаційний та комунікаційний елементи. У статті проаналізовано роль Національного агентства з питань запобігання корупції як центрального суб'єкта методологічного, нормативного, координаційного та гарантійного забезпечення функціонування публічного комплаєнсу. Обґрунтовано, що НАЗК не є уповноваженим підрозділом окремого органу виконавчої влади, однак саме його адміністративно-правовий статус має системоутворююче значення для всієї превентивної антикорупційної структури. НАЗК формує єдині стандарти комплаєнс-діяльності, затверджує типові положення, координує роботу уповноважених підрозділів, аналізує ефективність їх функціонування, забезпечує методичний супровід, бере участь у формуванні державної антикорупційної політики та виступає важливою зовнішньою гарантією функціональної незалежності уповноважених суб'єктів. Значну увагу приділено адміністративно-правовому статусу уповноваженого підрозділу з питань запобігання та виявлення корупції як базового внутрішнього суб'єкта комплаєнсу в органах виконавчої влади. Окремо охарактеризовано адміністративно-правовий статус керівника уповноваженого підрозділу, через якого персоніфікується функціональна незалежність, професійна відповідальність і зовнішня комунікація відповідного комплаєнс-суб'єкта. Зокрема, проаналізовано роль уповноваженої особи у сфері публічних закупівель, яка забезпечує процедурну законність закупівельної діяльності, але не підміняє антикорупційний підрозділ. Крім того, у статті розкрито значення галузевого, зокрема податкового комплаєнсу, який демонструє поступове розширення комплаєнс-підходу за межі суто антикорупційної проблематики.

Ключові слова: *адміністративно-правовий статус, комплаєнс, органи виконавчої влади, уповноважений підрозділ, уповноважена особа, НАЗК, запобігання корупції, публічне управління.*

The article carries out a comprehensive administrative and legal study of the status of authorized units and officials on compliance issues in the system of executive authorities. The relevance of the selected issues is due to the fact that in the conditions of modernization of public administration, increased requirements for the integrity of the civil service, prevention of corruption, transparency of management procedures and accountability of

© ОЛІЙНИК О.О. – аспірант кафедри адміністративного права та процесу (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0009-3268-6645

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

authorities, compliance is gradually gaining importance as one of the key instruments for ensuring legality in the administrative and legal sphere. The study reveals the theoretical and legal nature of the administrative and legal status of authorized units and officials on compliance issues. It is proven that such status is multi-level and includes organizational, competence, guarantee, preventive, control, coordination and communication elements. The article analyzes the role of the National Agency for the Prevention of Corruption as the central subject of methodological, regulatory, coordination and guarantee support for the functioning of public compliance. It is substantiated that the NACP is not an authorized unit of a separate executive body, however, its administrative and legal status is of systemic importance for the entire preventive anti-corruption structure. The NACP forms uniform standards of compliance activities, approves standard provisions, coordinates the work of authorized units, analyzes the effectiveness of their functioning, provides methodological support, participates in the formation of state anti-corruption policy and acts as an important external guarantee of the functional independence of authorized entities. Considerable attention is paid to the administrative and legal status of the authorized unit on issues of preventing and detecting corruption as a basic internal subject of compliance in executive bodies. The administrative and legal status of the head of the authorized unit is separately characterized, through which the functional independence, professional responsibility and external communication of the relevant compliance entity are personified. In particular, the role of the authorized person in the field of public procurement, which ensures the procedural legality of procurement activities, but does not replace the anti-corruption unit, is analyzed. In addition, the article reveals the importance of sectoral, in particular tax compliance, which demonstrates the gradual expansion of the compliance approach beyond purely anti-corruption issues.

Key words: *administrative and legal status, compliance, executive authorities, authorized unit, authorized person, NACP, corruption prevention, public administration.*

Постановка проблеми. Формування належної системи комплаєнсу в діяльності органів виконавчої влади є одним із ключових напрямів модернізації адміністративно-правового механізму забезпечення законності, доброчесності, прозорості та підзвітності публічного управління. У сучасному розумінні комплаєнс у сфері публічної адміністрації охоплює систему організаційно-правових, превентивних, контрольних, консультативних, аналітичних та координаційних заходів, спрямованих на виявлення, оцінювання, мінімізацію та усунення правових ризиків у діяльності органів державної влади, їх територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери їх управління.

Центральною юридичною конструкцією, через яку інституціоналізується публічно-правовий комплаєнс, є уповноважений підрозділ або уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» такі підрозділи або посадові особи утворюються чи визначаються для організації та здійснення заходів із запобігання і виявлення корупції у визначених законом суб'єктах публічного сектору. Наведений нормативно-правовий акт прямо встановлює коло органів та організацій, у яких створюються або визначаються такі суб'єкти, закріплює їх підконтрольність керівникові відповідного органу, гарантії функціональної незалежності, основні завдання та напрями діяльності, а також особливий порядок погодження звільнення керівників таких підрозділів або уповноважених осіб у визначених випадках [1]. НАЗК, своєю чергою, затверджує Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу), визначає їх мінімальну штатну чисельність, координує та аналізує ефективність їх діяльності [2].

Адміністративно-правовий статус уповноважених підрозділів / посадових осіб з питань комплаєнсу має складну, багаторівневу природу. Він поєднує елементи внутрішньоорганізаційної компетенції, превентивного адміністративного контролю, службово-правової відповідальності, методичного супроводу, антикорупційного моніторингу, управління ризиками, захисту викривачів, забезпечення етичної поведінки та взаємодії з Національним агентством з питань запобігання корупції, правоохоронними органами, керівництвом відповідного органу, структурними підрозділами, територіальними органами та підпорядкованими юридичними особами.

Стан дослідження. Тією чи іншою мірою проблематика адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань комплаєнсу була предметом наукового дослідження наступних вчених: Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, В. М. Гаращук, Н.В. Гришина,

Є. В. Додін, О. Ю. Дрозд, С. В. Ківалов, М. П. Климчук, Т. О. Коломоєць, О.Р. Мулик, Ю. Є. Полянський, К.В. Ростовська, С. Г. Стеценко, П. В. Цимбал, С. О. Шатрава та інші. У працях зазначених науковців розкрито загальні засади адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, проблеми державного контролю, запобігання корупції, службової етики, конфлікту інтересів, внутрішнього аудиту та забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади. Однак, незважаючи на наявність значного теоретичного підґрунтя, питання саме адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань комплаєнсу в органах виконавчої влади досі не отримало комплексного й системного дослідження, що й обумовлює актуальність нашої проблематики.

Метою статті є аналіз специфіки адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань комплаєнсу.

Виклад основного матеріалу. Особливість досліджуваного адміністративно-правового статусу полягає в тому, що уповноважений підрозділ або посадова особа не є класичним контролюючим органом у зовнішньо-владному розумінні, оскільки вони не здійснюють адміністративного примусу щодо невизначеного кола приватних осіб, не приймають індивідуальних владних рішень щодо притягнення до юридичної відповідальності та не підміняють правоохоронні органи. Їхня правова природа полягає в тому, що вони є внутрішніми суб'єктами превентивного забезпечення законності, які шляхом аналітичної, консультативної, моніторингової, методичної, організаційної та інформаційної діяльності попереджають порушення антикорупційного законодавства, мінімізують корупційні ризики, забезпечують дотримання етичних стандартів, організовують функціонування каналів повідомлення про порушення та сприяють формуванню інституційної культури доброчесності.

Національне агентство з питань запобігання корупції не є уповноваженим підрозділом конкретного органу виконавчої влади, його адміністративно-правовий статус має фундаментальне значення для розуміння всієї системи комплаєнсу в публічному секторі. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство з питань запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [1]. Відповідна законодавча конструкція відрізняє НАЗК від звичайних органів виконавчої влади, оскільки воно формує методологічну, нормативну, координаційну й контрольну основу функціонування всієї превентивної антикорупційної інфраструктури.

Компетенція НАЗК у сфері комплаєнсу охоплює аналіз стану запобігання та протидії корупції, розроблення проєктів Антикорупційної стратегії і державної антикорупційної програми, формування антикорупційної політики, моніторинг додержання законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, координацію роботи з управління корупційними ризиками, методичну допомогу, контроль і перевірку декларацій, адміністрування відповідних реєстрів та порталів, координацію й аналіз ефективності діяльності уповноважених підрозділів, погодження антикорупційних програм, а також організацію роботи з викривачами [1].

Адміністративно-правовий статус НАЗК у цій сфері має декілька характерних ознак: 1) НАЗК є нормативно-методологічним центром комплаєнс-системи, оскільки затверджує типові положення, методології управління корупційними ризиками, правила функціонування окремих антикорупційних процедур та надає роз'яснення; 2) НАЗК є координаційним центром, адже забезпечує узгодженість діяльності уповноважених підрозділів у різних органах публічної адміністрації; 3) НАЗК виконує гарантійну функцію, оскільки погодження звільнення керівників уповноважених підрозділів або уповноважених осіб у визначених законом випадках покликане запобігати неправомірному адміністративному тиску на таких суб'єктів; 4) НАЗК реалізує інформаційно-аналітичну функцію, оскільки через реєстри, портали, перевірки та узагальнення практики формує інформаційну базу для оцінювання реального стану публічної доброчесності.

Значення НАЗК у контексті адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів полягає в тому, що саме воно забезпечує їхню інституційну однорідність. Без такого центрального суб'єкта уповноважені підрозділи могли б перетворитися на фрагментарні внутрішні служби з різним рівнем компетентності, різним обсягом гарантій і різними підходами до оцінювання корупційних ризиків. Наявність НАЗК як спеціального органу дозволяє сформувати єдині стандарти, забезпечити вертикаль методичного супроводу, уніфікувати практику запобігання конфлікту інтересів, декларування, захисту викривачів, візування проєктів актів та підготовки антикорупційних програм.

При цьому, адміністративно-правова роль НАЗК не повинна тлумачитися як підпорядкування всіх уповноважених підрозділів цьому органові в організаційно-службовому сенсі. Уповноважені підрозділи залишаються структурними елементами відповідних органів чи організацій, підконтрольними їх керівникам. НАЗК здійснює щодо них нормативно-методичний, координаційний, аналітичний і гарантійний вплив. Наведена модель дозволяє поєднати внутрішню інтегрованість комплаєнс-функції у діяльність конкретного органу з єдиними загальнодержавними стандартами антикорупційної політики.

Базовим суб'єктом комплаєнсу в органах виконавчої влади є уповноважений підрозділ з питань запобігання та виявлення корупції. Відповідно до статті 13-1 Закону України «Про запобігання корупції» такі підрозділи утворюються або визначаються в Апараті Верховної Ради України, Офісі Президента України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, секретаріатах визначених законом омбудсманських інституцій, державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, їх апаратах, територіальних та міжрегіональних органах, місцевих державних адміністраціях, а також в інших визначених законом суб'єктах [1].

Типове положення, затверджене наказом НАЗК № 277/21, визначає уповноважений підрозділ як самостійний і функціонально незалежний структурний підрозділ відповідного органу або організації [2]. Самостійність означає організаційну відокремленість від інших структурних одиниць, а функціональна незалежність – заборону неправомірного втручання у здійснення покладених на підрозділ завдань, недопустимість покладення на нього невластивих функцій і необхідність забезпечення належних організаційних, матеріальних та інформаційних умов діяльності.

Цільове призначення уповноваженого підрозділу полягає в організації та здійсненні заходів із запобігання і виявлення корупції. Проте в адміністративно-правовому аспекті це формулювання слід тлумачити системно. Воно охоплює реагування на окремі порушення антикорупційного законодавства, а також участь у побудові внутрішньої системи доброчесності відповідного органу. Уповноважений підрозділ бере участь у розробленні внутрішніх актів, проведенні оцінювання корупційних ризиків, підготовці та моніторингу виконання антикорупційної програми, наданні методичної та консультаційної допомоги, здійсненні заходів щодо запобігання конфлікту інтересів, контролі за поданням декларацій, організації роботи з викривачами, перевірці контрагентів, візуванні проєктів актів, інформуванні керівника органу, НАЗК та інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції [2].

Зміст компетенції уповноваженого підрозділу має комплексний характер, що проявляється у наступних елементах: 1) нормотворчо-організаційний – включає участь у підготовці внутрішніх актів, антикорупційної програми, планів заходів, процедур повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, правил етичної поведінки та механізмів запобігання конфлікту інтересів; 2) ризик-орієнтований – охоплює організацію роботи з оцінювання корупційних ризиків, підготовку пропозицій щодо їх усунення, моніторинг виконання заходів впливу на ризики; 3) консультативний – надання працівникам органу роз'яснень щодо застосування антикорупційного законодавства, правил декларування, сумісництва, суміщення, подарунків, конфлікту інтересів, обмежень після припинення діяльності тощо; 4) моніторингово-контрольний – включає перевірку дотримання вимог законодавства, контроль за своєчасністю подання декларацій, участь у службових розслідуваннях, перевірку інформації про можливі правопорушення; 5) комунікаційно-захисний, що охоплює організацію каналів повідомлень, взаємодію з викривачами та забезпечення гарантій їх захисту.

Значення уповноваженого підрозділу в діяльності органів виконавчої влади полягає в тому, що він виконує роль внутрішнього інституційного запобіжника від неправомірного управління. Якщо юридична служба переважно оцінює правову відповідність актів і договорів, кадрова служба забезпечує проходження служби, внутрішній аудит перевіряє ефективність системи внутрішнього контролю, то уповноважений підрозділ концентрується саме на доброчесності, конфлікті інтересів, корупційних ризиках, етичній поведінці, викриванні та превенції порушень. Його роль саме в інтеграції антикорупційних стандартів у всі ключові управлінські процеси.

Окремої уваги потребує адміністративно-правовий статус керівника уповноваженого підрозділу, через якого персоніфікується функціональна незалежність, професійна відповідальність і зовнішня комунікація уповноваженого підрозділу. Закон України «Про запобігання корупції» передбачає, що керівник уповноваженого підрозділу є підзвітним і підконтрольним керівникові відповідного органу або організації, однак одночасно законодавство встановлює гарантії його незалежності. Зокрема, звільнення керівника уповноваженого підрозділу органу, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, не може здійснюватися без надання згоди НАЗК [1].

Ця конструкція є важливою гарантією, оскільки запобігає ситуації, коли керівник органу, незадоволений принциповою позицією комплаєнс-підрозділу, може усунути його керівника в адміністративному порядку. Керівник уповноваженого підрозділу організовує роботу підрозділу, визначає внутрішній розподіл завдань, забезпечує підготовку антикорупційних заходів, координує оцінювання корупційних ризиків, контролює виконання антикорупційної програми, забезпечує підготовку повідомлень керівникові органу, НАЗК або іншим компетентним суб'єктам, а також організовує роботу щодо захисту викривачів [1]. Типове положення також передбачає, що керівник уповноваженого підрозділу або уповноважена особа можуть визначати окремого працівника, відповідального за реалізацію повноважень із захисту викривачів [2].

Адміністративно-правовий статус керівника уповноваженого підрозділу поєднує такі складові: 1) управлінська – забезпечує організацію діяльності підрозділу; 2) експертно-правова – його рішення, висновки, пропозиції й повідомлення мають базуватися на професійному тлумаченні антикорупційного, службового, адміністративного, трудового, бюджетного, закупівельного та іншого законодавства; 3) гарантійна – саме від професійної незалежності керівника значною мірою залежить здатність підрозділу виявляти ризики, які можуть бути небажаними для політичного або адміністративного керівництва органу.

Значення керівника уповноваженого підрозділу полягає в тому, що він забезпечує документообіг у сфері запобігання корупції і є інституційним носієм функції внутрішньої доброчесності. Його професійність, незалежність і належний доступ до інформації визначають реальну ефективність комплаєнс-системи органу виконавчої влади.

У випадках, коли утворення окремого уповноваженого підрозділу є недоцільним або не передбачене організаційною структурою, відповідні функції можуть покладатися на уповноважену особу. Типове положення НАЗК визначає, що уповноважена особа може бути окремою штатною одиницею або особою, на яку покладено виконання відповідних обов'язків, за умови недопущення реального чи потенційного конфлікту інтересів [2].

Адміністративно-правовий статус уповноваженої особи відрізняється від статусу уповноваженого підрозділу насамперед організаційним масштабом. Якщо підрозділ є структурною одиницею з певним штатом, внутрішнім розподілом функцій і ширшими можливостями для спеціалізації, то уповноважена особа персонально виконує комплекс завдань, які за змістом є аналогічними завданням підрозділу.

До компетенції уповноваженої особи належать участь у розробленні та реалізації антикорупційних заходів, надання консультацій працівникам, організація роботи з оцінювання корупційних ризиків, контроль за поданням декларацій, моніторинг дотримання антикорупційних обмежень, участь у перевірках і службових розслідуваннях, взаємодія з викривачами, інформування керівника відповідного органу та НАЗК про факти можливих порушень [1; 2].

Суттєвим проблемним аспектом статусу уповноваженої особи є ризик формального покладення на неї комплаєнс-функцій без належного звільнення від несумісних або надмірних службових обов'язків. Якщо одна й та сама особа одночасно здійснює кадрову роботу, готує управлінські рішення, бере участь у закупівлях, погоджує договори та водночас має оцінювати корупційні ризики цих процесів, виникає загроза конфлікту інтересів. Тому вимога Типового положення щодо недопущення конфлікту інтересів має сутнісне значення, оскільки вона покликана гарантувати, що уповноважена особа не буде оцінювати власні рішення або рішення підрозділу, до якого вона організаційно прив'язана.

Роль уповноваженої особи особливо важлива у невеликих органах, установах, територіальних структурах та організаціях, де створення повноцінного підрозділу може бути об'єктивно складним. У таких умовах саме персональна доброчесність і професійна спроможність уповноваженої особи забезпечують мінімально необхідний рівень комплаєнс-контролю.

Уповноважена (посадова) особа у сфері публічних закупівель, якою є не є уповноваженою особою з питань запобігання та виявлення корупції у вузькому значенні. Її статус регулюється насамперед Законом України «Про публічні закупівлі» [3]. Однак у системі публічного комплаєнсу вона має важливе суміжне значення, оскільки закупівлі є однією з найбільш ризикогенних сфер діяльності органів виконавчої влади. Адміністративно-правовий статус закупівельної уповноваженої особи полягає в організації та проведенні процедур закупівель, забезпеченні дотримання вимог закупівельного законодавства, плануванні закупівель, оприлюдненні інформації, підготовці тендерної документації, розгляді пропозицій та забезпеченні належної закупівельної процедури. Вона відповідає за процедурну законність закупівель, але не підміняє антикорупційний підрозділ. Також доцільно зауважити, що між закупівельною уповноваженою особою

і антикорупційним уповноваженим підрозділом має існувати постійна взаємодія. Антикорупційний підрозділ не повинен втручатися у дискрецію закупівельної особи щодо процедурних рішень, однак має оцінювати корупційні ризики закупівель, аналізувати потенційні конфлікти інтересів, перевіряти дотримання обмежень щодо пов'язаних осіб, брати участь у формуванні внутрішніх процедур доброчесності закупівель, здійснювати аналітику ризикових контрагентів і реагувати на повідомлення про можливі порушення. Роль закупівельної уповноваженої особи в комплаєнс-системі полягає в тому, що вона забезпечує процедурну доброчесність одного з найбільш фінансово значущих управлінських процесів. Таким чином, закупівельна особа відповідає за правомірність закупівельної процедури, а антикорупційний підрозділ – за оцінювання доброчесності, конфліктів інтересів і корупційних ризиків цієї процедури.

Окремого значення набуває галузевий, а саме податковий комплаєнс. Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) в Державній податковій службі» від 25 липня 2024 року № 854 було запроваджено експериментальний проєкт щодо функціонування системи управління податковими ризиками, тобто комплаєнс-ризиками, у Державній податковій службі [4]. Предметом податкового комплаєнсу є не стільки внутрішня доброчесність органу, скільки управління ризиками недотримання податкових обов'язків платниками податків, підвищення добровільного виконання податкового законодавства, уніфікація підходів до ризиків і запровадження ризик-орієнтованої моделі адміністрування. У контексті адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів з питань комплаєнсу податковий комплаєнс має допоміжне методологічне значення. Він свідчить, що комплаєнс у публічному управлінні поступово виходить за межі суто антикорупційної проблематики й перетворюється на ширшу модель адміністративного управління ризиками. Податковий комплаєнс при цьому спрямований переважно на управління поведінкою платників податків і ефективність податкового адміністрування.

Висновки. Отже, можемо резюмувати, що адміністративно-правовий статус уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань комплаєнсу є складною юридичною конструкцією, яка поєднує організаційний, компетенційний, гарантійний, превентивний, контрольний та координаційний елементи. Його не можна зводити до формального виконання антикорупційних доручень або технічного супроводу деклараційних процедур. За своєю сутністю такий статус відображає інституціоналізацію в публічному управлінні спеціальної функції забезпечення доброчесності, правомірності й управління корупційними ризиками.

Ключовим суб'єктом методологічного й координаційного забезпечення цієї системи є НАЗК, яке формує стандарти, затверджує типові положення, координує діяльність уповноважених підрозділів, аналізує їхню ефективність, забезпечує функціонування окремих антикорупційних інструментів і виступає зовнішньою гарантією незалежності таких суб'єктів. Безпосередньо через НАЗК забезпечується єдність антикорупційної політики та уніфікація комплаєнс-практик у публічному секторі.

Уповноважений підрозділ з питань запобігання та виявлення корупції є базовим внутрішнім суб'єктом публічного комплаєнсу в органах виконавчої влади, правова природа якого полягає у здійсненні превентивної, аналітичної, консультативної, контрольної та координаційної функцій, спрямованих на запобігання корупційним і пов'язаним з корупцією правопорушенням, управління ризиками, захист викривачів, врегулювання конфлікту інтересів та формування культури доброчесності. Керівник уповноваженого підрозділу є персоніфікованим носієм комплаєнс-функції, від професійної незалежності та компетентності якого залежить реальна ефективність підрозділу. Особливий порядок погодження його звільнення з НАЗК у визначених законодавством випадках є важливою адміністративно-правовою гарантією, що запобігає неправомірному впливу на антикорупційну діяльність. Уповноважена особа є функціонально аналогічним, але організаційно компактнішим суб'єктом комплаєнсу. Її статус особливо важливий у невеликих органах, установах та організаціях, оскільки саме щодо уповноважених осіб найбільш гостро постає проблема суміщення функцій, ризику конфлікту інтересів, недостатньої ресурсної спроможності та формального ставлення до комплаєнс-обов'язків. Уповноважені підрозділи та особи в територіальних органах і місцевих державних адміністраціях забезпечують реалізацію антикорупційних стандартів на місцевому рівні публічного управління. Їхнє значення полягає в адаптації загальнодержавних правил до конкретних адміністративних процедур, де найчастіше виникають практичні корупційні ризики. Уповноважені суб'єкти в підприємствах, установах та організаціях, що належать до сфери управління органів виконавчої влади, виконують функцію поширення публічних стандартів доброчесності на підпорядкований інституційний сектор. Вони

запобігають утворенню прогалин антикорупційної політики поза межами центрального апарату органу. Уповноважений з реалізації антикорупційної програми юридичної особи є окремим, але спорідненим суб'єктом комплаєнс-інфраструктури. Його статус поєднує трудово-правовий, корпоративний і публічно-правовий компоненти, оскільки він діє всередині юридичної особи, але реалізує вимоги державної антикорупційної політики. Суміжні суб'єкти – закупівельні уповноважені особи, підрозділи внутрішнього аудиту, внутрішнього контролю та галузеві комплаєнс-ризик-структури – не підміняють антикорупційні уповноважені підрозділи, однак формують разом із ними ширшу інфраструктуру правомірності публічного управління. Оптимальна модель полягає в чіткому розмежуванні та постійній координації цих функцій.

Подальша оптимізація адміністративно-правового статусу уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань комплаєнсу повинна передбачати посилення гарантій функціональної незалежності, уточнення мінімальних ресурсних і штатних стандартів, запровадження чітких критеріїв ефективності, розмежування комплаєнс-функції з юридичною службою, внутрішнім аудитом, кадровою службою та закупівельними підрозділами, удосконалення процедур управління корупційними ризиками, посилення захисту викривачів, формування єдиної цифрової інфраструктури внутрішнього комплаєнсу, підвищення професійної підготовки відповідних посадових осіб.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст.2056.

2. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 27.05.2021 № 277/21. Офіційний вісник України. 2021 р. № 57. стор. 387. стаття 3550. код акта 106023/2021.

3. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. ст.89.

4. Про реалізацію експериментального проекту щодо функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) в Державній податковій службі: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 854. Офіційний вісник України. 2024 р. № 71. стаття 4252. код акта 126198/2024.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:37:005.35
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.50

СЛЮСАРЕНКО О.С.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE INSTRUMENTS FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти в Україні. У статті визначено адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти як передбачену нормами адміністративного права сукупність адміністративно-правових форм, методів, засобів впливу та адміністративних процедур, що реалізуються в межах публічної компетенції уповноважених суб'єктів для якісно-правового, стратегічно-орієнтованого та безперервного розвитку освітньої сфери на основі публічного інтересу, гарантування права на освіту, охорони освітніх прав, та досягнення суспільно значущих результатів у сфері освіти. Розкрито, що адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти в Україні поєднує класичні адміністративно-правові інструменти з новітніми (цифровими, координаційними, якісними тощо), що відображає юридичну форму правового впливу та функціональне призначення сталого розвитку освіти. Зазначено, що адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти в Україні слід ділити за групами: нормативно-правовий; індивідуально-адміністративний; договірний; контрольно-наглядовий; дозвільно-реєстраційний; стандартизаційно-якісний; сервісний; організаційно-координаційний; цифровий; фінансовий; юрисдикційно-охоронний. Виділено ознаки адміністративного інструментарію забезпечення сталого розвитку освіти в Україні: – публічно-владний характер для забезпечення суспільно значущих цілей розвитку освіти; – нормативна визначеність; – зовнішньо виражений вплив; – цільова орієнтованість для забезпечення сталого розвитку освіти; – спрямованість на публічний інтерес та гарантування права на освіту; – системний характер; – функціональна багатоманітність; – адаптивність до специфіки об'єкта впливу; – інституційна багаторівневість; – процедурна впорядкованість; – підконтрольність та підзвітність; – направленість на довгостроковий результат; – забезпечення якості як внутрішнього критерію ефективності; – цифрова інтегрованість.

***Ключові слова**: адміністративно-правові відносини, адміністрування, забезпечення, інклюзивність, інноваційність, інструменти, освіта, сталий розвиток, управління, якість освіти.*

The purpose of the article is to reveal the administrative tools for ensuring the sustainable development of education in Ukraine. The article defines the administrative instruments for ensuring sustainable development of education as a set of administrative-legal forms, methods, means of influence, and administrative procedures prescribed by administrative law norms, implemented within the framework of the public competence of authorized entities to achieve qualitatively legal, strategically oriented, and continuous development of the educational sphere based on public interest, guaranteeing the right to education, protecting educational rights, and attaining socially significant results in the field of education. It is revealed that the administrative instruments for ensuring sustainable development of education in Ukraine combines classical administrative-legal instruments with modern ones (digital, coordination, quality-related, etc.),

© СЛЮСАРЕНКО О.С. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-8343-3685

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

which reflects the legal form of regulatory influence and the functional purpose of sustainable development of education. It is noted that the administrative toolkit for ensuring sustainable development of education in Ukraine should be divided into groups: regulatory-legal; individual-administrative; contractual; control-supervisory; permitting-registration; standardization-quality; service; organizational-coordination; digital; financial; jurisdictional-protective. The features of the administrative instruments for ensuring sustainable development of education in Ukraine are highlighted: – public-authoritative nature for achieving socially significant goals of educational development; – normative certainty; – externally expressed influence; – target orientation for ensuring sustainable development of education; – focus on public interest and guaranteeing the right to education; – systemic character; – functional diversity; – adaptability to the specifics of the object of influence; – institutional multilevelness; – procedural orderliness; – controllability and accountability; – orientation toward long-term results; – ensuring quality as an internal criterion of effectiveness; – digital integration.

Key words: *administrative and legal relations, administration, provision, inclusiveness, innovation, tools, education, sustainable development, management, quality of education.*

Актуальність теми. Сучасна освітня сфера перебуває у стані одночасного правового, інституційного, цифрового та соціального переосмислення. За таких умов, освіта дедалі більше постає як стратегічна сфера публічного інтересу, від якої залежить реалізація конституційного права людини на освіту, інноваційна спроможність держави, соціальна стабільність, людський капітал, демократичний розвиток суспільства та досягнення цілей сталого розвитку.

Огляд останніх досліджень. Взаємозв'язок освіти та концепції сталого розвитку став предметом комплексних досліджень в Україні, зокрема, економістів (Тульчинська С., А. Мельниченко, О. Акімова, 2012; М. Боровик, 2020), філософів (В. Огнев'юк, 2003; І. Карпань, 2012; Ю. Корсак, 2012;), педагогів (Н. Рідей, 2018; С. Толочко, 2019; М. Пірен, 2020; О. Кучанський, 2021). Юристи також аналізували сталий розвиток освіти, крізь призму публічного адміністрування та забезпечення, однак комплексних робіт в Україні недостатньо.

При цьому, сталий розвиток освіти є важливим напрямком якісної інтеграції України у глобальний освітній простір, відповідно різноманітні питання забезпечення сталого розвитку освіти, як предмету адміністративного права, є актуальним науковим викликом.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти в Україні.

Виклад основних положень. Розуміння інструментів публічного адміністрування полягає в тому, що вони є комплексом адміністративно-правових заходів, які безпосередньо використовують суб'єкти публічного адміністрування з метою забезпечення (охорони) прав, свобод і законних інтересів приватних осіб та публічного інтересу держави й суспільства загалом [3, с. 182–183]. Вчені адміністративного права виділяють, що інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [3, с. 182–183].

О. Нижник надає характеристику категорії «адміністративно-правові інструменти реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти» як зовнішньо виражена дія суб'єктів реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти, яка представлена чітко визначеною законом сукупністю прийомів і засобів, застосування яких призводить до юридичних наслідків, що здійснюються у межах компетенції з метою виконання поставлених перед ними мети та завдань [2, с. 13–15].

На наш погляд, адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти – це передбачена нормами адміністративного права сукупність адміністративно-правових форм, методів, засобів впливу та адміністративних процедур, що реалізуються в межах публічної компетенції уповноважених суб'єктів для якісно-правового, стратегічно-орієнтованого та безперервного розвитку освітньої сфери на основі публічного інтересу, гарантування права на освіту, охорони освітніх прав, та досягнення суспільно значущих результатів у сфері освіти.

Які ж види існують адміністративних інструментів забезпечення сталого розвитку освіти в Україні? Суб'єкти публічної адміністрації в процесі надання адміністративних послуг і здійснення виконавчої і розпорядчої діяльності з метою забезпечення публічного інтересу відповідно

до своєї компетенції можуть застосовувати такий арсенал інструментів публічного адміністрування, зокрема: форми публічного адміністрування (видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних адміністративних актів; укладення адміністративних договорів; учинення інших юридично значущих дій; здійснення матеріально-технічних операцій); план як інструмент публічного адміністрування; фактична дія як інструмент публічного адміністрування; методи публічного адміністрування; адміністративно-правові режими; контроль (нагляд); електронне врядування [3, с. 183–185].

К. Куркова, аналізуючи адміністративне забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні, визначає, що для традиційної моделі інноваційного науково-технологічного розвитку характерним є використання та поєднання інструментів як економічного, так і адміністративного характеру, до яких належать: а) підтримувальні (фінансування з бюджету ЄС науково-технологічних програм і проєктів, надання грантів, стимулювання науково-технологічної діяльності та інвестиційної активності шляхом надання податкових пільг, кредитів, застосування заходів амортизаційної політики); б) дифузійні (трансфер технологій, комерціалізація результатів науково-технологічної діяльності); в) інфраструктурні (створення бізнес-інкубаторів, технологічних парків, інноваційних центрів, центрів трансферу технологій); г) інституційні (створення як наднаціональних, так і національних суб'єктів регулювання); д) правові (програми, проєкти, стратегії). Вказані механізми й інструменти використовують три основні групи суб'єктів: публічний сектор, який складається з суб'єктів двох рівнів (ЄС як наднаціональний суб'єкт і публічні адміністрації країн-членів); науково-освітній сектор (провідні університети та науково-дослідні центри) й комерційний сектор [1, с. 19–20].

О. Нижник сформував систему інструментів реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти: 1) нормативні (Державна стратегія регіонального розвитку України, регіональні стратегії розвитку; Національна доктрина розвитку освіти; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року); 2) індивідуальні акти; 3) адміністративні договори; 4) інші юридично значущі дії (план заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України, інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток сфери освіти) [2, с. 13–15]. Також вченим здійснено класифікацію інструментів реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти: 1) за територію реалізації – міждержавні та національні інструменти у сфері вищої освіти; 2) за терміном реалізації – із визначеним строком реалізації та без визначення строку; 3) за функціональною орієнтацією: а) інструменти у сфері вищої освіти; б) інструменти у сфері наукової та науково-технічної діяльності [2, с. 13–15].

Якщо звузити науковий пошук, то слід зазначити, що система зовнішнього забезпечення якості освіти включає: – перелік інструментів, процедур і заходів підвищення якості освіти (стандартизацію, ліцензування освітньої діяльності, акредитацію освітніх програм, зовнішнє незалежне оцінювання результатів навчання, моніторинг якості освіти, сертифікацію педагогічних працівників); – визначені спеціальними законами органи та установи, що відповідають за зовнішнє незалежне оцінювання якості освіти та розвиток системи забезпечення якості, приймають рішення в межах повноважень на основі чітких та оприлюднених критеріїв, здійснюють періодичні перевірки системи забезпечення якості закладів освіти, надають рекомендації щодо вдосконалення системи забезпечення якості освіти, звітують перед суспільством на засадах прозорості, доступності та зрозумілості [7; 6, с. 49–55].

У напрямі забезпечення сталого розвитку суспільства незамінними засобами є цифрові інструменти, на основі яких мінімізуються ресурсозатрати, що дає змогу перенаправити їх використання у більш конструктивне русло та за можливості зберігати ресурсний потенціал для майбутніх поколінь. Застосування цифрових інструментів дає змогу досягати цілей сталого розвитку з максимальним ефектом. Наприклад, Ціль сталого розвитку "Якісна освіта" значною мірою досягається завдяки онлайн-технологіям, які дозволяють отримувати освіту дистанційно, проходити курси, семінари, брати участь у конференціях та тренінгах за допомогою цифрових інструментів. Для покращення освітнього процесу в Україні запущено проєкт "Дія. Цифрова освіта" – національну онлайн-платформу з цифрової грамотності, яка допомагає кожному охочому набути необхідні навички. До того ж, можна відмітити ще низку інструментів, які забезпечують ефективне дистанційне навчання. Зокрема, це "Всеукраїнська школа онлайн", де є відкритий доступ до тестів, відеоуроків, матеріалів для самостійної роботи та іншого навчального контенту, якісних методичних матеріалів. Узагальнення усіх цифрових інструментів для освітян представлено на сторінці Міністерства освіти і науки України, а спеціалізована інформація подана на окремих освітніх платформах. Зокрема, онлайн ресурс «Вчимо і навчаємось на карантині: зміни

в системі освіти» містить інформацію про організацію освітнього процесу в закладах освіти [4; 5, с. 141–153].

Таким чином, адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти в Україні поєднує класичні адміністративно-правові інструменти з новітніми (цифровими, координаційними, якісними тощо), що відображає юридичну форму правового впливу та функціональне призначення сталого розвитку освіти. Відповідно, адміністративний інструментарій забезпечення сталого розвитку освіти в Україні слід ділити за групами, формуючи наступні групи інструментарію:

1) нормативно-правовий (закріплює загальні правила, принципи, стандарти та напрями розвитку освіти):

– видання нормативних актів;

– стратегічні плани розвитку освіти;

2) індивідуально-адміністративний, що забезпечує індивідуальну управлінську дію або рішення для практичного застосування загальних норм у конкретних правовідносинах, та включає індивідуальні адміністративні акти (наприклад, рішення про ліцензування, акредитацію, сертифікацію, реєстрацію, визнання результатів навчання, надання статусу, погодження освітніх програм тощо);

3) договірний, що включає адміністративні договори та інші узгоджувальні форми взаємодії між суб'єктами публічної адміністрації, закладами освіти, органами місцевого самоврядування, міжнародними партнерами, науковими установами та іншими учасниками освітньої політики;

4) контрольно-наглядовий, що включає:

– державний контроль та нагляд;

– інспектування;

– моніторинг якості освіти;

– інституційний аудит;

– оцінювання дотримання вимог законодавства у сфері освіти;

– звітність;

– перевірка дотримання ліцензійних умов тощо.

5) дозвільно-реєстраційний охоплює процедури, пов'язані з офіційним визнанням права на здійснення освітньої діяльності або окремих її видів (ліцензування, акредитація, сертифікація, атестація, реєстрація суб'єктів або освітніх програм тощо);

6) стандартизаційно-якісний, що спрямований на безпосереднє забезпечення якості освіти як внутрішньої умови стійкості освітньої системи, та включає:

– стандарти та критерії якості освіти;

– акредитаційні вимоги;

– сертифікацію науково-педагогічних працівників;

– зовнішнє оцінювання результатів навчання тощо.

7) сервісний, що пов'язаний з наданням адміністративних послуг у сфері освіти (оформлення документів, підтвердження статусів, визнання кваліфікацій, доступ до публічної інформації, електронні кабінети, інформаційно-консультаційний супровід тощо);

8) організаційно-координаційний, що включає засоби, за допомогою яких органи публічної адміністрації узгоджують діяльність різних суб'єктів освітньої політики, забезпечуючи взаємодію між рівнями та секторами, зокрема:

– форми міжвідомчої взаємодії;

– робочі групи;

– дорадчі органи;

– механізми участі громадськості;

– офіційне інформування;

– публічні консультації;

– процедури узгодження рішень тощо;

9) цифровий:

– електронне врядування;

– цифрові освітні платформи, реєстри, дистанційні сервіси, онлайн-навчання;

– електронний документообіг;

– цифровий моніторинг;

– платформи відкритих освітніх ресурсів тощо;

10) фінансовий, що спрямований на підтримку інституційної спроможності закладів освіти, розвиток освітньої інфраструктури та фінансове стимулювання інновацій, та включає:

– бюджетне фінансування освітніх програм;

– грантову підтримку;

– субвенції, пільгові механізми, інвестиційні програми;

– інші форми стимулювання інноваційної діяльності у сфері освіти та науки;

11) юрисдикційно-охоронний, що включає засоби та інструменти, пов'язані з виявленням правопорушень, їх юридичною оцінкою, припиненням протиправної поведінки, притягненням винних осіб до адміністративної відповідальності та відновленням належного правового порядку у сфері освіти.

Наостанок слід визначити ознаки адміністративного інструментарію забезпечення сталого розвитку освіти в Україні. Інструмент публічного адміністрування характеризуються такими ознаками: є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; віддзеркалюють правову динаміку (адміністративну діяльність) публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найкращий ефективний варіант діяльності [3, с. 182–183].

Наприклад, проведений аналіз кола адміністративно-правових інструментів реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти дозволив О. Нижник встановити їх ознаки: 1) застосовуються суб'єктами реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти у своїй діяльності; 2) мають публічно-правовий зміст; 3) регламентуються нормами адміністративного права; 4) призводять до настання певних юридичних наслідків: встановлюються, змінюються, припиняються адміністративно-правові відносини у сфері вищої освіти; 5)застосування інструментів діяльності можливе у межах повноважень, закріплених за суб'єктами реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти; 6) реалізуються через імперативний і диспозитивний підходи до регламентації діяльності суб'єктів реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти [2, с. 13–15].

Загалом, слід виділити наступні ознаки адміністративного інструментарію забезпечення сталого розвитку освіти в Україні:

– публічно-владний характер для забезпечення суспільно значущих цілей розвитку освіти;

– нормативна визначеність;

– зовнішньо виражений вплив;

– цільова орієнтованість для забезпечення сталого розвитку освіти;

– спрямованість на публічний інтерес та гарантування права на освіту;

– системний характер;

– функціональна багатоманітність;

– адаптивність до специфіки об'єкта впливу;

– інституційна багаторівневість;

– процедурна впорядкованість;

– підконтрольність та підзвітність;

– направленість на довгостроковий результат;

– забезпечення якості як внутрішнього критерію ефективності;

– цифрова інтегрованість.

Список використаних джерел:

1. Куркова К.М. Адміністративно-правове забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні: автореф. дис. докт. юрид. наук. 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 40 с.

2. Нижник О.С. Адміністративно-правові засади реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2017. 24 с.

3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галунька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.

4. Цифрові інструменти для якісної освіти у 2021 році. 2021. URL : https://znayshov.com/News/Details/tsyfrovi_instrumenty_dlia_Yakisnoi_osvity_u_2021_rotsi

5. Бліщук К. М., Домша О. В. Цифрові інструменти забезпечення сталого розвитку. *Ефективність державного управління*. 2021. Вип. 1. С. 141–153.

6. Гаращук О. В., Куценко В. І. Якісна освіта – інструмент сталого розвитку (зарубіжний досвід та українські реалії). *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23(1). С. 49–55.

7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38–39. Ст. 380.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.9:35.078.3(100)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.51

СОКУРЕНКО А.О.

ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЇ

INTERNATIONAL PRACTICES IN THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES: EFFICIENCY AND INNOVATION

У статті досліджено зарубіжні практики надання адміністративних послуг у контексті підвищення ефективності, доступності та якості публічного сервісу. Актуальність теми зумовлена потребою подальшого реформування системи адміністративних послуг в Україні, подоланням надмірної бюрократизації процедур, недостатньої інтеграції державних реєстрів, нерівномірності розвитку сервісної інфраструктури в регіонах та необхідністю посилення довіри громадян до органів публічної влади. Обґрунтовано, що сучасна система адміністративного обслуговування має спиратися на принципи клієнтоорієнтованості, цифрової інтегрованості, інклюзивності, прозорості, безпеки даних і багатоканального доступу до послуг.

У межах дослідження проаналізовано європейські моделі організації адміністративних послуг, зокрема практики Естонії, Німеччини, Польщі, Нідерландів і Великої Британії. З'ясовано, що ефективність естонської моделі електронного урядування забезпечено цілісною державною стратегією, розвитком цифрової інфраструктури, електронною ідентифікацією, міжвідомчим обміном даними, кібербезпекою та високим рівнем цифрової грамотності населення. Досвід Німеччини засвідчує результативність поєднання центрів адміністративних послуг, кол-центрів і онлайн-порталів за принципом «єдиного вікна». Польська практика акцентує на інклюзивності, єдиному інформаційному центрі послуг і можливості делегування окремих повноважень компетентним обслуговувальним організаціям. Нідерландська концепція «універсамів послуг» демонструє переваги територіальної доступності, гнучких графіків прийому та мінімізації корупційних ризиків. Британський досвід підтверджує значення державно-приватної взаємодії, цифрових інструментів і орієнтації на якість результату.

Запропоновано напрями адаптації зарубіжного досвіду в Україні, серед яких пріоритетними є інтеграція державних реєстрів, упровадження принципу «data once», розвиток змішаної моделі обслуговування, удосконалення роботи ЦНАПів, створення сервісних хабів у територіальних громадах, запровадження єдиних стандартів якості адміністративних послуг, посилення механізмів зворотного зв'язку та кібербезпеки. Доведено, що модернізація адміністративних послуг має передбачати не механічне перенесення іноземних моделей, а формування національної сервісної системи публічного адміністрування, зорієнтованої на потреби людини.

Ключові слова: *адміністративні послуги, зарубіжний досвід, електронне урядування, цифровізація, Центр надання адміністративних послуг, сервісна держава, «єдине вікно», публічне адміністрування.*

This article examines international practices in the provision of administrative services in the context of improving the efficiency, accessibility, and quality of public services. The relevance of the topic stems from the need for further reform of the administrative services system in Ukraine, overcoming excessive bureaucratization of procedures, insufficient integration of state registries, uneven development of service infrastructure across regions, and the need to strengthen citizens' trust in public authorities. It is argued

© СОКУРЕНКО А.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0007-3416-837X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

that the modern system of administrative services should be based on the principles of customer-orientation, digital integration, inclusivity, transparency, data security, and multi-channel access to services.

The study analyzes European models of administrative service organization, specifically the practices of Estonia, Germany, Poland, the Netherlands, and the United Kingdom. It has been established that the effectiveness of the Estonian e-governance model is ensured by a comprehensive state strategy, the development of digital infrastructure, electronic identification, interagency data exchange, cybersecurity, and a high level of digital literacy among the population. The German experience demonstrates the effectiveness of combining administrative service centers, call centers, and online portals under the "single window" principle. The Polish model emphasizes inclusivity, a unified information service center, and the ability to delegate specific powers to competent service providers.

The paper proposes areas for adapting international best practices in Ukraine, with priority given to the integration of government registries, the implementation of the "data once" principle, the development of a hybrid service model, improving the work of Administrative Service Centers, creating service hubs in local communities, introducing uniform quality standards for administrative services, and strengthening feedback mechanisms and cybersecurity. It has been demonstrated that the modernization of administrative services should not involve the mechanical transfer of foreign models, but rather the formation of a national service system of public administration oriented toward human needs.

Keywords: *administrative services, international experience, e-governance, digitalization, Administrative Service Center, service-oriented state, "single window," public administration.*

Постановка проблеми. Незважаючи на поступове реформування системи надання адміністративних послуг в Україні, рівень їх якості, доступності та ефективності все ще не повною мірою відповідає сучасним суспільним запитам і міжнародним стандартам. Зберігаються проблеми надмірної бюрократизації процедур, недостатньої цифровізації, фрагментарності інформаційних систем та обмеженої інтеграції державних реєстрів. Крім того, нерівномірність розвитку інфраструктури надання адміністративних послуг у різних регіонах ускладнює забезпечення рівного доступу громадян до таких послуг.

Водночас зарубіжні країни демонструють високий рівень ефективності організації адміністративних послуг завдяки впровадженню інноваційних підходів, цифрових технологій, принципу клієнтоорієнтованості та оптимізації управлінських процесів. Однак можливості адаптації цих практик в Україні залишаються недостатньо дослідженими та систематизованими.

У зв'язку з цим постає науково-практична проблема визначення ефективних механізмів впровадження зарубіжного досвіду та інновацій у сфері надання адміністративних послуг з урахуванням національних особливостей, правового середовища та інституційної спроможності органів публічної влади. Вирішення цієї проблеми є необхідною передумовою підвищення якості державного сервісу та зміцнення довіри громадян до влади.

Стан дослідження. Проблематика надання адміністративних послуг, упровадження зарубіжного досвіду та цифровізації публічного адміністрування перебуває в полі зору багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Окремі аспекти організації адміністративних послуг за принципом «єдиного вікна», розвитку сервісних центрів, стандартизації процедур і підвищення якості обслуговування громадян досліджували Р. Була, А. Гірман, Ю. Даньшина, Є. Іванов, І. Канцур, Ю. Мохова, С. Прокопенко, Л. Шевченко та інші науковці.

Мета полягає в узагальненні зарубіжних практик надання адміністративних послуг та визначенні можливостей їх адаптації в Україні з урахуванням потреб цифрової трансформації, підвищення якості державного сервісу, забезпечення доступності послуг для громадян і зміцнення довіри до органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Зарубіжні практики свідчать, що ефективність функціонування системи адміністративних послуг значною мірою залежить від рівня інституційної спроможності органів влади, ступеня цифровізації та впровадження інноваційних управлінських підходів. Варто зазначити, що у більшості європейських держав функціонує модель єдиного пункту надання адміністративних послуг «One Stop Shop» («Єдине вікно»), яка передбачає централізоване отримання громадянами необхідних послуг в одному місці. Згідно з цією моделлю,

громадяни мають можливість отримати різноманітні адміністративні послуги в одному центрі без зайвих ускладнень і необхідності звертатися до різних органів чи установ. Мета цієї моделі полягає в тому, щоб спростити процес отримання послуг та забезпечити громадянам можливість здійснити більше операцій за один візит, зменшивши бюрократичні бар'єри і зайві витрати часу. Часто «One-Stop-Shop» надає можливість отримати послуги онлайн, що дозволяє громадянам звертатися до пункту без особистого візиту. Також, пункти можуть координувати процеси надання послуг між різними органами, що допомагає уникнути дублювання та зайвих операцій. Кінцевою метою моделі «єдиного вікна» є поєднання послуг з інтеграцією каналів доступу. Інтегрована система безперебійного обслуговування для всіх видів послуг і програм означає, що громадяни перебувають у центрі послуги, незалежно від того, який рівень урядування відповідає за її надання. Принцип «єдиного вікна» забезпечує захист приватності громадян, а також повну безпеку всіх систем [1; 2, с. 61]. Така модель успішно функціонує у багатьох європейських країнах і дозволяє значно підвищити оперативність та зручність отримання послуг.

Окремої уваги заслуговує досвід країн Північної Європи, зокрема Естонії, яка є одним із світових лідерів у сфері електронного урядування. Аналіз естонської моделі засвідчує, що її ефективність забезпечено не окремими цифровими сервісами, а цілісною державною стратегією, яка поєднує політичну волю, розвиток цифрової інфраструктури, електронну ідентифікацію, міжвідомчий обмін даними, кібербезпеку та високий рівень цифрової грамотності населення. Особливо показовими є впровадження системи X-Road, електронних ID-карток, електронного підпису, е-резидентства, цифрових медичних сервісів та електронного голосування. Для України цей досвід має практичне значення, оскільки демонструє необхідність не лише розширення переліку електронних послуг, а й формування надійної інституційної, правової та безпекової основи цифрової держави. Водночас естонська практика підтверджує, що успішне електронне урядування потребує доступності цифрових сервісів для всіх груп населення, сталої взаємодії держави й приватного сектору та постійного підвищення цифрової компетентності громадян [3]. В цілому, завдяки впровадженню цифрових ідентифікаційних систем, електронних реєстрів та інтегрованих інформаційних платформ, громадяни мають можливість отримувати більшість адміністративних послуг онлайн без необхідності фізичного відвідування державних установ. Такий підхід забезпечує не лише зручність, але й значну економію часу та ресурсів.

Загалом, завдяки впровадженню цифрових ідентифікаційних систем, електронних реєстрів та інтегрованих інформаційних платформ громадяни мають можливість отримувати більшість адміністративних послуг онлайн без необхідності фізичного відвідування державних установ. Такий підхід забезпечує не лише зручність, а й значну економію часу та ресурсів.

У цьому контексті слушними є узагальнення С. Прокопенка, який аналізує європейські моделі організації адміністративних послуг крізь призму їхньої доступності, багатоканальності та орієнтації на потреби громадянина. Дослідник звертає увагу на те, що в Німеччині ефективність сервісної моделі забезпечено поєднанням центрів адміністративних послуг, кол-центрів і онлайн-порталів, які працюють за принципом «єдиного вікна». Така організація дає змогу громадянам отримувати інформаційну підтримку, записуватися на прийом, користуватися щоденними адміністративними послугами та водночас зменшувати бюрократичне навантаження на органи публічної влади. Для України цей досвід є важливим з огляду на потребу поєднання цифрових сервісів із доступними офлайн-каналами обслуговування, особливо для осіб, які не мають достатнього рівня цифрових навичок або стабільного доступу до інтернету [4].

Не менш показовою є польська практика, у якій акцент зроблено на інклюзивності, єдиному інформаційному центрі послуг і можливості делегування окремих повноважень компетентним обслуговувальним організаціям. Такий підхід свідчить, що якісне надання адміністративних послуг не обмежується лише цифровізацією процедур, а потребує гнучкої організаційної моделі, чіткого розподілу повноважень і належної взаємодії між державними органами, місцевим самоврядуванням та іншими суб'єктами сервісної діяльності.

Вартим уваги є також досвід Нідерландів, зокрема концепція «універсамів послуг», реалізована на муніципальному рівні. Її перевага полягає в поєднанні центрального сервісного комплексу з мережею районних офісів, гнучкими графіками прийому та орієнтацією на зручність громадян. Така модель сприяє економії часу, зменшенню кількості безпосередніх контактів із посадовими особами, мінімізації корупційних ризиків і підвищенню якості управлінської роботи. У Великій Британії, за висновками С. Прокопенка, реформування системи адміністративних послуг ґрунтується на державно-приватній взаємодії, активному використанні цифрових інструментів і пріоритеті якості результату. Отже, європейський досвід засвідчує, що модернізація

адміністративних послуг має спиратися не лише на технологічне оновлення, а й на зміну самої філософії публічного адміністрування – від відомчо-бюрократичної моделі до сервісної, відкритої та громадяноорієнтованої системи [4].

Крім того, у зарубіжній практиці широко застосовується принцип «data once», відповідно до якого громадянин подає свої персональні дані лише один раз, а подальший обмін інформацією між державними органами відбувається автоматично через інтегровані реєстри. Це дозволяє суттєво скоротити час надання послуг, мінімізувати помилки та уникнути дублювання інформації.

Ще одним важливим аспектом є впровадження стандартів якості надання адміністративних послуг. У багатьох країнах розроблено чіткі критерії оцінювання ефективності роботи державних органів, включаючи час обслуговування, рівень задоволеності громадян, доступність інформації та зручність користування сервісами.

Європейські країни мають багатий досвід у сфері стандартизації надання адміністративних послуг і Україна поступово реалізує цей досвід. Питання цифрового розвитку, цифрової трансформації є одним з пріоритетів у діяльності Кабінету Міністрів України. При реформуванні будь-якої сфери треба враховувати релевантний досвід інших країн, постійно відстежувати тенденції, виклики, проблематику задля набуття позитивного досвіду та отримання найліпших результатів. У завданнях Програми «U-LEAD з Європою», відповідно до Угоди між Урядом України та Європейським Союзом, передбачено пропозиції щодо державної політики у сфері децентралізації та адміністративних послуг, надання відповідної консультаційної підтримки Уряду України щодо реформування політики та законодавства. Стандартизація адміністративних послуг та електронне урядування – це два нерозривно пов'язані поняття, які разом сприяють створенню ефективної та прозорої системи взаємодії громадян і бізнесу з державою. Стандарти забезпечують основу для створення ефективних електронних систем, а електронне урядування дозволяє реалізувати потенціал стандартів на практиці [4, с. 197]. Важливу роль відіграють також механізми зворотного зв'язку, які дозволяють оперативно реагувати на потреби громадян та вдосконалювати систему надання послуг.

Одна з найкращих з європейських країн визнана система «універсамів послуг» у Нідерландах. Цікавим є досвід роботи «універсального сервісу» в місті Гаага, це заявки, насамперед, організації роботи з клієнтами з наданням адміністративних послуг, які по суті складаються з двох рівнів. Перший рівень – центральний «універсам послуг», (офіс для громадян), який знаходиться в цьому муніципалітеті. У різних районах міста розташовані офіси, що відносяться до другого рівня. Деякі послуги, наприклад, з питань міграції, громадяни можуть отримувати в офісі першого рівня (центральному) [6;7].

Таким чином, більшість послуг у Нідерландах можна отримати в «універсалах послуг» на рівнях муніципалітетів. «Універсами» надається усю необхідну інформацію про адміністративні послуги, тут можна отримати відповідну довідку чи дозвіл, подати заяву на отримання адміністративної послуги, яка надається у цій «універсамі послуги» [7].

У наукових дослідженнях відмічено деякі переваги такої організації, яка надає послуги, а саме: зручність та економія часу; відмежування від взаємодії з посадовцями, які беруть участь у прийнятих рішеннях. Таким чином повністю усуваються умови для корупції і, навпаки, створені всі підстави для ефективного виконання своїх обов'язків службовцями (обмеження спілкування з клієнтами).

Інноваційні підходи у сфері адміністративних послуг включають також використання штучного інтелекту, чат-ботів, автоматизованих систем консультування та обробки звернень. Такі технології вже активно застосовуються у розвинених країнах і дозволяють значно підвищити ефективність роботи державних установ, скоротити витрати та покращити якість обслуговування.

В Україні протягом останніх років здійснюється активна робота з реформування системи надання адміністративних послуг. Створення центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), розвиток електронних сервісів, впровадження цифрових платформ є важливими кроками у напрямі модернізації публічного управління. Однак, незважаючи на досягнутий прогрес, існує низка проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем інтеграції інформаційних систем, обмеженою автоматизацією процесів, а також нерівномірністю розвитку інфраструктури у різних регіонах.

Висновки. Узагальнення зарубіжних практик дає підстави стверджувати, що ефективна система надання адміністративних послуг має ґрунтуватися на поєднанні цифровізації, багатоканального доступу, інституційної узгодженості та сервісної орієнтації публічної влади. Досвід Естонії, Німеччини, Польщі, Нідерландів і Великої Британії засвідчує, що якість адміністративного обслуговування залежить від здатності держави забезпечити громадянинові зручний доступ

до послуги незалежно від місця проживання, рівня цифрових навичок чи соціального статусу. Важливими елементами такої моделі є принцип «єдиного вікна», інтегровані електронні реєстри, електронна ідентифікація, кол-центри, онлайн-портали, сервісні хаби, гнучкі графіки прийому, механізми зворотного зв'язку та чіткі стандарти якості обслуговування [4].

Для України доцільним є подальше вдосконалення системи адміністративних послуг за кількома взаємопов'язаними напрямами. По-перше, необхідно посилити інтеграцію державних реєстрів і впроваджувати принцип «data once», за якого особа подає необхідні дані один раз, а подальший обмін інформацією між органами влади відбувається автоматизовано. Це дасть змогу скоротити кількість документів, зменшити адміністративне навантаження на громадян і мінімізувати дублювання інформації. По-друге, варто розвивати змішану модель обслуговування, у якій цифрові сервіси поєднано з доступними офлайн-каналами: ЦНАПами, мобільними адміністративними пунктами, кол-центрами та консультаційними сервісами для осіб із низьким рівнем цифрової грамотності.

По-третє, актуальним є запровадження єдиних стандартів якості адміністративних послуг із чіткими показниками: строк надання послуги, зрозумілість процедури, кількість необхідних документів, доступність інформації, рівень задоволеності громадян, можливість оскарження та оперативність зворотного зв'язку. По-четверте, потребує розвитку практика сервісних хабів на рівні територіальних громад, особливо в сільській місцевості та прифронтових регіонах, де доступ до цифрової інфраструктури може бути обмеженим. Такі хаби мають виконувати не лише функцію прийому документів, а й роль консультаційного, цифрового та соціально орієнтованого пункту підтримки громадян.

Окремого значення набуває безпековий компонент. Розширення електронних послуг має супроводжуватися посиленням захисту персональних даних, кібербезпеки, прозорості доступу до реєстрів і відповідальності посадових осіб за неналежне використання інформації. Перспективним є також обережне впровадження інструментів штучного інтелекту, чат-ботів і автоматизованих систем консультування, однак такі технології мають виконувати допоміжну функцію й не замінювати юридично значущого рішення компетентного органу.

Отже, адаптація зарубіжного досвіду в Україні має полягати не в механічному перенесенні окремих іноземних моделей, а у формуванні власної сервісної системи публічного адміністрування. Її основою мають стати доступність, прозорість, цифрова інтегрованість, інклюзивність, безпека даних і реальна орієнтація на потреби людини. Саме такий підхід здатний підвищити якість адміністративних послуг, зменшити бюрократичні бар'єри та зміцнити довіру громадян до органів публічної влади.

Список використаних джерел:

1. Надання адміністративних послуг: навч.-метод. посіб. для системи підвищ. кваліфікації держ. службовців та посадових осіб місцев. самовряд. / укл. А. В. Ліпенцев. Київ: [б. в.], 2013. 224 с.

2. Шевченко Л. В. Особливості надання адміністративних послуг у зарубіжних країнах. *Журнал східноєвропейського права.* 2023. № 113. С. 59–66. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d0410bb4-0b13-40ff-9473-ee07207abf8c/content

3. Була Р. Модель цифрового урядування в Естонії. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. *Політичні науки та публічне управління.* 2024. Випуск 2 (74). С. 17–23.

4. Прокопенко С. Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг органами публічної влади та можливості його використання в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2025. Том 13 № 3. С. 21–27. URL:file:///C:/Users/HP/Downloads/1130-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1772-1-10-20251201.pdf

5. Канцур І. Г., Іванов Є. Ю. Стандартизація процедур – ключ до якісного надання адміністративних послуг. *Державне управління.* 2025. № 1. С. 195-199. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/Inv+1-2025_St29%20(1).pdf

6. Даньшина Ю . В. Зарубіжний досвід оцінювання якості надання адміністративних послуг. *Теорія та практика державного управління.* 2011. Вип. 4. С. 467–475.

7. Зарубіжний досвід організації надання адміністративних послуг та можливості його використання в Україні. URL: https://peers.international/paper/zarubizhniy-dosvid-organizacii-nadannya-administrativnikh-poslug-ta-mozhlivosti-yogo

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 347.92
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.52

ТИМЧЕНКО Г.П., НІКОЛАЄВСЬКИЙ Д.С.

ВІД «ЄСІТС» ДО «ЄСІКС» – ШВИДКА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ

FROM "UJITS" TO "UJICS" – RAPID TRANSFORMATION OF CONCEPTS OF DIGITALIZATION OF JUSTICE

У статті розглядається сучасний стан цифрової трансформації судової системи України, пов'язаний із переходом від Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. Аналізуються причини такого переходу, засади нової платформи та її очікуваний вплив на ефективність, прозорість і доступність цивільного судочинства.

Витоки цього процесу простежуються від Концепції ЄСІТС 2019 року, яка передбачала об'єднання електронного документообігу, електронних судових послуг, контакт-центрів і веб-порталів. Однак практична реалізація ЄСІТС виявила істотні архітектурні й управлінські недоліки. Система розвивалася не як цілісне цифрове середовище, а як сукупність неоднорідних програмних продуктів, частина яких базувалася на застарілих технологіях. Аудити 2023–2024 років підтвердили наявність проблем інтеграції, кібербезпеки, технічного боргу, недостатньої надійності та дублювання даних.

У статті обґрунтовується, що Концепція ЄСІКС від 2024 року має стати основою для переходу від простої комп'ютеризації робочих місць до єдиного судового інформаційного простору. Її основою є орієнтованість на людину, уніфікація, доступність, інклюзивність, управління даними, стійкість до кіберзагроз та незалежність від окремих постачальників технологій. Функціонально ЄСІКС спирається на компонувану мікросервісну архітектуру, що дозволяє створювати спеціалізовані підсистеми: електронне управління документами, «Електронний суд», відеоконференції, модернізований реєстр судових рішень, реєстр виконавчих документів, кадрові, фінансові, навчальні та аналітичні модулі.

Доводиться, що ЄСІКС має трансформаційні переваги порівняно з ЄСІТС: єдиний особистий простір користувача, інструменти для суддів і працівників апарату, інтелектуальний пошук, автоматизацію типових дій, планування засідань і посилений захист даних. Водночас ця система не повинна бути фінальною точкою реформи: подальший розвиток має включати інструменти AI, прогнозну аналітику, семантичний пошук і підтримку Legal-Tech-рішень, здатних зміцнити правову інфраструктуру України.

Ключові слова: *цифровізація правосуддя, ЄСІТС, ЄСІКС, електронний суд, мікросервісна архітектура, інформаційна безпека судочинства, електронне діловодство, штучний інтелект.*

This article examines the current state of the digital transformation of Ukraine's judicial system, specifically the transition from the Unified Judicial Information and Telecommunications System to the Unified Judicial Information and Communication System. It analyzes the reasons for this transition, the principles underlying the new

© ТИМЧЕНКО Г.П. – доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу цивільно-правових наук (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України) https://orcid.org/0000-0003-4263-9948

© НІКОЛАЄВСЬКИЙ Д.С. – аспірант відділу цивільно-правових наук (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України) https://orcid.org/0009-0000-9355-1992

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

platform, and its expected impact on the efficiency, transparency, and accessibility of civil proceedings.

The origins of this process can be traced back to the 2019 ESITS Concept, which envisaged the integration of electronic document management, electronic court services, contact centers, and web portals. However, the practical implementation of ESITS revealed significant architectural and managerial shortcomings. The system developed not as a cohesive digital environment, but as a collection of disparate software products, some of which were based on outdated technologies. Audits conducted in 2023–2024 confirmed the existence of issues related to integration, cybersecurity, technical debt, insufficient reliability, and data duplication.

The article argues that the 2024 ESICS Concept should serve as the foundation for the transition from simple computerization of workplaces to a unified judicial information space. Its foundation is centered on a human-centric approach, unification, accessibility, inclusivity, data management, resilience to cyber threats, and independence from individual technology providers. Functionally, ESICS relies on a modular microservice architecture, which allows for the creation of specialized subsystems: electronic document management, "Electronic Court," videoconferencing, a modernized registry of court decisions, a registry of enforcement documents, and HR, financial, training, and analytical modules.

It is argued that ESICS offers transformational advantages over ESITS: a unified personal user space, tools for judges and court staff, intelligent search, automation of routine tasks, hearing scheduling, and enhanced data protection. At the same time, this system should not be the end point of the reform: further development should include AI tools, predictive analytics, semantic search, and support for LegalTech solutions capable of strengthening Ukraine's legal infrastructure.

Key words: *digitalization of justice, UJITS, UJICS, electronic court, microservices architecture, judicial information security, electronic document management, artificial intelligence.*

Вступ. Українська правова наука вже сформувала певний масив досліджень, присвячених електронному правосуддю, електронному судочинству, електронному суду, окремим підсистемам ЄСІТС, дистанційній участі в судових засіданнях та процесуальним наслідкам використання інформаційних технологій у судовій діяльності. Зокрема, понятійне співвідношення категорій «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» у цивільному процесі України аналізувалося М. Зубашковим [1]; тенденції розвитку електронного судочинства у цивільному процесі та вплив карантинних обмежень на активізацію відповідних інструментів досліджувалися Ж. В. Васильєвою-Шаламовою та К. С. Кожемякіною [2]; перспективи розвитку електронного судочинства в Україні, зокрема в контексті ЄСІТС та ЄСІКС, були предметом уваги Д. Богатчук [3]; нормативно-правові та інституційні аспекти цифрової трансформації цивільного процесу, включно з переходом від ЄСІТС до ЄСІКС, розглядалися О. М. Жерьобкіним [4]; вплив цифровізації правосуддя на реалізацію принципів гласності та відкритості цивільного судочинства досліджувався А. І. Тімоновим [5]; окремі нормативно-правові аспекти електронного правосуддя в умовах воєнного стану аналізувалися Є. В. Курінним, В. К. Колпаковим та Д. С. Євтушенком [6]. Водночас комплексний аналіз переходу від ЄСІТС до ЄСІКС як зміни організаційно-правової та технологічної моделі судової інформаційної інфраструктури перебуває лише на етапі формування. Наявні праці переважно розглядають електронне правосуддя в ширшому доктринальному вимірі або аналізують окремі процесуальні інструменти, тоді як трансформація ЄСІТС у ЄСІКС потребує самостійної уваги як явище, що поєднує нормативну, інституційну, процесуальну та технологічну складові.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку судової системи України характеризується активним впровадженням інформаційних технологій у судочинство. Він відповідає загальносвітовим тенденціям цифрової трансформації державного управління та спрямований на підвищення ефективності, прозорості й доступності правосуддя.

Першим важливим кроком системної цифрової трансформації українських судів було прийняття Концепції побудови ЄСІТС – Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України № 1096 від 07.11.2019 р. [7]. Відповідно до неї «широке впровадження інформаційних технологій в роботу судів, органів

та установ системи правосуддя, а також автоматизація їх діяльності – ключовий аспект Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276» [8].

ЄСІТС мала об'єднати діловодство, електронний суд, контакт-центри та вебпортали в єдиний механізм функціонування судової влади. Однак її реалізація виявила архітектурні та управлінські проблеми. Головним недоліком стала часткова автоматизація: замість цілісного ядра системи або гнучкої багатокомпонентної архітектури окремі елементи розроблялися і впроваджувалися розрізнено. Як наслідок, система не завжди витримувала необхідні навантаження, мала обмежені можливості інтеграції з іншими державними сервісами, зокрема порталом «Дія», та створювала незручності для користувачів.

Визнання цієї проблеми запустило проєктування нової архітектури – ЄСІКС, Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. У Концепції прямо зазначено: «У взаємодії ВРП, ДСА, Міністерства цифрової трансформації України і за сприяння Проєкту ЄС «Право-Justice» та програми USAID «Справедливість для всіх» у 23–24 рр. проведено технічний і функціональний аудити ЄСІТС, за результатами яких підтверджено технічну застарілість, архітектурну неспроможність і функціональну обмеженість Системи, та надано рекомендації щодо розроблення нової системи» [9, с. 8]. У лютому 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до КПКУкраїни щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи», що стало формальною точкою відліку для запуску нової платформи [10].

Нова Концепція ЄСІКС змінює підхід: в її основі лежить не комп'ютеризація робочих місць, а створення єдиного інформаційного простору, побудованого на людиноцентричності, взаємодії між інформаційними системами та гарантіях кібербезпеки. ЄСІКС розглядається як інтегрована й функціонально узгоджена система, покликана усунути технологічні та організаційні вади попередньої моделі.

Необхідність переходу була зумовлена неспроможністю ЄСІТС відповідати сучасним навантаженням. Аудити 2023–2024 років засвідчили, що попередня система фактично становила розрізнену сукупність програмних продуктів із різними технологічними основами. Застаріла архітектура унеможливлювала ефективну інтеграцію між модулями, спричиняла технічні помилки і збої та знижувала надійність судочинства. Розробники нової системи прямо вказують: «Частина із зазначених систем містить архітектуру та технологічний стек з 1990-х та початку 2000-х рр. і непридатні для модернізації, решта – побудовані на більш сучасних, але також вже застарілих технологіях, що спричиняє збої в роботі та створює ризики інформаційної безпеки та втрати даних» [9, с. 8].

Фрагментованість середовища вимагала від користувачів адаптації до різнорідних інтерфейсів, а відсутність необхідного функціоналу для окремих процесуальних ролей, зокрема помічників суддів, обмежувала оптимізацію судового процесу. Проблему поглиблювали прогалини у сфері кіберзахисту, недостатнє резервування та відсутність активної підтримки базових програм діловодства. У сукупності це сформувало технічний борг, який неможливо було подолати простим доопрацюванням ізольованих модулів.

Усвідомлення цих обмежень лягло в основу нової парадигми -розбудови ЄСІКС як цілісного інтегрованого середовища. Головним вектором стала орієнтація на кінцевого споживача послуг і безперервність процесів. «Метою ЄСІКС є створення ефективного, прозорого та доступного правосуддя для всіх учасників судових процесів» [9, с. 12]. Ця мета передбачає єдину комунікаційну платформу на сучасній модульній архітектурі, яка дозволяє гнучко налаштовувати підсистеми, забезпечує уніфікацію та усуває дублювання даних.

Практичним інструментом реалізації цієї мети має стати персональний простір у форматі універсального застосунку, який об'єднує електронні сервіси в єдиному користувацькому середовищі. Він має забезпечити швидкий обмін електронними документами всередині судової влади, з державними реєстрами та інформаційно-комунікаційними системами органів досудового розслідування. Водночас ЄСІКС має залишатися придатною для подальшого вдосконалення, зокрема через використання інструментів ШІ для аналітичної обробки судової практики та правової інформації.

Формування нової моделі вимагає не лише оновлення програмного коду, а й іншої логіки проєктування. Її зміст втілено у принципах людиноцентричності, доступності та інклюзивності, якісного управління даними, уніфікації і єдності, інтероперабельності, захищеності й надійності, технологічної незалежності від розробника, використання технологічної спадщини, збереження

історичних даних, зворотної сумісності, ефективності, доцільності, своєчасності та сприяння самопредставництву.

Уніфікація передбачає єдину систему, у якій органи судової влади використовують спільні класифікатори, шаблони та довідники. Такий дизайн унеможливлює дублювання даних, спрощує розробку та підвищує керованість інфраструктури. Централізований підхід пов'язаний також із резервуванням інформації на рівні географічно розподілених дата-центрів та здатністю системи швидко відновлюватися після збоїв.

Обов'язковою умовою життєздатності нової архітектури є інтероперабельність, яка має вивести судову інформаційну інфраструктуру зі стану часткової технологічної ізоляції. Йдеться про автоматизовану взаємодію з іншими державними електронними ресурсами, національними реєстрами та комплексами досудового розслідування. Усі ці принципи підпорядковані формуванню інклюзивного й прозорого інформаційного простору. «Пріоритетом при проєктуванні та розробці Системи повинні бути потреби та інтереси користувачів, зручність та інтуїтивність користувацьких інтерфейсів Системи» [9, с. 14].

Створення єдиного персонального простору має підвищити прозорість судових процедур, забезпечити інструменти громадського контролю та сприяти самопредставництву в суді. Очікуваним наслідком є також економія ресурсів, підвищення якості доступу до правосуддя, стабільності процедур та довіри до судової влади.

Функціональна архітектура ЄСІКС будується навколо модульності. На відміну від монолітних і малорухомих рішень минулого, модульний підхід дозволяє використовувати незалежні компоненти, які поєднуються у спеціалізовані підсистеми залежно від процесуальних чи управлінських потреб. «У певній конфігурації ці компоненти утворюють унікальну, завершену та самодостатню функціональну підсистему, доступну користувачу в його єдиному персональному просторі» [9, с. 21]. Це дозволяє багаторазово використовувати вже наявні алгоритмічні та функціональні рішення, зокрема модулі розпізнавання тексту, ідентифікації чи оплати.

Ядром цього контуру є підсистема електронного документообігу суду, що забезпечує управління життєвим циклом електронної справи: від автоматизованого розподілу позовних заяв до формування цифрового архіву та інтеграції з інформаційними комплексами досудового розслідування. Логічним продовженням є підсистема «Електронний суд», яка розвивається як універсальний персональний кабінет для громадян і професійних правників.

Важливим елементом безперервності доступу до правосуддя, особливо в умовах воєнного стану, стала підсистема відеоконференцзв'язку. Вона має забезпечувати стабільну роботу, захищений канал комунікації для дистанційних слухань та можливість автоматичного стенограмування. «Підсистема може бути застосована для забезпечення можливості участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції у приміщенні суду або поза його межами, проведення онлайн-нарад, здійснення прийому громадян тощо» [9, с. 25]. Цінність цього модуля підтверджує статистика: станом на кінець 2024 року в підсистемі було зареєстровано понад 140000 користувачів, з якими проведено більше 2,5 млн судових засідань [11].

Окремий блок модулів відповідає за фіксацію та виконання результатів судового розгляду. Єдиний державний реєстр судових рішень трансформується у розвинену аналітичну базу з інструментами змістового пошуку та автоматизованого знеособлення текстів за допомогою алгоритмів ШІ. «Підсистема «Єдиний державний реєстр судових рішень» – це функціональна підсистема ЄСІКС, призначена для збирання, обліку (реєстрації), накопичення, зберігання, захисту, пошуку та перегляду копій електронних примірників судових рішень або окремих думок суддів» [9, с. 27]. Синхронно з ним має працювати Єдиний державний реєстр виконавчих документів, призначений для автоматизації створення, обліку та направлення виконавчих листів до органів примусового виконання.

Функціональну структуру ЄСІКС доповнюють модулі внутрішнього адміністрування: управління персоналом та фінансово-господарською діяльністю, «Суддівське досьє» і управління навчанням. Вони мають забезпечити єдиний цифровий контур бухгалтерського обліку, кадрової інформації, оцінювання професійної діяльності суддів і кандидатів, а також формування індивідуальних освітніх траєкторій працівників судової влади.

Перехід до нової архітектури має змінити підхід до автоматизації судочинства, перетворивши її з комп'ютеризації на глибоку цифрову трансформацію. Головною перевагою ЄСІКС є наявність єдиного персональний простір користувача, що усуває необхідність роботи в багатьох несумісних інтерфейсах. Платформа також пропонує інструменти для суддів і працівників апарату: автоматизоване формування проєктів процесуальних документів, інтелектуальний пошук судової практики та календарне управління залами судових засідань.

«Архітектурна гнучкість Системи повинна забезпечувати можливість налаштовувати ділові процеси та шаблони документів через адміністративну панель Системи, а застосування відкритого стеку технологій дає змогу залучати широкий перелік розробників для подальшого доопрацювання та розвитку функціональності та запуску нових компонентів» [8, с. 51]. Важливе значення має також інформаційна безпека: багатофакторна автентифікація, шифрування каналів передачі даних та географічно розподілене резервування інформації мають гарантувати цілісність судових справ навіть в умовах критичних інфраструктурних пошкоджень.

Трансформація від ЄСІТС до ЄСІКС є стратегічним кроком держави в умовах воєнного стану та активної євроінтеграції. Модульна архітектура, орієнтація на потреби користувача та інтероперабельність з державними реєстрами закладають фундамент ефективного цифрового правосуддя, здатного оптимізувати ресурси судів, прискорити строки розгляду справ і мінімізувати корупційні ризики завдяки прозорості процесуальних етапів.

Водночас ЄСІКС є необхідним, але базовим рівнем для сучасної європейської держави. Уже сьогодні постає питання її подальшого вдосконалення: інтеграції алгоритмів ШІ для автоматизованого аналізу судової практики, аналітичної підтримки роботи з правовою інформацією та змістового пошуку по матеріалах справ. Тому нову систему доцільно сприймати не як фінальну точку реформи, а як основу для майбутніх інновацій у сфері цифрової трансформації судової влади.

Висновки. Успішне функціонування ЄСІКС здатне стати каталізатором відновлення довіри суспільства до судової гілки влади. «Це в свою чергу сприятиме установленню та гарантуванню виконання суспільного договору, покращенню інвестиційного клімату в країні, стверджуючи міжнародний імідж України як держави з високим індексом верховенства права» [3, с. 53]. Отже, ЄСІКС має розглядатися не як локальний інформаційно-технологічний проєкт, а як інструмент утвердження справедливості та законності. Водночас держава має приділяти більше уваги розвитку Legal Tech-стартапів, які можуть посилити державну правову інфраструктуру в результаті надання стартапам повноцінного, але безпечного та регульованого доступу до неї.

Список використаних джерел:

1. Зубашков М. Проблема співвідношення понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» в цивільному процесі України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 3. С. 165–172. DOI: 10.51989/NUL.2024.3.21.

2. Васильєва-Шаламова Ж. В., Кожемякіна К. С. Електронне судочинство у цивільному процесі України: тенденції розвитку та вплив карантину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 78–81. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-3/15.

3. Богатчук Д. Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Т. 15. С. 19–44. DOI: 10.18523/2617-2607.2025.15.19-44.

4. Жерьобкін О. М. Динаміка діджиталізації цивільного процесу: нормативно-правові та інституційні аспекти. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 8(38). С. 485–503. DOI: 10.52058/2786-6300-2025-8(38)-485-503.

5. Тімонов А. І. Принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві в умовах цифровізації правосуддя. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 104–115. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.2.16.

6. Курінний Є. В., Колпаков В. К., Євтушенко Д. С. Електронне правосуддя в умовах воєнного стану: нормативно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 426–429. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-9/90.

7. Концепція побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : затв. наказом Державної судової адміністрації України від 07.11.2019 № 1096. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/media/ECITC_Koncepcia.pdf

8. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2762015-19002

9. Концепція Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС). Державна судова адміністрація України. 2024. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/Kontseptsia%20ESIKS.pdf

10. Рада ухвалила поетапне впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. *Укрінформ*. 23.02.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3831233-rada-uhvalila-poetapne-vprovadzenna-edinoi-sudovoi-informacijnokomunikacijnoi-sistemi.html

11. Цифровізація судочинства: ключові завдання. *Юридична газета*. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrovizaciya-sudochinstva-klyuchovi-zavdannya.html

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.53

ФУРМАНОВ М.В.

СУБ'ЄКТ НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ

THE SUBJECT OF FAILURE TO PROVIDE ASSISTANCE TO A PERSON IN A LIFE-THREATENING SITUATION

Метою статті є дослідження суб'єкта складу кримінального правопорушення у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. У статті розглядається питання суб'єкта складу кримінального правопорушення у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Наголошено, що суб'єктом кримінального правопорушення може виступати лише людина, яка наразі сприймається в якості очевидного безальтернативного постулату, адже тільки людина має свідомість, а отже в її діяннях наявна суб'єктивна сторона злочину або кримінального проступку. Крім того, тільки відносно людини можна застосувати ефективні заходи державного впливу, що призведуть саме до виправлення засудженого. Аналізуються основні ознаки суб'єкта складу злочину та кримінального проступку: фізична особа; осудність; вік, з якого настає кримінальна відповідальність. Розглядається відмінність загального суб'єкта кримінального правопорушення від спеціального. Зазначається, що суб'єкт ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, відноситься до числа загальних – фізична осудна особа, яка на момент вчинення делікту досягла 16-річного віку. У диспозиціях ч.ч. 1-3 ст. 136 КК України відсутні вказівки щодо вимоги наявності у суб'єкта ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, додаткових обов'язкових ознак, через що можна зробити висновок про те, що суб'єкт даного злочину є загальним – ним може бути фізична осудна особа, яка вчинила делікт у віці, з якого настає кримінальна відповідальність. Наголошується на кримінально-правовій важливості дослідження особи кримінального правопорушника. На підставі аналізу статистичних даних, наданих Державною судовою адміністрацією України за період з 2015 по 2024 рр., сформовано кримінологічний портрет особи кримінального правопорушника, який вчиняє ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані – громадянин України чоловічої статі, який на момент вчинення злочину був працездатним, але не мав офіційного місця працевлаштування або навчання, з повною загальною середньою освітою, раніше не судимий.

Ключові слова: *закон, злочин, небезпечний для життя стан, ненадання допомоги, суб'єкт кримінального правопорушення, суспільні відносини.*

The purpose of this article is to investigate the subject of a criminal offense in the absence of assistance to a person who is in an unsafe condition for life. The article considers the issue of the subject of the criminal offense in the form of failure to provide assistance to a person who is in a life-threatening condition. It is clear that only a person can be the subject of a criminal offense, which is clearly understood as an obvious non-alternative postulate, even though only a person has knowledge, and therefore in these actions there is an obvious subjective side malice or criminal offense. In addition, only people can achieve effective approaches to the sovereign's influx that will lead to the recovery of the condemned. The main characteristics of the subject of the crime and criminal offense are analyzed: individual; sanity; age at which criminal liability arises.

© ФУРМАНОВ М.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0006-4570-7992

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The difference between the general subject of a criminal offense and the special one is considered. It is noted that the subject of failure to provide assistance to a person in a life-threatening condition is a general one – a sane person who, at the time of the commission of the tort, reached the age of 16. The criminal-legal importance of studying the personality of a criminal offender is emphasized. Based on the analysis of statistical data provided by the State Judicial Administration of Ukraine for the period from 2015 to 2024, a criminological portrait of the personality of a criminal offender who commits failure to provide assistance to a person in a life-threatening condition has been formed – a male citizen of Ukraine who, at the time of the crime, was able-bodied, but did not have an official place of employment or study, with a complete secondary education, and no previous convictions.

Key words: *law, crime, life-threatening condition, failure to provide assistance, subject of criminal offense, public relations.*

Актуальність теми. У ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Захист відповідних соціальних цінностей здійснюється за допомогою реалізації державою різних заходів, у тому числі шляхом закріплення кримінальної відповідальності за найбільш суспільно небезпечні випадки посягання на них [2, с. 737].

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи включені законодавцем до розділу ІІ Особливої частини КК України. До їх числа належить і такий акт протиправної поведінки, як ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України).

Лише за період з 2021 по 2023 рр. на території України зареєстровано 43 випадки вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 136 КК України [3]. При цьому, широкомасштабна війна рф проти України, розпочата рашистами у лютому 2022 р., стала детермінантом поширення випадків ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, що створює нагальну потребу у посиленні протидії даному делікту, у тому числі шляхом модернізації чинної редакції згаданої норми.

Стан дослідження. На науковому рівні дослідженню питання регулювання кримінальної відповідальності за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, приділяли свою увагу такі вчені, як В. І. Антипов, В. В. Бабаніна, В. С. Березняк, В. В. Ботякова, В. О. Гацелюк, О. А. Гритенко, І. В. Дворникова,О. М. Джужа, О. О. Житний, Ю. Г. Зубець, Р. А. Каторкін, Ю. А. Кричун, В. М. Куц, В. Т. Маляренко, В. К. Матвійчук, Є. С. Назимко, В. О. Останін, Є. О. Пилипенко, В. В. Топчій, М. І. Хавронюк, О. В. Хуторянський, В. В. Шаблистий, О. С. Юнін, О. Н. Ярмиш та ін. Не дивлячись на це, питання суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 136 КК України, залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є дослідження суб'єкта складу кримінального правопорушення у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Виклад основного матеріалу. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» визначено на законодавчому рівні. Відповідно до ч. 1 ст. 18 «Суб'єкт кримінального правопорушення» розділу IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)» Загальної частини КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність [4].

Викладене дає підстави стверджувати, що суб'єкту злочину як обов'язковому елементу складу кримінального правопорушення притаманні три основні ознаки: 1) фізична особа; 2) осудність; 3)досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність [5, с. 80].

Ідея про те, що суб'єктом кримінального правопорушення може виступати лише людина наразі сприймається в якості очевидного безальтернативного постулату, адже тільки людина має свідомість, а отже в її діяннях наявна суб'єктивна сторона злочину або кримінального проступку. Крім того, тільки відносно людини можна застосувати ефективні заходи державного впливу, що призведуть саме до виправлення засудженого.

Наступною ознакою суб'єкта кримінального правопорушення виступає осудність. Проаналізуємо її детальніше.

Як зазначає С. В. Чорней, осудність – це кримінально-правове явище та відповідна категорія, що характеризує психічний стан особи під час вчинення злочину, за якого в неї повністю або

частково збережена здатність усвідомлювати свої діяння та керувати ними. Звідси розподіл осудності на повну та обмежену. Кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлена на підставах та в порядку, передбачених законом. Питання про встановлення осудності виникає лише за наявності у слідства чи суду сумнівів щодо психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом. Якщо такі сумніви відсутні, діє презумпція здатності суб'єкта до усвідомлення своїх діянь та керування ними [6, с. 12].

Наведений вище умовивід ґрунтується на положеннях ст.ст. 19 «Осудність» та 20 «Обмежена осудність» Загальної частини КК України. Додамо, що обмежена осудність не звільняє вільного від кримінальної відповідальності, проте може мати певні юридичні наслідки (наприклад, бути врахованою судом під час призначення покарання винному) [7, с. 229].

Наступною обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є вік. Наразі чинний закон про кримінальну відповідальність у ст. 22 передбачає дві мінімальні вікові межі: 1) загальну – за переважну більшість кримінальних правопорушень відповідальність настає з досягненням особи 16-річного віку; 2) знижений вік кримінальної відповідальності – для вичерпного кола кримінальних правопорушень, закріплених у ч. 2 ст. 22 КК України, відповідальність настає з досягненням винним 14-річного віку.

Перелічені ознаки (вік, осудність, фізична особа) є обов'язковими для всіх суб'єктів кримінальних правопорушень. Водночас, в окремих нормах Особливої частини КК передбачено, що суб'єктами відповідних злочинів або кримінальних проступків можуть виступати лише окремі категорії осіб, наділені додатковими обов'язковими ознаками. Такі суб'єкти кримінальних правопорушень, згідно ч. 2 ст. 18 КК України, мають назву спеціальних [4].

Отже, проаналізувавши зміст категорії «суб'єкт кримінального правопорушення» та розглянувши його види, розкриємо суб'єкта ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

У диспозиціях ч.ч. 1-3 ст. 136 КК України відсутні вказівки щодо вимоги наявності у суб'єкта ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, додаткових обов'язкових ознак, через що можна зробити висновок про те, що суб'єкт даного злочину є загальним – ним може бути фізична осудна особа, яка вчинила делікт у віці, з якого настає кримінальна відповідальність.

Ч. 2 ст. 22 КК України не передбачає для суб'єкта ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, зниженого віку кримінальної відповідальності, через що можна зробити висновок, що за цей злочин відповідальність настає з 16-річного віку.

Крім поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» широко використовується термін «особа кримінального правопорушника». Визначення особи кримінального правопорушника (та його окремих ознак) відіграє важливе значення не тільки в кримінологічному, а і в кримінально-правовому аспекті. Зокрема, як вдало зазначає В. К. Грищук, воно (значення) полягає у тому, що: ознаки, що характеризують особу (самість) окремого співучасника злочину, ставляться у вину лише цьому співучасникові; ознаки особи (самості) злочинця враховуються судом при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; особа (самість) злочинця враховується при вирішенні питань про застосування давності; особа (самість) злочинця враховується при призначенні покарання; особа (самість) злочинця враховується судом при вирішенні питання про звільнення засудженого від покарання та його відбування; особа (самість) злочинця враховується при вирішенні питань: 1) зняття судимості (статті 89- 91 КК України); 2) призначення примусових заходів виховного характеру (статті 93- 96 КК України); 3) у передбачених законом випадках впливає на погашення судимості (наприклад, пункти 1, 2 ч. 1 ст. 89 КК України); 4) кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (статті 97-108 КК України) [8, с. 291].

У зв'язку із викладеним вище вбачається доречним частково проаналізувати особу кримінального правопорушника, винного у ненаданні допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Для реалізації даного завдання скористаємось звітами Державної судової адміністрації України про склад засуджених за період з 2015 по 2024 роки.

У 2015 році [9] за злочин, передбачений ч. 2 ст. 136 КК України, було засуджено два громадянина України, з яких за гендерною ознакою: одна особа чоловічої статі та одна – жіночої. Обидва винних – представники вікової категорії від 30 до 50 років, працездатні, які на момент вчинення злочину офіційно не були працевлаштовані та не навчалися у закладах освіти, мали повну загальну середню освіту. При цьому, один засуджений на момент вчинення делікту перебував у стані алкогольного сп'яніння.

У цьому ж році за ч. 3 ст. 136 КК України було засуджено чотири громадянина України, з яких за гендерною ознакою 50 % чоловіків та 50 % жінок. Більшість із засуджених (3 особи) вчинили злочину у складі групи [9].

За віковим критерієм маємо наступну картину: три особи у віковому діапазоні від 30 до 50 років, одна – у віці від 18 до 25 років. Крім того, на момент вчинення злочину у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, двоє засуджених мали повну загальну середню освіту, тоді як решта – професійно-технічну та базову загальну середню відповідно.

75 % засуджених за ч. 3 ст. 136 КК України у 2015 році були працездатними, які офіційно не були працевлаштовані та не навчалися у закладах освіти, 25 % – безробітні. Окремо варто зазначити, що один із засуджених на момент вчинення акту делінквентної поведінки перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Таким чином, у 2015 році більшість засуджених за ч. 3 ст. 136 КК України були громадяни України (100%) чоловічої (50%) або жіночої статі (50%) у віці від 30 до 50 років (83, 3%), які на момент вчинення делікту на працювали та не навчались у жодних закладах (83, 3%), раніше не судимі (100%).

У 2016 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, було засуджено двох громадян України чоловічої статі. Один із засуджених перебував у віковому діапазоні від 18 до 25 років, інший – від 30 до 50 років. При цьому, один із них працював робітником, тоді як інший – на момент вчинення злочину не був офіційно працевлаштованим та не навчався у закладах освіти [10].

Що стосується освіти, то на момент ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, один із засуджених мав професійно-технічну, інший – повну загальну середню.

Всі засуджені на момент вчинення кримінального правопорушення не перебували у стані алкогольного сп'яніння та не мали не знятої та непогашеної судимості.

У 2017 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, було засуджено п'ять громадян України чоловічої статі, які на момент вчинення злочину не мали офіційного місця працевлаштування та не навчалися у закладах освіти. При цьому, чотири з них діяли у складі групи [11].

За віковим критерієм засуджених за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, можна диференціювати на три вікові групи: 1) від 30 до 50 років – 3 особи; 2) від 18 до 25 років – 1 особа; 3) від 50 до 65 років – 1 особа.

За критерієм освіти на час вчинення злочину маємо наступну картину: 1) професійно-технічна – 2 особи; 2) повна загальна середня – 1 особа; 3) базова загальна середня освіта – 2 особи.

Окремо зауважимо, що переважна більшість засуджених на момент вчинення злочину у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, перебували у стані алкогольного сп'яніння (3 особи). При цьому, всі винні не мали не знятої або непогашеної судимості.

У 2018 р. за вчинення делікту, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, було засуджено чотирьох громадян України чоловічої статі. Переважна більшість винних (3 особи) вчинили даний делікт у складі групи (крім того, всі засуджені на момент вчинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння) [12].

За критерієм віку засуджених на момент вчинення злочину у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 3 ст. 136 КК України) маємо такі статистичні показники: 1) від 18 до 25 років – дві особи; 2) від 25 до 30 років – одна особа; 3) від 30 до 50 років – одна особа.

75 % засуджених у 2018 році за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України), не мали офіційного місця роботи та (або) навчання, 25 % – робітники.

Що стосується освіти, то засуджених за названий акт протиправної поведінки можна диференціювати на три групи: 1) повна загальна середня освіта – 2 особи; 2) професійно-технічна освіта – 1 особа; 3) базова загальна середня освіта – 1 особа.

Окремо зауважимо, що один із засуджених на момент вчинення кримінального правопорушення у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, мав дві не зняті та непогашені судимості, тоді як решта – раніше не судимі.

У 2019 р. за ч. 3 ст. 136 КК України засуджено п'ять громадян України. За гендерною ознакою маємо наступну диференціацію: 4 особи чоловічої статі та 1 – жіночої [13].

За віковим критерієм наявні таки показники: троє засуджених за ч. 3 ст. 136 КК України перебували у віковому діапазоні від 50 до 65 років, двоє – від 30 до 50 років.

Переважна більшість засуджених (3 особи) у 2019 р. за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, на момент вчинення делікту не мали постійного офіційного місця роботи та (або) навчання, тоді як решта (2 особи) – належали до категорії «пенсіонери».

За критерієм «освіта на час вчинення злочину» засуджених за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, можна диференціювати на дві групи: 1) повна загальна середня освіта – 4 особи; 2) професійно-технічна освіта – 1 особа.

Варто зазначити, що двоє засуджених на момент ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, перебували у стані алкогольного сп'яніння. Всі суб'єкти названого кримінального правопорушення не мали не знятої або непогашеної судимості.

У 2020 році кількість засуджених за вчинення делікту, передбаченого ст. 136 КК України зменшилась до 2 осіб. Кожен із них – громадянин України чоловічої статі, який не мав офіційного місця працевлаштування та (або) навчання. Один із них момент вчинення кримінального правопорушення перебував у віці від 25 до 30 років, інший – від 30 до 50 років [14].

За освітою винних у вчиненні делікту, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, маємо наступну диференціацію: одна особа мала професійно-технічну, інша – повну загальну середню.

Варто зауважити, що один засуджений на момент вчинення зазначеного злочину перебував у стані алкогольного сп'яніння. Крім того, один винний діяв у складі групи та мав одну не зняту і непогашену судимість.

Наступного року (2021) на території України було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, трьох громадян України, з яких дві особи чоловічої статі та одна – жіночої [15].

Зауважимо, що більшість засуджених перебували у віковій групі від 30 до 50 років, тоді як один винний – у віці від 25 до 30 років.

За заняттям засуджених на момент вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України спостерігається наступна картина: 1) працездатні, які не працювали і не навчалися – 2 особи; 2) робітники – 1 особа.

Що стосується освіти, то маємо такі показники: 1) професійно-технічна – 1 особа; 2) повна загальна середня – 1 особа; 3) базова загальна середня – 1 особа.

Думається, доречно додати, що одна особа на момент ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, перебувала у стані алкогольного сп'яніння. Всі засуджені не мали не знятої та непогашеної судимості.

У 2022 р. на території України за вчинення кримінального правопорушення, закріпленого у ч. 3 ст. 136 КК України, було засуджено двох громадян України чоловічої статі, які не мали офіційного місця роботи та (або навчання). Один із винних перебував у віковій групі від 18 до 25 років, інший – від 30 до 50 років [16].

Що стосується освіти на час вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, то спостерігаються такі показники: один засуджений мав професійно-технічну освіту, інший – базову загальну середню.

Зауважимо, що один засуджений на момент ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, перебував у стані алкогольного сп'яніння. Крім того, один винний мав не зняту та непогашену судимість.

Наступного року (2023) за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, було засуджено одну особу: громадянина України жіночої статі у віці від 18 до 25 років, яка на момент вчинення делікту не мала офіційного місця робота та (або) навчання, раніше не судима, мала базову вищу освіту [17].

У 2024 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 КК України, було засуджено двох громадян України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, працездатних, які на момент ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, не мали офіційного місця працевлаштування та (або) роботи; перебували у стані алкогольного сп'яніння; не мали не знятої та непогашеної судимості [18].

Що стосується рівня освіти засуджених у 2024 р. за вчинення злочину, закріпленого у ч. 3 ст. 136 КК України, то обидва винних мали повну загальну середню освіту.

З викладеного вище слідує, що за період з 2015 по 2024 рр. (включно) на території України за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, було засуджено 30 громадян України.

Розглянемо детальніше диференціацію зазначеної категорії осіб за різними критеріями:

1. За гендерною ознакою: 1) 25 осіб чоловічої статі; 2) 5 осіб жіночої статі.

2. За вчиненням злочину у складі групи або одноособово: 1) 19 осіб вчинили делікт одноособово; 2) 11 осіб вчинили злочин у складі групи.

3. За віковим критерієм: 1) від 30 до 50 років – 16 осіб; 2) від 18 до 25 років – 7 осіб; 3) від 50 до 65 років – 4 особи; 4) від 25 до 30 років – 3 особи.

4. За заняттям на момент вчинення злочину: 1) працездатні, які на момент вчинення злочину не мали офіційного місця працевлаштування та (або) навчання – 24 особи; 2) робітники – 3 особи; 3) пенсіонери – 2 особи; 4) безробітні – 1 особа.

5. За освітою: 1) повна загальна середня – 13 осіб; 2) професійно-технічна – 9 осіб; 3) базова загальна середня – 7 осіб; 4) базова вища освіта – 1 особа.

Також варто зазначити, що переважна більшість засуджених на момент вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 136 КК України, не мали не знятої або непогашеної судимості (27 осіб). 50 % засуджених на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Додамо, що за іншими частинами ст. 136 КК України вироки або не виносились (ч. 1 ст. 136 КК України), або їх кількість недостатня для формування кримінологічного портрета злочинця (засуджено дві особи за ч. 2 ст. 136 КК України у 2015 році).

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що суб'єкт кримінального правопорушення у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, відноситься до числа загальних – фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку. Кримінологічний портрет винного у вчиненні делікту, передбаченого ч. 3 ст. 136, наступний: раніше не судимий (90%) громадянин України (100%) чоловічої статі (83 %) у віці від 30 до 50 років (53 %), який на момент вчинення злочину у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, був працездатним, який не мав офіційного місця роботи та (або) навчання (80%), з повною загальною середньою освітою (43 %), вчинив злочин одноособово (63%), на момент вчинення делікту перебував у стані алкогольного сп'яніння (50%).

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є аналіз зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 736-760.

3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора: офіційний вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

4. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

5. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

6. Чорней С. В. Осудність як ознака суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019 207 с.

7. Шаблистий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання злочинності щодо дітей. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 228–236.

8. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак.закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.

9. Звіт про склад засуджених за 2015 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/7_2015.xls

10. Звіт про склад засуджених за 2016 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/FEBRUARY_17/statistika_16/Copi_7_7_16.xls

11. Звіт про склад засуджених за 2017 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_docs/7_2017.xlsx

12. Звіт про склад засуджених за 2018 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/7_2018.xlsx

13. Звіт про склад засуджених за 2019 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/7_2019.xlsx

14. Звіт про склад засуджених за 2020 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2020.xlsx

15. Звіт про склад засуджених за 2021 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2021.xlsx

16. Звіт про склад засуджених за 2022 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2022.xls

17. Звіт про склад засуджених за 2023 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_4_2023_2.xls

18. Звіт про склад засуджених за 2024 рік // Державна судова адміністрація України: офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/7_4.2024.xls

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.54

ВОЛИНЕЦЬ Р.А., ПТАЩЕНКО Д.С.

КВАЛІФІКАЦІЯ НЕСАНКЦІОНОВАНОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ

QUALIFICATION OF UNAUTHORIZED INTERFERENCE IN THE OPERATION OF COMPUTER SYSTEMS IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY JUDICIAL PRACTICE OF UKRAINE

Актуальність теми зумовлена зростанням кількості кіберінцидентів, що супроводжуються несанкціонованим втручанням у роботу комп'ютерних систем, електронних комунікаційних мереж і баз даних. У сучасних умовах цифровізації суспільства такі дії становлять реальну загрозу не лише інформаційній безпеці, а й стабільності державних інституцій, бізнесу та громадського сектору. Попри наявність кримінально-правової норми, передбаченої ст. 361 Кримінального кодексу України, практика її застосування свідчить про істотні проблеми в тлумаченні елементів складу злочину, визначенні стадій його вчинення, розмежуванні суміжних складів та ідентифікації співучасників. Це вказує на необхідність глибокого наукового осмислення механізму кваліфікації таких правопорушень.

Метою дослідження є комплексний аналіз кваліфікації несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних систем за ст. 361 Кримінального кодексу України у світлі сучасної судової практики, а також формування пропозицій щодо підвищення ефективності кримінально-правового захисту інформаційної безпеки.

Методологічну базу становлять діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий та емпіричний методи. Для досягнення мети було проаналізовано положення Кримінального кодексу України і понад п'ятнадцять рішень судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій за 2020–2024 роки.

У результаті дослідження було встановлено, що сучасна судова практика демонструє перехід від формального до змістовного підходу у кваліфікації кіберзлочинів: визначальним стає не сам факт доступу, а його наслідки для конфіденційності, цілісності та доступності даних. Найбільш проблемними залишаються питання розмежування підготовки і замаху, визначення повторності, сукупності й співучасті. Виявлено тенденцію до конкуренції норм між ст. 361, 361-1 і 362 Кримінального кодексу України, що зумовлює правову невизначеність.

Сформульовано висновок про необхідність уніфікації методик технічного аналізу цифрових доказів, гармонізації кримінально-правових норм із міжнародними стандартами та розроблення національних рекомендацій щодо кваліфікації кіберзлочинів.

Ключові слова: *несанкціоноване втручання, кіберзлочин, стаття 361 Кримінального кодексу України, судова практика, кваліфікація злочину, цифрові докази.*

The relevance of the topic is due to the growing number of cyber incidents accompanied by unauthorized interference in the operation of computer systems, electronic communication networks, and databases. In the current conditions of

© ВОЛИНЕЦЬ Р.А. – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права (Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0002-8134-8572

© ПТАЩЕНКО Д.С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права (Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/ 0000-0001-9751-1509

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

digitalization of society, such actions pose a real threat not only to information security but also to the stability of state institutions, business, and the public sector. Despite the existence of a criminal law provision under Article 361 of the Criminal Code of Ukraine, its application in practice reveals significant problems in interpreting the elements of the crime, determining the stages of its commission, distinguishing between related crimes, and identifying accomplices. This points to the need for a deep scientific understanding of the mechanism for classifying such offenses.

The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the classification of unauthorized interference in the operation of computer systems under Article 361 of the Criminal Code of Ukraine in the light of current judicial practice, as well as to formulate proposals for improving the effectiveness of criminal law protection of information security.

The methodological basis consists of dialectical, systemic-structural, formal-logical, comparative-legal, and empirical methods. To achieve the goal, the provisions of the Criminal Code of Ukraine and more than fifteen decisions of courts of first, appeal, and cassation instances for 2020–2024 were analyzed.

The study found that current judicial practice demonstrates a shift from a formal to a substantive approach to the classification of cybercrimes: it is not the fact of access itself that is decisive, but its consequences for the confidentiality, integrity, and availability of data. The most problematic issues remain the distinction between preparation and attempt, the definition of repetition, concurrence, and complicity. A tendency toward competition between Articles 361, 361-1, and 362 of the Criminal Code of Ukraine has been identified, which leads to legal uncertainty.

A conclusion has been formulated on the need to unify the methods of technical analysis of digital evidence, harmonize criminal law provisions with international standards, and develop national recommendations on the classification of cybercrimes.

Keywords: *unauthorized interference, cybercrime, Article 361 of the Criminal Code of Ukraine, judicial practice, classification of crimes, digital evidence.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація суспільства, зростання обсягів обробки даних і розширення мережевих інфраструктур зумовлюють підвищення рівня кіберзагроз та появу нових форм протиправного втручання в роботу інформаційних систем [1]. У таких умовах особливого значення набуває ефективність кримінально-правових механізмів протидії кіберзлочинності. Стаття 361 Кримінального кодексу (КК) України [2], що встановлює відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних систем або мереж, є центральною нормою у сфері кіберзахисту. Водночас правозастосовна практика демонструє наявність значних труднощів у кваліфікації таких діянь, що пов'язані з розмежуванням складів злочинів, визначенням стадій їх вчинення, повторності, співучасті та конкуренції норм. Відсутність уніфікованих методичних підходів до аналізу цифрових доказів і технічних аспектів правопорушень створює ризики неоднакового тлумачення норм, що знижує ефективність кримінально-правового реагування [3, с. 810]. Таким чином, дослідження особливостей кваліфікації злочинів, передбачених ст. 361 КК України, у світлі сучасної судової практики є актуальним і має важливе наукове та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях останніх років простежується посилена увага до проблем боротьби з кіберзлочинністю, удосконалення кримінально-правових механізмів та адаптації системи доказування до викликів цифрової доби. Так, у дослідженні Н. Хадам (N. Khadam) та співавторів розглянуто питання ефективність покарань за атаки шкідливого програмного забезпечення в різних юрисдикціях, зокрема у Великій Британії, США, Китаї, Ефіопії та Пакистані, що дало змогу виявити розбіжності у правозастосуванні та вплив санкцій на рівень кіберзлочинності [4]. У цьому контексті Ф. Касіно (F. Casino) та колеги, аналізуючи проблеми транскордонних кримінальних розслідувань, наголошують на складнощах обміну цифровими доказами між державами та необхідності гармонізації процедур міжнародної взаємодії [5]. Розвиваючи цей напрям, М. Думчиков (M. Dumchikov) із колегами акцентував на використанні віртуальних активів як об'єкта й засобу вчинення кіберзлочинів в українських реаліях воєнного стану, виявивши нормативні прогалини в правовому регулюванні таких діянь [6, p. 919]. Натомість М. Бада (M. Bada) та Дж. Нерс (J. Nurse) у систематичній праці представили типові профілі кіберзлочинців, визначивши головні категорії правопорушників і психологічні чинники,

що зумовлюють девіантну поведінку в цифровому середовищі [7, p. 2]. Подібної думки дотримуються В. Стратонов (V. Stratonov) і співавтори, які дослідили найпоширеніші види кіберзлочинів в Україні та підкреслили потребу імплементації міжнародного досвіду у сфері кримінального переслідування таких діянь [8, p. 191]. Водночас І. Зозуля проаналізувала роль Національної поліції в протидії кіберзлочинам, наголосивши на доцільності інтеграції положень Конвенції про кіберзлочинність до вітчизняного законодавства [9, с. 17]. Вагомий внесок у розвиток кримінально-правової доктрини зробили М. Красько та А. Цевух, які обґрунтували необхідність адаптації кримінального права до цифрової епохи, окресливши виклики транскордонності, юрисдикції та появи нових об'єктів злочину, зокрема криптовалют і цифрових доказів [10]. Наукову цінність становлять і результати С. Корзуна, який розробив понятійно-категоріальний апарат державної політики у сфері протидії кіберзлочинності та запропонував класифікацію кіберзлочинів з урахуванням їх технічної природи [11, с. 131]. У цьому ж контексті Г. Тютюннікова зі співавторами, досліджуючи цифровізацію управлінських процесів, показали потенціал автоматизації облікових і контрольних процедур, що має прикладне значення для підвищення ефективності кіберслідчих дій [12, с. 984]. У науковому доробку П. Галушко досліджено правову природу кіберзлочинності у співвідношенні національного та міжнародного права, обґрунтовано її подвійний характер – як цифрової форми традиційних злочинів і як самостійного кримінально-правового феномену [3, с. 808].

Узагальнення зазначених джерел свідчить про міждисциплінарний характер сучасних досліджень у сфері кібербезпеки – від кримінально-правових аспектів до технологічних рішень, спрямованих на збір та аналіз цифрових доказів, що формує наукове підґрунтя для оновлення підходів до кваліфікації, розслідування та запобігання кіберзлочинам в Україні.

Попри значний масив досліджень і практичних напрацювань, низка важливих питань залишається відкритою: відсутність уніфікованих критеріїв для розмежування підготовки, замаху та фактичного втручання; дефіцит стандартизованих процедур фіксації й оцінки цифрових доказів; конкуренція норм і невизначеність при кваліфікації сукупності дій (ст. 361, 361-1, 362, 176 КК України); проблеми ідентифікації повторності та триваючого характеру кібердій; проблеми встановлення співучасті в умовах транснаціональних мереж; наявність нормативних прогалин щодо віртуальних активів і механізмів трансграничного обміну доказами. Ці проблеми вимагають цілеспрямованого наукового аналізу, що поєднає правову доктрину з технічною експертизою.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є системний аналіз проблем кваліфікації несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних систем відповідно до ст. 361 КК України та узагальнення сучасної судової практики з метою визначення головних тенденцій, суперечностей і напрямів удосконалення правозастосування у сфері кіберзлочинів. Для досягнення поставленої мети передбачено: 1) з'ясувати теоретико-правові засади складу злочину, передбаченого ст. 361 КК України, та його місце в системі кіберзлочинів; 2) проаналізувати судову практику 2020–2024 рр. і виявити ключові проблеми кваліфікації несанкціонованого втручання; 3) сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, методичного забезпечення та судово-експертної практики у сфері кваліфікації кіберзлочинів.

Матеріали та методи дослідження. Емпіричну базу дослідження становлять положення чинного кримінального законодавства України, зокрема ст. 361, 361-1, 362 КК України, а також узагальнені судові рішення міських та районних судів за 2020–2024 роки. Для забезпечення об'єктивності аналізу використано близько п'ятнадцяти рішень, що репрезентують різні підходи до тлумачення складу злочину, доказування та розмежування суміжних складів.

Методологічну основу становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: діалектичний – для виявлення взаємозв'язку між нормою та практикою її застосування; формально-логічний – для аналізу правових конструкцій складу злочину; системно-структурний – для виокремлення елементів і взаємозалежностей у механізмі правової кваліфікації; метод судового аналізу – для узагальнення тенденцій практики та формулювання висновків щодо її впливу на розвиток доктрини кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Стаття 361 КК України [2] займає ключове місце в системі кіберзлочинів, що передбачені розділом XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж». Її норми спрямовані на охорону суспільних відносин, які забезпечують безпечне функціонування інформаційних технологій, автоматизованих і комунікаційних систем. Умови цифрової трансформації, зростання обсягів обробки даних, активне використання мережевих сервісів і дистанційних форм управління призводять до суттєвого збільшення кількості посягань на інформаційну безпеку.

У системі складів злочинів цього розділу саме ст. 361 КК України [2] є базовою нормою, від якої походять інші кримінально-правові склади: створення чи розповсюдження шкідливих програм (ст. 361-1); несанкціоновані дії з інформацією (ст. 362); порушення правил експлуатації систем (ст. 363). Вона формує концептуальний фундамент правової охорони інформаційного простору, визначаючи межу між технічно можливим доступом і кримінально караним втручанням.

Зміст ст. 361 КК України [2] розкривається через систему елементів складу злочину, які утворюють цілісну правову конструкцію. Безпосереднім об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують належне функціонування інформаційних (автоматизованих) та електронних комунікаційних систем і мереж, спрямованих на обробку, зберігання, передавання та захист інформації. Порушення цих відносин підриває стабільність інформаційного середовища та створює загрозу безпеці держави й користувачів цифрових ресурсів [14].

Об'єктивна сторона злочину виражається у діях, спрямованих на незаконне втручання у функціонування систем, що спричиняють наслідки у вигляді витоку, втрати, блокування чи підробки інформації, спотворення процесів її обробки чи маршрутизації. Такі дії можуть мати різні технічні форми – від несанкціонованого доступу до облікових записів до використання шкідливого програмного забезпечення (ПЗ). Обов'язковою ознакою є наявність причиново-наслідкового зв'язку між діянням і наслідками [14]. У ст. 361-1 КК України цей елемент має активний прояв, а саме: створення, розповсюдження або збут програмних і технічних засобів, які здатні порушити роботу інформаційних систем [2].

Суб'єктом правопорушення є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Хоча закон не визначає спеціального суб'єкта, на практиці найчастіше такі злочини вчиняють особи з фаховими знаннями у сфері інформаційних технологій (ІТ), адміністрування мереж або програмування. Ця обставина має важливе значення для з'ясування умислу та рівня суспільної небезпеки діяння [1; 14].

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: особа усвідомлює протиправність дій, передбачає наслідки й бажає їх настання. Для ст. 361-1 КК України обов'язковою є наявність мети – протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих засобів. Цей критерій дає змогу відмежувати кримінально карані дії від легітимної діяльності у сфері кіберзахисту чи тестування ПЗ [1; 14].

Для систематизації зазначених характеристик і відображення типових прикладів із судової практики узагальнені результати представлено в табл. 1, яка демонструє взаємозв'язок між структурними елементами складу злочину, їх юридичним змістом і фактичними обставинами, встановленими в судових справах.

Наведені дані демонструють, що змістова структура складу злочину є складною системою, у якій технічні дії, мотиви та наслідки перебувають у тісному взаємозв'язку. Саме цей взаємозв'язок визначає межу між адміністративним порушенням, етичним зловживанням і кримінально караним втручанням.

У цьому контексті судові рішення останніх років є практичним індикатором еволюції правозастосування: вони не лише конкретизують зміст окремих елементів складу злочину, а й відображають поступову адаптацію кримінального законодавства до цифрової реальності. Аналіз рішень судів за 2020–2024 рр. (табл. 2) дає змогу простежити трансформацію підходів до тлумачення об'єкта та предмета злочину, визначити критерії, які суди вважають визначальними для встановлення факту втручання, та оцінити суспільну небезпеку діяння в умовах стрімкого технологічного розвитку.

Огляд судових рішень 2020–2024 рр. засвідчує перехід від формального до змістовного тлумачення поняття «втручання» – з урахуванням технічної сутності діяння, його наслідків і ролі цифрових доказів. Суди дедалі частіше підкреслюють, що сам факт доступу до облікового запису (акаунта) чи ресурсу не утворює складу злочину без доведених наслідків – витоку, блокування чи спотворення інформації. Такий підхід підтверджено в рішеннях Івано-Франківського міського суду (2021) та Приморського районного суду міста Одеси (2020), де відсутність шкоди стала підставою для закриття кримінальних проваджень.

Водночас у справах, де доведено використання шкідливого ПЗ або віддалених засобів контролю, дії кваліфікують за ч. 2 ст. 361 КК України, що передбачає реальні наслідки та обтяжуючі обставини. Так, у рішеннях Печерського (2021) та Шевченківського (2023) районних судів міста Києва наголошено на важливості логів (журналів подій) і висновків технічних експертиз для підтвердження факту втручання, тоді як їх відсутність часто стає підставою для виправдувальних вироків.

Таблиця 1

Характеристика складу злочину, передбаченого ст. 361 КК України

Елемент складу	Змістова характеристика	Типові приклади судової практики (2020–2024 рр.)
Об'єкт	Суспільні відносини у сфері належного функціонування інформаційних (автоматизованих) систем, мереж і комунікацій	Викрадення чи блокування облікових записів державних або корпоративних поштових систем; втручання у внутрішні бази даних компаній
Предмет	Інформаційні системи, електронні комунікаційні мережі, дані	Несанкціонований доступ до корпоративної пошти або персональних кабінетів користувачів онлайн-сервісів
Об'єктивна сторона	Дії, спрямовані на несанкціоноване втручання, що призводять до витоку, блокування, підробки або спотворення інформації	Використання програм для підбору паролів, впровадження шкідливого коду, надання стороннім особам доступу до мережі Wi-Fi організації
Суб'єкт	Осудна особа від 16 років; найчастіше – користувач або фахівець з IT, який має технічні знання чи доступ до систем	Працівники технічних відділів або адміністратори, які використовували службові доступи не за призначенням
Суб'єктивна сторона	Прямий умисел; для ст. 361-1 – наявність мети протиправного використання, розповсюдження чи збуту шкідливих програмних засобів	Створення та продаж шкідливих програм, використання «кряків» для обходу захисту, збут інструментів хакінгу в мережі

Джерело: укладено за [1; 14; 15; 16].

Таблиця 2

Судова практика (2020–2024 рр.): тенденції кваліфікації несанкціонованого втручання

Джерело / дата	Короткий зміст / факти	Кваліфікація / положення КК України	Рішення / результат	Примітки
1	2	3	4	5
Заводський районний суд міста Миколаєва, 16.01.2020 р.	Угода про визнання вини: встановлення вірусної програми для «нейтралізації» паролів	ч. 1/ч. 2 ст. 361	Затверджено угоду про визнання вини	Приклад досудового врегулювання/ угода
Приморський районний суд міста Одеси, 03.04.2020 р.	Несанкціонований доступ до акаунта у Facebook, зміна пароля	ч. 1 ст. 361 (поставлено питання про втручання в систему)	Виправдання	Суд відмежував «доступ до сторінки» від втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем
Чернігівський апеляційний суд, 14.04.2021 р.	Неавторизовані дії проти комп'ютерних систем, пов'язані з крадіжкою	ч. 2/інші частини ст. 361 (залежно від справи)	Первинно – 2 роки позбавлення волі; апеляція – посилила покарання	Приклад: апеляція посилила вирок
Печерський районний суд міста Києва, 17.06.2021 р.	Злам корпоративної електронної пошти з використанням шкідливого ПЗ	ч. 2 ст. 361	Визнано винним, штраф	Цифрові докази прийняті

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
Жовтневий районний суд міста Маріуполя, 19.07.2021 р.	Інсталяція зламаного ArchiCAD 22; обхід захисту «кряком» (Trojan); відтворення ПЗ	ч.1 ст. 361 (втручання в автоматизо-вану систему, спотворення обробки) + ст. 361-1 ч. 1; (суміжно ст.176 ч.1)	Штраф 17 000 грн (за сукупністю); витрати – 6 864 грн; носії – знищити	Показовий перетин ст. 176/361/361-1 (піратство ↔ кібер)
Івано-Франківський міський суд, 09.09.2021 р.	Доступ до бази даних через TeamViewer	ч. 1 ст. 361	Закрито – відсутність наслідків (витоку)	Суд: сам факт доступу без наслідків – не завжди утворює склад злочину
Коропський районний суд Чернігівської області, 15.09.2021 р.	Встановлення шкідливої програми → витік службової інформації	ч. 1/ч. 2 ст. 361	Штраф (вирок) – частково виправдання за іншими епізодами; в апеляції – питання декриміналізації термінології	Ця справа також переглядалася у Верховному Суді (2024) – див. табл. 1
Приморський районний суд міста Одеси, 08.10.2021 р.	Держреєстратор несанкціоновано змінив дані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно: зареєстрував рухоме майно як цілісний майновий комплекс, включив чуже нерухоме майно; шкода 612 345 грн	ч. 3 ст. 362 (зміна інформації в автомати-зованій системі особою з доступом, за змовою, значна шкода)	Угода; штраф 68 000 грн (ст. 69)	Межа між ст. 361 (втручання) і ст. 362 (зміна даних уповноваженим)
Шевченківський районний суд міста Києва, 12.10.2021 р.	Пособництво: підключення до Wi-Fi компанії, надання віддаленого доступу; несанкціоновані дії з корпоративною поштою	ч. 5 ст. 27 + ч. 2 ст. 361	3 роки позбавлення волі + заборона – 1 рік; іспитовий термін – 1 рік; витрати 10 983,04 грн	Роль доступу до Wi-Fi; систематичність
Заводський районний суд міста Кам'янське, 18.01.2022 р.	Brute-force доступ до облікового запису hotmail через «All-in-one-checker-cracked», витік персональних даних	ч. 2 ст. 361 (за попередньою змовою, витік)	3 роки позбавлення волі + заборона – 1 рік; іспитовий термін – 1 рік; конфіскація ноутбука; витрати 1 716,20 грн	Угода про визнання; використання шкідливого ПЗ
Соборний районний суд м. Дніпра, 19.01.2022 р.	Податківець збував конфіденційні реєстри з інформаційно-телеко-мунікаційних систем «Податковий блок» стороннім особам	ч. 1 ст. 361-2 (збут інформації з обмеженим доступом із систем)	1 рік позбавлення волі; іспитовий термін – 1 рік; витрати – 5 000 грн	Інсайдерське зловживання доступом; повернення ноутбуків

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5
Соснівський районний суд міста Черкас, 14.02.2022р.	Фішинг – доступ до банківських рахунків	ч. 2 ст. 361; ч. 2 ст. 190	Визнано винним	Розмежування втручання (система) та шахрайства (майно)
Шевченківський районний суд міста Києва, 22.03.2023 р.	Доступ до серверу через віддалене ПЗ	ч. 2 ст. 361	Виправдано (недостатньо логів)	Важливість технічної експертизи
Житомирський районний суд, 11.07.2023 р.	Підключення до FTTB «Київстар», роздача інтернету, використання викраденого логіна	ч. 2 ст. 361	Виправдано – суд вирішив, що не доведено «витік» у правовому сенсі	Суд зазначив, що інтернет-трафік є загальнодоступним
Верховний Суд (касація), 19.09.2024 р.	Чи означає «інформаційна (автоматизована) система» декриміналізацію втручань у ПК?	Тлумачення об'єкта злочину в ст. 361	Ухвалу апеляції скасовано, справу повернено апеляції	Справа стала орієнтиром для подальшого формування судової практики щодо меж кримінальної відповідальності за втручання у комп'ютерні системи

Джерело: побудовано за [15; 16; 17; 18].

Окремі судові рішення демонструють розмежування втручання від суміжних складів злочинів, зокрема шахрайства (ст. 190 КК України) чи службових зловживань (ст. 362 КК України). Показовим є рішення Соснівського районного суду міста Черкас (2022), де суд одночасно застосував ст. 361 і 190 КК України, чітко визначивши об'єкти посягання – інформаційну систему та майнові права потерпілих.

Загалом практика свідчить про активне використання угод про визнання вини (зокрема, у містах Миколаєві та Кам'янському), що зумовлено складністю технічного доказування та прагненням оптимізувати кримінальне провадження. Призначення іспитових строків і штрафів підтверджує переважно превенційний характер покарання, спрямований на ресоціалізацію винних.

Показовим орієнтиром стало рішення Верховного Суду від 19.09.2024 р., у якому наголошено, що зміна терміна «комп'ютер» на «інформаційна система» не змінює сутності складу злочину, підтверджуючи послідовність і стабільність кримінально-правового захисту інформаційного середовища. Це рішення стало логічним підсумком еволюції судової практики, що поступово переходить від формального до змістовного підходу у кваліфікації несанкціонованого втручання.

Визначальним у правозастосуванні стають не самі дії з доступу, а їхні наслідки для конфіденційності, цілісності та доступності даних, що свідчить про зміщення акценту з факту проникнення на ступінь заподіяної шкоди. Саме крізь призму цих критеріїв формується баланс між криміналізацією діяння та дотриманням прав людини у цифровому середовищі. Водночас кваліфікація таких правопорушень залишається складним процесом, який поєднує технічні, доказові та нормативні аспекти, тоді як головні труднощі зумовлені технологічною природою злочинів і відсутністю уніфікованих методичних підходів для слідчих та експертів.

Аналіз судової практики 2020–2024 рр. підтверджує складність кваліфікації несанкціонованого втручання, оскільки суди застосовують різні підходи до тлумачення складу злочину. Зокрема в справах Приморського районного суду міста Одеси (2020) та Івано-Франківського міського суду (2021) розмежовано поняття «доступ до інформації» та «втручання»: сам факт входу до акаунта не визнавався злочином без встановлення наслідків. Натомість у справах, де доведено використання шкідливого ПЗ або витік даних (Печерський районний суд міста Києва, 2021;

Коропський районний суд Чернігівської області, 2021), дії кваліфікували за ч. 2 ст. 361 КК України з акцентом на доказовій ролі цифрових експертиз і технічних логів. Водночас відсутність єдиних технічних стандартів фіксації цифрових доказів нерідко стає причиною виправдувальних вироків (Шевченківський районний суд міста Києва, 2023), що свідчить про методичну неврегульованість експертної діяльності. Додаткові труднощі виникають через конкуренцію норм між ст. 361, 361-1, 362 і 176 КК України (Жовтневий районний суд міста Маріуполя, 2021), коли одні й ті самі дії охоплюють створення, застосування шкідливого коду та порушення авторських прав, що ускладнює визначення об'єкта посягання. Проблемним залишається також визначення повторності та співучасті. У рішеннях Чернігівського апеляційного суду (2021) та Шевченківського районного суду міста Києва (2021) застосовано різні підходи до оцінки триваючих або каскадних кібердій, а також виявлено відсутність критеріїв розмежування ролей учасників – організаторів, виконавців, пособників, особливо у транснаціональних справах.

Отже, окреслені проблеми мають правовий, доказовий і методологічний характер, що ускладнює забезпечення єдності судової практики. Їх систематизація дала змогу виокремити основні напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання та практики застосування ст. 361 КК України. Узагальнення результатів представлено в табл. 3, яка відображає ключові науково-практичні підходи до вдосконалення кваліфікації кіберзлочинів.

Таблиця 3

Головні проблеми кваліфікації несанкціонованого втручання та напрями їх розв'язання

Напрям проблеми	Суть труднощів	Приклади з практики (2020–2024 рр.)	Пропоновані напрями вирішення
1. Межі складу злочину (підготовка ↔ замах)	Відсутність критеріїв визначення моменту фактичного втручання	Приморський районний суд міста Одеси (2020); Івано-Франківський міський суд (2021) – відсутність наслідків	Уніфікація критеріїв стадійності; розроблення індикаторів втручання у системи
2. Доказування втручання	Недостатність цифрових доказів, неуніфікованість експертних підходів	Шевченківський районний суд міста Києва (2023) – виправдання через відсутність логів	Впровадження стандартів цифрової експертизи; підготовка IT-експертів для судів
3. Конкуренція норм і сукупність складів	Перетин ст. 361, 361-1, 362, 176 КК України; невизначеність меж між створенням і застосуванням	Жовтневий райсуд міста Маріуполя (2021); Приморський районний суд міста Одеси (2021)	Роз'яснення Верховного Суду; узагальнення практики на основі типових справ
4. Повторність і триваючий характер	Відсутність технічних критеріїв ідентифікації повторності кібердій	Чернігівський апеляційний суд (2021); Коропський районний суд Чернігівської області (2021)	Розроблення алгоритмів цифрової ідентифікації; запровадження блокчейн-аудиту дій
5. Співучасть у кіберпросторі	Відсутність орієнтирів щодо ролей учасників; складність фіксації змови	Шевченківський районний суд міста Києва (2021) – технічне пособництво	Підготовка методичних рекомендацій Міністерства внутрішніх справ і Офісу Генерального прокурора щодо кваліфікації кіберспівучасті
6. Санкційна практика	Диспропорція між шкодою і покаранням; м'якість санкцій	Заводський районний суд міста Миколаєва (2020); Заводський районний суд міста Кам'янське (2022) – іспитові строки	Диференціація санкцій; обов'язкова оцінка масштабів шкоди та мотивів правопорушення

Джерело: авторська розробка.

Узагальнення наведених аспектів показує, що саме судова практика стала каталізатором переосмислення підходів до кваліфікації несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних систем. Вона виявила низку правових, технічних і доказових прогалин, усунення яких неможливе без міждисциплінарної взаємодії юристів, ІТ-фахівців та слідчих. На сучасному етапі формування кіберправової доктрини ключового значення набуває уніфікація методик технічного аналізу, гармонізація кримінально-правових норм із міжнародними підходами та створення національних стандартів щодо збору й оцінки цифрових доказів.

Систематизація судової практики засвідчує, що ефективність кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ст. 361 КК України, визначається не лише нормативною чіткістю формулювань, а й практичним змістом цих положень через конкретні судові рішення. Саме правозастосовна практика демонструє, як теоретичні конструкції об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину реалізуються в реальних кейсах і які труднощі виникають під час доведення умислу, повторності, співучасті чи розмежування складів за ст. 361 та 361-1 КК України. Подальший розвиток правового регулювання у сфері кіберзлочинів має ґрунтуватися на інтеграції судових висновків у практику досудового розслідування, експертної діяльності та правотворчості.

Висновки. Кваліфікація несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних систем залишається складним міждисциплінарним завданням, у якому поєднуються технічна природа кібердіянь і правові механізми криміналізації. Судова практика 2020–2024 рр. засвідчила перехід від формального до змістовного підходу: ключовим критерієм визначення складу злочину стають не самі дії з доступу, а їх наслідки для конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Такий підхід свідчить про еволюцію правозастосування у сфері кібербезпеки та прагнення судів до балансу між захистом інформаційного середовища та дотриманням прав людини. Найбільші труднощі виникають під час розмежування стадій злочину, визначення повторності, сукупності та співучасті, особливо у випадках, коли дії мають транскордонний або анонімний характер. Конкуренція норм між ст. 361, 361-1, 362 і 176 КК України свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення об'єкта посягання та кваліфікації кібердіянь.

Судові рішення відіграють системоутворювальну роль, виявляючи методологічні та доказові прогалини й формуючи практичні орієнтири для правозастосування. Їх аналіз підкреслює потребу в тісній співпраці юристів, ІТ-експертів і слідчих, уніфікації методик технічного аналізу цифрових доказів і гармонізації кримінально-правових норм із положеннями Будапештської конвенції. Ефективність застосування ст. 361 КК України визначається не лише змістом норми, а й практикою її тлумачення судами, що забезпечує розвиток цифрової юстиції, підвищення рівня інформаційної безпеки та зміцнення довіри до правової системи у сфері кіберпростору.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні уніфікованих методик технічної експертизи цифрових доказів, поглибленні міждисциплінарного підходу до кваліфікації кіберзлочинів та адаптації національного законодавства до новітніх викликів цифрового середовища й міжнародних стандартів кібербезпеки.

Список використаних джерел

1. Дрижакова Д. Ю., Горішній О. О., Тараненко М. М. Оцінка ефективності правових механізмів запобігання кіберзлочинності в Україні. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. № 9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15074665.

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 08.10.2025).

3. Галушко П. П. Кіберзлочинність: поняття та соціально-правова природа. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2025. Т. 34, № 1. С. 808–817. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.66.

4. Khadam N., Anjum N., Alam A., Mirza K. A., Assam M., Ismail E. A. A., Abonazel M. R. How to punish cyber criminals: A study to examine goal-based and consequence-based punishment for malware attacks in the UK, USA, China, Ethiopia, and Pakistan. *Heliyon.* 2023. Vol. 9, № 12. Article e22823. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22823.

5. Casino F., Pina C., López-Aguilar P., Batista E., Solanas A., Patsakis C. SoK: Cross-border Criminal Investigations and Digital Evidence. *arXiv preprint.* 2022. arXiv:2205.12911. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2205.12911.

6. Dumchikov M., Maletova O., Yanishevska K. Virtual assets in cybercrime: a focus on Ukrainian realities. *Journal of Financial Crime.* 2025. Vol. 32, № 4. P. 919–933. DOI: https://doi.org/10.1108/JFC-02-2024-0057.

7. Bada M., Nurse J. R. C. Profiling the cybercriminal: A systematic review of research. *2021 International Conference on Cyber Situational Awareness, Data Analytics and Assessment (CyberSA)*. IEEE, 14–18 June 2021. P. 1–8. DOI: https://doi.org/10.1109/CyberSA52016.2021.9478246.

8. Stratonov V., Slinko D., Slinko S. Some Types of Computer Crime and Cybercrime in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2021. Vol. 3, № 11. P. 191–197. DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000078.

9. Зозуля І. В. Правове визначення кіберзлочинів і повноваження Національної поліції в їх протидії. *Форум права.* 2025. Т. 81, № 1. С. 17–30. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13923163.

10. Красько М. І., Цевух А. І. Еволюція кіберзлочинності: як кримінальне право адаптується до цифрової ери? *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 2, № 3. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.63.

11. Корзун С. В. Понятійно-категоріальний апарат державної кримінально-правової політики протидії кіберзлочинам. *Економіка, управління та адміністрування.* 2025. № 1(111). С. 131–145. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-131-145.

12. Тютюннікова Г. С., Тютюнніков С. В., Балога С. І., Самусь Є. І., Гедеон Г. О., Кіш Н. Ю., Тютюнніков В. С. Optimization of the manufacturing process of controlling machines with CNC. *Наука і техніка сьогодні.* 2025. № 1(42). С. 984–999. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-1(42)-984-999.

13. Дрижакова Д. Ю. Визначення предмета та об’єкта несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361, 361-1 КК України). *Інтернаука.* 2023. № 20. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2057-2023-20-9467.

14. Кривенко К. Кіберзлочинність: актуальна судова практика. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/209283_kberzlochinnst-aktualna-sudova-praktika (дата звернення: 08.10.2025).

15. Хавронюк М. Втручання в роботу інформаційно-комунікаційних систем: кримінальна відповідальність. URL: https://pravo.org.ua/blogs/vtruchannya-v-robotu-informatsijno-komunikatsijnyh-system-kryminalna-vidpovidalnist (дата звернення: 08.10.2025).

16. Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: https://verdictum.ligazakon.net/analysis (дата звернення: 08.10.2025).

17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 08.10.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.722
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.55

КАТОРКІН Р.А., КАЛАТУР М.В.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕЛІКТИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 201-2 КК УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВОЄННУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

SELECT ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR OFFENSES UNDER ARTICLES 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THEIR IMPACT ON NATIONAL MILITARY SECURITY

У статті аналізуються окремі питання кримінальної відповідальності за делікти, передбачені ст. 201-2 КК України, та їх вплив на воєнну безпеку держави. Доведено негативний вплив незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги на воєнну безпеку держави. Зазначається, що відповідний делікт призводить як до репутаційних втрат держави перед країнами-партнерами (що сприяє зниженню кількісних та якісних показників допомоги, яка надходить), так і до загострення гуманітарної кризи, зниження рівня обороноздатності в умовах війни України проти російської федерації. Аналізуються дискусійні питання, пов'язані зі змістом диспозицій ст. 201-2 КК України. Наголошується на необхідності узгодження положень цієї норми з положеннями Закону України «Про гуманітарну допомогу». Вказується на доцільності виключення мети у вигляді отримання прибутку з числа обов'язкових ознак суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України. Розглядається дискусійне питання щодо доцільності розміщення ст. 201-2 у межах розділу VII Особливої частини КК України з огляду на безпосередній об'єкт делікту та його співвідношення з родовим об'єктом злочинів та кримінальних правопорушень, включених до цієї структурної частини закону про кримінальну відповідальність. Зроблено висновок, що чинна редакція ст. 201-2 КК України містить цілий ряд дискусійних положень. З метою їх усунення важливо провести узгодження даної норми закону про кримінальну відповідальність з положеннями Закону України «Про гуманітарну допомогу», виключити мету у вигляді отримання прибутку з числа обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину, що дозволить притягати до відповідальності осіб, які допустили нецільове використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, переслідуючи інші цілі, тощо. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є дослідження зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Ключові слова: *благодійна допомога, воєнна безпека, гуманітарна допомога, делікт, злочин, кримінальна відповідальність.*

The article analyzes certain issues of criminal liability for offenses under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine and their impact on the military security of the state.

© КАТОРКІН Р.А. – доктор філософії в галузі права, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-0115-8198

© КАЛАТУР М.В. – доктор юридичних наук, професор, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-6146-9468

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The negative impact of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance on the military security of the state has been proven. It is noted that such misconduct leads both to a loss of reputation for the state among its partner countries (resulting in a reduction in the quantity and quality of aid received from them) and to an exacerbation of the humanitarian crisis and a reduction in the level of defense capability in the context of Ukraine's war against the russian federation. Controversial issues related to the content of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed. The need to harmonize the provisions of this norm with the provisions of the Law of Ukraine "On Humanitarian Aid" is emphasized. It is pointed out that it is expedient to exclude the purpose of making a profit from the list of mandatory characteristics of the subjective side of criminal offenses provided for in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. It is pointed out that it is expedient to exclude the purpose of making a profit from the list of mandatory characteristics of the subjective side of criminal offenses provided for in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. There is a debate regarding the appropriateness of placing Article 201-2 within Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, given the direct object of the offense and its relationship to the generic object of crimes and criminal offenses included in this structural part of the law on criminal liability. It is concluded that the current version of Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine contains a number of controversial provisions. In order to eliminate them, it is important to harmonize this provision of the law on criminal liability with the provisions of the Law of Ukraine "On Humanitarian Assistance", to exclude the goal in the form of profit from the number of mandatory signs of the subjective side of the crime, which will allow to hold accountable persons who have allowed the misuse of humanitarian aid, charitable donations or free assistance, pursuing other goals, etc. A promising direction for further scientific research is the study of foreign experience in regulating criminal liability for the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for the purpose of profit.

Key words: *charitable assistance, military security, humanitarian aid, tort, crime, criminal liability.*

Вступ. З 2014 року українці проживають в умовах війни, яку російська федерація підступно розв'язала проти нашої держави. Вже тоді, у середині 10-х років XXI ст. мешканці окремих територій України зіштовхнулись із цілим комплексом соціальних проблем: втрата домівок, роботи, матеріальних благ тощо [1, с. 82]. У нових реаліях найменш соціально захищені верстви населення потребували невідкладної допомоги, а для більшості українців поняття «благодійна допомога», «гуманітарна допомога», «волонтерство» тощо заграли новими барвами.

З початком у лютому 2022 р. нової фази війни, що вилилась у широкомасштабні бойові дії з боку держави-агресора та нові випадки захоплення українських територій, відповідна гуманітарна та соціально-економічна криза лише загострилась, охопивши значну частину громадян [2, с. 216].

Держава-терорист продемонструвала усьому світу своє справжнє обличчя, що призвело до того, що майже всі суверенні демократичні країни, ряд міжнародних неурядових організацій та звичайних громадян об'єдналися та продемонстрували підтримку (у тому числі матеріального характеру) особам, які постраждали від війни, а також нашому сектору безпеки та оборони.

Як відомо, злочинність швидко адаптується до нових реалій, трансформується у них [3, с. 45]. Надходження потоків гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги призвели не тільки до позитивних наслідків, але і до активізації злочинних елементів, що вилилося у поширенні випадків нецільового використання згаданих матеріальних надходжень (незаконне привласнення, продаж тощо).

З огляду на ряд наявних підстав криміналізації [4, с. 146-147] згаданих вище діянь (серед яких високий рівень суспільної небезпеки (у багатьох випадках даний акт протиправної поведінки заподіює шкоди суспільним відносинам у сфері забезпечення воєнної безпеки України), типовість та поширеність на території держави (лише за період з 2022 по 2024 роки (включно) обліковано 680 випадків вчинення діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги [5]), необхідність впливу кримінально-правовими заходами, домінування позитивних наслідків криміналізації над негативними тощо) законодавець вимушено прийняв рішення щодо віднесення

незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги до числа кримінальних правопорушень. Так, 24.03.2022 року Законом України № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» [6] Особлива частина КК України була доповнена ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

В умовах широкомасштабної війни рішення законодавця щодо включення до КК України ст. 201-2 КК України у її первинному вигляді приймалося оперативно, через що в науковому середовищі постали палкі дискусії щодо вдалості дотримання законодавчої техніки під час конструювання ст. 201-2 КК України.

Стан дослідження. Проблемі регулювання кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги приділяли увагу такі вчені, як С. В. Бабанін, В. С. Березняк, О. М. Бондарчук, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Киричко, О. Г. Колб, О. В. Кришевич, О. М. Литвинов, В. Д. Людвік, Р. О. Мовчан, Ю. В. Орлов, О. В. Охман, А. В. Савченко, Л. І. Скрекля, С. І. Спільник, Н. О. Степаненко, А. В. Степанченко, Л. В. Томаш, О. О. Титаренко, А. В. Філіпп, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, А. О. Шаповалова, Н. М. Шаповалова, Ю. В. Швець, С. І. Шевченко, Т. В. Шевченко, А. В. Шевчук, І. А. Щербак, О. С. Юнін, Г. З. Яремко, І. М. Ясінь та ін. Не дивлячись на це, на науковому рівні досі не вироблено уніфікованої позиції щодо напрямів модернізації чинної редакції ст. 201-2 КК України.

Метою статті є дослідження окремих питань кримінальної відповідальності за делікти, передбачені ст. 201-2 КК України, та їх вплив на воєнну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. Як вдало зазначають В. С. Березняк та Г. В. Ревіна, дослідження ситуації з наданням гуманітарної допомоги на території України показало значне коло порушень у цій сфері – гуманітарна допомога розкрадається, перепродається, використовується не за призначенням, а здебільшого з метою особистого збагачення та, відповідно не доходить до тих, хто її потребує – військових і цивільного населення. Цієї допомоги, по-перше, явно недостатньо і вона здебільшого потрапляє на ринки, а не населенню. Інтернет-портали систематично публікують інформацію щодо справ, пов'язаних із різними шахрайськими схемами щодо гуманітарної допомоги. По-друге, це стає репутаційним колапсом для України [7, с. 5].

Наведене вкотре свідчить про нагальну потребу у застосуванні до винних у вчиненні незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги кримінально-правових заходів впливу, адже названі делікти не тільки сприяють загостренню гуманітарної кризи в державі, викликаної воєнною агресією з боку російської федерації, але і негативно впливають на репутацію України в очах європейських та американських партнерів. Останній факт, у свою чергу, також здатен підірвати воєнну безпеку держави, адже зниження обсягів надходжень допомоги від названих суб'єктів міжнародних правовідносин підриває рівень обороноздатності.

Не дивлячись на той факт, що закріплення кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги було своєчасним та соціально обумовленим рішенням, чинна редакція ст. 201-2 КК України містить окремі недоліки, які є підставою для виникнення значної кількості дискусій серед правників та науковців. Не в останню чергу такі недоліки пов'язані зі стислими термінами прийняття Закону України від 24.03.2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги». Проаналізуємо окремі з них.

Як зазначається у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану» від 18.03.2022 № 16/03-2022/56013, звернення до положень Закону України «Про гуманітарну допомогу» свідчить, що учасниками суспільних відносин у сфері отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги є: донори; отримувачі гуманітарної допомоги; набувачі гуманітарної допомоги. При цьому отримувачами гуманітарної допомоги є виключно такі юридичні особи, які зареєстровані в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги. Однак, визнання отримувачів гуманітарної допомоги суб'єктами складу кримінального правопорушення, передбаченого новою ст. 201-2 КК, виключається з огляду на те, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути виключно фізична осудна особа, яка вчинила

кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК). У свою чергу, донорами є юридичні та фізичні особи в Україні або за її межами, які добровільно надають гуманітарну допомогу отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за її межами, а набувачами гуманітарної допомоги є фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається. Очевидно, що вказані категорії донорів-фізичних осіб та набувачів-фізичних осіб також не можуть бути визнані суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК. За таких умов буде складно з'ясувати, яка ж категорія осіб підпадатиме під поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» в контексті нової ст. 201-2 КК [8].

Таким чином, під час проєктування положень ст. 201-2 КК України виникли численні порушення законодавчої техніки, що призвели до складнощів у визначенні суб'єкта кримінального правопорушення у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги.

Станом на сьогоднішній день до згаданого вище Закону України «Про гуманітарну допомогу» були внесені зміни. Зокрема, відтепер отримувачами гуманітарної допомоги можуть бути також акредитовані представництва іноземних держав, міжнародних та іноземних гуманітарних організацій в Україні (без створення юридичної особи) [9]. Очевидно, що такі зміни є недостатніми для вирішення проблеми, на якій акцентують увагу представники Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, тому наразі на практиці продовжує існувати нагальна потреба у синхронізації відповідних положень Закону України «Про гуманітарну допомогу» та чинної редакції КК України (наприклад, шляхом внесення змін до диспозиції ст. 201-2 закону про кримінальну відповідальність, які дозволять конкретизувати категорії фізичних осіб, які можуть виступати суб'єктами згаданого делікту).

На недосконалості диспозицій ст. 201-2 наголошують і вітчизняні науковці. Зокрема, М. П. Куцевич вдало вказує на тому, що законодавчий припис в ч. 1 ст. 201-2 КК України про вчинення цих дій «з метою отримання прибутку» робить цю мету обов'язковою ознакою як основного (ч. 1), так і кваліфікованих складів (ч. 2 і ч. 3) цього кримінального правопорушення. Разом з тим, як мінімум, можна поставити питання, а чи можливе незаконне розпорядження (наприклад, безоплатне відчуження) гуманітарною допомогою без мети отримання прибутку. Позитивна відповідь на це запитання виглядає цілком виправданою, однак через законодавчу вказівку на мету отримання прибутку, вчинення тих самих дій без мети отримання прибутку не буде утворювати складу правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 201-2 КК України [10, с. 58].

Дійсно, вказівка на мету у вигляді отримання прибутку робить її (мету) обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України [11], що, в свою чергу, призводить до:

1) складнощів у процесі кваліфікації діянь винного за цією нормою – подекуди довести факт переслідування винним саме цієї мети майже неможливо, через що можливі випадки уникнення суб'єктом кримінального правопорушення кримінальної відповідальності за вчинення делікту, передбаченого ст. 201-2 КК України;

2) неможливості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України осіб, які незаконно використовували гуманітарну допомогу, благодійні пожертви або безоплатну допомогу, переслідуючи іншу мету.

Останній факт наразі виглядає особливо проблемним, адже на практиці виникає чимала кількість випадків, коли винний незаконно використав гуманітарну допомогу, благодійні пожертви або благодійну допомогу з іншою метою (наприклад, особисте використання, надання її близьким особам безкоштовно тощо). Водночас, у переважній більшості із них ступінь суспільної небезпеки діяння не є нижчим ніж той, що об'єктивно властивий незаконному використанню гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги саме з метою отримання прибутку, адже кожне з перелічених діянь призводить до однакових наслідків – відповідні категорії громадян або сектор безпеки і оборони не отримують у встановленому порядку життєво важливі надходження матеріальних благ, їжі, медикаментів, тощо.

Очевидно, що в умовах широкомасштабної війни, яку російська федерація розв'язала проти України, діяння у вигляді незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги нерідко заподіюють значної шкоди воєнній безпеці держави, адже, як зазначається у дефініції категорії «гуманітарна допомога», закріпленій у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», даний вид допомоги надається, у тому числі, для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [12].

На окрему увагу також заслуговує питання репутаційних втрат перед державами-партнерами, про що частково зазначалося вище. Безумовно, сучасні демократичні держави розуміють факт того, що Україна в процесі війни проти російської федерації уособлює у собі весь цивілізований світ, що веде боротьбу проти варварства, імперіалізму, беззаконня [13, с. 25]. Зрозуміло, що своїми діями держава-агресор намагається зруйнувати побудовану після Другої світової війни архітектуру безпеки. Реалізація цих планів призведе до хаосу та нових локальних (або навіть світових) війн.

У таких умовах цілий ряд світових держав надає різні види підтримки нашій державі [13, с. 205]. Незаконне ж використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, в свою чергу, створює серед держав-партнерів сумніви в доцільності та ефективності надання такої допомоги, що, як наслідок, підриває подальшу здатність України у наданні відсічі російській федерації.

Закріплення в якості обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, мети у вигляді отримання прибутку негативно впливає на ефективність протидії державою випадкам незаконного та (або) нецільового використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

На підставі викладеного вище можна констатувати, що мета у вигляді отримання прибутку у багатьох випадках не впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння у вигляді незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Через це, можливо, доречно виключити її з числа обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан у своїх роботах дійшли висновку про те, що доповнення КК ст. 201-2 – черговий прояв невиправданої казуїстичності кримінального закону. Проаналізовану кримінально-правову заборону в її чинній редакції помилково розміщено серед статей КК про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. На сьогодні недоліки, притаманні караності незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв частково усуваються за допомогою застосування ч. 3 ст. 201-2 КК (за такою ознакою, як вчинення дій під час воєнного стану). З урахуванням викладеного вчені схиляються до думки про необхідність виключення з КК дослідженої кримінально-правової заборони як непотрібного прояву надмірної (надлишкової) криміналізації. Водночас, зазначають науковці, незважаючи на незадовільне втілення у ст. 201-2 КК ідеї забезпечити предметну кримінально-правову протидію зловживанням зі специфічним майном, проблема вдосконалення кримінального закону в цій сфері існує. Тому, на думку вчених, пошуку відповіді на питання про потребу мати «під» гуманітарну допомогу і благодійні пожертви окрему заборону, присвячену самостійному господарському (економічному) делікту, – своєрідний аналог ст. 210 КК «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», – мають бути присвячені самостійні наукові розвідки [14, с. 111].

На нашу думку, викладена вище позиція є доволі цікавою та такою, що може бути врахована в процесі модернізації чинної редакції КК України. Зокрема, повністю підтримуємо ідею щодо дискусійності включення ст. 201-2 саме до розділу VII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» з огляду на зміст дефініцій «господарська діяльність», що закріплені у Податковому кодексі України, Господарському кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України та інших законодавчих актах. Нагадаємо, диференціація Особливої частини КК України здійснюється за принципом родових об'єктів кримінальних правопорушень. При цьому, безпосереднім об'єктом делікту у вигляді незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги виступають суспільні відносини у сфері отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги [15, с. 101]. Думається, даний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, навряд чи, можна розглядати в якості частини родового об'єкта деліктів, поставлених під охорону розділу VII Особливої частини КК України.

Що ж стосується питання доцільності криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, вважаємо, відповідь на нього має бути знайдена в ході окремих досліджень відповідності цього акту суспільно небезпечної поведінки підставам та принципам криміналізації.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що чинна редакція ст. 201-2 КК України містить цілий ряд дискусійних положень. З метою їх усунення важливо провести узгодження даної норми закону про кримінальну відповідальність з положеннями Закону України «Про гуманітарну допомогу», виключити мету у вигляді отримання прибутку з числа

обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину, що дозволить притягати до відповідальності осіб, які допустили нецільове використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, переслідуючи інші цілі, тощо.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є дослідження зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

2. Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215-221.

3. Каторкін Р. А. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 44–51

4. Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. № 47. С. 145-148.

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора: офіційний вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 року № 2155-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5

7. Березняк В. С., Ревіна Г. В. Незаконне використання з метою отримання рибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 86 с.

8. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану» від 18.03.2022 № 16/03-2022/56013 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1246935

9. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text

10. Куцевич М. П. Проблеми кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Соціологія права*. 2022. № 1 – 2 (40-41). С. 48-57.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

12. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text

13. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 205-229.

14. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 99-115.

15. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник. Чернівці, 2022. 319 с.

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.722
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.56

ПОЧТОВИЙ М.М., КОВАЛЕНКО А.В.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ: ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА ДОПОВНЕННЯ ЙОГО СТАТТЕЮ 201-2

CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID: JUSTIFICATION OF AMENDMENTS TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND SUPPLEMENTATION OF ARTICLE 201-2

В ході дослідження, яке проводиться в цьому напрямі, проаналізовано положення статті 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Розглянуто такі питання: Чи дійсно потрібна окрема (спеціальна) норма в Кримінальному законі щодо кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги? І як без внесення таких змін кваліфікувалися б незаконні дії з гуманітарною допомогою? Чи є необхідною така криміналізація або доповнення статті 201-2 є нічим іншим, як перенавантаження КК України непотрібною правовою нормою? Констатовано, що після повномасштабного вторгнення РФ на нашу територію, в Україну почали відправляти гуманітарну допомогу з різних країн світу. Об'єми такої допомоги були настільки великими, що державні органи не могли в повній мірі контролювати процес її надходження та розподілу через недостатню врегульованість цього питання на законодавчому рівні. Частина гуманітарної допомоги розкрадалася та продавалася. Такі непоодинокі випадки незаконного використання гуманітарної допомоги висвітлювали в засобах масової інформації. І щоб заспокоїти людей, необхідно було прийняти правову норму, яка б регулювала це питання, а винні особи понесли б справедливе покарання. В статті наведенні різні точки зору науковців про необхідність внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги та зроблені власні висновки, зокрема про те, що на сьогодні дії особи за незаконне використання гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв кваліфікуються за ч.3 ст. 201-2 КК, як вчинення дій під час воєнного стану. У разі відсутності статті 201-2 в Кримінальному кодексі України, то дії особи кваліфікувалися б за ч. 4 ст. 191 КК України як привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, якщо вчинені в умовах воєнного стану. Не дивлячись на те, що стаття є зайвою в КК України, в свою чергу, проблема вдосконалення кримінального закону щодо відповідальності за дії з гуманітарною допомогою чи благодійними пожертвами існує.

Ключові слова: *гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, криміналізація, кримінальна відповідальність.*

In the course of the research conducted in this direction, the provisions of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal use for profit of humanitarian aid, charitable

© ПОЧТОВИЙ М.М. – доктор юридичних наук, старший дослідник, заступник директора (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-0633-205X

© КОВАЛЕНКО А.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

donations or free assistance" were analyzed. The following questions were considered: Is a separate (special) provision in the Criminal Code regarding criminal liability for the illegal use of humanitarian aid really needed? And how would illegal actions with humanitarian aid be qualified without such changes? Is such criminalization necessary, or is Article 201-2 an overload of the Criminal Code of Ukraine with unnecessary legal norms? After the full-scale invasion of the Russian Federation into our territory, humanitarian aid began to be sent to Ukraine from different countries of the world. The volumes of such aid were so large that state bodies could not fully control the process of its receipt and distribution due to insufficient regulation of this issue at the legislative level. Part of the humanitarian aid was stolen and sold. Such frequent cases of illegal use of humanitarian aid were covered in the media. And in order to calm people, it was necessary to adopt a legal norm that would regulate this issue, and the guilty would suffer a fair punishment. The article presents various points of view of scientists on the need to amend the Criminal Code of Ukraine regarding liability for the illegal use of humanitarian aid and draws their own conclusions, in particular, that today the actions of a person for the illegal use of humanitarian aid or charitable donations are qualified under Part 3 of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine as committing actions during martial law. In the absence of Article 201-2 in the Criminal Code of Ukraine, the actions of a person would be qualified under Part 4 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine as misappropriation or embezzlement of someone else's property that was entrusted to a person or was in his or her custody, if committed under martial law. Despite the fact that the article is superfluous in the Criminal Code of Ukraine, in turn, the problem of improving the criminal law regarding liability for actions with humanitarian aid or charitable donations exists.

Key words: *humanitarian aid, charitable donations, free aid, criminalization, criminal liability.*

Вступ. Починаючи з 24 лютого 2022 року наша країна протистоїть військовій агресії з боку Російської Федерації.

Після повномасштабного вторгнення РФ на нашу територію, в Україну почали відправляти гуманітарну допомогу з різних країн світу. Об'єми такої допомоги були настільки великими, що державні органи не могли в повній мірі контролювати процес її надходження та розподілу через недостатню врегульованість цього питання на законодавчому рівні. Частина гуманітарної допомоги розкрадалася та продавалася. Такі непоодинокі випадки незаконного використання гуманітарної допомоги висвітлювали в засобах масової інформації. І щоб заспокоїти людей, необхідно було прийняти правову норму, яка б регулювала це питання, а винні особи понесли б справедливе покарання.

Саме для «заспокоєння» суспільства і було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» № 2155-IX від 24 березня 2022 року, яким і доповнено Кримінальний кодекс України новою статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

А чи потрібні були такі зміни? Можливо достатньо було б тих правових норм, які задовго до цього були сформовані в положеннях кримінального законодавства і відповідно до них винні особи несли б кримінальну відповідальність?

Для того, щоб відповісти на ці питання, необхідний час та проведення комплексних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питаннями кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги займалися такі вчені як: Хавронюк М.І., Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Шевчук А.В., Боднарук О.М. та інші вчені.

Мета статті. Проаналізувати положення статті 201-2 КК України, розглянути обґрунтованість внесення змін до кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги та доповнення його статтею 201-2, а також зробити висновки.

Виклад основного матеріалу. В кримінальному праві є таке поняття, як ***криміналізація*** **–** законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності [11].

Законодавча влада в особі Верховної ради України приймає рішення щодо визнання діяння кримінально караним та встановлення за нього кримінальної відповідальності.

Таке рішення є обґрунтованим, якщо норми чинного кримінального законодавства не містять диспозицію, яка б описувала діяння, за яке особа має нести кримінальну відповідальність.

Якби Кримінальний кодекс України кожен раз доповнювали новою статтею під ситуацію, яка склалася в суспільстві, то ми б мали кодекс з непомірною кількістю статей.

Повернемося до статті 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

Вказану статтю було доповнено Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» № 2155-IX від 24 березня 2022 року, який набув чинності 03.04.2022 [9].

Стаття 201-2 КК України має три чистини.

Відповідно до диспозицій цих частин кримінальна відповідальність настає:

– за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі (ч. 1 ст. 201-2 КК України);

– за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі (ч. 2 ст. 201-2 КК України);

– за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану (ч. 3 ст. 201-2 КК України) [5].

Кримінальна відповідальність настає у разі, якщо дії, описані в диспозиції статті, вчиненні у значному розмірі.

В примітці статті 201-2 КК України зазначено, що дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [5].

На сьогодні значний розмір становить 582 тисяч 400 гривень (станом на 2025 рік – 529 тисяч 900 гривень).

На нашу думку цей розмір є завеликим. Для порівняння, в кримінальних правопорушеннях проти власності він значно менший – 3328 гривень (станом на 2025 рік – 3028 гривень).

І є незрозумілим, як кваліфікувати дії особи за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, якщо вони вчиненні не у значному розмірі. Адміністративної відповідальності за такі дії не передбачено. Це питання залишається відкритим.

Розглянемо правову кваліфікацію у таких випадках, спираючись на судову практику.

Так, 30.09.2025 вироком Нововоронцовського районного суду Херсонської області (справа № 650/731/25) встановлено, що ОСОБА_4, будучи заступником начальника Борозенської сільської військової адміністрації Бериславського району Херсонської області і відповідальною особою за функціонування Пункту видачі гуманітарної допомоги, облік та її видачу в Борозенській СВА, на початку березня 2023 року отримав від Херсонської обласної військової адміністрації гуманітарну допомогу (електроінструменти) загальною вартістю 63 826,28 гривень, яку відповідно до своїх службових обов'язків не облікував та до Борозенської СВА не передав [1].

Вищезазначені предмети гуманітарної допомоги були встановлені та вилучені 07.06.2024 під час санкціонованого обшуку за місцем проживання ОСОБА_4, де знаходилися у його розпорядженні до моменту їх вилучення [1].

Дії ОСОБА_4 кваліфіковані за ч. 4 ст. 191 КК України, як привласнення чужого майна шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, вчинене в умовах воєнного стану [1].

Вироком Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 30.09.2025 у справі № 650/731/25 ОСОБА_4 визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК України, та призначено йому узгоджене покарання у виді позбавлення волі строком на 5 (п`ять) років з позбавленням права обіймати посади, які пов'язані з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих функцій, строком на 3 (три) роки [1].

Відповідно до ч. 2-4 ст. 75 КК України обвинуваченого звільнено від відбування призначеного основного покарання у виді позбавлення волі строком на 5 (п`ять) років з випробуванням,

встановивши іспитовий строк тривалістю 3 (три) роки, якщо він протягом іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення [1].

В даному випадку предметом кримінального правопорушення є гуманітарна допомога, як і в ст. 201-2 КК України.

Щодо дій, то останні підпадають під дії, передбачені в диспозиції ч. 1 ст. 201-2 КК України, а саме, використання безоплатної допомоги з метою отримання прибутку.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – це надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам гуманітарної допомоги [10].

Тобто, безоплатною допомогою є гуманітарна допомога і в статті 201-2 КК України достатньо було б вказати лише одне з них, а саме, більш ширше поняття – «гуманітарна допомога».

І щодо мети, то не зрозуміло, що саме розуміти під отриманням прибутку.

Рішення щодо зазначення саме «з метою отримання прибутку» було прийнято, спираючись на Закон України «Про гуманітарну допомогу», де у ч. 2 ст. 12 зазначено, що порушеннями законодавства про гуманітарну допомогу, що тягне за собою кримінальну або адміністративну відповідальність згідно з законом, є, зокрема, використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку.

Прибуток – це сума, яка складає різницю між доходом і витратами, дохід, одержуваний від будь-якого виду діяльності або приріст, збільшення чого-небудь [11].

Таке поняття не зовсім вписується в норми кримінального права. Якщо проаналізувати норми кримінального кодексу України, то можна побачити, що словосполучення «з метою» переважно вживається в контексті фактичних наслідків (ст. ст. 109, 110, 110-2, 111-2, 113, 114, 144, 149, 187 та ін.).

Такі вчені, як Шевчук А.В., Боднарук О.М. вважають мету «отримання прибутку» дискусійною. Вчені зазначають, що конкретизуючи мету у ч. 1 ст. 201-2 КК України, законодавцю варто було б зробити акцент не на самому факті отримання прибутку, а на меркантильному контексті розпорядження ним (наприклад, розтраті, заволодінні, привласненні чи іншому незаконному використанні отриманого прибутку) [12].

На думку Мовчана Р.О., нормативна вказівка на мету отримання прибутку ускладнюватиме чи навіть виключатиме інкримінування ст. 201-2 КК України у тих випадках, коли незаконне розпорядження гуманітарної допомоги або благодійних пожертв набуватиме вигляду дарування, відшкодування завданих збитків, передачі в рахунок погашення боргу, як оплати виконаної роботи, надання послуг [7, с. 135].

На нашу думку, в статті 201-2 КК України краще б було вказати не на мету, а на мотив, в даному випадку – корисливий. Зазначити саме, чим керується особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, а не направленість дій і результат, до якого прагне особа.

Відповідно до вищерозглянутого вироку, обвинувачений використав гуманітарну допомогу загальною вартістю 63 826,28 гривень, розмір якої не є значним відповідно до примітки ст. 201-2 КК України.

Проте, для кваліфікації за ч. 2 чи ч. 3 ст. 201-2 КК України значний розмір не потрібен, а достатньо самого діяння.

В постанові Верховного Суду № 13-57кс18 від 05 грудня 2018 року у справі № 301/2178/13-к зазначено, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України, вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супроводжуються насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні п. 3 примітки до ст. 364 КК України не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 365 КК України [8].

Не дивлячись на те, що деякі ознаки вчиненого діяння підпадають під склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, кваліфікація за ст. 191 КК України є більш вдалою.

Для кваліфікації подібних дій за ст. 201-2 КК України необхідно спочатку внести зміни до неї.

Розглянемо як на практиці кваліфікуються дії за ст. 201-2 КК України.

03.09.2025 вироком Хмельницького міськрайонного суду (справа № 686/24943/25) встановлено, що в березні 2024 року ОСОБА_4, будучи співзасновником благодійної організації

«Реабілітація та Відродження» та діючи в складі організованої групи з ОСОБА_8 та ОСОБА_1, умисно, з корисливих мотивів, згідно заздалегідь розробленого плану дій, виконуючи свої функції як учасник організованої групи, шляхом укладення удаваних правочинів фактично продав сім автомобілів на суму 1 335 744 гривень, які відповідно до Декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, ввезено на територію України у вигляді гуманітарної допомоги [3].

Дії ОСОБА_4 кваліфіковані за ч. 3 ст. 201-2 КК України, як умисні дії, що виразились у продажі товарів гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку, вчиненому у значному розмірі, організованою групою, під час воєнного стану [3].

Вказану особу визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого частиною 3 статті 201-2 КК України та призначено йому узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості покарання із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України у виді штрафу в сумі 12 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 204 000 (двісті чотири тисячі) гривень, з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, а також благодійних фондах та громадських організаціях строком 2 роки та з конфіскацією майна, окрім житла [3].

В даному випадку ми бачимо, що засуджений був співзасновником благодійної організації, мав у розпорядженні печатку вказаної організації, що дозволило йому виготовляти всі необхідні документи для отримання автомобілів у якості гуманітарної допомоги для Благодійної організації від донорів з-за кордону, а також реєструвати отриманні в якості гуманітарної допомоги автомобілі в сервісному центрі МВС на благодійну організацію.

Розглянемо інший приклад.

Так, 25.08.2025 вироком Рівненського районного суду Рівненської області (справа № 570/3378/25) встановлено, що ОСОБА_5, маючи умисел на незаконне використання – продаж з метою отримання прибутку товарів (предметів) гуманітарної допомоги, під час воєнного стану, діючи умисно, з корисливих мотивів, 03.07.2025, перебуваючи на території відкритого паркувального майданчику поблизу с. Клевань Рівненського району Рівненської області, незаконно продав три автомобілі за 589 543,56 гривень, загальною ринковою ціною 622 287,38 гривень [2].

Дії ОСОБА_5 кваліфіковано за ч. 3 ст. 201-2 КК України, як незаконне використання – продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку, вчиненому у значному розмірі, під час воєнного стану [2].

Особу визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 (п`ять) років із позбавленням права обіймати посади та займатись діяльністю, пов’язаною із обігом, використанням і розпорядженням гуманітарною допомогою, строком на 1 рік без конфіскації майна [2].

На підставі ст. 75 КК України від відбування призначеного покарання особу звільнено з випробуванням з іспитовим строком на один рік [2].

Тут незрозуміло, чи має особа якесь відношення до благодійної діяльності, у вироку цього не вказано.

На нашу думку, суб’єктом за ст. 201-2 КК України не може бути будь-яка фізична особа, а лише та, яка займається благодійною діяльністю чи має якесь відношення до такої діяльності.

А судячи з вироку, то в даному випадку особа ніяким чином не пов’язана зі здійсненням благодійної діяльності.

І таких вироків, на жаль, набагато більше, де незрозуміло як саме у особи опинилася гуманітарна допомога.

Тому ще раз задамося питаннями, чи потрібна ця правова норма в кримінальному кодексі України, якщо в ній скільки недоліків та як кваліфікувалися б такі дії без статті 201-2 КК України.

Хавронюк М.І. зазначає, що якби статті 201-2 КК не було, то продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку та в розмірі понад 434 175 грн. (станом на 2022 рік), кваліфікувалися б, виходячи з цього розміру, з урахуванням пункту 3 примітки до ст. 185 КК, за частинами 4 або 5 ст. 191 КК як розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, або як розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем [6].

Дудоров О.О. та Мовчан Р.О. характеризують появу в КК ст. 201-2 як надмірну (надлишкову) криміналізацію: йдеться про діяння, якому притаманна необхідна для криміналізації соціальна шкідливість, але яке не потребує криміналізації, оскільки кримінальна відповідальність за нього вже існує [4]

Погоджуємося з вченими та вважаємо, що ст. 201-2 КК України є нічим іншим як перевантаження Кримінального кодексу України непотрібною правовою нормою, без якої кримінальна відповідальність наставала б за статтями, які є сталими та зрозумілими (ст. 191 та ст. 190 КК України).

Висновки. Доповнення Кримінального кодексу України статтею 201-2 є нічим іншим, як перенавантаження його непотрібною правовою нормою.

Виходячи з практики, то на сьогодні дії особи за незаконне використання гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв кваліфікуються за ч.3 ст. 201-2 КК, як вчинення дій під час воєнного стану. У разі відсутності статті 201-2 в Кримінальному кодексі України, то дії особи кваліфікувалися б за ч. 4 ст. 191 КК України як привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, якщо вчинені в умовах воєнного стану.

Не дивлячись на те, що стаття є зайвою в КК України, в свою чергу, проблема вдосконалення кримінального закону щодо відповідальності за дії з гуманітарною допомогою чи благодійними пожертвами існує.

Щоб вирішити це питання, є необхідним проведення подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Вирок Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 30.09.2025 у справі № 650/731/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130651397

2. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 25.08.2025 у справі № 570/3378/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129751694

3. Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 03.09.2025 у справі № 686/24943/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130050239

4. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2022. Том 2. № 98. URL: https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2600

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р № 2341-III. Законодавство України: база даних/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n223

6. Микола Хавронюк. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL: https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/

7. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія/Р.О. Мовчан. Київ: Норма права, 2022. 244 с.

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 по справі № 301/2178/13-к. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78529879

9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text

10. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року№ 1192-XIV. Законодавство України: база даних/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text

11. Тлумачний словник української мови. URL. Uhttps://slovnyk.ua

12. Шевчук А.В., Боднарук О.М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Частина 2. № 72. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267678.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 342.951:351.86:355.1(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.57

СОКУРЕНКО О.А., КОЛОМОЄЦЬ О.Д.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF CONTROL IN THE SPHERE OF ACTIVITY OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

У статті досліджено адміністративно-правові аспекти контролю у сфері діяльності Збройних Сил України. Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах повномасштабної війни контроль у військовій сфері набуває особливого значення як інструмент забезпечення законності, дисципліни, ефективності управлінських рішень, раціонального використання оборонних ресурсів і захисту прав людини. Наголошено, що специфіка такого контролю полягає в необхідності поєднання оперативності військового управління, режиму обмеженого доступу до інформації та демократичної підзвітності сектору безпеки й оборони.

Розкрито адміністративно-правову природу контролю у військовій сфері як системи правових, організаційних, процедурних, фінансових, кадрових та інформаційних заходів, спрямованих на забезпечення відповідності діяльності органів військового управління, військових частин, установ, організацій і посадових осіб вимогам Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів. Доведено, що зміст такого контролю не обмежується перевіркою виконавської дисципліни, а охоплює управління ризиками, оцінювання ефективності службових процедур, моніторинг стану військової дисципліни, контроль за використанням бюджетних коштів, озброєння, військової техніки й матеріально-технічних ресурсів.

Охарактеризовано основні виміри адміністративно-правового контролю у сфері діяльності Збройних Сил України: нормативно-правовий, організаційно-управлінський, фінансово-ресурсний, правозахисний та антикорупційний. Особливу увагу приділено співвідношенню демократичного цивільного контролю, президентського контролю, парламентського контролю, відомчого контролю, внутрішнього аудиту та правозахисного реагування. Обґрунтовано, що ці форми мають функціонувати як взаємопов'язані елементи єдиного адміністративно-правового механізму забезпечення законності у військовій сфері.

Виокремлено проблеми реалізації контролю, серед яких – фрагментарність контрольних процедур, ризик дублювання повноважень, складність поєднання режиму секретності з вимогою прозорості, загроза корпоративної замкненості внутрішнього контролю. Запропоновано напрями вдосконалення контролю: чіткіше розмежування контрольних, управлінських, наглядових, аудиторських і правозахисних процедур; розвиток ризик-орієнтованої моделі; цифровізація обліку, звітності й моніторингу; посилення механізмів розгляду скарг військовослужбовців і членів їхніх сімей; професійна підготовка посадових осіб, відповідальних за контрольні процедури.

Ключові слова: *адміністративно-правовий механізм, контроль, Збройні Сили України, сектор безпеки і оборони, військове управління, демократичний цивільний*

© СОКУРЕНКО О.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності (Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка) https://orcid.org/0000-0002-8169-3720

© КОЛОМОЄЦЬ О.Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності (Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка) https://orcid.org/0000-0003-2129-9374

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

контроль, президентський контроль, парламентський контроль, відомчий контроль, правозахисний контроль.

The article examines the administrative and legal aspects of control in the sphere of activity of the Armed Forces of Ukraine. The relevance of the topic is due to the fact that in conditions of full-scale war, control in the military sphere acquires special importance as a tool for ensuring legality, discipline, efficiency of management decisions, rational use of defense resources and protection of human rights. It is emphasized that the specificity of such control lies in the need to combine the efficiency of military management, the regime of limited access to information and democratic accountability of the security and defense sector.

The administrative and legal nature of control in the military sphere is revealed as a system of legal, organizational, procedural, financial, personnel and information measures aimed at ensuring compliance of the activities of military management bodies, military units, institutions, organizations and officials with the requirements of the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine and other regulatory legal acts. It is proved that the content of such control is not limited to checking executive discipline, but covers risk management, assessing the effectiveness of official procedures, monitoring the state of military discipline, control over the use of budget funds, weapons, military equipment and material and technical resources.

The main dimensions of administrative and legal control in the sphere of activity of the Armed Forces of Ukraine are characterized: regulatory and legal, organizational and managerial, financial and resource, human rights and anti-corruption. Particular attention is paid to the correlation of democratic civilian control, presidential control, parliamentary control, departmental control, internal audit and human rights response. It is substantiated that these forms should function as interconnected elements of a single administrative and legal mechanism for ensuring legality in the military sphere.

The problems of implementing control are identified, including the fragmentation of control procedures, the risk of duplication of powers, the complexity of combining the secrecy regime with the requirement of transparency, the threat of corporate closure of internal control. The following areas of control improvement are proposed: a clearer distinction between control, management, supervisory, audit and human rights procedures; development of a risk-oriented model; digitalization of accounting, reporting and monitoring; strengthening of mechanisms for considering complaints of servicemen and their family members; professional training of officials responsible for control procedures.

Keywords: *administrative and legal mechanism, control, Armed Forces of Ukraine, security and defense sector, military administration, democratic civilian control, presidential control, parliamentary control, departmental control, human rights control.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення до України істотно змінила умови функціонування сектору безпеки й оборони. Збройні Сили України виконують ключову конституційну функцію – оборону держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. За таких умов контроль у сфері їхньої діяльності не може мати формального або суто наглядового значення. Він має бути дієвим адміністративно-правовим інструментом забезпечення законності, дисципліни, раціонального використання ресурсів, захисту прав військовослужбовців і цивільного населення, а також підтримання суспільної довіри до органів військового управління.

Специфіка контролю у сфері діяльності Збройних Сил України полягає в тому, що його реалізація відбувається у сфері з підвищеним рівнем режимності, обмеженим доступом до інформації, високою динамікою управлінських рішень і прямою залежністю від безпекової ситуації. Через це постає потреба в поєднанні двох вимог: з одного боку, гарантування оперативності й автономності військового командування під час виконання бойових завдань; з іншого забезпечення правової підзвітності, недопущення свавільного використання владних повноважень, порушення прав людини, корупційних ризиків і неефективного використання оборонних ресурсів.

Аналіз останніх публікацій. Вивчення питань контролю у сфері діяльності Збройних Силах України здійснюється такими вітчизняними науковцями та управлінцями, як І.М. Ткач,

К.Г. Кустріч, М.В. Бариніна, І.О. Воробйов, А.А. Лойшин, Є.М. Пащенко., К.Є. Ульянов, О.Ю. Шпиталь, Н. П. Христинченко.та інші.

Метою статті є визначення адміністративно-правової природи, суб'єктного складу, форм і проблем реалізації контролю у сфері діяльності Збройних Сил України, а також обґрунтування напрямів удосконалення відповідного правового механізм

Виклад основного матеріалу. Контроль у сфері діяльності Збройних Сил України доцільно розглядати як систему правових, організаційних, процедурних, фінансових, кадрових та інформаційних заходів, спрямованих на перевірку відповідності діяльності органів військового управління, військових частин, посадових осіб і службових процедур вимогам Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та інших нормативно-правових актів. Водночас зміст такого контролю не обмежується лише перевіркою дотримання нормативних приписів, а охоплює також управління ризиками, забезпечення ефективності діяльності, результативності управлінських рішень та раціонального використання ресурсів у сфері оборони.

У наукових підходах заходи контролю визначаються як комплекс управлінських дій, які здійснюються керівниками всіх рівнів та працівниками з метою впливу на ризики для досягнення визначених цілей і виконання поставлених завдань. Для військової сфери така діяльність має особливе значення, оскільки функціонування системи контролю безпосередньо пов'язане із забезпеченням обороноздатності держави, підтриманням військової дисципліни та ефективністю управління силами й засобами [1].

Важливою складовою контролю є чітке визначення управлінських процесів із поділом їх на окремі етапи та операції. Це дає можливість своєчасно виявляти ризики, встановлювати потенційні недоліки в діяльності органів військового управління та визначати посадових осіб, відповідальних за прийняття і реалізацію управлінських рішень. Крім того, такий підхід сприяє оптимізації службових процедур, усуненню дублювання функцій і більш ефективному використанню кадрових, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів.

Система внутрішнього контролю, яка функціонує у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, охоплює органи військового управління, військові частини, установи та організації сектору безпеки і оборони. Її розвиток пов'язаний із впровадженням ризик-орієнтованих механізмів управління, що дозволяють не лише виявляти порушення чи недоліки, а й запобігати їм шляхом постійного моніторингу, аналізу та вдосконалення управлінських процесів [1].

Отже, контроль у діяльності Збройних Сил України виступає важливим елементом системи військового управління, який забезпечує належний рівень організації службової діяльності, законність управлінських рішень, своєчасне реагування на ризики та загрози, а також підвищення ефективності виконання завдань у сфері оборони держави.

За своїм змістом адміністративно-правовий контроль у цій сфері має кілька основних вимірів. Перший, нормативно-правовий, що полягає у перевірці відповідності діяльності Збройних Сил України вимогам законодавства. Другий, організаційно-управлінський, пов'язаний з оцінюванням ефективності управлінських рішень, стану військової дисципліни, належності службової організації. Третій, фінансово-ресурсний, спрямований на контроль за використанням бюджетних коштів, майна, озброєння, військової техніки, матеріально-технічних ресурсів. Четвертий, правозахисний, зорієнтований на додержання прав військовослужбовців, військовозобов'язаних, членів їхніх сімей та інших осіб, які взаємодіють з органами військового управління. П'ятий, антикорупційний, що охоплює виявлення, запобігання й усунення корупційних ризиків у сфері оборонного управління, закупівель, кадрових рішень і матеріального забезпечення.

Конституційною основою такого контролю є положення ст. 17 Конституції України [2]. У ній визначено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки належать до найважливіших функцій держави і є справою всього Українського народу. Окремо встановлено, що Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їхній діяльності.

Це положення має принципове адміністративно-правове значення. Воно визначає межу між легітимним виконанням оборонної функції держави та неправомірним використанням військової сили у внутрішньополітичних або репресивних цілях. Саме тому контроль у сфері діяльності Збройних Сил України не повинен зводитися до перевірки виконавської дисципліни. Його призначення ширше – забезпечити, щоб військова організація держави діяла виключно в межах закону, відповідно до демократичних принципів, з повагою до людської гідності та конституційних прав.

Важливе місце в системі контролю посідає Закон України «Про національну безпеку України» [3]. Він визначає засади державної політики у сферах національної безпеки й оборони, розмежовує повноваження органів державної влади, визначає систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони. У цьому законі демократичний цивільний контроль закріплено як одну з ключових гарантій підзвітності сектору безпеки й оборони суспільству і державі.

У цьому аспекті доцільно врахувати наукову позицію Н. Христинченко та М. Коваліва, які розглядають демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони як важливий засіб забезпечення верховенства права, законності, дисципліни, прозорості та відкритості оборонної сфери. Автори слушно акцентують, що в умовах воєнного стану такий контроль набуває особливого значення, оскільки дає змогу поєднати потребу в ефективному функціонуванні сил оборони з вимогою їхньої підзвітності суспільству й державі [4]. Це має принципове значення і для Збройних Сил України, діяльність яких, попри особливий режим воєнного управління, має залишатися в межах конституційних засад, принципу законності та демократичної підконтрольності.

Суб'єктний склад контролю у сфері діяльності Збройних Сил України є складним. До нього належать Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, суди, правоохоронні та антикорупційні органи, органи внутрішнього аудиту, а також інститути громадського контролю в межах, дозволених законом і режимом доступу до інформації.

Парламентський контроль має особливе значення в системі адміністративно-правового контролю у сфері діяльності Збройних Сил України, оскільки Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання оборонної сфери, затверджує Державний бюджет України, визначає правові засади використання бюджетних коштів, формує профільні комітети та може застосовувати передбачені Конституцією і законами України контрольні інструменти. До таких інструментів належать парламентські слухання, депутатські запити, заслуховування звітів посадових осіб, діяльність тимчасових слідчих комісій, парламентський розгляд питань оборонної політики, а також контроль за виконанням законів і бюджетних рішень у сфері національної безпеки й оборони.

Водночас парламентський контроль не слід ототожнювати з безпосереднім адміністративним управлінням Збройними Силами України. Його призначення полягає не у втручанні в оперативно-службову чи військово-командну діяльність, а в забезпеченні конституційних меж функціонування сектору безпеки і оборони, підзвітності органів виконавчої влади, прозорості бюджетного забезпечення, дотримання законності та недопущення надмірної закритості оборонного управління. Такий контроль виконує функцію політико-правового запобіжника, який дає змогу поєднати потребу в обороноздатності держави з вимогами демократичного врядування, верховенства права та відповідальності публічної влади перед суспільством.

Правова природа парламентського контролю потребує чіткого дотримання конституційних меж. Конституційний Суд України у своїх правових позиціях звертав увагу на те, що Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у різних організаційно-правових формах, але лише в межах, визначених Конституцією України. Також наголошено, що комітети Верховної Ради України не є самостійними суб'єктами парламентського контролю, а беруть участь у його здійсненні на стадії підготовки та попереднього розгляду питань, віднесених до сфери парламентського контролю. Це дає підстави стверджувати, що парламентський контроль у сфері діяльності Збройних Сил України має здійснюватися з урахуванням принципу поділу державної влади, без підміни повноважень органів військового управління чи виконавчої влади [5].

Президентський контроль випливає з конституційного статусу Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та суб'єкта, який забезпечує державну незалежність і національну безпеку. Його реалізація відбувається через видання актів у межах конституційних повноважень, діяльність Ради національної безпеки і оборони України, кадрові рішення у сфері військового управління, стратегічне керівництво сектором безпеки й оборони, а також спеціальні контрольні процедури щодо діяльності військових формувань.

Окреме значення в цьому контексті має Указ Президента України від 29 квітня 2025 року № 258/2025, яким внесено зміни до Положення про здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань. Ці зміни деталізували коло об'єктів президентського контролю, до яких віднесено Генеральний штаб Збройних Сил України, Командування об'єднаних сил, командування і штаби видів та окремих родів військ,

підпорядковані їм органи військового управління, війська, військові навчальні заклади, установи й організації, а також відповідні структури Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України й Управління державної охорони України [6].

Важливо, що оновлене Положення конкретизує організаційний механізм такого контролю: його здійснення організовує і проводить Інспекція з питань контролю за діяльністю військових формувань Директорату з питань національної безпеки та оборони Офісу Президента України. За результатами інспектування або перевірки складається акт, який підписують керівник інспекційної комісії та її члени, а також готують висновки для доповіді Президентові України. Після розгляду Президентом висновків і акта відповідний акт доводять до відома органу управління об'єкта контролю, а за потреби – до інших державних органів для вжиття заходів реагування [6].

Такі зміни свідчать про посилення процедурної визначеності президентського контролю у військовій сфері. З одного боку, вони уточнюють суб'єктно-об'єктний склад контролю та порядок документування його результатів; з іншого – підкреслюють управлінсько-координаційну природу президентського контролю, який не зводиться до загального політичного впливу, а набуває форми інспектування, перевірки, підготовки висновків, доведення акта до органу управління та контролю за усуненням виявлених недоліків. Збільшення строку розроблення плану усунення недоліків із двох тижнів до одного місяця також має практичне значення, оскільки дає органу управління об'єкта контролю більше часу для підготовки реалістичних і належно обґрунтованих заходів реагування [7].

Окрему роль у системі адміністративно-правового контролю у сфері діяльності Збройних Сил України відіграє відомчий контроль у системі Міністерства оборони України та Збройних Сил України. Його зміст не варто зводити лише до службових перевірок, інспектування чи внутрішнього аудиту. Відповідно до Стандартів внутрішнього контролю в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затверджених Міністром оборони України 4 липня 2016 року, внутрішній контроль становить цілісний управлінський процес, що охоплює всі рівні управління, усі сфери, напрями й види діяльності оборонного відомства [7]. Його елементами визначено внутрішнє середовище, управління ризиками, заходи контролю, інформацію і комунікацію, а також моніторинг.

Важливо, що внутрішній контроль у системі Міноборони та Збройних Сил України спрямовано на забезпечення належного рівня економії, ефективності й результативності діяльності, достовірності фінансової, статистичної та управлінської звітності, дотримання законів, інших нормативно-правових актів, регламентів, правил і процедур, а також збереження ресурсів від втрат, псування, незаконного чи неефективного використання. У цьому аспекті відомчий контроль виконує не лише перевірну, а й превентивну, управлінську та гарантійну функції, оскільки дає змогу виявляти ризики ще до настання негативних наслідків і коригувати управлінські рішення в межах самої системи військового управління.

Правозахисний вимір контролю пов'язаний із діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У щорічній доповіді за 2024 рік зафіксовано, що в інтересах військовозобов'язаних, військовослужбовців, правоохоронців та членів їхніх родин до Уповноваженого надійшло понад 6,8 тис. звернень; питання стосувалися мобілізації, альтернативної служби, медичної допомоги, порядку проходження й звільнення з військової служби, грошових виплат, матеріального та соціального забезпечення. За 1064 зверненнями права громадян були поновлені [8].

Ці дані демонструють, що контроль у сфері діяльності Збройних Сил України має охоплювати не тільки організаційну, а й реальне дотримання прав людини. Особливої уваги потребують процедури мобілізації, проходження військово-лікарських комісій, звільнення з військової служби, виплати грошового забезпечення, забезпечення належних умов служби, реагування на скарги військовослужбовців і членів їхніх сімей.

У 2025 році в Україні було ухвалено Закон України «Про Військового омбудсмана»[9], що свідчить про інституційне посилення правозахисного контролю у військовій сфері. Запровадження такого інституту логічно вписується в систему демократичного цивільного контролю, оскільки створює спеціалізований механізм реагування на порушення прав осіб, пов'язаних із військовою службою.

Проблемним аспектом залишається співвідношення режиму секретності й вимоги прозорості. У сфері оборони повна відкритість неможлива, оскільки значна частина інформації стосується бойової готовності, дислокації військ, оборонних закупівель, мобілізаційних ресурсів, планування операцій. Проте режим обмеженого доступу не повинен перетворюватися на спосіб уникнення відповідальності. Тому адміністративно-правовий механізм контролю має

передбачати диференційовану модель прозорості: публічність загальних рішень і звітів, закритий режим доступу до чутливої інформації, спеціальні процедури парламентського й аудиторського контролю за матеріалами з обмеженим доступом.

Ще однією проблемою є фрагментарність контрольних процедур. У різних суб'єктів контролю наявні власні повноваження, методики, строки реагування, способи документування результатів. Через це виникає ризик дублювання перевірок або, навпаки, прогалин, коли певні управлінські рішення не отримують належної правової оцінки. Для подолання цієї проблеми доцільним є посилення координації між парламентським, урядовим, фінансовим, правозахисним і відомчим контролем без порушення принципу самостійності кожного суб'єкта.

Висновок. Таким чином, адміністративно-правове вдосконалення контролю у сфері діяльності Збройних Сил України має відбуватися за кількома напрямами. По-перше, потрібно чіткіше розмежувати контрольні, управлінські, наглядові, аудиторські та правозахисні повноваження суб'єктів контролю. По-друге, варто розвивати ризик-орієнтовану модель внутрішнього контролю, за якої першочергову увагу приділено сферам із підвищеними корупційними, фінансовими, правозахисними й організаційними ризиками. По-третє, необхідно посилити цифрові інструменти обліку, звітності й моніторингу, але з обов'язковим дотриманням вимог захисту персональних даних і державної таємниці. По-четверте, слід забезпечити реальну дієвість механізмів розгляду скарг військовослужбовців, військовозобов'язаних і членів їхніх сімей. По-п'яте, потрібно розвивати професійну підготовку посадових осіб, відповідальних за контроль, внутрішній аудит, службові перевірки й правозахисне реагування.

Список використаних джерел:

1. Пащенко Є.М., Чалий М.Г. Засади застосування принципів та стадій внутрішнього контролю у діяльності Збройних Сил України та Міністерстві оборони України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2024. Випуск 82: частина 2. С. 232–237.URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/39-1.pdf

2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t182469?an=429

4. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій.* Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 8. URL:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5931/1/document.pdf

5. Конституційний Суд України. 5.1.10. Парламентський контроль. *Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками)*. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5110-parlamentskyy-kontrol

6. Президент змінив порядок здійснення контролю за діяльністю ЗСУ: що передбачають зміни. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/235891_prezident-zmniv-poryadok-zdysnennya-kontrolyu-za-dyalnstyu-zsu-shcho-peredbachayut-zmni

7. Стандарти внутрішнього контролю в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затверджені Міністром оборони України 4 липня 2016 року. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/standarti-vnutrishnogo-kontroliu-v-ministerstvi-oboroni-ukraini-ta-zbroinikh-silakh-ukraini-zatverdzheni-ministrom-oboroni-ukraini-4-lipnia-2016-roku

8. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Київ, 2025. 543 с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf

9. Про Військового омбудсмана : Закон України від 17.09.2025 № 4603-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4603-20

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.722
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.58

СПІЛЬНИК С.І., ЛЮБЧИК О.В.

СТАТТЯ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРИЙНЯТТЯ, ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПОДАЛЬШЕ ІСНУВАННЯ ПРАВОВОЇ НОРМИ

ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: ITS LEGAL APPLICATION AFTER THE WAR PERIOD

Мета статті полягає у необхідності проаналізувати проекти законів щодо введення в Україні кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги та Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», з'ясувати, що передувало прийняттю цього закону, як стаття 201-2 КК України впроваджувалася у практику та подальше існування цієї норми. Під час проведення дослідження проаналізовано проекти законів щодо введення в Україні кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги та Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги». Диспозиція статті 201-2 КК України передбачає нетипові для Кримінального закону та в цілому для Кримінального права України протиправні дії (продаж, використання, укладання інших правочинів). Такий вид кримінальної відповідальності є новелою для Кримінального права України. Рішення про криміналізацію незаконного використання гуманітарної допомоги та прийняття ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» приймалося після 24 лютого 2022 року, коли Росія відкрито напала на нашу державу. Розглянуто такі питання: що передувало прийняттю ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», впровадження статті 201-2 КК України в практичну діяльність та подальше існування цієї норми. В статті наведено хронологію подій, які передували прийняттю вищевказаного закону та зроблені власні висновки щодо подальшого існування цієї норми, спираючись на думки науковців, статистичні дані Офісу Генерального прокурора і Єдиного державного реєстру судових рішень. Доведено, що норми статті 201-2 КК України і надалі, тобто після завершення війни, будуть застосовуватися, можливо, таких випадків стане менше. На жаль, війна це не все зло, яке може призвести до тяжких наслідків. В післявоєнний період наша економіка потребуватиме відновлення, а скільки всього нам потрібно буде відбудувати, вирішити багато соціальних та економічних питань. Україна та її люди і надалі потребуватимуть гуманітарної допомоги, яка надаватиметься і безперечно знайдуться особи, які захочуть на цьому заробити.

Ключові слова: *законопроект, кримінальна відповідальність, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога.*

The purpose of the article is to analyze the draft laws on the introduction of criminal liability in Ukraine for the illegal use of humanitarian aid and the Law of Ukraine

© СПІЛЬНИК С.І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики (Класичний приватний університет) https://orcid.org/0000-0001-9739-8219

ЛЮБЧИК О.В. – доктор філософії у галузі права, суддя (Чернігівський апеляційний суд) https://orcid.org/0009-0007-4573-8913

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

No. 2155-ИХ of March 24, 2022 "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Liability for the Illegal Use of Humanitarian Aid", to find out what preceded the adoption of this law, how Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine was implemented in practice and the further existence of this norm. During the study, draft laws on the introduction of criminal liability in Ukraine for the illegal use of humanitarian aid and the Law of Ukraine No. 2155-ИХ of March 24, 2022 "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Liability for the Illegal Use of Humanitarian Aid" were analyzed. The disposition of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine provides for unlawful actions (sale, use, conclusion of other transactions) that are atypical for the Criminal Law and the Criminal Law of Ukraine in general. This type of criminal liability is a novelty for the Criminal Law of Ukraine. The decision to criminalize the illegal use of humanitarian aid and the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Liability for the Illegal Use of Humanitarian Aid" was made after February 24, 2022, when Russia openly attacked our state. The following issues are considered: what preceded the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Liability for the Illegal Use of Humanitarian Aid", the implementation of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine in practical activities and the further existence of this norm. The article provides a chronology of events that preceded the adoption of the above-mentioned law and draws its own conclusions regarding the further existence of this norm, based on the opinions of scientists, statistical data of the Prosecutor General's Office and the Unified State Register of Court Decisions. It is proven that the norms of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine will continue to be applied, that is, after the end of the war, and perhaps there will be fewer such cases. Unfortunately, war is not all evil that can lead to serious consequences. In the post-war period, our economy will need to be restored, and how much more will we need to rebuild, solve many social and economic issues. Ukraine and its people will continue to need humanitarian aid, which will be provided and there will undoubtedly be people who want to make money from it.

Key words: *bill, criminal liability, humanitarian aid, charitable donations, free aid.*

Постановка проблеми. Диспозиція статті 201-2 КК України передбачає нетипові для Кримінального закону та в цілому для Кримінального права України протиправні дії (продаж, використання, укладання інших правочинів). Такий вид кримінальної відповідальності є новелою для Кримінального права України.

Рішення про криміналізацію незаконного використання гуманітарної допомоги та прийняття ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» приймалося після 24 лютого 2022 року, коли Росія відкрито напала на нашу державу.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, в Україні введено воєнний стан.

Люди, які проживали на той момент в Україні опинилися в складних та небезпечних для їх життя умовах. Багатьом довелося покинути свій дім та рідних, залишаючи не просто майно, а все, що мало для них духовну цінність. Саме ці особи потребували матеріальної підтримки (забезпечення житлом, одягом, продуктами харчування, ліками тощо).

А наших військових, які з самого початку повномасштабного вторгнення боронять Україну, їх теж необхідно підтримувати, не лише морально, а і фізично (забезпечення військовою амуніцією, автомобілями, продуктами харчування, ліками, тощо).

Добре, що знайшлися небайдужі, як всередині нашої країни, так і за кордоном, які почали надавати гуманітарну допомогу.

Така допомога, особливо з закордону, почала надходити у значних масштабах. Це були не лише предмети гуманітарної допомоги (продукти харчування, медикаменти, засоби гігієни, одяг, військова амуніція, транспортні засоби, тощо), а і грошові кошти.

Та, на превеликий жаль, сталося так, що не вся надана допомога доходила до тих, кому вона була життєво необхідною. Такі випадки були не непоодинокими, вони набули поширення.

Як наслідок, це призвело до обурення в суспільстві і необхідності законодавчого регулювання.

В Верховній Раді України один за одним реєструються законопроекти про внесення змін до Кримінального кодексу України, зокрема, щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги.

Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» був прийнятий не одразу, цьому передувало розгляд та аналіз інших законопроектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питаннями кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги займалися такі вчені як: Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Киричко М.В., Шевчук А.В., Боднарук О.М. та інші вчені.

Мета статті. Проаналізувати проекти законів щодо введення в Україні кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги та Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», з'ясувати, що передувало прийняттю цього закону, як стаття 201-2 КК України впроваджувалася у практику та подальше існування цієї норми.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабного вторгнення РФ, Верховною Радою України за досить короткий проміжок часу прийнято низку законів щодо удосконалення кримінально-правого регулювання нових для нашої країни суспільних відносин.

Зокрема, Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», який набув чинності 03 квітня 2022 року.

Вказаним Законом Кримінальний кодекс України доповнено статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги [6].

З'ясуємо як саме було прийнято Закон № 2155-IX, розглянемо та проаналізуємо інші законопроекти щодо кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги.

13 березня 2024 року народними депутатами Верховної Ради України внесено на обговорення Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану» № 37д9/1-2022/55151 від 13.03.2022 (реєстр № 7146 від 13.03.2022 р.) [7].

Появі цього та інших законопроектів сприяло те, що, як вже і зазначалося, в Україні стали поширеними випадки незаконного використання гуманітарної допомоги, а саме, її продажу.

Кримінальний кодекс України пропонувалося доповнити статтею 201-2 такого змісту:

Стаття 201-2. Використання під час дії воєнного стану гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку або власного збагачення

1. Використання під час дії воєнного стану гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у значному розмірі не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку або власного збагачення, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, вчинені особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням влади чи службового становища, або у великому розмірі, -

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Примітка. Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум

доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у п'ять тисяч і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [7].

Відповідно до законопроекту стаття 201-2 має назву «Використання під час дії воєнного стану гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку або власного збагачення», що відрізняється від чинної редакції.

Кримінально караними діяннями за цим законопроектом визнаються лише ті, які вчинені в значному розмірі та під час дії воєнного стану.

Значним розмір є, якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Цей розмір завеликий, порівняно з чинною редакцією, де зазначено: у триста п'ятдесят і більше разів.

Крім того, на відміну від чинної редакції статті 201-2, законопроект передбачав кримінальну відповідальність лише за вчинення злочину.

Після неодноразового розгляду законопроекту на засіданні Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України та Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України 24 березня 2022 року прийнято Закон України № 2155-IX.

Цим законом Кримінальний кодекс України доповнено статтею 201-2 наступного змісту:

«Стаття 201-2. Незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги

1. Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном з метою отримання прибутку, вчинене у значному розмірі – караються штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Примітка.

1. Під гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою слід розуміти поняття, визначені Законом України «Про гуманітарні допомогу» та Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

2. Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Проаналізувавши першочерговий законопроект та Закон № 2155-IX, можна зробити наступні висновки.

1. Назва статті: замість «використання», стало «незаконне використання», з назви прибрали «під час дії воєнного стану», зазначено «з метою отримання прибутку», замість словосполучення «не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку або власного збагачення».

Як зазначає Киричко М.В., то нецільове використання благодійної допомоги її набувачем взагалі не може тягти за собою кримінальну відповідальність. Включення до статті КК формулювання «використання гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням» несе в собі багато ризиків того, що воно буде поширюватися на дії, які не є суспільно небезпечними, або мати ознаки правової невизначеності, або безпідставно охоплювати собою розкрадання з похідними негативними наслідками [5].

2. Диспозиція статті. ч. 1: «продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі», замість «використання під час дії воєнного стану гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у значному розмірі не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку або власного збагачення».

ч. 2: «вчинені повторно», «службовою особою з використанням службового становища», замість «вчинені особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею», «службовою особою з використанням влади чи службового становища».

ч. 3: додано «під час надзвичайного або воєнного стану».

Словосполучення «під час дії воєнного стану» відповідно до законопроекту було відсутнє в ч. 3, про нього йшлося лише в назві та ч. 1 статті.

3. Розмір гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги.

У значному розмірі: «у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян», замість першочергового варіанту: «у тисячу і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

У великому розмірі: «у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян», замість «у три тисячі і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

У особливо великому розмірі: «у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян», замість «у п'ять тисяч і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

4. Санкція статті.

В ч. 1 вказано «штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років», замість «позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією майна або без такої» в чинній редакції.

В ч. 2 маємо «позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна», замість «позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна».

В ч. 3 зазначено «позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна», замість «позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна».

Виходячи із цих статистичних даних, можемо побачити, що із 384 зареєстрованих кримінальних проваджень лише 25 спрямовано до суду та 7 обвинувальних вироків.

Після прийняття Закону України № 2155-IX народними депутатами Верховної Ради України вносилися на обговорення інші законопроекти, якими пропонувалося внести зміни до ст. 201-2 КК та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ми не будемо розглядати всі ці законопроекти, а лише деякі з них. А саме:

1. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги» № 349д9/1-2022/69370 від 26.04.2022 [8].

Відповідно до Проекту, пункт другий примітки до статті 201-2 Кримінального кодексу України пропонувалось викласти в такій редакції:

«Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у вісімдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [8].

Кодекс України про адміністративні правопорушення пропонувалося доповнити новою статтею 166-28 такого змісту:

«Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги\

1. Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, за відсутності ознак діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України – тягне за собою накладення штрафу від вісімсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню – тягне за собою накладення штрафу від тисячі до двох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян» [8].

2) Проект Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги» № 98д9/1-2022/77217 від 12.05.2022 [9].

На відміну від попереднього законопроекту, в диспозиції ч. 1 ст. 166[28] КУпАП пропонувалося зазначити «якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у три і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян», замість «за відсутності ознак діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України».

В ч. 2 – «дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у тринадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Санкція: ч. 1 – штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (в попередньому – від 800 до 10000); ч. 2 – штраф від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (в попередньому – так само).

Пункт другий примітки до статті 201-2 пропонувалося викласти в такій редакції:

«Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у двадцять п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

3) Проект Закону України «Про внесення змін до пункту 2 примітки до статті 201-2 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» № 110д9/1-2023/200215 від 13.09.2023 [10].

«У пункті 2 примітки до статті 201-2 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) слова «триста п'ятдесят» замінити словами «сімдесят п'ять», слово «тисячу» замінити словами «двісті п'ятдесят», а слова «три тисячі» замінити словами «сімсот п'ятдесят».

Спільним для цих законопроектів є те, що ними пропонувалися зміни щодо зменшення вартості гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги для визначення значного, великого та особливо великого розміру.

Тобто, відповідно до цих законопроектів на сьогоднішній день (на 2026 рік) кримінальній відповідальності підлягали особи, які, наприклад, продали б гуманітарну допомогу на суму: 133 120 гривень (Проект від 26.04.2022); 41 600 гривень (Проект від 12.05.2022) та 124 800 гривень (Проект від 13.09.2023).

Відповідно до чинної редакції ст. 201-2 КК України кримінальна відповідальність настає у разі, якщо вартість гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги становить 582 тисяч 400 гривень (станом на 2026 рік).

На нашу думку, такі зміни потрібні, оскільки це сприятиме зменшенню фактів незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги. Однак, незрозуміло, чому пропонувалися саме такі розміри, чим вони обумовлені, і як кваліфікувати дії, якщо вартість допомоги та пожертв менша.

Проектом від 26.04.2022 та Проектом від 12.05.2022 також пропонувалося доповнити КУпАП новою статтею 166-28 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Це б було доречно, оскільки на сьогоднішній день адміністративної відповідальності за такі дії не має.

На думку Шевчука А.В. та Боднарука О.М., невиправдано завищена мінімальна межа, яка дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності псевдоволонтерів і «білокомірцевих мародерів» – недоброчесних службових осіб, які роблять «бізнес на крові» та стражданнях українців є очевидним недоліком складу цього правопорушення11].

Згідно статистичних даних офісу генерального прокурора, за ст. 202-1 КК України у 2022 році зареєстровано 384 кримінальних провадження (3 – за ч. 1 та 381 – за ч.ч. 2, 3), у 58 провадження – повідомлено про підозру, 25 проваджень – спрямовано до суду.

За 2023 рік зареєстровано 189 проваджень (1 – за ч. 1 ст. 201-2 КК, 188 – за ч.ч. 2, 3 ст. 201-2 КК), у 36 провадженнях – повідомлено про підозру, 25 проваджень – спрямовано до суду.

За 2024 рік зареєстровано 107 проваджень (1 – за ч. 1 ст. 201-2 КК, 106 – за ч.ч. 2,3 ст. 201-2 КК), у 26 провадженнях – повідомлено про підозру, 12 проваджень – спрямовано до суду.

За 2025 рік зареєстровано 95 кримінальних проваджень (1 – за ч. 1 ст. 201-2 КК, 94 – за ч. ч. 2, 3 ст. 201-2 КК), у 24 провадженнях – повідомлено про підозру, 16 проваджень – спрямовано до суду [4].

Дивлячись на таку статистику, можна побачити, що кількість зареєстрованих кримінальних проваджень, в порівняні з 2022 роком, стала меншою, а це в свою чергу може свідчити про зменшення фактів незаконного використання гуманітарної допомоги.

Згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень у 2022-2025 роках судом винесено 63 вироки за ч. 3 ст. 201-2 КК України, з яких – 57, де предметом є гуманітарна допомога, що становить 90 відсотків від загальної кількості вироків [3].

Із 63 вироків лише 2 виправдувальні (вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22 та вирок Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23).

У Вироку Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22 суд прийшов до висновку про необхідність виправдання особи на підставі п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК України, оскільки сторона обвинувачення не довела, що в діянні останнього є склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України [1].

В рішенні вказується на те, що вилучені під час обшуку речі жодним чином не ідентифіковані, а це в свою чергу не дає підстав стверджувати про їх належність до гуманітарної допомоги.

Відповідно до Вироку Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23 особу по пред'явленому обвинуваченню у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України, визнано невинним та виправдано в зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні даного злочину [2].

У рішенні зазначено, що особа, якій було висунуто обвинувачення у ч. 3 ст. 201-2 КК України, придбала автомобілі та в подальшому проводила ремонтні роботи за власні кошти, що підтверджується договорами купівлі-продажу автомобілів та протоколами допиту свідків.

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, можна зробити висновок, що ст. 201-2 КК України прийнята після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої суверенної держави для регулювання нових суспільних відносин, а саме, пов'язаних з отриманням, наданням та розподілом гуманітарної допомоги. Норми цієї статті потрібні для притягнення до кримінальної відповідальності та покарання винних осіб (тих, що наживаються на продажі гуманітарної допомоги, яка призначена для забезпечення обороноздатності України та підтримки людей, які опинилися в складних життєвих обставинах). Виходячи зі статистичних даних, то стаття 201-2 КК України ефективно застосовується в умовах сьогодення та виконує свою регулюючу функцію. Ми не можемо передбачати майбутнє, проте, на нашу думку, норми статті 201-2 КК України і надалі, тобто після завершення війни, будуть застосовуватися, можливо, таких випадків стане менше. На жаль, війна це не все зло, яке може призвести до тяжких наслідків. В післявоєнний період наша економіка потребуватиме відновлення, а скільки всього нам потрібно буде відбудувати, вирішити багато соціальних та економічних питань. Україна та її люди і надалі потребуватимуть гуманітарної допомоги, яка надаватиметься і безперечно знайдуться особи, які захочуть на цьому заробити.

Очевидно, що стаття 201-2 КК України потребує удосконалення, зокрема, щодо зменшення мінімальної межі для притягнення до кримінальної відповідальності. Однак, яку саме суму брати за значний розмір, незрозуміло. Щоб відповісти на це питання, необхідно проводити окремі комплексні наукові дослідження.

Список використаних джерел:

1. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118209739

2. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122732162

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2022-2025 роки. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

5. Киричко В.М. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК): Проблеми системного тлумачення та практичного застосування і шляхи їх вирішення. Вісник Асоціації кримінального права України, 2023, № 1(19). с. 176.

6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text

7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану. Проект Закону від 13.03.2022 № 37д9/1-2022/55151 (реєстр № 7146 від 13.03.2022 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245207

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги. Проект Закону від 26.04.2022 № 349д9/1-2022/69370. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39508

9. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги. Проект Закону від 12.05.2022 № 98д9/1-2022/77217 URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39746

10. Про внесення змін до пункту 2 примітки до статті 201-2 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» № 110д9/1-2023/200215 від 13.09.2023. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/

11. Шевчук А.В., Боднарук О.М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Частина 2. № 72. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267678

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.722
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.59

ШАБЛИСТИЙ В.В., КАПІТОНОВ В.І.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

CERTAIN ISSUES IN THE LEGAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN CONTEMPORARY CONDITIONS

Метою статті є наукове осмислення та узагальнення окремих проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України. Йдеться, передусім, не про вичерпний аналіз відповідної норми, а про зосередження уваги на найбільш дискусійних і важливих для практики питаннях. Відповідно, завданнями дослідження є: зазначення ключових підходів до розуміння ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, з урахуванням позицій науковців; аналіз проблеми відмежування цього складу від суміжних кримінально-правових норм, зокрема у контексті конкуренції; окреслити труднощі, що виникають у правозастосовній практиці при кваліфікації відповідних діянь, і визначити їх причини. У статті здійснено наукове осмислення окремих проблем кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, з урахуванням сучасних викликів, зумовлених функціонуванням держави в умовах воєнного стану. Проаналізовано підходи науковців до визначення елементів складу цього кримінального правопорушення, зокрема його предмета, об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, а також суб'єкта. Виявлено низку теоретичних і практичних проблем, серед яких – нечіткість законодавчих формулювань, складність відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, труднощі у встановленні спеціального суб'єкта та доведенні мети отримання прибутку. Обґрунтовано доцільність комплексного підходу до розуміння об'єкта посягання, який не зводиться виключно до відносин власності, а охоплює порядок цільового та безкорисливого використання гуманітарних ресурсів. Запропоновано уточнення підходів до визначення предмета кримінального правопорушення з урахуванням не лише формально-юридичних, а й фактичних ознак його гуманітарного призначення. Окрему увагу приділено проблемі розширеного тлумачення кола суб'єктів та ризикам формального підходу до встановлення суб'єктивної сторони. За результатами дослідження сформульовано висновки щодо необхідності вдосконалення як законодавчого регулювання, так і правозастосовної практики, а також окреслено перспективні напрями подальших наукових розвідок, спрямованих на уточнення змісту ключових ознак складу цього кримінального правопорушення та вироблення єдиних підходів до його кваліфікації.

Ключові слова: *стаття 201-2 КК України, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, кримінальна відповідальність, незаконне використання, мета отримання прибутку, об'єкт кримінального правопорушення, спеціальний суб'єкт, проблеми кваліфікації.*

© ШАБЛИСТИЙ В.В. – доктор юридичних наук, професор, директор (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-0210-1772

© КАПІТОНОВ В.І. – доктор філософії у галузі права, в.о. голови Селидівського міського суду Донецької області https://orcid.org/0009-0000-6231-1566

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The purpose of the article is to scientifically understand and generalize individual problems of qualification of criminal offenses, provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. This is, first of all, not an exhaustive analysis of the relevant norm, but a focus on the most debatable and important issues for practice. Accordingly, the objectives of the study are: to indicate key approaches to understanding the features of the composition of a criminal offense, provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the positions of scientists; to analyze the problem of distinguishing this composition from related criminal law norms, in particular in the context of competition; to outline the difficulties that arise in law enforcement practice when qualifying the relevant acts, and to determine their causes. The article provides a scientific analysis of specific problems regarding the legal classification provided for by Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account contemporary challenges caused by the functioning of the state under martial law. Scholarly approaches to defining the elements of this criminal offense are analyzed, specifically its subject matter, object, objective and subjective sides, and the subject. A number of theoretical and practical problems have been identified, including vague legislative wording, the complexity of differentiating it from related criminal offenses, difficulties in establishing the special subject, and proving the purpose of obtaining profit. The expediency of a comprehensive approach to understanding the object of the encroachment is substantiated; it is argued that it is not limited solely to property relations but encompasses the established procedure for the targeted and selfless use of humanitarian resources. Clarifications to the approaches for defining the subject matter of the criminal offense are proposed, considering not only formal legal aspects but also the factual characteristics of its humanitarian purpose. Particular attention is paid to the problem of the overly broad interpretation of the scope of persons and the risks associated with a formalistic approach to establishing the subjective side. Based on the research results, conclusions are formulated regarding the need to improve both legislative regulation and law enforcement practice, and promising directions for further scientific research are outlined, aimed at clarifying the content of the key elements of this criminal offense and developing unified approaches to its qualification.

Key words: *Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, humanitarian aid, charitable donations, free assistance, criminal liability, illegal use, profit-making purpose, object of a criminal offense, special subject, issues of legal classification.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Починаючи з 24 лютого 2022 року, Україна функціонує в умовах повномасштабної збройної агресії проти неї, що обумовило докорінні зміни як суспільних відносин, так і пріоритетів державної політики. Очевидно, що вказані обставини спричинили безпрецедентне зростання обсягів гуманітарної допомоги в країні, благодійних пожертв та інших форм безоплатної підтримки, спрямованих на забезпечення потреб Збройних Сил України та цивільного населення, яке постраждало внаслідок воєнних дій. Водночас, на жаль, такі процеси супроводжувалися і негативними явищами. Зокрема, істотно збільшилася кількість випадків зловживання гуманітарними ресурсами з боку окремих осіб, які, прикриваючись волонтерською діяльністю або службовим становищем, переслідували корисливу мету. Законодавець був змушений оперативно реагувати на такі виклики. Так, 24 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану» [1], який доповнив Кримінальний кодекс України (далі – КК України) статтею 201-2. Вказана норма відповідно встановила кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Слід зауважити, що реакція наукової спільноти на появу ст. 201-2 КК України виявилася доволі стримано-критичною і, без перебільшення, неоднорідною. Передусім, сумніви викликала сама необхідність криміналізації відповідних діянь з огляду на наявність у КК України суміжних складів, зокрема шахрайства та привласнення чи розтрати майна. Іншими словами, постає цілком раціональне питання: чи дійсно йдеться про новий вид суспільно небезпечної поведінки, чи радше про дублювання вже існуючих заборон?

Не менш проблемним є і внутрішній зміст цієї норми. Зокрема, А. В. Айдинян, як і низка інших науковців, звертає увагу на нечіткість окремих термінів та оціночний характер формулювань, що ускладнює їх однозначне тлумачення [2, с. 268].

Окремо варто підкреслити труднощі відмежування правомірної волонтерської діяльності від кримінально караних форм використання гуманітарної допомоги. Як наслідок, питання конкуренції ст. 201-2 КК України з іншими нормами Особливої частини набуває особливої гостроти і, по суті, залишається одним із найбільш дискусійних як у теорії та практиці застосування кримінального права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика кримінально-правової оцінки діянь, передбачених ст. 201-2 КК України, вже стала предметом активних дискусій у науковій спільноті, однак єдиних підходів до її вирішення досі не вироблено. Передусім це пов'язано з новизною самої норми, порівняно нещодавно запровадженої в умовах воєнного стану, що об'єктивно зумовлює недостатній рівень її теоретичного опрацювання та усталеної практики застосування. Крім того, низка науковців звертає увагу на складність юридичної конструкції відповідного складу кримінального правопорушення, зокрема щодо визначення його предмета, ознак «значного розміру» та змісту мети отримання прибутку. Не менш дискусійним є питання відмежування цього складу від суміжних кримінальних правопорушень, насамперед проти власності, що породжує конкуренцію норм і ускладнює кваліфікацію; окремі труднощі виникають у зв'язку з необхідністю чіткого розмежування правомірної діяльності у сфері надання гуманітарної допомоги та кримінально караних форм її використання, що в умовах широкого розвитку волонтерського руху набуває особливої актуальності.

Ті чи інші перераховані питання у своїх працях порушували наступні дослідники: А. В. Айдинян, О. М. Боднарук, Т. В. Борисенко, О. О. Дудоров, А. В. Коломійчук, М. П. Куцевич, О. В. Лісовська, О. К. Марін, Р. О. Мовчан, Ю. Орлов, А. Столітній, А. В. Філіпп, М. Хавронюк, А. В. Шевчук та багато інших.

Метою статті є наукове осмислення та узагальнення окремих проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України. Йдеться, передусім, не про вичерпний аналіз відповідної норми, а про зосередження уваги на найбільш дискусійних і важливих для практики питаннях. Відповідно, завданнями дослідження є: зазначення ключових підходів до розуміння ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, з урахуванням позицій науковців; аналіз проблеми відмежування цього складу від суміжних кримінально-правових норм, зокрема у контексті конкуренції; окреслити труднощі, що виникають у правозастосовній практиці при кваліфікації відповідних діянь, і визначити їх причини.

Так, стаття спрямована на виявлення та систематизацію саме окремих, але найбільш репрезентативних проблем кваліфікації, що дозволить сформувати більш цілісне уявлення про практичні та теоретичні виклики, пов'язані із застосуванням ст. 201-2 КК України.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, доцільно загально окреслити передумови криміналізації діянь, які ми розглядаємо. Стрімке зростання обсягів гуманітарної допомоги в умовах, у яких опинилася Україна з 24 лютого 2022 року, супроводжувалося появою випадків її недобросовісного використання. Очевидно, що такі обурливі безсоромні дії суперечать як правовим, так і базовим моральним засадам суспільства. У відповідь на такі виклики законодавець доповнив КК України статтею 201-2, якою було встановлено кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не за цільовим призначенням, а саме з метою отримання прибутку чи іншого особистого збагачення.

Ефективність застосування будь-якої норми безпосередньо залежить від точності кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь. Інакше кажучи, правильне встановлення всіх елементів складу кримінального правопорушення має виразне практичне значення. В першу чергу варто звернути увагу на предмет цього кримінального правопорушення, адже саме через нього окреслюються межі криміналізації та відбувається відмежування від суміжних складів.

А. В. Коломійчук слушно звертає увагу на те, що на практиці часто спостерігається нехтування відповідальними посадовими особами встановленням всіх необхідних ознак, які містить склад даного злочину. На думку дослідниці, досить часто річ, на яку були спрямовані дії особи, насправді не відповідає ознакам предмету даного кримінального правопорушення, адже ст. 201-2 КК України є бланкетною [3, с. 165]. Погоджуємося із наведеним і вважаємо цілком логічним звернення до нормативного визначення тих категорій, які формують предмет цього кримінального правопорушення. Адже, як справедливо зауважується, помилки у встановленні ознак предмета

нерідко зумовлені саме нечітким розумінням його законодавчого змісту. Відтак, для коректної кваліфікації діянь доцільно насамперед з'ясувати, що саме слід розуміти під гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою у чинному правовому полі України.

У абзаці 2 статті 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» [4] законодавець визначає поняття "гуманітарної допомоги" як цільову адресну безоплатну допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомогу у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Додамо, що наведене законодавче формулювання чітко засвідчує виключно альтруїстичний та безкорисливий характер такої діяльності, проте, на жаль, як показує практика, навіть такі гуманні засади можуть стати об'єктом цинічних посягань з боку недобросовісних осіб.

Абзац 1 статті 1 того ж Закону містить наступне щодо безоплатної допомоги: «безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам гуманітарної допомоги».

У частині 1 статті 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [5] благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону.

Так, враховуючи наведені визначення, погоджуємося із А. В. Айдинян щодо того, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є товари (предмети) гуманітарної допомоги, благодійні пожертви, безоплатна допомога і «таке майно». При цьому використання безоплатної допомоги може охоплювати виконання робіт чи надання послуг. Натомість благодійні гранти не становлять предмет даного кримінального правопорушення [2, с. 272]. Разом із тим, слушним є зауваження О. В. Лісовської, що доки предмет у встановленому порядку не визнаний гуманітарною допомогою, він не є предметом цього кримінального правопорушення [6, с. 58]. Погляди більшості інших науковців на це питання є схожими, тому не вважаємо доцільним їх цитування.

Так, на наш погляд, наведені підходи загалом коректно відображають зміст предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, однак потребують певного уточнення.

Зокрема, доцільно акцентувати увагу не лише на формально-юридичному визнанні майна гуманітарною допомогою, але й на його фактичному цільовому призначенні, що випливає із супровідних документів та обставин передачі. Інакше кажучи, надмірна формалізація підходу може створювати передумови для уникнення кримінальної відповідальності у випадках, коли відповідний статус майна не був належним чином оформлений, але його гуманітарна природа є очевидною. Крім того потребує осмислення питання віднесення до предмета цього кримінального правопорушення нематеріальних форм безоплатної допомоги, зокрема робіт і послуг. Хоча формально вони можуть охоплюватися диспозицією статті, їх практична кваліфікація викликає труднощі, насамперед у частині встановлення факту «використання» та визначення розміру отриманої вигоди.

Окремої уваги потребує суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Ю. Орлов, досліджуючи це питання, висловив думку, що юридичні ознаки суб'єкта цього правопорушення мають враховуватись при кваліфікації як безпосередньо дій, пов'язаних з незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, так і дотичних до них кримінальних правопорушень, зокрема дій загального суб'єкту, який у співучасті зі спеціальним долучається до вчинення аналізованого кримінального правопорушення, а також легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК України) [7, с. 46].

Так, хоч у загальному вигляді суб'єкт визначається як спеціальний, однак його зміст не є достатньо чітко окресленим. Маємо на увазі осіб, які мають фактичний чи юридичний зв'язок із гуманітарною допомогою – представників благодійних організацій, волонтерів, службових осіб,

а також інших суб'єктів, які здійснюють її отримання, облік чи розподіл. Водночас на практиці виникає проблема розширеного тлумачення цього кола, коли до нього фактично відносять будь-яких осіб, що отримали доступ до відповідного майна. На наш погляд, такий підхід є сумнівним, оскільки розмиває межі кримінальної відповідальності.

Щодо визначення об'єкту злочину, питання є проблемним. Як вказує О. В. Швидка, законодавець поміщує кримінальне правопорушення у VII розділ КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» між статтями, що присвячені контрабанді. Розміщення аналізованої норми у такому порядку може помилково свідчити про те, що об'єктом вказаного кримінального правопорушення є встановлений законом порядок переміщення предметів через митний кордон України [8, с. 214]. Це питання викликало численні дискусії у правничій науковій спільноті.

О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан висловили думку, що основним безпосереднім об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є підстави визнати відносини власності. Вчені вважають, що якщо б у вчиненому не було ознак цього кримінального правопорушення (зокрема, через відсутність спеціального суб'єкта), то чи не всі дії, зазначені в чинній редакції ст. 201-2 КК України, за умови встановлення ознак протиправності і безоплатності, діставали б оцінку на підставі інших статей КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності (розкрадання, розтрата, привласнення тощо) [9, с. 107].

Причому це були б як норми про «розкрадання» (ст. 191 КК України) – корисливі кримінальні правопорушення, пов'язані з оберненням чужого майна на свою користь чи користь інших осіб, так і ст. 192 КК України «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою». Так, науковці дійшли висновку про некоректне визначення вітчизняним законодавцем антисоціальної спрямованості досліджуваного посягання.

Т. В. Борисенко відверто не погоджується з такою думкою, вказуючи на предмет цього кримінального правопорушення та зокрема наголошуючи, що благодійна організація може здійснювати господарську діяльність, проте лише на некомерційній основі (без мети одержання прибутку) для досягнення статутних цілей. На його думку, такі дії представників благодійних організацій, пов'язані з незаконним продажем товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, будуть порушенням норми здійснення ними неприбуткової господарської діяльності [10, с. 58-59].

Узагальнюючи наведені підходи, висловимо власну думку. Вважаємо, що визначення об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, дійсно не може зводитися виключно до відносин власності (хоча неможливо сперечатися із тим, що їх елемент, безперечно, присутній). Такий підхід видається нам дещо спрощеним, адже не враховує специфіку правового режиму гуманітарної допомоги та пов'язаних із нею суспільних відносин. Водночас більш переконливою видається позиція, відповідно до якої у центрі кримінально-правової охорони перебуває встановлений порядок цільового, безкорисливого використання гуманітарних ресурсів, що функціонує в межах особливого публічно-правового та соціального контексту. Іншими словами, мова йде про комплекс суспільних відносин, які одночасно поєднують майнову складову із вимогами спеціального правового режиму та принципом неприбутковості відповідної діяльності. Основну антисоціальну спрямованість аналізованого посягання і становить саме порушення цього порядку, а не лише заподіяння шкоди власності.

Суб'єктивна сторона своєю чергою викликала не такий значний інтерес з боку дослідників. А. В. Філіпп, Т. В. Борисенко вказують, що із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення передбачає тільки прямий умисел (ч. 2 ст. 24 КК України): особа усвідомлює, що вона вчиняє незаконні дії з товарами (предметами) гуманітарної допомоги, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою, не маючи на це жодного права, передбачає та бажає настання наслідків. Так, вчені вказують, що обов'язковими суб'єктивними ознаками є корисливий мотив – спонукання до незаконного збагачення (отримання прибутку) та корислива мета – збагатитися самому або незаконно збагатити інших осіб, в долі яких зацікавлений винний [11, с. 22]. А. В. Коломійчук додає, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності варто спершу встановити наявність прямого умислу та мети отримання прибутку з продажу, використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги чи з укладення інших правочинів щодо розпорядження таким майном [3, с. 166].

Проте наявні і спірні моменти: А. В. Шевчук, О. М. Боднарук вказують, що суб'єктивна сторона видається цікавою у контексті встановлення саме мети – отримання прибутку. І саме

мета, на думку вчених, є дискусійною, адже досі таке словосполучення вживалося лише у контексті фактичних наслідків протиправної поведінки суб'єкта, тому законодавцю варто було б зробити акцент не на самому факті отримання прибутку, а на меркантильному контексті розпорядження ним [12, с. 184].

Вважаємо виправданим, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення формально не викликає суттєвих труднощів, однак саме вона приховує деякі важливі проблеми, що стосуються доказування. Вирішальне значення має не лише встановлення прямого умислу, а передусім доведення спеціальної мети – отримання прибутку. Зауважимо, що у практичному вимірі ця ознака часто підміняється загальним припущенням про корисливість поведінки, що є методологічно хибним. Водночас доцільно акцентувати, що сама по собі неправомірність використання гуманітарної допомоги ще не свідчить про наявність відповідної мети, а відтак потребує чіткого відмежування від інших форм протиправної, але не кримінально караної поведінки.

Що стосується об'єктивної сторони, А. Столітній наводить узагальнений погляд: оскільки склад даного злочину є матеріальним, його об'єктивна сторона передбачає діяння у вигляді незаконного заволодіння гуманітарними товарами, благодійними пожертвами або безоплатною допомогою, незаконного розпорядження з метою отримання прибутку (продаж, укладення інших правочинів щодо розпорядження майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі) та причинний зв'язок між ними [13, с. 50].

Окремі науковці вважають, що наступні дії можуть тягнути відповідальність за даною статтею, якщо вони вчинені у значному розмірі (якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян): 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв; 3) використання безоплатної допомоги; 4) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном [14, с. 102].

Т. В. Борисенко має думку, схожу на підхід згаданих вище О. О. Дудорова та Р. О. Мовчана: об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, не має охоплюватися лише продажем товарів (предметів) гуманітарної допомоги, використанням благодійних пожертв, безоплатної допомоги, укладанням інших правочинів щодо розпорядження таким майном, а й охоплювати інші дії, такі як: розтрата, привласнення, заволодіння, пошкодження, псування тощо. Також дослідниця вважає, що необхідно зменшити мінімальну межу для притягнення до кримінальної відповідальності, адже більше 469 тисячі 700 гривень – це завелика сума [15, с. 329].

Зазначимо, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, загалом отримала відносно узгоджене тлумачення у доктрині, однак окремі моменти залишаються проблемними. Передусім це стосується переліку діянь, які охоплюються диспозицією статті, адже його тлумачення коливається від вузького до розширеного, що очевидно створює ризик того, що норма може застосовуватися неоднаково.

Також, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється питанню встановлення причинного зв'язку між діянням і наслідками, особливо у випадках складних ланцюгів розпорядження гуманітарними ресурсами. Крім того, доєднуємося до думок щодо дискусійності критерію «значного розміру», який на практиці може призводити до фактичного ігнорування суспільно небезпечних діянь із меншою вартісною характеристикою.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, підсумовуючи результати дослідження, вважаємо, доцільним буде окремо окреслити проблемні аспекти елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, а також визначити перспективи їх подальшого наукового опрацювання.

1. Щодо об'єкта кримінального правопорушення: проведений аналіз засвідчив відсутність єдності у підходах до його визначення: від зведення до відносин власності до розуміння як комплексу суспільних відносин у сфері цільового використання гуманітарних ресурсів. На наш погляд, саме останній підхід є більш обґрунтованим, однак і він потребує уточнення, оскільки не повною мірою враховує публічно-правовий характер відповідних відносин. Перспективи подальших досліджень бачимо у виробленні уніфікованого підходу до визначення об'єкта цього правопорушення з урахуванням його комплексної природи, а також у вирішенні питання щодо доцільності перегляду місця цієї норми в системі Особливої частини КК України.

2. Щодо об'єктивної сторони: хоча загальні ознаки об'єктивної сторони отримали відносно усталене тлумачення, проблемними залишаються межі охоплення діянь, передбачених диспозицією статті, а також питання встановлення причинного зв'язку та критеріїв «значного

розміру». Особливої уваги потребує ризик неоднакового тлумачення переліку дій – від вузького до надмірно розширеного. У подальших дослідженнях доцільно зосередитися на конкретизації цих ознак, а також на розробці практичних рекомендацій щодо їх застосування, зокрема у складних випадках багаторівневого розпорядження гуманітарною допомогою.

3. Щодо суб'єкта кримінального правопорушення: попри те, що суб'єкт формально визначений як спеціальний, як бачимо, на практиці виникають труднощі з чітким окресленням кола таких осіб, особливо у контексті діяльності волонтерів, представників благодійних організацій та інших посередників у сфері гуманітарної допомоги. Нерідко залишається відкритим питання, чи підпадають під ознаки суб'єкта особи, які фактично здійснюють розпорядження допомогою, але формально не мають відповідного статусу. У цьому плані перспективними є дослідження, спрямовані на уточнення критеріїв віднесення особи до спеціального суб'єкта та їх нормативне закріплення.

4. Щодо суб'єктивної сторони: основною проблемою, як встановлено, є не стільки визначення її змісту, скільки доведення ключової ознаки – мети отримання прибутку. Можемо констатувати тенденцію до формального підходу, коли така мета презюмується, а не доводиться належним чином. Крім того, дискусійним залишається й питання розуміння цієї мети – як фактичного результату чи як внутрішнього спрямування поведінки. Подальші наукові розвідки, на нашу думку, мають бути спрямовані на уточнення змісту цієї ознаки, а також на розробку чітких підходів до її доказування у правозастосовній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text.

2. Айдинян А. В. Деякі особливості юридичної конструкції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 4. С. 268–273. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.49.

3. Коломійчук А. Проблеми правозастосування статті 201-2 Кримінального кодексу України. *Молодий вчений*. 2023. № 10 (122). DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-32.

4. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV : станом на 2 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text.

5. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI : станом на 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text.

6. Лісовська О. В. Відмінності складу злочину, передбаченого ст. 201-2 Кримінального кодексу України від суміжних складів злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2023. Вип. 80 (ч. 2). С. 56–61. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.8.

7. Орлов Ю. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України: спеціальні ознаки та їх вплив на кваліфікацію. *Право та економіка України* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 грудня 2024 року, м. Харків). Харків: Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця. С. 41–47.

8. Швидка О. В. Аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 Кримінального кодексу України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 213–219. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.30.

9. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2022. Вип. 2 (98). С. 99–115. DOI: 10.33766/2524-0323.98.99-115.

10. Борисенко Т. В. Розміщення статті 201-2 в розділі VII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності»: законодавча помилка чи зважене рішення. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 грудня 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 56-59.

11. Філіпп А. В., Борисенко Т. В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 Кримінального Кодексу України) : метод. рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2023. 28 с.

12. Шевчук А. В., Боднарук О. М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 72 (ч. 2). С. 184-191. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.63.

13. Столітній А. Проблемні питання кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги. СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (4–5 липня 2024 року). Київ : Алерта, 2024. С. 50–52.

14. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с.

15. Борисенко Т. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 Кримінального кодексу України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 17.03.2023) Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 328–330. DOI: 10.31733/17-03-2023-328-330.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

УДК 343.097.022(477):343.85
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.1.60

ШЕВЧЕНКО С.І.

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PREVENTION OF VIOLENT CRIMINAL OFFENSES AGAINST LIFE AND HEALTH OF A PERSON IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Метою статті є розробка пропозицій щодо удосконалення заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи в умовах воєнного стану. У статті розглянуті окремі показники кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, вчинених в умовах воєнного стану. Визначені деякі детермінанти цих кримінальних правопорушень, які в умовах воєнного стану суттєво не змінились. Переважна частка цих кримінальних правопорушень вчиняється на так званому побутовому ґрунті у стані алкогольного чи іншого сп'яніння. Розглянуті заходи запобігання цим кримінальним правопорушенням, які здійснюються на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Запропоновано деталізувати положення Закону України «Про Національну поліцію» в частині оцінки ефективності діяльності поліції та визначити, що ключовим показником ефективності її роботи в частині протидії злочинності є процентне співвідношення кількості облікованих кримінальних правопорушень та кількості встановлених осіб, які їх вчинили. Заходи запобігання злочинності загалом і насильницькій, зокрема, класифікуються за кількома основними критеріями в кримінологічній науці України та міжнародній практиці. Одним з основних таких критеріїв виступають рівні (масштаби) впливу цих заходів на злочинність. Встановлено, що кількість облікованих кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи протягом 2022–2025 рр. зросла більш ніж удвічі порівняно з попередніми роками. Детермінанти насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи в Україні в умовах воєнного стану суттєво не змінились. Переважна частка цих кримінальних правопорушень вчиняється на так званому побутовому ґрунті у стані алкогольного чи іншого сп'яніння. Запобігання цим кримінальним правопорушенням здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Основним правоохоронним органом, який здійснює запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, є Національна поліція України.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, насильницька злочинність, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, заходи запобігання злочинності, рівні запобігання злочинності, воєнний стан.*

The purpose of the article is to develop proposals for improving measures to prevent violent criminal offenses against the life and health of a person under martial law. The article examines individual indicators of criminal offenses against the life and health of a person committed under martial law. Some determinants of these criminal offenses are identified, which have not changed significantly under martial law. The overwhelming majority of these criminal offenses are committed in the so-called domestic context while under the influence of alcohol or other intoxication. Measures to prevent these criminal offenses are considered, which are carried out at the general social, special criminological and individual levels. It is proposed to detail the provisions of the Law of Ukraine "On

© ШЕВЧЕНКО С.І. – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора (Інститут післядипломної освіти та заочного навчання Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-4133-8860

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the National Police" in terms of assessing the effectiveness of police activities and to determine that the key indicator of the effectiveness of its work in combating crime is the percentage ratio of the number of registered criminal offenses to the number of identified persons who committed them. Measures to prevent crime in general and violent crime in particular are classified according to several main criteria in the criminological science of Ukraine and international practice. One of the main such criteria is the levels (scales) of the impact of these measures on crime. It has been established that the number of recorded criminal offenses against the life and health of a person during 2022–2025 has more than doubled compared to previous years. The determinants of violent criminal offenses against the life and health of a person in Ukraine under martial law have not changed significantly. The overwhelming majority of these criminal offenses are committed in the so-called domestic context while under alcoholic or other intoxication. Prevention of these criminal offenses is carried out at the general social, special criminological and individual levels. The main law enforcement agency responsible for preventing violent criminal offenses against the life and health of a person is the National Police of Ukraine.

Key words: *criminal offenses against the life and health of a person, violent crime, intentional murder, intentional grievous bodily harm, crime prevention measures, crime prevention levels, martial law.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 р. вплинуло на всі показники злочинності в Україні загалом і, зокрема, на її структуру. Так, якщо у 2021 р. в Україні було обліковано 321 тис. 443 кримінальних правопорушення, то у 2025 р. цей показник зріс майже удвічі і становив 608 тис. 101 кримінальне правопорушення. У десятки разів зросла кількість кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (2021 р. – 520, 2022 р. – 17 тис. 422, 2025 р. – 5 тис. 404), проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (2021 р. – 253, 2022 р. – 62 тис. 128, 2025 р. – 56 тис. 968) [1].

Кількість облікованих кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи протягом 2022–2025 рр. також зросла більш ніж удвічі (2021 р. – 33 тис. 657, 2022 р. – 43 тис. 199, 2025 р. – 85 тис. 422). І це незважаючи на значне збільшення тимчасово окупованих територій України, на яких облік вчинених кримінальних правопорушень значно ускладнений. Найбільш тяжкими серед кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи є умисне вбивство (ст. 115 КК України) та умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України). Показники облікованих цих кримінальних правопорушень становили: у 2021 р. – ст. 115 – 3 тис. 230, ст. 121 – 1601; у 2022 р. – ст. 115 – 22 тис. 83, ст. 121 – 1 тис. 502; у 2025 р. – ст. 115 – 59 тис. 497, ст. 121 – 1 тис. 322 [1].

Наведені показники свідчать про необхідність перегляду та удосконалення як вже існуючих заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, так і розробки та впровадження нових, які б відповідали наявній обстановці введеного в Україні воєнного стану.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питаннями розробки та впровадження у практичну діяльність заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи у різні часи займались О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, А.Б. Блага, В.І. Борисов, О.М. Гумін, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, К.В. Катеринчук, О.М. Литвинов, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, І.П. Навроцький, В.В. Сташис, А.В. Савченко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий та ін.

Проте умови воєнного стану, наявні в Україні, потребують дослідження ефективності вже запроваджених заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи та пошуків шляхів їх удосконалення.

Метою статті є розробка пропозицій щодо удосконалення заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Наука кримінології запобігання будь-якому виду злочинності розглядає як складну багаторівневу систему як державних, так і інших заходів, спрямованих на виявлення, мінімізацію, нейтралізацію або локалізацію детермінантів, що сприяють вчиненню тих чи інших кримінальних правопорушень.

Заходи запобігання злочинності загалом і насильницькій, зокрема, класифікуються за кількома основними критеріями в кримінологічній науці України та міжнародній практиці. Одним з основних таких критеріїв виступають рівні (масштаби) впливу цих заходів на злочинність.

За вказаним критерієм виділяють загальносоціальні (соціально-економічні, загальнопрофілактичні) заходи, які спрямовані на усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності в суспільстві загалом. Вони не мають безпосередньої антикримінальної мети, але створюють умови для зниження проявів насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Ці заходи реалізуються через соціально-економічну політику держави (боротьба з бідністю, безробіттям), освітні програми, культурно-виховну роботу, розвиток інфраструктури та соціального захисту.

Закріплюються такі заходи за загальним правилом у міжнародних нормативно-правових актах, ратифікованих Україною, законах України або підзаконних нормативно-правових актах, які поширюють свою дію на всю територію держави.

До основних з них слід віднести: Конституцію України від 28 червня 1996 р., яка визначає життя та здоров'я людини найвищими соціальними цінностями та визнає головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини [2]; Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р., ратифіковану Україною 20 червня 2022 р., яка є першим юридично зобов'язальним документом, що створює комплексну рамку для запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству [3]; Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р., який встановлює відповідальність за насильницькі кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи [4]; Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 р., який визначає загальні засади залучення молоді до суспільного життя, її розвиток, організацію дозвілля [5]; Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р., яким визначені заходи протидії гендерному насильству та дискримінації [6]; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р., яким визначені організаційно-правові засади, державну політику, роль освіти, соціальних служб у формуванні нетерпимого ставлення до насильства [7].

Серед підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих за часів повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та спрямованих на запобігання насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, слід виділити Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затверджений Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 (далі – План) [8].

Цим Планом, зокрема, передбачено необхідність забезпечити дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури як невід'ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадські безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод, у тому числі із забезпеченням гендерної рівності [8].

На виконання зазначеного Плану прийнятий план заходів, спрямованих на його виконання, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р. (далі – План заходів) [9].

Пункт 4.3. Плану заходів передбачає визначення ключових показників ефективності (KPI), на підставі яких буде проводитися оцінка ефективності та якості роботи органів правопорядку та прокуратури [9].

Основний правоохоронний орган, який здійснює запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, є Національна поліція України.

Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. визначає, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (частини 3 та 4 ст. 11) [10].

Пропонуємо деталізувати зазначені положення Закону України «Про Національну поліцію» та визначити, що ключовим показником ефективності роботи Національної поліції України в частині забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги є оцінка рівня довіри населення до поліції, яка проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Ключовим показником ефективності роботи Національної поліції України в частині протидії злочинності є процентне співвідношення кількості облікованих кримінальних правопорушень та кількості

встановлених осіб, які їх вчинили. Показники результативності роботи окремих підрозділів Національної поліції України та їх працівників, показники інтегрування гендерного підходу і ефективної протидії проявам дискримінації в діяльності цих підрозділів, критерії задоволеності персоналу виконаною роботою визначає центральний орган управління Національної поліції України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України.

Важливим загальносоціальним заходом запобігання злочинності загалом та насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, зокрема, в умовах воєнного стану є запровадження комендантської години, передбачене Порядком здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. Цей Порядок визначає механізм здійснення заходів під час запровадження військовим командуванням разом із військовими адміністраціями (в разі їх утворення) або радами оборони Автономної Республіки Крим, областей, мм. Києва та Севастополя, органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан [11].

Загалом реалізація загальносоціальних заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи суттєво залежить від успішності соціально-економічних і політичних перетворень в країні, визначених та закріплених вищезазначеними нормативно-правовими актами, утвердження загальнолюдських цінностей, гуманізації суспільної моралі та реалізації принципів соціальної справедливості. Вирішення цих широких загальносоціальних завдань одночасно створює сприятливі умови й для ефективного запобігання насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Серед пріоритетних напрямів такої роботи варто виділити цілеспрямоване виховання культури спілкування та високих моральних ідеалів, формування глибокої поваги до людської гідності та недоторканності особистості, виховання нетерпимості до будь-яких проявів насильства, грубості, агресії та цинізму. Не менш важливим є відродження традицій взаємодопомоги, милосердя та співчуття до всього живого, а також якісне статеве виховання підлітків і молоді, їхня підготовка до сімейного життя, виховання поваги до гідності жінки та формування відрази до розпусти й вседозволеності.

Наступним видом запобіжних заходів за рівнем (масштабом) впливу є спеціально-кримінологічні, які безпосередньо спрямовані на протидію насильницькій злочинності, виявлення та усунення конкретних криміногенних факторів.

Слід зазначити, що детермінанти насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи в Україні в умовах воєнного стану суттєво не змінились. Переважна частка цих кримінальних правопорушень вчиняється на так званому побутовому ґрунті у стані алкогольного чи іншого сп'яніння з неконкретизованим умислом, за наявності якого кваліфікація вчиненого діяння залежить від тих наслідків, які фактично настали. Тотожні діяння залежно від обставин можуть призвести до різних суспільно небезпечних наслідків – від тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості до смерті людини.

Типовим прикладом насильницького кримінального правопорушення проти здоров'я особи є наступний.

26.02.2023 р. К. прийшов в гості до свого знайомого В., де за місцем проживання останнього у приміщенні житлового будинку обидва розпивали алкогольні напої. Під час розпиття алкогольних напоїв між К. та В. виник конфлікт, який переріс у бійку. Під час цього конфлікту К., діючи умисно, усвідомлюючи протиправний та суспільно небезпечний характер своїх дій, реалізовуючи свій злочинний умисел, спрямований на спричинення В. тілесних ушкоджень, схопив В. за верхній одяг та повалив його на підлогу, після чого наніс останньому декілька ударів кулаками рук в різні ділянки тіла, зокрема, в ділянки обличчя. У подальшому К., продовжуючи свої злочинні дії, схопив сокиру, яка знаходилась неподалік, та наніс В. декілька ударів обухом сокири в різні ділянки тіла останнього, зокрема, в область обох рук та голови. Відповідно висновку експерта від 27.03.2023 р. тілесні ушкодження, виявлені у В., у виді відкритої черепно-мозкової травми із відламковими вдавленими переломами лівої тім'яної кістки та передньої стінки лівої лобної пазухи, забоєм головного мозку, гематосинусом лівої лобної пазухи, забійними ранами лівої тім'яної ділянки та ділянки лівої брови, відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, які є небезпечними для життя в момент їх спричинення [12].

Одним з основних спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи слід визнати профілактику таких фонових явищ як алкоголізм та наркоманія.

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну на більшій частині території держави вводились обмеження продажу алкогольних напоїв протягом доби. Так, наприклад, у Донецькій області з 11 липня 2022 р. повністю заборонено продаж усіх видів алкоголю для цивільного населення та військових; у Херсонській області з 17 листопада 2023 р. введено повну заборону на продаж алкоголю у 160 населених пунктах, розташованих у тридцяти кілометровій зоні від Дніпра [13].

Проте на сьогоднішній день переважна частина обмежень щодо продажу алкогольних напоїв в Україні зняті, що, на наш погляд, не сприяє зниженню рівня насильницької злочинності у державі.

До інших спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи належать: своєчасне реагування на адміністративні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством; забезпечення надійної охорони Національною поліцією публічного порядку в громадських місцях; активізація виявлення та попередження діяльності антигромадських молодіжних угруповань, учасники яких схильні до насильства; здійснення профілактичних заходів щодо осіб з підвищеним рівнем віктимності; належний контроль за обігом зброї та спеціальних засобів у суспільстві; попередження пропаганди жорстокості та насильства у медіа тощо.

Третім видом запобіжних заходів за рівнем (масштабом) впливу є індивідуальні (індивідуально-профілактичні) заходи, які проводяться щодо конкретних осіб (потенційних правопорушників, жертв або осіб з ризиками).

Правовою базою для здійснення цього виду запобіжних заходів щодо потенційних кримінальних правопорушників є, зокрема, Закони України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01 грудня 1994 р. [14], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р. [7] та ін.

Важливе значення при індивідуальному запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи має віктимологічне запобігання. Такі заходи повинні базуватися на своєчасному виявленні потенційних потерпілих і запобіганні їхньому легковажному чи провокаційному способу поведінки. Йдеться, зокрема, про осіб, які постійно провокують конфлікти, потрапляють у виктимні ситуації в стані сп'яніння, схильні до випадкових компаній, необережно реагують на запрошення незнайомих людей або поводяться легковажно в громадських місцях.

Висновки. Кількість облікованих кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи протягом 2022–2025 рр. зросла більш ніж удвічі порівняно з попередніми роками. Детермінанти насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи в Україні в умовах воєнного стану суттєво не змінились. Переважна частка цих кримінальних правопорушень вчиняється на так званому побутовому ґрунті у стані алкогольного чи іншого сп'яніння. Запобігання цим кримінальним правопорушенням здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Основним правоохоронним органом, який здійснює запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, є Національна поліція України. Запропоновано деталізувати положення Закону України «Про Національну поліцію» в частині оцінки ефективності діяльності поліції та визначити, що ключовим показником ефективності її роботи в частині протидії злочинності є процентне співвідношення кількості облікованих кримінальних правопорушень та кількості встановлених осіб, які їх вчинили.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

5. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text.

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 27 квітня 2021 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству від 07 грудня 2017 р. : Закон України від 27 квітня 2021 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

8. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text.

9. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text.

10. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

11. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text.

12. Кримінальна справа № 347/1056/23 // Архів Косівського районного суду Івано-Франківської області.

13. Продаж алкоголю під час війни: які правила в Україні та де найсуворіші обмеження. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/prodazh-alkogolyu-pid-chas-viyni-ki-pravila-1746520989.html.

14. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закони України від 01 грудня 1994 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text.

15. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х.: Право, 2017. 284 с.

16. Кондратішина В.В. Сучасні підходи щодо запобігання та протидії насильницькій злочинності в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2024. № 1 (22). С. 74–79.

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

ГОРБАЧОВА К.М. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА НАПРЯМКИ ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ……3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

БУРЛАК О.В. КОНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ: ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПЕРЕКЛАДИ НА АНГЛІЙСЬКУ……10

ДОБРЯНСЬКА Н.В., ГОРЄЛОВА В.Ю. ЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ……16

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

КОРОБЦОВА Н.В. ДО ПИТАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ……22

МІХО К.В. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ В УКРАЇНІ……27

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

РЄЗНІКОВА В.В., ЩЕРБИНА В.С. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)……33

ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ШКАРУПА К.В., БОРОВИК А.В., КОЗІН С.М. ДОСТУП ДО МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ: ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ……41

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ФЕДЧИШИН Д.В. АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРИ ПРИМУСОВОМУ ВІДЧУЖЕННІ ЗЕМЕЛЬ: БАЛАНС ПУБЛІЧНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ……47

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

АНДРУЩЕНКО І.Г., ДРОЗД С.М. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ТА КРИТЕРІЇВ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ» ТА «ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ»……53

БОРИСЕНКО А.О. ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ МІСЦЕВИХ РАД, ПОСАДОВІ ОСОБИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ……59

ВИХРИСТЮК А.М. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ЗАКОННІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В ЦИФРОВУ ЕПОХУ……66

ІВАЩЕНКО О.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ……71

КОРЕНЕВ А.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ……79

КУШНІРЕНКО Р.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ НА БЛОКПОСТАХ……85

НЕДЕЛЬЧЕНКО В.М. КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ В БУДІВЕЛЬНІЙ СФЕРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОМИСЛОВОЇ БЕЗПЕКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПІДХІД……90

ПИЛИПЕНКО Ю.П. ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: МІЖГАЛУЗЕВА ПРИРОДА ТА КОГНІТИВІСТИКА……95

ПОЛІЩУК В.О. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ОРІЄНТИРИ……101

ПОЛІЩУК В.О. АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ……106

ПОСТУЛЬГА В.Є. ПРАВА ГРОМАДЯН В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ……112

РЕШЕТНІКОВ В.В. ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО А ДМІНІСТРУВАННЯ ЗЕЛЕНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ……117

СТУС Д.В. РЕФОРМУВАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ……123

ФЕЛИК О.В. СТАДІЇ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ СПРАВИ В ПРОЦЕДУРІ УХВАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА……129

ЦВЄТКОВ А.М. ОСНОВНІ ЗАХОДИ ВПЛИВУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЩОДО ПОРУШЕННЯ БАНКАМИ БАНКІВСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА ЇХ ОСКАРЖЕННЯ……134

ШУХНІН А.С. ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНІ КОШТИ»……145

ЮНІН О.С.АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ……150

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ГУРІН В.В. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……157

ДАВИДЕНКО Т.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ……165

ЛИСИК Р.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ СТВОРЕННЮ, КЕРІВНИЦТВУ ЗЛОЧИННОЮ СПІЛЬНОТОЮ АБО ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ, А ТАКОЖ УЧАСТЬ У НІЙ……173

МІШЕНІНА Т.М. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ……181

РОШКО В.М. УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ СХИЛЯННЮ ДО ВЖИВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ УКРАЇНИ……189

ТУРЧИН І.Ю., КРИВЕНКО О.В. ДЕФІНІЦІЯ КОНВОЮВАННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПОГЛЯДИ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ……197

УСТІНОВА О.А., МЕДВІДЬ Л.П. ПРОБЛЕМИ ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ БОЙОВОГО ІМУНІТЕТУ В УКРАЇНІ……204

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

БАЛАБАН С.М., МАХЛАЙ О.М. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ЗАКУПІВЕЛЬ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)……211

КУЗЬМІЧОВА-КИСЛЕНКО Є.В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ…216

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГАЛЬЧИНСЬКИЙ С.В. ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЮ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ МОРСЬКОГО ПРАВА……223

ГРИГОРОВ О.М. ПЕРШІ ПРАВОВІ МОДЕЛІ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОВІТРЯНИХ ПЕРЕСУВАНЬ НА ПОЧАТКУ XX СТ……234

МАЛОВАЦЬКИЙ О.В. КОНЦЕПЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПОВІТРЯНОМУ ПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ РІШЕННЯ ЄСПЛ «УКРАЇНА, НІДЕРЛАНДИ V. РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ»)……240

МАЛЬЦЕВ С. Ю. ПРАВОВІ БАР'ЄРИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОСТОРІВ ДАНИХ: ІНСТИТУЦІЙНІ КОЛІЗІЇ ТА ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ……251

РЕПЕЦЬКИЙ В.М., НОВАШОК Д.О., МАЛИГА В.А. РОЛЬ І МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ-МІЖНАРОДНИКІВ……258

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

АХРОМЄЄВА А.В. ПОНЯТТЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ДОКУМЕНТООБІГУ СУДУ……266

ГУДКОВ І.І. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ……272

ІРКАБАЄВ О.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....279

ІРОДЕНКО В.Т. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ.....285

КОРОБКО М.О. ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ ОРГАНАМИ НП УКРАЇНИ КВАРТИРНИХ КРАДІЖОК, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ.....291

КУРИЛО І.В., ГОЛОВІЙ Л.В. ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ ТА ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ООН.....297

ЛОШИЦЬКИЙ М.В. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ЗАКУПІВЕЛЬ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ 305

НЕСКОРОЖЕНИЙ В.І.СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....311

ОКСІНЬ В.Ю., ЛЕВЧЕНКО Д.С., КОСТЕНКО І.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМОК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....316

ОЛІЙНИК О.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (ПОСАДОВИХ ОСІБ) З ПИТАНЬ КОМПЛАЄНСУ.....321

СЛЮСАРЕНКО О.С. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....328

СОКУРЕНКО А.О. ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЇ.....334

ТИМЧЕНКО Г.П., НІКОЛАЄВСЬКИЙ Д.С. ВІД «ЄСІТС» ДО «ЄСІКС» – ШВИДКА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ.....339

ФУРМАНОВ М.В. СУБ'ЄКТ НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ.....345

ВОЛИНЕЦЬ Р.А., ПТАЩЕНКО Д.С. КВАЛІФІКАЦІЯ НЕСАНКЦІОНОВАНОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ.....352

КАТОРКІН Р.А., КАЛАТУР М.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕЛІКТИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 201-2 КК УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВОЄННУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ.....362

ПОЧТОВИЙ М.М., КОВАЛЕНКО А.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ: ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА ДОПОВНЕННЯ ЙОГО СТАТТЕЮ 201-2 368

СОКУРЕНКО О.А., КОЛОМОЄЦЬ О.Д. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....374

СПІЛЬНИК С.І., ЛЮБЧИК О.В. СТАТТЯ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРИЙНЯТТЯ, ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПОДАЛЬШЕ ІСНУВАННЯ ПРАВОВОЇ НОРМИ.....380

ШАБЛИСТИЙ В.В., КАПІТОНОВ В.І. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ……388

ШЕВЧЕНКО С.І. ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……396

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

HORBACHOVA K.M. FUNCTIONS OF THE STATE AND DIRECTIONS OF THEIR TRANSFORMATION IN WAR CONDITIONS……3

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

BURLAK O.V. CONSTITUTIONAL CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE: HUMAN RIGHTS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE……10

DOBRIANSKA N.V., HORIELOVA V.Yu. ETHICAL-LEGAL FOUNDATIONS OF PUBLIC SERVICE DELIVERY WITHIN THE CONTEXT OF TERRITORIAL AUTONOMY……16

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

KOROBTSOVA N.V. ON THE ISSUE OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE……22

MIKHO K.V. PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF THE ARBITRATION COURT AS AN ALTERNATIVE FORM OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIVIDUALS IN UKRAINE……27

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

RIEZNIKOVA V.V., SHCHERBYNA V.S.

JUDICIAL CONTROL AS AN ELEMENT OF THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL PROCEEDINGS (THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS)……33

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

SHKARUPA K.V., BOROVYK A.V., KOZIN S.M. ACCESS TO MEDICAL SERVICES FOR SOCIALLY VULNERABLE POPULATION: LEGAL GUARANTEES AND IMPLEMENTATION PROBLEMS……41

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

FEDCHYSHYN D.V. ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN COMPULSORY LAND ALIENATION: BALANCE OF PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS……47

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

ANDRUSHCHENKO I.H., DROZD S.M. SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC APPROACHES AND CRITERIA FOR THE RATIO OF THE CATEGORIES "PUBLIC MANAGEMENT" AND "PUBLIC ADMINISTRATION"……53

BORYSENKO A.O. EXECUTIVE BODIES OF LOCAL COUNCILS, LOCAL GOVERNMENT OFFICIALS AND BUSINESS ENTITIES IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE LIFE OF SETTLEMENTS……59

VYKHRYSTIUK A.M. PECULIARITIES OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OVER THE LEGALITY OF THE ACTIVITIES OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE DIGITAL ERA……66

IVASHCHENKO O.V. TRANSFORMATION OF CONCEPTUAL APPROACHES TO PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF TERRITORIAL RECOVERY UNDER CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE..... 71

KORENEV A.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY AND SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES..... 79

KUSHNIRENKO R.O. REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL POLICE AND THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE DURING THE PERFORMANCE OF SERVICE AND COMBAT MISSIONS AT CHECKPOINTS..... 85

NEDELCHENKO V.M. SAFETY CULTURE IN THE CONSTRUCTION SECTOR AS AN ELEMENT OF INDUSTRIAL SAFETY: A EUROPEAN APPROACH..... 90

PYLYPENKO Yu.P. INSTITUTE OF STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS TO REAL PROPERTY: INTERDISCIPLINARY NATURE AND COGNITIVE SCIENCE..... 95

POLISHCHUK V.O. FORMATION OF THE EUROPEAN UNION POLICY IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION: CONTEMPORARY APPROACHES AND GUIDELINES..... 101

POLISHCHUK V.O. ADMINISTRATIVE JUDICIARY AS AN EFFECTIVE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CIVIL SERVANTS IN UKRAINE..... 106

POSTULHA V.Ye. CITIZENS' RIGHTS IN THE INFORMATION SPHERE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE..... 112

RESHETNIKOV V.V. PRINCIPLES AND MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF GREEN MODERNISATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE..... 117

STUS D.V. REFORM OF CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE: CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS..... 123

FELYK O.V. STAGES OF CONSIDERATION AND RESOLUTION OF A CASE IN THE PROCEDURE FOR ADOPTING AN ADMINISTRATIVE ACT..... 129

TSVIETKOV A.M. MAIN MEASURES OF INFLUENCE OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE REGARDING VIOLATIONS BY BANKS OF BANKING LEGISLATION OF UKRAINE AND COURT PRACTICE OF THEIR APPEALS..... 134

SHUKHNIN A.S. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE CONCEPT OF "PUBLIC FUNDS"..... 145

YUNIN O.S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE FUNCTIONING OF THE NATIONAL SECURITY MECHANISM OF UKRAINE UNDER EMERGENCY LEGAL REGIMES..... 150

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

HURIN V.V. GENERAL CHARACTERISTICS OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT FOR COMBATING CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY UNDER MARTIAL LAW..... 157

DAVYDENKO T.M. REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE ECONOMIC SPHERE IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION..... 165

LYSYK R.V. FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERACTING THE CREATION, LEADERSHIP OF A CRIMINAL COMMUNITY OR CRIMINAL ORGANIZATION, AS WELL AS PARTICIPATION THEREIN.....173

MISHENINA T.M. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SUBJECT OF FIGHTING CRIME IN UKRAINE.....181

ROSHKO V.M. IMPROVING INTERACTION BETWEEN ENTITIES PREVENTING THE PROPENSITY TO USE DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES BY MILITARY SERVANTS OF UKRAINE.....189

TURCHYN I.Yu., KRYVENKO O.V. DEFINITION OF ESCORTING IN THE MILITARY SPHERE: CONTEMPORARY SCIENTIFIC VIEWS AND DOCTRINAL APPROACHES.....197

USTINOVA O.A., MEDVID L.P. PROBLEMS AND CONDITIONS FOR IMPLEMENTING COMBAT IMMUNITY IN UKRAINE.....204

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

BALABAN S.M., MAKHLAI O.M. STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEM ISSUES OF OPERATIONAL SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF EMBEZZLEMENT OF BUDGET FUNDS DURING THE PURCHASE OF FUELS AND LUBRICANTS (BASED ON THE MATERIALS OF DISSERTATION RESEARCH).....211

KUZMICHOVA-KYSLENKO Ye.V. SPECIFICS OF IMPLEMENTING CERTAIN PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....216

INTERNATIONAL LAW

HALCHYNSKYI S.V. APPLICATION OF INTERNATIONAL CUSTOM IN CONTEMPORARY MARITIME LAW PRACTICE.....223

HRYHOROV O.M. THE FIRST LEGAL MODELS OF AIR MOVEMENT REGULATION AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.....234

MALOVATSKYI O.V. THE CONCEPT OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL AIR LAW (BASED ON THE EXAMPLE OF THE ECHR DECISION "UKRAINE, NETHERLANDS V. RUSSIAN FEDERATION").....240

MALTSEV S. Yu. LEGAL BARRIERS TO UKRAINE'S INTEGRATION INTO EUROPEAN DATA SPACES: INSTITUTIONAL COLLISIONS AND PRIVACY PROTECTION.....251

REPETSKYI V.M., NOVASHOK D.O., MALYHA V.A. THE ROLE AND PLACE OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW IN THE TRAINING OF INTERNATIONAL LAWYERS.....258

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE

AKHROMIEIEVA A.V. THE CONCEPT OF THE AUTOMATED COURT DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM.....266

HUDKOV I.I. FEATURES OF THE FORENSIC CHARACTERIZATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE BUDGETARY SPHERE DURING MARTIAL LAW.....272

IRKABAIEV O.A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF PARLIAMENTARY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....279

IRODENKO V.T. THE FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF INCENTIVE LEGAL NORMS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE AND LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....285

KOROBKO M.O. CERTAIN PRINCIPLES OF DETECTION BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE OF RESIDENTIAL BURGLARIES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS.....291

KURYLO I.V., HOLOVII L.V. CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION AND ENERGY SECURITY: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS..... 297

LOSHYTSKYI M.V. DETERMINATION OF THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCHING PROBLEM ISSUES OF OPERATIONAL SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF EMBEZZLEMENT OF BUDGET FUNDS DURING THE PROCUREMENT OF FUELS AND LUBRICANTS.....305

NESKOROZHENYI V.I. MODERN UNDERSTANDING OF HUMAN RIGHTS PROTECTION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION.....311

OKSIN V.IU., LEVCHENKO D.S., KOSTENKO I.V. DIGITALIZATION OF EDUCATION IN UKRAINE AS A DIRECTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE.....316

OLIINYK O.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF AUTHORIZED UNITS (OFFICIALS) FOR COMPLIANCE ISSUES..... 321

SLIUSARENKO O.S. ADMINISTRATIVE INSTRUMENTS FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE.....328

SOKURENKO A.O. INTERNATIONAL PRACTICES IN THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES: EFFICIENCY AND INNOVATION..... 334

TYMCHENKO H.P., NIKOLAIEVSKYI D.S. FROM "UJITS" TO "UJICS" – RAPID TRANSFORMATION OF CONCEPTS OF DIGITALIZATION OF JUSTICE.....339

FURMANOV M.V. THE SUBJECT OF FAILURE TO PROVIDE ASSISTANCE TO A PERSON IN A LIFE-THREATENING SITUATION.....345

VOLYNETS R.A., PTASHCHENKO D.S. QUALIFICATION OF UNAUTHORIZED INTERFERENCE IN THE OPERATION OF COMPUTER SYSTEMS IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY JUDICIAL PRACTICE OF UKRAINE.....352

KATORKIN R.A., KALATUR M.V. SELECT ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY FOR OFFENSES UNDER ARTICLES 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THEIR IMPACT ON NATIONAL MILITARY SECURITY.....362

POCHTOVYI M.M., KOVALENKO A.V. CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID: JUSTIFICATION OF AMENDMENTS TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND SUPPLEMENTATION OF ARTICLE 201-2 368

SOKURENKO O.A., KOLOMOIETS O.D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF CONTROL IN THE SPHERE OF ACTIVITY OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....374

SPILNYK S.I., LIUBCHYK O.V. ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: ITS LEGAL APPLICATION AFTER THE WAR PERIOD..... 380

SHABLYSTYI V.V., KAPITONOV V.I. CERTAIN ISSUES IN THE LEGAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN CONTEMPORARY CONDITIONS.....388

SHEVCHENKO S.I. PREVENTION OF VIOLENT CRIMINAL OFFENSES AGAINST LIFE AND HEALTH OF A PERSON IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....396

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 1, 2026

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – В.Б. Гайдабрус

Дата розміщення онлайн – 27.05.2026 р. Дата друку – 30.05.2026 р.
Формат 70x100/16.
Обл.-вид. арк. 36,68. Ум. друк. арк. 29,25.
Наклад 300 прим. Зам. № 0526/462.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua